

શ્રીમાન્ પૃથ્વીપાદ આચાર્ય વિજયનીતિસૂરિજી.

જન્મ મ. ૧૮૭૦ પોત શુકલ ૧૧ તીથા મ. ૧૯૪૬ અષાઢ શુકલ ૧૧

સર્ગસ્ય ગેઠ હવરાજ ધનહ,
કેાચીન.

નિવેદન

આ કર્મગ્રન્થ ભાગ પહેલો જેમાં કર્મવિપાક, "કર્મસ્તવ" અને બન્ધસ્વામિત્વ એ ત્રણ કર્મગ્રન્થ આવેલા છે તે મૂળ અને વિવેચન સહિત ઘણા લાંબા સમયે પ્રકટ થાય છે. તેમાંના પ્રથમ કર્મવિપાકનું વિવેચન લખવાનો પ્રારંભ લગભગ ચાર વરસ પૂર્વે કર્યો હતો, પરંતુ તે લખ્યા પછી બીજા અનેક વિદ્વેના આવી પડતાં આગળ લખવાનું કાર્ય બન્ધ રાખવું પડ્યું હતું. ત્યાર પછી હવણાં સાત આઠ માસ પહેલાં કર્મસ્તવ અને બન્ધસ્વામિત્વનું વિવેચન લખવાનું શરૂ કર્યું અને તે જેમ બને તેમ જલદી પૂરું કરી પ્રકાશિત કરી વાચકને સમર્પિત કરવામાં આવે છે. આ પુસ્તકમાં મૂળ પ્રાકૃત ગાથા, સંસ્કૃત છાયા, શબ્દાર્થ અને વિવેચન એ ક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. વિષયની શુભમતા ખાતર વિવેચન જેમ બને તેમ સાદી અને સરલ ભાષામાં સવિસ્તરપણે કર્યું છે, અને વિષયનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે તે માટે એક એક બાબતનું ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગે અનેકવાર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે અને તેમ કરવા જતાં પિષ્ટપેપણુનો દોષ વહોરી લેવો પડ્યો છે. પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા વધારે સ્પષ્ટ અને વિસ્તૃત આપવામાં આવી છે કે જેથી પ્રાથમિક અભ્યાસી પણ આવા ગંભીર અને દુર્ગમ વિષયમાં અનાયાસપૂર્વેક પ્રવેશ કરી શકે. શાસ્ત્રીય કઠીન વિષયને ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારવાની મુશ્કેલી અને પારિભાષિક શબ્દોની યોજનાને લીધે નિરુપાયે કોઇ કોઇ સ્થળે વિવેચનમાં કઠીનતા આવી ગઈ છે. આ સાથે કર્મ અને તેને લગતી બાબતોનો ખુલાસો કરવા માટે પ્રસ્તાવના પણ આપી છે. વિષયને સ્પષ્ટ કરવા સ્થળે સ્થળે ચંત્રો, પરિશિષ્ટો અને ટિપ્પણો પણ આપેલાં છે.

બીજા ભાગમાં વડશીતિ અને શતક પણ આજ પદ્ધતિથી

પ્રકાશિત કરવા ધારણા છે અને તે જોમ બનશે તેમ જલદીથી શરૂ કરવામાં આવશે

કર્મવ્રન્થ ૧ લા ભાગનું વિવેચન લખવામાં નીચેના પુસ્તકોની સહાય લેવામાં આવી છે-કર્મવ્રન્થ પ્રથમખંડ સટીક, પચસત્રહ સટીક, પ્રાચીન ચાર કર્મવ્રન્થ, કર્મપ્રકૃતિ સટીક, ચશ સોમસુરિકૃત બાલાવબોધ, જ્ઞાનખિન્દુ, હિન્દી પહિવા દુમરા અને ત્રીસરા કર્મવ્રન્થ વગેરે તે માટે તે વ્રન્થકર્તા અને પ્રકાશકોનો આ સ્થળે આભાર માનુ છું

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવામાં હિંદી પ્રથમ કર્મવ્રન્થની પ્રસ્તાવના તથા 'કર્મ અને આત્માનો સયોગ' એ નિર્બંધનો ખાસ ઉપયોગ કર્યો છે તે માટે તેના લેખકોનો હું કહ્યું છું. આ પુસ્તક પ્રકાશન કરવામાં કોચીનનિવાસી સદ્ગત શેઠ જીવરાજ ધનંજી તરફથી તેમના ધર્મપત્ની હિરણ્મયીએ આર્થિક સહાય કરી છે તે માટે તેમનો પણ આ સ્થળે આભાર માનવામાં આવે છે

ચારિત્રનિષ્ઠ વિદ્યારેખી પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજય-નીતિસૂચિનું આ સ્થળે ખાતર સ્મરણ કરું છું કે જેમની પ્રેરણા સિવાય આ વિવેચન લખવાનું ન બની શકેયું હત

આ વિવેચન લખવામાં પ્રેરક અને સહાયક મારા મિત્ર ભાઈ હીરાચંદ દેવચંદની સહાયે મારા ઉપરનો બોલો ઘણો હળવો કરી નાખ્યો છે

છેવટે આ વિવેચનમાં અજ્ઞાનથી, દષ્ટિદોષથી કે અક્ષરયોજકના પ્રમાદથી જે ભૂલો થઈ હોય તેની ક્ષમા યાગી સુસ વાચકને સુધારી લેવા અને સચિત કરવા વિનંતિ કરી વિરમું છું

જૈનવિદ્યાર્થિમંદિર
કોચરણ રોડ, અમદાવાદ } લગવાનદાસ હરખચંદ દોસી.

પ્રસ્તાવના.

કર્મવાદનું એ મંતવ્ય છે કે સુખ-દુઃખ, જ્ઞાન-અજ્ઞાન, લાભ-અલાભ, જય-પરાજય, સંપત્તિ-વિપત્તિ-ઇત્યાદિ જીવનમાં અનેક અવસ્થાઓ દષ્ટિગોચર થાય છે. તે બધામાં કાળ, સ્વભાવ પુરુષાર્થ આદિ અન્યાન્ય કારણોની જેમ કર્મ પણ એક પ્રધાન કારણ છે. પરંતુ અન્ય દર્શનોની જેમ કર્મવાદને માનનાર જૈન દર્શન ઇશ્વરને ઉક્ત અવસ્થાઓના કારણ તરીકે માનતો નથી. અન્ય દર્શનોમાં અમુક સમયે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ માની છે, તેથી તેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે હરકોઇ પ્રકારે ઇશ્વરનો સંબંધ જોડવામાં આવેલો છે. ૧. ન્યાયદર્શનમાં કહ્યું છે કે સારા અથવા ખરાબ કર્મનું ફળ ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મળે છે.

વૈશેષિક દર્શનમાં ઇશ્વરને સૃષ્ટિનો કર્તા માનીને તેના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે.^૨

યોગ દર્શનમાં ઇશ્વરના આશ્રયથી પ્રકૃતિનો પરિણામ અને જડ જગતનો વિસ્તાર માન્યો છે.^૩

શકરાચાર્યે પણ પોતાના બ્રહ્મસૂત્ર લાખ્યમાં ઉપનિષદને આધારે ઠેકાણે ઠેકાણે બ્રહ્મને સૃષ્ટિના ઉપાદાન કારણ તરીકે માન્યું છે.^૪

૧ તત્કારિતત્વાદહેતુઃ । ગૌતમ સૂત્ર અ° ૬, આ ૦૧, છ° ૨૧).

૨ જુઓ પ્રશસ્તપાદ લાખ્ય પૃ. ૪૮

૩ જુઓ સમાધિપાદ મૂ. ૨૪ નું લાખ્ય અને ટીકા.

૪ ચેતનમેકમદ્વિતીય બ્રહ્મ ક્ષીરાદિવદ્ દેવાદિવ-
ચ્ચાનપેક્ષ્ય બાહ્યસાધન સ્વયં પરિણમમાનં જગતઃ કારણ-
મિતિ સ્થિતમ્ । બ્રહ્મસૂત્રભાષ્ય ૨. ૧. ૨૬.

તસ્માદશેષયસ્તુષિપયમેષેદ્ સર્વાવિજ્ઞાન સર્વસ્ય બ્રહ્મકાર્ય-
તાપેક્ષ્યોપન્યસ્યતે इति द्रष्टव्यम् । બ્રહ્મસૂત્રભાષ્ય અ°૨ પા°૩
સૂ° ૬.

પરંતુ જોવા પાસે ફળ ભોગવાવવાને માટે જૈન દર્શન ઇશ્વરને કર્મના પ્રેરક તરીકે માનતું નથી. કર્મવાદનું માનવું છે કે જેમ જીવ કર્મ કરવામાં સ્વતંત્ર છે તેમ તેના ફળનો ઉપભોગ કરવામાં પણ સ્વતંત્ર છે. એ પ્રમાણે જૈન દર્શન ઇશ્વરને સૃષ્ટિના અધિષ્ઠાતા તરીકે માનતું નથી. કારણ કે તેમના મતે સૃષ્ટિ અનાદિ અનંત હોવાથી કોઈપણ વખતે અપૂર્વ ઉત્પન્ન થઈ નથી, તથા સૃષ્ટિ પોતેજ પરિણમનસ્વભાવવાળી છે માટે તે ઇશ્વરના અધિષ્ઠાનની અપેક્ષા રાખતી નથી.

કર્મવાદ ઉપર થતાં મુખ્ય આક્ષેપો અને તેનું સમાધાન—

જેઓ ઇશ્વરને કર્તા માને છે તેઓ કર્મવાદ ઉપર નીચેના ત્રણ આક્ષેપો કરે છે.

(૧) ઘટ, પટ, મકાન આદિ નાની મોટી ચીજો કોઈને કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા જ બનાવેલી હોય છે, તો પછી આ સંપૂર્ણ જગત જે કાર્યરૂપે દેખાય છે તેને પણ ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ અવશ્ય હોવો જોઈએ.

(૨) સર્વ પ્રાણીઓ સારાં કે નરસાં કર્મ કરે છે, પણ કોઈ ખરાબ કર્મનું ફળ આહતું નથી. કર્મ સ્વયં જડ હોવાથી કોઈ પણ ચેતનની પ્રેરણા શિવાય ફળ આપવામાં અસમર્થ છે. એ માટે કર્મવાદીઓએ પણ પ્રાણીઓને કર્મનું ફળ આપનાર ઇશ્વરને સ્વીકારવો જોઈએ.

(૩) ઇશ્વર જ એક એવી વ્યક્તિ છે જે સદા મુક્ત છે અને મુક્ત જીવોની અપેક્ષાએ પણ તેમનામાં કૈશ્વર્યાદિ ગુણોની વિશેષતા હોય છે, માટે કર્મવાદને માનનાર જૈનોનું આ માનવું ઠીક નથી કે કર્મ છૂટી જવાથી સર્વ જીવ સમાન રીતે ઇશ્વર તુલ્ય થઈ શકે છે.

પહેલા આક્ષેપનું સમાધાન—જૈન દર્શન એમ માને છે કે આ જગત્ કોઈપણ સમયે તદ્દન નવું બન્યું નથી, પણ અનાદિ અનંત છે. તેમાં પ્રતિસમયે પરિવર્તન થયા કરે છે. કેટલાંએક પરિવર્તનો એવાં હોય છે કે જેમાં મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓના પ્રયત્નની અપેક્ષા

રહે છે અને કેટલાં એક પરિવર્તનો એવા હોય છે કે જેમાં ઠાઠના પાણી પ્રયત્નની અપેક્ષા રહેતી નથી, કાળ સ્વભાવાદિ કારણોથી તેવા પરિવર્તનો થયાં કરે છે, માટે તેમાં ઈશ્વરના કર્તૃત્વને માનવાની જરૂર નથી.

બીજા આક્ષેપનું સમાધાન—પ્રાણી જેવાં કર્મ કરે છે તેનું ફળ તેને તેવાં કર્મ દ્વારા મળે છે. ‘કર્મ જડ છે અને કોઈ પણ પ્રાણી પોતે કરેલાં ખરાબ કર્મોનું ફળ ધર્યોતો નથી’ એ ઠીક છે, પરંતુ અહિં આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે કર્મ જડ હોવા છતાં પણ ચેતનના સંસર્ગથી તેનામાં એક એવી શક્તિ પેદા થાય છે કે તે સારા કે માઠાં કર્મોના વિપાક નિયત સમયે જીવને વિષે પ્રકટ કરે છે. ચેતનના સંજન સિવાય જડ કર્મ વિપાક આપવામાં સમર્થ થતું નથી. જેમ એક મનુષ્ય વિષનું લક્ષણ કરે અને તે વિષ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેને અસર કરે છે; પરંતુ તે જડ પદાર્થને કોઈ પણ અસર કરી શકતું નથી, તેમ કર્મવાદનું મન્તવ્ય છે કે ફળ આપવામાં કર્મને ઈશ્વરની પ્રેરણાની જરૂર નથી; સર્વ જીવો ચેતન છે અને તે સારા કે માઠા અધ્યવસાયના અનુસારે કર્મબંધ કરે છે; ચેતનના સંસર્ગથી તેનામાં નિયત સમયે ફળ આપવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને કર્મોનાં ફળની ઈચ્છા ન હોવા છતાં સારા અથવા ખરાબ કર્મોનું ફળ તેને મળે છે. કેવળ ઈચ્છા બહિ હોવાથી તે તેના ફળને રોકી શકતો નથી. જેમ, કોઈ મનુષ્ય સ્વાદની લાલચથી વિષ મિશ્રિત સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરે છે અને ફળની અનિચ્છા છતાં પણ તેની અસર તેને અવશ્ય થાય છે. અહિં ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદી એટલું કહે છે કે ઈશ્વરની ઈચ્છાથી કર્મ પ્રેરિત થઈને તે પોતાપોતાના વિપાક જીવને વિષે પ્રકટ કરે છે. તે સંજનને કર્મવાદી જૈન દર્શન જેમ કહે છે કે જીવમાં પોતાના પરિણામને અનુસારે કર્મબંધ દ્વારા એવા સંસ્કાર પડે છે અને તે ક્લાલિમુખ થતાં તેથી પ્રેરિત થઈને જીવ કર્મોનાં ફળને સ્વયમેવ ભોગવે છે.

પરંતુ જીવો પાસે ફળ ભોગવાવવાને માટે જૈન દર્શન ઇશ્વરને કર્મના પ્રેરક તરીકે માનતુ નથી. કર્મવાદનુ માનવું છે કે જેમ જીવ કર્મ કરવામાં સ્વતંત્ર છે તેમ તેના ફળનો ઉપભોગ કરવામાં પણ સ્વતંત્ર છે. એ પ્રમાણે જૈન દર્શન ઇશ્વરને સૃષ્ટિના અધિષ્ઠાતા તરીકે માનતુ નથી. કારણ કે તેમના મતે સૃષ્ટિ અનાદિ અનંત હોવાથી કોઈપણ વખતે અપૂર્વ ઉત્પન્ન થઈ નથી, તથા સૃષ્ટિ પોતેજ પરિણમનસ્વભાવવાળી છે માટે તે ઇશ્વરના અધિષ્ઠાનની અપેક્ષા રાખતી નથી.

કર્મવાદ ઉપર થતાં મુખ્ય આક્ષેપો અને તેનુ સમાધાન--
જેઓ ઇશ્વરને કર્તા માને છે તેઓ કર્મવાદ ઉપર નીચેના ત્રણ આક્ષેપો કરે છે.

(૧) ઘટ, પટ, મકાન આદિ નાની મોટી ચીજો કોઈને કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા જ બનાવેલી હોય છે, તો પછી આ સંપૂર્ણ જગત જો કાર્યરૂપે દેખાય છે તેને પણ ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ અવશ્ય હોવો જોઈએ.

(૨) સર્વ પ્રાણીઓ સારા કે નરમાં કર્મ કરે છે, પણ કોઈ ખરાબ કર્મનું ફળ ચાહતુ નથી. કર્મ સ્વયં જડ હોવાથી કોઈ પણ ચેતનની પ્રેરણા શિવાય ફળ આપવામાં અસમર્થ છે. એ માટે કર્મવાદીઓએ પણ પ્રાણીઓને કર્મનુ ફળ આપનાર ઇશ્વરને સ્વીકારવો જોઈએ.

(૩) ઇશ્વરજ એક એવી વ્યક્તિ છે જે સદા મુક્ત છે અને મુક્ત જીવોની અપેક્ષાએ પણ તેમનામાં અશ્વર્યાદિ ગુણોની વિશેષતા હોય છે, માટે કર્મવાદને માનનાર જૈનોનું આ માનવું ઠીક નથી કે કર્મ છૂટી જવાથી સર્વ જીવ સમાન રીતે ઇશ્વર તુલ્ય થઈ શકે છે.

પહેલા આક્ષેપનુ સમાધાન--જૈન દર્શન એમ માને છે કે આ જગત્ કોઈપણ સમયે તદ્દન નવુ બન્યુ નથી, પણ અનાદિ અનંત છે. તેમાં પ્રતિસમયે પરિવર્તન થયા કરે છે. કેટલાંએક પરિવર્તનો એવા હોય છે કે જેમાં મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓના પ્રયત્નની અપેક્ષા

રહે છે અને કેટલાં એક પરિવર્તનો એવા હોય છે કે જેમાં કોઈના પાણુ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહેતી નથી, કાળ સ્વભાવાદિ કારણોથી તેવા પરિવર્તનો થયાં કરે છે, માટે તેમાં ઈશ્વરના કર્તૃત્વને માનવાની જરૂર નથી.

બીજા આક્ષેપનું સમાધાન—પ્રાણી જેવાં કર્મ કરે છે તેનું ફળ તેને તેવાં કર્મ દ્વારા મળે છે. 'કર્મ જડ છે અને કોઈ પણ પ્રાણી પોતે કરેલાં ખરાબ કર્મોનું ફળ ઇચ્છતો નથી' એ ઠીક છે, પરંતુ અહિં આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે કર્મ જડ હોવા છતાં પણ ચેતનના સંસર્ગથી તેનામાં એક એવી શક્તિ પેદા થાય છે કે તે સારાં કે માઠાં કર્મોનો વિપાક નિયત સમયે જીવને વિષે પ્રકટ કરે છે. ચેતનના સંબંધ સિવાય જડ કર્મ વિપાક આપવામાં સમર્થ થતું નથી. જેમ એક મનુષ્ય વિપનું લક્ષણ કરે અને તે વિષ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેને અસર કરે છે; પરંતુ તે જડ પદાર્થને કોઈ પણ અસર કરી શકતું નથી, તેમ કર્મવાદનું મન્તવ્ય છે કે ફળ આપવામાં કર્મને ઈશ્વરની પ્રેરણાની જરૂર નથી; સર્વ જીવો ચેતન છે અને તે સારાં કે માઠાં અધ્યવસાયના અનુસારે કર્મબંધ કરે છે; ચેતનના સંસર્ગથી તેનામાં નિયત સમયે ફળ આપવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને કર્મનાં ફળની ઇચ્છા ન હોવા છતાં સારાં અથવા ખરાબ કર્મનું ફળ તેને મળે છે. કેવળ ઇચ્છા નહિ હોવાથી તે તેના ફળને રોકી શકતો નથી. જેમ, કોઈ મનુષ્ય સ્વાદની લાલચથી વિષ મિશ્રિત સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરે છે અને ફળની અનિચ્છા છતાં પણ તેની અસર તેને અવશ્ય થાય છે. અહિં ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદી એટલું કહે છે કે ઈશ્વરની ઇચ્છાથી કર્મ પ્રેરિત થઈને તે પોતપોતાનો વિપાક જીવને વિષે પ્રકટ કરે છે. તે સંબંધે કર્મવાદી જૈન દર્શન એમ કહે છે કે જીવમાં પોતાના પરિણામને અનુસારે કર્મબંધ દ્વારા એવા સંસ્કાર પડે છે અને તે ફલાભિમુખ થતાં તેથી પ્રેરિત થઈને જીવ કર્મનાં ફળને સ્વયમેવ ભોગવે છે.

ત્રીજા આક્ષેપનું સમાધાન—ઇશ્વર ચેતન છે અને જીવ પણ ચેતન છે. માત્ર તેમનામાં એટલું અંતર છે કે જીવની સર્વ શક્તિઓ કર્મના આવરણોથી ઢંકાયેલી છે અને ઇશ્વરની સર્વ શક્તિઓ આવરણથી રહિત છે. પરંતુ જ્યારે જીવ પોતાના આવરણોને દૂર કરે છે ત્યારે તેની સર્વ શક્તિઓ પૂર્ણ રૂપમાં પ્રકાશિત થઈ જાય છે; પછી જીવ અને ઇશ્વરમાં કોઈ પણ પ્રકારનું અંતર રહેતું નથી. માત્ર વિપત્તિનું કારણ ઔપાધિક કર્મ છે, અને તે જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી જ જીવ અને ઇશ્વરનો ભેદ રહે છે. કર્મ મુક્ત થયા પછી જીવ ઇશ્વરરૂપ થાય છે. સર્વ આત્માઓ તાત્વિક દૃષ્ટિથી ઇશ્વર જ છે, કેવળ કર્મ બંધનના કારણથી વિવિધ રૂપે દેખાય છે.

કર્મવાદની ઉપયોગિતા—જ્યારે મનુષ્ય ઇલ્લૌહિક કે પારલૌકિક કામમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તેને કોઈ ને કોઈ વિધેનાની સામા અવશ્ય થવું પડે છે. એવી સ્થિતિમાં ઘણા મનુષ્યો સ્વયં થઈ જાય છે અને ગભરાઈને અન્યને દૂષિત કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે વખતે બીજા તેના અનેક બાહ્ય શત્રુઓ પણ ઉભા થાય છે, અને તેનો પ્રતિકાર કરવા તે પણ તૈયાર થઈ જાય છે, તેથી સ્વપક્ષતા વધતી જાય છે, છુદ્ધિ અસ્થિર થઈ જાય છે અને તેનામાં ઉત્તરોત્તર વૈરભાવ વૃદ્ધિગત થાય છે. તેવા સમયે વિચારક મનુષ્યને કર્મનો સિદ્ધાન્ત અત્યંત આશ્વાસન અને બોધ આપનાર થાય છે. તે વિચારે છે કે “આ વિધેનાનાં બાહ્ય કારણો ભલે ગમે તે હોય પણ તેનું અંતરંગ કારણ બીજું જ છે, અને તે મેં જ પૂર્વે વાવેલું અને અનુકૂળ વૃત્તિઓ દ્વારા અંકુરિત અને ફળવાળું થયેલું. કર્મ બીજું છે, ભલે તેનું ફળ મળવામાં ગમે તે વ્યક્તિ નિમિત્ત થાય.” આ રીતે તે પોતાના સ્વદોષને તપાસવા તરફ વળે છે અને બીજા તરફ તેના વૈરભાવ નાશ પામે છે. તથા તેની વૃત્તિ સ્વસ્થ થવાથી તેનામાં આત્મિક બળ પ્રકટ થાય છે. એ

રીતે કર્મનો સિદ્ધાન્ત સ્વદોષની ગવેપણા, પોતાની જવાબદારી અને આત્મશુદ્ધિ તરફ મનુષ્યને લઈ જાય છે, તેથી તે જીવનમાં ઉપયોગી છે. કર્મના સિદ્ધાન્તની શ્રેષ્ઠતાના સંબન્ધમાં ડૉ. મેક્સમુલરનો વિચાર જાણુવા યોગ્ય છે.

“ આ તો નિશ્ચિત છે કે કર્મના સિદ્ધાન્તની અમર મનુષ્ય જીવન ઉપર ધણી થઈ છે. જો કોઈ પણ મનુષ્યને માલુમ પડે કે વર્તમાન અપરાધ સિવાય મારે કંઈ જોગવવું પડે છે અને તે મારા પૂર્વજન્મના કર્મનું ફલ છે તો તે જીનું કરજી ચુકવનાર મનુષ્યની જેમ શાન્ત લાવથી તે કંઈને સહન કરી લેશે. વળી તે મનુષ્ય એટલું પણ જાણે કે સહનશીલતાથી જીનું દેવું ચુકવાય છે અને ભવિષ્યને માટે નીતિની સમૃદ્ધિ એકઠી કરી શકાય છે, તો તેને ભલાઈના માર્ગ પર ચાલવાની પ્રેરણા સ્વતઃ થશે. ‘સારું કે ખરાબ કોઈ પણ કર્મ નષ્ટ થતું નથી’ આ નીતિનો મત અને પદાર્થશાસ્ત્રનો બહુસરક્ષા સંબન્ધી મત સમાન છે. જન્મે મતનો આશય એટલો છે કે કોઈ પણ સદ્ગુણનો નાશ થતો નથી. કોઈ પણ નીતિશિક્ષાના અસ્તિત્વના સંબન્ધમાં ભલે કેટલીય શંકા હોય પણ નિર્વિવાદ સિદ્ધિ તો એ છે કે કર્મમત સર્વથી અધિક સ્થળે માન્ય થયો છે, તેથી લાખો મનુષ્યોનું કંઈ જોખું થયું છે, અને તે મતથી મનુષ્યોની વર્તમાન સંકટ સહન કરવાની શક્તિ પેદા કરવામાં અને ભવિષ્ય જીવન સુધારવામાં ઉત્તેજન મળ્યું છે.”

જૈન દર્શનમાં કર્મવાદના આવિર્ભાવ સંબન્ધે પરપરા અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જો રીતે ઉત્તર આપી શકાય છે. પરપરાથી તો જૈન ધર્મ અને કર્મવાદનો અવિનાશાવ-નિયત સંબન્ધ કહી શકાય. એટલે કે જૈન ધર્મ અને કર્મવાદ જન્મે અનાદિ કહી શકાય, માટે કર્મવાદનો સંબન્ધ પ્રવાહરૂપથી જૈન ધર્મની સાથે અનાદિ છે.

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ કર્મવાદના મૂળભૂત લગવાનું પાર્શ્વનાથ

અને ભગવાન્ મહાવીર કહી શકાય. આધુનિક ઇતિહાસવેત્તાઓ ભગવાન્ પાર્શ્વનાથથી જૈન ધર્મના ઇતિહાસની શરૂઆત કરે છે. તેથી તેમના મતે પણ કર્મોના સિદ્ધાન્ત ભગવાન્ પાર્શ્વનાથ જોડેલા પ્રાચીન ગણુવો જોઈએ. ભગવાન્ પાર્શ્વનાથ અને ભગવાન્ મહાવીરનો સિદ્ધાન્ત દેશ કાળની દૃષ્ટિએ અમુક આચારની બાબતો સિવાય ભિન્ન નહોતો. ભગવાન મહાવીરના સમયમાં ભારતવર્ષમાં જૈનધર્મ સિવાય વૈદિક અને બૌદ્ધ એ બન્ને ધર્મો પણ વિચ્છિન્ન હતા, પણ બન્નેના સિદ્ધાન્તો મુખ્ય વિષયમાં તદ્દન જુદા હતા. મૂળ ૧વેદો, ૨હપનિષદો, ઋશ્મૃતિ અને વેદાનુયાયી દર્શનોમાં ઇશ્વર સંબંધે એવી કલ્પના હતી કે, જગતનો ઉત્પાદક એક ઇશ્વર છે અને તે સારા અથવા ખુરા કર્મોનું ફળ જીવે. પાસે ભોગવાવે છે. કર્મ જડ હોવાથી ઇશ્વરની પ્રેરણા સિવાય કંઈ આપી શકતું નથી. જીવ પોતાનો વિકાસ ગમે તેટલો કરે, અને ગમે તેટલી ઉચ્ચ કોટિનો હોય પણ તે ઇશ્વર થઈ શકતો નથી.”

આ માન્યતાની સામે ભગવાન મહાવીરના કર્મોના સિદ્ધાન્ત હતો. તેમના સિદ્ધાન્તને અનુસરી નીચેની બાબતો વિરોધરૂપે ક્ષલિત થાય છે.

- (૧) ઇશ્વર કૃતકૃત્ય હોવાથી સૃષ્ટિમાં હસ્તક્ષેપ કરતો નથી.
- (૨) કર્મ ચેતનના સંસર્ગથી સ્વયંકલ આપવા સમર્થ છે.

૧ સૂર્યાચન્દ્રમસૌ ધાતા યથા પૂર્વમકલ્પયત્ ।

દિવ ચ પૃથિવીં ચાન્તરિક્ષમથો સ્વઃ.....

(ઋગ્ ૦ મં ૧૦ સુ ૦ ૧૯)

૨ યતો વા હમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે, યેન જાતાનિ જીવન્તિ,
યત્પ્રયન્ત્યમિસાવિશન્તિ તદ્વિજિજ્ઞાસસ્ય તદ્ ગ્રહેતિ ।

(તૈત્તિ ૦ ૩-૧)

૩ જુઓ! મનુસ્મૃતિ અ. ૧ શ્લો. ૫-૯.

(૩) જીવ કર્મનો નાશ કરી ઇશ્વર થઈ શકે છે. જીવ અને ઇશ્વરનો બેદ કર્મકૃત છે.

(૪) આત્મા પોતાના કર્મનો કર્તા છે અને સ્વયં બોક્તા છે, તેમજ બધાં પ્રકારનાં કર્મનો નાશ કરી નિર્વાણ પામે છે. તેમ કરવામાં તેને ઇશ્વરના અનુગ્રહની જરૂર નથી, પણ પોતે સ્વતંત્ર છે.

ભગવાન મહાવીરના સમયમાં યુદ્ધમત પણ પ્રચલિત હતો, તે પણ કર્મવાદનો સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ તેના સિદ્ધાન્તમાં ક્ષણિક-વાદને સ્થાન હતું. જો આત્માને ક્ષણિક માનવામાં આવે તો કોઈપણ રીતે કર્મવાદની ઉપપત્તિ થઈ શકતી નથી, કારણ કે આત્મતત્ત્વને ક્ષણિક માનવાથી સ્વકૃત કર્મનો ભોગ નહિ થાય અને પરકૃત કર્મના ભોગનો પ્રસંગ આવશે, તેથી કૃતનાશ અને અકૃતાગમ નામક દૂષણ પ્રાપ્ત થશે. માટે આત્માને પરિણામી નિત્ય માનવાથી ઉક્ત દૂષણનો અભાવ થાય છે.

વૈદિક સાહિત્ય તથા બૌદ્ધ સાહિત્યમાં કર્મનો વિચાર છે, પણ તે એટલો અદ્ભુત છે તે માટે તેનો કોઈ ખાસ ગ્રંથ દષ્ટિગોચર થતો નથી. પરંતુ તેથી ઉલટું જૈનદર્શનમાં કર્મસંબંધી વિચાર સૂક્ષ્મ, વ્યવસ્થિત અને અતિ વિસ્તૃત છે, અને એ વિચારનું પ્રતિ-પાદક કર્મશાસ્ત્ર જેણે જૈનસાહિત્યનો મોટો ભાગ રોક્યો છે. જો કે ઘણા ગ્રંથોમાં થોડે ઘણે અંશે કર્મસંબંધી ચર્ચા મળે છે, પરંતુ તે વિષયના સ્વતંત્ર ગ્રંથો પણ અનેક છે.

ભગવાન મહાવીરે કર્મવાદનો ઉપદેશ કર્યો તેની પરપરા

૧ કમ્મના વત્તતિ લોકો કમ્મના વત્તતિ પજા ।

કમ્મનિવંધના સત્તા રયસ્સાણીવ યાયતો ॥

(સુત્તનિપાત વાસેદ્ધસુત્ત ૬૧)

અમાર સુધી ચાલી આવે છે, તેની સંકલનાના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય છે.

૧ પૂર્વાત્મક કર્મશાસ્ત્ર:—ચૌદ પૂર્વોમાં આ વિભાગ સૌથી પહેલો છે. ભગવાન મહાવીરના પછી નવસો કે હજાર વર્ષ સુધી કર્મશ: ઘટતા ઘટતા પૂર્વવિદ્યા વિદ્યમાન હતી. ચૌદ પૂર્વમાં આઠમું કર્મપ્રવાદ પૂર્વ મુખ્યપણે કર્મવિષયક હતું, પરંતુ તે સિવાય બીજું અત્રાયણીય પૂર્વ હતું. તેમાં પણ કર્મસંબંધી વિચાર માટે કર્મ-પ્રાણીત નામે એક વિભાગ હતો. અત્યારના શ્વેતાંબર અને દિગંબર કર્મવિષયક સાહિત્યમાં પૂર્વાત્મક કર્મ શાસ્ત્રના મૂલ અંશે વિદ્યમાન નથી.

(૨) પૂર્વથી ઉદ્ધૃત કર્મશાસ્ત્ર:—આ વિભાગ પૂર્વાત્મક કર્મશાસ્ત્રથી ઘણોજ નાનો છે, પરંતુ વર્તમાન અભ્યાસીઓ માટે એટલો મોટો છે કે તે બધાનું અવલોકન, અધ્યયન અને મનન અસાધ્ય તો નહિ પણ દુ:સાધ્ય તો છે. આ વિભાગ ખાસ પૂર્વથી ઉદ્ધૃત છે. પૂર્વથી ઉદ્ધૃત કર્મશાસ્ત્રના અંશ બન્ને સંપ્રદાયમાં હજી સુધી વર્તમાન છે. એવા ઉલ્લેખો શ્વેતાંબર અને દિગંબર સંપ્રદાયમાં મળી આવે છે. તે ઉદ્ધૃત અંશે બન્ને સંપ્રદાયમાં કંઈ કંઈ ભિન્ન નામથી પ્રસિદ્ધ છે. શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં કર્મપ્રકૃતિ, શતક, પંચસંત્રહ અને સપ્તતિકા, અને દિગંબર સંપ્રદાયમાં મહાકર્મપ્રકૃતિપ્રાણીત, એ બન્ને ગ્રન્થો પૂર્વોદ્ધૃત કહેવાય છે.

(૩) પ્રાકરણિક કર્મશાસ્ત્ર:—આ વિભાગ ત્રીજો સંકલનામાં આવે છે. આમાં કર્મવિષયક નાના મોટા અનેક પ્રકરણ ગ્રન્થો છે. અત્યારે આ પ્રકરણ ગ્રન્થોનોજ અધ્યયન અને અધ્યાપનમાં વિશેષ પ્રચાર છે. આનું અધ્યયન કર્યા બાદ પૂર્વોદ્ધૃત કર્મવિષયક ગ્રન્થોમાં પ્રવેશ થઈ શકે છે. આ પ્રાકરણિક કર્મશાસ્ત્ર વિક્રમની આઠમી નવમી શતાબ્દીથી માંડી સોલમી શતાબ્દી સુધીમાં નિર્મિત થયું છે.

ભાષા:—ભાષા દષ્ટિથી કર્મશાસ્ત્ર ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય

છે.—(૧) પ્રાકૃત, (૨) સંસ્કૃત અને (૩) પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં.

(૧) પ્રાકૃત:—પૂર્વાત્મક અને પૂર્વોક્ત કર્મશાસ્ત્ર આજ ભાષામાં રચાયું છે. પ્રાકરણિક કર્મશાસ્ત્રનો ઘણો મોટો ભાગ પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયો માલુમ પડે છે. મૂલ ગ્રન્થ સિવાય તેના ઉપર કેટલીક જૂની ટીકા પણ પ્રાકૃત ભાષામાં રચાઈ છે જેને ચૂર્ણિ કહેવામાં આવે છે.

(૨) સંસ્કૃત:—પ્રાચીન સમયમાં જે કર્મશાસ્ત્ર બન્યું છે તે બધું પ્રાકૃત ભાષામાં છે, પરંતુ ત્યારપછી તેની ટીકા વગેરેની રચના સંસ્કૃત ભાષામાં છે, તથા મૂલ પ્રાકરણિક કર્મશાસ્ત્રની કોઈ કોઈ રચના પણ બંને સંપ્રદાયમાં સંસ્કૃત ભાષામાં થઈ છે.

(૩) પ્રાદેશિક ભાષા:—આમાં મુખ્યપણે જૂની ગુજરાતી કણ્ઠાટકી અને હિન્દી એ ત્રણ ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે. આ ભાષાઓમાં મૌલિક ગ્રન્થ જૂજ છે, પરંતુ મુખ્યપણે તેનો ઉપયોગ મૂળ તથા ટીકાનો અનુવાદ કરવામાં થયેલો છે. વિશેષ કરીને આ પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં પ્રાકરણિક કર્મશાસ્ત્ર ઉપર લખાયેલ ટીકા ટિપ્પન અનુવાદ વગેરે છે. કણ્ઠાટકી અને હિન્દી ભાષાનો દિગ્-મ્ખરીય સાહિત્યમાં અને શ્વેતામ્ખરીય સાહિત્યમાં ગુજરાતી ભાષાનો ઉપયોગ થયેલો છે.

કર્મશાસ્ત્ર એ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર છે:—અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ્ય આત્માના પારમાર્થિક અને વૈભાવિક સ્વરૂપનું સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવું એ છે. કર્મશાસ્ત્રમાં આત્માના વૈભાવિક સ્વરૂપની મુખ્યપણે ચર્ચા છે અને વૈભાવિક સ્વરૂપના અભાવ થવાથી પારમાર્થિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તેની ચર્ચા ગૌણપણે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં મુખ્યપણે આત્માનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, અને વૈભાવિક સ્વરૂપનું વર્ણન ગૌણપણે છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં

પ્રવેશ કરવા માટે પ્રથમ આત્માના વૈભાવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન આવશ્યક છે, કારણ કે જ્યાં સુધી પ્રાણીઓની વર્તમાન કર્મજન્ય વૈભાવિક અવસ્થાઓનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી પારમાર્થિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન શી રીતે થઈ શકે ? માટે પ્રથમ કર્મશાસ્ત્ર આત્માની બધી કર્મજન્ય વૈભાવિક દશા વર્ણવી અને શુદ્ધ આત્મ સ્વભાવથી તેની ભિન્નતા બતાવી તેનું હેતુપણું બતાવે છે. ત્યાર પછી અધ્યાત્મશાસ્ત્ર અનેક દૃષ્ટિથી આત્માનાં શુદ્ધસ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. માટે કર્મશાસ્ત્ર એ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર અથવા તો અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું એક અંગ છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ધન શરીર આદિ બાહ્ય વસ્તુમાં આત્મબુદ્ધિ ને બહિરાત્મભાવ જણાવે છે અને કર્મશાસ્ત્ર મિથ્યાત્વમોહનું કાર્ય જણાવે છે. બન્ને શાસ્ત્રમાં બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ કરવાનો કહેલો છે.

શરીરાદિ અને આત્માનો અભેદજનમ દૂર થાય છે ત્યારે વિવેક ખ્યાતિ (બેદજ્ઞાન) પ્રકટ થાય છે અને તેજ અંતરાત્મભાવ છે. તેમાં સ્થિર થઈ આત્મા પરમાત્મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે તે વાત બન્ને શાસ્ત્રને ઉદ્દિષ્ટ છે. માત્ર બેદ એટલોજ છે કે કર્મશાસ્ત્રમાં પ્રામુખ્યે પૌદ્ગલિક કર્મની અનેક અવસ્થાઓનું બારીક અને વિગતવાર વર્ણન છે, ત્યારે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં મુખ્યત્વે આત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયો વર્ણવ્યા હોય છે. પ્રથમ શાસ્ત્ર કર્મની સત્તાનું વર્ણન કરી તેથી આત્માનો બેદ દેખાડે છે ત્યારે બીજું શાસ્ત્ર આત્માની સત્તાનું વર્ણન કરી આત્માની સત્તાપુદ્ગલની સત્તાથી ભિન્ન છે તેમ દેખાડે છે.

વિષયપ્રવેશ.

કર્મશબ્દ લોકવ્યવહાર અને શાસ્ત્રમાં અનેક અર્થમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ અહિં તે રાગદ્વેષાદિ આત્માના વિભાવપરિણામ અને તે દ્વારા આકર્ષિત થયેલા કર્મણુ જાતિના પુદ્ગલો એ બન્ને અર્થમાં

વપરાયેલો છે. પ્રથમ પ્રકારના કર્મને લાવકર્મ અને બીજા પ્રકારના કર્મને દ્રવ્યકર્મ કહે છે. રાગદ્વેષાદિની ઉત્પત્તિ પણ પૂર્વના ઉદિત થયેલા દ્રવ્ય કર્મના નિમિત્તથીજ થાય છે, માટે તે વિલાવ પરિણામ કહેવાય છે. જે અવસ્થાની ઉત્પત્તિમાં ઇતર વસ્તુ નિમિત્તભૂત કે સહાયરૂપ હોય તે વિલાવ પરિણામ કહેવાય છે અને જેની ઉત્પત્તિમાં ઇતર વસ્તુ નિમિત્તભૂત ન હોય તે સ્વલાવ પરિણામ કહેવાય છે. દ્રવ્યકર્મની ઉત્પત્તિમાં રાગાદિ વિલાવ પરિણામ હેતુ છે, અને રાગાદિ વિલાવ પરિણુતિમાં દ્રવ્યકર્મ હેતુ છે જે એમ ન હોય તો રાગાદિ પરિણામ સ્વલાવભૂત થઈ જાય અને મુક્તિ અસંભવિત થઈ જાય. દ્રવ્યકર્મ અને લાવકર્મનો પરસ્પર કાર્યકારણુ-લાવ છે, અને એ બન્ને પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે. દ્રવ્યકર્મના ઉદય વડે રાગાદિ પરિણુતિરૂપ લાવકર્મ થાય છે અને લાવકર્મવડે પુનઃ દ્રવ્યકર્મ બંધાય છે આ પ્રમાણે દ્રવ્યકર્મ અને લાવકર્મની પરંપરા અમુક કાળે શરૂ થઈ એમ નથી પણ અનાદિ કાળથી ચાલી આવે છે, માટે આત્માની સાથે કર્મનો અનાદિ સંબંધ કહી શકાય છે. જે આ પરંપરાની અમુક કાળે શરૂઆત માનીએ તો તે પહેલા બધા જીવો મુક્ત હોવા ભ્રમ છે અને તેને પણ આ પરંપરાની પ્રથમ શરૂઆત થઈ એમ માનવું ભ્રમ છે અને જે એમ માનીએ તો મુક્ત જીવો પણ અમુક્ત થાય.

હવે એ પરંપરા ચાલુ રહેવી તે બંધ અને તેનો સર્વથા અલાવ થવો તે મોક્ષ કહેવાય છે તેજ પરમશ્રેય અથવા પરમપુરુષાર્થરૂપ છે, અને તે મનુષ્યજીવનનો પ્રધાન હિદેશ છે. બંધ અને મોક્ષ એ બન્ને આત્માની અવસ્થાઓ છે. બંધ એ આત્માની વિલાવપરિણુતિ અને મોક્ષ એ આત્માની સ્વલાવ પરિણુતિ છે. આત્મા વિલાવપરિણામવડે દ્રવ્ય કર્મ આકર્ષી આત્મપ્રદેશ સાથે એક પ્રદેશાવગાહી કરે છે છતાં બંને પરસ્પર ભિન્ન છે, કોઈ કાળે પણ એકરૂપ થતા નથી સોના અને તાંબાને સાથે ગાળી દાળ પાડ્યો હોય તો બંને અરસપરસ મળવા

છતાં સોનું અને ત્રાંબુ જુદાં જ છે, એકરૂપ થતાં નથી, કારણ કે તેજબદ્ધારા બન્ને જુદાં કરી શકાય છે. તેમ આત્મા અને દ્રવ્ય કર્મ સાથે રહેવા છતાં ભિન્ન છે, કારણ કે તેને સમ્યગ્દર્શનાદિ સ્વભાવ પરિણમનથી જુદાં કરી શકાય છે.

જેન શાસ્ત્રકારે કર્મના અસંખ્ય બેદ હોવા છતાં પણ સંક્ષેપથી ખ્યાલમાં આવે એટલા માટે અમુક વિશેષતાઓને લીધે તેના આઠ વિભાગ પાડ્યા છે અને બધા બેદોનો આ આઠ બેદમાં સમાવેશ કર્યો છે. આ આઠ પ્રકારના કર્મમાં પ્રથમના ચાર કર્મ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય 'ઘાતી' કહેવાય છે. અર્થાત્ આ ચાર આવરણોથી આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યાદિ ગુણો ઢંકાયેલા છે. જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મથી આત્માની જ્ઞાન ચેતના અને દર્શન ચેતના અવરાયેલી છે અને તે કર્મોનાં જે અંશમાં ક્ષયોપશમ હોય તે અનુસાર ક્ષિયત્ જ્ઞાન અને દર્શન ચેતના વ્યક્ત થાય છે. આત્માની અત્યારની જ્ઞાન દર્શનશક્તિ કર્મજન્ય નહિ પણ ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલી છે. સાંસારિક વૈભવ મુખ દુઃખ આદિતો કર્મજન્ય છે. ત્રીજા મોહનીય કર્મના ઉદયથી રાગદ્વેષ અને મોહાદિને અધીન થઈ વિવેકરહિત આત્મા સમ્યગ્દર્શન અને સ્વભાવરમણરૂપ ચારિત્રથી વ્યુત થાય છે. ચોથા અન્તરાય કર્મના ઉદયથી આત્માનું અનન્ત વીર્ય તથા દાનાદિ શક્તિઓ અપ્રગટ રહે છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણમાં મતિજ્ઞાનાવરણ તથા શ્રુતજ્ઞાનાવરણનો તથા દર્શનાવરણમાં અચક્ષુદર્શનાવરણનો ક્ષયોપશમ સર્વ જીવોને હોય છે, કારણ કે તે ઉદયમાં હંમેશાં દેશઘાતી જ હોય છે સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્રસંપન્ન આત્માઓને મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ હોય છે, અને બીજાને હોતો નથી. અન્તરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ તો સર્વ જીવોને હોય છે. જેટલે જેટલે અંશે ક્ષયોપશમ હોય તેટલે તેટલે અંશે આત્મા તે તે શક્તિસંપન્ન હોય છે. તે ચારે આવરણોનો સર્વથા ક્ષય થવાથી અનન્ત દર્શન, અનન્ત

દર્શન, અનંતજ્ઞાન, અનન્ત ચારિત્ર તથા અનન્ત વીર્ય પ્રગટ થાય છે ત્યાં સુધી તે અવ્યક્તપણે હોય છે

બાકીના ચાર કર્મો 'અઘાતી' છે જોડેલે તે આત્માના સ્વાભાવિક સ્વરૂપનો પ્રતિરોધ કરતા નથી. તેનો સંબંધ માત્ર બાહ્ય સામગ્રી સાથે છે, તેના ઉદયથી બાહ્ય સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે ઘાતી કર્મે આત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ થવા દેતા નથી અને આત્માના વિકાસમાં બાધા નાખે છે ત્યારે અઘાતી કર્મેની તેવી કશી સત્તા નથી.

અઘાતી કર્મેના ચાર પ્રકાર છે—૧ વેદનીય, ૨ નામ, ૩ ગોત્ર અને ૪ આયુષ્ય. વેદનીય કર્મેના ઉદયથી આત્માને સુખ-દુઃખાદિનુ જ્ઞાન કરાવનાર સામગ્રીનો યોગ થાય છે, એ સિવાય બીજી વેદનીય કર્મેની સત્તા નથી. તે સામગ્રીમાં સુખદુઃખાદિનુ જ્ઞાન કરાવનાર તો મોહનીય કર્મે છે. વેદનીય તો સુખદુઃખાદિ સામગ્રીનો યોગ કરી આપી ખસી જાય છે. જોડેલે અંશે મોહનીય કર્મે સહકારી હોય તેટલે અંશે સુખદુઃખાદિ સામગ્રીમાં આત્મા અનુરંજિત થાય છે, તન્મય થાય છે. અનુરંજિતપણાનું તારતમ્ય મોહનીય કર્મેને આભારી છે. જો મોહનીય કર્મે ન હોય તો વેદનીય કર્મે સાવ સામર્થ્યહીન છે, દગ્ધરજ્જુ સમાન છે. તેનામાં સામગ્રી પૂરી પાડવા ઉપરાંત બીજો કોઈ ગુણ નથી. નામકર્મેના ઉદયથી ચિત્તિજાતિ આદિ બાહ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. ગોત્રકર્મે ઉચ્ચ કુળ અને નીચ કુળમાં ઉપજવામાં સાધનરૂપ છે, અને આયુષ્ય કર્મેના ઉદયથી આત્માનો દેહ સાથેનો મળ-બંધ અમુક કાળ સુધી ટકી શકે છે.

બંધ અને તેના હેતુ—કર્મ અને આત્માનો સંબંધ હેતુ-પૂર્વક છે, જ્યારે જ્યારે તેને હેતુઓ મળે છે ત્યારે ત્યારે આત્મા તે હેતુને અધીન થઈ વિભાવ પરિણામમાં જોડાય છે અને તે દ્વારા કાર્મણુવર્ગણના પ્રદગ્ધને આકર્ષી આત્મા તેની સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધ કરે છે તે દ્રવ્ય કર્મબંધ છે અને ભાવકર્મે એ દ્રવ્યકર્મે બંધનો

હેતુ છે. ઉદિત થયેલા બધાં કર્મ એ ભાવકર્મરૂપ નથી, પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ભાવકર્મ છે, કારણ કે તે આત્મપરિણામને રંજિત કરે છે. ખરી રીતે તો મોહનીય કર્મ એજ ભાવકર્મ છે, કારણ કે તે જ્યારે ઉદયમાન થાય છે ત્યારે તે જીવને પરભાવમાં રંજિત કરે છે. યદ્યપિ બીજાં કર્મો પણ જીવને રંજિત કરે છે પણ તે મોહદ્વારાજ રંજિત કરી શકે છે. અર્થાત્ મોહનીય કર્મમાંજ જીવને પરભાવમાં રંજિત કરવાની શક્તિ છે. માટે મોહનીય કર્મ એ ભાવકર્મરૂપ છે. યદ્યપિ કર્મબંધના સામાન્યરીતે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ એ ચાર હેતુઓ કદા છ, તેમાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કપાય તો મોહરૂપજ છે, અને તેજ કર્મ બધેનો હેતુ છે. યદ્યપિ કેવળ યોગ પણ કર્મબંધને જનક છે, પણ તે શુદ્ધ ભીંત ઉપર પડેલી રજની પેઠે કર્મ અને આત્માના સંબન્ધરૂપ છે, તેનામાં અનુભાગ નહિ હોવાથી બન્ધન શક્તિ નથી. કપાયવડે રંજિત થયેલો યોગજ કર્મ બંધનું કારણ છે; ત્યાં પ્રભાવ માત્ર કપાયના સામર્થ્યનો છે.

હેતુઓનું સામર્થ્ય—જ્યારે આત્મા હેતુઓની સત્તાને અધીન થઈ વિભાવ પરિણામને ભજે છે ત્યારે તે દ્રવ્યકર્મનો બંધ કરે છે. આત્માએ હેતુઓની સત્તાને અધીન થવું જ જોઈએ તેવું કંઈ નથી. જે બળવાન આત્માઓ છે તે હેતુઓની સત્તાને વશ થતા નથી. તેથી વિભાવપરિણામદ્વારા દ્રવ્ય કર્મનો બંધ કરતા નથી. અને તેથી દ્રવ્યભાવકર્મની સાંકળને લંબાવતા નથી, પણ પોતાના પુરુષાર્થથી હેતુઓએ ઉપસ્થિત કરેલા વિભાવ પરિણામના નિમિત્તને અધીન ન થતાં સમભાવે વેદીને તેનો ક્ષય કરે છે. મોહનીય કર્મના ઉદયકાળે જ્ઞાની પુરૂષો અત્યંત આત્મજાગૃત થઈ તેણે ઉપસ્થિત કરેલા કપાયભાવમાં ન જોડાતાં તટસ્થપણે સમભાવે ભોગવી લે તો તે કર્મ ક્ષય પામે છે અને તે નવીન કર્મ બંધનું કારણ થતું નથી. હેતુઓની સત્તા નિર્બળ આત્મા ઉપર

વિશેષ ચાહે છે, તે સુકાન વિનાના વહાણુની જેમ નિમિત્તોને અધીન થઈને ડામાડોળપણે ગતિ કર્યા કરે છે. હેતુઓએ ઉપસ્થિત કંઠેલા કપાયલાવમાં જોડાઈ રાગદ્વેષપણે તે કર્મને વેદે છે અને દ્રવ્ય ભાવકર્મની પરપરાને લખાવે છે. એ પ્રમાણે હેતુઓના પ્રભાવ આત્માની યોગ્યતા ઉપર અવલંબિત છે જેમ રોગના જીવુઓ પ્રબળ આરોગ્યસપત્ર મનુષ્યને અસર કરી શકતા નથી, પણ નિર્બળ આત્માને જલદી અસર કરે છે, તેમ હેતુઓની સત્તા વીર્યવાન આત્માને રજિત કરી શકતી નથી વીર્યવાન આત્મા તો અરજિતભાવે હેતુઓની સત્તાનો પરાભવ કંઠે છે ઉદયકાળ બાળ અને જ્ઞાની પુરુષોને સમાન જ હોય છે પરંતુ જ્ઞાની પુરુષો ઉદયકાળે અત્યંત સાવધાન હોય છે તેથી વિભાવ પરિણુતિને લજ્જતા નથી અને અજ્ઞાની જીવો અસાવધાનપણાથી વિભાવપરિણામને અધીન થઈ જાય છે

કર્મનો કર્તા—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અતરાય કર્મના ઉદયથી ઉપસ્થિત થતા ભાવકર્મવડે જીવ દ્રવ્યકર્મ બાંધે છે મોહનીયકર્મના ઉદયવડે થતા મિથ્યાત્વ અને કપાયલાવ જીવથી ભિન્ન નથી, જીવનાજ પરિણામરૂપ છે અને તે પરિણામનો કર્તા પણ જીવ પોતેજ છે. કર્તા અને કર્મ એ બન્ને જીવમાજ સમાયેલાં છે. પરંતુ તે વિભાવપરિણામરૂપ હોવાથી અને વિભાવપરિણામ મોહનીયકર્મના નિમિત્તથી થતું હોવાથી જીવના સ્વભાવરૂપ ગણવા યોગ્ય નથી તેથી કર્મત્રણી આપાધિક છે, સ્વાભાવિક નથી શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, પરંતુ સ્વભાવનો જ કર્તા છે વેદાન્ત અને સામ્ય દર્શન આત્માને શુદ્ધ, અકર્તા અને અભોક્તા માને છે તે સર્વાંશે સત્ય નથી, પણ નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિથી સત્ય છે જો આત્મા કર્મનો કર્તા નજ હોય તો કુળની પરપરા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય અને કુળની અન્યત નિવૃત્તિ માટે જે શાસ્ત્રકારોએ ઉપાયો બતાવેલા છે તેની સફળતા શી રીતે થઈ શકે ? જો કર્મનો કર્તા નજ હોય તો ભોક્તા પણ શી રીતે

હોઈ શકે, અને બોક્તૃત્વ તો પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. તે કર્મનાં કર્તૃત્વથી નિવૃત્ત થવું એ સર્વ શાસ્ત્રનું પ્રયોજન છે, તેથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે, અને કુળ એ કર્મનું ફળ છે. આત્મા નિમિત્તની સત્તાવડે કર્મ કરે છે તેથી કર્મ કરવાનો તેનો સ્વભાવ છે એમ ઠરતું નથી, કારણ કે તે ઔપાધિકભાવે કરે છે સ્વાભાવિક નહિ, નિમિત્તનો ત્યાગ થતા કર્મબંધનો પણ ત્યાગ થાય છે.

આ ઉપરથી એટલું નિશ્ચિત થાય છે કે કર્મ આવવાનું મૂળ કારણ રાગદ્વેષાદિ અંતરંગ પરિણામ છે અને તેજ સંસાર પરિભ્રમણનો હેતુ છે. શરીરવજ્રાદિ બાહ્ય સામગ્રી કર્મ આવવાનું કારણ નથી. જો બાહ્ય સામગ્રી બધની નિયામક હોત તો આત્મા કદિ સંસારમુક્ત થઈ શકત નહિ. કર્મબંધનું નિયામક તો તે સામગ્રીમાં રહેલી મમત્વભાવના છે. જ્યાં સુધી મમત્વભાવ વર્તે છે ત્યાં સુધી બાહ્યસામગ્રીનો યોગ હોય કે ન હોય તો પણ કર્મનું આગમન સમાન રીતે ચાલુજ હોય છે, જો મમત્વભાવના ન હોય તો બાહ્ય સામગ્રી હોવા છતાં તેથી નિર્બંધ રહેવાને લીધે તે કર્મબંધક થતો નથી.

પ્રકૃતિબન્ધ અને પ્રદેશબન્ધ—મન, વચન અને શરીરદ્વારા થતા આત્મપ્રદેશના પરિસ્પંદને યોગ કહે છે અને તે યોગવડે કાર્મણુવર્ગણા આત્મા પ્રતિ આકર્ષાય છે. યોગની અદ્યતા હોય છે તો થોડી કાર્મણુવર્ગણા શૃષ્ટિત થાય છે અને જો યોગની અધિકતા હોય તો અધિક વર્ગણાઓનું શ્રદ્ધણુ થાય છે. એક સમયે શ્રદ્ધણુ કરેલી કાર્મણુવર્ગણા આયુષ સિવાય બાકીના સાત કર્મ અને તેની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ રૂપે વહેંચાઈ જાય છે. જ્યારે આયુષ બંધાતુ હોય ત્યારે આઠ કર્મરૂપે વહેંચાય છે. જેમ આહારરૂપે શ્રદ્ધણુ કરેલા પુદ્ગલો રસ, રક્ત, માંસ, મજ્જાદિ ધાતુઓરૂપે વહેંચાય છે તેમ યોગદ્વારા આકર્ષિત થયેલી કાર્મણુવર્ગણા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ રૂપે વહેંચાઈ જાય છે. અહિં જ કર્મ વહેંચાય છે તે બધું સરખે ભાગે

વહેંચાતુ નથી, પણ તેમાં પ્રત્યેક કર્મનો વત્તો ઓછો ભાગ હોય છે. સૌ કરતાં આયુષ્ય કર્મનો ઓછો હિસ્સો છે, તેથી નામ અને ગોત્રકર્મનો અધિક ભાગ છે અને પરસ્પર સરખો છે. તેથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ અધિક છે, અને પરસ્પર સમ છે, અને સૌથી અધિક વેદનીય કર્મનો ભાગ છે. અહિં એટલો વિશેષ છે કે જે પ્રકૃતિઓ ખંધમાં પરસ્પર વિરોધી છે તેમાં જે પ્રકૃતિ જે સમયે બધાતી હોય તેનો હિસ્સો તેને મળે છે બીજી પ્રકૃતિને મળતો નથી. હવે યોગવડે ગૃહિત થતા કર્મમાં બે ઘટનાઓ ફલિત થાય છે. પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ. તેમાં પ્રદેશબંધનું કર્તવ્ય કાર્મણુવર્ગણુને ગ્રહણ કરવાનું અને પ્રકૃતિબંધનું કર્તવ્ય મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિરૂપે વહેંચવાનું છે. બાકી તે કર્મ કેટલા કાળ સુધી રહેવાનું છે તથા ફલદાયી શક્તિનું તારતમ્ય કેટલું છે તે સખન્ધે યોગને કશે સંબન્ધ નથી. તેથી શાસ્ત્રકારે ‘યોગમાત્રથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ થાય છે’ એમ કહ્યું છે. તેમાં શુભયોગ પુણ્યપ્રકૃતિ બંધનો અને અશુભયોગ પાપપ્રકૃતિનો હેતુ છે.

સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ—યોગની પ્રવૃત્તિથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ થાય છે. પણ તે કર્મ કેટલા કાળ સુધી અને કેવું તીવ્ર અથવા મન્દ ફળ આપશે તેનો આધાર આત્માના કપાયભાવ ઉપર રહેલો છે. પ્રકૃતિબંધનો કાર્યપ્રદેશ કાર્મણુવર્ગણુમાં જ્ઞાનાવરણાદિ સ્વભાવ પેદા કરવાનો અથવા આત્મા સાથે અબંધ યોજવાનો છે અને અનુભાગબંધનું કાર્ય કાર્મણુ સ્કંધોમાં રહેલી ફળપ્રદાન શક્તિના તારતમ્યનો નિયમ કરવાનું અથવા તે મુગ્ધ શુભાશુભ રસાસ્વાદ કરાવવાનું છે. જ્યારે આત્મા કપાયરહિત હોય ત્યારે યોગમાત્રથી સાતાવેદનીયનો પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ થાય છે. પણ જ્યારે યોગ કપાય વડે અનુરન્જિત થયેલ હોય છે ત્યારે કર્મનો વિવિધ પ્રકૃતિબંધ, અનુભાગબંધ, સ્થિતિબંધ અને પ્રદેશબંધ થાય છે. આત્મા સાથે બધાયેલી કર્મ પ્રકૃતિ જ્યાંસુધી ફલોન્મુખ

ચતી નથી ત્યાં સુધીના કાળને અબાધાકાળ કહે છે. અબાધાકાળ પૂરો થયા પછી કર્મ ફલોન્મુખ થાય છે.

કર્મબંધ થયા પછી એક આવલિકા કાળ ગયા બાદ બંધાયેલી કર્મપ્રકૃતિમાં આત્મપરિણામને અનુસારે ઘણા ફેરફાર થાય છે. ક્વચિત્ ઉદ્ધર્તના (કર્મની સ્થિતિ અને રસની અધિકતા), અપવર્તના (સ્થિતિ અને રસની અલ્પતા), સંક્રમણ (કર્મની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અને રસનું સજાતીય અન્ય પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અને રસરૂપે પરાવર્તન), ઉદ્ધરણ (હીર્ષકાળે વેદવા લાયક કર્મને ઉદ્યાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવી અલ્પકાળમાં વેદવું), ઉપશમના-મોહનીય કર્મના ઉદયમાં આવવા યોગ્ય પુદ્ગલોને ઉદયને અયોગ્ય કરવા. ઉપશમના માત્ર મોહનીય કર્મની જ થાય છે અને ઉપશમના થયા પછી તેમાં અપવર્તના અને સંક્રમણ કરણ સિવાય બીજા કોઈપણ કરણની અસર થઈ શકતી નથી), નિષર્તિ (ગાઢબંધ, જેમાં ઉદ્ધર્તના અપવર્તના સિવાય બીજા કોઈપણ કરણની અસર થતી નથી), અને નિકાચના (તીવ્ર ગાઢબંધ, બાંધેલું કર્મ કંઈપણ ફેરફાર થયા સિવાય ફળ પર્યંત એવું જ રહે તે) થાય છે.

આ બધા ફેરફારો કર્મબંધ થયા બાદ જિદિત કે અનુદિત અવસ્થામાં શુભાશુભ પરિણામને અનુસરી થયા કરે છે.

આત્મા પ્રતિસમય કાષાયિક લાવવડે સાત કર્મનો બંધ કરે છે અને આયુપનો બંધ તો આખા લવમાં એક જ વાર થાય છે. જ્યારે તે બંધાય છે ત્યારે આઠ કર્મનો બંધ કરે છે અને તે આખા જીવનમાં સેવેલા શુભાશુભ લાવોના તારતમ્યવડે બંધાય છે.

ઉપર એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે યોગથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ થાય છે અને કષાયથી સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ થાય છે. પરંતુ આયુષ સિવાય સર્વકર્મની જ્યેષ્ઠ સ્થિતિ કષાયના બાહુલ્યથી થાય છે. માત્ર શુભ આયુષની જ્યેષ્ઠ સ્થિતિ વિશુદ્ધિથી-કષાયની અલ્પતાથી બંધાય છે. તથા પાપ પ્રકૃતિઓનો અનુભાગ સંકલેશથી

કપાયની અધિકતાથી વધે છે અને સર્વ પુણ્યપ્રકૃતિનો અનુભાગ વિશુ-
દ્ધિથી-કપાયની અલ્પતાથી વધે છે તથા સંકલેશથી ઘટે છે.

અહિં એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે કર્મવર્ગણા જડ છે તો તે આત્માને કેવી રીતે જ્ઞા આપી શકે ? તેમાં વળી કેવું, કેટલું અને ક્યારે જ્ઞા આપવું એવું જ્ઞાન પણ જડ કર્મપ્રકૃતિને કેવી રીતે હોય ? આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે થઈ શકે છે. યદ્યપિ કેવળ જડ વર્ગણામાં જ્ઞા આપવાનું સામર્થ્ય નથી, પણ આત્માની શક્તિથી તેનામાં જ્ઞા આપવાનું સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ જડ વિષની જ્ઞાપ્રદાન શક્તિ આત્માના સામર્થ્યને લીધે જ છે, તે ચૈતન્ય-શક્તિરહિત જડ વસ્તુને કંઈપણ અસર કરી શકતું નથી, તેમ પુદ્ગલને કર્મરૂપે પરિણત કરનાર આત્મા સિવાય બીજા કોઈ દ્રવ્યની શક્તિ નથી, પણ આત્મદ્રવ્યનીજ શક્તિ છે. જ્યારે આત્મા સાથે કર્મ જોડાય છે, ત્યારે આત્માના રાગદ્વેષાદિ વિભાવ પરિણામને અનુસારે ક્યારે, કેવું અને કેવી રીતે જ્ઞા આપવું તેનો નિશ્ચય થયેલો હોય છે. જેમ, ખોરાક લીધા પછી પ્રકૃતિના અનુસારે સ્વયં રસ-રુચિરાદિ વિવિધ પરિણામ થાય છે, તેમાં બીજા કોઈ પ્રેરકની જરૂર પડતી નથી.

હવે કર્મ જ્યારે ઉદિત થાય છે ત્યારે તે સાક્ષાત્ કંઈ પણ નીપજાવી શકતું નથી, પણ પ્રકૃતિ અનુસાર જે કાર્ય થવાનું છે તેમાં નિમિત્ત રચી આપે છે, બાકીનું કર્તવ્ય આત્માને અધીન છે. બલવાન આત્મા પુરુષાર્થથી તે નિમિત્તથી છૂટી જાય છે અને નિર્બળ આત્મા બંધાઈ કર્મપરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે. જો કર્મનું કામ એક સરખી રીતે બાંધવાનું હત તો કોઈપણ આત્માને પુરુષાર્થનો અવકાશ જ ન રહેત અને ત્રણે કાળમાં મોક્ષનો અસંભવ થાત. જેમ કોઈ આત્માને લોભ મોહનીયનો ઉદય થાય, અને તેથી તે-નામાં લુપ્તવૃત્તિ દ્વિપક્ષ થાય અને તે દ્વારા ધન્યાદિ પદાર્થ ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવે, પણ તે આત્મા શુદ્ધ વૃત્તિવડે લુપ્ત-

વૃત્તિને આધીન નહિ થતાં ધનાદિ ઉપરનો પોતાનો અધિકાર છોડી દે તો તે લુપ્તવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ ઉદ્ધિત થઈ ખલાસ થઈ જાય અને તેથી નવીન દ્રવ્ય કર્મ ન બંધાય.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષોમાં એટલો તફાવત છે કે જ્યારે જ્ઞાની જનો ઉદયમાન થયેલા કર્મ વિપાકથી ઉત્પન્ન થયેલા નિમિત્તને આધીન ન વર્તતા નવી ભૂલ કરતા નથી અને કદાચ અનુભાગના બાહ્યથી તેવી ભૂલ કરે તો તે તુરત સુધારી લે છે ત્યારે અજ્ઞાની મનુષ્યો ઉદ્ધિત થયેલા વિપાકના નિમિત્તને આધીન થઈ રાગદ્વેષદ્વારા નવીન કર્મગ્રહણરૂપ ભૂલ કરે છે અને તે ભૂલને સુધારી શકતા નથી. અહિં મેતાર્યમુનિ અને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું દષ્ટાંત જાણી લેવું. સોનીએ મેતાર્યમુનિને જ્ઞાન્તિથી સુવર્ણયવના ચોર ગણી તેના શરીરને ચામડાની વાધરીથી બાંધી તેને તડકે રાખી મૂક્યા અને એ રીતે ક્રોધનું નિમિત્ત રચી આપ્યું. પરંતુ મેતાર્યમુનિ સમજાવ વડે કર્મપરિણામને સમજતા સોનીને નિર્દોષ જાણી ક્રોધના નિમિત્તને આધીન ન થયા અને એ કર્મને નિષ્ક્રમ કર્યું, નવી ભૂલ ન કરી. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ ધ્યાનનિમગ્ન હતા અને કોઈ સૈનિકની વાતથી પોતાના બાલપુત્ર ઉપર દુશ્મનોએ ચઢાઈ કરેલી જાણી ક્રોધને આધીન થયા, શુભ ધ્યાન ચૂકી રૌદ્ર ધ્યાનને વશ થઈ સપ્તમ નરક ગતિનું કર્મ આપ્યું, પણ ક્ષણવારમાં પોતાની ભૂલ જાણી અને તુરતજ સુધારી ધ્યાનાશ્લેષ થઈ નરકગતિના કર્મને વિખેરી નાખ્યું અને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી કૈવલ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. અહિં મેતાર્યમુનિએ તો ઉદયમાન કર્મના નિમિત્તને આધીનજ ન થયા, અને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ નિમિત્તને આધીન થઈ ભૂલ કરી પણ તુરત સુધારી એ અહિં વિચારણીય છે.

જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ સામાન્ય અને વિશેષ બોધનો વાત કરે છે અને તેના ઉદયથી જીવ આણુસમજી કે અલ્પજ્ઞ થાય છે. અન્તરાય કર્મ આત્માની વીર્યશક્તિને

ધાત કરે છે, અને સમજવા છતાં સત્કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. તથા મોહનીય કર્મ બ્રાન્તિ, અથવા મિથ્યાજ્ઞાન અને ક્રોધાદિ કપાયો ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે આ ચારે કર્મની સત્તા થોડે ઘણે અંગે આત્મા ઉપર છે. તેમાં મોહનીય કર્મ સિવાયના બાકીના કર્મની સત્તા આત્મા ઉપર અલ્પ છે અને તે ભાવ કર્મની રચનામાં અલ્પાંગે ઉપયોગી થાય છે. મોટો પ્રજો મોહનીય કર્મનો છે, કેમકે તેનીજ ભાવકર્મની રચનામાં મોટી મદદ છે. બાકીના વેદની-યાદિ કર્મોની તો માત્ર બાહ્ય નિમિત્તો રચવામાંજ કૃતાર્થતા છે, તે સિવાય એ કશું કરી શકતા નથી.

બન્ધ-અહિં કર્મનો આત્માની સાથે ત્રિવિધપ્રકારે બંધ થાય છે—
(૧) આત્માની સાથે અશુદ્ધ પરિણામરૂપ ભાવબંધ. આ બન્ધ અરૂપી સાથે અરૂપીનો છે. અહિં આત્મા અને તેના અશુદ્ધ પરિણામનો તાદાત્મ્ય સબન્ધ છે. (૨) જીવની સાથે લાગેલાં પૂર્વબદ્ધ કર્મ સાથે નવીન કર્મનો બંધ. આ બંધ રૂપી સાથે રૂપીનો છે. (૩) આત્મા સાથે દ્રવ્યકર્મનો બંધ. આ અરૂપી આત્મા સાથે રૂપી કર્મનો બંધ છે.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર દૃષ્ટિ-અહિં પ્રથમ પ્રકારના બંધને નિશ્ચય દૃષ્ટિવડે અશુદ્ધ અથવા વિભાવબંધ કહે છે. આત્મા જે ખાસ કર્મનો કર્તા હોય તો વિભાવ પરિણામરૂપ બંધનો કર્તા છે, અને વિભાવ પરિણામરૂપ નિમિત્ત મેળવી દ્રવ્યકર્મ તેમાં પ્રવેશે છે. આત્મા નિશ્ચય દૃષ્ટિથી પુદ્ગલને રૂઢણુ કરતોજ નથી, પણ કર્મ-પ્રકૃતિ તેવું અનુરૂપ નિમિત્ત પામી સ્વયમેવ તે ક્રમે પરિણમે છે. માટે દ્રવ્યકર્મનો કર્તા વ્યવહાર દૃષ્ટિથી કહેવાય છે. આ બન્ને દૃષ્ટિઓ પોતપોતાના પ્રદેશમાં જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી સારી છે, પરંતુ નિશ્ચયદૃષ્ટિ એ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિથી આત્મા સ્વ-ભાવનો જ કર્તા છે. પણ પરભાવનો કર્તા નથી. તેમાં શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવનો જ કર્તા છે, પણ વિભાવનો કર્તા નથી, વિભાવનો કર્તા તો અશુદ્ધ નિશ્ચય નયથી જ છે.

જ્યાંસુધી આત્મા પોતાના સ્વભાવ અને વિભાવ ધર્મનું કર્તૃત્વ સમજતો નથી ત્યાં સુધી તે કર્મનુજ કર્તૃત્વ સ્વીકારે છે, તેનીજ અધીનતા સ્વીકારી લે છે. એમ નથી સમજતો કે કર્મ-બધ વિભાવરૂપ નિમિત્તના વશથી આનુષંગિક જ પ્રવર્તે છે. તાર્ત્વિક દષ્ટિથી પોતે પોતાનોજ કર્તા છે. જ્યારે નિશ્ચય દષ્ટિથી આત્મા વિભાવ પરિણામનુ કર્તૃત્વ સ્વીકારે છે ત્યારે તે કર્મના ઉપર જવાબદારી ન ઢાળનાં પોતે પોતાનીજ જવાબદારી સ્વીકારે છે અને તે વિભાવ પરિણતિથી વિરમવા પ્રયત્નશીલ થાય છે. જ્યારે બ્યવહાર દષ્ટિ ચાલુ પરિસ્થિતિને ગ્રહણ કરે છે ત્યારે નિશ્ચય દષ્ટિ મૂળ સ્વભાવને ગ્રહણ કરે છે.

એ રીતે સામાન્ય રીતે કર્મનુ સ્વરૂપ અને તેના સમન્વે સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

અન્ય પરિચય—કર્મ સબન્ધે છ કર્મત્રય પ્રસિદ્ધ છે, તેના નામ—૧ કર્મવિપાક, ૨ કર્મસ્તવ, ૩ બન્ધસ્વામિત્વ, ૪ પડશીતિક, ૫ શતક અને ૬ સમ્પતિકા પ્રથમના ત્રણ કર્મત્રય આ ભાગમાં આપવામાં આવ્યા છે, તેના વિશેષ પરિચય માટે તો તેના અધ્યયનની જરૂર છે, પણ સામાન્ય પરિચય માટે નામ, વિષય, કર્તા આદિ અનેક બાબત તરફ ધ્યાન આપવું આવશ્યક છે.

નામ અને વિષય—આમાના પ્રથમ કર્મત્રયનું નામ ‘કર્મવિપાક’ છે અને તે પોતાના નામ માત્રથી પોતાનો વિષય સૂચિત કરે છે. તેને પ્રથમ કર્મત્રય પણ કહે છે. કારણ કે તેનું પ્રથમ અધ્યયન કર્યો સિવાય બીજા કર્મત્રયોમાં પ્રવેશ થતો નથી. તેમાં મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બેદા તથા તેના વિપાક-રૂપનું વિગતવાર વર્ણન કરેલું છે. બીજા કર્મત્રયનું નામ ‘કર્મસ્તવ’ છે, ત્રીજા કર્મત્રય બન્ધસ્વામિત્વને અંતે તેના નામનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે ‘બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તામાં પ્રાપ્ત થયેલા કર્મનો

ગુણસ્થાનદ્વારા ક્ષય કરવાવડે સ્તુતિ કરવી ' એ કર્મસ્તવનો અર્થ છે. ગોમદૃસારમાં પણ ' કર્મસ્તવ ' એવું નામ છે, પણ તેનો અર્થ જુદો છે. ' કોઇપણ વિષયના સર્વ અંગોનું સંક્ષેપ યા વિરતારથી વર્ણન કરનાર શાસ્ત્રને સ્તવ કહે છે. ' અહિં ભગવાન મહાવીરની સ્તુતિના મિષથી ગુણસ્થાનકોમાં બન્ધ, ઉદય, ઉદ્ધીરણા અને સત્તાને આશ્રયી કેટલી પ્રકૃતિઓ હોય છે અને કેટલી પ્રકૃતિઓ વિશિષ્ટ થયેલી હોય છે તે અહિં અભિધેય-વિષય છે. ત્રીજા કર્મ-ગ્રન્થનું નામ બંધસ્વામિત્વ છે. માર્ગણાસ્થાનોમાં ગુણસ્થાનેને આશ્રયી કેટલી પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય છે અને કેટલી પ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થાય છે તે અહિં પ્રતિષાધ વિષય છે. સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક પર્માયોદ્ધારા જીવનું અનેક પ્રકારે પૃથક્કરણ કરવું તે માર્ગણાસ્થાનક અને મોહનીયાદિ કર્મનાં ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષયદ્વારા જીવવિકાસની તારતમ્યસૂચક ભૂમિકાઓને ગુણસ્થાન કહે છે. આ તૃતીય કર્મગ્રન્થમાં પ્રત્યેક માર્ગણામાં ગુણસ્થાનકને આશ્રયી બન્ધસ્વામિત્વનું કથન છે.

ગ્રન્થકર્તાનું જીવન.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થના કર્તા દેવેન્દ્રસૂરિ વિક્રમની તેરમી શતાબ્દીના અન્તમાં અને શૈલમી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં વિષ્ણુમાન હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૩૩૭ માં થયો હતો. તેમનો જન્મ, દીક્ષા, સૂરિપદ આદિના સમયનો ઉલ્લેખ ક્યાંઈ મળતો નથી. વિ. સં. ૧૨૮૫ માં તેમના ગુરુ શ્રી જગચંદ્રસૂરિએ તપાગચ્છની સ્થાપના કરી ત્યારે તેમણે દીક્ષા લીધી હતી એમ સાહજિક અનુમાન થાય છે. કારણ કે ગચ્છની સ્થાપના થયા બાદ શ્રીજગચંદ્રસૂરિએ શ્રી-દેવેન્દ્રસૂરિ અને વિજયચંદ્રસૂરિને સૂરિપદ આપ્યાનો ગુર્વાવલીમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. દેવેન્દ્રસૂરિએ સંવત્ ૧૩૦૨ માં ઉજ્જયિનીમાં શ્રેષ્ઠિવર જિનચંદ્રના પુત્ર વીરધવલને દીક્ષા આપી હતી, કે જે

આગળ વિધાનદસરિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે. તે વખતે તેમની ઉંમર લગભગ ૩૦ વરસની માનીએ તો તેમનો જન્મ વિ. સં. ૧૨૭૫ લગભગ કહી શકાય.

શ્રીદેવેન્દ્રમૂરિનો જન્મ કયા દેશ અને કયી જાતીમાં થયો હતો તેનું કાંઈ પણ પ્રમાણ હજી સુધી મળ્યું મથી. તેમણે આચાર્યપદ થઈણું કયાં પછી જે જે ઘટનાઓ બની તેનો ઉલ્લેખ મળે છે. તેમનો ગૂજરાત અને માળવામાં અધિક વિહાર હતો. કદાચ તે ગૂજરાત થા માળવામાંના કોઈ પણ દેશમાં ઉત્પન્ન થયા હોય એમ સંભવે છે.

શ્રીદેવેન્દ્રમૂરિ જૈનશાસ્ત્રના સંપૂર્ણ વિદ્વાન હતા તેમાં તો કાંઈ પણ સંદેહ નથી. કારણ કે તેમના રચેલા ગ્રંથોજ સાક્ષીરૂપ છે. ગુર્વાવત્રીમાં એમની વિદ્વત્તાના સંબંધમાં કહ્યું છે કે “તેઓ પદ્મદર્શનના વિદ્વાન હતા, અને તેથી મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ તથા અન્ય અન્ય વિદ્વાન તેમના વ્યાખ્યાનમાં આવતા હતા.” તેમણે પાંચ કર્મગ્રંથ સદીકે રચ્યા છે. તેની ટીકા રૂપરૂ, સરલ અને વિદ્વત્તાપૂર્ણ છે.

દેવેન્દ્રસૂરિ કેવળ વિદ્વાન નહોતા, પણ ચારિત્રમાં અત્યંત દૃઢ હતા, તેના સંબંધમાં એટલું કહેવું બસ છે કે તે વખતે સાધુઓમાં ક્રિયા શિથિલતા બેઠને તેમના ગુરુ શ્રી જગદ્ગચ્છદસરિએ પ્રબળ પુરુષાર્થ અને અત્યંત ત્યાગવડે ક્રિયાદ્વાર કર્યો હતો અને તેનો નિર્વાહ દેવેન્દ્રસૂરિએ કર્યો હતો.

યદ્યપિ શ્રીજગદ્ગચ્છદસરિએ દેવેન્દ્રસૂરિ અને વિજયચંદ્રસૂરિ બંનેને આચાર્યપદ પર સ્થાપિત કર્યો હતા, પણ ગુરુએ આરબેલા ક્રિયાદ્વારના કાર્યને દેવેન્દ્રસૂરિએજ સંભાળ્યું; અને તેથી ઉલટું વિજયચંદ્રસૂરિ વિદ્વાન હોવા છતાં પણ પ્રમાદાસકત થઈ શિથિલાચારી થયા, પોતાના ગુરુ ભાઈ વિજયચંદ્રસૂરિને શિથિલ બેઠને

સમજાવવા છતાં પણ ન સમજાવાથી છેવટે દેવેન્દ્રસૂરિએ ક્રિયા-રુચિના કારણથી તેમનાથી અલગ થવું પસંદ કર્યું. તેથી એટલું સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે ચારિત્રમાં અત્યંત દૃઢ અને ગુરુભક્ત હતા.

શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ શુદ્ધ ક્રિયાના પક્ષપાતી હોવાથી અનેક આત્મ-કલ્યાણના અર્થી સંવિગ્નપાશિક મુમુક્ષુઓ આવીને તેમને મળ્યા.

દેવેન્દ્રસૂરિના ગુરુ જગચંદ્રસૂરિ જ્યોત્ષ્ણે શ્રીદેવભદ્ર ઉપાધ્યાયની મદદથી ક્રિયાદ્ધારના કાર્યનો આરંભ કર્યો હતો, તેમણે જીવન પર્યન્ત આયંબિલ મતનો સ્વીકાર કરી પોતાની અસાધારણ ત્યાગ વૃત્તિ પ્રદર્શિત કરી હતી. તે કારણથી બૃહદ્ (વડ) ગરુડનું 'તપાગરુડ' એવું નામ પડ્યું. શ્રીજગચંદ્રસૂરિ કેવળ તપસ્વી નહોતા, પણ પ્રૌઢ વિદ્વાન હતા, કારણ કે ગુર્વાવલીમાં આવું વર્ણન મળે છે કે તેણે 'ચિત્તોડની રાજધાની આઘાટ નગરમાં બત્રીશ દિગંબરો સાથે વાદ કર્યો હતો.' તેમાં તે હીરાની માફક વિજયી (તેજસ્વી) નીકળ્યા હતા, તે માટે ચિત્તોડ નરેશની તરફથી તેમને 'હિરલા'ની પદવી મળી હતી. તેમની કઠીન તપસ્યા, પ્રૌઢ વિદ્વતા અને શુદ્ધ ચારિત્રને માટે આ પ્રમાણ બસ છે.

દેવેન્દ્રસૂરિનો પરિવાર કેટલો હતો તે સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ક્યાંય પણ મળતો નથી. પરંતુ એટલું તો નિશ્ચિત છે કે અનેક સંવિગ્ન મુનિઓ તેમને આશ્રિત રહેતા હતા. ગુર્વાવલીમાં તેમના એ શિષ્ય વિદ્યાનંદ અને ધર્મકીર્તિનો તો ઉલ્લેખ મળે છે. તે બંને ભાઈઓ હતા. 'વિદ્યાનંદ' નામ મરીપદ આપ્યા પછીનું છે. તેમણે વિદ્યાનંદ નામે વ્યાકરણ બનાવ્યું છે. ધર્મકીર્તિ ઉપાધ્યાય આચાર્ય-પદ અપાયા બાદ 'ધર્મઘોષ' નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તે બંને શિષ્યો અન્યશાસ્ત્ર તથા જૈનશાસ્ત્રમાં નિપુણ હતા. શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિવિરચિત કર્મચંદ્રની ટીકાને તે બંને વિદ્વાનોએ શોધી છે.

કમનું પ્રયોજન-‘શ્રુતનિશ્ચિત અને અશ્રુતનિશ્ચિત’ એ
મતિજ્ઞાનના બે લેહનું સ્વરૂપ-અશ્રુતનિશ્ચિતના ઔત્પત્તિક્યા-
દિ ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ-શ્રુતનિશ્ચિતના અવગ્રહાદિ ચાર
પ્રકાર-વ્યંજનાવગ્રહ-વ્યંજનાવગ્રહ ક્ષયોપશમરૂપ કે અવ્યક્ત
જ્ઞાન રૂપ શી રીતે કહેવાય આ શંકાનું સમાધાન-ગ્રંથ
અને મનનું અપ્રાસકારિત્વ.

ગાથા ૫ પૃ. ૩૧—૩૭.

અર્થાવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા-‘અવિચ્યુતિ,
વાસના અને સ્મૃતિ’ એ ધારણાના ત્રણ પ્રકાર-અવગ્રહાદિના
બહેલાદિ લેહો-દ્રવ્યાદિ વિષય.

ગાથા ૬ પૃ. ૩૭—૪૫.

અક્ષરશ્રુત અને તેના ત્રણ પ્રકાર-અલિલાપ્ય ભાવોથી
લિપ્ત અનલિલાપ્ય ભાવોની ઉપપત્તિ-અનક્ષરશ્રુત-સંજ્ઞિશ્રુત-
સંજ્ઞાના ત્રણ પ્રકાર-અસંજ્ઞિશ્રુત-સમ્યક્શ્રુત-મિથ્યાશ્રુત-
-સમ્યગ્દૃષ્ટિને સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાદૃષ્ટિને મિથ્યાશ્રુતની
ઉપપત્તિ-સાદિ સપર્યવસિત-અનાદિ અપર્યવસિત-ગમિક-
અગમિક-અંગપ્રવિષ્ટ-અંગબાહ્ય.

ગાથા ૭ પૃ. ૪૫—૪૯.

શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયાદિ વીશ લેહની ગણના અને તેની
સમજ-પર્યાયાદિ વીશ લેહનું વર્ણન-દ્રવ્યાદિ વિષય.

ગાથા ૮ પૃ. ૪૯—૫૯.

અવધિજ્ઞાનના આનુગામિ આદિ છ લેહનું સ્વરૂપ-
અવધિજ્ઞાનનો દ્રવ્યાદિ વિષય-મનઃપર્યવજ્ઞાનના ‘ઝલ્મુમતિ
અને વિપુલમતિ’ એ બે લેહનું સ્વરૂપ-મનઃપર્યવજ્ઞાનનો

દ્રવ્યાદિ વિષય-અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાનનો પરસ્પર લેદ-ઝલ્લુમતિથી વિપુલમતિનો લેદ-એક જીવ આશ્રયી યુગપત્ જ્ઞાનોનો સફલાવ-ઉપયોગ-કેવલીને આશ્રયી જ્ઞાનો-પયોગ અને દર્શનોપયોગમાં મતલેદ.

ગાથા ૯ પૃ. ૬૦—૬૧.

જ્ઞાનાવરણ કર્મનું આળના પાટાની સાથે, અને દર્શનાવરણ કર્મનું પ્રતિહાર સાથે સરખાપણું.

ગાથા ૧૦ પૃ. ૬૧—૬૨.

અશ્નુદર્શન, અચ્નુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલ-દર્શન એ ચાર દર્શનોનું સ્વરૂપ-દર્શન શબ્દનો અર્થ-કયા જ્ઞાનનું કયું દર્શન હોય તેનો ખુલાસો-મનઃપર્યવનું દર્શન કેમ ન હોય તેનો ખુલાસો-એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં અશ્નુઆદિ દર્શનનું કાર્મ.

ગાથા ૧૧-૧૨ પૃ. ૬૨—૬૬.

પાંચ પ્રકારની નિદ્રા અને તેનો અર્થ-કારણ વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરી નિદ્રાહેતુભૂતકર્મને પણ નિદ્રા કહેવાય છે-સ્થાનર્દિનિદ્રાનું વિશેષ સ્વરૂપ-સ્થાનર્દિનિદ્રાને વિષે દદાન્ન-આ નિદ્રાના મુખ્યે જીવોને કેટલું બળ પ્રાપ્ત થાય તેનો ખુલાસો-દર્શનાવરણીયચતુષ્ક અને નિદ્રાપચકનું સિદ્ધ સિદ્ધ કાર્મ-વેદનીય કર્મના બે પ્રકાર અને તેની મધુલિપ્ત તલવારની ધાર સાથે સરખામણી.

ગાથા ૧૩ પૃ. ૬૬—૬૮.

ચાર ગતિને આશ્રયી સાતા અસાતા વેદનીયનો વિષાક-મેહનીય કર્મના બે લેદ-મેહનીય કર્મની મદિરા

સાથે સરખામણી-દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો અર્થ.

ગાથા ૧૪ પૃ. ૬૮—૭૨.

દર્શન મોહનીયના ત્રણ લેદ-સમ્યગ્દર્શનનો ઉત્પત્તિ-ક્રમ-યથાપ્રવૃત્તકરણ-અપૂર્વકરણ-અનિવૃત્તિકરણ-અંતરકરણ-શુદ્ધપુંજ-અર્ધવિશુદ્ધપુંજ-અશુદ્ધપુંજ.

ગાથા ૧૫ પૃ. ૭૨—૮૦.

સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ-જીવાદિ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ-ઔપ-શમિક, ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ-અજીવ તત્ત્વાન્તર્ગત ધર્માસ્તિકાય આદિ પાંચ અજીવ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ-આસવતત્ત્વાન્તર્ગત કર્મબંધના ચાર હેતુઓનું સ્વરૂપ-સંવરતત્ત્વાન્તર્ગત પાંચ સમિતિનું સ્વરૂપ, ત્રણ શુભિ, દશ ચતિધર્મ, બાર ભાવના, બાવીશ પરિષદ અને પાંચ ચારિત્ર-વિભાગની દૃષ્ટિએ બે તત્ત્વમાં સમાવેશ થવા છતાં હેયોપાદેયની દૃષ્ટિથી નવતત્ત્વનું કથન-સમ્યક્ત્વના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર અને તેમાં સમ્યક્ત્વના બીજા પ્રકારોનો સમાવેશ.

ગાથા ૧૬ પૃ. ૮૦—૮૧.

મિશ્રમોહનીયનું સ્વરૂપ-મિથ્યાત્વમોહનીયનું સ્વરૂપ-મિશ્રમોહનીયનો કાળ પૂરો થવા પછી જીવને મિથ્યાત્વ કે સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય હોય તેનો ખુલાસો.

ગાથા ૧૭ પૃ. ૮૧—૮૩.

નામાન્તર અને તેના પ્રકાર-અપ્રત્યાખ્યાન કષાયનો શબ્દાર્થ
અને તેના પ્રકાર-પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો શબ્દાર્થ અને તેના
પ્રકાર-સંજ્ઞવલન શબ્દાર્થ અને તેના પ્રકાર.

ગાથા ૧૮ પૃ. ૮૩—૮૬.

કપાયોની સ્થૂલ વ્યવહારનયનેઃઆશ્રયી સ્થિતિ અને
તેમનું નરકાદિ ગતિમાં હેતુપણું તથા સમ્યક્ત્વાદિ શુભેતુનું
ઘાતકપણું.

ગાથા ૧૯—૨૦ પૃ. ૮૬—૮૯.

જલ રેખાદિના દૃષ્ટાન્તથી ક્રોધાદિનું સ્વરૂપ

ગાથા ૨૧—૨૨ પૃ. ૮૯—૯૨.

હાસ્યાદિ છ નોકષાયનું સ્વરૂપ-ચાર કારણે હાસ્ય
ઉત્પન્ન થાય તે બાબત ઠાણાંગસૂત્રનો પાઠ-હાસ્યના બાહ્ય
અને અભ્યંતર કારણ-રતિ અને અરતિ મોહનીય મુખરૂપ
અને દુઃખરૂપહોવાથી વેદનીય કર્મમાં કેમ ન ગણાય તે સંબંધે
શંકા અને સમાધાન-સાત પ્રકારના ભય-પુરૂષવેદ, સ્ત્રીવેદ
અને નપુંસક વેદનું સ્વરૂપ.

ગાથા ૨૩ પૃ. ૯૩—૯૪.

દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ અને નારકના આયુષનું વર્ણન-
આયુષકર્મની હેઠળી સાથે સરખામણી-અપવર્તનીય અને
અનપવર્તનીય આયુષનું સ્વરૂપ-અનપવર્તનીય આયુષના
સ્વામિ-નામકર્મનો અર્થ-નામકર્મની ચિતારા સાથે તુલના.

ગાથા ૨૪—૨૮ પૃ. ૯૫—૧૦૧.

નામકર્મના બેંતાળીશ લેહનું કથન-ચૌદ પિંડપ્રકૃતિના
નામે અને તેનું કાર્ય-આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિનાં નામ-પિંડ-

પ્રકૃતિ અને પ્રત્યેક પ્રકૃતિનો અર્થ—ત્રસદશક—સ્થાવર દશક—નામકર્મના ભેદ—ત્રસચતુષ્કાદિ કેટલીએક પારિભાષિક સંજ્ઞાઓ—અન્ય સંજ્ઞા ઉપજાવી કાઢવાની રીત. ગાથા ૨૯-૩૧ પૃ. ૧૦૧—૧૦૪.

નામકર્મના ત્રણું ભેદોનું કથન—ગત્યાદિક ચૌદ પિંડ-પ્રકૃતિના ઉત્તર ભેદોની ગણના—નામકર્મની ૬૩,૧૦૩, અને ૬૭ પ્રકૃતિઓની ગણનાનો પ્રકાર—નામકર્મની સડસડ પ્રકૃતિ કયાં હોય—બંધ, ઉદય અને સત્તામાં કેટલી પ્રકૃતિઓ હોય તેનું કથન—સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય બંધમાં નહોવાનું કારણ.

ગાથા ૩૨-૩૩ પૃ. ૧૦૪—૧૧૧.

ચૌદ પિંડપ્રકૃતિની ઉત્તરપ્રકૃતિઓનું વર્ણન—ચાર ગતિનું વર્ણન—પાંચ ભતિનું વર્ણન—ભતિનામકર્મનું કાર્ય અને તેની ચર્ચા—પાંચ શરીરનું વર્ણન—ઉત્તર વૈકિયનું વર્ણન—આહારક શરીર કરવાનું કારણ—તૈજસ શરીરનું વર્ણન—કાર્મણ શરીરનું વર્ણન—ભવાન્તરમાં સાથે જતાં શરીરો—અંગોપાંગનું વર્ણન—તૈજસ તથા કાર્મણ અંગોપાંગ કેમ નથી તેનો ખુલાસો.

ગાથા ૩૪-૩૬ પૃ. ૧૧૧—૧૧૭.

બંધનનો અર્થ—પાંચ બંધનોનું વર્ણન—બંધનનું પ્રયોજન—સંઘાત નામકર્મનો અર્થ—સંઘાત નામકર્મની ચર્ચા—પાંચ સંઘાતના પંદર બંધન કરવાની રીત—પંદર બંધનનું કાર્ય—પંદરથી અધિક બંધન નહિ થવાનું કારણ.

ગાથા ૩૭-૩૮ પૃ. ૧૧૭—૧૨૨.

સંઘયણનો અર્થ—છ સંઘયણ અને સંઘયણ નામકર્મનું કાર્ય—છ સંસ્થાન—પાંચ વર્ણનાં નામ—વર્ણનામનું કાર્ય.

ગાથા ૪૦-૪૭ પૃ. ૧૨૨-૧૩૩.

સુરલિ અને દુરલિગંધનામ કર્મની વ્યાખ્યા-તિક્ત, કટુક વગેરે પાંચ રસનામકર્મ-ક્ષારરસ જુદો નહિ ગણવાનો હેતુ-શુરુ વગેરે આઠ સ્પર્શનું વર્ણન-વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના વીશ લેહમાં શુભાશુભનો વિભાગ-ચાર આનુપૂર્વીનું વર્ણન-આનુપૂર્વીનામકર્મનું કાર્ય-આનુપૂર્વીનો ઉદય કયાં હોય તેનો ખુલાસો-આનુપૂર્વીના યોગથી થતી દેવદ્રિકાદિ પારિભાષિક સંજ્ઞાઓ-શુભાશુભ વિહાયોગતિનું વર્ણન-પરા-ઘાત અને ઉચ્છ્વાસનામકર્મનું સ્વરૂપ-ઔદયિકી અને ક્ષાયો-પશમિકી લગ્નિનો નિર્ણય-આતપનામકર્મનું વર્ણન અને તે કોને હોય તેનો નિર્ણય-ઉદ્યોતનામકર્મનું કાર્ય-અશુરલઘુ-નામકર્મનું વર્ણન-ભારે શરીરવાળા જીવને પણ અશુરલઘુ-નામકર્મનો ઉદય હોય છે-તીર્થંકર નામકર્મનું વર્ણન અને તેના પ્રદેશોદય તથા રસોદય સંબંધે ખુલાસો-અગોપાંગ નામકર્મનું કાર્ય-ઉપઘાતનામકર્મનું વર્ણન.

ગાથા ૪૮-૫૦ પૃ. ૧૩૩-૧૪૬.

ત્રસ અને ખાદર નામકર્મનું વર્ણન અને તેની ચચા-પર્યાસનામકર્મનું વર્ણન-પર્યાસિનું સ્વરૂપ-તત્સર્વાર્થ લાપ્યમા આપેલી પર્યાસિની વ્યાખ્યા-પર્યાસિઓનો પરસ્પર સંબંધ અને તેની સ્વતંત્રતા-કયા જીવોને કેટલી પર્યાસિ હોય તેનો ખુલાસો-પર્યાસિના પ્રારંભ અને સમાપ્તિ કાળ-પર્યાસિઓનો નિષ્પત્તિકાળ-લગ્નિ અને કરણનું સ્વરૂપ-શરીર પર્યાપ્તિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ માનવાનું કારણ-પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ અને યથાઃકીર્તિનામકર્મનું વર્ણન-સ્થાવર નામ-સ્થાવર દશકનું સ્વરૂપ.

ગાથા ૫૧-૫૨ પૃ. ૧૪૬-૧૪૯.

ગોત્રકર્મનું સ્વરૂપ-અંતરાયના પ્રકાર અને તેનું વર્ણન-
અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી વ્યાવહારિક દાનાદિ પ્રવૃત્તિ-
અંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી નૈશ્વર્યિક દાનાદિ-અં-
તરાય કર્મનો લંઠાદી સાથે તુલ્યતા.

ગાથા ૫૩-૬૦ પૃ. ૧૪૯-૧૬૪.

જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મબંધના હેતુઓ-કર્મના
સામાન્ય અને વિશેષ હેતુઓ સંબંધે સ્પષ્ટતા-જ્ઞાનાવરણના
સ્થિતિબંધ અને રસબંધના વિશેષ હેતુઓ-સાતાવેદનીય
અને અસાતાવેદનીય કર્મના વિશેષ હેતુઓ-દર્શનમોહ-
નીયની ત્રિવિધિ અને રસબંધના હેતુઓ-ચારિત્ર મોહનીય
અને નરકાયુષના વિશેષ હેતુઓ-નવ નોકયાય મોહનીયના
વિશેષ હેતુઓ-તિર્થય અને મનુષ્યાયુષના બંધ હેતુઓ-
સુરાયુષ અને શુભાશુભનામકર્મના હેતુઓ-ઉચ્ચ અને નીચ
ગોત્રના બંધ હેતુઓ-અંતરાયકર્મના વિશેષ હેતુઓ.

ક પરિશિષ્ટ. પૃ. ૧૬૪-૧૮૩.

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉપાધ્યા-
યશુકૃત કર્મપ્રકૃતિ ટીકાને અનુસારે વ્યાખ્યા અને અર્થ.
સ્વ પરિશિષ્ટ પૃ. ૧૮૩-૧૮૪.

પ્રકૃતિ બંધના અર્થ સંબંધે ખુલાસો-દિગંબર
સાહિત્ય મુજબ પ્રકૃતિ બંધનો અર્થ-મતિજ્ઞાન અને શ્રુત-
જ્ઞાન માટે મહાવાદી સિદ્ધસેન દિવાકરનો અભિપ્રાય-મન:-
પર્યવજ્ઞાન બાળત સિદ્ધસેન દિવાકરનો સિદ્ધાંતથી મતભેદ-
અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાનના ક્ષયોપશમ બાળત
દિગંબર ગ્રંથોનો અભિપ્રાય.

ગ પરિશિષ્ટ પૃ. ૧૮૫-૧૮૬.

કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો દિગંબર અને શ્વેતાંબર સાહિત્યમાં મતભેદ.

ઘ પરિશિષ્ટ પૃ. ૧૮૬-૧૮૭.

કર્મવિષાક મૂળ ગાથાઓ.

કર્મસ્તવ વિવેચન સહિત.

ગાથા ૧-૨ પૃ. ૧-૩૦.

મંગલાચરણ—ખંધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તાનું સ્વરૂપ—અખાધાકાળનું સ્વરૂપ—ચૌદ ગુણસ્થાનકનાં નામ—ગુણસ્થાનકનો અર્થ—ચૌદ ગુણસ્થાનકમાં ઉત્તરોત્તર ખંધાદિની હીનતાનું કારણ—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ—તે પ્રસંગે ત્રણ કરણપૂર્વક ઔપશમિક સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ—મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ—તે પ્રસંગે ‘ન જાણે ન આદરે ન પાળે’ ઇત્યાદિ અપ્રભંગીની સમજણ—દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ—પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ—અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકનું વર્ણન—સ્થિતિવાત, રસઘાતાદિનું વર્ણન—અનિવૃત્તિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ—ઉપશાંત કષાય અને ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ—સયોગી કેવલિગુણસ્થાનકનું વર્ણન—આયોજિકા કરણનું સ્વરૂપ—કેવલિસમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ અને તે કરવાનું કારણ તથા તેનું કાળમાન—અયોગી કેવલિગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ.

ગાથા ૩-૧૨ પૃ. ૩૦-૪૬.

મિથ્યાદૃષ્ટિ આરંભી અયોગી કેવલી શુણ્ણસ્થાનક સુધીના ચૌદ શુણ્ણસ્થાનકમાં પ્રત્યેક શુણ્ણસ્થાનકે બંધાતી, ન બંધાતી અને વિચ્છેદ ગયેલી ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું વર્ણન અને તેનું કારણ-બંધનયંત્ર.

ગાથા ૧૩-૨૪ પૃ. ૪૭-૬૮.

ઉદય અને ઉદીરણની વ્યાખ્યા-અને તેમાં ઉત્તર પ્રકૃતિની સંખ્યા-ઉદયને આશ્રયી ચૌદ શુણ્ણસ્થાનકે ઉદિત થયેલી અને વિચ્છિન્ન થયેલી ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સંખ્યા અને તેનું કારણ-ઉદયયંત્ર-ઉદય અને ઉદીરણમાં અપ્રમ-ત્તાદિ શુણ્ણસ્થાનકે ત્રણ પ્રકૃતિનું લિન્નતાનું કારણ-અયોગી શુણ્ણસ્થાનકે ઉદીરણ નહિં હોવાનું કારણ-ઉદી-રણ યંત્ર.

ગાથા ૨૫-૩૪ પૃ. ૬૯-૮૪.

સત્તાની વ્યાખ્યા-સત્તામાં વિવિક્ષિત પ્રકૃતિની સંખ્યા-મિથ્યાદૃષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકથી માંડી ઉપશાંતભોહુશુણ્ણસ્થાનક સુધી એકસો અઠતાળીશ પ્રકૃતિઓની સંભવ સત્તા-ઉપશમ શ્રેણીને આશ્રયી અપૂર્વાદિ શુણ્ણસ્થાનકે સફલાવ સત્તા-ક્ષપકને આશ્રયી અવિરતિ શુણ્ણસ્થાનકથી માંડી અનિવૃત્તિના પ્રથમ ભાગ સુધી ૧૪૮ પ્રકૃતિઓની સત્તા-અનિવૃત્તિના દ્વિતીયાદિ ભાગથી માંડી અયોગિશુણ્ણસ્થાનક સુધી સત્તા-અન્ત્ય મંગલાચરણ-સત્તાયંત્ર-શુણ્ણસ્થાનકોને આશ્રયી ૧૪૮ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તાને દર્શા-વનાર યંત્ર.

બંધસ્વામિત્વ વિવેચન સહિત.

ગાથા ૧૧-૨ પૃ. ૧-૩૨.

મંગલાચરણ અને પ્રતિપાદ વિષય-ગત્યાદિ ચૌદ માર્ગણાના નામ-માર્ગણાના ઉત્તરભેદોની પરિગણના-સંકેતદ્વારા સંક્ષેપથી અનેક પ્રકૃતિઓનો બોધ થવા પંચાવન પ્રકૃતિઓનો સંગ્રહ-પ્રથમની ત્રણ નરકગતિ માર્ગણાએ શુણ્ણસ્થાનકને આશ્રયી બંધસ્વામિત્વ-પંકપ્રભાદિ નરકગતિ માર્ગણાએ બંધસ્વામિત્વ-તમઃતમઃપ્રભાનુ બંધસ્વામિત્વ-નરકગતિ માર્ગણાને આશ્રયી ત્રણ બંધસ્વામિત્વયત્રો-પંચેન્દ્રિય તિર્થ્યોને આશ્રયી બંધસ્વામિત્વ-તિર્થ્યગતિ બંધસ્વામિત્વયત્ર-મનુષ્યગતિ માર્ગણાએ બંધસ્વામિત્વાતિદેશ-અપર્યાપ્ત તિર્થ્ય અને મનુષ્યને બંધસ્વામિત્વ-મનુષ્યગતિ બંધસ્વામિત્વયત્ર-દેવગતિ વિષે બંધસ્વામિત્વનું કથન-દેવગતિબંધસ્વામિત્વયત્ર-એકેન્દ્રિય, પૃથિવીકાય, અઘ્કાય અને વિકલેન્દ્રિય માર્ગણાએ બંધસ્વામિત્વ-ત્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાને બંધસ્વામિત્વયત્ર.

ગાથા ૧૩-૧૮ પૃ. ૩૨-૫૨.

પંચેન્દ્રિયમાર્ગણા, ત્રસમાર્ગણા અને ગતિત્રસ માર્ગણાએ બંધસ્વામિત્વ-ચાર મનોયોગ, ચાર વચનયોગ અને ઔદારિક કાયયોગ માર્ગણાએ બંધસ્વામિત્વ-ઔદારિક મિશ્રકાયયોગને આશ્રયી બંધસ્વામિત્વ, અને તે સંગ્રહે ચર્ચા-કાર્મણ કાયયોગ અને આહારકાદિક માર્ગણાએ બંધસ્વામિત્વ-ઔદારિકમિશ્રકાયયોગને આશ્રયી ચોથે શુણ્ણસ્થાનકે બંધસ્વામિત્વ અને તે સંગ્રહે ચર્ચા-વૈકિય,

વૈક્રિયમિથ્ર, વેદ અને કથાય માર્ગણાએ બંધસ્વામિત્વ-
 અવિરતિમાર્ગણા, અજ્ઞાનત્રિક, ચક્ષુઅચક્ષુદર્શન અને
 યથાખ્યાતચારિત્ર માર્ગણાએ ગુણસ્થાનક અને બંધસ્વામિત્વ-
 મનઃપર્યાવજ્ઞાન, સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ,
 કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિદ્વિક
 માર્ગણાએ ગુણસ્થાનક અને બંધસ્વામિત્વ.

ગાથા ૧૯-૨૩ પૃ. ૫૩-૬૭

ઉપશમ સમ્યક્ત્વ, વેદક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ,
 મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, મિથ્ર સમ્યક્ત્વ માર્ગણાએ ગુણસ્થાનક
 તથા બંધસ્વામિત્વ-દેશવિરતિ, સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર
 માર્ગણાએ ગુણસ્થાનક તથા બંધસ્વામિત્વ-આહારક
 માર્ગણામાં ગુણસ્થાનક તથા બંધસ્વામિત્વ-એ પ્રકારના
 ઉપશમ સમ્યક્ત્વની સમજણ અને તેની ગુણસ્થાનક મર્યાદા-
 પ્રથમ ત્રણ લેશ્યાનું બંધસ્વામિત્વ-દ્રવ્યભાવ લેશ્યાની
 સમજૂતિ-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય તિર્યચને ગ્રાથે ગુણઠાણે
 કથું આયુષ બંધાય તેનો ખુલાસો અને લગવતીમૂત્રની
 સાક્ષી-તેજો, પદ્મ અને શુકલ લેશ્યાએ બંધસ્વામિત્વ-
 શુકલલેશ્યાએ ઉચોત ચતુષ્કના બંધની ચર્ચા-લબ્ધ અને સંશી
 માર્ગણાએ ગુણસ્થાનક અને બંધસ્વામિત્વાતિદેશ-અલબ્ધ
 અસંશી અને અનાહારકમાર્ગણાએ ગુણસ્થાનક વિચાર-

ગાથા ૨૪ પૃ. ૬૭-૬૯.

લેશ્યામાર્ગણામાં ગુણસ્થાનકનું કથન.

ગાથા ૯ પૃ. ૨૨ નું અનુસંધાન પૃ. ૭૦.

પર્યાપ્ત મનુષ્યબંધસ્વામિત્વચંત્ર.

અ પરિશિષ્ટ. પૃ. ૭૨-૭૭.

કર્મસ્તવ અને બંધસ્વામિત્વની મૂળ ગાથાઓ.

વ પરિશિષ્ટ પૃ ૭૮—૮૨.

શ્વેતાંબરીય અને દિગમ્બરીય કર્મવિષયક ગ્રંથની સૂચી.

ક પરિશિષ્ટ પૃ. ૧-૨૬.

ઔદગુણસ્થાનકે માર્ગણાને આશ્રયી ઉદયસ્વામિત્વ,

ઉદીરણાસ્વામિત્વ અને સત્તાસ્વામિત્વ.

શુદ્ધિપત્રક.

કર્મવિપાક વિવેચનસહિત.

૫૪	૫૬	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૧૮	ઘાત	ઘાત
૪૮	૬	પાભૂત પાભૂત પ્રાભૂત પ્રાભૂ	પ્રાભૂત, પ્રાભૂત પ્રાભૂત પ્રાભૂત
૫૩	૨૨	દિશા મા	દિશા માત્ર
૬૪	૫	દ્વિઘા	દ્વિઘા
૭૮	૧૪	મિથ્યાત્વમોહનીય	મિથ્યાત્વમોહનીય
૯૭	૪	મિત્યણ્ઠૌ	મિત્યણ્ઠૌ
૯૭	૧૮	ચાવરદસ	ચાવરદમ્
૧૦૪	૬	કર્મપ્રકૃતિકાર	પંચમ્પ્રકૃતિકાર
૧૨૬	૭	આદયિકી	ઓદાયિકી
૧૫૬	૧૩	સરાગયમી	મરાગમ્પંચમી

કર્મફલ વિવેચનસહિત.

૬	૬	સ્થલ	સ્થૂલ
૧૬	૭	હીન	હીન હીન
૧૮	૧૧	અધિક અધિક	અધિક અધિક અને લિપ્ત લિપ્ત
૨૨	૧૦	શરૂ કરે છે	શરૂ થાય છે.
૩૦	૧૪	ઓષેન	ઓષેન
૩૨	૨૩	અડસઠ	સડસઠ
૫૫	૧૨	અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ	પ્રત્યાખ્યાનાવરણ

૭૬	૫	ત્યાં બીજા	ત્યાં બીજા અપ્રત્યાખ્યાના- વરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તથા ત્રીજા
૮૪	૧૫	સમયોન આ૦ ન્યૂન	સમયોન
૮૪	૧૫	સમયાધિક	૦
૮૫	૧	સમયોન આ૦ ન્યૂન	સમયોન
૮૫	૧	સમયાધિક	૦
અન્ધસ્વામિત્વ વિવેચનસહિત.			
૪	૧૬	અઠ્યાવીસ	છબ્વીસ
૮	૨	વિકલેન્દ્રિય	વિકલત્રિક
૬૬	૨	અને અસંજી ઔપ	અને ઔપશમિક શમિક
„	૪	સુધીના જીવોમાં	સુધીના અસંજી જીવોમાં
૫૦	૧૪	ત્યાં ઓઘે ૧૨૦,	તેથી આગળના તેથી આગળના
„	૧૫	હાય છે. મિથ્યાત્વે	હાય છે. ત્યાં ઓઘે ૧૨૦, મિથ્યાત્વે

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈનગ્રન્થમાલામાં પ્રકાશિત થયેલા ગ્રન્થો.

વિક્રમચરિત્ર ખંડ ૧-૨. શુભશીલગણિવિરચિત. આ ચરિત્ર તદ્દન સરલ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલું છે. તેમાં આવેલી કથાઓ પણ ઘણી રસોત્પાદક છે. ૨-૦-૦

પંચસંગ્રહાદિ પ્રકરણ મૂલ્યમાન. ૦-૧૨-૦

કર્મગ્રન્થ ભાગ ૧ ભો, વિવેચનસહિત. વિવેચક-પં. ભગવાનદાસ હરખચંદ. આ પ્રથમ ભાગમાં કર્મવિપાક, કર્મસ્તવ અને બન્ધસ્વામિત્વ વિવેચનસહિત પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. વિવેચન તદ્દન સ્પષ્ટ અને સરલ ભાષામાં સવિસ્તરપણે કરવામાં આવ્યું છે. ૧-૦-૦

નવતરત્રય વિવેચનસહિત. વિવેચક-પં. ભગવાનદાસ હરખચંદ. આ વિવેચન સ્પષ્ટ અને સવિસ્તર લખાયેલું છે. પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા વધારે વિશદ કરવામાં આવી છે. અભ્યાસકેને અત્યંત ઉપયોગી છે. ૦-૧૨-૦

નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ—ઉપકેશગચ્છીય કક્કસૂરિવિરચિત. આ પ્રબંધમાં સમરસિદ્ધ અને તેના પિતાએ વિ. ૧૩૭૨ માં કરેલા શત્રુજયોદ્ધારનું વર્ણન છે. કક્કસૂરિના સમયમાંજ આ વૃત્તાંત બનેલો હોવાથી આ પ્રબંધનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણું મહત્વ છે. તે સિવાય આનુષંગિક બીજી ઐતિહાસિક વાતો પણ આવેલી છે. ૧-૦-૦

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈનગ્રન્થમાલા.

ડૉ. શ્રીજૈનવિદ્યાર્થિમંદિર.

કોચરબ-અમદાવાદ.

કર્મગ્રન્થ ભાગ ૧ લો
કર્મવિપાક, કર્મસ્તવ અને બંધ સ્વામિત્વ
વિવેચનસહિત.

કર્મવિપાક-વિવેચનસહિત.

[‘ મંગલ-વિષય, પ્રયોજન, સંબંધ અને અધિકારી ’ એ ચાર અનુબંધનું વર્ણન-કર્મવાદ-કર્મના બેદો-દ્રવ્યકર્મ-ભાવકર્મ-કર્મ માનવાનું કારણ-‘ અરૂપી આત્મા સાથે રૂપી કર્મનો સંબંધ કેમ થઈ શકે ’ આ શંકાનું સમાધાન-‘ રૂપી કર્મ અરૂપી આત્માના ગુણને કેમ આવરે ’ આ શંકાનું સમાધાન-દ્રવ્યકર્મનું મૂર્તત્વ-પ્રવાહની અપેક્ષાએ કર્મનો અનાદિ સંબંધ-અનાદિ સંબંધ છતાં કર્મનો વિયોગ]

સિરિવીરજિણં વંદિય કમ્મવિવાર્ગં સમાસઓ વુચ્છં ।

કીરદ્ધિજિણ હેઠ્ઠિં જેણં તો મણ્ણણ કમ્મ ॥૧॥

શ્રીવીરજિનં વન્દિત્વા કર્મવિપાક સમાસતો વક્ષ્યે ।

ક્રિયતે જીવેન હેતુમિર્યેન તતો મણ્યતે કર્મ ॥

અર્થ:-શ્રીમહાવીરં જિનને વંદન કરીને હું કર્મનો વિપાક સંક્ષેપમાં કહીશ. જે માટે જીવે હેતુઓ વડે કરાય છે તે માટે તે કર્મ કહેવાય છે.

વિવેચન:-કેવલ જ્ઞાનાદિ આંતરંગ શ્રી-લક્ષ્મી. અને ચોત્રીશ અતિશય પ્રમુખ બાહ્ય લક્ષ્મી વડે યુક્ત; જિન-રાગાદિ આંતર શત્રુઓને જીતનાર એવા મહાવીર પ્રભુને વિશુદ્ધ મન સહિત વચનથી સ્તુતિ, અને કાયાથી પ્રણામ કરીને જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મના, તથા તેની ઉત્તર પ્રકૃતિ-ઓના વિપાકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરીશ. કર્મના ફલને વિપાક કહે છે. જેમ, જ્ઞાનાવરણ કર્મનો વિપાક જ્ઞાનનું આવરણ.

આ ગાથાના પૂર્વાર્ધ વડે અંથકારે મહાવીર જિનને વંદન કરવા રૂપ મંગલ કર્યું, વિષય જાતાવ્યો, પ્રયોજન સૂચન કર્યું; તથા ગર્ભિતપણે સંબંધ અને અધિકારીને પણ જણાવ્યા. અંથકર્તા પોતાના અંથની સરજ્યાતમાં ઘણું કરીને વિષય, પ્રયોજન, સંબંધ અને અધિકારી આ ચાર જાણતો જણાવે છે, તેને અનુબંધચતુષ્ટય કહે છે.

અનુબંધચતુષ્ટય:—અનુબંધ એટલે હેતુ, અંથને વિષે અધ્યનાદિક પ્રવૃત્તિમાં જે કારણ હોય તેને અનુબંધ કહે છે. જ્યાં સુધી અંથના વિષયાદિકનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ મનુષ્ય તેના વાચન કે અધ્યયનમાં એકદમ પ્રવૃત્ત થતો નથી; માટે અંથના પ્રારંભમાં અનુબંધચતુષ્ટયનું જ્ઞાન ઉપયોગી છે.

વિષય:—અંથમાં જે જાણત પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન કરેલી હોય તેને વિષય કહે છે. આ કર્મવિપાક નામના અંથમાં કર્મના વિષાકનું સુખ્યપણે વર્ણન છે, અને તેનો “તત્ત્વવિદ્યાનં” એ પદ્યથી સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરેલો છે. અંથનો પ્રધાન વિષય શો છે તે જાણ્યા સિવાય તેના વાચનાદિમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. જે અંથના પ્રારંભમાં વિષયનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ નથી હોતો તેનો વિષય સામાન્યતઃ અવલોકનથી કે કોઈના કથનથી જાણી મનુષ્ય તેના વાચન કે અધ્યયનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. માટે પ્રારંભમાં વિષયનું સામાન્યતઃ જ્ઞાનશાસ્ત્ર વિષે પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી છે.

પ્રયોજન:—જેને ઉદ્દેશીને પ્રવૃત્તિ કરાય તે પ્રયોજન. કેવળ વિષયના જ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ થતી નથી, પણ વિષયનું

જ્ઞાન થયા પછી પ્રયોજનની અપેક્ષા રહે છે. આ અંથનો વિષય કર્મનો વિપાક છે, તે જાણ્યા પછી તેનું જ્ઞાન મેળવવાનું પ્રયોજન હોય તો તેના વાચનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે પ્રયોજનના અનંતર અને પરંપરા-એ બે ભેદ છે. વળી તે બન્ને પ્રકારના પ્રયોજનના અંથકર્તા સંબંધી તથા ચોતા સંબંધી એવા બળે ભેદ થઈ શકે છે. અહીં અંથકર્તાનું અનંતર (તરતનું) પ્રયોજન સાંભળનાર કે ભણનારને કર્મના વિપાકનો જોધ કરવો, અને ચોતાનું અનંતર પ્રયોજન કર્મના વિપાકનું જ્ઞાન મેળવવું; તે બન્નેનું પરંપરા (છેવટનું) પ્રયોજન કર્મના વિપાકને જાણી કર્મથી મુક્ત થવું.

સંબંધ:-અંથ અને વિષયનો વાચ્યવાચકભાવ સંબંધ, અંથકર્તા અને અંથનો કાર્યકારણભાવ સંબંધ, અંથ અને તે વિષયના મૂળઅન્ય કર્તાનો ગુરુપર્વકમલક્ષણ સંબંધ છે. ૧. આ અંથનો પ્રતિપાદ્ય વિષય કર્મનો વિપાક છે, અને તેનો વાચક આ કર્મવિપાક નામે અંથ છે, તેથી બન્નેનો વાચ્યવાચકભાવ સંબંધ છે. ૨. આ અંથના કર્તા દેવેન્દ્રસૂરી કારણ છે, અને અંથ તેનું કાર્ય છે, માટે તે બન્નેનો કાર્યકારણભાવ સંબંધ છે. ૩. કર્મવિપાકના વિષયને પ્રથમ સૂત્રરૂપે રચનાર ભગવાન મુધર્મન્વામી હતા. માટે તેમની સાથે આ અંથનો ગુરુપર્વકમલક્ષણ સંબંધ છે. તે શિવાય બીજા સંબંધોની પણ વાચકે યથાયોગ્ય કલ્પના કરી લેવી. તેમાં પ્રથમ વાચ્યવાચકભાવ સંબંધની ચોજના

૧ બોલો શબ્દ અને અર્થનો ખાસ સંબંધ માનતા નથી, પણ કલ્પિત સંબંધ માને છે, માટે તરૂને અનુસરીને કયચિન્ વાદાલયમૂલક વાચ્યવાચકભાવ સંબંધ બતાવ્યો છે.

તર્કની દૃષ્ટિથી છે, અને બીજા બે સંબંધની ઘટના ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી છે. કર્મવિપાક વિષયના કયા કયા અંશે છે, તેમાં પ્રથમ રચના કોણે કરી? આ પ્રકારે સંબંધના જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા વાચકને થાય છે, અને સંબંધનું જ્ઞાન થયા પછી વાચક તેના અધ્યયનાદિકમાં પ્રવર્તે છે.

અધિકારી:—હરકોઇ વાચક પ્રથમ પોતાના અધિકારને વિચાર કરી અંથના વાચનાદિકમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. અધિકાર જિજ્ઞાસા અને યોગ્યતાથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. અહીં કર્મના વિપાકને જાણવાની ઈચ્છાવાળા અને સમજવાની યોગ્યતાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય મુખ્ય અધિકારી છે.

આ રીતે અનુબંધચતુષ્ટયના જ્ઞાનની આવશ્યકતા હોવાથી મૂળ ગાથામાં વિષયનો અંથકારે “કર્મવિવાગ” એ પદથી સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરેલો છે. પ્રયોજન ‘સમાસઓ’ પદથી સૂચિત કરેલું છે—એટલે કર્મવિપાકનો સંક્ષેપથી ઓળખાવે બાધ કરવો તે અંથકર્તાનું પ્રયોજન છે. સંબંધ અને અધિકાર એ બંનેની કલ્પના વાચકે સ્વયમેવ કરવાની છે.

કર્મનો અર્થ:—“નિવર્તે તત્ કર્મ—કરાય તે કર્મ” એવી કર્મશબ્દની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. મિથ્યાત્વાદિક હેતુઓ દ્વારા જે કરાય છે—કાર્મણ્યવર્ગણા માંહેના પુણ્યલો જ્ઞાનાદિ શુભને આવરણ કરવાના સ્વભાવે ચત્તિપ્રત કરાય છે માટે તે કર્મ કહેવાય છે.

કર્મવાદ:—યદ્યપિ કર્મના સ્વરૂપમાં મતભેદ છે, તે પણ દરેક આસ્તિક દર્શનો સામાન્ય રીતે કર્મનો સ્વીકાર

૧ વ્યુત્પત્તિદ્વારા ચતો અર્થ.

૨ કર્મ તરીકે ગ્રહણ કરવામાં આવેલી પુણ્યલોનો અર્થ.

કરે છે. બોદ્ધો તેને સંસ્કાર વાસના કે અવિદ્યા શબ્દથી સંજોધે છે. નૈયાયિકો તેને આત્માના ગુણ ધર્મા-ધર્મ સ્વરૂપે માને છે. સાંખ્યો પ્રકૃતિસ્વરૂપ કહે છે, પૂર્વ મીમાંસકો અપૂર્વ કહે છે, વેદાન્ત માયાસ્વરૂપ કહે છે. આથી કર્મનાસ્વરૂપમાં મતભેદ હોવા છતાં સામાન્ય રીતે સૌ કર્મના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે.

કર્મના ભેદ:-કર્મના બે ભેદ છે-દ્રવ્ય કર્મ અને ભાવ કર્મ. આત્માના મિથ્યાત્વ રાગદ્વેષાદિ પરિણામને ભાવ કર્મ કહે છે, અને તેથી જે પૌદ્ગલિક કર્મ બંધાય છે તેને દ્રવ્ય કર્મ કહે છે. એ રીતે દ્રવ્ય કર્મ ભાવ કર્મનું કાર્ય થાય છે. હવે દ્રવ્ય કર્મનો ઉદય થવાથી જીવને મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષાદિ ભાવ કર્મનો પરિણામ થાય છે-એ રીતે દ્રવ્ય કર્મનું કાર્ય ભાવ કર્મ થાય છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્ય કર્મનો ઉદય થવાથી રાગદ્વેષાદિ પરિણામ રૂપ ભાવ કર્મ, અને ભાવકર્મથી નવીન દ્રવ્ય કર્મનો સંબંધ થાય છે. તે બંને કર્મની પરસ્પરા અતાદિ કાલની છે.

દ્રવ્ય કર્મ:-આ જગતમાં એક જાતના (કર્મ રૂપે પરિણમી શકે એવા) અનંત પરમાણુથી બનેલા અનન્ત સૂક્ષ્મસ્કંધો ભરેલા છે, તેને કર્મણુવર્ગણા કહે છે. તેમાંથી રાગાદિ ભાવ કર્મથી પરિણત થએલો આત્મા પ્રતિસમય અનંતાનંત સ્કંધો ગ્રહણ કરે છે, તેનો સ્તીર નીરની પેઠે કે અગ્નિ લોહની જેમ સંબંધ થાય છે, અને તે સમયે રાગાદિ પરિણામના વશથી તે કર્મણુસ્કંધોમાં જ્ઞાનાદિ ગુણને આવરવાની અને સુખ દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેને દ્રવ્ય કર્મ કહે છે.

ભાવ કર્મ:-ઉપર જણાવ્યું કે ભાવ કર્મથી દ્રવ્ય કર્મ બંધાય છે, કેમકે ભાવ કર્મ દ્રવ્ય કર્મના બંધનું કારણ છે. તે ભાવ કર્મના ઘણા ભેદ છે, તો પણ તેમાંનાં કેટલા એક ભેદો દ્રવ્ય કર્મ બંધના ખાસ હેતુઓ છે, તેને મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ક્ષાય અને યોગ કહેવામાં આવે છે. તે શાસ્ત્રમાં કર્મ બંધના હેતુઓ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

(૧) મિથ્યાત્વ-જીવાદિ તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા ન કરવી, અથવા વિપરીત શ્રદ્ધા કરવી.

(૨) અવિરતિ-હિંસા, અસત્ય, ચોરી, બ્રહ્મચર્યને અભાવ, પરિચ્છેદ વગેરે.

(૩) ક્ષાય-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ.

(૪) યોગ-મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ.

કર્મ માનવાનું કારણ:-આ દુનિયામાં સૂક્ષ્મદષ્ટિથી અવલોકન કરનાર મનુષ્યને ઘણી વિચિત્રતા-વિવિધતા માલુમ પડે છે. કેટલાએક પ્રાણી સુખ ભોગવે છે, અને કેટલાએક દુઃખનો અનુભવ કરે છે; કોઈ રાજા તો કોઈ રંક, કોઈ વિદ્વાન તો કોઈ મૂર્ખ, કોઈ સુંદર તો કોઈ કુરૂપ, કોઈ ધનિક તો કોઈ નિર્ધન, કોઈ બળવાન તો કોઈ નિર્બળ, કોઈ નિરોગી તો કોઈ રોગી, કોઈ પ્રીય તો કોઈ અપ્રિય-આવી અનેક વિવિધતાઓ જણાય છે, આ વિચિત્રતાનું કાંઈ પણ કારણ હોવું જોઈએ. તેનું જે કારણ તેને અમે કર્મ કહીએ છીએ. તેથીજ સર્વ પ્રાણીઓમાં આત્મા સમાન હોવા છતાં સુખદુઃખાદિની વિચિત્રતા જોવામાં આવે છે. કોઈ કહેશે કે તે વિચિત્રતા સ્વાભાવિક છે, તેનું કાંઈપણ કારણ

નથી, પરંતુ વિચાર કરતાં તે માન્યતા યોગ્ય જણાતી નથી. તર્કશાસ્ત્રનો એક નિયમ એવો છે કે “ જે વસ્તુ નિર્દોષ છે-જેનું કંઈપણ કારણ નથી તે વસ્તુની નિત્ય સત્તા કે તેનો નિત્ય અભાવ હોવો જોઈએ.” જેમ આત્મા આકાશાદિનિત્ય વસ્તુઓનું કોઈ કારણ નથી, તેથી તેનું નિત્ય અસ્તિત્વ છે; તેમજ અપુષ્પાદિ અસત્ પદાર્થોનું કંઈ કારણ નહિ હોવાથી તેનો નિત્ય અભાવ છે. આ વૈચિત્ર્યની નિત્ય સત્તા કે નિત્ય અભાવ નથી, માટે તર્કની દૃષ્ટિથી તેનું કોઈ પણ કારણ માનવું જોઈએ. તેનું જે કારણ છે તે પ્રાણીઓના પૂર્વકૃત કર્મ છે.

અરૂપી આત્મા સાથે રૂપી કર્મનો સંબંધ કેમ થઈ શકે આ શંકાનું સમાધાન:-આત્મા અરૂપી છે, કર્મ પુદ્ગલપરમાણુરૂપ હોવાથી રૂપી છે; તો અરૂપી અને રૂપી વસ્તુઓનો સંબંધ શી રીતે થઈ શકે ? આ શંકા અયોગ્ય છે. કારણ સ્થૂળ શરીર અને આત્માનો સંબંધ પ્રત્યક્ષથી જણાય છે, તેમ રૂપી કર્મને અરૂપી આત્માનો સંબંધ જણવો.

રૂપી કર્મ અરૂપી આત્માના ગુણને કેમ આવરે આ શંકાનું સમાધાન:-રૂપી કર્મ અરૂપી આત્માના ગુણને કેમ રોકી શકે ? આ શંકા પણ અયુક્ત છે, કેમકે કેવળ દ્રવ્ય કર્મ આત્માના ગુણને આવરી શકતું નથી, પણ જ્યારે તે રૂપ આપવાને સન્નુજ થાય છે ત્યારે ભાવ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ભાવ કર્મ આત્માના ગુણને ઢાંકે છે. દ્રવ્ય કર્મ જ્યાં સુધી અનુદિત હોય કે ઉપશાંત હોય ત્યાં

સુધી આત્માના ગુણને આવરી શકતું નથી, પણ તે ઉદ્ધિત થઈ ભાવ કર્મ દ્વારા આત્માના ગુણને ઢાંકે છે. જેમ, મધ વગેરે કેડી પદાર્થ કેદ ઉત્પન્ન કરીને મનુષ્યની અરૂપી જ્ઞાન-શક્તિનો નાશ કરે છે, તેમ દ્રવ્ય કર્મ ભાવકર્મદ્વારા આત્માના ગુણને આવૃત્ત કરે છે. એટલે મદિરાના દૃષ્ટાંતથી રૂપી પદાર્થ પણ અરૂપી આત્મિક ગુણોનો ઘાત કરે છે.

દ્રવ્ય કર્મનું મૂર્તત્વ:—દ્રવ્ય કર્મ પુદ્ગલ-પરમાણુ સ્વરૂપ હોવાથી મૂર્ત-રૂપી છે. યદ્યપિ તે અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી અર્મયક્ષુથી દેખાતું નથી; તો પણ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળું હોવાથી તે મૂર્ત કે રૂપી સમજવું. જો કર્મને અરૂપી માનવામાં આવે તો આકાશની પેઠે આત્માને અનુ-શ્લેષ કે ઉપઘાત કંઈ પણ કરી શકે નહિ. ભાવ કર્મ આત્માના અશુદ્ધ પરિણામરૂપ હોવાથી અરૂપી છે.

કર્મનો પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ સંબંધ:—કર્મ અમુકે કાળે બંધાય છે, અને તે બાંધેલ કર્મ અમુક કાળ સુધી લોગવાય છે, પછી તેનો અંત થાય છે. જ્યારે તેનો બંધ થયો ત્યારે તેની આદિ થઈ, અને જ્યારે તે ઉદય પ્રાપ્ત થઈ લોગવાઈ ગયું ત્યારે તેનો અંત થયો, તેથી કર્મની આદિ-શરૂઆત અને અંત છે, તો પણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ કર્મ અનાદિ છે, એટલે પૂર્વના કર્મ લોગવાઈ નાશ પામે છે, અને નવા કર્મનો બંધ થાય છે—આવી પરંપરા

૧ હવે કર્મને રૂપી પુદ્ગલરૂપ ન માનવામાં આવે, અર્થાત્ કેવળ વા-સના રૂપ ભાવ કર્મજ માનવામાં આવે તો તે ઘટી શકશે નહિ, કેમ કે વાસના હંમેશાં વાસક (વાસના ઉત્પન્ન કરનાર) દ્રવ્યની અપેક્ષા રાખે છે, અને તેથી વાસના ઉત્પન્ન કરનાર દ્રવ્ય તરીકે દ્રવ્ય કર્મ માનવાની આવશ્યકતા છે.

અનાદિ કાળની છે. જો તેમ ન માનીએ તો પૂર્વે કોઈપણ કાળે જીવો કર્મરહિત-મુક્ત હોવાજોઈએ, અને તેને કર્મનો નવો સંબંધ થયો-તેમ માનવું પડશે. તો પછી જે જીવો કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેને પણ કર્મનો સંબંધ થવો જોઈએ: અને તેમ થાય તો મોક્ષ પણ અનુપાદેય થાય; માટે કર્મનો પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ સંબંધ છે.

કર્મનો વિયોગ:-જ્યારે કર્મનો સંબંધ પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ છે, તો તેનો અંત પણ ન થવો જોઈએ? આ શંકા અચોચ છે. કેમકે ખાણમાં સુવર્ણ અને માટીનો અનાદિ સંયોગ છે, છતાં તેનો અગ્નિ વગેરે સાધનો મળવાથી વિયોગ જોવામાં આવે છે; તેવી રીતે આત્મા અને કર્મનો અનાદિ સંબંધ છતાં પણ સમ્યક્દર્શનાદિ હેતુઓ વડે વિયોગ થઈ શકે છે. જે પદાર્થો સ્વરૂપથી જૂદા છે, તેનો કારણ મળતા વિયોગ થાય છે, સુવર્ણ અને માટી સ્વરૂપથી લિન્ન છે, તેથી કારણ મળવાથી તેનો વિયોગ થાય છે, તેવી રીતે આત્મા અને કર્મ સ્વરૂપે લિન્ન હોવાથી સમ્યક્દર્શનાદિરૂપ કારણ મળવાથી તેનો વિયોગ થઈ શકે છે. કર્મનો બંધ સ્વાભાવિક નથી, પણ મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓને લીધે છે, જો તે હેતુઓને દૂર કરવામાં આવે તો નવા કર્મનો બંધ ન થાય, અને જુના કર્મ લોગવાઈને ક્ષીણ થાય એ રીતે કર્મનો અનાદિ સંબંધ છતાં તેનો વિયોગ થઈ શકે છે.

[પ્રકૃતિબંધ-સ્થિતિબંધ-રસબંધ-પ્રદેશબંધ-મોદકર્તુ દૃષ્ટાંત-આદિ પ્રકારના બંધની વિશેષતા]

હવે કર્મબંધના ચાર પ્રકાર, તથા મૂળ પ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના લેદોની સંખ્યા જતાવેછે:-

પયડ-ઠિડ-રસ-પણસા તં ચત્તહા મોયગસ્ય દિઠંતા ।
મૂલપગડદ્વ ઉત્તર-પગડ-અઢવન્નસયમ્ભેયં ॥ ૨ ॥
પ્રકૃતિ સ્થિતિ-રસ-પદેશાત્ તત્ ચતુર્થો મોટકસ્ય દૃષ્ટાન્તાત્ ।
મૂલપ્રકૃત્યપ્ત ઉત્તર-પ્રકૃત્યપ્તપચ્ચાશ શતમેદમ્ ॥

અર્થ:-પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશ-
બંધની અપેક્ષાએ તે કર્મ ચાર પ્રકારે છે; તે મોઢકના
દૃષ્ટાન્તથી સમજવું. મૂળ પ્રકૃતિબંધ આઠ પ્રકારનો છે, અને
ઉત્તર પ્રકૃતિબંધના એકસો અઠાવન લેદો છે.

વિવેચન:-કર્મનો બંધ ચાર પ્રકારે થાય છે-પ્રકૃતિ-
બંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ.

પ્રકૃતિબંધ:-કર્મના લિન્ન લિન્ન સ્વભાવને પ્રકૃતિ-
બંધ કહે છે. જેમ, જ્ઞાનાવરણ કર્મનો જ્ઞાનને આવરવાનો
સ્વભાવ, દર્શનાવરણ કર્મનો દર્શનને આવરવાને સ્વભાવ,
મોહનીય કર્મનો પારમાર્થિક વિવેકનો નાશ કરવાનો સ્વભાવ
વગેરે પ્રકૃતિબંધ બાણવો. અથવા સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશના
સમુદાયને પણ પ્રકૃતિબંધ કહે છે.

૧ ઠિડવધુ દલ્સ ઠિડ, પણસવધો પણસગહણ જ ।
તાળ રસો અણુમાગો, તલ્સમુદાઓ પગડવંધો ॥

સ્થિતિબંધ:-સ્થિતિ એટલે કાલની મર્યાદા-આત્માની સાથે કર્મનો અશુભ કાલ સુધી મર્યાદિત સંબંધ તે સ્થિતિબંધ. જેમ, જ્ઞાનાવરણ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ, મોહનીય કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ-વગેરે સ્થિતિબંધ બહુવેલો:

રસબંધ:-રસ એટલે સામર્થ્ય; કર્મમાં જ્ઞાનાદિ ગુણને ઘાત કરવાનું કે શુભ અશુભ ફલ આપવાનું જે સામર્થ્ય છે તે રસબંધ અથવા અનુભાગબંધ કહેવાય છે. જે કર્મનો રસ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને ઘાત કરે છે તે ઘાતી રસ કહેવાય છે, જેમ, જ્ઞાનાવરણ કર્મનો રસ આત્માના જ્ઞાન ગુણનો ઘાત કરે છે, દર્શનાવરણ કર્મનો રસ દર્શનનો (સામાન્ય અવબોધનો) ઘાત કરે છે, મોહનીય કર્મનો રસ આત્માના વિવેક ગુણનો ઘાત કરે છે, અને અન્તરાય કર્મનો રસ આત્માના દાનાદિ ગુણનો ઘાત કરે છે; માટે તે કર્મનો રસ ઘાતી કહેવાય છે. કેટલાએક કર્મનો રસ આત્માના ગુણનો ઘાત કરતો નથી, પણ શુભાશુભ કે સુખ-દુઃખાદિ ફલ આપે છે તે અઘાતી રસ કહેવાય છે. જેમ વેદનીય કર્મનો રસ આત્માના ગુણનો ઘાત કરતો નથી, પણ સુખ દુઃખ આપે છે માટે તે અઘાતી રસ કહેવાય છે. ઘાતી કર્મપ્રકૃતિનો રસ આત્માના ગુણનો નાશ કરે છે માટે તે રસ અશુભ ગણાય છે, અઘાતી કર્મપ્રકૃતિનો રસ આત્માના ગુણનો ઘાત કરતો નથી, પણ શુભાશુભ ફલ આપે છે, તેમાં જે કર્મનો રસ શુભ ફલ આપે છે, તે શુભ પ્રકૃતિ કે પુણ્ય ગણાય છે, અને જે કર્મનો રસ અશુભ

ફલ આપે છે તે અશુભ પ્રકૃતિ કે પાપ ગણાય છે. જેમ સાતાવેદનીયનો રસ સુખ આપે છે માટે તે શુભ ગણાય છે, અને અસાતાવેદનીયનો રસ દુઃખ આપે છે માટે અશુભ ગણાય છે. આ સર્વ પ્રકારના રસબંધના તીવ્ર મન્દાદિ અસંખ્ય લેહો થાય છે, પણ તે ખ્યાલમાં ન આવી શકે, માટે તેના સામાન્ય રીતે સ્થૂલ ચાર લેહ પાડ્યા છે. મન્દ, તીવ્ર, તીવ્રતર અને તીવ્રતમ. શાસ્ત્રમાં તેને અનુક્રમે એક સ્થાનક, દ્વિસ્થાનક, ત્રિસ્થાનક અને ચતુઃસ્થાનક-એવી સંજ્ઞા આપેલી છે.

પ્રદેશબંધ:-સ્થિતિ અને રસની અપેક્ષા વિના મુખ્ય પણે કર્મ પ્રદેશોનું અહણ કરવું તે પ્રદેશબંધ. કોઈ જીવ મન વચન અને કાયાના તીવ્ર યોગે વર્તતો હોય તો તે ઘણા કર્મ પ્રદેશો અહણ કરે છે, અને મન્દ યોગે વર્તતો હોય તો તે થોડા પ્રદેશો અહણ કરે છે. યદ્યપિ કર્મના બંધ સમયે પ્રકૃત્યાદિ ચારે પ્રકારનો સામાન્યપણે બંધ હોય છે, તો પણ તીવ્ર કષાયભાવમાં વર્તતો જીવ અધિક સ્થિતિ અને તીવ્ર રસનો બંધ કરે છે, અને તીવ્રયોગે વર્તતો જીવ અધિક પ્રદેશનો બંધ કરે છે.

મોહકનું દૃષ્ટાન્ત:-જેમ સુંક, જીરૂ અને પીપર વગેરે ચીજો નાખી બનાવેલ મોહક પોતાના સ્વભાવથી વાત, પિત્ત અને કફનો નાશ કરે છે; તેમ જ્ઞાનાવરણ કર્મ પોતાના સ્વભાવથી જ્ઞાનનો, દર્શનાવરણ કર્મ દર્શનનો, મોહનીય કર્મ પારમાર્થિક હિતાહિતના વિવેકનો નાશ કરે છે માટે તે પ્રકૃતિ-બંધબાણવો. કોઈ મોહક પક્ષ, માસ કે તેથી વધારે કાલ ટકી શકે છે તેમ જ્ઞાનાવરણ કર્મ ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ

સૂધી ટટ્ટી શકે છે તે સ્થિતિબંધ. જેમ મોઢકમાં સિન્ધુ મધુરતાદિ રસ હોય છે, તેમ કર્મમાં શુભ અશુભ ફલ આપનાર રસ હોય છે તે રસબંધ. જેમ મોઢકમાં વધારે કે ઓછો લોટ હોય છે, તેમ કર્મના વધારે કે ઓછા કર્મ પ્રદેશો હોય તે પ્રદેશબંધ.

યદ્યપિ કર્મબંધને આશ્રયી પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ—એક સાથેજ રહેલા છે, તો પણ પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધનું કારણ યોગ-મન વચ્ચે અને કાયાનો વ્યાપાર છે, સ્થિતિબંધ અને રસબંધનું કારણ કપાય છે. યોગની અધિક્તાથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધની અધિક્તા થાય છે અને કપાયની અધિક્તાથી સ્થિતિબંધ અને રસબંધની અધિક્તા થાય છે; તેથી બંધનો પરસ્પર ભેદ સમજી શકાય છે. તે આદે પ્રકારના બંધમાં સ્થિતિબંધ અને રસબંધ સારભૂત છે, અને પ્રકૃતિબંધ પ્રદેશબંધ નિઃસારરૂપ છે. જેમ મોઢકમાં સિન્ધુતાદિરસ સારભૂત છે અને આટો નિઃસાર છે.

[જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મનું સ્વરૂપ—તેના ઉત્તર ભેદની સંખ્યા આઠ કર્મના ક્રમનું પ્રયોજન]

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિઓ નામ, તથા તેનો ઉત્તર ભેદોની સંખ્યા કહે છે:—

इह-नाण-दंसणावरण-वेअ-मोहाऽऽल-नाम-गोआणि ।
विग्धं च पण-नव-दु-अड्ढवीस-चउ-तिसय-दु-पणविहं ॥३॥

इह-ज्ञान-दर्शनावरण-वेद्य-मोहा-ऽऽयुर्नाम-गोत्राणि
 विनां च पद्म-नव-द्व्यष्टाविंशति-चतुः-त्रिंशत-द्वि-पञ्चाविधम् ॥

અર્થ:-આ જૈન પ્રવચનમાં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદ-
 નીય, મોહનીય, આયુષ્, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ
 આઠ કર્મ માનેલા છે, તેના અનુક્રમે પાંચ, નવ, બે, અ-
 ઠ્યાવિંશ, ચાર, એકસો ત્રણ, બે અને પાંચ પ્રકાર છે.

(વિવેચન:-કર્મબંધના પ્રકૃતિ બંધાદિ ચાર પ્રકાર
 કહ્યા, હવે તેમાં પ્રથમ પ્રકૃતિબંધના મૂળ જ્ઞાનાવરણાદિ
 આઠ પ્રકાર છે તે બતાવે છે.

જ્ઞાનાવરણ:-દરેક પદાર્થમાં સામાન્ય અને વિશેષ-એ
 બે ધર્મો રહેલા છે. સત્તા-અસ્તિત્વ પદાર્થનો સામાન્ય ધર્મ છે,
 કેમકે તે દરેક પદાર્થમાં રહેલો છે. જાતિ, ગુણ, ક્રિયા-
 વગેરે પદાર્થના વિશેષ ધર્મો છે, કેમકે તે એક પદાર્થથી બીજા
 પદાર્થને જુદા પાડે છે. તે વિશેષ ધર્મનો અવબોધ તે જ્ઞાન.
 જેમ, આ ઘટ છે, આ ઘોળો છે, આ ચાલે છે. વિશેષ
 ધર્મના અવબોધરૂપ જ્ઞાનનું આચ્છાદન કરનાર કર્મ તે
 જ્ઞાનાવરણ. તેના ઉત્તર ભેદ પાંચ છે.

દર્શનાવરણ:-પદાર્થના સામાન્ય ધર્મ સત્તા-(અસ્તિત્વ)
 નો બોધ તે દર્શન. જેમ. આ કંઈક છે. અહીં માત્ર પદાર્થના
 અસ્તિત્વનો બોધ થાય છે, પરંતુ તે કંઈ જાતિનો કયો
 પદાર્થ છે એવા વિશેષ ધર્મનો બોધ નથી, માટે તે સામાન્ય
 અવબોધ છે-તેનું આચ્છાદન કરનાર જે કર્મ તે દર્શનાવરણ.

આહીં જ્ઞાન અને દર્શન બોધસ્વરૂપે ભિન્ન નથી, પરંતુ સામાન્યવિષયકબોધ તે દર્શન, અને વિશેષ વિષયક બોધ તે જ્ઞાન-આવે. જ્ઞાન દર્શનનો પારિભાષિક ભેદ હોવાથી જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મ બૃહા ગણ્યા છે.

વેદનીય:—સુખ અને દુઃખરૂપે અનુભવાય તે વેદનીય કર્મ. યદ્યપિ સઘળા કર્મ સુખદુઃખ રૂપે અનુભવાય છે, તો પણ એટલી વિશેષતા છે કે બીજા કર્મો સુખદુઃખની અંતરંગ સામગ્રી સંપાદન કરે છે, ત્યારે વેદનીય કર્મ સુખ અને દુઃખની બાહ્ય સામગ્રી મેળવી આપે છે, તેથી આત્મા સુખદુઃખનો અનુભવ કરે છે. તેના બે ઉત્તર ભેદ છે.

મોહનીય:—પારમાર્થિક હિતાહિતના વિવેકથી ખદ્ધ કરે તે મોહનીય. સર્વ જીવને સુખ પ્રિય છે, અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેથી તેઓ સુખના સાધનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને દુઃખના સાધનથી નિવૃત્ત થાય છે—એ રીતે તેઓ પોતાના હિતાહિતનો વિચાર કરી શકે છે, તો પણ મોહનીય કર્મના ઉદયથી મૂઢ આત્મા પારમાર્થિક હિતાહિતનો વિવેક કરવામાં અસમર્થ થાય છે. તે મોહનીય કર્મના ઉત્તર ભેદ અઠવાવીશ છે.

આયુષ્:—દેવાદિક ભવમાં સ્થિતિનું કારણ તે આયુષ્ કર્મ. તેના ચાર ઉત્તર ભેદ છે.

નામ:—જેથી ગતિ ભતિ પ્રમુખ વિવિધ અવસ્થાઓનો અનુભવ થાય તે નામ કર્મ. તેના ઉત્તર ભેદ એકસો ત્રણ છે.

ગોત્ર:—જે કર્મથી આત્મા ઉચ્ચ કે નીચ કુલમાં જન્મ ધારણ કરે તે ગોત્ર કર્મ. તેના બે ભેદ છે.

વિદ્યન:-દાનાદિ ગુણોનો ઘાત કરનાર જે કર્મ તે વિદ્યન કે અંતરાય કર્મ. તેના ઉત્તર ભેદ પાંચ છે.

જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મના ક્રમનું પ્રયોજન:-અહીં જ્ઞાન અને દર્શન આત્માનું સ્વરૂપ છે; કેમકે તેના શિવાય આત્મત્વનો અસંભવ છે. જ્ઞાન દર્શનમાં વસ્તુઓનો નિશ્ચય કરનાર હોવાથી જ્ઞાન પ્રધાન છે, તેથી તેનું આવરણ કરનાર જ્ઞાનાવરણ કર્મ પ્રથમ ગણ્યું છે. જ્ઞાનોપયોગ પછી દર્શનોપયોગ હોય છે, તેથી દર્શનાવરણ કર્મ પછી મૂક્યું છે. જ્ઞાન અને દર્શન વડે અનેક વિષયોને બાણતો છાવ સુખને અનુભવે છે, અને તેના અભાવમાં અજ્ઞાનથી દુઃખને અનુભવે છે, સુખ દુઃખ વેદનીય કર્મનું ફલ હોવાથી ત્યાર પછી વેદનીય કર્મ કહ્યું છે. વેદનીય કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા સુખના સાધનમાં રાગ, અને દુઃખના સાધનમાં દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે વેદનીય કર્મ રાગદ્વેષરૂપ મોહનીય કર્મના ઉદયનું નિમિત્ત હોવાથી ત્યાર પછી મોહનીય કર્મ કહ્યું છે. મોહાસક્ત પ્રાણી નરકાદિક દુર્ગતિઓનું આયુષ્ બાંધે છે, માટે મોહનીય કર્મ પછી આયુષ્ કર્મ કહ્યું છે. આયુષ્નો ઉદય થવાથી ગત્યાદિ નામ કર્મનો અવસ્થા ઉદય થાય છે, માટે ત્યાર પછી નામ કર્મ કહ્યું છે. ગત્યાદિ નામ કર્મનો ઉદય થવાથી ઉચ્ચ અને નીચ એવો વ્યવહાર થાય છે, માટે ત્યાર પછી ગોત્ર કર્મ કહ્યું છે. ઉચ્ચ ગોત્રનો ઉદય થવાથી પ્રાયઃ છાવ દાનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે, અને નીચ ગોત્રના ઉદયથી દાનાદિક કરી શકેતો નથી માટે ત્યાર પછી વિદ્યન-અંતરાય કર્મ મૂક્યું છે.

[મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન-એ પાંચ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ-ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિકનું સ્વરૂપ-પ્રયમના ચાર જ્ઞાન આવરણના સર્વથા ક્ષયથી ક્ષાયિક કેમ ન થાય ? આ શંકાનું સમાધાન-પાંચ જ્ઞાનના ક્રમનું પ્રયોજન-‘શ્રુતનિશ્ચિન અને અશ્રુતનિશ્ચિન’ એ મતિ-જ્ઞાનના બે ભેદનું સ્વરૂપ-અશ્રુતનિશ્ચિતના ઔત્પત્તિકયાદિ ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ-શ્રુતનિશ્ચિતના અવગ્રહાદિ ચાર પ્રકાર-વ્યંજનાવગ્રહ-વ્યંજનાવગ્રહ ક્ષયોપશમરૂપ કે અવ્યક્તજ્ઞાન રૂપ શી રીતે ?-આ શંકાનું સમાધાન-ચક્ષુ અને મનનું અપ્રાપ્તકારિત્વ.]

હવે જ્ઞાનાવરણ કર્મના પાંચ ભેદ કહેવા માટે પ્રથમ પાંચ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

મહ-સુખ-ઓહિ-મણ-કેવલાણિ નાણાણિ તત્થ મહનાણં ।

ઘંજુણવગ્ગહ ચઝહા મણ-નયણ વિણિદિયચઝક્કા ॥૪॥

મતિ-શ્રુતા-વધિ-મનઃ-કેવલાણિ જ્ઞાનાણિ તત્ત્વ મતિજ્ઞાનમ્ ।

વ્યજ્જનાવગ્ગહચ્છત્તુર્ધા મનો-નયનં વિનેન્દ્રિયચતુષ્કાત્ ॥

અર્થ:-મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન-એ પાંચ જ્ઞાન છે. તેમાં મતિજ્ઞાન [એ રીતે અઠ્યાવીશ પ્રકારે છે.] વ્યંજનાવગ્રહ મન અને ચક્ષુ શિવાય બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારે છે.

મતિજ્ઞાન:-શબ્દાર્થપર્યોલોચન શિવાય ઇન્દ્રિય અને મનથી જે બોધ થાય તે મતિજ્ઞાન. યદ્યપિ શ્રુતજ્ઞાન પણ ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા થાય છે, તો પણ તે શબ્દાર્થપર્યોલોચનથી-વાચ્યવાચકભાવ સંબન્ધના સ્મરણવડે થતું હોવાથી તેમાં ઇન્દ્રિય અને મન હપગ્રંથ શબ્દાર્થપર્યોલોચન

કારણ છે. જેમ, પ્રથમ ‘ઘટ’ એવો શબ્દ સાંભળાયો, ત્યાર પછી ‘ઘટશબ્દ ઘટરૂપ અર્થનો વાચક છે’-એ પ્રમાણે વાચ્યવાચકભાવ સંબન્ધનું સ્મરણ થયું, (આ બન્ને પ્રકારે મતિજ્ઞાન રૂપ છે) ત્યાર પછી ઘટ અર્થનો જે બોધ થયો તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. તેવી રીતે ચક્ષુથી ઘટનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયું, પછી આ પદાર્થનો વાચક ઘટ શબ્દ છે-એમ વાચ્ય વાચકભાવ સંબન્ધનું સ્મરણ થયું, (અહીં આ બન્ને જ્ઞાન મતિજ્ઞાનરૂપ છે) પછી ‘આ ઘટ છે’-એમ શબ્દ અને અર્થના સંસર્ગપૂર્વક અર્થનો જે બોધ થયો તે શ્રુતજ્ઞાન. તેના પહેલા શબ્દ કે અર્થનો બોધ, અને વાચ્યવાચકભાવ સંબન્ધનું સ્મરણ થયું તે મતિજ્ઞાન છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાનની પૂર્વે અવશ્ય મતિજ્ઞાન હોય છે. તે મતિજ્ઞાનના બે ભેદ છે. ૧. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા થતા સ્પષ્ટ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહે છે. આ જ્ઞાન સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ છે, પણ પરમાર્થથી ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા થતું હોવાથી તે ધૂમ-દ્વારા થતા અગ્નિના જ્ઞાનની પેઠે પરોક્ષ છે. અસ્પષ્ટ જ્ઞાનને પરોક્ષ કહે છે.

શ્રુતજ્ઞાન:-ઇન્દ્રિય અને મનથી શબ્દાર્થ પર્યાલોચન દ્વારા થયેલો બોધ તે શ્રુતજ્ઞાન. જેમ, પહેલા ‘ઘટ’ શબ્દ સાંભળ્યો, પછી ‘ઘટશબ્દ ઘટસ્વરૂપ અર્થનો વાચક છે’ એ પ્રમાણે વાચ્યવાચકભાવ સંબન્ધનું સ્મરણ થયું, ત્યાર પછી ઘટ પદાર્થનો બોધ થયો તે શ્રુતજ્ઞાન. શબ્દશ્રવણ અને વાચ્યવાચકભાવ સંબન્ધનું સ્મરણ-એ બન્ને મતિજ્ઞાન રૂપ છે અને શ્રુતજ્ઞાનના કારણ છે. શબ્દ દ્રવ્યશ્રુત છે, અને તે

ભાવશ્રુતનું કારણ ને કાર્ય છે. કોઇ વક્તા ભાષણ કરે ત્યારે તેના શબ્દો સાંભળનારના અર્થજોધનું કારણ થાય છે. અહીં દ્રવ્યશ્રુત ભાવશ્રુતનું કારણ છે. હવે તે વક્તા અર્થના ઉપ-યોગ-ખ્યાલપૂર્વકે ભાષણ કરે છે, અર્થનો ઉપયોગ ભાવશ્રુત છે, અને શબ્દ તેનું કાર્ય છે. માટે દ્રવ્યશ્રુત ભાવશ્રુતનું કાર્ય પણ છે.

શિષ્ય—હે ભગવન્ ! સૂત્રમાં સર્વ જીવોને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન કહ્યું છે, ઉપર કહેલું શ્રુતજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાન અને વાચ્યવાચકભાવ સંબંધના સ્મરણ દ્વારા થતું હોવાથી શ્રોત્રેન્દ્રિય અને મનવાળા જીવોને ઘટી શકે, પરંતુ શ્રોત્રેન્દ્રિય અને મનવિનાના એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને કેમ ઘટે ?

ગુરુ—ખાતુ ! તારી શંકા બરોબર છે. શ્રોત્રેન્દ્રિય અને મનના અભાવે ઉપર કહેલું શ્રુતજ્ઞાન એકેન્દ્રિયાદિક જીવોના વિષે ઘટી શકતું નથી, પરંતુ તેને ભાવેન્દ્રિય હોવાથી શ્રુત-જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમજન્ય જૂદી જાતનું શ્રુતજ્ઞાન હોય છે. કેમકે એકેન્દ્રિયાદિક જીવોને આહારાદિ સંજ્ઞા હોય છે, તેથી તેને આહારાદિ ગ્રહણનો અસ્પષ્ટ અધ્યવસાય થાય છે. તે શ્રુતજ્ઞાન સિવાય ઘટી શકે નહિ. માટે સૂત્રમાં એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને શ્રુતજ્ઞાન માનેલું છે.

અવધિજ્ઞાન—ઇન્દ્રિયાદિકની અપેક્ષા શિવાય માત્ર રૂપિદ્રવ્યને સાક્ષાત્ કરનાર જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન.

મનઃપર્યાવજ્ઞાન—માત્ર મનના પર્યાયને (પરિણામને) સાક્ષાત્ કરનાર તે મનઃપર્યાવજ્ઞાન. કોઈ પણ સંજી (મન-વાળો) જીવ મનન-વિચાર કરે છે ત્યારે તે મનોવર્ગજીવોને

(વિચાર કરવામાં ઉપયોગી એક જાતના સૂક્ષ્મ પરમાણુ સ્કંધોને) ગ્રહણ કરે છે; કેમકે તેના શિવાય તે સ્પષ્ટ વિચાર કરી શકતો નથી. જેવો જેવો સારો કે નરસો વિચાર કરે છે તેવા તેવા આકારરૂપે તે વર્ણણા પરિણત થાય છે, તે મન કહેવાય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાની તે મનના પરિણામને માક્ષાત જાણે છે, તેથી 'તેણે અમુક વિચાર કર્યો' એવું અનુમાનથી જાણે છે. જેમ વાયક લેખ વાંચવાથી લેખકના અભિપ્રાયને જાણે છે, તેમ મનઃપર્યવજ્ઞાની મનના પરિણામને પ્રત્યક્ષ જાણવાથી ચિન્તનીય ઘટાદિ પદાર્થને 'આવા પ્રકારના મનનો પરિણામ આવા ચિન્તન શિવાય ન થઈ શકે' તેવા અનુમાનથી જાણે છે.

કેવલજ્ઞાન—સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયને ત્રણ કાળમાં પ્રત્યક્ષ જાણનાર જે જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન. દ્રવ્ય એટલે મૂળ પદાર્થ, પર્યાય એટલે તેની વિવિધ અવસ્થાઓ. જેમ આત્મા મૂળ દ્રવ્ય, અને દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નારક—એ તેના પર્યાય. પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં પરમાણુ મૂળ દ્રવ્ય, અને તે પરમાણુઓમાં વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શનું પરિવર્તન થાય, અથવા પરમાણુઓ મળવાથી કે વિખંડવાથી તેના જૂઠા જૂઠા સ્કંધો થાય તે તેના પર્યાય કહેવાય. આવા પર્યાયો એક દ્રવ્યના અનંત થાય છે. સર્વ દ્રવ્ય અને તેના સર્વ પર્યાયને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન—એ ત્રણ કાળમાં કેવલજ્ઞાની જાણી શકે છે.

આમાનાં છેલ્લા ત્રણ જ્ઞાન—અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે, કારણ કે તે ઈન્દ્રિય અને મન

વગેરેની અપેક્ષા શિવાય પદાર્થને સાક્ષાત્ જાણે છે.

ક્ષયોપશમિક અને ક્ષાયિક—ઉપર કહેલા પાંચ જ્ઞાનોમાં પ્રથમના આર જ્ઞાનો આવરણના ક્ષયોપશમથી (સામર્થ્યહીન કરવાથી) પ્રકટ થાય છે, માટે તે ક્ષયોપશમિક કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાન આવરણના સર્વથા ક્ષય થવાથી પ્રકટ થાય છે તેથી તે ક્ષાયિક કહેવાય છે.

શિષ્ય—ભગવન્ ! પ્રથમના આર જ્ઞાન આવરણના ક્ષયોપશમથી પ્રકટ થાય છે, માટે શાસ્ત્રમાં તેને ક્ષયોપ-

૧ ઉદય પ્રાપ્ત કર્મણોનો ક્ષય કરવો, અને અનુદિત (સત્તામાં રહેલા) કર્મણોનો રસ પટાડી ઉપશમ—સામર્થ્યહીન કરવા તેને ક્ષયોપશમ કહે છે. કોઈ કર્મનો ક્ષયોપગમ રસોદય-વિપાકોદયનો વિરોધી હોય છે, એટલે તે કર્મનો વિપાકોદય હોય ત્યારે તેનો ક્ષયોપશમ હોતો નથી, જેમ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો વિપાકોદય હોય ત્યારે તેનો ક્ષયોપશમ હોતો નથી પણ તેનો પ્રદેશોદય હોય ત્યારે ક્ષયોપગમ હોય છે. કોઈ કર્મનો ક્ષયોપશમ વિપાકોદયની સાથે વિરોધી હોતો નથી એટલે તે કર્મનો વિપાકોદય છતાં તેનો ક્ષયોપશમ હોય છે. તોપણ કોઈ પણ કર્મના તીવ્ર રસોદયમાં તેનો ક્ષયોપગમ હોતો નથી. જેમ જ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપગમ તેના રસોદયની સાથે વિરોધી નથી, તોપણ જ્યારે તેનો સર્વ—ચાલી (તીવ્ર) રસ ઉદયમાં હોય છે, ત્યારે તેનો ક્ષયોપગમ હોતો નથી, પણ જ્યારે તેનો દેશપાતી (મન્દ રસ) ઉદય પ્રાપ્ત હોય છે ત્યારે તેનો ક્ષયોપશમ થાય છે. સામાન્ય રીતે મતિજ્ઞાનાવરણ અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણનો ઉદયમાં દેશપાતી રસ હોય છે તેથી સર્વ જીવને હોમેગા ક્ષયોપશમિક મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોય છે. અવધિજ્ઞાનાવરણ અને મનઃપર્યવૃત્તનાવરણનો કોઈ વખત દેશવાતી રસ ઉદયમાં હોય છે. જ્યારે દેશવાતી રસ ઉદયમાં હોય છે, ત્યારે તેનો ક્ષયોપગમ થવાથી ક્ષયોપશમિક અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવૃત્ત જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે તેનો સર્વચાલી રસ ઉદયમાં હોય છે, ત્યારે તેનો ક્ષયોપશમ થતો નથી, તેથી તેને અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવૃત્ત જ્ઞાન પ્રકટ થતા નથી

સમિઠ ઠહેલા છે. પરંતુ ત્યારે આવરણનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાનની પેઠે ક્ષાયિક એવા મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન કેમ ન પ્રકટ થાય ?

ગુરુ—બાપુ તારી શંકા ચોગ્ય છે. તેનો ઉત્તર કહું છું તે સાંભળ. કેવળજ્ઞાન આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ છે, તેને સર્વધાતી કેવળજ્ઞાનાવરણ કર્મ સર્વથા આવરે છે, છતાં સ્વભાવથી કેવળજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો રહે છે. જેમ કાળા પ્રચંડ વાદળાનો સમૂહ સૂર્યને સાવ ઢાંકી દે છે, છતાં દિવસ અને રાત્રિનો ભેદ જણાઈ શકે તેટલો પ્રકાશ બાકી રહે છે. હવે બાકી રહેલા તે કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગને મતિજ્ઞાનાવરણ, ક્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ અને મનઃપર્યાવરણાવરણ આવરે છે. જેમ સૂર્યના બાકી રહેલા પ્રકાશને ઝુંપડી વગેરે રોકે છે; છતાં ઝુંપડીમાં બેઠેલા મનુષ્યને તેમાં રહેલા છિદ્રો દ્વારા વાદળાંથી રોકાયેલો મન્દ પ્રકાશ મળે છે, તેમ મત્યાદિ જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમ રૂપ છિદ્રદ્વારા કેવળજ્ઞાનાવરણથી ઢંકાયેલો મન્દ પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે તે ક્ષયોપશમિક મત્યાદિ જ્ઞાન કહેવાય છે. હવે તે આવરણોનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે માત્ર એક કેવળજ્ઞાન-રૂપ પ્રકાશ પ્રકટ થાય છે, પરંતુ આવરણના ક્ષયોપશમ દ્વારા જે મન્દ પ્રકાશ મળતો હતો તેનો તો નાશ થાય છે. જેમ તે પ્રચંડ વાદળાનો સમૂહ નાશ પામે, અને ઝુંપડી દૂર કરવામાં આવે તો ઝુંપડીમાં બેઠેલા મનુષ્યને તેના છિદ્રો દ્વારા જે મન્દ પ્રકાશ મળતો હતો તે હવે નથી મળતો, પરંતુ કેવળ સૂર્યનો પ્રકાશ મળે છે. માટે આવ-

રહોનો સર્વથા ક્ષય થવાથી માત્ર કેવળજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, પરંતુ મત્યાદિ જ્ઞાનો પ્રકટ થતાં નથી. એ હેતુથી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “ છાન્નસ્થિક જ્ઞાનોનો નાશ થાય છે ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે.”

પાંચ જ્ઞાનના અનુક્રમનું પ્રયોજન—એ પાંચ જ્ઞાનોનો પૂર્વાપર સંબંધ હોવાથી આ પ્રમાણે ક્રમથી કહ્યા છે. તેમાં સ્વામી, કાલ, કારણ, વિષય અને પરોક્ષત્વ—એ પાંચ બાબતનું સમાનપણું હોવાથી આદિમાં મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન કહ્યા છે.

(૧) જેને મતિજ્ઞાન હોય તેને અવશ્ય શ્રુતજ્ઞાન હોય છે, અને જેને શ્રુતજ્ઞાન હોય તેને અવશ્ય મતિજ્ઞાન હોય છે, માટે તે બન્નેના સ્વામી એક હોવાથી સ્વામીનું સરખાપણું છે.

(૨) મતિજ્ઞાનનો સ્થિતિ કાળ ઉત્કૃષ્ટથી છાસક સાગ-રોપમ છે, અને શ્રુતજ્ઞાનનો પણ તેટલોજ કાળ છે માટે કાળનું સરખાપણું છે.

(૩) મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ ઇન્દ્રિય અને મન છે માટે કારણનું સમાનપણું છે.

(૪) મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય સર્વ દ્રવ્યો છે માટે વિષયનું સાધર્મ્ય છે.

(૫) મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન બન્ને પરોક્ષ છે, કેમકે તે ઇન્દ્રિયાદિની અપેક્ષા રાખે છે. માટે પરોક્ષત્વનું સમાનપણું છે.

વળી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાદિની પૂર્વે પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેને સર્વ બીજા જ્ઞાનોની આદિમાં કહ્યાં

છે. શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનની પહેલાં મતિજ્ઞાન કહ્યું છે.

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની સાથે કાલ, વિપર્યય, સ્વામી અને લાલનું સાધર્મ્ય (સરળાપણું) હોવાથી તે પછી અવધિજ્ઞાન કહ્યું છે.

(૧) મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો ઉત્કૃષ્ટ કાલ છાસક સાગરોપમ છે, તેમ અવધિજ્ઞાનનો ઉત્કૃષ્ટ કાલ તેટલો જ છે, માટે કાલનું સાધર્મ્ય છે.

(૨) મિથ્યાદર્શન મોહનીય કર્મનો ઉદય થવાથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વિપર્યય લાવને પામે છે, તેમ અવધિજ્ઞાન પણ વિપર્યયલાવને પામે છે; તેથી વિપર્યયસાધર્મ્ય છે.

(૩) જેને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોય છે, તેને જ અવધિજ્ઞાન હોય છે માટે સ્વામિસાધર્મ્ય છે.

(૪) જ્યારે કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ દેવાદિકને સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે ત્રણે જ્ઞાનનો સાથે લાભ થાય છે, માટે લાભસાધર્મ્ય છે.

૧છન્નસ્થ, વિષય, લાભ અને પ્રત્યક્ષનું સાધર્મ્ય હોવાથી અવધિજ્ઞાન પછી મનઃપર્યવજ્ઞાન કહ્યું છે.

(૧) જેમ અવધિજ્ઞાન છન્નસ્થને ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ છન્નસ્થને થાય છે, માટે છન્નસ્થ સાધર્મ્ય છે.

(૨) અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવ જ્ઞાનનો વિષય રૂપી દ્રવ્ય હોવાથી બન્નેનું વિષય સાધર્મ્ય છે.

(૩) અવધિજ્ઞાન આવરણના ક્ષયોપશમથી થાય છે માટે ક્ષાયોપશમિક લાવે છે, તેમ મનઃપર્યવ જ્ઞાન પણ ક્ષાયોપશમિક લાવે છે માટે લાવનું સાધર્મ્ય છે.

(૪) અવધિજ્ઞાન ઇન્દ્રિયાદિકની અપેક્ષા શિવાય થતું હોવાથી પ્રત્યક્ષ છે, તેમ મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ પ્રત્યક્ષ છે, માટે પ્રત્યક્ષનું સાધર્મ્ય છે.

યતિસાધર્મ્ય, સર્વોત્તમ અને છેવટે પ્રાપ્ત થવાથી મનઃપર્યવજ્ઞાન પછી કેવલજ્ઞાન કહ્યું છે.

(૧) મનઃપર્યવ જ્ઞાન અપ્રમત્ત યતિને થાય છે તેમ કેવળજ્ઞાન પણ અપ્રમત્ત યતિને થાય છે, માટે બન્નેનું યતિસાધર્મ્ય છે.

(૨) કેવળજ્ઞાન સઘળા જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ હોવાથી પછી કહ્યું છે.

(૩) બીજા સહુ જ્ઞાનો પ્રાપ્ત થયા પછી છેવટે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે મનઃપર્યવજ્ઞાન પછી કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે.

મતિજ્ઞાનના સામાન્ય રીતે બે ભેદ છે:—શ્રુતનિશ્ચિત અને અશ્રુતનિશ્ચિત.

અશ્રુતનિશ્ચિત—સંકેતજ્ઞાન કે શાસ્ત્રના અભ્યાસ શિવાય મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી સ્વાભાવિક ને બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે અશ્રુતનિશ્ચિત. તેના ચાર પ્રકાર છે—૧. ઔત્પત્તિકી, ૨ વેનચિકી, ૩ કાર્મિકી, ૪ પારિણામિકી.

૧ ભાવ એટલે આત્મપરિણામ, તેના ઔપશમિકાદિ પાંચ ભેદ છે. તેનું વર્ણન ષટ્શિતિ ગાં ૬૭ માં આપેલું છે.

(૧) ઔત્પત્તિકી-દીકાં, સાંભળ્યા કે વિચાર્યા શિવાય કાર્યપ્રસંગે તત્કાળ જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે ઔત્પત્તિકી કહેવાય છે.

(૨) વૈનયિકી—ગુરુના વિનયથી પ્રાપ્ત થયેલી, ધર્મ અર્થ અને કામશાસ્ત્રના રહસ્યને જાણનાર, આ લોક અને પરલોકમાં ફળ આપનાર મતિ તે વૈનયિકી કહેવાય છે.

(૩) કાર્મિકી—કાર્ય કરતાં ચિત્રકારાદિને જે બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે કાર્મિકી.

(૪) પારિણામિકી—વચના પરિપાક થવાથી વૃદ્ધ મનુષ્યને પૂર્વોપર પરિણામના અવલોકનથી જે મતિ પ્રાપ્ત થાય તે પારિણામિકી.

શિષ્ય—હે ભગવન્ ! સંકેત કે શાસ્ત્રાભ્યાસ શિવાય પ્રાપ્ત થયેલી બુદ્ધિ અશ્રુતનિશ્ચિત કહેવાય છે, તો ગુરુના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થયેલી ધર્મ અર્થ કામશાસ્ત્રના રહસ્યને જાણનાર વૈનયિકી મતિને અશ્રુતનિશ્ચિત કેમ કહે છે ?

ગુરુ—ભાઈ ! તારી શંકા ગરોબર છે. ખરી રીતે વૈનયિકી બુદ્ધિ અશ્રુતનિશ્ચિત નથી, પણ બુદ્ધિની ગણના પ્રસંગે આ લેઈ ગ્રહણ કર્યો છે. માટે વૈનયિકી શિવાય બાકીના ત્રણ લેદો અશ્રુતનિશ્ચિત જાણવા.

શ્રુતનિશ્ચિત—બીજાના ઉપદેશથી કે શ્રુતઅર્થથી પૂર્વે થયેલા સંકેતના (વાચ્યવાચકભાવ સંબંધના) જ્ઞાનને અનુસરી વર્તમાન કાળે તેની અપેક્ષા શિવાય જે જ્ઞાન થાય તે શ્રુતનિશ્ચિત મતિ કહેવાય છે. જેમ, એક નાના બાળકે પ્રથમ ઘોડો જોયો, તેણે પાસેના એક માણસને પૂછ્યું કે આ

શું છે ? તે માણસે જવાબ આપ્યો કે ‘આ ઘોડો છે.’
ત્યારે તે બાળકને ‘આવી આકૃતિવાળા પ્રાણીને ઘોડો કહે-
વાય છે’ એવું સંકેત જ્ઞાન થયું. પછી કોઈ વખતે તે
બાળકે ફરીથી ઘોડો જોયો, અને તેને ‘આવા આકારવાળું
પ્રાણી ઘોડો કહેવાય છે’ એવા વિચાર શિવાય પૂર્વના
સંસ્કારથી ‘આ ઘોડો છે’ એવું જ્ઞાન થાય તે શ્રુતનિશ્ચિત
મતિ. તેના ચાર ભેદ છે:—૧. અવગ્રહ, ૨. ઈંદ્રિય, ૩.
અપાય, અને ૪ ધારણા.

અવ્યક્ત કે અદ્વિધાનને અવગ્રહ કહે છે તેના વ્યંજ-
નાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ—એ બે ભેદ છે.

વ્યંજનાવગ્રહ:—ઈન્દ્રિય અને શબ્દાદિ વિષયના

૧. વ્યવર્તેડયોંડનેનેતિ વ્યન્જનમ્, જે વડે શબ્દાદિ અર્થ (વિષય)
જાણાય તે વ્યંજન એટલે ઉપકરણેન્દ્રિય અને વિષયનો સંબન્ધ. વ્યવર્તે
इति व्यञ्जनानि જે પ્રકટ કરાય—જાણાય તે વ્યંજનો, એટલે શબ્દાદિ
વિષયો. વ્યંજન-ઉપકરણેન્દ્રિય અને શબ્દાદિ વિષયના સંબન્ધ વડે વ્યંજ-
નનું-શબ્દાદિ વિષયનું અવગ્રહ-અવ્યક્ત જ્ઞાન ને વ્યંજનાવગ્રહ. અહીં એ-
વ્યંજનશબ્દનો લોભ થયો છે.

૨. અહીં ઈન્દ્રિય શબ્દ ઉપકરણેન્દ્રિયનો બોધક છે. ઈન્દ્રિયના બે
પ્રકાર છે:—દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય. દ્રવ્યેન્દ્રિયના નિર્ણતિ અને ઉપકરણ-
એ બે ભેદ છે. નિર્ણતિ એટલે ઈન્દ્રિયનો આકાર, તેના બાહ્ય અને અભ્ય-
ન્તર—એવા બે પ્રકાર છે. બાહ્ય આકારના અનેક પ્રકાર છે. અભ્યન્તર નિર્ણ-
તિમાં સ્પર્શનેન્દ્રિયનો આકાર સૌ સ્નાના સરીરના આકાર પ્રમાણે હોય છે,
રસનેન્દ્રિય અન્નને આકારે, પ્રાણેન્દ્રિય અતિમુખ્ત પુષ્પના જેવી, ચક્ષુષ્ઠિન્દ્રિય
ચંદ્રના જેવી અને શ્રોત્રેન્દ્રિય કર્દળપુષ્પના જેવી છે. તે અભ્યન્તર નિર્ણતિમાં
રહેલું પોતાના વિષયને ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય તે ઉપકરણેન્દ્રિય. ભાવેન્દ્રિ-
યના બે પ્રકાર છે. લબ્ધિઈન્દ્રિય અને ઉપયોગેન્દ્રિય. લબ્ધિ એટલે આત્માની
વિષયગ્રહણ શક્તિ. વિષયગ્રહણ આત્મવ્યાપાર તે ઉપયોગેન્દ્રિય.

સંજ્ઞાન્ધવડે તદ્દન અવ્યક્ત બોધ થાય તે વ્યંજનાવગ્રહ. અહીં પ્રથમ ઇન્દ્રિય સાથે શબ્દાદિ વિષયના પુદ્ગલોનો સંજ્ઞાન્ધ થાય છે, અને તે સંજ્ઞાન્ધ અસંખ્ય સમય પર્યંત ચાલુ રહે છે ત્યારે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ સમયે ઇન્દ્રિય અને વિષયનો સંજ્ઞાન્ધ થાય ત્યારે તુરંત જ્ઞાન થતું નથી, પણ ઇન્દ્રિયોને કાંઈક અસર થાય છે. બીજે સમયે વિશેષ અસર થાય છે. એ રીતે પછીના સમયે ઉત્તરોત્તર અસર વધતી જાય છે. ત્યાર પછી 'આ કાંઈક છે' એવું અવ્યક્ત જ્ઞાન થાય છે. તે જ્ઞાન યથા પૂર્વે ઇન્દ્રિય અને વિષયના સંજ્ઞાન્ધથી જે અસર થવા રૂપ મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ કે તદ્દન અવ્યક્ત જ્ઞાન થાય છે તેને વ્યંજનાવગ્રહ કહે છે. જેમ કોઈ માણસ માટીના નવા કોડીઆ ઉપર પાણીનું એક ટીપું નાંખે, તેટલાથી માત્ર તે કોડીઉં ભીંજતું નથી, પણ તેને સૂક્ષ્મ અસર થાય છે, તેમ બીજું પાણીનું બિન્દુ નાંખે તેથી પ્રથમથી કાંઈક વિશેષ અસર થાય છે, તેવી રીતે ઉત્તરોત્તર પાણીના બિન્દુઓ નાંખતો જાય, ત્યારે છેવટે તે કોડીઉં ભીંજું થાય છે, પછીથી તેમાં પાણી ટકી શકે છે, તેમ ઇન્દ્રિયની સાથે વિષયના પુદ્ગલોનો સંજ્ઞાન્ધ થાય ત્યારે તરતજ ઇન્દ્રિયોને જ્ઞાન થતું નથી પણ તેથી થોડી અસર થાય છે, જેમ જેમ સંજ્ઞાન્ધ ચાલુ રહે તેમ તેમ તે અસર વધતી જાય છે, અને છેવટે 'આ કાંઈક છે' એવું જ્ઞાન થાય છે, તે જ્ઞાનની પહેલાંનો વ્યંજનાવગ્રહ કહેવાય છે.

શિષ્ય—ભગવન્ ! વ્યંજનાવગ્રહને ક્ષયોપશમરૂપ કે

અવ્યક્ત જ્ઞાનસ્વરૂપ કહ્યો, પરન્તુ જો તે ક્ષયોપશમરૂપ હોય તો મતિજ્ઞાનના લેહમાં કેમ આવી શકે ? અને જ્ઞાનસ્વરૂપ હોય તો માલુમ કેમ ન પડે ?

ગુરુ—ખાપુ ! તારી શકા યોગ્ય છે. યદ્યપિ વ્યંજના વચ્ચડને ક્ષયોપશમરૂપ કહ્યો છે, અને ક્ષયોપશમ જ્ઞાનસ્વરૂપ નથી, તો પણ તે જ્ઞાનનું કારણ છે માટે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી મતિજ્ઞાનના લેહમાં તેની ગણના કરી છે. અથવા વ્યંજનાવચ્ચડને અવ્યક્ત જ્ઞાનરૂપ પણ કહેલ છે, પરન્તુ તે જ્ઞાન અગ્નિના એક કણની પેઠે અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી અને ત્યાં મનનો વ્યાપાર નહિ હોવાથી માલુમ પડી શકતું નથી.

તે વ્યંજનાવચ્ચડ મન અને ચક્ષુ શિવાય ચાર ઇન્દ્રિયોથી થાય છે, તેથી તેના ચાર પ્રકાર છે:—૧. સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યંજનાવચ્ચડ; ૨. રસનેન્દ્રિયવ્યંજનાવચ્ચડ; ૩. ગ્રાણેન્દ્રિય વ્યંજનાવચ્ચડ; ૪. ઓત્રેન્દ્રિય વ્યંજનાવચ્ચડ. મન અને ચક્ષુનો વ્યંજનાવચ્ચડ થતો નથી, કારણ કે તે બન્ને ઇન્દ્રિયો અપ્રાપ્ત એવા યોગ્ય દેશમાં રહેલા વિષયને ગ્રહણ કરે છે. બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્ત વિષયને ગ્રહણ કરે છે.^૧

૧. પુઠ્ઠં સુણેઈ સદ્ રૂર્વં પુણ પાસઈ અપુઠ્ઠં હુ ।

ગંધં રસં ચ ફાસં વદ્ધપુઠ્ઠં વિયાગરે ॥ (આવ૦ નિ૦ ગા. ૧)

અર્થ:—ઓત્રેન્દ્રિય સ્ત્રીની પેઠે સ્પર્શ કરેલા શબ્દને સામજે છે, કેમકે બીજા ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાથી તેનામાં વિષયગ્રહણ સામર્થ્ય વિરોધ । ચક્ષુ અસ્પૃશ-અપ્રાપ્ત પરન્તુ યોગ્ય દેશમાં રહેલા રૂપને જુએ છે. ગ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિય બદ્ધસ્પૃશ-અત્યંત સબદ્દ ચયેલા પેતાના વિષય ગંધ, રસ અને સ્પર્શને જાણે છે કેમકે બીજા ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાથી તેનામાં વિષયને શીઘ્ર જાણવાનું સામર્થ્ય નથી એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે

નેત્ર અને મનનું અપ્રાપ્ત કારીપાત્રું—નેત્ર અને મન અપ્રાપ્ત-પોતાનાથી દૂર રહેલા વિષયને ગ્રહણ કરે છે; કેમકે તેને વિષયકૃત અનુગ્રહ કે ઉપધાત થતો નથી—એટલે અન્દનાદિ શીતળ પદાર્થ કે અગ્નિ વગેરે ઉપ્પાદ્ય પદાર્થને જોવામાં અથવા તેના ચિન્તનમાં શીતતા કે દાહનો અનુભવ થતો નથી. નેત્ર જોવા માટે વિષયદેશ તરફ જતાં નથી, તેમ પ્રાપ્ત વિષયને ગ્રહણ કરતાં નથી; પરંતુ અપ્રાપ્ત-દૂર રહેલા યોગ્ય દેશસ્થ વિષયને પોતાની શક્તિથી જાણે છે, તેમ મન પણ શરીરમાં રહી બાહ્ય વિષયોને જાણે છે, શરીર છાડી વિષયદેશ તરફ જતું નથી, તેથી તેઓ બન્ને અપ્રાપ્તાર્થગ્રાહી કહ્યાં છે. અહીં પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે નેત્રના ફિરણે બહાર નીકળી બાહ્ય વિષયને પ્રાપ્ત થઇને તેને જાણે છે, જો વસ્તુને પ્રાપ્ત થયા સિવાય જાણે તો આંતરે રહેલી વસ્તુઓને કેમ ન જાણે? સિદ્ધાંતપક્ષી તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે આપે છે:—જો નેત્રો વસ્તુને પ્રાપ્ત થઇને જાણે તો આંખમાં રહેલ અંજન વગેરેને કેમ ન જાણે? માટે ચક્ષુ પ્રાપ્ત વસ્તુને ગ્રહણ કરતાં નથી. આંતરે રહેલી તથા અલંત દૂર રહેલી વસ્તુઓને નહિ જાણવાનું કારણ ચક્ષુમાં તેવા પ્રકારની શક્તિનો અભાવ છે. જેમ લોહચુંબક લિપ્ત દેશમાં રહેલા લોહને પોતાની શક્તિથી આકર્ષિત કરે છે, તેમ ચક્ષુ લિપ્ત દેશમાં રહેલા વિષયને પોતાની શક્તિથી જાણે છે.

[અર્થાવગ્રહ—ઈદા-અપાય-ધારણા—' અવિચ્યુતિ, વાસના, અને સ્મૃતિ '—એ ધારણાના ત્રણ પ્રકાર—ઈદાદિ અવગ્રહો—દ્રવ્યાદિ વિષય.]

એ રીતે વ્યંજનાવગ્રહનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે અર્થાવગ્રહનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે—

અત્યુગ્મહ-ઈદા-ડવાય-ધારણા કરણમાણસેર્હિં છહા ।

इअ अद्वीसभेअ चउदसहा वीसहा व सुअं ॥ ५ ॥

અર્થાવગ્રહ-ઈદા-ડવાય-ધારણા: કરણમાણસે પોઢા ।

इत्यष्टाविंशतिभेदं चतुर्दशधा विंशतिधा वा श्रुतम् ॥

અર્થ —અર્થાવગ્રહ, ઇદા, અપાય અને ધારણા તે પ્રત્યેક પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન વડે ॥ પ્રકારે છે. એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાન અઠ્યાવીશ પ્રકારનું કહ્યું; શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ અથવા વીશ લેઈ છે

અર્થાવગ્રહ—સ્વરૂપ, નામ, જાતિ ગુણ, ક્રિયા અને દ્રવ્યની કલ્પના રહિત સામાન્ય અર્થનો યોધ તે અર્થાવગ્રહ. ત્યારે ઇન્દ્રિયો અને શબ્દાદિ વિષયોનો મળન્ધ થાય છે, અને તે મળન્ધ અસખ્ય અમય પર્યન્ત ચાલુ રહે છે ત્યારે વ્યંજનાવગ્રહ થાય છે; ત્યાર પછી ‘ આ કંઈક છે ’ એવા પ્રકારનો નામ જાત્યાદિની કલ્પના રહિત જે યોધ થાય તેને અર્થાવગ્રહ કહે છે. જેમ કોઈ સૂઈ ગયેલા માણસને માઠ પાડી જગાડે, તે વખતે શબ્દના પુર્ણલોનો સુતેલા મનુષ્યની ઓત્રેન્દ્રિયની સાથે સળન્ધ થાય છે, તો પણ તે તરત જાગનો નથી; પણ ફરીથી તેને જગાડવા માફ સાદ કરવા પડે છે. એ રીતે ઓત્રેન્દ્રિય સાથે શબ્દનો સળન્ધ વધતો જાય છે. છેવટે ‘ આ કંઈક છે ’ એવું અવ્યક્ત જ્ઞાન થાય છે, તેવા સામાન્ય યોધને અર્થાવગ્રહ કહે છે જેમ કોઈ માણસ માટીનું નવું પાત્ર ગ્રહણ કરી તેના ઉપર પાણીનું

એક ટીપુ નાંખે, તે તરત સુકાઈ જાય છે, વળી પુનઃ એક બિંદુ નાંખે તે પણ સુકાઈ જાય છે, જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર પાણીના બિન્દુઓ નાંખતો જાય તેમ તેમ પણ સુકાતા જાય છે; પણ છેવટે તે પાત્રમાં જલના બિન્દુઓ સુકાયા શિવાય ટકી રહે છે. તેવી રીતે ઇન્દ્રિયોની સાથે વિષયના પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય છે, પરંતુ તરત તેની અસર નથી. પણ અતુકમે સંબંધ વધતા વધતા વિષયના પુદ્ગલોવડે ઇન્દ્રિય વ્યાપ્ત થાય છે, પછીથી 'આ કંઈક છે' એવું અવ્યક્ત જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે નૈશ્વર્યિક અર્થાવગ્રહ. તેનો કાલ માત્ર એક સમયનો છે. તે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનવડે થતો હોવાથી તેના છ પ્રકાર થાય છે. તેમાં વ્યંજનાવગ્રહ થયા શિવાય ચક્ષુ અને મનનો અર્થાવગ્રહ તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમથી પ્રથમ સમયે થાય છે, અને બાકીની ઇન્દ્રિયોથી જે અર્થાવગ્રહ થાય છે તે વ્યંજનાવગ્રહ પૂર્વક જ થાય છે.

ઇંહા:-વિશેષ ધર્મની સંભાવના તે ઇંહા. અવગ્રહવડે સામાન્ય અર્થનો બોધ થાય છે, તેમાં શબ્દાદિ વિશેષ ધર્મની જે સંભાવના-નિશ્ચય તરફ ઢળતો બોધ તેને ઇંહા-વિચારણા કહે છે. જેમ 'આ શબ્દ હોવો જોઈએ,' આ પુરુષ હોવો જોઈએ. વિદ્યમાન ધર્મના અસ્તિત્વની સંભાવના થઈ શકે છે, તેમ અવિદ્યમાન ધર્મના નિષેધની પણ સંભાવના થઈ શકે છે, જેમ, શબ્દથી ભિન્ન રૂપાદિનો સંભવ નથી, પુરુષથી અન્ય કોઈનો સંભવ નથી. સંશયથી ઇંહા ભિન્ન છે, 'આ સ્થાણુ હોય અથવા પુરુષ હોય.' આ જ્ઞાન સંશય છે, કેમકે ઇંહા નિશ્ચયને સન્મુખ છે, અને સંશયમાં ઘાતે બાળુ સરખી હોય છે.

અપાય:-વિશેષ ધર્મનો નિર્ણય તે અપાય. જે વિશેષ ધર્મની ઈહા-સંભાવના કરેલી છે તેનો નિર્ણય કરવો તેને અપાય કહે છે. જેમ ‘આ શબ્દ છે;’ ‘આ પુરુષ છે.’ અપાય થયા પછી પણ અન્ય અન્ય વિશેષ ધર્મની જિજ્ઞાસાથી ઈહા થાય છે અને તેનો પુનઃ અપાય પણ થાય છે, માટે પૂર્વ-પૂર્વના અપાયને વ્યાવહારિક અર્થોવગ્રહ કહેવામાં આવે છે. જે અપાયના પછી ઈહા પ્રવર્તે તે અપાયને વ્યાવહારિક અર્થોવગ્રહ કહેવામાં આવે છે. નૈશ્વર્યિક અર્થોવગ્રહ માત્ર સામાન્યગ્રાહી છે, અને વ્યાવહારિક અર્થોવગ્રહ સામાન્ય વિશેષગ્રાહી છે. જ્યાં સુધી અન્ય અન્ય વિશેષ ધર્મની જિજ્ઞાસા થાય ત્યાં સુધી ઈહા અને અપાયની ધારા ચાલુ રહે છે. તેના પણ પૂર્વની પેઠે ખાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન વડે છ પ્રકાર થાય છે.

ધારણા:—નિર્ણીત અર્થનું અવિચ્યુતિ, વાસના અને સ્મૃતિરૂપે ધારણ કરવું તે ધારણા. તેના ત્રણ ભેદ છે-૧. અવિચ્યુતિ; ૨. વાસના; અને ૩. સ્મૃતિ.

૧. અવિચ્યુતિ-નિર્ણીત વસ્તુનું અન્તર્મુદ્ધર્ત કાળ સુધી ધારાવાહી જ્ઞાન થવું તે અવિચ્યુતિ ધારણા. અ-નહિ, વિચ્યુતિ-નાશ, ઉપયોગનો-બુદ્ધિવ્યાપારનો નાશ નહિ થવો તે.

૨. વાસના-અવિચ્યુતિ વડે સ્મરણના કારણભૂત જે દૃઢ સંસ્કાર થાય તે વાસના ધારણા.

૧. એક વસ્તુ વિષયક જ્ઞાનની પરમ્પરાને ધારાવાહી જ્ઞાન કહે છે જેમ, ‘વટ વટ’ એક જ જ્ઞાન વધારે કરે તે.

૩. સ્મૃતિ-વાસનાની જાગૃતિ થવાથી જ્યન્યથી અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત વરસે જે સ્મરણ થાય તે સ્મૃતિ ધારણા. જાતિસ્મરણ પણ આ ધારણાનો જ ભેદ છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી અતીત સંખ્યાત ભવને જાણે છે.

અવિચ્યુતિ અને સ્મૃતિનો કાળ અન્તર્મુદ્ધર્તનો છે. વાસનાનો કાળ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત વર્ષનો છે. સંખ્યાત વરસના આયુષ્વાળાને આશ્રયી સંખ્યાત કાળ, અને અસંખ્ય વરસના આયુષ્વાળાને આશ્રયી અસંખ્યાત કાળ વાસનાનો જાણવો.

યદ્યપિ સ્મૃતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ વાસના અજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, તો પણ તે જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી તેની જ્ઞાનના ભેદમાં ગણના ઠરી છે.

એ પ્રમાણે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના અઠ્યાવીશ ભેદ થાય છે. તેમાં બુદ્ધિના ઔત્પત્તિક્યાદિ ચાર ભેદ મેળવતાં સામાન્ય રીતે મતિજ્ઞાનના બત્રીશ ભેદ થાય છે.

બહુ, બહુવિધાદિ ભેદોઃ—આ શિવાય અવગ્રહાદિક મતિજ્ઞાનના બહુ, બહુવિધ, ક્ષિપ્ર, અનિશ્ચિત, અસંદિગ્ધ, ધ્રુવ અને તેના પ્રતિપક્ષી ભેદો ગણતા પ્રત્યેકના બાર બાર ભેદો થાય છે—એટલે મતિજ્ઞાનના અવગ્રહાદિ અઠ્યાવીશ ભેદોને બાર ગુણ કરતાં ૩૩૬ ભેદ થાય છે, અને તેમાં બુદ્ધિના ઔત્પત્તિક્યાદિ ચારભેદો મેળવતાં મતિજ્ઞાનના ૩૪૦ ભેદ થાય છે. બહુઆદિ ભેદોનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે—

૧. બહુ—જે મતિવિશેષથી પૃથક્ પૃથક્ અર્થને જાણે તે બહુ અવગ્રહ. જેમ વાદિત્રને સાંભળનાર એક સ્થળે

રહેલા મનુષ્યોમાંના કોઈ મનુષ્ય ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી શંખ ભેરી વગેરે વાદિત્રના શબ્દોને જુદા જુદા સાંભળે.

૨. અખડું-ક્ષયોપશમની મંદતાથી સામાન્ય રીતે જાણે, પણ પૃથક્ પૃથક્ જાતિનો ન જાણે તે અખડું અવગ્રહ જેમ કોઈ માણસ 'વાદિત્રના શબ્દો સંભળાય છે' તેમ સામાન્ય રીતે જાણે.

૩. ખડુંવિધ-પૃથક્ પૃથક્ જાતિને પણ અનેક ધર્મ સુક્ત જાણે. જેમ, પ્રત્યેક શંખ ભેરીના શબ્દો તીવ્ર મધ્યમ કે મન્દ સ્વરે વાગે છે તે જાણે.

૪. અખડુંવિધ-પ્રત્યેક શંખાદિના શબ્દને થોડા ધર્મ સહિત જાણે તે અખડુંવિધ અવગ્રહ.

૫. ક્ષિપ્ર-ક્ષયોપશમની તીવ્રતાથી જલદીથી વસ્તુને જાણે તે ક્ષિપ્ર અવગ્રહ.

૬. અક્ષિપ્ર-ક્ષયોપશમની મંદતાથી લાંબા કાળે વિચારીને જાણે તે અક્ષિપ્ર અવગ્રહ.

૭. અનિશ્ચિત-ચિહ્ન શિવાય સ્વરૂપમાત્રથી વસ્તુને જાણે તે અનિશ્ચિત અવગ્રહ જેમ ધ્વજા શિવાય આકાર માત્રથી દેવમંદિર જાણે.

૮. નિશ્ચિત-ચિહ્નથી વસ્તુને જાણે તે નિશ્ચિત અવગ્રહ જેમ ધ્વજાથી દેવમંદિર જાણે.

૯. અસંદિગ્ધ-સંદેહ શિવાય નિશ્ચિત જાણે તે અસંદિગ્ધ અવગ્રહ.

૧૦. સંદિગ્ધ-સંદેહ સહિત પદાર્થને જાણે સંદિગ્ધાવગ્રહ.

૧૧ ધ્રુવ—જે સ્વરૂપે જાણ્યું તેવે સ્વરૂપે કાયમ બોધ રહે તે ધ્રુવ અવગ્રહ.

૧૨. અધ્રુવ—જે સ્વરૂપે જાણ્યું હોય તેવે સ્વરૂપે બોધ કાયમ ન રહે, પણ તેમાં ફેરફાર થાય તે અધ્રુવ અવગ્રહ.

યદ્યપિ બૌદ્ધાદિ બાર લેદો અમુક અંશે નિશ્ચયરૂપ હોવાથી મતિજ્ઞાનના અપાયાદિકના હોઈ શકે, પણ અવગ્રહાદિકના ન થઈ શકે, તો પણ અવગ્રહાદિકમાં અસ્પષ્ટ રૂપે આ લેદોનો સંભવ છે. જો અવગ્રહાદિક કારણમાં બૌદ્ધાદિક લેદો ન હોય તો, તેના કાર્ય અપાયાદિકમાં શી રીતે હોય ?

દ્રવ્યાદિ વિષયઃ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના વિષયથી મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારે છે.

૧. દ્રવ્યથી—મતિજ્ઞાની આદેશથી સામાન્યરૂપે (દ્રવ્યત્વ જાતિની અપેક્ષાએ) ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, અને કાંઈક વિશેષથી પણ તે દ્રવ્યોને જાણે. જેમ ધર્માસ્તિકાયાદોકાકાશપ્રમાણ અને ગતિમાં અપેક્ષા કારણે અરૂપી દ્રવ્ય છે, તેના સ્કન્ધ, દેશ, પ્રદેશ ઇત્યાદિ લેદ છે—વગેરે, પરંતુ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યને સાક્ષાત્ જોતો નથી, તેમાં પણ કેટલાએક ઘટાદિ રૂપી દ્રવ્યને સાક્ષાત્ દેખે છે. અથવા મતિજ્ઞાની સૂત્રાદેશથી—સૂત્રદ્વારા જાણેલા પદાર્થોને મનનકાળે સૂત્રની અપેક્ષા શિવાય અવગ્રહાદિકદ્વારા જાણે છે, જો તેનું સૂત્ર સાપેક્ષ મનન હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય.

૨. ક્ષેત્રથી-પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સામાન્ય રૂપે લોક અને અલોક રૂપ સર્વ ક્ષેત્રને જાણે છે, પણ સાક્ષાત્ જોતો નથી. અહીં એટલો વિશેષ છે કે જેમ દ્રવ્યથી કેટલાક ઘટાદિ દ્રવ્યને સાક્ષાત્ જાણે છે તેમ ક્ષેત્રને સર્વથા સાક્ષાત્ જાણતો નથી.

૩. કાળથી-સર્વ અતીત અનાગત અને વર્તમાન કાળને સામાન્ય રૂપે જાણે છે, પણ જોતો નથી.

૪. ભાવથી-સામાન્યરૂપે સર્વભાવને જાણે છે, પણ જોતો નથી. અહીં ભાવ એટલે દ્રવ્યના ધર્મો કે ઔદયિકાદિ પાંચ ભાવો ગ્રહણ કરવા.

[અક્ષરશ્રુત અને તેના ત્રણ પ્રકાર-અભિલાષ્ય ભાવોથી ભિન્ન અનભિલાષ્ય ભાવોની ઉપપત્તિ-અનક્ષરશ્રુત-સંસિશ્રુત-સંગાના ત્રણ પ્રકાર-અસંસિશ્રુત-સમ્યક્શ્રુત-મિથ્યાશ્રુત-સમ્યગ્દષ્ટિને સમ્યક્ શ્રુત અને મિથ્યાદષ્ટિને મિથ્યાશ્રુતની ઉપપત્તિ-સાદિ, સપર્યવસિત-અનાદિ અપર્યવસિત-ગમિક-અગમિક-અંગપ્રવિષ્ટ-અંગપ્રાણ.]

પૂર્વની ગાથામાં સવિસ્તર મતિજ્ઞાનનું નિરૂપણ કર્યું, હવે શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદો બતાવે છે:—

અક્ષર-સન્નિ-સમ્યં સાદૃઅં સ્વલુ સપજ્જવાસિઅં ચ ।

ગમિઅં અંગપ્રવિષ્ટં સત્તાવિ એ સપડિવક્સ્વા ॥ ૬ ॥

અક્ષર-સંજ્ઞિ-સમ્યક્ સાદિકં સ્વલુ સપર્યવસિત ચ ।

ગમિકમદ્ગપ્રવિષ્ટં સપ્તાપિ એતે સપ્રતિપક્ષાઃ ॥

અર્થ:—અક્ષર, સંજ્ઞિ, સમ્યક્, સાદિ, સપર્યવસિત (સાંત), ગમિક, અને અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત એ સાતે ભેદો તેના પ્રતિપક્ષ ભેદો સહિત જાણવા.

વિવેચન:—યદપિ શ્રુતજ્ઞાનના અક્ષરશ્રુત અને અન-
ક્ષરશ્રુત વગેરે એ લેદમાં ખીજા સર્વ લેદોનો સમાવેશ થઈ
શકે છે, તો પણ તેના સાત પ્રકારે જળે લેદ થતા હોવાથી
શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ લેદ ગણવામાં આવ્યા છે. જેમ,

૧. અક્ષરશ્રુત.	૨. અનક્ષરશ્રુત.
૩. સ્વશ્રુત.	૪. અસ્વશ્રુત.
૫. સમ્યક્શ્રુત.	૬. મિથ્યાશ્રુત.
૭. સાદિશ્રુત.	૮. અનાદિશ્રુત.
૯. સપર્યવસિત(સાત) શ્રુત.	૧૦. અપર્યવસિત(અનંત) શ્રુત.
૧૧. ગમિકશ્રુત.	૧૨. અગમિકશ્રુત.
૧૩. અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત.	૧૪. અંગબાહ્ય શ્રુત.

અક્ષરશ્રુત:—અક્ષરોથી અભિલાખ્ય (વચન વડે કહી શકાય
એવા) પદાર્થનો જોધ થાય તે અક્ષરશ્રુત. સામાન્ય રીતે અક્ષરના
ત્રણ પ્રકાર છે.—સંજ્ઞાક્ષર, વ્યંજનાક્ષર અને લઘ્વ્યક્ષર. (૧)
સંજ્ઞાક્ષર એટલે અક્ષરનો આકાર—પ્રાણી વગેરે લિપી સંજ્ઞા-
ક્ષર કહેવાય છે. (૨) વ્યંજનાક્ષર—અક્ષરથી હ્રસ્વપર્યન્ત
વર્ણોનો ઉચ્ચાર કરવો. (૩) લઘ્વ્યક્ષર—શબ્દના શ્રવણાદિ-
કથી અર્થનો જે જોધ થાય, અથવા પદાર્થને જાણવાની જે
લઘ્વિ-શક્તિ. અહીં લઘ્વિશબ્દના ઉપયોગ (બુદ્ધિ-
વ્યાપાર) અને શક્તિ જાને અર્થ જાણવા. અક્ષરના ત્રણ
લેદ પૈકી સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર અજ્ઞાનાત્મક છે, અને
તે શ્રુતજ્ઞાનના કારણ હોવાથી દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય છે.
અહીં દ્રવ્યશબ્દ કારણ વાચક છે. લઘ્વ્યક્ષર જ્ઞાનસ્વરૂપ છે,
માટે તે ભાવશ્રુત કહેવાય છે. આ લેદનેજ અક્ષર શ્રુત
કહેવામાં આવે છે.

શિષ્ય:—ભગવન્ ! અક્ષરોથી જે અલિલાખ્ય ભાવોનો
બોધ થાય તે અક્ષર શ્રુત કહ્યું, તો શું અલિલાખ્ય શિવાય
બીજા ભાવો છે ?

ગુરુ—બાપુ ! સાંભળ. શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારના ભાવો
વર્ણવ્યા છે. એક શબ્દથી કહી શકાય એવા ભાવો છે, તેને
અલિલાખ્ય ભાવો કહે છે; બીજા વચનથી નહિ કહી શકાય
એવા ભાવો છે તેને અનલિલાખ્ય ભાવો કહે છે. અલિલા-
ખ્ય ભાવ અનંત છે, અને તેથી અનન્તગુણ અનલિલાખ્ય
ભાવો છે. અલિલાખ્ય ભાવોનો અનંતમો ભાગ શ્રુતમાં પ્રતિપાદિત
થાય છે, કારણકે સૂત્રમાં ચૌદ પૂર્વધર મુનિઓ શબ્દની અપેક્ષાએ
સમાન ચૌદ પૂર્વના બ્રહ્મનાર કહેલા છે, છતાં તેઓમા પરસ્પર
જ્ઞાનની ઘણી વિશેષતા છે. એક ચૌદપૂર્વધર મુનિનું જ્ઞાન બીજા
મુનિના કરતાં અનન્તગુણ હીન હોય છે અને તેથી બીજા
મુનિનું જ્ઞાન અનન્ત ગુણ અધિક હોય છે. આ રીતે તેઓના
જ્ઞાનમાં જે વિશેષતા રહેલી છે તે શ્રુતગમ્ય અલિલાખ્ય ભાવની
અપેક્ષાએ છે, કેમકે પૂર્વમાં કહેલા અલિલાખ્ય ભાવને સૌ
પૂર્વધર સરખા બ્રહ્મ છે, પરન્તુ શ્રુતગમ્ય અલિલાખ્ય વત્તા
ઓછા બ્રહ્મ તેની અપેક્ષાએ જ્ઞાનનું વત્તા ઓછાપણું હોય છે.

૨. અનક્ષરશ્રુત.—છીંક, ખાંસી, થુંકવું વગેરે અન-
ક્ષર-અસ્પષ્ટ ધ્વનિથી કે કરાદિની ચેષ્ટાથી સામા મનુષ્યના
અભિપ્રાયનો જે બોધ થાય તે અનક્ષરશ્રુત. તેમાં છીંક
ખાંસી વગેરે ધ્વનિરૂપ હોવાથી તેનું શ્રવણ થાય છે માટે
તે અનક્ષર દ્રવ્ય શ્રુત છે. કરાદિની ચેષ્ટા વગેરેનું શ્રવણ
થતું નથી માટે તે દ્રવ્યશ્રુત રૂપ નથી.

૩. સંજ્ઞિશ્રુતઃ—સંજ્ઞી-મનસંજ્ઞાવાળા પ્રાણીઓનું જે શ્રુતજ્ઞાન તે સંજ્ઞિશ્રુત. સંજ્ઞા ત્રણ પ્રકારની છેઃ—દીર્ઘકાલિકી, હેતુવાદોપદેશિકી, અને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી. (૧) દીર્ઘકાલિકી—દીર્ઘકાલ-ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળ સંબન્ધી બોધ તે. (૨) હેતુવાદોપદેશિકી—પ્રાયઃ વર્તમાન કાળ સંબન્ધી ઈષ્ટ વસ્તુમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટ વસ્તુથી નિવૃત્તિ કરવાનો બોધ તે. આ સંજ્ઞા અસંજ્ઞી જીવોને હોય છે. (૩) દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી—સમ્યગ્દર્શન રૂપ બોધ તે દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા કહેવાય છે. પરંતુ શાસ્ત્રમાં દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી કહ્યા છે. જેમ માત્ર રૂપવાળો રૂપાળો ગણાતો નથી, પણ સારા રૂપવાળો રૂપાળો ગણાય છે, તેમ સંજ્ઞાવાળો સંજ્ઞી કહેવાતો નથી, પણ પ્રશસ્ત-સંજ્ઞાવાળો સંજ્ઞી કહેવાય છે. હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાની અપેક્ષાએ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા વિશેષ બોધ રૂપ હોવાથી પ્રશસ્ત છે. આ સંજ્ઞા સધળા મનવાળા પ્રાણીઓને હોય છે. તેમાં પણ વધારે પ્રશસ્ત ઉત્તમ સંજ્ઞા તો દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી છે. તે અપેક્ષાએ સમ્યગ્દર્શની જીવો જ સંજ્ઞી કહી શકાય અને ત્રિથ્યાદૃષ્ટિ ‘જીવો અસંજ્ઞી ગણાય.

અસંજ્ઞિશ્રુતઃ—દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા રહિત મન વિનાના પ્રાણીઓનું શ્રુતજ્ઞાન તે અસંજ્ઞિશ્રુત. અસંજ્ઞીને વિશિષ્ટ મન હોતું નથી, પણ તેને સૂક્ષ્મ મન માનેણું છે, છતાં તે મન-વિનાના કહેવાય છે, કેમકે તેને વિશિષ્ટ મનનો અભાવ છે.

૧. “યથા ઘાડવિશુદ્ધચક્ષુષો મન્દમન્દપ્રકાશે રૂપોપલબ્ધિઃ, યવમસંજ્ઞિનઃ પચ્ચેન્દ્રિયસંમૂર્છનજસ્યાત્યલ્પ-

સમ્યક્શ્રુત:—વીતરાગ પ્રણીત દ્વાદશાંગ, કે તેને અનુસરીને રચેલા શાસ્ત્રો તે સમ્યક્શ્રુત. આ દ્રવ્યશ્રુત છે, પરન્તુ સમ્યગ્દષ્ટિની અપેક્ષાએ વીતરાગ દર્શન શાસ્ત્રનો કે ઇતર દર્શનના શાસ્ત્રનો યથાર્થ અવબોધ તે સમ્યગ્ ભાવશ્રુત કહેવાય છે, કેમકે તે સમ્યગ્દષ્ટિપ્રણીત કે મિથ્યાદષ્ટિ પ્રણીત શાસ્ત્રને યથાસ્વરૂપે જાણે છે.

મિથ્યાશ્રુત:—મિથ્યાદષ્ટિ પ્રણીત શાસ્ત્રો તે મિથ્યાશ્રુત. અહીં પણ મિથ્યા દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, પણ મિથ્યાદષ્ટિની અપેક્ષાએ વીતરાગ પ્રણીત શાસ્ત્ર કે ઇતર શાસ્ત્રને અનુસારે થયેલો બોધ તે મિથ્યાભાવશ્રુત છે. કેમકે મિથ્યાદષ્ટિને વીતરાગ પ્રણીત શાસ્ત્રોનો પણ યથાર્થ અવબોધ થતો નથી.

શિષ્ય—ભગવન્ ! આપે સમ્યક્દષ્ટિને અર્હતપ્રણીત કે ઇતર દર્શનનો અવબોધ તે સમ્યક્શ્રુત કહ્યું, અને મિથ્યાદષ્ટિને અર્હતપ્રણીત કે ઇતર દર્શનનો અવબોધ તેને મિથ્યાશ્રુત કહ્યું; પરન્તુ જેમ સમ્યગ્દષ્ટિ ઘટાદિ પદાર્થોને જાણે છે, અને ‘આ ઘટાદિ છે’ તેવો વ્યવહાર પણ કરે છે, તેમ મિથ્યાદષ્ટિ પણ ઘટાદિ પદાર્થોને જાણે છે, અને ઘટાદિરૂપે વ્યવહાર કરે છે; વળી જેમ મિથ્યાદષ્ટિને રજ્જુમાં

મનોદ્રવ્યમદ્વજશક્તેર્યોપલબ્ધિઃ ” (સંક્ષિપ્ત: સમનસ્કા: ૨-૨૬) તત્વાર્થ સૂત્રની દીક્ષ.

અર્થ:—જેમ નળની આખવાળા મનુષ્યને અત્યંત આખા પ્રકારમાં રૂપ જણાય, તેમ અસંખ્યો પાંચેન્દ્રિય સંમર્થિતને અત્યંત અલ્પ મનોદ્રવ્યને અલ્પ કરવાની શક્તિ હોવાથી અર્થનું (અરૂપ) જ્ઞાન થાય છે.

સાપની બ્રાન્તિ થાય છે તેમ સમ્યગ્ દૃષ્ટિને પણ થાય છે; તેા સમ્યગ્ દૃષ્ટિને સમ્યક્શ્રુતરૂપ જ્ઞાન અને મિથ્યાદૃષ્ટિને મિથ્યાશ્રુતરૂપ અજ્ઞાન કહેવાનું શું કારણ ?

ગુરુ—ભાઈ ! તારી શંકા બ્યાબળી છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિને જે સમ્યક્શ્રુત કહેલું છે તે જીવાદિ તત્ત્વોના સમ્યક્શ્રદ્ધાનની અપેક્ષાએ સમજવું, પણ ઘટાદિ પદાર્થની અપેક્ષાએ નહિ. જ્યારે સમ્યગ્ દૃષ્ટિને જીવાદિ તત્ત્વનું સમ્યગ્ જ્ઞાન હોય છે ત્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિને તેનું વિપરીત શ્રદ્ધાન કે અશ્રદ્ધાન હોય છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિને બ્યાવહારિક ઘટાદિ પદાર્થોના મિથ્યાજ્ઞાનનો કે બ્રાન્તિનો સંભવ છે, પણ જીવાદિ તત્ત્વવિષયક મિથ્યાજ્ઞાનનો કે ભ્રમનો સંભવ નથી, અને મિથ્યાદૃષ્ટિને જીવાદિ તત્ત્વ વિષયક અજ્ઞાન કે ભ્રમનો સંભવ છે. વળી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઘટાદિ પદાર્થને એકાન્તથી સત્ કહે છે, તેને સ્યાદ્વાદ પૂર્વક સ્વીકારતો નથી, પણ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ એકાન્તથી સત્ કહેતો નથી, સ્યાદ્વાદથી સાપેક્ષ સત્ કહે છે. માટે સમ્યગ્ દૃષ્ટિને સમ્યક્શ્રુત જ્ઞાન અને મિથ્યાદૃષ્ટિને મિથ્યાશ્રુતરૂપ અજ્ઞાન માનવું ઉચિત છે.

સાદિ, સપર્યવસિત—આ બન્ને ભેદોનો વિચાર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ થઈ શકે છે. ૧. દ્રવ્યથી એક જીવ દ્રવ્યને જ્યારે સમ્યગ્ દર્શન થાય છે ત્યારે સમ્યક્શ્રુતની જાદિ થાય છે માટે સમ્યક્શ્રુત સાદિ છે, અને જ્યારે તે જીવ સમ્યદર્શનથી પડી મિથ્યાદર્શનને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સમ્યક્શ્રુતનો અંત થાય છે; માટે સમ્યક્શ્રુત સાંત છે. ૨. ક્ષેત્રથી ભરવત એરવત ક્ષેત્રમાં શ્રુતજ્ઞાનની

આદિ થાય છે, અને અન્ત પણ થાય છે, માટે સમ્યક્શ્રુત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સાદિ સાંત છે. ૩. કાલથી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના અમુક આરામાં સમ્યક્ શ્રુતની આદિ થાય છે અને અમુક આરામાં સમ્યક્ શ્રુતનો અન્ત થાય છે, માટે કાલની અપેક્ષાએ સમ્યક્ શ્રુત સાદિ સાન્ત છે. ૪ ભાવથી જિનપ્રણીત ભાવો જ્યારે કહેવાય છે ત્યારે શ્રુતોપયોગની આદિ અને પછી તેનો અન્ત થાય છે માટે ભાવની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાન સાદિ અને સાન્ત છે.

અનાદિ, અપર્યવસિત:-તેવી રીતે દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ અપર્યવસિત-અનંત છે. ૧. દ્રવ્યથી અનેક ભુવદ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ૨ ક્ષેત્રથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ૩. કાલથી નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી કાલની અપેક્ષાએ, અને ૪. ભાવથી ક્ષાયોપશમિક ભાવની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત જ્ઞાન અનાદિ અપર્યવસિત છે. (મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલની મર્યાદા નથી.)

ગમિક:-જે શાસ્ત્રમાં સરખા પાઠ હોય તે ગમિક શ્રુત. તેમાં કાંઈક વિશેષતાથી પુનઃ પુનઃ તે સૂત્રના ઉચ્ચારણવડે પાઠની સમાનતા હોય છે. તે પ્રાયઃ દૃષ્ટિવાદમાં કહેવાય છે.

અગમિક:-જેમાં ગાથાદિની રચના હોવાથી પરસ્પર સરખા પાઠ ન હોય તે અગમિક; ત આચારાંગ સૂત્રકૃતાંગ વગેરે બાણવા.

૧. જે કાળમાં આયુ, શરીર, બુદ્ધિ બલ વગેરે જાવોનો ઉત્તરોત્તર વિગ્રસ થાય તે ઉત્સર્પિણી, અને ઉત્તરોત્તર દ્વાસ થાય તે અવસર્પિણી કાલ બણવો.

અંગપ્રવિષ્ટ:—ગણધરકૃત આચારાંગાદિ સૂત્રો તે અંગપ્રવિષ્ટ.

અંગબાહ્ય:—સ્થવિરકૃત આવશ્યકાદિ તે અંગબાહ્ય.

એ રીતે શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ લેહોનું વર્ણન કર્યું. યદ્યપિ અક્ષરશ્રુત અને અનક્ષરશ્રુત, સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત વગેરે બધાં લેહોમાં બીજા લેહોનો સમાવેશ થઈ શકે છે, તો પણ લિપ્ત લિપ્ત દૃષ્ટિથી શ્રુતજ્ઞાનના લેહોનો ખ્યાલ આપવા ચૌદ લેહોની ગણના કરી છે. તેમાં અક્ષરશ્રુત અને અનક્ષરશ્રુત-એ બે લેહોથી ઉચ્ચાર અને લીપિરૂપ દ્રવ્યાક્ષરનો અને લગ્નિ અને ઉપયોગરૂપ ભાવાક્ષરનો ખ્યાલ આપ્યો છે. અજ્ઞિશ્રુત અને અસજ્ઞિશ્રુત-એ બે લેહોથી સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ ભાવશ્રુત ગણાવ્યું છે. સંજ્ઞીને સ્પષ્ટ ભાવશ્રુત હોય છે, અને અસંજ્ઞીને અસ્પષ્ટ ભાવશ્રુત હોય છે સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત-એ બે લેહોદ્વારા તત્ત્વદૃષ્ટિથી યથાર્થ અને અયથાર્થ એવા બન્ને પ્રકારના ભાવશ્રુતનો ખ્યાલ આપ્યો છે. સાદિ સપર્થ-વસિત અને અનાદિ અપર્થવસિત-એ ચાર લેહોની ગણના

૧ અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત બાર અંગમાં વહેવારેયુ છે, તેને દ્વાદશાંગી કહે છે ૧ આચારાંગ, ૨ સૂત્રકૃતાંગ, ૩ સ્થાનાંગ, ૪ સમવાયાંગ, ૫ ભગવતી સૂત્ર, ૬ જ્ઞાતધર્મકથા, ૭ ઉપાસકદશા, ૮ અત્યુદ્દશા, ૯ અનુતરોપપાતિક દશા, ૧૦ પ્રશ્નવ્યાકરણ, ૧૧ વિપાક, ૧૨ દૃષ્ટિવાદ તેમાં હોય અગીઆર અંગ મળે ૧૨ અને બારમું અંગ બ્યુચ્છિત થયું છે

૨ ગણધરના પછી થયેલા અતિશય શુદ્ધિમાન આચાર્યોએ રચેલ અંગ બાહ્યશ્રુત કહેવાય છે તે અનેક પ્રકારનું છે—આપરચક, દરાવૈદ્યલિપ્, ઉત્તરાધ્યયન, દશાશ્રુત, કલ્પ, વ્યવહાર, નિરીય, ઋષિભાષિત વગેરે—શુદ્ધો તત્ત્વાર્થ અ-૧ સુ-૨

સમ્યક્ભાવ શ્રુતને આશ્રયી કરેલી છે. ગમિક અને અગમિક—એ બે ભેદોની ગણના શાસ્ત્રીય દ્રવ્યશ્રુતના સમાન પાઠ અને અસમાન પાઠોની અપેક્ષાએ છે. અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગ-બાહ્ય—એ બે ભેદો શાસ્ત્રીય દ્રવ્યશ્રુતના કર્તોની અપેક્ષાએ છે—એટલે ગણધરકૃત શાસ્ત્રીય દ્રવ્યશ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ અને સ્થવિરકૃત તે અંગબાહ્ય. આ શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદોમાં બપ્પે ભેદોનો પરસ્પર સંબંધ છે. સાત રીતે બપ્પે ભેદ થતા હોવાથી ચૌદ ભેદની ગણના કરી છે.

[શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયાદિ વીશ ભેદની ગણના શી રીતે ? તેની સમજ-પર્યાયાદિ વીશ ભેદનું વર્ણન-દ્રવ્યાદિ વિષય]

હવે શ્રુતજ્ઞાનના વીશ ભેદ કહે છે:—

પજ્જય-અક્ષર-પદ-સંઘાયા પઢિવર્તી તદ્દય અણુઓગો ।

પાહુડપાહુડ-પાહુડ-વસ્તુ-ગુણા ય સસમાસા ॥૭॥

પર્યાયા-ક્ષર-પદ-સંઘાતાઃ પ્રતિપત્તિસ્તથા આનુયોગઃ

પામૃતપામૃત-પ્રામૃત-વસ્તુ-પૂર્વાણિ સસમાસાનિ ॥

અર્થ:—પર્યાય, અક્ષર, પદ, સંઘાત, પ્રતિપત્તિ, અનુયોગ, પ્રાલૂતપ્રાલૂત, પ્રાલૂત, વસ્તુ, પૂર્વ-આ સર્વ શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો સમાસ સહિત બાણવા.

વિવેચન:—શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદ કહ્યા, હવે શ્રુતજ્ઞાનના વીશ ભેદનું વર્ણન કરે છે. અહીં જે શ્રુતજ્ઞાનના વીશ ભેદો બતાવ્યા છે તે સર્વ વિશિષ્ટશ્રુતજ્ઞાનના છે. અને તે ઉત્તરોત્તર શ્રુતજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની વિશેષતાથી પ્રકટ થાય છે. વળી તે વિશિષ્ટશ્રુતના સિધ્ધી રીતે વીશ ભેદો થઈ શકતા નથી, પણ જેમ જેમ ક્ષયોપશમ

વધતો જાય છે તેમ તેમ અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર લેદોનો અવિ-
ભાવ થાય છે. જ્યારે તદ્દન મંદ ક્ષયોપશમ હોય છે ત્યારે
પર્યાય કે પર્યાયસમાસશ્રુત હોય છે, પછી જ્યારે ક્ષયોપ-
શમ વધે છે ત્યારે અક્ષર કે અક્ષર સમાસશ્રુત પ્રગટ થાય
છે, તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમ થતાં પદશ્રુતાદિ લેદોનો અવિ-
ભાવ થાય છે. જ્યારે ઉત્તરના લેદો પ્રગટ થાય છે ત્યારે
પૂર્વના લેદોનો સમાવેશ તેમાં થઈ શકે છે. એ રીતે તેના
વીશ લેદ થાય છે.

૧. પર્યાયશ્રુત,	૨. પર્યાયસમાસશ્રુત.
૩. અક્ષરશ્રુત,	૪. અક્ષરસમાસશ્રુત
૫. પદશ્રુત,	૬. પદસમાસશ્રુત.
૭. સંઘાતશ્રુત,	૮. સંઘાતસમાસશ્રુત.
૯. પ્રતિપત્તિશ્રુત,	૧૦. પ્રતિપત્તિસમાસશ્રુત.
૧૧. અનુયોગશ્રુત,	૧૨. અનુયોગસમાસશ્રુત.
૧૩. પ્રાભૂતપ્રાભૂતશ્રુત,	૧૪. પ્રાભૂતપ્રાભૂતસમાસશ્રુત.
૧૫. પ્રાભૂતશ્રુત,	૧૬. પ્રાભૂતસમાસશ્રુત.
૧૭. વસ્તુશ્રુત,	૧૮. વસ્તુસમાસશ્રુત.
૧૯. પૂર્વશ્રુત,	૨૦. પૂર્વસમાસશ્રુત.

પર્યાય, પર્યાયસમાસ:-શ્રુતજ્ઞાનના સૂક્ષ્મ અંશને
પર્યાય કહે છે. તેવા એક પર્યાયનું જ્ઞાન કોઈ પણ જીવને
હોતું નથી. સૂક્ષ્મ નિગોઢના લબ્ધિ અપર્યાય જીવને લવના
પ્રથમ સમયે જે સ્વરૂપતર શ્રુતજ્ઞાન હોય છે, તે પણ અનેક
પર્યાય છે. માત્ર તે જઘન્ય શ્રુતજ્ઞાનથી તે જાતના બીજા જીવોમાં
એક સૂક્ષ્મ અંશનું જ્ઞાન વધારે હોય છે તેને પર્યાયશ્રુત કહે

છે, એટલે એક સૂક્ષ્મનિગોદના જીવથી બીજા જીવમાં એક પર્યાય અધિક શ્રુતજ્ઞાન હોઈ શકે છે. તેવા અનેક પર્યાય રૂપ જે શ્રુતજ્ઞાન તે પર્યાયસમાસ કહેવાય છે. આ શ્રુતનો લેહ સામાન્યતઃ સર્વ જીવોમાં સંભવે છે.

અક્ષર, અક્ષરસમાસઃ—અકારાદિ અક્ષરોમાંના એક અક્ષરના સંપૂર્ણ વાચ્યાર્થનું જ્ઞાન તે અક્ષરશ્રુત, અને એકથી અધિક અક્ષરના સંપૂર્ણ વાચ્યાર્થનું જ્ઞાન તે અક્ષરસમાસશ્રુત. આ શ્રુતજ્ઞાનના બે લેહો વિશિષ્ટશ્રુતલબ્ધિસંપન્ન સાધુને સંભવે છે. અકાર ઘટિત જેટલા શબ્દો હોય તેના યાવત્ અર્થનું જ્ઞાન થાય ત્યારે ‘અ’ નું અક્ષરશ્રુત કહેવાય.

પદશ્રુત, પદસમાસશ્રુતઃ—અર્થોધિકારની સમાપ્તિ તે પદ કહેવાય છે, છતાં પૂર્વે આચારાંગાદિ સૂત્રોનું માન અઢાર હજાર વગેરે પદ પ્રમાણ હતું તે પદ અહીં ગ્રહણ કરવું. હાલ તે પદની મર્યાદાનો વિચ્છેદ થયો છે. આચારાંગાદિ સૂત્રોના તેવા એક પદનું જ્ઞાન તે પદશ્રુત અને અનેક પદોનું જ્ઞાન તે પદસમાસશ્રુત.

સંઘાતશ્રુત, સંઘાતસમાસશ્રુતઃ—ગતિ, જાતિ વગેરે મૂળ ચૌદ માર્ગણા છે, અને તેના બાસઠ ઉત્તર લેહ થાય છે. તે બાસઠ લેહ પેઢી એક માર્ગણાના લેહને વિષે જીવ દ્રવ્ય સંબન્ધી જ્ઞાન તે સંઘાતશ્રુત અનેક લેહને વિષે જીવદ્રવ્યનું જ્ઞાન તે સંઘાતસમાસશ્રુત.

પ્રતિપત્તિશ્રુત, પ્રતિપત્તિસમાસશ્રુતઃ—ગત્યાદિ ચૌદ માર્ગણામાની એક માર્ગણાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન તે પ્રતિપત્તિશ્રુત.

અનેક માર્ગણુનું જ્ઞાન તે પ્રતિષ્ઠિતિસમાસશ્રુત. આ પ્રતિ-
ષ્ઠિતિશ્રુત હાલ જીવાજીવાલિગમસૂત્રમાં કહેવાય છે.

અનુયોગશ્રુત, અનુયોગસમાસશ્રુત:—સત્પદાદિ
દ્વારા જીવાદિ તત્ત્વોનો વિચાર કરવો તે અનુયોગ કહેવાય છે.
અનુયોગ-વ્યાખ્યાનનો દ્વાર-ઉપાય. એક અનુયોગનું જ્ઞાન
તે અનુયોગશ્રુત, અને એકથી અધિક અનુયોગનું જ્ઞાન તે
અનુયોગ સમાસશ્રુત કહેવાય છે.

પ્રાભૂતપ્રાભૂત, પ્રાભૂતપ્રાભૂતસમાસ:—દ્વિવાદ નામે
બારમા અંગમાં પ્રાભૂત નામે પેટા અધિકાર છે, અને તેમાં
પ્રાભૂત પ્રાભૂત નામના અધિકારો છે. તેવા એક અધિકારનું
જ્ઞાન તે પ્રાભૂતપ્રાભૂતશ્રુત, અને અનેક અધિકારનું જ્ઞાન તે પ્રાભૂત
પ્રાભૂતસમાસશ્રુત કહેવાય છે.

પ્રાભૂત. પ્રાભૂતસમાસ:—વસ્તુના અન્તર્વર્તી અધિ-
કારને પ્રાભૂતશ્રુત કહે છે. તેવા એક અધિકારનું જ્ઞાન તે
પ્રાભૂતશ્રુત, અને અનેક અધિકારનું જ્ઞાન તે પ્રાભૂતસમાસશ્રુત.

વસ્તુશ્રુત, વસ્તુસમાસશ્રુત:—પૂર્વના અન્તર્ગત વસ્તુ
નામે અધિકાર છે, એક વસ્તુનું જ્ઞાન તે વસ્તુ શ્રુત, અને
અનેક વસ્તુનું જ્ઞાન તે વસ્તુ સમાસશ્રુત.

પૂર્વશ્રુત, પૂર્વસમાસશ્રુત:—દ્વિવાદમાં પરિકર્મ,
સૂત્ર, પૂર્વાનુયોગ, પૂર્વગત અને ચૂલિકા એ પાંચ અધિકારો છે,
તે પેકી પૂર્વગત અધિકારમાં ઔદ પૂર્વો હોય છે, તેમાંના એક
પૂર્વનું જ્ઞાન તે પૂર્વશ્રુત, અને અનેક પૂર્વનું જ્ઞાન તે પૂર્વ-
સમાસશ્રુત.

દ્રવ્યાદિ વિષયઃ-શ્રુતજ્ઞાની સર્વજ્ઞકથનાનુસારે સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને જાણે છે. દ્રવ્યથી ધર્માસ્તિ-કાયાદિ સર્વ દ્રવ્યને, ક્ષેત્રથી લોકાલોકરૂપ સર્વક્ષેત્રને, કાલથી અતીતાદિ સર્વકાલને, અને ભાવથી આદયિકાદિ સર્વ ભાવને જાણે છે.^૧ (અહીં ભાવશબ્દનો અર્થ આદયિકાદિ પાંચ ભાવો લેવો, જો દ્રવ્યના પર્યાયવાચક ભાવશબ્દ ગ્રહણ કરીએ તો તે સર્વ ભાવને જાણતો નથી.) પરંતુ સામાન્યઆહી દર્શનવડે જાણે નથી. જેમ મનઃપર્યાવ જ્ઞાન સ્વ-ભાવથી સ્પષ્ટ અર્થને ગ્રહણ કરતું હોવાથી તેને સામાન્ય-આહી દર્શન નથી, તેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ શબ્દાર્થપર્યાલોચન-જન્ય હોવાથી સ્પષ્ટાર્થઆહી છે તેથી તેને દર્શન નથી.

[અવધિજ્ઞાનના આનુગામી આદિ ૭ બેદનું સ્વરૂપ-અવધિ-જ્ઞાનનો દ્રવ્યાદિ વિષય-મનઃપર્યાવજ્ઞાનના ‘ઋણુમતિ અને વિપુલમતિ’ એ બે બેદનું સ્વરૂપ-મનઃપર્યાવજ્ઞાનનો દ્રવ્યાદિ વિષય-અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યાવજ્ઞાનનો પરસ્પર બેદ-ઋણુમતિથી વિપુલમતિનો બેદ-એક જીવને આશ્રયી યુગપત્ જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ-ઉપયોગ-કેરલીને આશ્રયી જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગમાં મતબેદ.]

પરોક્ષ-મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, હવે પ્રત્યક્ષ અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે—

૧ જુઓ નિરોપાવશ્યક ભાષ્ય=આ. ૦ પૃષ્ઠ. ૨. મતિશ્રુતયોર્નિબન્ધઃ સર્વદ્રવ્યેષ્વસર્વપર્યાયેષુ (તત્ત્વાર્થ. ૦ ૨. ૨૬.)

અણુગામિ-વર્દ્ધમાણ્ય-પદ્ધિવાઈ-ચરવિહા છદા ઓહી ।

રિત્તમઈ-વિત્તલમઈ મળનાણં કેવલમિગાવિહાણં ॥ ૮ ॥

આનુગામિ-વર્દ્ધમાનક-પ્રતિપાતીતરવિધાત્ પોદાઽવધિઃ ।

ઋજુમતિ-વિપુલમતી મનોજ્ઞાનં કેવલમેકાવિધાનમ્ ॥

અર્થઃ—આનુગામી, વર્દ્ધમાન, પ્રતિપાતી, અને તેનાથી ઇતર-ઉલટા પ્રકારના અનાનુગામી, હીનમાન, અપ્રતિપાતિરૂપ) લેદવડે અવધિજ્ઞાનના છ પ્રકાર છે. મનઃપર્યવશાન ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ—એ બે લેદ છે, અને કેવલજ્ઞાન એક પ્રકાર છે.

વિવેચન—સામાન્ય રીતે અવધિજ્ઞાનના ભવપ્રત્યય અને ક્ષયોપશમપ્રત્યય—એ બે લેદ છે. જેની ઉત્પત્તિમાં ભવ-દેવાદિગતિ કારણભૂત છે તે ભવપ્રત્યય. તે અવધિજ્ઞાન નારક અને દેવોને હોય છે. જેની ઉત્પત્તિમાં અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ કારણ છે તે ક્ષયોપશમ પ્રત્યય; તેને ‘ શુણ્ણપ્રત્યય ’ પણ કહે છે. તે મનુષ્ય અને તિર્યંચોને હોય છે. યદ્યપિ દેવ તથા નારકીને ક્ષયોપશમ શિવાય અવધિજ્ઞાન થતું નથી તેથી તેને પણ ક્ષયોપશમપ્રત્યય અવધિ કહેવું જોઈએ; તોપણ તેનું અસાધારણ કારણ ભવ હોવાથી તેને ભવપ્રત્યય કહ્યું છે. ક્ષયોપશમ અવધિજ્ઞાનનું સાધારણ કારણ છે, કેમકે તે જાને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનમાં નિયત છે. વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં દેવ તથા નારકને અવધિજ્ઞાનનું અનન્તર કારણ ક્ષયોપશમ છે, અને ભવ ચરંચર કારણ છે, તો પણ દેવાદિભવમાં નતાદિ

ગુણ શિવાય અવશ્ય ક્ષયોપશમ થાય છે, માટે તેને ભવપ્રત્યય કહ્યું છે. અહીં ક્ષયોપશમનિમિત્તક કે ગુણપ્રત્યય અવધિ-જ્ઞાનના છ પ્રકાર બતાવેલા છે:—૧. આનુગામી; ૨. અનાનુગામી; ૩. વધમાન, ૪. હીયમાન; ૫. પ્રતિપાતી; ૬. અપ્રતિપાતી.

આનુગામી:—જે અવધિજ્ઞાન લોચનની પેઠે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જનાર પુરુષની સાથે જાય તે આનુગામી. આ અવધિજ્ઞાન જે સ્થળે જે આત્મામાં પ્રકટ થાય, અને ત્યાંથી જેટલું સંખ્યાત યા અસંખ્યાત યોજન સૂધી દેખે, તેટલા ક્ષેત્રને ત્યાંથી બીજે ઠેકાણે જાય તો પણ તે જોઈ શકે છે. આ અવધિ જ્ઞાન કોઈને પર્યન્તના આત્મપ્રદેશમાં હોય છે, અને કોઈને મધ્યવર્તી આત્મપ્રદેશમાં હોય છે. જે પર્યન્તવર્તી આત્મપ્રદેશમાં હોય છે તે કોઈને આગળના ભાગમાં, કોઈને પૃષ્ઠ ભાગમાં, અને કોઈને પડખાના ભાગમાં—એવી રીતે અનેક પ્રકારે હોય છે.^૧

અનાનુગામી:—સાંકળથી ખાંધેલા દીવાની પેઠે જે અવધિજ્ઞાન એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે જનાર પુરુષની સાથે ન જાય તે અનાનુગામી. આ અવધિજ્ઞાનનો ક્ષેત્રનિમિત્તક ક્ષયોપશમ હોવાથી તે જે ઠેકાણે જે આત્મામાં પ્રકટ થાય, અને ત્યાંથી જેટલા યોજન સૂધી દેખે તેટલા ક્ષેત્રની બહાર જાય તો તે ન દેખી શકે.

કોઈ આત્માને કેટલાએક આત્મપ્રદેશમાં આનુગામી અવધિજ્ઞાન અને કેટલાએક આત્મપ્રદેશમાં અનાનુગામી

અવધિજ્ઞાન હોય છે, તેથી ‘ મિથ્ર ’ એવો અવધિજ્ઞાનનો ત્રીજો લેદ પાડેલ છે,^૧ પરન્તુ તેનો આ બે લેદમાં સમાવેશ કરી લેવો. યદ્યપિ આનુગામી અને અનાનુગામી-એ બે લેદમાં વર્દ્ધમાન આદિ સર્વ લેદોનો સમાવેશ થતો હોવાથી માત્ર અવધિજ્ઞાનના બે લેદ કહેવા જોઈએ, તો પણ અવધિજ્ઞાનની વિશેષતા જણાવવા વર્દ્ધમાનાદિ લેદો પૃથક્ ગણવામાં આવ્યા છે. તેમાં દેવ તથા નારકીને માત્ર આનુગામિ-અવધિજ્ઞાન હોય છે, મનુષ્યને અવધિજ્ઞાનના સર્વ લેદો અને તિર્યચને અપ્રતિપાતી શિવાય બાકીના લેદો હોય છે.

વર્દ્ધમાન:-ઉત્તરોત્તર પ્રશસ્ત પ્રશસ્તતર અધ્યવસાયથી ક્રમશઃ વૃદ્ધિ પામતું અવધિજ્ઞાન તે વર્દ્ધમાન. આ અવધિજ્ઞાનનો વિષય પ્રથમ ઉત્પત્તિકાળે અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલો હોય છે, અને પછીથી પ્રતિજનમય વૃદ્ધિ પામતાં, છેવટે અલોક વિષે લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત ખંડુક જેટલો હોય છે. યદ્યપિ અવધિજ્ઞાનનો વિષય માત્ર રૂપિદ્રવ્યો છે, અને અલોકમાં રૂપિદ્રવ્યનો અસંભવ છે, તેથી તે અલોકને વિષે કંઈ પણ બાણી શકતું નથી; તોપણ શક્તિની અપેક્ષાએ કથન છે. જો અલોકમાં રૂપિદ્રવ્યો હોય તો બાણી શકે તેટલી તેની ક્ષાયોપશમિક શક્તિ છે; એને પરમાવધિ કહે છે. જ્યારે અવધિજ્ઞાનનું અલોકમાંના વિષયને બાણવાનું સામર્થ્ય પ્રકટ થાય છે, ત્યારે તે લોકમાં રહેલા સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર સ્કન્ધોને બાણ છે, તેથી તે શક્તિ નિષ્ફળ નથી.^૨

હીયમાનઃ-ઉત્તરોત્તર અપ્રશસ્ત પરિણામને લીધે પૂર્વો-વસ્થાથી અનુક્રમે હ્રાસ પામે તે હીયમાન. “તિર્થગ્ અસંખ્યાતદ્વીપ સમુદ્ર સુધી, ઉર્ધ્વં જ્યેષ્ઠિષના વિમાન પર્યન્ત, અધો રત્નપ્રલાદિ પૃથ્વી સુધી ઉત્પન્ન થયેલ અવધિ જ્ઞાન અનુક્રમે ઘટતાં ઘટતાં અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધી ઘટે છે, પછી એ સ્થિતિમાં રહે છે અથવા પડે છે.”

પ્રતિપાતી-જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમાં ભાગ, અને ઉત્કૃષ્ઠથી સમગ્ર લોકને જાણી જે નાશ પામે તે પ્રતિપાતી. હીયમાન અવધિ જ્ઞાન અનુક્રમે ઘટે છે, અને પ્રતિપાતી એક-કાળે નાશ પામે છે, માટે તે બન્નેનો ભેદ સ્પષ્ટ છે.

અપ્રતિપાતી-જે અવધિજ્ઞાન સંપૂર્ણ લોકને જાણી અલોકના એક પણ આકાશ પ્રદેશને જાણે તે અપ્રતિપાતી. જે કે અલોકમાં અવધિજ્ઞાનને કાંઈ પણ જાણવાનું નથી, તોપણ અહીં તેનું સામર્થ્ય બતાવ્યું છે. આ અવધિજ્ઞાન કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી નાશ પામતું નથી માટે અપ્રતિપાતી કહેવાય છે.

અવધિજ્ઞાનના પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતી-એ બન્ને ભેદોને સ્થાને ‘અનવસ્થિત અને અવસ્થિત’ એવા બે ભેદ તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહેલા છે. “કદાચિત્ હાનિ પામે અને વધે, ક્વચિત્ વધે અને હ્રાસ પામે, કોઈ વખત પડે અને પુનઃ ઉત્પન્ન થાય તે અનવસ્થિત. જેટલા ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયું હોય તેથી પડે નહિ, પણ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી, મરણ સુધી કે જન્માન્તરમાં પણ રહે તે અવસ્થિત.”

અવધિજ્ઞાનનો દ્રવ્યાદિ વિષય-અવધિજ્ઞાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી અનન્ત રૂપિદ્રવ્યોને જાણે અને દેખે; એટલે જ્ઞાનથી વિશેષરૂપે જાણે, અને દર્શનથી સામાન્યરૂપે દેખે. ઉત્કૃષ્ટથી સર્વ રૂપી દ્રવ્યોને જાણે અને દેખે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અવધિજ્ઞાની અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગને જાણે અને દેખે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અલોક વિષે લોક પ્રમાણ અસંખ્યાત ખંડને જાણે અને દેખે. (એટલે તેટલા ક્ષેત્રમાં ગૂંદા રૂપિદ્રવ્યોને જાણે અને દેખે.) કાલથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગને, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી અતીત અનાગત કાલને જાણે અને દેખે. ભાવથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી અનન્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનન્ત ભાવોને જાણે અને દેખે. કેવળ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટપદ અનન્તગુણ જાણુવું. આ અનન્ત ભાવ સર્વભાવોને અનન્તમે ભાગે જાણવા. ઉત્કૃષ્ટથી દરેક દ્રવ્ય દીઠ અસંખ્યાત ભાવને જાણે, પરન્તુ અનન્તભાવને ન જાણે. જેમકે દ્રવ્યને જાણતો તેના સ્કન્ધ અને અણુરૂપ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત પચાંચને જાણે. અહીં અવધિજ્ઞાનના કાળ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લેઈ જાણવા, અને દ્રવ્ય પચાંચની અપેક્ષાએ અનન્ત લેઈ જાણવા; જેમકે જ્ઞેયના લેઈથી જ્ઞાનનો પણ લેઈ થાય છે. એ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનનું નિરૂપણ કર્યું.

મનઃપર્યવજ્ઞાનના ઋણુમતિ અને અને વિપુલમતિ-એ બે લેઈ છે.

ઋણુમતિ:—માત્ર મનોગત ભાવને ઋણુ-સામાન્યથી અહણુ કરનાર મતિ-જ્ઞાન તે ઋણુમતિ. અહીં સામાન્યશબ્દ અલ્પવિશેષનો બોધક છે. એટલે વિપુલમતિની અપેક્ષાએ સ્વલ્પ વિશેષને જાણનાર ઋણુમતિ કહેવાય છે. જેમ, ‘એણે ઘટ ચિંતવ્યો.’ અહીં ઋણુમતિ માત્ર ઘટ વિશેષને જાણે છે, પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ ઇત્યાદિ અનેક વિશેષ યુક્ત ઘટને જાણતો નથી. જો ‘સામાન્યમાત્રગ્રાહી તે ઋણુમતિ’ એવા અર્થનો સ્વીકાર કરીએ તો તેને મનઃપર્યવ જ્ઞાનનું દર્શન માનવું જોઈએ, પણ તે જ્ઞાનનું દર્શન નથી, કેમકે તે તેવા પ્રકારના સ્વભાવથી મનના પર્યાયને—મનોગત ભાવને પ્રથમથી વિશેષરૂપે જ જાણે છે. માત્ર સૂત્રમાં અચક્ષુદર્શનની અપેક્ષાએ “મનઃપર્યવજ્ઞાની જાણે છે અને દેખે છે” એમ કહેલું છે; એટલે તે મન પર્યવ જ્ઞાનથી જાણે છે, અને અચક્ષુદર્શનની અપેક્ષાએ દેખે છે એમ સમજવું. જે મનઃપર્યવજ્ઞાની અવધિજ્ઞાનયુક્ત હોય તેને અવધિદર્શન જાણવું.

વિપુલમતિ:—અનેક વિશેષ યુક્ત માત્ર મનોગત ભાવને અહણુ કરનાર તે વિપુલમતિ મનઃપર્યવ જ્ઞાન. જેમ, “એણે દ્રવ્યથી માટીનો, ક્ષેત્રથી પાટલીપુત્રનો, કાળથી વસન્ત-ઋતુમાં બનેલો, અને ભાવથી રક્ત વર્ણનો ઘટ ચિંતવ્યો” આ રીતે તે અનેક વિશેષ યુક્ત ઘટને જાણે છે.

મનઃપર્યવજ્ઞાનનો દ્રવ્યાદિ વિષય:—ઋણુમતિ દ્રવ્યથી મનોદ્રવ્યના અનન્તાનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધને જાણે અને દેખે. વિપુલમતિ તે જ સ્કન્ધોને અત્યંત સ્પષ્ટ જાણે અને દેખે. ક્ષેત્રથી ઋણુમતિ અધોલોકમાં અધોગ્રામ સુધી,

ઉર્ધ્વં લયોતિશ્ચક્ર પર્યન્ત, તિર્યગ્ લોકમાં અઢી દ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞિપચેન્દ્રિયના મનોગત લાવને જાણે અને દેખે; અને વિપુલમતિ અઢી આંગળ અધિક તેટલાં જ ક્ષેત્રમાં રહેલ સંજ્ઞિપચેન્દ્રિયના મનોગત લાવને જાણે અને દેખે. કાલથી ઋણુમતિ પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અતીત અનાગત કાળના મનોદ્રવ્યને જાણે અને દેખે. વિપુલમતિ તેને વધારે વિશુદ્ધ જાણે. લાવથી ઋણુમતિ મનના અતન્ત પર્યાયને જાણે અને દેખે. વિપુલમતિ તેને જ અતિવિશુદ્ધ જાણે દેખે. અહીં મનઃપર્યવજ્ઞાની સંજ્ઞિપચેન્દ્રિય જીવે શ્રેષ્ઠ કરીને મનરૂપે પરિણમાયેલા મનોદ્રવ્યને સાક્ષાત્ જાણે, પરંતુ ચિન્તનીય મૂર્ત કે અમૂર્ત પદાર્થને અનુમાનથી જાણે. જેમ લીપિ લેવાથી તેમાં કહેલ અર્થનું જ્ઞાન થાય છે, તેમ મનનાં પર્યાયના સાક્ષાત્કારથી ચિન્તનીય અર્થનું અનુમાનથી જ્ઞાન થાય છે.

અવધિ અને મન પર્યાવનો પરસ્પર ભેદઃ-વિશુદ્ધિ, ક્ષેત્ર, સ્વામી, અને વિષયથી અવધિજ્ઞાનથી મનઃપર્યવજ્ઞાન ભિન્ન છે. અવધિજ્ઞાની જે રૂપિદ્રવ્યને જાણે છે, તેથી મનઃપર્યવજ્ઞાની માત્ર મનોદ્રવ્યને વિશુદ્ધતર જાણે છે. ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાનનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય સંપૂર્ણ લોક, અને મનઃપર્યાવનો વિષય અઢી દ્વીપ. અવધિજ્ઞાનના સ્વામી આરે ઝતિના જીવો, અને મનઃપર્યાવજ્ઞાનના સ્વામી સંયમી. અવધિજ્ઞાનનો વિષય સર્વરૂપી દ્રવ્ય, અને મનઃપર્યાવજ્ઞાનનો વિષય માત્ર મનના પર્યાય.

૧. વિશુદ્ધિ-ક્ષેત્ર-વિષયેભ્યોઽવધિ-મનઃપર્યાયયોઃ ।

(તત્પાર્ય-અ. ૧ સુ. ૨૬.)

ઋણુમતિથી વિપુલ મતિનો ભેદ:-વિશુદ્ધિ અને અપ્રતિપાત-પડવાનાં અભાવથી ઋણુમતિથી વિપુલ મતિનો ભેદ છે. ઋણુમતિથી વિપુલમતિ વિશુદ્ધ છે. ઋણુમતિ આવીને પુનઃ જાય છે, અને વિપુલમતિ કેવલજ્ઞાન થતા સુધી જતું નથી.^૧

કેવલજ્ઞાન એક પ્રકારનું છે. તેનો વિષય સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી તે પરિપૂર્ણ છે. બીજા કોઈ પણ જ્ઞાન તેના તુલ્ય નહિ હોવાથી તે અસાધારણ છે. સર્વ જ્ઞાનાવરણ-કર્મ-મલના ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયું હોવાથી વિશુદ્ધ છે.

એક જીવને વિષે જ્ઞાનોનો સહભાવ:-એક જીવને વિષે એક કાલે પ્રથમ મતિજ્ઞાનથી આરંભી ચાર જ્ઞાન સુધી હોય છે. કોઈ જીવને એક મમયે એક મતિજ્ઞાન હોય છે, કેમકે તેને આચાર-ગાદિ શ્રુતઅન્યાનુસારી વિશિષ્ટશ્રુતજ્ઞાન ન હોય, તે અપેક્ષાએ એક મતિજ્ઞાન કહ્યું છે. પરંતુ સામાન્ય શ્રુતજ્ઞાન તો સર્વ જીવને હોય છે, તે અપેક્ષાએ તો મતિજ્ઞાન જેને હોય તેને અવશ્ય શ્રુતજ્ઞાન હોય છે, તે રીતે એકલા મતિજ્ઞાનનો સંભવ નથી; તેમ એકલા શ્રુતજ્ઞાનનો પણ સંભવ નથી, કેમકે શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક જ હોય છે. માત્ર પાંચ જ્ઞાનમાં એકાકી કેવલજ્ઞાનનો જ સંભવ છે. કોઈ જીવને એકકાલે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન હોય છે. કોઈ જીવને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન કે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને મન-પર્યવજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન સાથે સંભવે છે કોઈ જીવને મતિજ્ઞાન,

૧. વિશુદ્ધચપ્રતિપાતામ્યાં તદ્વિશેષઃ ॥ (તત્ત્વાર્થ ૦ અ ૦

શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ચાર જ્ઞાન સાથે હોય છે. પાંચ જ્ઞાનનો એક સાથે સંભવ નથી, કેમકે આદિના ચાર જ્ઞાન ક્ષયોપશમજન્ય હોવાથી કેવલીને હોતા નથી, માત્ર તેને કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષયથી પ્રકટ થયેલ ક્ષાયિક કેવલજ્ઞાન હોય છે. ક્ષયોપશમિકજ્ઞાનને આવરણનો સંભવ છે, કેવલજ્ઞાન તો નિરાવરણ છે, માટે કેવલીને પૂર્વના ચાર જ્ઞાનો હોતા નથી.

ઉપયોગ—એક જીવમાં મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન સાથે હોય છે, પણ તેનો ઉપયોગ સાથે હોતો નથી કોઈ કાળે મતિ-જ્ઞાનનો તો કોઈ કાળે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે. તેમાં પણ છન્નસ્થને પ્રથમ દર્શનોપયોગ, અને પછી જ્ઞાનોપયોગ હોય છે. કેવલીને સ્વભાવથીજ સમયાન્તરિત જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે; એટલે પ્રથમ સમયે જ્ઞાનોપયોગ, અને બીજે સમયે દર્શનોપયોગ હોય છે; આ પ્રમાણે નિરતર ઉપયોગ પ્રવર્તે છે. છન્નસ્થનો ઉપયોગ અન્તર્મુદ્ધૂતનો છે, એટલે કોઈ પણ વસ્તુ બાણતા છન્નસ્થને અન્તર્મુદ્ધૂત લાગે છે; અને કેવલીને એક સમયનો ઉપયોગ હોય છે.

અહીંઆ કેવલીને જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગના સંબન્ધમાં મતલેદ છે. સૈદ્ધાંતિક પૂજ્ય શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ કહે છે કે—“ જુગવ દો નતિય ડવઝોગા ”—કેવલીને એક સમયે જો ઉપયોગ નથી, કેમકે સ્વભાવથીજ વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનોપયોગ અને સામાન્યગ્રાહક દર્શનોપયોગ એક કાળે હોતા નથી, પણ પ્રથમ સમયે જ્ઞાનોપયોગ અને પછી દર્શનોપયોગ એમ સમયાન્તરિત પ્રવર્તે છે. ” તાર્કિક

આચાર્યશ્રીસિદ્ધસેન દિવાકર કહે છે કે—“મનઃપર્યવ
જ્ઞાન સુધી જ્ઞાન અને દર્શનનો લેદ છે. કેવલજ્ઞાનમાં જ્ઞાન-
દર્શનનો લેદ નથી, માટે કેવલીને માત્ર કેવલજ્ઞાનોપયોગ
છે, પણ દર્શનોપયોગ નથી, કેમકે અવ્યક્ત જ્ઞાનને દર્શન
કહે છે, અને કેવલીને કંઈ પણ જ્ઞાનાવરણ નહિ હોવાથી
અવ્યક્ત જ્ઞાન નથી.” તાર્કિક મહાવાદિ સૂરિ કહે છે કે—
“કેવલીને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બન્ને ઉપયોગ
એક સમયે હોય છે, કારણ કે કેવલજ્ઞાનાવરણ અને કેવલ-
દર્શનાવરણનો એક સાથે ક્ષય થયો હોવાથી અને અન્ય પ્રતિબ-
ન્ધક નહિ હોવાથી બન્ને ઉપયોગ સાથે પ્રવર્તે છે.”
ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોબિજય ઉપાધ્યાય પરસ્પર ભિન્ન જણાતા
આ ત્રણ મતોનું નયના અભિપ્રાયથી સમાધાન કરે છે:—
■ પૂજ્ય જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ શુદ્ધ ઋણુસૂત્રનયને આશ્રયી
સમયાન્તરિત ઉપયોગનું સમર્થન કરે છે. તાર્કિક સિદ્ધસેન-
દિવાકર અલેદ્યાહી સંયત્નયને આશ્રયી કેવલજ્ઞાન અને
દર્શનનો અલેદ સ્વીકારે છે. મહાવાદિસૂરિ લેદ્યાહી વ્યવહાર
નયનો આશ્રય કરી એક સમયે જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનો-
પયોગ માને છે. માટે ઉપર કહેલા આચાર્યોના આ ત્રણ
પક્ષો વસ્તુતઃ પરસ્પર વિરૂદ્ધ નથી.^૧ ” આ સંબંધી વિશેષ
હકીકત જિજ્ઞાસુએ શાસ્ત્રાન્તરથી જાણી લેવી. અહીં સંક્ષેપમાં
દિશા મા ગતાવી છે.

[જ્ઞાનાવરણ કર્મનું આંખના પાટાની સાથે, અને દર્શનાવરણ
કર્મનું પ્રતીહારાની સાથે સરખાપણું.]—

एसिं जं आवरणं पडुव्व चक्खुस्स तं तयावरणं ।

दंसणचऊ पण निदा वित्तिसमं दंसणावरणं ॥ ९ ॥

एषां यदावरणं पट इव चक्षुपस्तत्तदावरणम् ।

दर्शनचतुष्कं पञ्च निद्रा वेत्रिसमं दर्शनावरणं ॥

અર્થ:—ચક્ષુને પાટાની જેમ આ પાંચ જ્ઞાનેને આવ-
નાર જે કર્મ તે જ્ઞાનાવરણકર્મ જાણવું. દર્શનાવરણચતુષ્ક
અને પાંચ નિદ્રા—એ નવ પ્રકારે દર્શનાવરણ કર્મ પ્રતીહારી
શરણું જાણવું.

વિવેચન—જેમ ઘન ઘનતર ઘનતમ પટથી ઢંકાયેલ
નિર્મલ ચક્ષુ મન્દ મન્દતર મન્દતમ જોઈ શકે છે, તેમ
ઘન ઘનતર અને ઘનતમ જ્ઞાનાવરણ કર્મના આવરણથી આવૃત
થયેલ જીવ સ્વરૂપ સ્વરૂપતર અને સ્વરૂપતમ જાણી શકે છે.
માટે જ્ઞાનાવરણ કર્મ પટસમાન છે. તેના પાંચ પ્રકાર છે:—
૧. મતિજ્ઞાનાવરણ, ૨. શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ૩. અવધિજ્ઞાનાવરણ,
૪. મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ, ૫. કેવલજ્ઞાનાવરણ.—એ રીતે
જ્ઞાનાવરણ કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું
સવિસ્તાર વર્ણન કર્યું.

હવે નવ પ્રકારે દર્શનાવરણ કર્મ વર્ણવે છે—‘દસણચऊ’
એ પટથી દર્શનાવરણચતુષ્ક ગ્રહણ કરવું, કેમકે “પદનો
એક દેશ કહ્યો હોય તો આખા પદનું ગ્રહણ કરવું” એવો
ન્યાય છે. જેમ, ભીમ કહેવાથી ભીમસેન સમજાય છે. જેથી
સામાન્ય અર્થનો અવજોધ થાય તે દર્શન, તેનું આવરણ
ચાર પ્રકારે છે. નિદ્રાતિ કુત્સિતત્વ ગચ્છતિ ચૈતન્ય યાસુ તા નિદ્રાઃ ।
જે અવસ્થામાં ચૈતન્ય કુત્સિતપણાને—અસ્પષ્ટપણાને પામે
તે નિદ્રા. તેના પાંચ ભેદ છે:—

૧. નિદ્રા, ૨. 'નિદ્રાનિદ્રા' ૩. પ્રચલા, ૪. પ્રચલાપ્રચલા,
અને ૫. સ્ત્યાનર્દિ.

દર્શનાવરણચતુષ્ક અને પાંચ નિદ્રા મળી નવ પ્રકારનું
દર્શનાવરણ કર્મ છે, તે પ્રતિહારી સમાન જાણવું. જેમ
પ્રતિહારી-દ્વારપાળ રાજાને લોકોનું દર્શન થવા દેતો નથી,
તેમ દર્શનાવરણ કર્મ જીવને ઘટાદિ પદાર્થનું દર્શન-
સામાન્ય અવબોધ થવા દેતું નથી. અહીં જીવ તે રાજા
જાણવો. પ્રતિહારીસમાન પ્રતિબંધક દર્શનાવરણ કર્મ
જાણવું. લોકસમાન ઘટાદિપદાર્થો જાણવા.

હવે દર્શનાવરણચતુષ્કનું વર્ણન કરે છે—

ચક્ષુ-દિદિ-અચક્ષુ-સેસિન્દ્રિય-ઓહિ-કેવલેહિં ચ ।
દંસણમિદ્ધ રામન્નં તત્સાવરણં તયં ચચદ્ધા ॥ ૧૦ ॥

ચક્ષુર્દિદિ-અચક્ષુઃ-રોષેન્દ્રિય-અવધિ-કેવલૈશ્વ ।

વર્ણનમિદ્ધ સામાન્યં તત્સાવરણં તચ્ચતુર્થા ॥

અર્થઃ—ચક્ષુ એટલે દૃષ્ટિ-નયન, અચક્ષુ એટલે
બાકીની ઇન્દ્રિયો અને મન, અવધિ (રૂપિદ્રવ્ય વિષયક સાક્ષાત્
બોધશક્તિ) અને કેવલ (સર્વ વસ્તુઆહતે બોધશક્તિ)
તેઓ વડે (પ્રથમ) થતું દર્શન એટલે સામાન્ય-અવબોધ, તેનું
આવરણ ચાર પ્રકારે છે.

વિવેચન—ચક્ષુ શબ્દ દૃષ્ટિ-નયનેન્દ્રિયનો વાચક છે,
તે વડે થતો સામાન્ય અવબોધ તે ચક્ષુદર્શન, તેનું આવરણ
રો ચક્ષુદર્શનાવરણ. અચક્ષુ એટલે ચક્ષુ જિવાયની બાકીની
ઇન્દ્રિયો અને મન, તે વડે થતો સામાન્ય અવબોધ તે

અચક્ષુર્દર્શન, તેનું આવરણ તે અચક્ષુર્દર્શનાવરણ. અવધિ-
 ઇન્દ્રિયનિરપેક્ષ રૂપિદ્રવ્યવિષયક મર્યાદાથી થતો સામાન્ય
 અવગોચ તે અવધિદર્શન, તેનું આવરણ તે અવધિદર્શના-
 વરણ. કેવલ સર્વવસ્તુતત્ત્વગ્રાહક સામાન્ય અવગોચ તે
 કેવલદર્શન, તેનું આવરણ તે કેવલદર્શનાવરણ. અહીં દર્શન
 શબ્દ સામાન્ય અવગોચનો વાચક છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુત-
 જ્ઞાનનું ચક્ષુ કે અચક્ષુદર્શન, અવધિજ્ઞાનનું અવધિદર્શન અને
 કેવલજ્ઞાનનું કેવલદર્શન જાણવું. માત્ર મનપર્યવજ્ઞાનનું
 દર્શન કહ્યું નથી, કારણ કે તે જ્ઞાન તથાવિધક્ષયોપશમથી
 પ્રથમથીજ વિશેષનેજ ગ્રહણ કરે છે. યદપિ સૂત્રમાં ‘મનઃ-
 પર્યવજ્ઞાની જાણે છે અને દેખે છે’-એમ કહેલ છે, પરંતુ
 દેખવું તે માનસ અચક્ષુર્દર્શનની અપેક્ષાએ જાણવું. અહીંનાં
 ચક્ષુર્દર્શનાવરણના ઉદયથી એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિયને
 મૂળથી ચક્ષુ હોતા નથી, અને ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયને
 ચક્ષુ હોય તે પણ નાશ પામે છે, અથવા તિમિરાદિ રોગવડે
 અરુપદ થાય છે. અચક્ષુર્દર્શનાવરણના ઉદયથી બાકીની
 ઇન્દ્રિયો અને મન યથાયોગ્ય હોતા નથી, અથવા અરુપદ
 હોય છે.

હવે નિદ્રાના પાંચ ભેદ કહે છે—

સુષ્પટિવોહા નિદ્રા નિદ્રાનિદ્રા ચ દુઃસ્વપટિવોહા ।

પયલા ટિઓવવિદ્વસ પયલપયલા ડ ચંકમઓ ॥૧૧॥

સુઃપ્રતિવોધા નિદ્રા નિદ્રાનિદ્રા ચ દુઃપ્રતિવોધા ।

પ્રચલા સ્થિતોપવિદ્વસ્ય પ્રચલાપ્રચલા તુ ચઙ્ક્રમતઃ ॥

અર્થ—જે નિદ્રાની અવસ્થામાં પ્રાણી સુખથી જાગૃત થાય તે નિદ્રા. જે અવસ્થામાં દુઃખપૂર્વક જાગૃત થાય તે નિદ્રાનિદ્રા. ઉભા રહેલ અને બેઠેલાને નિદ્રા આવે તે પ્રચલા. ચાલતાં જે નિદ્રા આવે તે પ્રચલાપ્રચલા.

વિવેચન—દર્શનાવરણ કર્મની ચાર પ્રકૃતિનું વર્ણન કર્યું, હવે બાકીની નિદ્રાદિ દર્શનાવરણની પાંચ પ્રકૃતિઓનું વર્ણન કરે છે—નિદ્રા સામાન્ય અવબોધને આવરે છે માટે તે દર્શનાવરણની પ્રકૃતિ છે, તેના પાંચ ભેદ છે, અને તે તીવ્ર તીવ્રતર દર્શનાવરણના ઉદયથી થાય છે.

નિદ્રાઃ—જે નિદ્રાની અવસ્થામાં પ્રાણી સહેલાઈથી જાગૃત થાય, બોલાવવાથી તરત ઉત્તર આપે તે નિદ્રા. તેના વિપાક વડે વેદવા લાયક કર્મપ્રકૃતિ પણ કારણ વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરી નિદ્રા કહેવાય છે.

નિદ્રાનિદ્રા—પૂર્વોક્ત નિદ્રાથી અધિક વિપાક આપનાર તે નિદ્રાનિદ્રા. જે નિદ્રાની અવસ્થામાં સુતેલ પ્રાણી દુઃખથી જાગૃત થાય છે, કેમકે તેમાં તીવ્ર આવરણના ઉદયથી ચૈતન્ય અતિ અસ્પષ્ટ થાય છે. તેના કારણભૂત કર્મપ્રકૃતિ તે નિદ્રાનિદ્રા.

પ્રચલાઃ—ઉભા રહેલને કે બેઠેલાને જે નિદ્રા પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રચલા, તેના કારણભૂત કર્મપ્રકૃતિ પણ પ્રચલા કહેવાય છે.

પ્રચલાપ્રચલાઃ—ચાલતાં ઉંઘ આવે તે પ્રચલાપ્રચલા. જેથી ઘોડા બળદ પ્રમુખ પ્રાણિઓ ચાલતાં ઉંઘે છે, તેના કારણભૂત કર્મપ્રકૃતિને પ્રચલાપ્રચલા કહેવાય છે.

હવે ચિણ્નિ નિદ્રા તથા વેદનીય કર્મનું વર્ણન કરે છે—

દિનચિંતિઅત્યક્ષરણી થીજાતી અદ્વચક્ષિઅદ્વવલા ।
 મહુલિત્તસ્વન્ગધારાલિહણં વ દુહા લ વેયળીઅં ॥ ૧૨ ॥
 દિનચિન્તિતાર્થકરણી સ્ત્યાનદ્વિરર્દ્ધચક્રચર્દ્ધવલા ।
 મહુલિત્તસ્વન્ગધારાલેહનમિવ દ્વિષા તુ વેદનીયમ્ ॥

અર્થ—દિવસે ચિંતવેલ કાર્યને જે નિદ્રાવસ્થામાં કરે તે થીજાતી, તે નિદ્રામાં મનુષ્યને અર્ધ ચક્રવર્તિતું (વાસુદેવતું) અર્ધ બલ હોય છે. મધ્યથી ખરડાયલી ખર્જૂની ધારાને ચાટવા સરખું જે પ્રકારે વેદનીય કર્મ બાણતું.

વિવેચન—દિવસે કે ઉપલક્ષણથી રાત્રે ચિંતવેલા કાર્યને જે નિદ્રાવસ્થામાં મનુષ્ય કરે તે સ્ત્યાનર્દ્ધ નિદ્રા કહેવાય છે. સ્ત્યાન-પિંડીભૂત થયેલ ઋદ્ધિ-શક્તિ જે અવસ્થામાં, અથવા પિંડરૂપ થયેલ છે ગૃદ્ધિ-લોહપતા જેમાં તે સ્ત્યાનર્દ્ધ કે સ્ત્યાનગૃદ્ધિ એવો તેનો શબ્દાર્થ છે, કારણ કે તે નિદ્રાની સાથે તીવ્ર મોહ અને ઉત્કટ શરીરબલનો સંબન્ધ છે. સ્ત્યાનર્દ્ધ નિદ્રાના ઉદયે વર્તતો જીવ જે ચિન્તિત કાર્ય કરે છે તેનું સ્વપ્ન તુલ્ય માને છે. તેનું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે—“કોઈ એક સાધુએ ભિક્ષાએ જતાં કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર સુંદર મોહક ભેટાં; અને તેને ખાવાની તીવ્ર લાલસા-ઈચ્છા થઈ. ઘણીવાર સુધી તેને તાકી તાકીને તે ભેઈ રહ્યો, પણ તેમાંથી એક પણ મોહક તેને મળ્યો નહિ. સાધુ તેજ ઈચ્છાએ રાત્રે સુતો. સ્ત્યાનર્દ્ધ નિદ્રાનો ઉદય થયો. રાત્રે તે ગૃહસ્થને ઘેર જઈ ખારણા તોડી મોહકો સ્વેચ્છાએ ખાધા, અને કેટલાએક પાત્રમાં ભરી સાથે લીધા, પછી ઉપાશ્રયે આવી પાત્ર પોતાને

સ્થાને સુકીને સુષ્ઠ ગયો. પ્રાતઃકાલે ઉઠી તેને સ્વપ્ન માનતા તેણે ગુરુની પાસે આલોચના લીધી. પડિલેહણ સમયે અન્ય સાધુએ પાત્રમાં મોદક ભેયા. ગુરુએ સ્થાનર્ધિ નિદ્રાનો ઉદય જાણ્યો અને વેષ ગ્રહણ કરી તેને રજા આપી.

“કોઈ એક સાધુને ક્ષિવસે એક હાથીએ બહુ હેરાન કર્યો. તે સાધુ નાસીને ઉપાશ્રયમાં પેસી ગયો, હસ્તીના તરફ તેને ઘણો જ ગુસ્સો થયો, તે ગુસ્સાના આવેશમાં રાત્રે સુતો, તેને ચિણ્વર્ધિ નિદ્રાનો ઉદય થયો. ત્યાંથી ઉઠી તે બહાર નીકળ્યો, નગરના ફરવાળ તોડી નાંખ્યા, અને બહાર જઈ પેલા હસ્તીને ભારી તેના દંતુશળ ઉપેડી ઉપાશ્રયના બારણા પાસે મુક્યા. પ્રાતઃકાલે જાગૃત થયેલા તેણે ‘આ સ્વપ્ન છે’ એમ ધારી ગુરુ પાસે આલોચના લીધી. ગુરુએ હાથીના કાંત ભેવાથી ચિણ્વર્ધિ નિદ્રાનો ઉદય જાણ્યો, અને તેનો વેશ લઈ વિસર્જન કર્યો.”

સ્થાનર્ધિ નિદ્રાના ઉદય સમયે વજ્રક્રમણનાગચક્ર-નનવાળાને વાસુદેવનું અર્ધ બલ પ્રાપ્ત થાય છે. તે શિવાય અન્યને વર્તમાન કાળના યુવાન પુરુષોથી આઠ ગણું બલ હોય છે. અન્યત્ર એમ પણ કહ્યું છે કે—“ચિણ્વર્ધિ નિદ્રાના ઉદયમાં અતિસંકિલ્બ પરિણામથી ક્ષિવસે દેખેલું કાર્ય રાત્રે ઉઠીને કરે. તેને વાસુદેવનું અર્ધ બલ હોય. ત્યારે તે નિદ્રાનો ઉદય ન હોય ત્યારે પણ બીજા પુરુષોથી ત્રણ ગણું બળ હોય છે. આ નિદ્રા પ્રથમ સંઘયણવાળાને હોય છે.”

અહીં દર્શનાવરણચતુષ્ઠ મૂલથી દર્શનલબ્ધિનો ઘાત કરે છે, અને નિદ્રાપચક તો દર્શનાવરણચતુષ્ઠયના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત દર્શનલબ્ધિનો ઘાત કરે છે. એ રીતે નવ પ્રકારનું દર્શનાવરણ કહ્યું.

હવે બે પ્રકારે વેદનીય કર્મ કહે છે—મધથી ખરડાયેલ તલવારની ધારને ચાટવા સરખો વેદનીય કર્મનો વિપાક છે. જેમ મધુલિપ્ત તલવારની ધાર ચાટતાં પ્રથમ મધનો મીઠા સ્વાદ લાગે અને પછી તલવારની ધારથી જીલ છેદાય, તેમ વિષયોપસોગ કાલે જીવ સુખનો અનુભવ કરે, અને પછી તે વિષયના અભાવથી કે વિયોગથી દુઃખને અનુભવે. એ રીતે બન્ને પ્રકારે વેદનીય કર્મ જાણ્યું.

[ગતિને આશ્રયી સાતા અને અસાતા વેદનીયનો વિપાક—મોહનીય કર્મના બે ભેદ.]

ઓસન્ન સુરમણુષ સાયમસાયં તુ તિરિયનરણસુ ।

મજ્ઞં વ મોહણીયં દુવિદં દંસણચરણમોહા ॥ ૧૨ ॥

ઓસન્ન સુરમણુજે સાતમસાત વુ તિર્યદ્નરકેપુ ।

મદ્યામિવ માહનીય દ્વિવિધં દર્શનચરણમોહાત ॥

અર્થ:—પ્રાયઃ દેવ અને મનુષ્યને વિષે સાતા-વેદનીયનો ઉદય હોય છે. તિર્યચ અને નરકને વિષે વિશેષતઃ અસાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે. મદિરાના સરખું મોહનીય કર્મ છે. તેના દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય—એ બે ભેદો છે.

વિવેચન:—અહીં ‘ઓસન્ન’ શબ્દ આહુદય અર્થનો વાચક છે. દેવો તથા મનુષ્યોને ઘણું કરીને સાતા વેદની-

યનો ઉદય હોય છે. પરન્તુ દેવોને વ્યવન કાલે કે સ્ત્રીવિયોગાદિ કાળે અસાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે; અને મનુષ્યને વધ ઇન્ધન શોક રોગાદિ કષ્ટ વડે અસાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે. નારક અને તિર્યચને પ્રાયઃ અસાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે. પણ નારકીને કવચિત્ તીર્થકરના જન્મકલ્યાણકાદિ કાળે સાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે, અને તિર્યચમાં ચકવર્તીઆદિના પટ્ટહસ્તિપ્રમુખને સાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે. તેમાં પણ દેવોને અધિક સાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે. તેનાથી મનુષ્યને ઓછો સાતાનો ઉદય હોય છે. નારકીને તીવ્ર અસાતાનો ઉદય છે, અને તેનાથી તિર્યચોને ઓછો અસાતાનો ઉદય હોય છે.

હવે મોહનીયકર્મનું વર્ણન કરે છે—જેમ મદિરાપાનથી ઉન્મત્ત થયેલ પ્રાણી સારાસારના વિવેકથી ભ્રષ્ટ થાય છે; તેમ મોહનીય કર્મથી મૂઢ થયેલ પ્રાણી પારમાર્થિક હિતાહિતના વિવેકથી રહિત થાય છે; માટે મોહનીય કર્મ મદિરા સરખું કહ્યું છે. તેના બે લેહ છે—દર્શનમોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય. દર્શન-જીવાદિ સત્યતત્ત્વનું શ્રદ્ધાન કરવું તે સમ્યગ્દર્શન, તેને આવરે તે દર્શનમોહનીય. હિંસાદિ સાવધ વ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અને અહિંસાદિ વ્રતોનું આચરણ કરવું તે ચારિત્ર, તેને આવરે તે ચારિત્રમોહનીય. દર્શનમોહનીય કર્મ સમ્યગ્દર્શનનું પ્રતિબંધક છે, અને ચારિત્રમોહનીય ચારિત્રનું પ્રતિબંધક છે.

[યથાપ્રવૃત્તકરણ—અપૂર્વકરણ—અનિવૃત્તિકરણ—અંતરકરણ—શુદ્ધપુંજ—અર્ધવિશુદ્ધપુંજ—અશુદ્ધપુંજ.]

હવે દર્શનમોહનીયના ત્રણ ભેદ કહે છે—

દંસણમોહં તિવિહં સમ્પં મીસં તદેવ મિચ્છતં ।

મુદ્ધં અદ્ધાવિમુદ્ધં અવિમુદ્ધં તં હવઃ કમમો ॥ ૧૪ ॥

દર્શનમોહં ત્રિવિવં સમ્યગ્ મિશ્રં તયેવ મિથ્યાત્વગ્ ।

શુદ્ધમર્દ્ધાવિશુદ્ધમાવિશુદ્ધ તદ્ ભવતિ કમશઃ ॥

અર્થ—દર્શનમોહનીય કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે. સમ્યક્ત્વ-મોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય. તે અનુક્રમે મિથ્યાત્વમોહનીયના શુદ્ધ, અર્ધવિશુદ્ધ અને અવિશુદ્ધ દલિકરૂપ છે.

વિવેચન—સમ્યક્દર્શન રૂપ વિશુદ્ધિના બલથી મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ત્રણ પુજ થાય છે, તેમાના શુદ્ધ દલિક તે સમ્યક્ત્વમોહનીય. તે પુદ્ગલો શુદ્ધ થયેલ હોવાથી મિથ્યાત્વરૂપ વિકાર ઉત્પન્ન કરતાં નથી. અર્ધવિશુદ્ધ પુદ્ગલો તે મિશ્રમોહનીય; તે બરાબર શુદ્ધ નહિ હોવાથી કાંઈક મિથ્યાત્વરૂપ વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. સર્વથા અશુદ્ધ પુજ તે મિથ્યાત્વમોહનીય; કેમકે તેનામાં મિથ્યાત્વરૂપ વિકાર કરવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય છે.

અહીં દર્શનમોહનીયકર્મની ત્રણ પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ બરાબર સમજાવવા પ્રસંગાનુસાર સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ:—અનાદિમિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિપચેદ્રિય પર્યાપ્ત જીવ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે પ્રથમ ત્રણ કરણ કરે છે. કરણ એટલે આત્માનો પરિણામ વિશેષ. તેના ત્રણ પ્રકાર છે. ૧. યથા-પ્રવૃત્તકરણ, ૨. અપૂર્વકરણ, ૩. અનિવૃત્તિકરણ.

યથાપ્રવૃત્તકરણુઃ-જે વિશુદ્ધ પરિણામથી આયુ શિવાય સાત કર્મની સ્થિતિ પલ્લોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન એક ટોડાકોડી સાગરોપમ સત્તામાં બાકી રહે તે યથાપ્રવૃત્તકરણુ. તેનો કાળ અન્તર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ છે. અભવ્ય^૧ જીવ પણ આ કરણુ કરી શકે છે, અને બાકીના કરણુ માત્ર ભવ્ય^૨ જીવ કરે છે.

અપૂર્વકરણુઃ-અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિને અપૂર્વ (પૂર્વ નહિ પ્રાપ્ત થયેલ) એવા સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણી અને સ્થિતિબંધનું કરવું તે અપૂર્વકરણુ. યથાપ્રવૃત્તકરણુ કયો પછી સમ્યક્ત્વ પામવાને યોગ્ય જીવ આ કરણુમાં પ્રવેશ કરે છે. તેનો કાલ અન્તર્મુદ્ધર્તનો છે.

(૧) સ્થિતિઘાતઃ-સત્તામાં રહેલ સ્થિતિના અથ ભાગથી જઘન્ય પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સેંકડો સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિનો ઘાત કરવો તે સ્થિતિઘાત. તેનો કાલ અન્તર્મુદ્ધર્તનો છે. અપૂર્વકરણુમાં આવા હનન સ્થિતિઘાત થાય છે.

(૨) રસઘાતઃ-જેનો સ્થિતિઘાત થાય છે તેવા સત્તામાં રહેલા અશુભપ્રકૃતિના રસનો અનન્તમે ભાગ બાકી રાખી બાકીના રસનો પ્રત્યેક અન્તર્મુદ્ધર્ત ઘાત કરવો તે રસઘાત.

(૩) ગુણશ્રેણીઃ-જેનો સ્થિતિઘાત થાય છે તે સ્થિતિબંધમાંથી કર્મ દલિકને ગ્રહણ કરી ઉદયસમયથી આરંભી અન્તર્મુદ્ધર્ત કાળમાં અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણ પ્રદોષ કરવો તે ગુણશ્રેણી.

૧ અભવ્ય-મુક્તિ ગમનને અયોગ્ય જીવ ૨. ભવ્ય મુક્તિ ગમનને

(૪) અપૂર્વ સ્થિતિબંધ:-પૂર્વ પૂર્વનાં સ્થિતિબંધથી પલ્લોપમને સંખ્યાતમે ભાગે હીન હીન સ્થિતિનો બંધ કરવો તે અપૂર્વ સ્થિતિબંધ.

આ સ્થિતિઘાતાદિ અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી પ્રવર્તે છે. સમયે સમયે અનંતગુણ વિશુદ્ધિ વધતી જાય છે. આ કરણમાં એક સાથે પ્રવેશ કરનાર જીવોના અધ્યવસાયમાં ઘણો લેહ હોય છે. એક મન્દ વિશુદ્ધિવાળો હોય છે, ત્યારે એક ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિમાં વર્તતો હોય છે. આ કરણમાં વર્તતો જીવ પોતાના અપૂર્વ પરિણામની વિશુદ્ધિથી મિથ્યાત્વ અને પ્રબલ ગાઢદેષમય અશીનો લેહ કરે છે.

અનિવૃત્તિકરણ:-આ કરણમાં એક સમયે સાથે પ્રવેશ કરનાર જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર લેહ હોતો નથી. અહીંઆ સ્થિતિઘાતાદિ અપૂર્વ કરણની પેઠે જ પ્રવર્તે છે, માત્ર લેહ એટલો જ કે અપૂર્વકરણમાં એક સાથે પ્રવેશ કરનાર જીવોના અધ્યવસાયમાં લેહ હોય છે, તેમ અનિવૃત્તિકરણમાં હોતો નથી. તેનો કાલ અન્તર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ છે. હવે અનિવૃત્તિકરણનો સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે છે ત્યારે મિથ્યાત્વની સ્થિતિના અંતરકરણનો પ્રારંભ થાય છે.

અંતરકરણ:-મિથ્યાત્વના ઉદયનુ અંતર (આંતર, વ્યવધાન) કરવું, ઉદયના સમયથી માડી અન્તર્મુદ્ધર્તપ્રમાણ સ્થિતિ બાકી રાખી પછીના અન્તર્મુદ્ધર્તમાં વેદવા લાયક મિથ્યાત્વ દલિકના અભાવરૂપ અંતર કરવું તે અંતરકરણ. તેનો કાળ અન્તર્મુદ્ધર્તનો છે. આ કરણ અનિવૃત્તિ કરણના

કાળમાં થતું હોવાથી તેથી ભિન્ન ગણવામાં આવતું નથી. આ અંતરકરણની ઉત્પત્તિનો કાળ છે. જેમ પટની ઉત્પત્તિ-કાળે પટનો વ્યવહાર થાય છે, તેમ અંતરકરણની ઉત્પત્તિ કાળે પણ અંતરકરણનો વ્યવહાર થાય છે. વળી પટ ઉત્પન્ન થયા પછી અમુક કાળ સુધી રહે છે ત્યારે પણ પટનો વ્યવહાર થાય છે, તેવી રીતે અંતરકરણ ઉત્પન્ન થયા પછી અન્તર્મુદ્ધર્ત સુધી રહે છે ત્યારે પણ અંતરકરણ ઠહેવાય છે. અહીં સ્પષ્ટતા ખાતર તેના ક્રિયામાણ અંતરકરણ અને કૃત અંતરકરણ-એવા બે ભેદ પાડીશું. ઉદયના સમયથી આરંભી મિથ્યાત્વની અન્તર્મુદ્ધર્તની સ્થિતિ તે પ્રથમસ્થિતિ; પછીની અન્તર્મુદ્ધર્તની સ્થિતિ તે ક્રિયામાણ અંતરકરણની સ્થિતિ; તે પછી જે બૃહત્તર સ્થિતિ તે દ્વિતીયસ્થિતિ. હવે આ કરણમાં પ્રવેશ કરનાર ક્રિયામાણ અંતરકરણની સ્થિતિમાંથી મિથ્યાત્વ-મોહનીયના પુદ્ગલો અહંણ કરી પ્રતિસમય મિથ્યાત્વની પ્રથમ-સ્થિતિમાં અને દ્વિતીય સ્થિતિમાં નાંખે, તેવી રીતે પ્રતિસમય નાંખતાં નાંખતાં સર્વ કલિક ખાલી થાય, ત્યારે મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિ ઉદયમાં એક આવલિકા માત્ર બાકી રહે છે. જ્યારે એક આવલિકા સ્થિતિ લોગવાઇ જાય છે, ત્યારે અન્તરકરણ પૂરું થાય છે. હવે અહીં ઉદયમાં મિથ્યાત્વનું કલ નહિ હોવાથી તેનો ઉદય બધ પડે છે, તેથી તેને કૃત અંતર-કરણ ઠહેવાય છે. તેને પ્રથમ સમયે જીવ ઉપશમ સમ્યક્-ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. અનિવૃત્તિકરણનો છેલ્લો સમય બાકી હોય છે ત્યારથી દ્વિતીયસ્થિતિમાં રહેલ મિથ્યાત્વમોહની-યના ત્રણ પુંજ થાય છે. ૧ શુદ્ધ પુંજ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધ પુંજ, અને ૩ અશુદ્ધપુંજ.

શુદ્ધ પુંજઃ—મિથ્યાત્વમોહનીયના રસને ઘટાડી તેના એકસ્થાનકે અને મન્દ દ્વિસ્થાનકે રસવાળા જે પુદ્ગલો થાય છે તે શુદ્ધપુંજ. તેને સમ્યક્ત્વમોહનીય કહે છે. તેના ઉદયથી સત્ય તત્ત્વની રચિનો નાશ થતો નથી.

અર્ધવિશુદ્ધ પુંજઃ—મિથ્યાત્વમોહનીયના મધ્યમ જે સ્થાનકરસવાળા પુદ્ગલો તે અર્ધવિશુદ્ધ પુંજ, તેને મિશ્ર-મોહનીય કહે છે. તેના ઉદયથી જીવને મિશ્ર રચિ એટલે સત્ય તત્ત્વ તરફ એકાન્ત રચિ કે અરચિ હોતી નથી.

અશુદ્ધ પુંજઃ—નહિ શોધેલા એવા મિથ્યાત્વમોહનીયના પુદ્ગલો તે અશુદ્ધ પુંજ. તેને મિથ્યાત્વમોહનીય કહે છે. તેના રસ તીવ્ર જે ઠાણીઓ ત્રણ ઠાણીઓ કે ચાર ઠાણીઓ હોય છે. તેના ઉદયથી સત્ય તત્ત્વ ઉપર રચિ થતી નથી.

[સમ્યગ્દર્શનનું સામાન્ય સ્વરૂપ—જીવાદિનવતત્ત્વનું સ્વરૂપ—ઐપશ-મિક્ષ ક્ષાયોપશમિક્ષ અને ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ.]

હવે સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

જીવ-અજીવ-ગુણ-પાવા-સવ-સંવર-બંધ-પુચ્ચ-નિજ્જરણા ।

જેણં સદહરં તયં સમ્મં સ્વરૂપાદિવહુભેરં ॥ ૧૫ ॥

જીવાજીવપુણ્યપાપાસવસંવરબન્ધમોક્ષાનિર્જરણાનિ ।

યેન શ્રદ્ધાતિ તત્સમ્યક્ ક્ષાયિકાદિવહુભેદમ્ ॥

આર્થઃ—જીવ, અજીવ, ગુણ, પાપ, આસવ, સંવર, બંધ, મોક્ષ અને નિર્જરા એ નવ તત્ત્વોની જે વડે શ્રદ્ધા કરે, તે

તત્ત્વની રૂચીને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. તેના ક્ષાયિકાદિ ષાદુ લેદ છે.

વિવેચન:—જીવાદિ નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા કે રુચિને સમ્યગ્દર્શન કહે છે, તેનું કારણ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ છે અને કાર્ય તત્ત્વ શ્રદ્ધાન છે.

જીવ:—શુભાશુભ કર્મનો કર્તા, અને તેના ફલનો લોક્તા, નરકાદિ ગતિમાં જનાર ચતન્યચુક્ત તે જીવતત્ત્વ. અહીં ‘ચેતન્ય’ જીવનું લક્ષણ છે. બાકીના વિશેષણો જીવનું સ્વરૂપ બતાવવા, અને અન્યદર્શનોએ ‘કર્મ’નો અકર્તા ફલનો અલોક્તા નરકાદિગતિમાં નહિ જનાર’ એવો આત્મા માનેલ છે તેનો વ્યવચ્છેદ (પૃથક્કાવ) કરવા માટે છે. આ લક્ષણ સંસારી જીવનું બાણુ, કેમકે ઉપરના વિશેષણો માત્ર સંસારી જીવને લાગુ પડે છે, પણ મુક્તાત્મા કર્મથી રહિત હોવાને લીધે તેને લાગુ પડતા નથી. મુક્ત અને સંસારી જીવનું ‘ચેતન્ય’ એ સામાન્ય લક્ષણ છે.

અજીવ:—ચેતન્યથી વિપરીત જડ સ્વભાવવાળો તે અજીવ તેના ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ લેદ છે. 1

પુણ્ય:—જેના ઉદયથી સુખનો અનુભવ થાય તેવા અશુભ કર્મના પુદ્ગલો તે પુણ્ય તત્ત્વ. તેના સાતાવેદનીયાદિ લેદો બાણુવા.

1. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને દાત.

પાપ:-જેના ઉદયથી દુઃખનો અનુભવ થાય તેવા અશુભ કર્મના પુદ્ગલો તે પાપ. તેના અસાતાવેદનીયાદિ ભેદો જાણવા.

આસ્રવ:-કર્મબંધના મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓ તે આસ્રવ-તત્ત્વ, ‘મિથ્યાત્વાચાસ્તુ હેતવઃ’ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ એ ચાર કર્મ બંધના હેતુઓ છે. ૧ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ‘પ્રમાદ’ પણ કર્મબંધનો હેતુ કહ્યો છે. મિથ્યાદર્શનાવિરતિ-પ્રમાદકપાયયોગા ગ્રન્થહેતવઃ (૮-૨) પણ અહીં તેનો કષાય અને યોગમાં યથાયોગ્ય અન્તર્ભાવ જાણવો.

સંવર:-જેથી આસ્રવનો નિરોધ થાય તે સંવર. “અસ્રવ-નિરોધઃ સવર.” સમિતિ, ગુપ્તિ, યતિધર્મ, અનુપ્રેક્ષા (ભાવના)

૧ ધર્માસ્તિકાય-જેમ નાહલાને ગમનમા કારણ પાણી છે, તેમ જીવ અને પરમાણુ-પુદ્ગલને ગતિમા કારણભૂત ધર્માસ્તિકાય છે તે લોચ બ્યાપી અને અરૂપી દ્રવ્ય છે

૨ અધર્માસ્તિકાય-જીવ અને પુદ્ગલની સ્થિતિમા કારણ અધર્માસ્તિકાય છે જીવ અને પરમાણુની લોકાકાશ જેટલા પરિમિત ક્ષેત્રમા ગતિ અને સ્થિતિ છે, પણ અનન્ત આકાશમા સર્વત્ર નથી, તેવું કારણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય-એ બે દ્ર-યો છે

૩ આનારાસ્તિકાય-જીવ અને પુદ્ગલને અવકાશ-જગા આપનાર આકાશ દ્રવ્ય છે

૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય-પરમાણુ તથા પરમાણુના બનેલા દ્રવ્યને પુદ્ગલાસ્તિકાય કહે છે.

૫. કાલ-દ્રવ્યની પ્રતિસમય જિન્ન જિન્ન વર્તના (અવસ્થાઓ) કરવી તે કાલને આધીન છે આ પાત્ર અજીવ દ્રવ્ય છે

૧ જિનેશ્વરે કહેલા જીવાદિ નવ તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા ન કરવી તે મિથ્યાત્વ, હિંસાદિ પાપ કર્મથી અનિવૃત્તિ તે અવિરતિ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-એ ચાર કષાય, મન વચન અને કાયાની મૃત્તિ તે યોગ-એ ચાર કર્મ બંધનનું કારણ છે

પરિષદ્જય અને ચારિત્રવટે આસ્રવનો રોધ થાય છે માટે તે સંવર છે.

૧. સમિતિ પ્રમુખ સંવરના પછ ભેદ છે તેમા સમિતિના પાંચ પ્રકાર છે.

૧. ધર્માસિમિતિ—કોઈ પણ જીવની હિંસા ન થાય તેમ માર્ગ તરફ નીચી દૃષ્ટિ રાખી ચાલવું.

૨. ભાષાસમિતિ—સત્ય બોલવું. અસત્ય તેમજ નકામું ન બોલવું.

૩. એષણાસમિતિ—દોષ રહિત આહારાદિ ગ્રહણ કરવા.

૪. આદાન નિક્ષેપણસમિતિ—કોઈપણ જીવની હિંસા ન થાય તેવી રીતે વસ્તુ લેવી મુકવી.

પારિઠાપનિકાસમિતિ—જન્તુરહિત ભૂમિ ઉપર મક્ક મૂત્રાદિના ત્યાગ કરવો.

શુષ્કિના ત્રણ ભેદ છે—૧ મનોશુષ્કિ, ૨ વચનશુષ્કિ, ૩ કાયશુષ્કિ.

૧. મનોશુષ્કિ—મનના દુષ્ટ સંકલ્પનો ત્યાગ કરવો. ૨. વચનશુષ્કિ—દુષ્ટ વચન ન બોલવું અથવા મૌન ધારણ કરવું. ૩ કાયશુષ્કિ—શરીરની ચેષ્ટાનો ત્યાગ કરવો.

યતિ ધર્મ દસ પ્રકારે છે,—૧ ક્ષમા, ૨. માનનો ત્યાગ, ૩ માયાનો ત્યાગ-સરલતા, ૪. મુક્તિ-નિર્જાલતા, ૫ તપ, ૬. સંયમ, ૭ સત્ય, ૮. શૌચ-વ્રતાદિમા દોષ ન લગાડવા, ૯ આકિંચન્ય-પરિગ્રહનો ત્યાગ, ૧૦ બ્રહ્મચર્ય.

ભાવનાના બાર ભેદ છે—૧ અનિત્ય, ૨. અસરણ, ૩. સંસાર, ૪. એકત્વ, ૫. અન્યત્વ, ૬ અશુચિત્વ, ૭ આસ્રવ, ૮ સંવર, ૯. નિર્નરા, ૧૦. લોકસ્વભાવ, ૧૧. બોધિ, ૧૨. ધર્મ ભાવના.

પરિષદ્જય—પરિષદ્-કષ્ટ, તેના ઉપર વિનય મેળવવો. તે બાવીસ પ્રકારના છે—૧. ક્રુધા, ૨. પિપાસા, ૩ શીત, ૪. ઉષ્ણ, ૫ દર્શ-ડાંસ મચ્છર વગેરે, ૬. અચેલ-વસ્ત્રનો અભાવ, ૭ અરતિ-સંયમ માર્ગમા અપ્રીતિ,

બન્ધ:-જીવ અને કર્મનો ક્ષીર નીર પેઠે પરસ્પર સંબંધ થવો તે બન્ધ. તેના પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધ એ ચાર લેઈ છે.૨

નિર્જરા:-તપવડે બાંધેલા કર્મનો અંશથી ક્ષય કરવો તે નિર્જરા. ‘યદ્વસ્ય કર્મણઃ સાટો યસ્ય સા નિર્જરા મતા’ । બાહ્યથી અને અભ્યંતર તપ વડે કર્મનો અંશતઃ ક્ષય થાય છે.

મોક્ષ:-સમગ્રકર્મનો નાશ થવો, શરીરાદિનો અત્યંત વિયોગ થવો, જન્મ મરણાદિ બંધનોથી મુક્તિ તે મોક્ષ. ‘જૃત્સ્તનકર્મણ્યયો મોક્ષઃ’

એ રીતે ઉચોપાદેયની દૃષ્ટિથી જીવાદિ નવ તરવો કહ્યા છે, પરંતુ વિભાગની દૃષ્ટિથી માત્ર જીવ અને અજીવ

૮. સ્ત્રી, ૯. અર્થા-અપ્રતિબદ્ધવિહાર, ૧૦. નિષ્વા-એકાન્ત વાસ, ૧૧. રાત્ર્યા પ્રતિકૂળ વસતિ, ૧૨ આકોરા, ૧૩ વધ-મારે ખાવો, ૧૪. ચાચના, ૧૫ અશાભ-ઇષ્ટ વસ્તુની અપ્રાપ્તિ, ૧૬ રોગ, ૧૭. તુલ્યસ્પર્શ-કામના આસનની તીક્ષ્ણ અણીતું બોધાણું. ૧૮. મય, ૧૯. સત્કાર, ૨૦. પ્રજ્ઞા, ૨૧. અજ્ઞાન, ૨૨. સંયત્કર્મનપરિપક્વ-જૈન ધર્મમાં અશ્રદ્ધા-અસ્થિરતા-એ બાવીસ પરિપક્વો છે. તેના ઉપર બિહુએ વિગત મેળવવો જોઈએ.

ચારિત્ર-ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર છે ૧, સામાયિક, ૨. ઉદોપસ્થાપનીય, ૩. પરિહાર-વિશુદ્ધિ ૪. સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય, ૫ ચલાખ્યાત એ રીતે સંવર તત્વના પાંચ પ્રકાર થાય છે

૭. વિશેષ મટિ જુઓ ગા. ૨ નું વિવેચન.

૭ બાહ્ય તપના ૭ પ્રકાર છે-૧. અનરાગ-આહારનો ત્યાગ, ૨. હનોદરિકા-પોતાના સ્વાભાવિક આહારથી ઝાંઝા આહાર લેવો, ૩. વૃત્તિ સંક્ષેપ-ખાવા, પીવા વગેરે પોતાને ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓને ધરાડવી,

એ બેજ તરવો છે, બાકીના તરવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. પુણ્ય અને પાપ એ કર્મના પુણ્યો હોવાથી તેનો અણવમાં સમાવેશ થાય છે; આસવ અને બન્ધ બન્ને નિશ્ચય નયથી કર્મની અવસ્થા છે, અને કર્મ અણવ છે માટે તેનો અણવમાં સમાવેશ થાય છે. વ્યવહાર નયથી તે જીવનો અશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી જીવમાં પણ તેનો સમાવેશ થઈ શકે છે. સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ એ જીવની વિશુદ્ધ અવસ્થા છે, માટે તેનો જીવમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. એ રીતે જીવ અને અણવ-એ બે તરવોમાં બાકીના તરવોનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ બે તરવો કહેવાથી હેય ઉપાદેય તરવોનું જ્ઞાન થતું નથી, અને તેનું જ્ઞાન થયા શિવાય પરમ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી નથી. હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનું અહણ કરવું તે જ્ઞાનનું પ્રયોજન છે, માટે નવ તરવોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે-અહીં મોક્ષ એ સુખ્ય ઉપાદેય તરવ છે, કેમકે સુખ, શાન્તિપણું અને જ્ઞાન તે દરેક પ્રાપ્તિનું અંતિમ ધ્યેય છે; મોક્ષ શિવાય તેનો અસં-

૪. રસ ત્યાગ-દૂધ દહીં મીઠાઈ-વગેરે માફક આહારનો ત્યાગ કરવો, ૫. કાયકલેશ-શરીરને કષ્ટ આપવું, ૬. સંલિનતા-ઇન્દ્રિય કપાય અને યોગનો સંકેત-નિગ્રહ કરવો.

આંતરની શુદ્ધિ સાથે અવ્યન્તર તપનો ખાસ સંબન્ધ છે. તેના છ પ્રકાર છે-૧ પ્રાયશ્ચિત્ત-કરેલા અપરાધને ગુરુસમક્ષ નિવેદન કરી તેણે આપેલી શિક્ષાને સહન કરી પુનઃ નહિ કરવાનો સંકલ્પ કરવો; ૨. વિનય-શુભાધિકનું બહુમાન; ૩. વૈયાટ્ય-બાળ-વૃદ્ધ તથા રોગી સાધુ વગેરેની સેવા; ૪. સ્વાધ્યાય-જ્ઞાની પુરુષોના વચનનું મનન; ૫. ધ્યાન-ચિત્તની એકાગ્રતા; ૬. કાર્યોત્સર્ગ-શરીરના બાહ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરી પરમેશ્વી નમસ્કારાદિનું ચિંતન કરવું.

ભવ છે. મોક્ષનું કારણ સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વ છે, માટે તે પણ ઉપાદેય છે. સંવર અને નિર્જરાના કારણો મેળવી આપનાર તરીકે પુણ્ય પણ ઠરાવિત ઉપાદેય છે. કર્મના બંધ હેય છે, કેમકે સર્વ દુઃખનું મૂળ કારણ છે. બંધનું કારણ-આસવ છે માટે તે પણ ત્યાગ કરવા લાયક છે. પુણ્ય અને પાપ કર્મના બંધ રૂપ હોવાથી તે પણ હેય છે, આ પ્રકારે હેયોપાદેયની દૃષ્ટિથી જિનેન્દ્રે નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.

એ નવ તત્ત્વની રુચિરૂપ આત્મપરિણામ તે સમ્યગ્દર્શન. “તત્વાર્થશ્રદ્ધાન સમ્યગ્દર્શનમ્.” તત્ત્વરૂપ પદાર્થની શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યગ્દર્શન તેના ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક ત્રણ ભેદ છે.

ઔપશમિક:-ચિથ્થાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યક્ત્વમોહનીયના અનુદયવટે પ્રકટ થયેલ તત્ત્વરુચિ તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ, અહીં જોણે અનન્તાનુમંધી ચતુષ્કનો ક્ષય કયો છે અગર ઉપશમાવ્યા છે તેને અનન્તાનુબન્ધિ ચતુષ્કનો રસોદય અને પ્રદેશોદય હોતો નથી. અને બીજાને તેનો માત્ર પ્રદેશોદય હોય છે, પણ રસોદય હોતો નથી. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનું વિશેષ સ્વરૂપ પૂર્વની ગાથાના વિવેચનમાં બતાવ્યું છે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

ક્ષાયોપશમિક:-મિથ્યાત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયના માત્ર પ્રદેશોદય વટે અને સમ્યક્ત્વમોહનીયના રસોદયવટે પ્રકટ થયેલ તત્ત્વરુચિ તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ.

અહીં જેણે અનન્તાનુબન્ધિ ચતુષ્કનો ક્ષય કર્યો નથી તેને માત્ર તેનો પ્રદેશોદય હોય છે, અને ઇતરને તેનો રસોદય અને પ્રદેશોદય બન્ને હોતો નથી. ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ કાંઈક અધિક એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે બીજી મોટી સ્થિતિમાંથી મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વના દલિક ગ્રહણ કરી એક આવલિકા કાળમાં ગોઠવે છે. હવે માત્ર આવલિકા બાકી રહે ત્યારે જેને સમ્યક્ત્વપુંજનો ઉદય થાય તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. અથવા જેઓએ પૂર્વે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય સત્તામાં નથી એવા મિથ્યાદષ્ટિ છવો અપૂર્વ કરણ વડે ત્રિપુંજ કરે છે, અને ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે. જેઓને સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય સત્તામાં છે તેઓ પણ અપૂર્વ કરણ વડે ત્રિપુંજ કરે છે અને શુદ્ધ પુંજનો ઉદય થવાથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

ક્ષાયિકૃતઃ—અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્ક અને દર્શનમોહનીયત્રિકના ક્ષયથી પ્રકટ થયેલી શુદ્ધ તત્ત્વરુચિ તે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ. ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રથમ અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્કનો ક્ષય કરી પછી દર્શનમોહનીયત્રિકનો ક્ષય કરે છે ત્યારે તેને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સમ્યક્ત્વ માત્ર વજ્ર ઋષભ નારાય સઘયણવાળા જિનકાલિક મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે.^૧

એ રીતે ઉપર કહેલા ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વ મુખ્ય છે. એ શિવાય બીજા ઘણા સમ્યક્ત્વના ભેદો છે, તેનો આ

ત્રણ ભેદમાં યથાયોગ્ય સમાવેશ થાય છે. જેમ કે સમ્યક્ત્વમોહનીયના છેલ્લા સમયના પુદ્ગલોના ઉદયજન્ય તત્ત્વ રૂચિ તે વેદક સમ્યક્ત્વ. આ સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં અન્તર્ગત છે. એ શિવાય મિશ્રમોહનીયના ઉદયવાળાને મિશ્રસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તે સમ્યક્ત્વ નથી, કેમકે તેનું તત્ત્વરૂચિ રૂપ લક્ષણ તેમાં ઘટતું નથી.

હવે મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીયનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

મીસા ન રાગદોસો જિણધમ્મે અંતમુદ્ધુ જહા અન્ને ।

નાલિઅરદીવમણુણો મિચ્છં જિણધમ્મવિવરીઅં ॥ ૧૬ ॥

(મિશ્રાદૂ ન રાગદ્વેષો જિનધર્મે અન્તમુદ્ધૂર્તે ચયાડ્ઝે ।

નાલિકેતદ્વીપનનુજસ્ય મિશ્યાત્વં જિનધર્મવિવરતિમ્ ॥)

અર્થઃ—મિશ્રમોહનીયના ઉદયથી જિનપ્રણીત ધર્મ-વિષે રુચિલક્ષણ રાગ તેમ અરુચિલક્ષણ દ્વેષ હોતો નથી. તેના ઉદયકાલ માત્ર અન્તર્મુદ્ધૂર્તનો છે. જેમ ધાન્ય વિષે નાલિકેર દ્વાપના મનુષ્યને પ્રીતિ તેમ દ્વેષ હોતો નથી મિ-થ્યાત્વમોહનીય જિનધર્મથી વિપરીતશ્રદ્ધારૂપ બાણવી.

વિવેચન—જ્યાં કેવળ નાલિએર થાય છે, તેવા દ્વીપ-માં વસનાર મનુષ્યને ત્યાં ધાન્ય નિપજતું નહિ હોવાથી તેના સ્વાદનો અનુભવ હોતો નથી, તેથી તેને અન્નતરફ રૂચિ કે અરૂચિ થતી નથી, તેમ મિશ્રમોહનીયના ઉદયથી પ્રાણીને

નિનપ્રણીત તત્ત્વવિષયક રુચિ કે અરુચિ હોતી નથી. તેનો ઉદય માત્ર અન્તમુહૂર્ત સુધી રહે છે. પછી સમ્યક્ત્વનો વિશેષાંશ હોય તો સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને મિથ્યાત્વનો વિશેષાંશ હોય તો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થાય છે. નિનપ્રણીત તત્ત્વ વિષે અશ્રદ્ધા-અરુચિ તે મિથ્યાત્વમોહનીય જાણવું. એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારે દર્શનમોહનીયનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે ચારિત્રમોહનીય કર્મનું વર્ણન કરે છે—

સોલસ કસાય નવ નોકસાય દુવિદ્વં ચરિત્તમોહનીયં ।

અણ અપ્પચ્ચક્ષાણા પચ્ચક્ષાણા ય સંજલણા ॥૧૭॥

પોઢશ કપાયા નવ નોકપાયા દ્વિવિદ્વં ચારિત્રમોહનીયમ્ ।

અનન્તા અપ્રત્યાખ્યાનાઃ પ્રત્યાખ્યાનાશ્ચ સંજ્વલનાઃ ॥

અર્થ:—સોળ કપાય અને નવ નોકપાય—એ બે પ્રકારે ચારિત્રમોહનીય છે. અનન્તાનુબન્ધિ, અપ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન—એ ચાર પ્રકારે ક્રોધાદિ કપાયો જાણવા.

વિવેચન:—ચારિત્રમોહનીય કર્મના બે ભેદ છે—કપાયમોહનીય અને નોકપાયમોહનીય. કપ—સંસાર, આય-લાભ, જેનાથી સંસારનો લાભ થાય તે કપાય; તેના ક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર પ્રકાર છે. ક્રોધ-અક્ષમા, માન-જાતિ બલ વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ ગર્વ, માયા-કપટ—પારકાને છેતરવારૂપ પરિણામ;

લોભ—અસંતોષાત્મક અથવા આસક્તિરૂપ પરિણામ. તેના અનન્તાનુબન્ધિ વગેરે ચાર લેહ છે; તેથી સોળ કષાયો થાય છે. કષાયની સાથે રહેનાર હાસ્યાદિ તે નોકષાય. તે નવ પ્રકારના છે. અહીં ‘ નો ’ શબ્દ સાહચર્ય વાચક છે.

“ કપાયસદ્વર્તિત્વાત્ કપાયપ્રેરણાદપિ ।

દાસ્યાદિનષકસ્યોક્તા નોકપાયકપાયતા ” ॥

કષાયની સાથે રહેતા હોવાથી અને કષાયને ઉદ્દીપન કરવાથી હાસ્યાદિ નવ પ્રકૃતિને નોકષાય કહે છે.

હાસ્યાદિ નોકષાય આદિના બાર કષાયની સાથે રહે છે, કેમકે તેનો ક્ષય થયા પછી તરત નોકષાયનો ક્ષય થાય છે; માટે તે કષાયના સહચારી છે.

કષાય મોહનીયનું સ્વરૂપ બતાવે છે:—યદપિ કોધાદિ કષાયના તીવ્ર મન્દાદિરૂપે અસંખ્યાત લેહ થાય છે. પરન્તુ તે લક્ષ્યમાં ન આવી શકે માટે તેના સ્પૂલ ચાર લેહ પાડ્યા છે.

અનન્તાનુબન્ધી:—અનન્ત સંસારના કારણભૂત જે તીવ્રતર કષાય તે અનન્તાનુબન્ધી; તેને ‘ સંયોજના ’ પણ કહે છે. કારણ તે આત્માને અનન્ત સંસાર સાથે જોડે છે. તેના કોધ માન માયા અને લોભ—એ ચાર પ્રકાર છે.

અપ્રત્યાખ્યાન:—જેના ઉદયથી સ્વરૂપ પણ વિરતિનો પરિણામ ન થાય એવો તીવ્ર કષાય તે અપ્રત્યાખ્યાન. તેને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પણ કહે છે અહીંઆ ‘અ’ નો સ્વરૂપ અર્થ છે. ‘સ્વરૂપમપિ પ્રત્યાલ્પાનમાવૃણ્વન્તિ, દેશ વિરતિના પરિ-

શુભને પણ આવરે તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ. અનન્તાનુબંધીની અપેક્ષાએ આ કથાય મંદ છે.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણ:-હિંસાદિ પાપ વ્યાપારના સર્વથા ત્યાગ કરવા રૂપ પ્રત્યાખ્યાનને જે કથાય આવરે તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણની અપેક્ષાએ આ કથાય મંદ હોવાથી તેનાં ઉદયથી દેશવિરતિના પરિણામને ધાત થતો નથી તેના કોધાદિ આર લેઈ છે.

સંજવલન:-સમ્ દ્વપજ્જલ્યન્તીતિ સજ્જલના:-આરિત્રવાળા યતિને પણ પરિધિહાદિ પ્રાપ્ત થવાથી કાંઈક કથાયયુક્ત કરે તે સંજવલન. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કથાયથી આ સંજવલન કથાય ઘણું મંદ છે. તેના કોધાદિ આર પ્રકાર છે એ પ્રમાણે સોળ કથાય થયા.

[કથાઓની સ્થૂલ વ્યવહાર નખને આધારી રિથિતિ—તેમનું નરકાદિ ગતિઓનું હેતુપણ તથા સમ્યક્તાદિગુણોને ધાત કરવાપણ]

જાજીવ-ચરિમ-ચડમાસ-પક્ષગા નરગ-તિરિય-નર-અમરા ।
સમ્મા-ણુ-સઘ્વવિરદ્-અહસ્વાયચરિત્તઘાયકરા ॥૧૮॥

યાવજ્જીવ-વર્ષ-ચતુર્માસ-પક્ષગા નરક-તિર્યગ્-નરા-મરા ।

સમ્યગ્-ણુ-સર્વવિરતિ.યથાસૂયાતચારિત્રઘાતકરાઃ ॥

અર્થ:-અનન્તાનુબંધી આદિ કથાઓ અનુક્રમે યાવજ્જીવ, વર્ષ, ચારમાસ અને પક્ષપર્યંત રહેવાવાળા; નરક તિર્યગ્ મનુષ્ય અને દેવગતિનું કારણભૂત, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ અને યથાખ્યાતચારિત્રનો ધાત કરનારા છે.

વિવેચન:—અનન્તાનુબન્ધી કષાય યાવજીવ પર્યન્ત, અપ્રત્યાખ્યાન કષાય વર્ષપર્યન્ત, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર માસ પર્યન્ત અને સંજવલનકષાય પંદર દિવસ સુધી રહે છે. કષાયોની તીવ્રતા અને મન્દતા બતાવવા માટે સ્થૂલ વ્યવહારનયને આશ્રયી ઉપરની સ્થિતિનું કથન છે. કેમકે બાહુબલિને સંજવલન કષાય એક વર્ષ સુધી અને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને અનન્તાનુબન્ધી અન્તર્મુહર્તા કાળ રહ્યા છે. તે શિવાય અન્ય સાધુઓને આકર્ષાદિક પ્રસંગે પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન અને અનન્તાનુબન્ધી કષાયની અન્તર્મુહર્તાદિ કાળની સ્થિતિ સંભવે છે. જેમ કોઈ મનુષ્યને અમુક નિમિત્તે કોઈ અન્ય માણસના ઉપર તીવ્ર ક્રોધ થયો, તે જ્યાં સુધી જીવે છે ત્યાં સુધી તેના અંતઃકરણમાંથી જતો નથી, તેવો તીવ્ર કષાય તે અનન્તાનુબન્ધી બાણુવો. કોઈ માણસને માત્ર વર્ષ પર્યન્ત ક્રોધ રહે છે, વરસ પછી સાંવત્સરીક પ્રતિક્રમણ કાળે ક્ષામણી કરવાથી કે ખીજી રીતે નાશ પામે છે. તેવો પૂર્વથી કાંઈક મન્દ તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ. કોઈ મનુષ્યને ચાર માસ પર્યન્ત ક્રોધ રહે છે, ચાર માસ પછી આતુર્ભાસિક પ્રતિક્રમણ કરતાં ખમાવતાં નાશ પામે છે. તેવો પહેલાથી મન્દ કષાય તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ. કોઈ જીવને પક્ષ સુધી ક્રોધ રહે છે, પછીથી પાશ્વિક પ્રતિક્રમણ કાળે સર્વ જીવને ખમાવતાં નાશ પામે છે. તેવો પૂર્વથી મન્દ કષાય તે સંજવલન. આવી રીતે સહેલાઈથી કષાયોની તીવ્રતા અને મન્દતા પરસ્પર જણાવવી એવું તાત્પર્ય આ સ્થિતિ કથનનું હોય તેમ સંભવિત છે. અન્યથા ઉપર કહેલી સ્થિતિની સાથે કષાયોનો સંબન્ધ કોઈ પણ રીતે ઘટી શકતો નથી.

અનન્તાનુગન્ધિ કષાય નરકનો હેતુ, અપ્રત્યાખ્યાના-
વરણ કષાય તિર્યચગતિનો હેતુ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય
મનુષ્ય ગતિનો હેતુ અને સંજ્વલન કષાય દેવગતિનો હેતુ
છે. આ કથન પણ પૂર્વની માફક કષાયોની તીવ્રતા મન્દતા
સમજાવવા વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ છે; કેમકે અનન્તાનુ-
ગન્ધિ કષાયને ઉદયે વર્તમાન જીવ ચાર ગતિના આયુષ્યનો
ખંધ કરી આરે ગતિમાં ગમન કરે છે. પરંતુ એટલી
વિશેષતા છે કે તીવ્ર અનન્તાનુગન્ધી કષાયના ઉદયે વર્તે
જીવ નરકાયુષ્યનો ખંધ કરી નરકગતિમાં જાય છે. હવે
અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉદય અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિને
હોય છે તે માત્ર મનુષ્યાયુ, દેવાયુ અને તેની ગતિનો ખંધ
કરે છે, પણ નરકાયુ કે તિર્યચાયુ અને તેની ગતિનો ખંધ
કરતો નથી. તેમજ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉદય દેશ-
વિરતિને હોય છે. તે માત્ર દેવાયુ અને દેવગતિનો ખંધ
કરે છે પણ મનુષ્યાયુ અને મનુષ્યગતિનો ખંધ કરતો નથી.
સંજ્વલનકષાયનો ઉદય સંયત સાધુને હોય છે, તે દેવાયુ
અને દેવગતિનો ખંધ કરે અથવા ન પણ કરે તેથી અન-
ન્તાનુગન્ધ્યાદિક કષાયો નરકાદિક ગતિના કારણ છે તે સ્પૂર્ણ
દષ્ટિથી કહેણું છે.

અનન્તાનુગન્ધી કષાય સમ્યક્ત્વનો, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ
દેશવિરતિનો, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ સર્વવિરતિનો અને સંજ્વલન
યથાખ્યાત ચાસ્ત્રનો ઘાત કરે છે; કેમકે અનન્તાનુગન્ધી
કષાયને ઉદયે ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક કે ઔપશમિક કોઇ
પણ સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદ-

અથી દેશવિરતિ હોતી નથી, પણ સમ્યક્ત્વ સંભવે છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કથાયના ઉદયે સર્વવિરતિપણું હોતું નથી, પણ દેશવિરતિનો સંભવ છે, સંબલન કથાયના ઉદયથી મોહના ઉદયના અભાવરૂપ યથાખ્યાત આદિ હોતું નથી, પણ સર્વવિરતિ હોય છે.

જલરેખાદિના દૃષ્ટાન્તથી કોષાદિનું સ્વરૂપ બતાવે છે.—

જલ-રેણુ-પુઢાવિ-પન્થય-રાઈસરિસો ચણ્ઠિવિહો કોહો ।

તિણિસલયા-ઘઢ-ઢિય-સેલત્થંભોવમો માણો ॥ ૧૯ ॥

જલ-રેણુ-પૃથિવી-પર્વતરાજિસદ્દશશ્ચતુર્વિધ. ક્રોધઃ ।

તિનિશલતા-કાષ્ઠા-રિધક-શૈલન્તમ્મોપમો માનઃ ॥

અર્થઃ—જલરેખા સમાન, રેતીમાં કરેલી રેખા સમાન, પૃથ્વીની રેખાસમાન, અને પર્વતની રેખાસમાન—એ ચાર પ્રકારનો કોષ જણવો. નેતરની સોટી સમાન, કાષ્ઠસમાન, અસ્થિ સમાન અને પત્થરના સ્તંભસમાન અનુક્રમે ચાર પ્રકારનો માન જણવો.

વિવેચનઃ—જેમ લાકડી વતી જલમાં રેખા દોરીએ તો તે રેખા તરત મટી જાય છે. તેમ સંબલન કોષ મન્દ હોવાથી તુરત નિવૃત્ત થાય છે; માટે તે જલરેખાસમાન જણવો. રેતીમાં કરેલ રેખા જરા પવન વાતા નિવૃત્ત થાય છે, તેમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કોષ સંબલનની અપેક્ષાએ તીવ્ર હોવાથી કાંઈક વિલંબે શાન્ત થાય છે, માટે તે રેતીની રેખાસમાન જણવો. પૃથ્વીમાં પડેલી ફાટ કાઢવાના પુરાવાથી

લાંબા કાળે દૂર થાય છે, તેમ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય તીવ્રતર હોવાથી મુશ્કેલીથી બહુ વિલંબે દૂર થાય છે; માટે તે પૃથ્વીની રેખા સમાન જાણવો. પર્વતમાં પડેલી ક્ષાટ કોઈ પણ રીતે દૂર થતી નથી, તેમ અનન્તાનુબન્ધિ કોઈ કોઈ પણ રીતે શાન્ત થતો નથી; માટે તે પર્વતની રેખા સમાન જાણવો. કોઈનો વિઘટન-ભિન્નતા કરવાનો સ્વભાવ છે, માટે જલરેખા સમાન રેણુરેખા સમાન વગેરે યોગ્ય દૃષ્ટાન્તોથી સરખામણી કરેલ છે. જેમ જલમાં લાકડીવતી રેખા દોરવાથી ભિન્નતા થાય છે અને તે તરતજ નિવૃત્ત થાય છે, તેમ સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી થયેલ ભિન્નતા તરત દૂર થાય છે. પર્વતમાં પડેલી ક્ષાટ કોઈ રીતે દૂર થતી નથી, તેમ અનન્તાનુબન્ધી કષાયના ઉદયથી અંતઃકરણમાં થયેલી ભિન્નતા કોઈ પણ રીતે દૂર થતી નથી.

માનનો અનમન સ્વભાવ છે, જેમ નેતરની લતા સહેલાઈથી નમે છે, તેમ જીવ સંજ્વલનમાનના ઉદયજન્ય આગ્રહને તરત છોડી દઈ નમે છે; માટે સંજ્વલન માન નેતરની લતા સમાન જાણવો. જેમ કાષ્ઠ પાણીમાં પલાળવા પ્રમુખ ઉપાયોથી મુસીબતે નમે છે, તેમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માનના ઉદયથી જીવ જરા મુશ્કેલીથી નમે છે, માટે પ્રત્યાખ્યાનાવરણમાન કાષ્ઠસમાન છે. જેમ હાડકું બહુ ઉપાયોથી મહા કષ્ટે નમે છે; તેમ અપ્રત્યાખ્યાન માનના ઉદયથી જીવ બહુ મુશ્કેલીથી નમે છે; માટે અસ્થિના સમાન અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન જાણવો. જેમ પથ્થરનો સ્તંભ કોઈપણ

રીતે નમે નહિ તેમ અનન્તાનુબન્ધી માનના ઉદયથી પ્રાણી બહુ ઉપાય કર્યો છતાં નમતો નથી માટે પત્યરના સ્તંભ સરખો અનન્તાનુબન્ધિમાન બાણુવો.

માયાઽવલોહિ-ગોમુત્તિ-મિંદ્રસિંગ-ઘણવંસિમૂલસમા ।

લોહો હલિદ-સ્વંજણ-કદમ-કિમિરાગસામાણો ॥૨૦॥

માયાઽવલોહિકા-ગોમૂત્રિકા-મેષશૃંગ-ઘનવશીમૂલસમા ।

લોમો હરિદ્રા-સ્વજ્ઞન-કર્દમ-કુમિરાગસમાનઃ ॥

અર્થ:-વાંસ વગેરેની છાલ, ગોમૂત્રિકા, ઘેટાનુ શિંગડું અને કઠણુ વાંસના મૂળ સરખી (સંબલનાદિની) માયા બાણુવી. હલદરનો રંગ, ખંજન, કીચડ અને કુમિરંગ સમાન (સંબલનાદિ) લોભ બાણુવો.

વિવેચન:-માયાનો વક્ર સ્વભાવ છે. જેમ વાંસની છાલ વક્ર હોય છે, પરંતુ કામલ હોવાથી તરત સિધી થઇ જાય છે, તેમ સંબલન માયાના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી વક્રતા તરત જ દૂર થાય છે; માટે સંબલન માયા વાંસની છાલ સમાન કહી છે. ગોમૂત્રિકા વક્ર હોય છે, તેની વક્રતા જરા નિલભે દૂર થાય છે, તેમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણી માયાના ઉદયથી થયેલી વક્રતા થોડે પ્રયત્ને દૂર થાય છે માટે ગોમૂત્રિકાસમાન પ્રત્યાખ્યાનાવરણી માયા બાણુવી. જેમ મેંઢાના શૃંગની વક્રતા મહા કષ્ટથી દૂર કરી શકાય છે, તેમ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી માયાજન્ય વક્રતા મહા મુસીબતથી દૂર કરાય છે માટે મેષશૃંગસમાન અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી માયા બાણુવી. વાંસનું મૂળ ઘણું કઠણુ અને વક્ર હોય છે, કોઈ પણ પ્રયત્નથી તે

સિધુ થઇ શકે નહિ, તેમ અનન્તાનુબંધિની માયાથી ઉત્પન્ન થયેલી કુટિલતા કોઇ પણ રીતે દૂર ન થાય માટે કંઇ વાંસના મૂળ સમાન અનન્તાનુબંધિની માયા જાણવી.

લોભનો રક્ત થવાનો સ્વભાવ છે. જેમ હલદરનો રંગ જલ્દી ઉડી જાય છે, તેમ જે લોભના ઉદયથી થયેલો રાગ-આસક્તિ તરત નિવૃત્ત થાય તે હરિદ્રા સમાન સંજ્વલન લોભ જાણવો. જેમ દીવાની મેષ વગેરે વસ્ત્રને લાગી હોય તો પ્રયત્નથી દૂર થાય છે, તેમ જે લોભજન્ય આસક્તિ જરા મુશ્કેલીથી દૂર થાય તે ખંજન સમાન પ્રત્યાખ્યાનાવરણ લોભ સમજવો. જેમ નગરની ખાળનો ચીકણો કીચડ વસ્ત્રાદિને લાગ્યો હોય તો મહા પ્રયત્ન દૂર કરાય, તેમ જે લોભ ઘણા પ્રયત્ન નિવૃત્ત થાય તે કર્દમ સમાન અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ લોભ જાણવો. વસ્ત્રને લાગેલ કૃમિરંગ કોઈ પણ પ્રકારે દૂર ન થઈ શકે તેમ જે લોભ કોઈ પણ રીતે નિવૃત્ત ન થાય તે કૃમિરંગસમાન અનન્તાનુબંધી લોભ જાણવો.

એ પ્રમાણે કપાયમોહનીયનું સ્વરૂપ કહ્યું, નોકપાયના જે ભેદ છે. હાસ્ત્યાદિષદ્ક અને વેદત્રિક. તેમાં પ્રથમ હાસ્ત્યાદિષદ્કનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે—

जस्सुदया होइ जीए हास रइ अरइ सोग भय कुच्छ ।
सनिमित्तमन्त्रहा वा तं इह हासाइमोहणीयं ॥ २१ ॥

यस्योदयाद् भवति जीवे हासो रतिररतिः शोको मयं कुन्मा ।
सनिमित्तमन्यया वा तदिह हास्यादिमोहनियम् ॥

અર્થ:-જેના ઉદયથી કંઈ પણ નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય અને ભુગુપ્તિ થાય તે અહીં હાસ્યાદિ મોહનીય બાબતો.

વિવેચન:-જેના ઉદયથી દર્શન, શ્રવણ અને ભાષણરૂપ બાહ્યનિમિત્તથી કે બાહ્યનિમિત્ત શિવાય સ્મરણ માત્રથી હાસ્ય થાય તે હાસ્યમોહનીય. ઠાણાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે-કે “ ચઠર્હિ ઠાળેર્હિ હામુપ્પત્તી સિયા । તજહા-પાસિત્તા, ૨ મ્માસિત્તા, ૩ મુણિત્તા. ૪ સમારિત્તા ॥ ” આર સ્થાનકે હાસ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. દર્શનથી, ભાષણથી, શ્રવણથી અને સ્મરણથી. અહીં દર્શન, ભાષણ અને શ્રવણ બાહ્ય કારણ છે અને સ્મરણ અભ્યંતર કારણ છે. જેના ઉદયથી સનિમિત્ત કે નિર્નિમિત્ત બાહ્યાભ્યંતર વસ્તુ વિષે પ્રીતિ થાય તે રતિમોહનીય. જેના ઉદયથી અપ્રીતિ થાય તે અરતિમોહનીય.

પ્રીતિ સુખ રૂપ અને અપ્રીતિ દુઃખ રૂપ છે, તેથી વેદનીય કર્મમાં તેનો સમાવેશ થઈ શકે, તે રતિ અને અરતિ મોહનીય માનવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. આ શંકા અચુકત છે, કેમકે વેદનીય કર્મ વડે સુખ અને દુઃખના કારણો પ્રાપ્ત થાય છે, પણ સુખના કારણોમાં પ્રીતિ અને દુઃખના કારણોમાં અપ્રીતિ થવી તે રતિ અરતિ મોહનીયનો વ્યાપાર છે.

જેના ઉદયથી પ્રિયના વિયોગાદિ નિમિત્તે આકંદન કરે, પૃથ્વીપર આજોડે, દીર્ઘ નીસાસો મૂકે તે શોકમોહનીય. જેના ઉદયથી સનિમિત્ત કે નિમિત્ત વિના સંકલ્પ માત્રથી ભય પામે તે ભયમોહનીય.

ભય સાત પ્રકારના કહેલા છે:—૧. મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય થાય તે ઇહલોક ભય. ૨. મનુષ્યને પશુ આદિકનો કે નરકાદિગતિનો ભય તે પરલોક ભય. ૩ દ્રવ્યાદિના હરણનો ભય તે આદાન ભય. ૪. પોતાના ઉપર વિદ્યુત્પાતનો કે ઘર વગેરે પડવાનો ભય તે અકસ્માદ ભય. ૫. અવિકાનો ભય તે આજીવિકા ભય. ૬. મૃત્યુનો ભય તે મરણ ભય. ૭. અપય-શનો ભય તે અશ્લાઘા ભય.

જેના ઉદયથી શુભ કે અશુભ વસ્તુ વિષયક જુશુઆ થાય તે જુશુઆ મોહનીય. એ રીતે હાસ્યાદિ ષટ્કનું સ્વરૂપ બતાવ્યું.

હવે ત્રણ વેદનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે:—

પુરિસિ-ત્થી-તદુભયં પદ્મ અહિલામો જવ્વસા હવદ્ સો ડ ।
થી-નર-નપુવેડદઓ ફુંફુમ-તણ-નગરદાહસમો ॥ ૨૨ ॥

પુરુષ-સ્ત્રી-તદુભય પ્રત્યભિલાષો ચદ્વશાદ્ ભવતિ સ હુ ।

સ્ત્રી-નર-નપુંસકવેદોદય. ફુંફુમા-તૃણ-નગરદાહસમઃ ॥

અર્થ:-પુરુષ, સ્ત્રી અને તે બન્નેના પ્રતિ અભિ-લાષ જે કર્મના વશથી થાય તે અનુક્રમે સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ બાણવો તેનો ઉદય છાણનાં, તૃણના અને નગરના અગ્નિ સમાન છે.

સ્ત્રીવેદ--જેમ પિત્તના પ્રકોપથી મીઠા પદાર્થ ખાવાની ઇચ્છા થાય, તેમ જેના ઉદયથી પુરુષના પ્રતિ અભિલાષા થાય તે છાણના અગ્નિ સરખો સ્ત્રીવેદનો ઉદય બાણવો જેમ

છાણુનો અગ્નિ ફેરવવાથી વધે છે, તેમ પુરુષના સ્પર્શોદ્દિથી સ્ત્રીને અધિક અભિલાષા થાય છે; પુરુષના સ્પર્શોદ્દિકે વિના ભસ્મથી ઢાંકેલ છાણુના અગ્નિસમાન સ્ત્રીવેદનો ઉદય મન્દ હોય છે.

પુરુષવેદ:-જેના ઉદયથી સ્ત્રી પ્રતિ મૈથુનનો અભિલાષ થાય તે પુરુષવેદ બળવો. તેનો ઉદય તૃણના અગ્નિ સમાન છે. જેમ તૃણનો અગ્નિ એકદમ થાય છે, અને શીઘ્ર શાંત થાય છે, તેમ પુરુષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીના પ્રતિ અધિક ઉત્સુકતા થાય છે અને સ્ત્રી સેવન પછી તરત જ શાન્ત થાય છે.

નપુ સ્કવેદ:-જેના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેના પ્રતિ અભિલાષા થાય તે નપુ સ્ક વેદ બળવો. તે નગરદાહના સરખો છે. જેમ શહેરમાં આગ લાગે અને તે લાંબા કાળ સૂધી બળ્યા કરે, તેમ નપુ સ્કવેદના ઉદયથી પુરુષ સ્ત્રી-બન્નેના પ્રતિ તીવ્ર અભિલાષા થાય અને તે લાંબા કાળે પણ નિવૃત્ત ન થાય. એ રીતે અઠ્યાવીશ પ્રકારે મોહનીય કર્મ કહ્યું.

હવે આયુષ્કર્મના દેવાદિ ચાર પ્રકાર, અને નામ કર્મના ભેદોનું વર્ણન કરે છે:—

સુર-નર-તિરિ-નરયાઙ્ગ હૃદિસરિસં નામકમ્મ ચિત્તિસમં ।

વાયાલ-તિનવદ્વિહં તિરુત્તરસયં ચ સત્તદ્ધી ॥ ૨૧ ॥

સુર-નર તિર્યગ્-નરકાયુર્હૃદિસદ્દશં નામકર્મ ચિત્તિસમમ્ ।

દ્વિત્વારિશત્-ત્રિનવતિવિધં ત્ર્યુત્તરશત ચ સપ્તષાષ્ટિઃ ॥

અર્થ:-દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્યચાયુ અને નરકાયુ-એ

રીતે ચાર પ્રકારે આયુષ્ કર્મ છે, અને તે હડિ (હેડ) ના સરખું છે. નામકર્મ ચિતારા સમાન છે તેના બેતાળીશ, ત્રાણું, એકસો ત્રણ અને સડસઠ પ્રકાર છે.

આયુષ્:-જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણી જીવે, અને જેના ક્ષયથી મરણ પામે તે આયુષ્કર્મ. તે હેડના સમાન છે. જેમ કોઈ ગુન્હેગારને અમુક મુદતની હેડની સજા કરી હોય, અને જ્યાં સૂધી સજાની મુદત પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી તે હેડમાંથી નીકળી શકે નહિ. તેમ જ્યાં સૂધી આયુષ્ પૂરૂ ન થાય ત્યાં સૂધી આત્મા આ સ્થૂલ શરીરનો ત્યાગ ન કરી શકે.

સામાન્ય રીતે આયુષ્ બે પ્રકારનું છે—અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય. ચિન્તાદિક આંતર કારણ કે વિપશાસ્ત્રાદિ બાહ્ય કારણથી લાખા કાળ સૂધી લોગવવા લાયક આયુષ્ થોડા કાળમાં લોગવાય તે અપવર્તનીય, અને જેટલા કાળમાં લોગવવા લાયક હોય તેટલા જ કાળમાં લોગવાય પણ તેમાં ન્યૂનતા ન થાય તે અનપવર્તનીય દેવ, નારક, ચરમ શરીરી, ઉત્તમ પુરુષ-તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ અને અસંખ્ય વર્ષના આયુષ્વાળા મનુષ્ય અને તિર્યચનું અનપવર્તનીય આયુષ્ હોય છે; અને તે શિવાય બાકીના જીવોનું અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય બન્ને પ્રકારનું આયુષ્ હોય છે. તેના ચાર પ્રકાર છે. દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્યચાયુ અને નરકાયુ.

મુરાયુ:- સુર-દેવ, મુરન્તિ સહજઘરીરિકાન્ત્યા દીપ્યન્તે इति મુરા: જે સહ જ શરીરની કાન્તિથી શોભે તે સુર જેમાં

પ્રાયઃ શારીરિક અને માનસિક સુખ છે એવી દેવગતિને વિષે જેના ઉદયથી સ્થિતિ થાય તે મુરાર્યુ. આત્માની મનુષ્ય અને તિર્યચગતિ શિવાય દેવ અને નરક એવી જો અવસ્થાઓ છે, જે અવસ્થામાં પ્રાયઃ સુખનો જ અનુભવ થાય તે સ્વર્ગ, અને પ્રાયઃ દુઃખનો જ અનુભવ થાય તે નરક. જે પ્રાણીનું અતિ ઉચ્ચ પુણ્ય અને ઉચ્ચ પાપ હોય છે, કે જેનું ફલ મનુષ્ય કે તિર્યચની અવસ્થામાં લોગવી શકાય નહિ માટે સ્વર્ગ અને નરક માનવાની આવશ્યકતા છે.

નરાચ્યુઃ-નર એટલે મનુષ્ય. નૃણંતિ વસ્તુતત્ત્વમિતિ નયઃ જે વિવેકથી વસ્તુ તત્ત્વનો નિશ્ચય કરે તે નર. જેના ઉદયથી શારીરિક માનસિક સુખ દુઃખ યુક્ત મનુષ્યગતિમાં સ્થિતિ થાય તે નરાચ્યુ.

તિર્યગાચ્યુઃ-જેના ઉદયથી ક્રુધા પીયાસા શીત આતપાદિ દુઃખયુક્ત તિર્યચપ્રામાં સ્થિતિ થાય તે તિર્યગાચ્યુ.

નરકાચ્યુઃ-જેના ઉદયથી તીવ્ર શીત ઉષ્ણાદિ વેદના યુક્ત નરકમાં દીર્ઘકાળ સુધી સ્થિતિ થાય તે નરકાચ્યુ.

નામકર્મઃ-ગતિ ભતિ વગેરે અનેક પ્રકારના શરીરાશ્રિત પર્યાયનું કારણ તે નામ કર્મ. તે ચિત્રકાર સમાન છે. જેમ ચિત્રકાર અનેક પ્રકારના પુરુષ, સ્ત્રી, ગાય, ભેંસ વિગેરે રૂપો ચિત્રે છે; તેમ નામકર્મ જીવના અનેક વિધ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ, નારક વગેરે રૂપો કરે છે. તેના બેંતાળીશ. ત્રાણ, એકસો ત્રણ અને સડસડ પ્રકાર છે.

હવે નામકર્મના બેંતાળીશ ભેદ કહેવા માટે પ્રથમ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિ કહે છે:-

ગર્હ-જાદ-તણુ-ઝવંગા વંધણ-સંઘાયણાણિ સંઘયણા ।
સંટાણ-વણ્ણ-ગંધ-રસ-ફાસ-અણુપુર્વી-વિહગર્હ ॥ ૨૪ ॥

ગતિ-જાતિ-તનૂ-પાદ્માનિ વન્ધન-સંઘાતનાનિ સહનનાનિ ।
મંસ્થાન-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શા-નુપૂર્વી-વિહગગતયઃ ॥

અર્થઃ—ગતિનામ, જાતિનામ, શરીરનામ, અંગોપાંગનામ, બંધનનામ, સંઘાતનનામ, સંહનનનામ, સસ્થાનનામ, વર્ણનામ, ગન્ધનામ, રસનામ, સ્પર્શનામ, આનુપૂર્વી નામ, અને વિહાયોગતિ નામ-એ નામકર્મની ચૌદ પિંડ-પ્રકૃતિ જાણવી.

૧. ગતિનામ-જે કર્મના ઉદયથી દેવ નારક વગેરે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય તે ગતિનામ.

૨. જાતિનામઃ—એકેન્દ્રિયાદિ અણુનું પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત, વિવિધ પ્રકારના એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં સમાન પરિણામની પ્રાપ્તિ તે જાતિ, તેનું કારણભૂત કર્મપ્રકૃતિ તે જાતિનામકર્મ.

૩. શરીરનામ-જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે શરીરનામ.

૪. અંગોપાંગનામઃ—જેના ઉદયથી શરીરરૂપે થઈ શકેલા પુદ્ગલોનો અંગ અને ઉપાંગરૂપે પરિણામ થાય તે અંગોપાંગનામ.

૫. બન્ધનનામ-જેના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરરૂપે થઈ શકેલા પુદ્ગલોનો પરસ્પર મ બંધ થાય તે બન્ધનનામ.

૬. સંઘાતનામ-જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરની રચના પ્રમાણે પુદ્ગલો એકઠા થાય તે સંઘાતનામ.

૭. સંહનનનામ:-જે કર્મના ઉદયથી અસ્થિની રચના વિશેષ થાય તે સંહનનનામ.

૮. સંસ્થાનનામ:-જે કર્મના ઉદયથી શરીરની શુભ અથવા અશુભ આકૃતિ થાય તે સંસ્થાનનામ.

૯. વર્ણનામ:-જે કર્મના ઉદયથી શરીરને વિષે કૃષ્ણ-દિવર્ણ થાય તે વર્ણનામ.

૧૦. ગન્ધનામ:-જે કર્મના ઉદયથી શરીર સુગંધી કે દુર્ગન્ધયુક્ત થાય તે ગન્ધનામ.

૧૧. રસનામ:-જે કર્મના ઉદયથી શરીરવિષે તિક્તાદિ રસ હોય તે રસનામ.

૧૨. સ્પર્શનામ:-જે કર્મના ઉદયથી શરીરવિષે કર્ક-શાદિ સ્પર્શ હોય તે સ્પર્શનામ.

૧૩. આનુપૂર્વાનામ:-જે કર્મના ઉદયથી ભવાન્તર જતા વિગ્રહગતિને વિષે આકાશ પ્રદેશની ઐણીને અનુસારે ગમન થાય તે આનુપૂર્વાનામ.

૧૪. વિહાયોગતિનામ:-જે કર્મના ઉદયથી હસ્તી કે હંસ સમાન સારી, ઊંટ અને ગધેડા સમાન ખરાબ ગતિ પ્રાપ્ત થાય તે વિહાયોગતિનામ. અંહી ગતિની સાથે આકાશવાચક વિહાયસૂચક જોડેલો છે તે ગમનાર્થક ગતિ સમજવા માટે અને નામ કર્મની પ્રથમ પ્રકૃતિ દેવગતિ વગેરેની ભિન્નતા સમજાવવા માટે છે.

હવે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓના લેહ કહે છે:—

પિંડપયદિતિ ચત્વદસ પરધા-ઝસાસ-આયયુજ્જોઅં ।

અગુરુલઘુ-તિત્ય-નિમિણો-વઘાયમિઅ અદ્વપત્તેઆ ॥ ૨૫ ॥

પિન્દપ્રકૃતિરિતિ ચતુર્દશ પરાઘાતો-ચ્છ્વાસા-તપો-દ્યોતમ્ ।

અગુરુલુ-તીર્થ-નિર્માણો-પગાતમિત્યઢૌ પ્રત્યેકાઃ ॥

અર્થ:-એ પૂર્વે કહેલી ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે. ૧. પરા-
ઘાત, ૨. ઉચ્છ્વાસ, ૩. આતપ, ૪. ઉદ્યાત, ૫. અગુ-
રુલઘુ, ૬. તીર્થક, ૭. નિર્માણ, અને ૮. ઉપઘાત-એ આઠ
પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ છે.

વિવેચન:-પૂર્વની ગાથામાં કહેલી ગત્યાદિ ચૌદ પિંડ-
પ્રકૃતિઓ છે. પિંડ-સમૂહ, જે એક પ્રકૃતિના અનેક ભેદ
હોય તે પિંડપ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. જેમ ગતિનામ; તેના
ચાર અવાન્તર ભેદ (પેટા ભેદ) છે, માટે તે પિંડપ્રકૃતિ છે.
તે શિવાય આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ છે, કેમકે તેના અનેક
ભેદ નથી. જેના અવાન્તર ભેદ ન હોય તે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ
કહેવાય છે.

હવે ત્રસાદિ-દશ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે -

તસ-વાયર-વજ્રત્તં પત્તેય ધિરં સુમં ચ સુભગં ચ ।

સુસંરા-જ્ઞ-જસં તસદસગં ધાવરદસ તુ ઇમં ॥ ૨૬ ॥

તસ-નાદર-પર્યાપ્તં પ્રત્યેક-સ્થિરં શુભ ચ સુભગ ચ ।

સુસ્વરા-દેય યશઃ ત્રસદશક સ્થાવરદશકં ત્વિદમ્ ॥

અર્થ:-ત્રસનામ, આદરનામ, પયોમનામ, પ્રત્યેકનામ,
સ્થિરનામ, શુભનામ, સુભગનામ, સુસ્વરનામ, આદેયનામ,

યશઃકીર્તિનામ-એ ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ ત્રસદશક કહેવાય છે, અને આ સ્થાવરદશક છે.

સ્થાવરદશક કહે છે:—

થાવર-સુદુમ-અપજ્જં સાહારણ-અથિર-અસુખ-દુઃખગાણિ ।

દુસ્સર-ગાઙ્ગા-જસમિઅ નામે સેઅરા વીસં ॥ ૨૭ ॥

સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-પર્યાસં સાધારણા-સ્થિરા-શુભ-દુર્ભગાણિ ।

દુઃસ્વરા-નાદેયા-યશ इति नाम्नि સેતરા વિંશતિઃ ॥

અર્થ:—સ્થાવરનામ, સૂક્ષ્મનામ, અપર્યાપ્તનામ, સાધારણનામ, અસ્થિરનામ, અશુભનામ, દુર્લભનામ, અનાદેયનામ, અયશનામ-એ પ્રમાણે ઇતર-વિરોધી (ત્રસદશક) સહિત નામકર્મને વિષે વીશ પ્રકૃતિઓ જાણવી.

ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ, આઠ પ્રત્યેકપ્રકૃતિઓ, ત્રસ દશક અને સ્થાવરદશક મળી નામકર્મના એતાલીશ લેહ કહ્યા.

હવે પ્રસંગથી કર્મસ્તવાદિ કર્મશ્રન્ધમાં ઉપયોગી કેટલી એક પારિભાષિક સંજ્ઞાઓ જણાવે છે:—

તસચ્ચ-થિરછક્કં અથિરછક્કં-સુદુમતિગ-થાવરચ્ચક્કં ।

સુખગતિગાઙ્ગાવિમાસા તયાઈસંસ્વાઈં પયડીઈં ॥ ૨૮ ॥

ત્રસચ્ચતુષ્ક સ્થિરપટ્કં અસ્થિરપટ્કં-મૂક્ષમત્રિક-સ્થાવરચ્ચતુષ્કં ।

સુખગત્રિકાદિવિમાપા તદાદિસંસ્થાપિઃ પ્રકૃતિમિઃ ॥

અર્થ:—ત્રસચ્ચતુષ્ક, સ્થિરપટ્ક, અસ્થિરપટ્ક, સૂક્ષ્મત્રિક, સ્થાવરચ્ચતુષ્ક, મુલગત્રિક-વગેરે સંજ્ઞાઓ સંખ્યાની આદિમાં જે પ્રકૃતિ હોય ત્યાંથી માંડીને તેટલી સંખ્યાશ્રુક્ત પ્રકૃતિઓની જાણવી.

વિવેચન:—શાસ્ત્રનો સંક્ષેપ કરવા માટે પરિભાષા-સંજ્ઞા ઉપયોગી છે

ત્રસચતુષ્ક:—ત્રસાદિચાર પ્રકૃતિઓ—ત્રસનામ, બાદર-નામ, પર્યાપ્તનામ, પ્રત્યેકનામ. એ પ્રકૃતિઓ ત્રસદશકના ક્રમથી જાણવી.

સ્થિરપદ્ક:—સ્થિરનામ, શુભનામ, સુભગનામ, સુસ્વરનામ, આદેયનામ, યશઃકીર્તિનામ.

અસ્થિરપદ્ક:—અસ્થિરનામ, અશુભનામ, દુર્ભાગનામ, દુઃસ્વરનામ, અનાદેયનામ, અપયશનામ. એ અસ્થિરાદિ ૭ પ્રકૃતિઓ સ્થાવરદશકના ક્રમથી જાણવી.

સૂક્ષ્મત્રિક:—સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ—એ સૂક્ષ્માદિ ત્રણ પ્રકૃતિઓ સ્થાવરદશકના ક્રમથી જાણવી.

સ્થાવરચતુષ્ક:—સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ.

સુભગત્રિક:—સુભગ, સુસ્વર, અને આદેય-ઈત્યાદિ. આ સંજ્ઞાઓ સંખ્યાની આદિમાં રહેલી પ્રકૃતિથી આરંભી જેટલી સંખ્યા કહી હોય તેટલી પ્રકૃતિઓની જાણવી.

“વળ્લચર-અગુરુલહુચર-તસાઈદુ-તિ-ચર-છકમિચાઈ ।

इय अत्राह विमासा तयाइसंत्वाहिं पयडीहि ॥”

આ ગાથા પ્રક્ષેપ છે, પરંતુ ઉપયોગી હોવાથી તેનો અર્થ જાણાવીએ છીએ.

વર્ણચતુષ્ક:—વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શ.

અગુરુલઘુચતુષ્ટકઃ—અગુરુલઘુ, પરાધાત, ઉપધાત
અને શ્વાસોન્નવાસ,

ત્રસદ્વિક્ર્કઃ—ત્રસનામ, બાદરનામ.

ત્રસત્રિક્ર્કઃ—ત્રસનામ, બાદરનામ; પર્યાપ્તનામ.

ત્રસચતુષ્ટકઃ—ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ,
પ્રત્યેકનામ.

ત્રસપદ્મકઃ—ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર
અને સુભગ.

સ્ત્યાનર્દ્દિક્ર્કઃ—સ્ત્યાનર્દ્દિ, નિદ્રાનિદ્રા, અને પ્રચક્ષા-
પ્રચક્ષા-ઇત્યાદિ સંજ્ઞાઓ જાણવી. એ પ્રમાણે અન્ય સંજ્ઞાઓ
પણ મંખ્યાની આદિમાં કહેલી પ્રકૃતિથી આરંભી જે સંખ્યા
કહી હોય તે સંખ્યા જ્યાં પૂરી થાય ત્યાં મુધીની સર્વ
પ્રકૃતિઓની જાણવી.

હવે નામકર્મના ત્રાણ લેહો કહેવા માટે ગત્યાદિ ચૌદ
પિંડપ્રકૃતિના ઉત્તર લેહની સંખ્યા જણાવે છે:—

ગદ્યાર્ણવ ઉ કમમો ચત-પણ-પણ-તિ-પણ-પંચ-હ-હકાં ।
પણ-દુગ-પણ-હ-ચત-દુગ દ્વચ ઉત્તરમેઞ પણસદ્ધી ॥ ૨૯ ॥
ગત્યાદોનાં તુ કમરાશ્વતુ-પચ્ચ-પચ્ચ-ત્રિ-પચ્ચ-પચ્ચ-પદ્-પદ્મ ।
પન્ચ-દ્વિક-પચ્ચા-દ્વ-ત્રતુ-દ્વિકમિત્યુત્તરમેઞઃ પન્ચષષ્ટિઃ ॥

અર્થઃ—ગત્યાદિ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિના અનુક્રમે ચાર,
પાંચ, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, પાંચ, છ, છ, પાંચ, બે, પાંચ,
આઠ, ચાર અને બે લેહો છે. એ રીતે પાંચઠ ઉત્તર
લેહો થાય છે.

વિવેચન:—ગતિનામ ચાર પ્રકારે છે, જાતિનામ પાંચ પ્રકારે છે, ઉપાંગનામ ત્રણ પ્રકારે છે. જન્ધનનામ પાંચ પ્રકારે છે. સંઘાતનનામ પાંચ પ્રકારે છે. સંઘયણનામ છ પ્રકારે છે. સંસ્થાનનામ છ પ્રકારે છે. વર્ણનામ પાંચ પ્રકારે છે. જન્ધનામ બે પ્રકારે છે. રસનામ પાંચ પ્રકારે છે. સ્પર્શનામ આઠ પ્રકારે છે. આનુપૂર્વીનામ ચાર પ્રકારે છે. વિહા-યોગતિનામ બે પ્રકારે છે. એ પ્રમાણે ગત્યાદિ પિંડપ્રકૃતિના પાંસઠ ઉત્તર ભેદ થાય છે.

હવે નામકર્મની ત્રણ, એકસો ત્રણ અને સડસઠ પ્રકૃતિઓની ગણનાનો પ્રકાર બતાવે છે:—

અઢવીસજુઆ તિનવઈ સંતે, વા પનરવંધણે તિસયં ।

વન્ધણસંઘાયગહો તણસુ સામન્નવળ્ણવચ્ચ ॥ .

અષ્ટાવિશતિયુત્તા ત્રિનવતિઃ સતિ, વા પચ્ચદશવન્ધનૈલ્લિશતમ્ ।

વન્ધનસંઘાતગ્રહસ્તનુષ્ણ સામાન્યવર્ણવતુષ્કમ્ ॥

અર્થ:—પૂર્વોક્ત પાંસઠ પ્રકૃતિની સાથે અઠયાવીશ પ્રકૃતિ ભેડવાથી ત્રણ પ્રકૃતિની ગણના સત્તાની અપેક્ષાએ જાણવી. પંદર જન્ધનની વિવક્ષા કરતા એકસો ત્રણ પ્રકૃતિ થાય. જન્ધન અને સંઘાતનનો શરીરને વિષે સમાવેશ કરવો, અને સામાન્યવર્ણવતુષ્ક ગ્રહણ કરવું. (એટલે ૬૭ પ્રકૃતિ થાય છે).

વિવેચન—પૂર્વે કહેલ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિના પાંસઠ ઉત્તરભેદોને ત્રસદશક, સ્થાવરદશક, અને આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ મળી અઠયાવીશ ભેદોથી યુક્ત કરીએ તો નામકર્મના ત્રણ

લેદો થાય તે સત્તાને આશ્રયી બાણવા, કેમકે પ્રાચીન આચાર્યોએ સત્તામાં નામકર્મના ત્રણ લેદોની વિવક્ષા કરી છે. તેમાં ઔદારિકાદિ પાંચ બન્ધનને સ્થાને પંદર બન્ધન મેળવતાં એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ પણ થાય છે.

હવે બન્ધની અપેક્ષાએ નામકર્મના સડસઠ લેદો કહે છે—બન્ધનનામ અને સંઘાતનનામ કર્મનો શરીરનામ-કર્મમાં સમાવેશ કરવો—એટલે પંદર બન્ધનનામ અને પાંચ સંઘાતનનામનો શરીરનામકર્મમાં અન્તર્ભાવ કરવો, કેમકે બન્ધન અને સંઘાતન બન્ને શરીરને જ આશ્રયી છે, માટે તેના કારણે શરીરનામકર્મથી તે કર્મની પૃથક્ વિવક્ષા ન કરવી; પાંચ વર્ણ, બે ગન્ધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ મળી વીશ પ્રકૃતિનો સામાન્ય વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શ—એ ચાર પ્રકૃતિમાં સમાવેશ કરવો—એટલે પાંચ વર્ણનામનો એક વર્ણનામમાં, બે ગન્ધનામનો એક ગન્ધનામમાં, પાંચ રસનામનો એક રસનામમાં અને આઠ સ્પર્શનામનો એક સ્પર્શનામમાં અન્તર્ભાવ કરવો. એટલે પિંડપ્રકૃતિના પાંચ લેદોમાંથી પાંચ બન્ધન અને પાંચ સંઘાતનનો શરીર-માં સમાવેશ કર્યો હોવાથી દશ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં, તેમજ વર્ણોદિની વીશ ઉત્તરપ્રકૃતિને બદલે વર્ણચતુષ્ક શ્રેષ્ઠ કરવાથી બાકીની સોળ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં આગણ્યા-લીશ પ્રકૃતિ બાકી રહી, તેમાં ત્રસદશક, સ્થાવરદશક અને પરાધાતાદિ આઠ પ્રકૃતિ મેળવતાં સડસઠ પ્રકૃતિઓ થય.

બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાની અપેક્ષાએ કર્મ પ્રકૃતિઓની ભિન્નભિન્ન સંખ્યા કહે છે:—

इअ सत्तद्दी वंधोदए अ न य सम्ममीसया वन्धे ।

बंधुदए सत्ताए वीस-दुविस-द्ववन्नसयं ॥

इति सप्तपट्तिर्वन्धोदये च न च सम्यग्मिश्रके वन्धे

वन्धोदये सत्ताया विंशं द्वाविंश अष्टपञ्चाशं शतम् ॥

અર્થ:—એ પ્રમાણે નામકર્મની સડસઠ પ્રકૃતિઓ બન્ધ, ઉદય અને ઉદીરણની અપેક્ષાએ જાણવી. સમ્યક્ત્વ-મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય બન્ધને વિષે નથી, તેથી બન્ધ-ને વિષે, ઉદયને વિષે, અને સત્તાને વિષે એકસોવીશ, એકસો બાવીશ અને એકસો અઠાવન પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે જાણવી.

વિવેચન:—બન્ધ વિષે ઉદય વિષે અને (ચ શબ્દ-થી) ઉદીરણા વિષે એ પ્રમાણે નામકર્મની ૬૭ પ્રકૃતિઓ વિ-વક્ષિત છે. કર્મના ફલનો અનુભવ તે ઉદય, અપ્રાપ્તકાલે કર્મ ફલનો અનુભવ તે ઉદીરણા, અને કર્મની આત્માની સાથે સ્થિતિ તે સત્તા. પ્રાચીન આચાર્યોએ નામકર્મમાં બન્ધનનામ, સંઘાતનનામ, અને વર્ણાદિની અવાન્તર પ્ર-કૃતિઓની બન્ધ અને ઉદયમાં વિવક્ષા કરી નથી, અને સત્તામાં વિવક્ષા કરી છે, તેથી બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તામા પ્રકૃતિની સંખ્યાનો ભેદ છે.

સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો બન્ધ સર્વથા નથી, પરન્તુ મિથ્યાત્વમોહનીયનો જ બન્ધ છે; કેમકે અનિવૃત્તિકરણના છેલ્લા સમયથી આરંભી સમ્યક્ત્વને અનુ-કૂલ વિશુદ્ધિવડે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના શુદ્ધ, અર્ધવિશુદ્ધ અને અશુદ્ધ એવા ત્રણ પુજ કરાય છે. શુદ્ધપુજ તે સ-મ્યક્ત્વમોહનીય, અર્ધવિશુદ્ધપુજ તે મિશ્રમોહનીય, અને અશુદ્ધ

પુનઃ તે મિથ્યાત્વમોહનીય, ઝોટલે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોની અવસ્થા વિશેષ તે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિથ્યમોહનીય; માટે તે બન્ધમાં નથી, પણ ઉદય અને ઉદીરણમાં છે. તેથી જ્ઞાનાવરણીયની ૫, દર્શનાવરણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૬, આયુષની ૪, નામકર્મની ૬૭, ગોત્રની ૨, અને અંતરાયની ૫ પ્રકૃતિઓ-એ રીતે ૧૨૦ પ્રકૃતિઓ બંધમાં છે. ઉદય અને ઉદીરણમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિથ્યમોહનીય સહિત ૧૨૨ પ્રકૃતિઓ છે. કર્મપ્રકૃતિકારને મતે સત્તામાં નામકર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ ગણતાં સર્વ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિ, અને ગર્ગ-ધિના મતે નામકર્મનો ૧૦૩ પ્રકૃતિ ગણતાં ૧૫૮ પ્રકૃતિ અધિકૃત છે.

પૂર્વે કહેલી ગત્યાદિ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓના ઉત્તર લેહોનું વર્ણન કરે છે:—

નિરય-તિરિ-નર-સુરગઈ ઇગ-ધિય-તિય-ચલ-પર્ણિદ્રિજાઈઓ ।
 ઓરાલ-વિડઘ્વા-હારગ-તેઅ-કમ્પણ પળ સરીરા ॥ ૩૨ ॥
 નિરય-તિર્યગ્-નર-સુરગતય એક દ્વિ-ત્રિ-ચતુઃ-પચ્ચેન્દ્રિયજાતયઃ ।
 ઉદાર-ત્રિક્રિયા-હારક તેનઃ-કાર્મણાનિ પચ્ચ શરીરાણિ ॥

અર્થ:—નરકગતિ, તિર્યચગતિ, મનુષ્યગતિ અને સુર-ગતિ-એ રીતે ગતિનામકર્મ ચાર પ્રકારે છે. એકેન્દ્રિય, બે-ઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય-એ પ્રમાણે ગતિનામ કર્મ પાંચ પ્રકારે છે. ઔદારિક, વૈક્રિય આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ-એ રીતે શરીરનામ કર્મ પાંચ લેદે છે.

ગતિનામઃ-એ કર્મના ઉદયથી નારકાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થાય તે ગતિનામ. તેના ચાર લેદ છે:—૧. નરકગતિનામ,

૨. તિર્યચગતિનામ, ૩. મનુષ્યગતિનામ. અને ૪. દેવગતિ-
નામ. જે અવસ્થામાં આત્મા અમુક પ્રકારના સુખદુઃખને
લોગવી શકે. તેને ગતિ કહે છે—એટલે સુખદુઃખના ઉપ-
લોગમાં નિયામક અવસ્થા વિશેષ તે ગતિ. અમુક પ્રકારના
સુખદુઃખને આત્મા નરક અવસ્થામાં લોગવી શકે છે માટે
નારકગતિનામકર્મજન્ય તે અવસ્થાને નરકગતિ કહેવાય
છે. તેવી રીતે સર્વ ગતિઓ જાણવી.

જાતિનામ:—જે કર્મના ઉદયથી એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ-
પ્રાપ્ત થાય—‘એકેન્દ્રિય, બે ઇન્દ્રિય’ ઇત્યાદિ વ્યવહાર થાય
તે જાતિનામ. તેના પાંચ ભેદ છે:—૧. એકેન્દ્રિયજાતિનામ,
૨. બેઇન્દ્રિયજાતિનામ, ૩. ત્રીન્દ્રિયજાતિનામ, ૪. ચત્વરિ-
ન્દ્રિયજાતિનામ, ૫. પંચેન્દ્રિયજાતિનામ. પૃથ્વી, પાણી,
અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ—આ સર્વ એકેન્દ્રિય જીવો.
લિન્ન લિન્ન પ્રકારના છે, છતાં તેમાં ચેતન્યનો વિકાસ
સ્વરૂપ અને લગભગ સરખો છે, તેનું કારણ તેઓની કોઈક
સમાન બાહ્ય પરિણતિ છે તે એકેન્દ્રિય જાતિ. તેથી બેઇ-
ન્દ્રિય જીવોમાં ચેતન્યનો વિકાસ અધિક છે, અને તેઓમાં
પરસ્પર લગભગ સરખો છે, તેનું કારણ તેઓમાં કોઈક સમાન
બાહ્ય પરિણામ છે. જે તેઓના અમુક ચેતન્ય વિકાસમાં
નિયામક છે તે બેઇન્દ્રિયજાતિ. તેવી રીતે બીજી ત્રીન્દ્રિ-
યાદિક જાતિઓ જાણવી. જેમ ગતિ સુખદુઃખના ઉપલોગમાં
નિયામક છે, તેમ જાતિ અમુક ચેતન્યવિકાસમાં નિયામક છે,
તેનું કારણ જે કર્મ તે જાતિનામ. ૧

૧ “એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં એકેન્દ્રિયાદિ સખ્તની પ્રવૃત્તિનું કારણ તેવા
પ્રકારની સમાન પરિણતિરૂપ સામાન્ય તે જાતિ. તેના વિપાકથી વેદના

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે શરીરનામ. સુખ દુઃખના ઉપભોગનું સાધન તે શરીર, તેના પાંચ પ્રકાર છે:-૧. ઔદારિક, ૨. વૈક્રિય, ૩. આહારક, ૪. તૈજસ અને ૫ કાર્મણ. તેનું કારણભૂત શરીરનામ કર્મ પણ પાંચ પ્રકારે છે.

૧. ઔદારિકશરીરનામ:-જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે ઔદારિકશરીરનામ. તીર્થંકર ગણધરની અપેક્ષાએ ઉદાર-પ્રધાન શરીર, અને વૈક્રિયની

સાયક કર્મપ્રકૃતિ પણ ભતિ કહેવાય છે. આ વિષે પૂર્વાચાર્યનો આ અભિપ્રાય છે:-“ દ્રવ્યરૂપ ઇન્દ્રિય અગોપાગનામ અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિનામ કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, ભાવરૂપ ઇન્દ્રિય રૂપરૂપનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ (મતિ-જ્ઞાનાવરણ) ના ક્ષયોપરામજન્ય છે, કેમકે ‘ઇન્દ્રિયો ક્ષયોપરામજન્ય છે’ એવું આગમનું વચન છે, પરંતુ એકેન્દ્રિયાદિ રાખેલું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત સામાન્ય અન્યથા અસાધ્ય હોવાથી ભતિનામકર્મજનિત છે.” અહીં કોઈ શંકા કરે કે “રાખેલના પ્રવૃત્તિનિમિત્તમાત્રથી ભતિની સિદ્ધિ ન થાય, જો એમ જોય તો હરિ આદિ પના પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી હરિત્વાદિ ભતિની સિદ્ધિ થાય, માટે એકેન્દ્રિયાદિ પદોનો વ્યવહાર ઉપાધિ (સામાન્ય ધર્મ) વિષે કોઈ શંકા છે તેથી ભતિનામ માનવાનું કોઈ પણ કારણ નથી જો એકેન્દ્રિયત્વાદિ ભતિનો સ્વીકાર કરશે તો નારકત્વાદિકને પણ નારકાદિ વ્યવહારના કારણ હોવાથી પ એકેન્દ્રિયત્વની વ્યાપ્તિ (અવાન્તર) ભતિ તરીકે માનવી પડશે, અને ગતિનામ માનવાની જરૂર પડશે નહિ અહીં અમે આ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપીએ છીએ—અપકૃષ્ટચૈતાન્યાદિકના નિયામક તરીકે એકેન્દ્રિયત્વાદિ ભતિની સિદ્ધિ થાય છે, અને તે જ એકેન્દ્રિયાદિ રાખે વ્યવહારનું કારણ છે નારકત્વાદિક ભતિ નથી, કેમકે તિર્યકત્વનું પ એકેન્દ્રિયસાચેનું સાકર્ય (ન્યાયશાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ ભતિનો બાધક એટલે) બાધક છે. પરંતુ નારકત્વાદિ અમુક પ્રકારના સુખદુખના ઉપભોગનો નિયામક પરિણામ વિરોધ છે, તેના કારણ રૂપે ગતિનામ કર્મ છે.” (ન્યાયાચાર્યકૃત કર્મપ્રકૃતિટીકા પા. ૩ નો અનુવાદ)

અપેક્ષાએ અલ્પપરમાણુનિબ્ધન ઉદાર-સ્થૂલ વર્ગણાનું બનેલું તે ઔદારિક શરીર. મનુષ્ય અને તિર્યચને આ શરીર સાહજિક હોય છે. જે કર્મના ઉદયથી ઉપર કહેલા ઔદારિક-શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી ઔદારિકશરીરરૂપે પરિણુમાવી જીવપ્રદેશની સાથે પરસ્પર સંબંધ કરે તે ઔદારિક શરીરનામકર્મ.

૨. વૈક્રિયશરીરનામ:-જે કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે વૈક્રિયશરીરનામ. વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરવા નિમિત્તે બનેલું તે વૈક્રિયશરીર. તે એક શરીરના અનેક થાય, અનેક થઇને પાછું એક થાય, સૂક્ષ્મ થઇને મોટું થાય, અને મોટું થઇને સૂક્ષ્મ થાય, આકાશગામિ થઇને ભૂમિ ઉપર ચાલે, અને ભૂમિચર થઇને આકાશમાં ચાલે, દૃશ્ય થઇને અદૃશ્ય થાય અને અદૃશ્ય થઇને દૃશ્ય થાય. તે શરીરના ૧ ઔપપાતિક અને ૨ લઘ્વિધપ્રત્યય-એ બે ભેદ છે. દેવ અને નારકિને ઔપપાતિક (ઉપપાતજન્મ-નિમિત્તક) ભવધારણીય વૈક્રિય શરીર હોય છે. મનુષ્ય અને તિર્યચને લઘ્વિધપ્રત્યય વૈક્રિય શરીર હોય છે. એ સઘળા પોતાના મૂળ શરીરથી બીજું વૈક્રિય શરીર કરે ત્યારે તેને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કહે છે. જેના ઉદયથી વૈક્રિયશરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી વૈક્રિય શરીરરૂપે પરિણુમાવી જીવપ્રદેશની સાથે પરસ્પર સંબંધ કરે તે વૈક્રિયશરીરનામકર્મ.

૩. આહારકશરીરનામ:-જે કર્મના ઉદયથી આહારક-શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે આહારકશરીરનામ. અઉદ્ભૂતવર્ધર તીર્યકરની ઋદ્ધિ જોવા નિમિત્તે કે બીજા કોઈ પણ કારણે

આહારક લબ્ધિના સામર્થ્યથી હસ્તપ્રમાણ, અત્યંત સ્વચ્છ પુદ્ગલોનું બનેલું, કોઈનો વ્યાધાત ન કરે, અને અન્યથી જેનો વ્યાધાત ન થઈ શકે એવું શરીર તે ૧ આહારકશરીર. ચઉદ પૂર્વધરજ અત્યંતસૂક્ષ્મ અર્થના સંદેહને દૂર કરવા માટે, અ-ય ક્ષેત્રમાં રહેલા તીર્થંકર પાસે ઔદારિક શરીરથી જલું અશક્ય ધારી, લબ્ધિનિમિત્તે આહારક શરીર કરે છે, અને ભગવાનને પૂછી સંદેહ દૂર કરી પોતાને સ્થાને આવી અન્ત-ર્મુક્તિમાં તે શરીરનો ત્યાગ કરે છે. જેના ઉદયથી ઉપર કહેલા આહારકશરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આહારક-શરીરરૂપે પરિણમાવી જીવપ્રદેશની સાથે પરસ્પર સંબન્ધ કરે તે આહારકશરીરનામકર્મ.

૪. તૈજસશરીરનામ:-જે કર્મના ઉદયથી તૈજસશરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે તૈજસશરીરનામ. આહારાદિના પાચનનું કારણ તે તૈજસશરીર. ત્યારે અમુક જાતના તપોનુષ્ઠાનથી તૈજસલબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તૈજસશરીરમાંથી શાપ નિમિત્તે તેજોલેશ્યા, અને ઉપકાર કરવા નિમિત્તે શીતલેશ્યા નીકળે છે. જે કર્મના ઉદયથી તૈજસ શરીરયોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તૈજસશરીરરૂપે પરિણમાવી જીવપ્રદેશની સાથે પરસ્પર સંબન્ધ કરે તે તૈજસશરીરનામકર્મ.

૧ ગુપ્ત વિશુદ્ધમન્યાવાતિ ચાદારક ચતુર્દશપૂર્વધરસ્યૈવ. (તત્ત્વાર્થ૦ ર. ૪૯.) ગુપ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શયુક્ત, સ્કટિકની પેઠે વિશુદ્ધ દ્રવ્યથી બનેલું, કોઈનો વ્યાધાત ન કરે, કે અન્યથી જેનો વ્યાધાત ન થઈ શકે એવું આહારક શરીર ચઉદપૂર્વધરને જ હોય છે

૫. કાર્મણુશરીરનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી કાર્મણુ શરીર પ્રાપ્ત થાય તે કાર્મણુશરીરનામ. કર્મ પુદ્ગલોનું બનેલું, અથવા કર્મપરમાણુઓ આત્મપ્રદેશ સાથે લાગેલા છે તે કાર્મણુશરીર. કર્મ કાર્મણુનું તેમ જ બીજા શરીરનું કારણ છે. પણ એટલો વિશેષ છે કે તે કાર્મણુશરીરનું ઉપાદાન કારણ, અને બીજા શરીરોનું નિમિત્ત કારણ છે.

“ કમ્મવિગારો કમ્મણમદ્ધવિહવિચિત્તકમ્મનિપ્પજ્ઞં ।

સત્ત્વોસંસરીરાણં કારણભૂયં મુણેયનં ॥ ”

વિ. મા.

“ કર્મનો વિકાર તે કાર્મણુશરીર. તે આઠ પ્રકારના વિચિત્રકર્મથી બનેલું છે, અને તે સર્વ શરીરનું કારણ છે.”

આ કાર્મણુશરીર જીવને જીવાન્તર જવામાં ખાસ સાધનરૂપ છે. જ્યારે બીજા શરીરનો ત્યાગ કરવો પડે છે, ત્યારે તેજસ અને કાર્મણુ—એ બન્ને શરીરો જીવાન્તરમાં સાથે જાય છે. તે અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી જતાં આવતાં જણાતાં નથી. જેના ઉદયથી કાર્મણુશરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી કાર્મણુશરીરરૂપે પરિણુમાવી જીવપ્રદેશની સાથે અન્યોન્ય સંબંધ કરે તે કાર્મણુશરીરનામકર્મ.

એ રીતે શરીરનામકર્મ પાંચ પ્રકારે કહ્યું, હવે અંગો-પાંગનામકર્મના ત્રણ પ્રકાર કહે છે:—

વાહૂરુ પિટ્ઠિ સિર ઉર ઉઅરંગ ઉવંગ અંગુલીપગ્ગહા ।

સેસા અંગોવંગા પદમતણુતિગસ્સુવંગાણિ ॥ ૩૩ ॥

“ વાહૂરુ શ્રુટિઃ સિર ઉર ઉદરમદ્ધાનિ ઉપાદ્ધાન્યદ્ધુલિદ્ધિમુલાણિ શેષાણ્યદ્ધોપાદ્ધાનિ પ્રથમતનુત્રિકસ્યોપાદ્ધાનિ ॥ ”

અર્થ:—જે હાથ, જે ઉર, પીઠ, મસ્તક, છાતી અને ઉદર એ આઠ અંગો છે; આંગળી પ્રમુખ ઉપાંગ છે; અમે ખાદીના આંગળીના પર્વ રેખા વગેરે અંગોપાંગ છે. પ્રથમના ત્રણ શરીરને ઉપાંગો છે.

ભાવાર્થ:—ઔદારિક વૈક્રિય અને આહારક—એ ત્રણ શરીરને ઉપાંગો હોય છે:—૧. ઔદારિકશરીરોપાંગ, ૨. વૈક્રિય-શરીરોપાંગ અને ૩. આહારકશરીરોપાંગ.

૧. ઔદારિકશરીરોપાંગનામ:—જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકશરીરરૂપે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો લિપ્ત લિપ્ત અંગોપાંગરૂપે પરિણામ થાય તે ઔદારિકશરીરોપાંગનામ.

૨. વૈક્રિયશરીરોપાંગનામ:—જે કર્મના ઉદયથી વૈક્રિયશરીરરૂપે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો લિપ્ત લિપ્ત અંગોપાંગરૂપે પરિણામ થાય તે વૈક્રિયશરીરોપાંગનામકર્મ.

૩. આહારકશરીરોપાંગનામ:—જે કર્મના ઉદયથી આહારકશરીરરૂપે પરિણત પુદ્ગલોનો અંગોપાંગરૂપે પરિણામ થાય તે આહારકશરીરોપાંગનામ. તૈજસ અને કાર્મણ-શરીરનો ખાસ આકાર નથી, પણ તે બીજા શરીરની આકૃતિને અનુસરે છે; જેમ પાણીને જેવા વાસણમાં ભરીએ તેવો તેનો આકાર થાય છે, તેથી પાણીનો ખાસ આકાર કહી શકાતો નથી, તેમ જેવું બીજા શરીરનું સંસ્થાન હોય છે, તેને અનુસારે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનું સંસ્થાન હોય છે, તેથી તેના અંગોપાંગ નથી. ઔદારિકાદિ શરીરના અંગોપાંગની આકૃતિને જીવપ્રદેશો અનુસરે છે, અને તૈજસ કાર્મણની

આકૃતિ જીવપ્રદેશોને અનુસારે હોય છે, માટે ઔદારિકાદિ શરીરના અંગોપાંગો છે, અને તજસ કાર્મણ શરીરના નથી.

અંગોપાંગનામ કર્મ કહ્યું, હવે બન્ધનનામકર્મનું સ્વરૂપ કહે છે:—

ઉરલાઇપુગ્ગલાણં નિવદ્ધ-ચક્ષ્ણંતયાણ સંવંધં ।

જં કુણ્ડ જહસમં તં ઉરલાઇવંધણં નેયં ॥ ૩૪ ॥

ઔદારિકાદિપુદ્ગલાનાં નિવદ્ધ-વ્યવમાનાનાં સંબન્ધમ્ ।

યત્કરોતિ જહસમં તદોદારિકાદિવન્ધનં જ્ઞેયમ્ ॥

અર્થ:—પૂર્વે બાંધેલા અને હમણાં બંધાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સંબન્ધ લાખની ચેઠે જે કરે તે ઔદારિકાદિ બંધન બણવા.

લાવાર્થ:—જેમ લાખ લાકડાના કકડાને પરસ્પર જોડી દે છે, તેમ બંધનનામ કર્મ પહેલાં બાંધેલા ઔદારિકાદિ શરીરના પુદ્ગલોની સાથે હમણાં બંધાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને જોડી દે છે. તેના શરીરનામની ચેઠે પાંચ પ્રકાર છે:—

૧. ઔદારિકબન્ધનનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પહેલાં ગ્રહણ કરેલા ઔદારિક પુદ્ગલોની સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા ઔદારિક પુદ્ગલોનો સંબન્ધ થાય તે ઔદારિક-બન્ધનનામ.

૨. વૈક્રિયબન્ધનનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા વૈક્રિય પુદ્ગલોની સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો સંબન્ધ થાય તે વૈક્રિયબન્ધનનામ.

૩. આહારકળધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા આહારક પુદ્ગલો સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે આહારકળ-ધનનામ.

૪. તેજસળધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા તેજસ પુદ્ગલોની સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા તેજસ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે તેજસળધનનામ.

૫. કાર્મણળધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા કાર્મણ પુદ્ગલોની સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે કાર્મણળધનનામ.

ઔદારિકાદિશરીરનામ કર્મના સામર્થ્યથી ગ્રહણ કરાયેલા ઔદારિકાદિ વર્ગણના પુદ્ગલોનો શરીરરૂપે પરિણામ થયા છતાં તેઓનો પરસ્પર સંબંધ કરનાર બંધનનામકર્મ ન હોત તો તેઓ ચૂર્ણની માફક છુટા રહેત, પણ દૃઢ પિંડરૂપ ન થાત, માટે બન્ધનનામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા છે.

બંધનનામકર્મ કહ્યું, પણ પુદ્ગલોનો સંઘાત (સમઢ) થયા શિવાય બંધન સંભવે નહિ, માટે શરીર રચનાને અનુસારે પુદ્ગલોના જથ્થા કરવારૂપ સંઘાતનું કારણભૂત સંઘાતનામકર્મ કહે છે—

જં સંઘાયદ્ ડરલાદ્પુગ્ગલે તિણગણં વ દંતાલી ।

તં સંઘાયં ત્રંધણામિવ તણુનામેણ પંચવિહં ॥ ૩૬ ॥

યત્સંગાતયતિ ઔદારિકાદિપુદ્ગલાન્ તૃણગણામિવ દંતાલી ।

તત્સંગાત બન્ધનમિવ તનુનામ્ના પચ્ચવિઘમ્ ॥

અર્થઃ—જેમ દંતાળી તૃણના સમૂહને એકઠા કરે, તેમ ઔદારિકાદિ શરીરના પુદ્ગલોને (શરીર રચનાનુસારે) એકઠા કરે તે સંઘાતનામ કર્મ. તે બંધનની પેઠે શરીરના નામે પાંચ પ્રકારે છે.

ભાવાર્થઃ—જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરરૂપે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોને ઔદારિક શરીર રચનાને અનુકૂળ સંઘાત (સમૂહ) વિશેષ થાય તે ઔદારિક સંઘાતનામ કર્મ. એ પ્રમાણે વૈક્રિયાદિસંઘાતનામ કર્મ બાણી લેવા.

પ્ર૦—સંઘાતનામકર્મ શુ કાર્ય કરે છે ? જો ‘પુદ્ગલોને જથ્થો કરે છે’ એમ કહેશે. તો તે જથ્થો પુદ્ગલને ગ્રહણ કરવા માત્રથી થઈ શકે, અને પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવામાં ઔદારિકાદિશરીરનામ કર્મનો ઉપયોગ છે, તો પછી સંઘાતનામકર્મ માનવાની શી જરૂર છે ?

ઉ૦—સંઘાતનામકર્મનું કાર્ય માત્ર પુદ્ગલોને એકઠા કરવાનું નથી, પણ શરીરરચનાનુસારે પુદ્ગલોના જથ્થો કરવાનું છે. યદ્યપિ પુદ્ગલોનો સમૂહ ગ્રહણ કરવા માત્રથી થઈ શકે છે પરંતુ પ્રતિનિયત પ્રમાણ શરીર રચનાને અનુકૂળ જથ્થો કરવો તે ગ્રહણમાત્રથી થઈ શકે તેમ નથી, માટે ત્યાં સંઘાતનામ કર્મનો વ્યાપાર છે. તે પાંચ પ્રકારે છે:—(૧) ઔદારિકસંઘાતનામકર્મ; (૨) વૈક્રિયસંઘાતનામકર્મ; (૩) આહારક-સંઘાતનામકર્મ; (૪) તૈજસસંઘાતનામકર્મ; (૫) કાર્મણુ-સંઘાતનામકર્મ.

સંઘાતનામકર્મના પાંચ ભેદ કહ્યા, હવે બંધનનામકર્મના પંદર ભેદ કરવા માટે બંધનના પંદર ભેદ બતાવે છે:—

ઓરાલ-વિહવા-હારયાણ સગ-તેઅ-કમ્મજુત્તાણં ।

નવ વંધનાણિ ઇયરદુસદિયાણં તિન્નિ તેસિં ચ ॥ ૩૬ ॥

હદારવૈક્રિયાહારકાણાં સ્વકૃતૈનસકર્મયુક્તાનામ્ ।

નવ બન્ધનાનિ ઇતરદ્વિસહિતાનાં ત્રીણિ તેષાં ચ ॥

અર્થ:—‘ સ્વકૃતૈનસકર્મયુક્તાનામ્ ’ પોતાનાથી, તૈન-સથી અને કાર્મણથી જોડાયેલા ‘ હદારવૈક્રિયાહારકાણામ્ ’ ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરના નવ બંધન થાય છે. ‘ ઇતરદ્વિસહિતાનાં ’ તૈનસ અને કાર્મણ એ બન્નેવડે સહિત કરતાં (ત્રણ બંધન), અને તેઓને પરસ્પર જોડતાં બીજા ત્રણ બંધન થાય છે.

ભાવાર્થ:—ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરને પોતાની સાથે જોડતા ત્રણ બંધન થાય છે:—૧. ઔદારિક-ઔદારિકબંધન; ૨. વૈક્રિયવૈક્રિયબંધન; ૩. આહારક-આહારકબંધન.

(૧) ઔદારિકઔદારિકબંધનનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરાયેલા ઔદારિક પુણ્યલોની સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા ઔદારિક પુણ્યલોનો સંબન્ધ થાય તે ઔદારિકઔદારિકબંધનનામ.

(૨) વૈક્રિયવૈક્રિયબંધનનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરાયેલા વૈક્રિય પુણ્યલોની સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુણ્યલોનો સંબન્ધ થાય તે વૈક્રિયવૈક્રિય બંધનનામ.

(૩) આહારકઆહારકબંધનનામ:—જે કર્મના

ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા આહારક પુદ્ગલોની સાથે હમણાં ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલોનો સંબન્ધ થાય તે આહારક-આહારકબન્ધનનામ.

જેમ પૂર્વે જાણેલા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોની સાથે નવા બંધાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સંબન્ધ થાય છે, તેમ તેની સાથે તેજસ ને કાર્મણનો પણ સંબન્ધ થાય છે; માટે તેનું કારણબૂત અન્ય બંધનનામ કર્મનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તેથી ઔદારિકતૈજસબંધન, વૈક્રિયતૈજસબંધન, અને આહારકતૈજસબંધન, ઔદારિકકાર્મણબંધન, વૈક્રિયકાર્મણબંધન અને આહારકકાર્મણબંધન-એ પ્રમાણે છ બંધનો થાય છે.

(૪) ઔદારિકતૈજસબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક પુદ્ગલો અને તેજસ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબન્ધ થાય તે ઔદારિકતૈજસબંધનનામ.

(૫) વૈક્રિયતૈજસબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય અને તેજસ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબન્ધ થાય તે વૈક્રિય તૈજસબંધનનામ.

(૬) આહારકતૈજસબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી આહારક અને તેજસ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબન્ધ થાય તે આહારકતૈજસબંધનનામ.

(૭) ઔદારિકકાર્મણબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક અને કાર્મણ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબન્ધ થાય તે ઔદારિકકાર્મણબંધનનામ.

(૮) વૈક્રિયકાર્મણ્યબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય અને કાર્મણ્ય પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તે વૈક્રિય કાર્મણ્યબંધનનામ.

(૯) આહારકકાર્મણ્યબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી આહારક અને કાર્મણ્ય પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તે આહારકકાર્મણ્યબંધનનામ.

એ રીતે નવ બંધનો થયા. હવે બીજા ત્રણ બંધનો બનાવે છે:—

‘ઇતરદ્વિસહિતાનાં’ ઔદારિક પુદ્ગલોની માથે તેથી ઇતર-અન્ય તૈજસ કાર્મણ્ય એ બંનેનો સંયોગ કરતા ત્રણ બંધનો થાય છે:—૧ ઔદારિકતૈજસકાર્મણ્યબંધન, ૨ વૈક્રિય-તૈજસકાર્મણ્યબંધન, અને ૩ આહારકતૈજસકાર્મણ્યબંધન.

(૧૦) ઔદારિકતૈજસકાર્મણ્યબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકપુદ્ગલોનો તૈજસ કાર્મણ્ય ઉભયની સાથે સંબંધ થાય તે ઔદારિકતૈજસકાર્મણ્ય બંધનનામ.

(૧૧) વૈક્રિયતૈજસકાર્મણ્યબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય પુદ્ગલોનો તૈજસ અને કાર્મણ્યની સાથે સંબંધ થાય તે વૈક્રિયતૈજસકાર્મણ્યબંધનનામ.

(૧૨) આહારકતૈજસબંધનનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી આહારક પુદ્ગલોની સાથે તૈજસ અને કાર્મણ્ય ઉભયનો સંબંધ થાય તે આહારક તૈજસકાર્મણ્યબંધનનામ.

‘ત્રીણિ તેષાં ચ’ તેઓના-તૈજસ અને કાર્મણ્ય પુદ્ગલોના પરસ્પર ત્રણ બંધનો થાય છે:—૧. તૈજસતૈજસબંધન-

નામ, ૨. કાર્મણકાર્મણ્યબંધનનામ, અને ૩. તૈજસકાર્મણ્યબંધનનામ.

(૧૩) તૈજસતૈજસબંધનનામ:—જેના ઉદયથી પૂર્વે શ્રદ્ધા કરેલા તૈજસ પુણ્યલો સાથે નવા બંધાતા તૈજસ-પુણ્યલોનો સંબંધ થાય તે તૈજસતૈજસબંધનનામ.

(૧૪) કાર્મણકાર્મણ્યબંધનનામ:—જેના ઉદયથી પૂર્વે શ્રદ્ધા કરેલા કાર્મણ્યપુણ્યલોની સાથે હમણા બંધાતા કાર્મણ્ય પુણ્યલોનો સંબંધ થાય તે કાર્મણ્યકાર્મણ્યબંધનનામ.

(૧૫) તૈજસકાર્મણ્યબંધનનામ:—જેના ઉદયથી તૈજસ અને કાર્મણ્ય પુણ્યલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તે તૈજસકાર્મણ્યબંધનનામ.

અહીં આ ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારિક પુણ્યલોનો વિજાતીય સંયોગ થતો નથી; એટલે ઔદારિકનો વૈક્રિય કે આહારિક પુણ્યલો સાથે યોગ થતો નથી માટે પંદર જ બંધનો થાય છે અધિક થતાં નથી.

સંહનનનામ છ પ્રકારે કહે છે:—

સંધયણમદ્ધિનિચઓ તં છદ્ધા વજ્જારિસહનારાયં ।

તહ ય રિસહનારાયં નારાયં અદ્ધનારાયં ॥ ૩૭ ॥

ફીલિય છેવદ્ધં દ્ધ રિસહો પટ્ટો ય ફીલિયા વજ્જં ।

ઉમઓ મક્કહવંધો નારાય ઇમમુરાલંગે ॥ ૩૮ ॥

સંહનનમસ્થિનિચયઃ તત્પોદા વજ્રક્રુપમનારાચમ્ ।

તથા ચ ક્રુપમનારાચં નારાચમર્દ્દનારાચમ્ ॥

કીલિકા સેવાર્તમિહ ઋપભઃ પટ્ટશ્ચ કીલિકા વજ્રમ્ ।

ઉમયતો મર્કટવન્ધો નારાચમિદમુદારાજ્ઞે ॥

અર્થઃ—હાડકાંઓના નિયમ—રચનાને સંઘયણ કહે છે. તેના છ પ્રકાર છે:—૧. વજ્રઋપલનારાચ; ૨. ઋપલનારાચ; ૩. નારાચ; ૪. અર્દ્ધનારાચ; ૫. કીલિકા; ૬ છેવડું. —સેવાર્ત. અંહી ઋપલ એટલે પાટો, વજ્ર એટલે ખીલી, અને નારાચ એટલે બન્ને પાસે મર્કટબંધ. આ સંઘયણો માત્ર ઔદારિકશરીરને વિષે હોય છે.

ભાવાર્થઃ—શરીરની દૃઢતાનો આધાર અસ્થિની રચના ઉપર છે, અને તેનેજ સંઘયણ કહે છે. અસ્થિનો સભવ માત્ર ઔદારિક શરીરને વિષે હોવાથી ખીલ વંકિયાદિ શરીરને વિષે સંઘયણ નથી. સૂત્રમાં દેવોને વજ્રઋપલનારાચ સંઘયણવાળા કહ્યા છે, તે માત્ર શક્તિની અપેક્ષાએ બાણબું. એટલે દેવો વજ્રઋપલનારાચસંઘયણવાળાની જેઠે દૃઢ શરીરવાળા છે.

૧. વજ્રઋપલનારાચનામઃ—જે હાડકાને મર્કટબંધ વડે બાંધેલા હોય, તેના ઉપર ઋપલ એટલે પાટાના આકારવાળું હાડકું વીંટાયેલું હોય, અને ત્રણ હાડકાને લેદનાર વજ્ર એટલે ખીલીના આકારવાળાં હાડકાથી મળખુત થયેલ એવું તે વજ્રઋપલનારાચસંઘનન. તેનું કારણ જે ઈર્મ તે વજ્રઋપલનારાચસંઘયણનામર્મ.

૨. ઋપલનારાચનામઃ—માત્ર ખીલી રહિત પૂર્વોક્ત જે હાડકાની રચના તે ઋપલનારાચ, તેનું કારણ જે ઈર્મ તે ઋપલનારાચસંઘયણનામ ઈર્મ.

૩. નારાયનામઃ—જ્યાં હાડકાના બન્ને પાસા મર્કટ-બંધથી બંધાયેલા હોય, પણ હાડકાં પાટો અને ખીલી ન હોય તેવા પ્રકારની હાડકાની રચના તે નારાયસંધયણુ. તેનું કારણુ જે કર્મ તે નારાયસંધયણુનામ.

૪. અર્દ્ધનારાયનામઃ—જ્યાં હાડકાને એક પાસે મર્કટ-બંધ હોય, અને ખીજે પાસે ખીલી હોય તેવા હાડકાની રચના તે અર્દ્ધનારાય. તેનું કારણુ જે કર્મ તે અર્દ્ધનારાયસંધયણુનામ.

૫. કીલિકાનામઃ—જ્યાં કીલિકા-ખીલી માત્રથી હાડકાં બંધાયેલા હોય તેવા પ્રકારની હાડકાની રચના તે કીલિકા, તેનું કારણુ જે કર્મ તે કીલિકાસંધયણુનામ.

૬. સેવાર્તનામઃ—જ્યાં હાડકાં પરસ્પર અડકીને રહેલા હોય તે છેવટું સંધયણુ કે સેવાર્ત. સ્નિગ્ધપદાર્થનું લોળન, તૈલમર્દન વગેરે સેવાથી ઋત-વ્યાપ્ત હોય એટલે જેને તેની નિત્ય અપેક્ષા હોય તે સેવાર્ત તેનું કારણુભૂત જે કર્મ તે સેવાર્તસંધયણુનામ.

એ રીતે સંધયણુનામકર્મ છ પ્રકારે કહ્યું, હવે છ પ્રકારે સંસ્થાનનામ અને પાંચ પ્રકારે વર્ણુનામ કર્મ કહે છેઃ—
સમચરસં નિમ્ગોહ-સાદિ-સુજ્ઞા ઇ વામણં હુંદં ।
સંઠાણા વન્ના કિણ્હ-નીલ-લોહિય-હલિદ્-સિયા ॥૩૯॥
સમચતુરસ્ત્ર ન્યગ્રોધ-સાદિ-કુબ્જા વામનં હુંદં ।
સંસ્થાનાનિ વળો કૃષ્ણ-નીલ-લોહિત-હારિદ્ર-સિતાઃ ॥

અર્થઃ—સમચતુરસ્ત્ર, ન્યગ્રોધ, સાદિ, કુબ્જ, વામન અને હુંડ એ (છ) સંસ્થાનો છે. કૃષ્ણ (કાળો), નીલ

(લીલો), રક્ત (રાતો), પીત (પીળો) અને શ્વેત-એ (પાંચ) વર્ણો છે.

૧. સમયતુરસ્થનામઃ—સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણ-યુક્ત શરીરના સઘળા અવયવો હોય; અથવા પર્યકાસને બેઠેલા પુરુષના બે ઢીંચણુનું અંતર, ડાબા ખભા ને જમણા ઢીંચણુનું અંતર, જમણા ખભા ને ડાબા ઢીંચણુનું અંતર, આસન ને લલાટનું અંતર-એ પ્રમાણે ચાર અસ્તિ-બાહુનું અંતર સમ-સરખું હોય તે સમયતુરસ્થસંસ્થાન; જે કર્મના ઉદયથી તેવા સમયતુરસ્થ સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે સમયતુરસ્થનામ.

૨. ન્યગ્રોધપરિમંડલનામઃ—ન્યગ્રોધ-વડના જેવો, પરિમંડલ-આકાર; જેમ વડની ઉપરનો ભાગ શાખા, પ્ર-શાખા ને પાંદડા વગેરેથી સુંદર હોય છે, અને નીચેનો ભાગ તેવો સુશોભિત હોતો નથી; તેમ શરીરની ઉપરનો ભાગ સુંદર-લક્ષણયુક્ત હોય, અને નીચેનો ભાગ લક્ષણહીન હોય તે ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન. જે કર્મના ઉદયથી તેવા ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે ન્યગ્રોધ-પરિમંડલનામ.

૩. સાદિનામઃ—શરીરમાં નાભિની ઉપરના અવયવો લક્ષણહીન હોય, અને નીચેના અવયવો લક્ષણયુક્ત હોય તે સાદિસંસ્થાન. જે કર્મના ઉદયથી સાદિ સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે સાદિસંસ્થાનનામ.

૪. કુચ્છનામઃ—મસ્તક, ગ્રીવા, હાથ ને પગ લક્ષણ-યુક્ત હોય, અને છાતી ઉદર વગેરે લક્ષણ હીન હોય તે

કુખ્ય સંસ્થાન. જે કર્મના ઉદયથી તેવા પ્રકારના કુખ્ય-સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે કુખ્યસંસ્થાનનામ.

૫. વામનનામ:—છાતી, પેટ વગેરે અવયવો લક્ષણુ યુક્ત હોય, અને મસ્તક, શ્રીવા, હાથ ને પગ લક્ષણુ રહિત હોય તે વામનસંસ્થાન, જે કર્મના ઉદયથી વામન-સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે વામનસંસ્થાનનામ.

કોઈ આચાર્ય કુખ્ય અને વામન સંસ્થાનનું લક્ષણુ પરસ્પર વિપરીત જણાવે છે.

૬. હુંડકનામ:—શરીરના સઘળા અવયવો લક્ષણુ રહિત અને ખેડોળ હોય તે હુંડક સંસ્થાન. જે કર્મના ઉદયથી તેવા ખરાબ સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે હુંડક-સંસ્થાન નામ.

જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીના શરીરને વિષે કૃષ્ણાદિ વર્ણની પ્રાપ્તિ થાય તે વર્ણનામ. તેના પાંચ ભેદ છે—

૧. કૃષ્ણનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર કૃષ્ણવર્ણવાળું (કાળું) હોય તે કૃષ્ણનામ.

૨. નીલનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર નીલવર્ણયુક્ત (લીલું) હોય તે નીલનામકર્મ.

૩. લોહિતનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર લોહિત-રાતું હોય તે લોહિતનામ.

૪. હારિદ્રનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર પીળું હોય તે હારિદ્રવર્ણનામ.

૫. સિતનામ:—જે કર્મના ઉદયથી જન્તુનું શરીર સ્વેતવર્ણુ યુક્ત હોય તે સિતનામકર્મ.

એ શિવાય બીજા ચિત્ર (કાળરચિતરા) વગેરે અનેક વર્ણો છે, પણ તે સાંયોગિક હોવાથી તેનું પૃથક્ ગ્રહણ કર્યું નથી.

વર્ણનામકર્મ પાંચ પ્રકારે કહ્યું, હવે ગંધનામ, રસનામ, અને સ્પર્શ નામના ભેદો કહે છે—

સુરહિદુરહી રસા પળ તિત્ત-કટુ-કષાય-અંગિલા મહુરા ।
 ફાસા ગુરુ-લઘુ-મિઝ-સ્વર-સી-ઝળ-સિણિદ્-સ્વત્વઢા ॥૪૦॥

સુરમિદુર્ગમી, રસાઃ પચ્ચ તિત્ત-કટુ-કષાય-અમ્લ-મધુરાઃ ।

સ્પર્શા ગુરુ-લઘુ-મૃદુ-સ્વર-શીત-ઝળ-સ્નિગ્ધ-સ્થા અઘૌ ॥

અર્થઃ—સુરભિગન્ધ અને દુરભિગન્ધ—એ બે પ્રકારનો ગન્ધ છે. રસના પાંચ પ્રકાર છે—તિક્ત (કડવો), કટુક (તીખો), કષાય (તુરો), અમ્લ (ખાટો), અને મધુર-શુર (ભારે), લઘુ (હલકો), મૃદુ (સુંવાળો), ખર (કર્કશ-ખડખડો) શીત, ઊષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષ (હુખો) એ આઠ સ્પર્શ છે.

૧. સુરભિગન્ધનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર કપુરોદિની પેઠે સુગન્ધી હોય તે સુરભિગન્ધનામ.

૨. દુરભિગન્ધનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર લસણાદિકની પેઠે દુર્ગન્ધી હોય તે દુરભિગન્ધનામ.

હવે રસનામના તિક્તવાદિક પાંચ પ્રકાર કહે છે:—

૧. તિક્તનામઃ—કદ્ધ વગેરે દોષનો નાશ કરનાર વિંબડા વગેરેમાં રહેલો તે તિક્ત-કડવો રસ. જેના ઉદયથી જીવનું શરીર લીંબડા વગેરેની પેઠે કડવું હોય તે તિક્તરસનામકર્મ.

૨. કટુકનામઃ—ગળા પ્રચુખના રોગને શમાવનાર,

મરી સુંઠ વગેરે કટુક પદાર્થમાં રહેલો તે કટુકરસ, જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર મરી વગેરેની પેઠે તીખા રસવાળું હોય તે કટુકરસનામ.

૩. કૃપાયનામઃ—ખહેડાં ને આમળા પ્રમુખમાં રહેલો, રક્તદોષ વગેરે વ્યાધિને શાન્ત કરનાર કષાય—તૂરો રસ જાણવો. જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર તુરારસવાળું હોય તે કષાયરસનામ.

૪. અમ્લરસનામઃ—જઠરાગ્નિનું ઉદ્દીપન કરનાર, આંખલી લીંબુ વગેરેમાં રહેલ અમ્લ (ખાટો) રસ જાણવો. જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર આંખલી વગેરેની જેમ ખાટું થાય તે અમ્લરસનામ.

૫. મધુરરસનામઃ—પિત્તાદિ દોષને શમાવનાર, ગોળ, સાકર વગેરેમાં રહેલ મધુરરસ જાણવો. જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર શેરડી આદિની પેઠે મિષ્ટ હોય તે મધુરરસનામ.

ખીજે રથળે સૈંધવ પ્રમુખ ખારી ચીજમાં રહેલ લવણ (ખારો) રસ જાહે માનેલ છે, પણ તે મધુરાદિ રસના સંયોગજન્ય હોવાથી તેને પૃથક્ ગણ્યો નથી.

હવે સ્પર્શનામના આઠ પ્રકાર બતાવે છે—

૧. ગુરુસ્પર્શનામ—અધોગમનનું કારણ, લોહ વગેરે ભારે વસ્તુમાં રહેલો ગુરુસ્પર્શ જાણવો; જેના ઉદયથી જન્તુનું શરીર લોહની માફક ભારે હોય તે ગુરુસ્પર્શનામ.

૨. લઘુસ્પર્શનામ—પ્રાયઃ તિર્યગ્ અને ઉર્ધ્વ ગમનનું કારણ, આકડાના રૂ વગેરે હલકી ચીજોમાં રહેલ હોય તે

એ શિવાય બીજા ચિત્ર (કાળરચિતરા) વગેરે અનેક વર્ણો છે, પણ તે સાંયોગિક હોવાથી તેનું પૃથક્ અહણુ કર્યું નથી.

વર્ણનામકર્મ પાંચ પ્રકારે કહ્યું, હવે ગંધનામ, રસનામ, અને સ્પર્શ નામના લેટો કહે છે—

સુરમિદુરધી રસા પળ તિત્ત-કટુ-કસાય-અંવિલા મહુરા ।

ફાસા ગુર-લઘુ-મિલ-સ્વર-સી ર્ણ-સિણિલ્લ-રુક્ષહા ॥૪૦॥

સુરમિદુરધી, રસાઃ પચ્ચ તિત્ત કટુ-સ્પાય-અમ્લ-મધુરા ।

સ્પર્શા ગુર-લઘુ-મૃદુ-સ્વર-શીત-રુણ-સ્નિગ્ધ-રુક્ષા અદૈ ॥

આર્થ.—સુરભિગન્ધ અને દુર્ભિગન્ધ-એ બે પ્રકારના ગન્ધ છે. રસના પાંચ પ્રકાર છે-તિત્ત (કડવો), કટુક (તીખો), કપાય (તુરો), અમ્લ (ખાટો), અને મધુર-ગુરુ (ભારે), લઘુ (હલકો), મૃદુ (સુવાળો), ખર (કર્કશ-ખડખચડો) શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રુક્ષ (હુખો) એ આઠ સ્પર્શ છે.

૧. સુરભિગન્ધનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર કપુરાદિની પેઠે સુગન્ધી હોય તે સુરભિગન્ધનામ.

૨. દુરભિગન્ધનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર લસણાદિકની પેઠે દુર્ગન્ધી હોય તે દુરભિગન્ધનામ.

હવે રસનામના તિક્તતાદિક પાંચ પ્રકાર કહે છે—

૧. તિક્તનામઃ—કઈ વગેરે દોષનો નાશ કરનાર લિંગડા વગેરેમાં રહેલો તે તિક્ત-કડવો રસ. જેના ઉદયથી જીવનું શરીર લીંગડા વગેરેની પેઠે કડવું હોય તે તિક્તરસનામકર્મ.

૨. કટુકનામઃ—ગળા પ્રમુખના રોગને શમાવનાર,

મરી મુંઠ વગેરે કટુક પદાર્થમાં રહેલો તે કટુકરસ, જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર મરી વગેરેની પેઠે તીખા રસવાળું હોય તે કટુકરસનામ.

૩. કષાયનામ:—બહેકાં ને આમળા પ્રમુખમાં રહેલો, રક્તદોષ વગેરે વ્યાધિને શાન્ત કરનાર કષાય-તૂરો રસ જાણવો. જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર તુરારસવાળું હોય તે કષાયરસનામ.

૪. અમ્લરસનામ:—જઠરાગ્નિનું ઉદ્દીપન કરનાર, આંખલી લીંબુ વગેરેમાં રહેલ અમ્લ (ખાટો) રસ જાણવો. જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર આંખલી વગેરેની જેમ ખાટું થાય તે અમ્લરસનામ.

૫. મધુરરસનામ:—પિત્તાદિ દોષને શમાવનાર, ગોળ, સાકર વગેરેમાં રહેલ મધુરરસ જાણવો. જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર શેરડી આદિની પેઠે મિષ્ટ હોય તે મધુરરસનામ.

ખીજે સ્થળે સંધવ પ્રમુખ ખાસી ચીજમાં રહેલ લવણ (ખારો) રસ જાહો માનેલ છે, પણ તે મધુરાદિ રસના સંયોગજન્ય હોવાથી તેને પૃથક્ ગણ્યો નથી.

હવે સ્પર્શનામના આઠ પ્રકાર જતાવે છે—

૧. ગુરુસ્પર્શનામ—અધોગમનનું કારણ, લોહ વગેરે ભારે વસ્તુમાં રહેલો ગુરુસ્પર્શ જાણવો; જેના ઉદયથી જન્તુનું શરીર લોહની માફક ભારે હોય તે ગુરુસ્પર્શનામ.

૨. લઘુસ્પર્શનામ—પ્રાયઃ તિર્યગ્ અને ઉર્ધ્વ ગમનનું કારણ, આકાશના ૩ વગેરે હલકી ચીજોમાં રહેલ હોય તે

લઘુસ્પર્શ; જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર આકહાના રૂની પેઠે કલકું હોય તે લઘુસ્પર્શનામ.

૩. મૃદુસ્પર્શનામ:—નેતર વગેરે નરમ વસ્તુમાં રહેલ મૃદુ સ્પર્શ જાણવો; જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર મૃદુ-ક્રોમળ સ્પર્શવાળું હોય તે મૃદુસ્પર્શનામ.

૪. ખરસ્પર્શનામ:—પત્થર વગેરે ખરસઠ વસ્તુમાં રહેલો ખરસ્પર્શ જાણવો; જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર ખર-ઠકંશ થાય તે ખરસ્પર્શનામ.

૫. શીતસ્પર્શનામ:—ગરમ વગેરે ઠંડા પદાર્થમાં રહેલો શીતસ્પર્શ જાણવો, જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર શીત-ઠંડું હોય તે શીત સ્પર્શનામ.

૬. ઉષ્ણસ્પર્શનામ:—આહારના પાકનું કારણ, અગ્નિ વગેરે ઉષ્ણ પદાર્થમાં રહેલો ઉષ્ણસ્પર્શ જાણવો; જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર ઉષ્ણ-ગરમ હોય તે ઉષ્ણ-સ્પર્શનામ.

૭. સ્નિગ્ધસ્પર્શનામ:—પુદ્ગલ દ્રવ્યના પરસ્પર સંયોગનું કારણ, દૂતાદિ સ્નિગ્ધ પદાર્થમાં રહેલો સ્નિગ્ધ સ્પર્શ જાણવો; જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર સ્નિગ્ધ-ચીકાશવાળું હોય તે સ્નિગ્ધસ્પર્શનામ.

૮. રૂક્ષસ્પર્શનામ:—છુટા રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યના પરસ્પર સંબન્ધ નહિ થવામાં કારણ ભસ્માદિકમાં રહેલો રૂક્ષ સ્પર્શ જાણવો. જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર રૂક્ષ-કુખું હોય તે રૂક્ષસ્પર્શનામ.

આ આઠ સ્પર્શના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થયેલા બીજા સ્પર્શ

શેની અહીં ગણના કરી નથી, કારણ કે તે સર્વેનો આમાંજ અન્તર્ભાવ થાય છે.

એ પ્રમાણે વર્ણોદિયતુષ્કના વીશ ઉત્તર ભેદ થયા; હવે તેમાં શુભાશુભપણું બતાવે છે—:

નીલકસિણ દુગંધં તિષ્ઠ કઙ્કુઅં ગુરં સ્વરં રુક્ષં ।

સીઅં ચ અસુહનવગં ફનારમગં સુખં સેસં ॥ ૪૧ ॥

નીલકૃષ્ણં દુર્ગન્ધ તિષ્ઠં કટુકં ગુરુ સ્વરં રુક્ષમ્ ।

શીતં ચાશુભનવકમેકાદશક શુભં શેષમ્ ॥

અર્થ:—(વર્ણમાં) નીલ (લીલો) અને કૃષ્ણ (કાળો) વર્ણ, (ગન્ધમાં) દુર્ગન્ધ, (રસમાં) તિક્ત અને કટુક રસ, (સ્પર્શમાં) શુરુ (ભારે), કર્કશ, રૂક્ષ અને શીત સ્પર્શ—એ નવ (વર્ણોદિ) અશુભ છે. બાકીના અગીઆર શુભ છે.

ભાવાર્થ:—નીલવર્ણોદિ નામ કર્મની નવ પ્રકૃતિ અશુભ છે, કારણ કે તે શરીરાશ્રિત અશુભ નીલ વર્ણોદિનો હેતુ છે. બાકી રહેલા વર્ણમાં રક્ત, પીત અને શ્વેત વર્ણ, ગંધમાં સુરભિગન્ધ, રસમાં મધુર, અમ્લ અને કષાય (તૂરો) રસ, અને સ્પર્શમાં લઘુ, મૃદુ, સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ—એ નામ કર્મની અગીઆર પ્રકૃતિઓ શુભ છે; કારણ કે તે શરીરમાં શુભવર્ણોદિ વિચાકને આપે છે.

હવે આનુપૂર્વીનામ, નરકદિકાદિ સંજ્ઞાઓ, તથા વિદ્વાયો-ગતિનામનું વર્ણન કરે છે:—

ચત્તહ ગદ્ગ્વણપુન્વી ગદ્ગ્વણ્વિદુગં તિગં નિઆત્તજુઅં ।

પુન્વીત્તદઓ વર્ષે સુહઅસુહવસુદ્ધવિહગર્ગૈ ॥ ૪૨ ॥

ચતુર્ધા ગતિરિવાનુપૂર્વી ગતિપૂર્વીદ્વિકં ત્રિકં નિજાયુર્યુતમ્
પૂર્વ્યુદયો વક્રે શુભાશુભવૃષોદ્વિહગગતયઃ ॥

અર્થ:—ગતિની પેઠે આનુપૂર્વી ચાર પ્રકારે છે. ગતિ અને આનુપૂર્વી મળી દ્વિક કહેવાય છે. અને તે ગતિના આયુષથી ચુકત કરીએ એટલે ત્રિક કહેવાય છે. આનુપૂર્વીનામનો ઉદય વક્રગતિને વિષે હોય છે. વૃષભ અને ઉંટની ગતિની પેઠે શુભ અને અશુભ વિહાયોગતિ એ પ્રકારે છે.

ભાવાર્થ:—ગતિના નામથી આનુપૂર્વી ચાર પ્રકારની છે:—૧. નરકાનુપૂર્વી, ૨. તિર્યગાનુપૂર્વી, ૩. મનુષ્યાનુપૂર્વી, અને ૪. દેવાનુપૂર્વી. નરકગતિ સહચરિત જે આનુપૂર્વી તે નરકાનુપૂર્વી, કેમકે ગતિનામકર્મનો ઉદય થવાથીજ તેનો ઉદય થાય છે. તેવી રીતે તિર્યગાનુપૂર્વી, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને દેવાનુપૂર્વી જાણવી.

૧. નરકાનુપૂર્વીનામ:—જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિએ નરકગતિમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની શ્રેણીને અનુસારે ગતિ થાય તે નરકાનુપૂર્વીનામ.

૨. તિર્યગાનુપૂર્વીનામ:—જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિએ તિર્યથગતિમાં જતા જીવની આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીને અનુસારે ગતિ થાય તે તિર્યગાનુપૂર્વીનામ.

૩. મનુષ્યાનુપૂર્વીનામ:—જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિએ મનુષ્યગતિમાં જતા જીવની આકાશપ્રદેશની શ્રેણીને અનુસારે ગતિ થાય તે મનુષ્યાનુપૂર્વીનામ.

૪. દેવાનુપૂર્વીનામ:—જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિએ

દેવગતિમાં જતા જીવની આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીને અનુસારે ગતિ થાય તે દેવાનુપૂર્વીનામ.

આનુપૂર્વીનો ઉદય વક્ર ગતિએ જતા હોય છે. જેમ, એ સમયાદિની વક્રગતિએ નરકમાં જતાં જીવને નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય હોય છે. બૃહત્ કર્મવિપાકમાં કહ્યું છે કે-
“ નરકાયુષ્મા ઉદયથી નરકને વિષે વક્ર ગતિથી જતાં જીવને નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય હોય છે અન્યત્ર નથી ” તેવી રીતે અન્ય આનુપૂર્વીના સંબંધમાં જાણવું.

હવે આનુપૂર્વીના યોગથી થતી નરકદ્વિકાદિ સંજ્ઞાઓ બતાવે છે. ગતિ અને આનુપૂર્વી મળી દ્વિક કહેવાય છે. નરકદ્વિક-નરકગતિ અને નરકાનુપૂર્વી. તિર્યગ્દ્વિક-તિર્યગ્ગતિ અને તિર્યગાનુપૂર્વી. તે ગતિના આયુષ્વડે સહિત કરીએ એટલે ત્રિક કહેવાય છે. નરકત્રિક-નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી અને નરકાયુષ. મનુષ્યત્રિક-મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાયુષ વગેરે. એ શિવાય બીજી પણ સંજ્ઞાઓ જાણવી. જેમ વૈકિંચપટ્ટક-દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી, વૈકિંચશરીર અને વૈકિંચઅંગોપાંગ. વિકલત્રિક-બેધન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચત્વરિન્દ્રિય જાતિ. ઔદારિકદ્વિક-ઔદારિકશરીર અને ઔદારિક અંગોપાંગ. આહારકદ્વિક-આહારકશરીર અને આહારકઅંગોપાંગ. વૈકિંચાષ્ટક-દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈકિંચશરીર અને વૈકિંચઅંગોપાંગ, અગુરુલઘુચતુષ્ટક-અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસ.

વિહાયોગતિ. શુભ અને અશુભ એ પ્રમાણે બે પ્રકારની છે. વૃષભ, હસ્તિ અને હંસના જેવી ગતિ તે શુભ

વિહાયોગતિ; અને ઉંટ, ગધેડા વગેરેના જેવી ગતિ તે અશુભવિહાયોગતિ જાણવી.

૧. શુભવિહાયોગતિનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી વૃષભ હસ્તિ વગેરેની પેઠે સારી ગતિ (ચાલ) હોય તે શુભ-વિહાયોગતિનામ.

૨. અશુભવિહાયોગતિનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી ઉંટ ગધેડા વગેરેની પેઠે ખરાબ ગતિ (ચાલ) પ્રાપ્ત થાય તે અશુભવિહાયોગતિનામ.

પિંડ પ્રકૃતિના ઉત્તર ભેદો વર્ણવ્યા, હવે અત્યેક પ્રકૃતિ-ઓમાં પરાધાત અને ઉચ્છ્વાસ નામનું વર્ણન કરે છે:—

પરાધાતદયા પાણી પરેસિ ચલિણંપિ ઠોડ દુદ્ધરિસો ।

હસસળલદ્વિજુત્તો હવંહ ઝસાસનામવસા ॥ ૪૩ ॥

પરાધાતોદયાત્માણી પરેપાં ચલિનામપિ ભવતિ દુર્વર્પઃ ।

ઉચ્છ્વાસનલબ્ધિયુક્તો ભવતિ ઉચ્છ્વાસનામવશાત્ ॥

અર્થઃ—પરાધાતનામકર્મના ઉદયથી પ્રાણી. ખીજ બલ્લવાનથી પણ પરાભવ ન પામે. શ્વાસોચ્છ્વાસ નામકર્મના ઉદયથી ઉચ્છ્વાસલબ્ધિયુક્ત હોય.

પરાધાતનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી મહાનૃ તેજસ્વી આત્મા પોતાના દર્શનમાત્રથી અને વાણીના અતિશયથી મહારાજાઓની સલાના સખ્યોને પણ ફોલ પેદા કરે, પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિની પ્રતિભાનો નાશ કરે તે પરાધાતનામકર્મ.

ઉચ્છ્વાસનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી આત્માને શ્વાસોચ્છ્વાસની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે ઉચ્છ્વાસનામ.

શિષ્ય:—હે ભગવન! શાસ્ત્રમાં સર્વલઙ્ઘિઓ ક્ષાયો-
પશમિકી (કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી) કહેલી છે,
તો શ્વાસોચ્છ્વાસલઙ્ઘિ ઔદયિકી (કર્મના ઉદયથી થયેલી)
કેમ કહો છો ?

ગુરુ:—શાસ્ત્રમાં લઙ્ઘિઓ ક્ષાયોપશમિકી કહેલી છે,
છતાં કેાઇ કેાઈ લઙ્ઘિઓ આદયિકી પણ છે. જેમ વૈક્રિયલઙ્ઘિ
અને આહારકલઙ્ઘિ ઔદયિકી છે, તેમ આ લઙ્ઘિ પણ
ઔદયિકી છે; છતાં તેમાં વીર્યાન્તરાયનો ક્ષયોપશમ પણ
નિમિત્ત કારણ છે એટલે ઔદયિકી છતાં ક્ષાયોપશમિકી
કહેવામાં કાંઈ પણ વિરોધ નથી.

હવે આતપનામ કર્મનું વર્ણન કરે છે:—

રવિવિવે ઉ જિઅંગં તાવજુઅં આયવાત્ત ન ઉ જલણે ।
જમ્બુસિળ્ફાસસ્ત તર્હિ લોહિયદન્નસ્મ ઉદગત્તિ ॥ ૪૪ ॥
રવિવિન્વે તુ જીવાક્કં તાપયુતં આતપાદ્ ન તુ જ્વલને ।
યદુપ્પન્નસ્પર્શસ્ય તત્ર લોહિતવર્ણસ્ય ઉદય ઇતિ ॥

અર્થ:—આતપનામકર્મના ઉદયથી સૂર્યના બિંબને
વિષેજી જીવનું શરીર તાપયુક્ત હોય છે, પણ અગ્નિને
વિષે (તેનો ઉદય) નથી; કેમ કે તેને ઉષ્ણસ્પર્શનો અને
રાતા વર્ણનો ઉદય છે.

ભાવાર્થ:—આતપનામકર્મના ઉદયથી પ્રાણીઓનું
શરીર અનુષ્ણ છતાં ઉષ્ણ પ્રકાશરૂપ તાપ ઉત્પન્ન કરે છે.
તેનો ઉદય માત્ર સૂર્યમંડલ વિષે રહેલા પૃથ્વીકાયના જીવોને
હોય છે, પણ અગ્નિને હોતો નથી. કેમકે તેને વિષે ઉષ્ણતા

ઉષ્ણુરૂપશંનામકર્મના ઉદયથી હોય છે અને ઉત્કટ લોહિ-
તવર્ણના ઉદયથી પ્રકાશકત્વ છે.

આતપનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર
પોતે અનુષ્ણ છતાં ઉષ્ણ પ્રકાશરૂપ તાપ ઉત્પન્ન કરે તે
આતપનામ.

ઉદોતનામકર્મનું સ્વરૂપ બતાવે છે:—

અણુસિળપયાસરૂવં જિયંગમુજ્જોઅણુજ્જોઆ ।

જડેદુત્તરવિક્ષિઅ-જોડસ-સ્વજ્જોઅમાઈ સ્વ ॥ ૪૫ ॥

અનુષ્ણપ્રકાશરૂપં જીવાન્નમુદ્યોતતે રહોદ્યોતાત્ ।

ચતિદેવોત્તરવૈક્રિયજ્યોતિષ્કસ્વદ્યોતાદય ર્વ ॥

અર્થઃ—અહીં ઉદોતનામ કર્મના ઉદયથી જીવનું
શરીર અનુષ્ણ (શીત) પ્રકાશરૂપ ઉદોત કરે છે. જેમ,
ચતિ અને દેવનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર, ચંદ્રાદિ ન્યોતિષિક
વિમાનો, તથા ખજુઆ વગેરે [ઉદોત કરે છે.]

ભાવાર્થઃ—જ્યારે વૈક્રિય લઘ્વિવાળા સાધુ તથા
દેવો પોતાના મૂળ શરીરથી ઉત્તર-ખીનું વૈક્રિય શરીર કરે
છે, ત્યારે તે શરીર શીત પ્રકાશ કરે છે; તથા ચંદ્ર, ચંદ્ર,
નક્ષત્ર, અને તારાના વિમાનો તેમજ ખજુઆ વગેરે જીવો,
આદિ શબ્દથી રત્ન મણિ અને ઔષધિ વગેરે શીત પ્રકાશ
આપે છે, તે સર્વ ઉદોતનામ કર્મના ઉદયથી સમજવું.

ઉદોતનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી ચતિ વગેરેના
વૈક્રિય શરીરાદિની પેઠે જીવનું શરીર શીત પ્રકાશ કરે તે
ઉદોતનામ.

અગુરુલઘુનામ કર્મ અને તીર્થંકરનામ કર્મનું સ્વરૂપ બતાવે છે:—

અંગં ન ગુરુ ન લઘુઅં જાયઙ્ જીવસ્સ અગુરુલઘુદયા ।
તિત્થેણ તિહુઅણસ્સ વિ પુજ્જો સે ઉદઓ કેવલિણો ॥૪૬॥
અંગં ન ગુરુ ન લઘુ જાયતે જીવમ્યાગુરુલઘુદયાત્ ।
તીર્થેન ત્રિભુવનસ્યાપિ પૂજ્યસ્તમ્યોદયઃ કેવલિન. ॥

અર્થ:—અગુરુલઘુનામ કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર અત્યંત ભારે, તેમ અત્યંત હલકું હોતું નથી. તીર્થંકરનામ કર્મના ઉદયથી આત્મા ત્રણ ભુવનના પ્રાણીઓને પણ પૂજ્ય હોય છે; અને તેનો ઉદય માત્ર કેવલીને હોય છે.

અગુરુલઘુનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર ગુરુ (અત્યંત ભારયુક્ત) તેમ અત્યંત લઘુ ન હોય, તેમ ગુરુ લઘુ પણ ન હોય, પરંતુ અગુરુલઘુ પરિણામ વડે પરિણત હોય તે અગુરુલઘુનામ કર્મ. એકાન્ત ભારે હોય તો વહન કરવું અશક્ય થઈ પડે, અને અત્યંત હલકું હોય તો વાયુ વગેરેથી ઉડી જાય માટે અગુરુલઘુ પરિણામથી પરિણત હોય છે; તેથી મુખપૂર્વક વહન તેમ ધારણ થઈ શકે છે.

યદપિ અગુરુલઘુનામ મુવોદયિની પ્રકૃતિ હોવાથી અત્યંત ભારે શરીરવાળાને તથા તદ્દન હલકા શરીરવાળાને પણ તેનો ઉદય હોય છે, પરંતુ તેઓને તેનો મન્દ રમ-વિપાક સંભવે છે, તેના વીર્ય વિપાકથી તો મધ્યમ વજન-દાર શરીર પ્રાપ્ત થવું સંભવિત છે.

તીર્થંકરનામ કર્મનો વિપાક-રસોદય માત્ર દેવલજ્ઞાનિને હોય છે, તેથી તે ત્રણ ભુવનના જનોને પૂજવા લાયક થાય છે, સુરાસુર અને મનુષ્યને પૂજ્ય ઉત્તમોત્તમ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે છે, અને પોતે કૃતકૃત્ય છતાં પણ ધર્મના ઉપદેશ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, દેવલજ્ઞાની શિવાય બીજાને તીર્થંકરનામનો વિપાકોદય હોતો નથી, પણ પ્રદેશોદય હોય છે, તેથી બીજા જીવની અપેક્ષાએ તેની લોકમાં માન પ્રતિષ્ઠા વધારે પ્રવર્તે છે.

તીર્થંકરનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી સુરાસુર અને મનુષ્યને પૂજ્ય ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે, અને ધર્મનો ઉપદેશ કરે તે તીર્થંકરનામ. તીર્થ એટલે ચતુર્વિધ સંઘ અથવા પ્રથમગણધર.

હવે નિર્મોણનામ અને ઉપધાતનામ કર્મનું સ્વરૂપ જાતાવે છે:—

અંગોરંગનિયમણં નિર્માણં કુણ્ડ સુત્તહારસમં ।

ઉવધાયા ઉવહમ્મહ સતણુવયવલંબિગાર્હિં ॥ ૪૭ ॥

અક્કોપાક્કનિયમન નિર્માણં કરોતિ સૂત્રધારસમમ્ ।

ઉપધાતાદુપહન્યતે સ્વતન્નવયવલંબિકાદિમિઃ ॥

અર્થઃ—સુતારની પેઠે નિર્મોણનામ અંગોપાંગનું નિયમન (વ્યવસ્થા) કરે છે. ઉપધાતનામ કર્મના ઉદયથી પોતાના શરીરના અવયવ લંબીકાદિ વડે પોતે હજાય છે.

સાવાર્થઃ—નિર્મોણનામ કર્મ અંગ અને ઉપાંગને

ચોગ્ય સ્થળે ગોઠવે છે. માટે તે સુતારની તુલ્ય છે. જેમ સુતાર પુતળીના અવયવોની ચોગ્ય સ્થળે ગોઠવણ કરે છે, તેમ નિર્માણનામ કર્મ અગોપાંગનામ કર્મથી નિષ્પન્ન થયેલા અંગ અને ઉપાંગની ચોગ્ય સ્થળે ગોઠવણ કરે છે; તેના અભાવમાં મસ્તક, ઉદર, હાથ પગ ઇત્યાદિ અવયવોની યથા-સ્થળે ગોઠવણ થઇ શકે નહિ.

નિર્માણનામ:—જેના ઉદયથી અગોપાંગની પ્રતિ-નિયત સ્થાને વ્યવસ્થા થાય તે નિર્માણનામ કર્મ.

ઉપધાતનામકર્મના ઉદયથી પ્રાણી પોતાના શરીરના અધિક કે વિકાર પામેલા અવયવો-લંબીકા, પઠ્છમી, ચોરઠાંત, રસોળી પ્રમુખ-થી પોતે દુઃખ પામે તે ઉપધાતનામ.

ઉપધાતનામ:—જે કર્મના ઉદયથી પોતાના શરીરના અધિક કે વિકૃત થયેલા અવયવો વડે પોતે હંણાય, અથવા ગળે ફાંસો ખાવા વગેરેથી પોતાનો ધાત કરે તે ઉપધાતનામ.

આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું, હવે ત્રસ દશકનું સ્વરૂપ કહેતાં પ્રથમ ત્રસનામ, બાહરનામ, અને પર્યાપ્ત-નામનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

વિ-તિ-ચર-પર્ણિદિય તસા વાયરઓ વાયરા જીયા થૂલા ।

નિયનિયપજ્જત્તિજુઆ પજ્જત્તા લલ્લિકરણેહિં ॥ ૪૮ ॥

દ્વિ-ત્રિ-ત્રતુ-પલ્લેન્દ્રિયાસ્રસાદ્ વાદરતો વાદરા જીવાઃ સ્થૂલાઃ ।

નિજનિજપર્યાપ્તિયુતાઃ પર્યાપ્તાદ્ લલ્લિકરણમ્યામ્ ॥

અર્થ:—ત્રસનામ કર્મના ઉદયથી જીવો બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૈરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય થાય છે. બાદરનામ કર્મના ઉદયથી જીવો બાદર-સ્થૂલ, ચક્ષુથી દેખી શકાય તેવા શરીરવાળા થાય છે. પર્યાપ્તનામ કર્મના ઉદયથી જીવો પોતાની યોગ્ય પર્યાપ્તિવડે યુક્ત હોય છે. તે પર્યાપ્ત લગ્નિ અને કરણથી બે પ્રકારના છે.

ભાવાર્થ:—પ્રયોજનના વશથી જે એક ઠેકાણેથી બીજે સ્થાને જઈ શકે તે ત્રસ. ત્રસપણું બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૈરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય જીવોને વિષે હોય છે.

ત્રસનામ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઇંદ્રિયની પ્રાપ્તિ અને અનિદ્રના પરિહાર (ત્યાગ) માટે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જઈ શકે તે ત્રસનામ.

.. બાદરનામ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવો બાદર પરિણામ વડે પરિણત થાય તે બાદરનામ. ૧

૧. બાદરનામ કર્મના ઉદયથી જીવને ચક્ષુથી દેખી શકાય તેવા શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે. યદ્યપિ પૃથિવીકાયાદિનું પ્રત્યેક શરીર ચક્ષુથી દેખી શકાય નથી, તો પણ તેનો સમુદાય દેખી શકાય છે; સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરો બધે તેટલા એકલા થાય તો પણ તે દેખી શકાતા નથી પ્રાચીન કર્મવિપાકમાં કહ્યું છે કે—“ચાયરના મુદર્ણં ચાયરકાઓ ડ હોઈ સો નિયમા” (ગા. ૨૩૫) (બાદરનામ કર્મના ઉદયથી જીવ નિમ્નથી બાદર શરીરવાળો થાય છે) પરંતુ આ નવીન કર્મવિપાકની સ્વોપજ્ઞ દીકામાં કહ્યું છે કે—“ચક્ષુથી બ્રહ્મ કરવા યોગ્ય એવા બાદર શરીર કે શરીરના સમુદાયની પ્રાપ્તિ તે બાદરનામ કર્મનો વિપાક છે—એમ કહેવું ઇંદ્ર નથી, કેમકે બાદરનામ કર્મ જીવવિપાકિની (ખાસ જીવને વિપાક આપનાર) પ્રકૃતિ હોવાથી શરીરોદિ

પર્યાપ્તિનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી આત્મા સ્વસ્વ-
યોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે તે પર્યાપ્તનામ.

૧પર્યાપ્તિઃ—પુદ્ગલના ઉપચયથી ઉત્પન્ન થયેલી, આહાર-
સાદિ પુદ્ગલોના અહણ, પરિણામ અને અવલંબનમાં કારણભૂત

પુદ્ગલને વિષે પોતાનો વિપાક કેમ બતાવે ? જે તે પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિ હોય તો સરીસાદિ પુદ્ગલને આશ્રયી પોતાનો વિપાક બતાવે. માટે જીવનો બાદર પરિણામ ઉત્પન્ન કરે તો બાદરનામ કર્મના મુખ્ય વિપાક છે, તેથી મૂળ ગ્રાધામાં “વાયરઝો વાયરા જીઆ મૂલા”-(બાદરનામ કર્મના ઉદયથી જીવો બાદર પરિણામ વડે પરિણત થાય છે.) એમ કહ્યું છે. આ પ્રકૃતિ જીવ વિપાકિની છતાં પણ પોતાનો કાષ્ઠક વિપાક સરીસાદિ પુદ્ગલને વિષે પણ દેખાડે છે, તેથી બાદર પૃથિવીકાયના એકત્ર મળેલાં ધણા સરીસાં ચક્રથી દેખાય છે, અને સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયના ધણા સરીસાં મળ્યા હોય તો પણ દેખાતા નથી. જીવવિપાકીની પ્રકૃતિ સરીસાંને વિષે પોતાનો વિપાક કેમ બતાવે ? આ સંકા પણ ન કરવી, કેમકે કોષ જીવવિપાકિની છતાં શરૂસે ધણેલા માણસનું મુખ લાલચોળ થઈ નય છે, એ રીતે પોતાનો વિપાક સરીસાંને વિષે પ્રકટ કરે છે. તેમ બાદરનામ જીવ વિપાકિની છતાં પોતાનો વિપાક ગૌણપણે સરીસાંને વિષે દેખાડે છે, કેમકે કર્મની વિચિત્ર શક્તિ છે.”

૧ તત્વાર્થ બાધ્યમાં પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—પર્યાપ્તિરાત્મનઃ
ક્રિયાપરિસ્માપ્તિઃ, આત્માની ક્રિયાની સમાપ્તિ થવી તે પર્યાપ્તિ. તેના પાંચ પ્રકાર છે—૧ આહારપર્યાપ્તિ, ૨ સરીરપર્યાપ્તિ, ૩ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ,
૪ આસોઽવવાસપર્યાપ્તિ, ૫ બાધાપર્યાપ્તિ. (કેમકે મન ઇન્દ્રિય હોવાથી મન પર્યાપ્તિનો ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિમાં સમાવેશ કર્યો છે.)

(૧) આહારપર્યાપ્તિ—સરીરેન્દ્રિય-વાદ્ મનઃ પ્રાણાપાનયોગ્યદલિપ્ક દ્રવ્યાદરણત્રિયાપરિસ્માપ્તિરાહારપર્યાપ્તિઃ, સરીર, ઇન્દ્રિય, શાધા, મન અને આસોઽવવાસને યોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યને અહણ કરવાની ક્રિયાની પરિસ્માપ્તિ તે આહારપર્યાપ્તિ.

શક્તિવિશેષ તે પયોમ્મિ. ઉત્પત્તિને સ્થાને આવી આત્માએ પ્રથમ સમયે જે પુદ્ગલો અહણ કરેલા છે, અને પછી પ્રતિસમય જે પુદ્ગલો અહણ કરાય છે, જે પહેલા અહણ કરેલા પુદ્ગલોના સંખન્ધથી તે રૂપે પરિણત થયેલા છે તે પુદ્ગલોના ઉપચયથી આહારાદિના પુદ્ગલો અહણ કરી રક્ષાદિ રૂપે પરિણમાવે છે, તથા શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ વર્ગજ્ઞાના પુદ્ગલો અહણ કરી તેરૂપે પરિણમાવી અવલંબન કરી છોડી દે છે માટે પુદ્ગલોના ઉપચયથી ઉત્પન્ન થયેલી, અહણ, પરિણામ અને અવલંબનમાં કારણભૂત શક્તિને પયોમ્મિ કહે છે. તેના છ પ્રકાર છે:-૧. આહારપયોમ્મિ; ૨. શરીરપયોમ્મિ; ૩. ઇન્દ્રિય-

(૧) શરીરપયોમ્મિ—ગૃહાતસ્ય શરીરરૂપતયા સંસ્થાપનક્રિયાપરિ-
સ્તમાપ્તિઃ શરીરપર્યાપ્તિઃ; સંસ્થાપનં રચના ષટ્નામિત્યર્થઃ અહણ કરેલા પુદ્-
ગલોને શરીરરૂપે રચવાની ક્રિયાની સમાપ્તિ તે શરીરપયોમ્મિ.

(૨) ઇન્દ્રિયપયોમ્મિ—ત્રગાદીન્દ્રિયનિર્વર્તન ક્રિયાપરિસ્તમાપ્તિરિન્દ્રિય
પર્યાપ્તિઃ સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયો રચવાની ક્રિયાની સમાપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપયોમ્મિ.

(૩) શ્વાસોચ્છ્વાસપયોમ્મિ—પાણાપાનક્રિયાયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણ-નિસ-
ર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયાપરિસ્તમાપ્તિઃ શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિઃ શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય
પુદ્ગલોને અહણ કરવા અને છોડી દેવાની શક્તિ રચવાની ક્રિયાની સમાપ્તિ
શ્વાસોચ્છ્વાસ પયોમ્મિ.

(૪) ભાષાપયોમ્મિ—માયાયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણ-નિસર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયા-
પરિસ્તમાપ્તિર્માયાપર્યાપ્તિઃ ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલો અહણ કરવા અને છોડી મુક-
વાની શક્તિ રચવાની ક્રિયાની સમાપ્તિ તે ભાષાપયોમ્મિ. મનને યોગ્ય પુદ્-
ગલો અહણ કરવા અને છોડી મુકવાની શક્તિની રચવાની સમાપ્તિ તે મન-
પયોમ્મિ-એમ કોઈ આચાર્યો માને છે. (અ. ૮ સૂ. ૧૨)

પર્યાપ્તિ; ૪. શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ; ૫. લાષાપર્યાપ્તિ; ૬. મનઃપર્યાપ્તિ.

(૧) આહારપર્યાપ્તિ:—પુદ્ગલના ઉપચયથી ઉત્પન્ન થયેલી જે શક્તિવડે આત્મા આહાર ગ્રહણ કરી, તેના રસરૂપે પરિણામ ઉરે તે આહારપર્યાપ્તિ. આત્મા જીવાન્તરમાં ઉત્પન્નિ સમયે આહારયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી શક્તિવડે તેને રસરૂપે પરિણમાવે છે. અહીં આહારપર્યાપ્તિ અને તેનું કાર્ય આહારનું ગ્રહણ તથા પરિણામ—એ સર્વ પ્રથમ સમયે થાય છે.

(૨) શરીરપર્યાપ્તિ:—પુદ્ગલના ઉપચયથી ઉત્પન્ન થયેલી જે શક્તિવડે રસરૂપ થયેલા આહારને રસ, રુધિર, માંસ, મેદ (ચરણી), અસ્થિ, મજ્જા (હાડકામાં રહેલો દ્વેદ) અને વીર્ય—એ સાત ધાતુમય શરીરરૂપે પરિણમાવે તે શરીરપર્યાપ્તિ. યદ્યપિ વૈકલ્પિક તથા આહારક શરીરો સાત ધાતુમય નહિ હોવાથી આહારનો પરિણામ માત્ર ધાતુરૂપે થતો નથી, તોપણ તેઓના શરીરરૂપે પરિણામ થાય છે, સાત ધાતુરૂપ પરિણામ માત્ર ઔદારિક શરીરને આશ્રયી સમજવો.

(૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ:—પુદ્ગલના ઉપચયથી થયેલી જે શક્તિવડે શરીરમાંથી એક, બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ ઇન્દ્રિયો યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને ઇન્દ્રિયરૂપે પરિણમાવે, તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ.

(૪) શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ:—પુદ્ગલના ઉપચયથી થયેલી જે શક્તિવડે શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો

અહણુ કરી શ્વાસોચ્છવાસરૂપે પરિણુમાવી 1 અવલંબન કરી છોડે તે શ્વાસોચ્છવાસપર્યાસિ.

(૫) ભાષાપર્યાપ્તિ:—પુદ્ગલના ઉપચયથી થયેલી જે શક્તિવડે ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલ અહણુ કરી, પરિણુમાવી, અવલંબીને છોડે તે ભાષાપર્યાસિ.

(૬) મન:પર્યાપ્તિ:—પુદ્ગલના ઉપચયથી થયેલી જે શક્તિવડે મનને યોગ્ય પુદ્ગલો અહણુ કરી, મનરૂપે પરિણુમાવી, અવલંબીને છોડે તે મન:પર્યાસિ.

ઉપર કહેલી છ પર્યાસિઓમાં પ્રથમની ત્રણ પર્યાસિઓનો પરસ્પર સંબન્ધ છે, કેમકે આહારથી શરીર, અને શરીરથી ઇન્દ્રિયો થાય છે. પછીની ત્રણ પર્યાસિઓ સ્વતંત્ર છે, કેમકે તે પોતાને યોગ્ય વર્ગણાઓમાંથી સ્વતંત્રપણે પુદ્ગલો અહણુ કરે છે.

તે છ પર્યાસિમાંથી એકેન્દ્રિયને ચાર; બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચત્તરિન્દ્રિય, અને અસંજી કયા ઇન્દ્રિયને કેટલી પંચેન્દ્રિયને પાંચ, પર્યાસિઓ હોય પર્યાપ્તિઓ હોય? છે; અને સંજી પંચેન્દ્રિયને છ પર્યાસિઓ હોય છે.

1. નમ કોઈ માણસ દડો ફેંકે ત્યારે પ્રથમ પ્રયત્નથી દડાનું અવલંબન કરે છે અને પછી તેને ફેંકી શકે છે. જો તેમ ન કરવામાં આવે તો દડાને ફેંકી શકાય નહિ, તેવીજ રીતે આત્મા શ્વાસોચ્છવાસના પુદ્ગલોને છોડવા પહેલાં તેનું અવલંબન કરે છે અને પછી તેને છોડે છે. તેવી રીતે ભાષા અને મન પર્યાસિ વિશે અવલંબન જાણવું.

જે જીવોને જેટલી પર્યાપ્તિનો સંભવ છે તેનો તેઓ એક

સાથે પ્રારંભ કરે છે અને અનુક્રમે
પ્રારંભ અને સમાપ્તિ. સમાપ્તિ. સમાપ્તિ કરે છે; કેમકે તે પર્યાપ્તિઓ
ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ છે. જેમ સુતર કાંત-
નારી નિપુણ છત્રીઓ સરખી પુણીઓ

દર્દ કાંતવા બેસે, તેમાં જે બહુ કાંતે તે પ્રથમ પુક કરે,
અને જેમ જેમ ઝીણું કાંતે તેમ તેમ વિલંબે કાંતી રહે,
તેમ પર્યાપ્તિઓ પણ ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ હોવાથી સાથે પ્રારંભ
કરે પણ અનુક્રમે પૂરી કરે.

તે પર્યાપ્તિઓમાં ઔદારિક શરીરની અપેક્ષાએ આહાર

પર્યાપ્તિઓનો કાળ. પર્યાપ્તિની ઉત્પત્તિનો કાળ એક સમય
છે. અને બાકીની પાંચ પર્યાપ્તિનો
કાળ ઉત્તરોત્તર અન્તર્મુદ્ધર્ત છે. પ્રથમ

સમયે આહાર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય, પછી
અન્તર્મુદ્ધર્ત શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય, તે પછી અન્તર્મુદ્ધર્ત
ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય-એ રીતે બાકીની પર્યાપ્તિઓ વિષે
બાણુલુ વૈક્રિય અને આહારક શરીરની અપેક્ષાએ પ્રથમ સમયે
આહાર પર્યાપ્તિ પૂરી થાય, પછી અન્તર્મુદ્ધર્ત શરીર-
પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય પછી અનુક્રમે સમયે સમયે
ઇન્દ્રિયાદિ પર્યાપ્તિઓ પૂરી થાય. સૈદ્ધાંતિક મતે દેવોને
શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ પૂરી થયા પછી એક સમયમાં લાપા
અને મન. પર્યાપ્તિ એ બન્ને સાથે પૂરી થાય છે, માટે તે
બન્ને પર્યાપ્તિઓનો અલેહ માની પાંચ પર્યાપ્તિઓ કહી છે.
સઘળી પર્યાપ્તિઓ પૂરી થવાનો કાળ પણ અન્તર્મુદ્ધર્ત છે.

1 નવ સમયથી આરંભી સમય સમય વધારતા બે ધરીમાં એક સમય
ઓછો હોય ત્યાં મુધીના સર્વે અસંખ્ય અન્તર્મુદ્ધર્તના ભેદો થાય છે.

જે જીવોએ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂરી કરી છે, અથવા જેઓ પૂરી કરનાર છે તે પર્યાપ્તા કહેવાય છે. તેના બે ભેદ છે—૧ લઙ્ઘિપર્યાપ્તા, અને કરણપર્યાપ્તા.

લઙ્ઘિપર્યાપ્તા:—જેઓ સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યો પછીજ મરણ પામે તે લઙ્ઘિપર્યાપ્તા-લઙ્ઘિ, શક્તિવડે પર્યાપ્તા કહેવાય છે.

કરણપર્યાપ્તા:—જેઓએ સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી છે તે કરણપર્યાપ્તા (કરણ-પૂરી કરવાવડે પર્યાપ્તા) કહેવાય છે. કરણ શબ્દનો અર્થ ઇન્દ્રિય પણ થાય છે, જેઓએ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પુરી કરી છે તેઓ પણ કરણ પર્યાપ્તા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે ‘સર્વ લઙ્ઘિ અપર્યાપ્તા જીવો કરણપર્યાપ્તા થઈને જ મરે છે.’ પરન્તુ આ કરણપર્યાપ્તાનો અર્થ કોઈકોઈ સ્થળે આવે છે, પણ બ્યાપક અર્થ નથી.

શિષ્ય:—હું ભગવન્ શરીરનામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક પુણ્યલોનો ઔદારિક શરીરરૂપે પરિણામ થાય છે, તો શરીરપર્યાપ્તિ માનવાનું શું પ્રયોજન છે ?

ગુરુ:—શરીરનામ કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ પુણ્યલોનું ગ્રહણ માત્ર થાય છે, પણ શરીરપર્યાપ્તિ શિવાય તેનો શરીરરૂપે પરિણામ થતો નથી, માટે શરીરપર્યાપ્તિ માનવાની આવશ્યકતા છે.

શિષ્ય:—શ્વાસોચ્છવાસ નામકર્મના ઉદયથી શ્વાસોચ્છવાસની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તો શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિનું શું પ્રયોજન છે ?

ગુરુઃ—શ્વાસોચ્છવાસ નામકર્મના ઉદયથી શ્વાસોચ્છવાસની લાગિધ (શક્તિ) ઉત્પન્ન થાય છે, તો પણ શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ શિવાય તેનો પરિણામાદિ વ્યાપાર થઈ શકતો નથી, માટે શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ માનવી જોઈએ.

પત્તેય તપ્ત પતેઽદણં દંતઅઢિમાઙ્ ચિરં ।

નાશ્ચવરિ સિરાઙ્ સુહ સુભગાઓ સઙ્ગજણઙ્ઠો ॥ ૪૯ ॥

પ્રત્યેક તનુઃ પ્રત્યેકોદયેન દન્તાસ્થ્યાદિ સ્થિરમ્ ।

નામ્યુપરિ શિર આદિ શુર્મ સુભગાત્સર્વજનેષ્ઠઃ ॥

અર્થઃ—પ્રત્યેકનામકર્મના ઉદયથી જીવને પ્રત્યેક-પૃથક્ પૃથક્ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. સ્થિરનામકર્મના ઉદયથી કાત હાડકા આદિ અવયવો સ્થિર-કઠણુ હોય છે. શુભ નામકર્મના ઉદયથી નાભિની ઉપરના શિર આદિ અવયવો શુભ હોય છે, અને સુભગનામકર્મના ઉદયથી સર્વજનને પ્રિય લાગે છે.

પ્રત્યેકનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી દરેક જીવને લિપ્ત લિન્ન ઔદારિક કે વૈકિંચ શરીર પ્રાપ્ત થાય તે પ્રત્યેકનામ કર્મ.

સ્થિરનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ હોય, જેથી શિર, હાથ પ્રમુખ અવયવના સ્પર્શ કરવાથી સામો માણસ ખુશી થાય છે તે શુભનામ કર્મ.

સુભગનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર નહિ કરવા છતાં પ્રાણી સર્વના મનને પ્રિય લાગે તે સુભગનામ કર્મ.

સુભગનામ કર્મનો ઉદય છતાં તીર્થકરાદિ ક્રોધને અપ્રિય લાગે છે, તેનું કારણ તે મનુષ્યમાં રહેલો તીવ્ર દોષ છે.

સુસ્વરનામ, આદેયનામ, યશઃકીર્તિ અને સ્થાવર દશક વર્ણવે છે:—

સુસરા મહુરમુહ્યુળી આજ્ઞા સન્વલોઅગિજ્ઞવઓ ।

જસઓ જસકિત્તીઓ થાવરદસગં વિવજ્જત્થં ॥ ૫૦ ॥

સુસ્વરાદ્ મધુરસુત્તધ્વનિરાદેયાત્સર્વલોકગ્રાહ્યવચાઃ ।

યશસો યશઃકીર્તયઃ સ્થાવરદશક વિપર્યયાર્થમ્ ॥

અર્થ:—સુસ્વરનામ કર્મના ઉદયથી મધુર અને સુખ-કારક ધ્વનિ (સ્વર) પ્રાપ્ત થાય છે. આદેયનામ કર્મના ઉદયથી સર્વલોકને તેનું વચન માન્ય હોય છે. યશનામ કર્મના ઉદયથી યશ અને કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્થાવરદશક તેથી વિપરીત અર્થવાળું જાણવું.

સુસ્વરનામ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને સ્વર કાનને પ્રિય લાગે તેવો મધુર હોય તે સુસ્વરનામ.

આદેયનામ:—જે કર્મના ઉદયથી વચન સર્વલોક માન્ય થાય, દર્શનમાત્રથી લોકો તેનો સત્કાર વિનય કરે તે આદેયનામ કર્મ.

યશોનામ:—જે કર્મના ઉદયથી તપ, શૌર્ય અને દાનાદિથી મેળવેલી ખ્યાતિવડે પ્રશંસા થાય, અથવા યશ અને કીર્તિ થાય તે યશઃકીર્તિનામ. યશ અને કીર્તિમાં એટલો વિશેષ છે, “દાન અને પુણ્યથી જે ખ્યાતિ થાય તે કીર્તિ, અને પરાક્રમથી જે ખ્યાતિ થાય તે યશ. એકજ પોતાના દેશમાં

ફેલાય તે કીર્તિ અને ચારે તરફ સર્વ દેશમાં ફેલાય તે યશ. ”

હવે સ્થાવરદશકને વર્ણવે છે:—ત્રસદશકથી સ્થાવરદશકનો વિપરીત અર્થ જાણવો.

સ્થાવરનામ: —જે કર્મના ઉદયથી સ્થાવરપણાની પ્રાપ્તિ થાય તે સ્થાવરનામ. સ્થિર રહેવાના સ્વભાવવાળા તાપાદિકથી પીડાયા છતાં એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જવાને અસમર્થ, એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાયિક, અપૂકાયિક, તેજઃ કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવો સ્થાવર જાણવા. તેજઃ કાયિક અને વાયુકાયિક જીવો ગમન કરી શકે છે; તોપણ તેઓ સ્થાવર છે, કેમકે સ્થાવરનામ કર્મનો ઉદય હોવાને લીધે, તેઓ તાપાદિકથી પીડાયા છતાં તેનું નિવારણ કરવા બીજે સ્થાને ગમન કરી શકતા નથી. ગતિમાત્રની અપેક્ષાએ તેઓને ત્રસ પણ કહેલા છે. “તેજોવાયૂ દ્વીન્દ્રિયાદયશ્ચ ત્રસાઃ” (તત્વાર્થ ૦ ૨-૧૪) અગ્નિકાય, વાયુકાય અને બેઇન્દ્રિયાદિક જીવો ત્રસ કહેવાય છે. પણ અગ્નિકાય અને વાયુકાયમાં બેઇન્દ્રિયાદિકની પેઠે ઈષ્ટ વસ્તુ તરફ પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટ વસ્તુથી નિવૃત્તિ કરવા માટે વિશિષ્ટગમન શક્તિ નહિ હોવાથી તેઓને ત્રસનામકર્મનો ઉદય નથી, પણ સ્થાવરનામકર્મનો ઉદય છે.

સૂક્ષ્મનામ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરો ઘણાં એકત્ર મળવા છતાં પણ ચર્મચક્ષુથી દેખી ન શકાય તે સૂક્ષ્મનામ કર્મ. યદ્યપિ આ કર્મની પ્રકૃતિ જીવ વિપાકિની છે, તેથી તે જીવનો જ સૂક્ષ્મ પરિણામ કરે છે, તો પણ શરીરાદિ પુદ્ગલોને વિષે પણ ચોતાનો વિપાક ગોણુ

રીતે દેખાડે છે જેમ કોઈ જીવવિપાકિની પ્રકૃતિ લાલચોળ મુખ થવું વગેરે વિપાક શરીરને વિષે પણ દેખાડે છે.

અપર્યાપ્તિનામ —જે કર્મના ઉદયથી આત્મા સ્વ-યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા શિવાય મરણ પામે તે અપર્યાપ્તનામ કર્મ. અપર્યાપ્ત જીવો જે પ્રકારના છે—લઙ્ગિઅપર્યાપ્ત અને કરણઅપર્યાપ્ત. જેઓ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂરી કર્યા શિવાય મરણ પામે તે લઙ્ગિઅપર્યાપ્ત. જેણે કરણ એટલે શરીર ઇન્દ્રિયાદિક સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી નથી પણ અવશ્ય પૂર્ણ કરશે તે કરણઅપર્યાપ્ત. અપર્યાપ્તનામ કર્મનેા ઉદય માત્ર લઙ્ગિઅપર્યાપ્ત જીવોને હોય છે, પણ જેઓએ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી નથી પણ અવશ્ય કરશે તેવા કરણઅપર્યાપ્ત જીવોને હોતો નથી. કોઈ સ્થળે કરણનો અર્થ શરીર અને ઇન્દ્રિય—એવો કરેલો છે, એટલે જ્યાં સુધી શરીર અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી નથી ત્યાં સુધી તે કરણઅપર્યાપ્ત કહેવાય છે અને એ ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા પછી કરણપર્યાપ્ત કહેવાય છે કેમકે લઙ્ગિઅપર્યાપ્ત પણ કરણપર્યાપ્ત થઈને જ મરે છે શાસના કહ્યું છે કે—“લઙ્ગિ અપર્યાપ્ત પણ નિશ્ચયથી આકાર શરીર અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરીને જ મરે છે. કેમકે આવતા લવનું આયુષ બાધીને સર્વ જીવો મરે છે અને તે આયુષ આહાર શરીર અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ વડે પર્યાપ્તને જ બધાય છે.”

સાધારણનામ:—જે કર્મના ઉદયથી અનન્ત જીવોને સાધારણ એવું એક શરીર પ્રાપ્ત થાય તે સાધારણનામ કર્મ.

કન્દાદિ સાધારણ વનસ્પતિના જીવોને સાધારણનામ કર્મોના ઉદય હોય છે; કેમકે તેઓને અનન્ત જીવો વચ્ચે એક એક શરીર પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે.

અસ્થિરનામ:—જે કર્મના ઉદયથી કાન જીભ ઇત્યાદિ અવયવો અસ્થિર વળી શકે તેવા હોય તે અસ્થિરનામ કર્મ.

અશુભનામ:—જેના ઉદયથી ડુંટીની નીચેના પગ વગેરે અવયવો અશુભ ગણાય છે તે ૧અશુભનામકર્મ. કેમકે પાદાદિકના સ્પર્શથી અન્યને રોષ પેદા થાય છે માટે તેનું અશુભપણું પ્રસિદ્ધ છે. યદ્યપિ સ્ત્રી ઇત્યાદિ પ્રિય મનુષ્યના પાદાદિકના સ્પર્શથી ગુસ્સો ઉત્પન્ન થતો નથી, ઉલટો રાગ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેનું કારણ મોહ હોવાથી અહીં દોષ ન જણાયો.

દુર્ભંગનામ:—જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર કરવા છતાં પણ સામા માણસને અપ્રિય લાગે તે દુર્ભંગનામ.

દુઃસ્વરનામ:—જે કર્મના ઉદયથી કાનને અપ્રિય લાગે તેવા ખરાબ સ્વરની પ્રાપ્તિ થાય તે દુઃસ્વરનામ.

અનાદેયનામ:—જે કર્મના ઉદયથી ઉચિત કહેવા

૧' શુભભાવ શોભા માદ્ગત્યનિર્વર્તક શુભનામ, તદ્વિપરીતનિર્વર્તક-મશુભનામ." (તત્વા. મા. અ. ૮-૧૨) શુભભાવ, શોભા અને મંગલને ઉત્પન્ન કરનાર શુભનામ, અને તેથી ઉલટું અશુભભાવ, શોભાનો અભાવ અને અમંગલને ઉત્પન્ન કરનાર અશુભનામ (તત્વાર્થશાસ્ત્ર અ. ૮. સ્ક. ૧૨)

છતાં પણ વચન માન્ય ન થાય, લોકો સન્માન વિનય ન કરે તે અનાદેયનામ.

અયશઃકીર્તિનામઃ—જે કર્મના ઉદયથી અપકીર્તિ થાય તે અયશઃકીર્તિનામ. એ પ્રમાણે નામકર્મના બેંતાળીશ, ત્રાણું, એકસો ત્રણ અને સડસઠ લેઈ કહ્યા.

હવે ગોત્રકર્મના બે પ્રકાર કહે છે—

ગોત્રં દુહુચ-નીત્રં કુલલ ઇવ સુઘટ-મુંમલાદયં ।

વિગ્ધં દાળે લાભે ભોગુવભોગેસુ વીરિણ અ ॥ ૫૧ ॥

ગોત્રં દ્વિધોક્ષનીત્રં કુલલ ઇવ સુઘટમુંમલાદિકમ્ ।

વિદ્ધ ઘને લાભે ભોગોપભોગયોર્વિયં ચ ॥

અર્થઃ—સુઘટ—પૂર્ણકલશાદિક, અને ભુંલલા (મધ ઘટ) વગેરે બનાવનાર કુલારની પેઠે ઉચ્ચ અને નીચ—એ બે પ્રકારે ગોત્ર કર્મ છે. ઘાન, લાલ, લોગ, ઉપલોગ અને વીર્યને વિષે વિદ્ધ કરનાર અંતરાય કર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

ભાવાર્થઃ—ગોત્રકર્મના ઉચ્ચ અને નીચ—એમ બે પ્રકાર છે. તે કર્મ કુલારના સમાન છે. જેમ કુલાર એકજ જાતની માટીનાં તેવા પ્રકારના પૂર્ણકલશાદિક રૂપો કરે છે, જે પુષ્પ ચંદન અક્ષતાદિકથી પૂજાને પામે છે, અને તે જ જાતની માટીના મદિરા ભરવાના પાત્ર વગેરે બરાબર રૂપો બનાવે છે, જે મધ પ્રમુખ ન નાંખ્યું હોય તો પણ લોકના તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે; તેમ ઉચ્ચગોત્રના ઉદયથી નિર્ધન, કુરૂચ અને બુદ્ધ્યાદિકથી હીન છતાં પણ મનુષ્ય પ્રશંસા પામે છે, અને નીચ ગોત્રના ઉદયથી ધનવાન,

સુંદર અને શુદ્ધિમાન છતાં પણ લોકનાં તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે.

ઉચ્ચગોત્ર:—જે કર્મના ઉદયથી નિર્ધન, કુરૂપ અને શુદ્ધિરહિત છતાં મનુષ્ય ઉચ્ચ કુલમાં જન્મ ધારણ કરવા માત્રથી પ્રશંસા પામે તે ઉચ્ચગોત્ર.

નીચગોત્ર:—જે કર્મના ઉદયથી 'ધનવાન', સુંદર અને શુદ્ધિમાન છતાં નીચ કુલમાં જન્મ ધારણ કરવાથી નિન્દા-પાત્ર થાય તે નીચગોત્ર.

આત્મામાં સ્વાભાવિક રહેલી દાનાદિ શક્તિઓનો નાશ કરનાર જે કર્મ તે અંતરાયકર્મ. તેના પાંચ પ્રકાર છે.—૧. દાનાન્તરાય, ૨. લાભાન્તરાય, ૩. લોગાન્તરાય, ૪. ઉપલોગાન્તરાય, ૫. વીર્યાન્તરાય.

દાનાન્તરાય:—ખીજના ઉપકારને માટે ગ્રહણ કે ધારણ કરવા યોગ્ય વસ્તુનું આપવું, કે તેનો ત્યાગ કરવો તે દાન. તેમાં દાનાન્તરાય કર્મ પ્રતિબંધ કરે છે. જે કર્મના ઉદયથી આપવા લાયક વસ્તુ છતાં, ગુણવાન પાત્ર વિદ્યમાન છતાં, દાનનું કૃપા જાણવા છતાં, આપી ન શકે તે દાનાન્તરાય કર્મ.

લાભાન્તરાય:—ધૃષ્ટિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી તે લાભ, તેમાં આ કર્મ પ્રતિબંધ કરે છે. જે કર્મના ઉદયથી કાતા પામેથી માગવા છતાં પણ ધૃષ્ટિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય તે લાભાન્તરાય. જેમ ઋષભદેવ ભગવાનને લાભાન્તરાય કર્મના ઉદયથી એક વર્ષ સુધી આહાર ન મળ્યો.

લોગાન્તરાય —જે વસ્તુનો એકવાગ ઉપલોગ થઈ શકે એવા પુષ્પ આહાર પ્રમુખ લોગ કહેવાય છે, તેમાં

પ્રતિબંધક આ કર્મ છે. જે કર્મના ઉદયથી વિરતિ શિવાય આહારાદિ વસ્તુઓનો પોતાને સારૂ ઉપયોગ ન કરી શકે તે લોગાન્તરાય.

ઉપલોગાન્તરાય:—જે વસ્તુઓનો વારંવાર ઉપયોગ થાય એવા વસ્ત્રાદિને ઉપલોગ કહેવાય છે. જે કર્મના ઉદયથી વિરતિ શિવાય વસ્ત્રાદિ વસ્તુઓ વિદ્યમાન છતાં તેનો ઉપલોગ ન કરી શકે તે ઉપલોગાન્તરાય.

વીર્યાન્તરાય—વીર્ય—સામર્થ્ય, શક્તિ, તેના ઉપયોગમાં આ કર્મ પ્રતિબંધક છે. જે કર્મના ઉદયથી બલવાન, નીરાગી અને જુવાન છતાં પોતાના સામર્થ્યનો ઉપયોગ ન કરી શકે તે વીર્યાન્તરાય.

પૂર્વોક્ત અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી દાનાદિક ગુણોની વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિ હોઈ શકે છે, જ્યારે તેનો સર્વથા ક્ષય થાય છે ત્યારે તે દાનાદિ ગુણો લઘ્વિરૂપે—શક્તિરૂપે વિદ્યમાન હોય છે, પણ તેની વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તે અવસ્થામાં તો નૈશ્વર્યિક દાનાદિ હોય છે—૧. સર્વ વસ્તુના ત્યાગ રૂપ દાન, ૨. હૃદયનો અભાવ કે આત્મિકગુણોની પ્રાપ્તિરૂપ દાન, આત્મિક ગુણોનો લોગ કે ઉપલોગ કરવા રૂપ લોગ ઉપલોગ, અને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવા રૂપ સ્વાભાવિક ખીર્ય હોય છે.

હવે અંતરાયકર્મ ભંડારીના સમાન બતાવે છે:—

સિરિહરિયસમં એયં જહ પઠિકૂલેણ તેણ રાયાર્દ ।

ન કુણઈ દાણાર્દયં એવ વિઘ્નેણ જીવો વિ ॥૫૨ ॥

શ્રીગૃહિકસમમેતદ્ યથા પ્રતિકૂલેન તેન રાજાદિ. ।

ન કરોતિ દાનાદિકમેવં વિઘ્નેન જીવોઽપિ ॥

અર્થ:—શ્રીગૃહી-ભંડારી સમાન આ અંતરાય કર્મ છે. જેમ તે પ્રતિકૂળ હોવાથી રાજાદિ દાનાદિ કરી શકતા નથી, તેમ અંતરાયકર્મથી જીવ પણ દાનાદિ કરી શકતો નથી.

એ રીતે પાંચ પ્રકારે અંતરાય કર્મ કહ્યું. એ પ્રમાણે કર્મની આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓની વ્યાખ્યા કરી.

હવે કર્મબંધના વિશેષ હેતુઓ જણાવે છે.—

પાદિનીયત્તણ-નિન્હવ-ઉવચાય-પઓસ-અતરાણં ।

અચ્ચાસાયણયાણ આવરણદુગ જિઓ જયઈ ॥ ૫૩ ॥ .

પ્રત્યનીકત્વ-નિહ્નવ-ઉપચાત-પ્રદ્વેય-અન્તરાયેણ ।

અત્યાશાતનયા આવરણદ્વિક જીવો જયતિ ॥

અર્થ:—(જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનો તરફ) દુષ્ટ આચરણ, તેઓનો અપલાપ, નાશ, દ્વેષ, અંતરાય-અડચણ, અને અત્યંત આશાતના કરવાથી જીવ જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મ બાંધે છે.

ભાવાર્થ:—કર્મબંધના સામાન્ય ચાર હેતુઓ છે. ૧ મિથ્યાત્વ, ૨. અવિરતિ; ૩. કપાય અને ૪. યોગ. આ હેતુઓ દ્વારા જીવ પ્રતિમમય આયુષ્ વિના સાત કર્મનો બંધ કરે છે. આયુષ્ ફેક્કત એક ભવમાં એક જ વાર બંધાય છે, તેથી જ્યારે તેનો બંધ થાય છે ત્યારે જીવ આઠ કર્મનો બંધ કરે છે. આ સામાન્ય કર્મબંધના હેતુઓને જ્યારે,

ઉપરના વિશેષ હેતુઓ મળે છે ત્યારે તે તે કર્મના અનુભાગ બંધ અને સ્થિતિ બંધમાં વિશેષતા થાય છે—એટલે તે તે કર્મનો તીવ્ર અનુભાગબંધ અને દીર્ઘ સ્થિતિબંધ થાય છે; 1 માટે ઉપરના જણાવેલા હેતુઓ જ્ઞાનાવરણ કર્મના (દીર્ઘ) સ્થિતિબંધ અને (તીવ્ર) અનુભાગબંધના વિશેષ હેતુઓ છે; 2 પણ સામાન્ય બંધના હેતુઓ નથી; કારણ તે હેતુઓના અભાવમાં પણ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો બંધ થાય છે. તેવી રીતે બીજા કર્મના વિશેષ હેતુઓ વિષે પણ સમજવું—એટલે તેઓ બીજા વેદનીયાદિબંધના કર્મના સ્થિતિબંધ અને અનુભાગ બંધના હેતુઓ બાજુવા.

1 पद पदकर्मं पदिनियया आसवा षड्-अणुभाग-
बंधाधिकत्वात् विण्णेआ । पगइ-पदेस्त्वंधाविकत्वात् पुण
अविसेसेण सव्ये वि सव्यकम्माण आसवा भवन्ति ॥
(सप्ततत्त्वप्रकरण.)

(અર્થ:—જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રત્યેક કર્મના નિયત બંધ હેતુઓ સ્થિતિબંધ અને અનુભાગ બંધની અપેક્ષાએ બાજુવા, પદ્ધતિબંધ અને પ્રદેશ બંધની અપેક્ષાએ સર્વે સર્વ કર્મબંધના હેતુઓ સમજવા.

2 १. જ્ઞાનદર્શનયોસ્તદ્દેતૂનાં ચ યે કિલ ।

વિદ્ય-નિહ્નવ-પૈશૂન્યાઽઽજ્ઞાતના-ઘાત-મત્સરા ॥

૨. તે જ્ઞાનદર્શનાયારકર્મહેતવ આસવા ।”

(યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ. ૪.)

૧-૨ જ્ઞાન, દર્શન, જ્ઞાની, દર્શની, અને જ્ઞાન દર્શનના સાધનોમાં વિદ્ય, અપકાપ, નિંદા, આજ્ઞાતના, નાશ અને મત્સર તે જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મના આસવા (હેતુઓ) છે (ચો. ૩ ૪)

જ્ઞાન, જ્ઞાની ને જ્ઞાનના સાધન પુસ્તકાદિ તરફ દુષ્ટ ભાવ ધારણ કરવાથી, તેમ 'હું' તેમની પાસે લણ્યો નથી' તેમ ગુરુને ઝોળવવાથી, જ્ઞાની તથા જ્ઞાનના સાધન પુસ્તકાદિકનો નાશ કરવાથી, તેમના ઉપર આંતરિક દ્વેષ ધારણ કરવાથી, તેમને અધ્યયનાદિકમાં અંતરાય કરવાથી તેમની નિન્દા, અપમાન વગેરે અત્યંત આશાતના કરવાથી છપ જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મ બાંધે છે—એટલે જ્ઞાનાવરણ અને દર્શાવરણની તીવ્ર સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ કરે છે, જે જ્ઞાનાવરણના તીવ્ર અનુભાગ અને સ્થિતિ બંધના હેતુઓ છે તેજ દર્શનાવરણના છે; કારણ કે વિશેષાવબોધ તે જ્ઞાન અને સામાન્ય અવબોધ તે દર્શન છે.

હવે વેદનીયકર્મના વિશેષ બંધ હેતુઓ કહે છે—

ગુરુમત્તિ-સ્વંતિ-કરુણા-ત્રય-જોગ-કસાયવિજય-દાણજુઓ ।

દૃઢધર્માઈ અજ્ઞાં સાયમસાયં વિવજ્જયઓ ॥ ૧૪ ॥

ગુરુમત્તિ-ક્ષાન્તિ-ઋણા-વ્રત-યોગ-કષાયવિજય-દાનયુતઃ ।

દૃઢધર્માદિરર્જયતિ સાતમસાતં વિપર્યયતઃ ॥

અર્થઃ—1ગુરુભક્તિ, ક્ષમા, કરુણા, વ્રત અને યોગ—

1 “ દેવપૂજા-ગુરુપાસ્તિ-પાત્રદાન-દયા-ક્ષમા ॥

૩. સરાગસયમો દેશસયમોઽકામનિર્જરાઃ ।

શૌચ ચાલતપશ્ચતિ સદ્વેદ્યસ્ય સ્યુરાસ્રયા ॥ ”

૪. દુઃખ-શોક-વધસ્તાપ-મન્દને પરિવેદનમ્ ।

સ્વાન્યોભયસ્થા. સ્યુરસદ્વેદ્યસ્યામી રૂદાસ્રયા- ॥ ”

આચાર-યુક્ત; કથાય ઉપર વિજય કરનાર; દાન યુક્ત અને ધર્મને વિષે દૃઢ મનવાળો વગેરે સાતા વેદનીય કર્મ ઉપા-
ર્જન કરે છે; (અને તેનાથી) વિપરીતપણે અસાત વેદનીય
કર્મ બાંધે છે.

ભાવાર્થ:—માતા, પિતા, ધર્મોચાર્ય આદિ પૂજ્યવર્ગ
ગુરુ કહેવાય છે, તેની ભક્તિ એટલે તેને વિષે મનથી શુભ
સંકલ્પ કરવો, વચનથી સ્તુતિ કરવી, અને કાયાથી
સેવા કરવી; ક્ષમા-ક્રોધનો ત્યાગ કરવો; કરુણા-સર્વ
જીવો વિષે દયા કરવી; મત-અણુમત તથા મહામતનો
સ્વીકાર કરવો; યોગ-દશ પ્રકારની સમાચારી રૂપ સાધુઓના
આચારનું પાલન કરવું; ક્રોધાદિકથાય ઉપર વિજય મેળવવો
એટલે તેને નિષ્ક્રાંત કરવો; દાન આપવું; આપત્તિમાં પશુ
ધર્મને વિષે દૃઢતા રાખવી, આદિ શબ્દથી ધર્મને વિષે પ્રીતિ
રાખવી; વૃદ્ધ રોગી વગેરેનું વૈધાવૃત્ત્ય કરવું; જિનપૂજા કરવી
ઈત્યાદિ હેતુઓવડે જીવ સાતા વેદનીય કર્મ બાંધે છે.

તેનાથી વિપરીત રીતે ગુરુની અવજ્ઞા કરનાર, ક્રોધી,
નિર્દય, મત અને યોગ રહિત, અત્યંત કથાયવાળો, કૃપણ,
સદ્ધર્મના કાર્યને વિષે પ્રમાદી, હાથી, ઘોડા, બળદ પ્રમુખનું
નિર્દય દમનવડે વાહન કરનાર તેના અવયવોને છેદનાર,
પોતાને અને પરને દુઃખ, શોક, વધ, સંતાપ, આર્કંદનાદિ
કરનાર અસાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે.

૨-૩. વીતરાગની પૂજા, ગુરુની ઉપાસના, પાત્રને વિષે દાન, દયા, ક્ષમા,
સરાગ સંયમ, દેશવિરતિ, અકામનિર્જરા, શૌચ (મતાદિને વિષે દોષ ન
ભગાડવા,) અજ્ઞાનયુક્ત તપ તે સાતા વેદનીય કર્મબંધનનાં હેતુઓ છે.

દુઃખ, શોક, વધ, સંતાપ, આર્કંદન અને પોતાને વિષે અન્યને
વિષે હાનિને વિષે શોક કરવો-તે અસાતા વેદનીય કર્મનાં હેતુઓ છે.

હવે દર્શનમોહનીયકર્મના બંધહેતુઓ કહે છે:—

ઉમ્મગ્ગદેસણા-મગ્ગનાસણ્ણ-દેવદન્વહરણેહિં ।

દંસણમોહં જિણ-મુણિ-ચેડય-સંઘાણ્ણપિણીઓ ॥ ૫૫ ॥

ઉન્માર્ગદેશના-માર્ગનાશના-દેવદ્રવ્યહરણે: ।

દર્શનમોહં જિન-મુનિ-ચૈત્ય-સંઘાદિપ્રત્યનીક: ॥

અર્થ:—ઉન્માર્ગ-અસન્માર્ગ-નો ઉપદેશ આપવો, (મોક્ષના) માર્ગનો નાશ કરવો, દેવદ્રવ્યનું હરણ કરવું ઇત્યાદિ હેતુઓવડે એવ દર્શનમોહનીય કર્મ (બાંધે છે). તેમજ તીર્થંકર, મુનિ, જિનપ્રતિમા તથા સંઘાદિકનો વિરોધી (દર્શનમોહનીય બાંધે છે.)

સાવાર્થ:—સંસારના કારણોને મોક્ષના કારણો બતાવી ઉપદેશ કરવો; સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગનો નાશ કરવો; દેવદ્રવ્યનું હરણ કરવું કે ઉપેક્ષા કરવી; તીર્થંકર, મુનિઓ, સાધુઓ, જિનપ્રતિમા અને સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘનું; આદિ શબ્દથી સિદ્ધ, શુરુ, શ્રુતાદિનો અવર્ણવાદ, આશાતના પ્રમુખ અનિષ્ટ કરવું, ઇત્યાદિ હેતુઓવડે એવ દર્શનમોહનીય કર્મનો તીવ્ર બંધ કરે છે.

ચારિત્રમોહનીય અને નરકાયુષ્ના બંધહેતુઓ કહે છે:—

દુવિહંપિ ચરણમોહ કસાય-હાસાઈ-વિસયવિવસમણો ।

વંધઈ નરયાહં મહારંભ-પરિગ્ગહરઓ રુદ્ધો ॥ ૫૬ ॥

૧.૫. ધીતરાગે શ્રુતે સંઘે ધર્મે સર્વસુરેષુ ચ ।

અવર્ણવાદિતા, તોત્રમિધ્યાત્વપરિણામિતા ॥

દ્વિવિધમપિ ચરણમોહં કપાય-હાસ્યાદિ-વિષયવિવશમનાઃ ।

વદ્નાતિ નરકાયુર્મહારમ્મ-પરિગ્રહરતો રૌદ્રઃ ॥

અર્થઃ—કપાય, હાસ્યાદિ અને વિષયને પરતંત્ર છે મન જેનું એવો પ્રાણી જ-ને પ્રકારે ચારિત્રમોહનીય કર્મને બાંધે છે. મહારાજ પરિગ્રહમાં રહત અને રૌદ્રપરિણામી જીવ નરકનું આયુષ બાંધે છે.

ભાવાર્થઃ—1 ક્રોધાદિ કપાયને પરવશ થયેલો જીવ કપાય રૂપ ચારિત્ર મોહનીયને બાંધે છે; હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય અને જુગુપ્સા ને અધીન થયેલો હાસ્યાદિરૂપ

૬. સર્વજ્ઞ-સિદ્ધ-વેષાપહ્નયો ધાર્મિકદૂષણમ્ ।

ઉન્માર્ગદર્શનનર્થાગ્રહોઽસયતપૂજનમ્ ॥

૭. અસમીક્ષિતકારિત્વં ગુર્યાદિષ્વયમાનના ।

દૃત્યાદયો દટ્ટિમોહસ્યાશ્રયાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥

યોગશાસ્ત્ર. પ્ર૦ ૬.

૫-૭. વીતરાગ, શ્રુતજ્ઞાન, સંધ, ધર્મ, અને સર્વદેવોનો અપહ્નુવાદ; તીવ્ર મિથ્યાત્વનો પરિણામ; સર્વજ્ઞ સિદ્ધ અને દેવોનો અપભાષ કરવો; ધાર્મિકના દોષનું કથન કરવું; ઉન્માર્ગના દર્શન તથા અનર્થનો આગ્રહ; અસંયતની પૂજા; વગર વિચારે કરવું; ગુર્યાદિનો તિરસ્કાર-છત્યાદિ દર્શનમોહનીયના હેતુઓ છે.

1 ૮. કપાયોદયતસ્તીવ્રઃ પરિણામો ય આત્મનઃ ।

ચારિત્રમોહનીયસ્ય સ આશ્રય ઉદોરિતઃ ॥

૮ કપાયના ઉદયથી આત્માને તીવ્ર સંતાપ થવો તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ બાંધે છે.

મોહનીયકર્મ બાધે છે; અને શબ્દાદિપાત્ર વિષયમાં આસક્ત થયેલો પ્રાણી પુરુષવેદાદિ ત્રણ વેદને બાધે છે; માટે સામા-

૧. ઉત્પાસન સકલર્પોપદ્રાસો દ્રાસશીલતા ।
યદુપ્રલાપો વેન્યોન્નિર્દાસસ્યામી સ્યુરાસ્રવા ॥
૧૦. દેશાદિદર્શનોત્સુક્ય ચિથે રમણખેલને ।
પરોચિતાયર્જના ચેત્યાસ્રવા કીર્તિતા રતેઃ ॥
૧૧. અસૂયા પાપશીલત્વ પરેષાં રત્તિનાશનમ્ ।
અકુશલપ્રોત્સાદનં ચારતેરાસ્રવા અમી ॥
૧૨. પરશોકાચિષ્કરણ સ્વશોકોત્પાદ-શોચને ।
રોદનાદિપ્રસક્તિશ્ચ શોકસ્યૈતે સ્યુરાસ્રવા ॥
૧૩. સ્વયં ભયપરિણામ પરેષામય ભાપનમ્ ।
ત્રાસન નિર્દયત્વ ચ ભયં પ્રત્યાસ્રવા અમી ॥
૧૪. ચતુર્વર્ણસ્ય સઘસ્ય પરિયાદજુગુપ્સને ।

સદાચારજુગુપ્સા ચ જુગુપ્સાયા સ્યુરાસ્રવાઃ ॥

૬ મરનરી, ઝમોતેજક હાસ્ય, હસવાનો સ્વભાવ, વાચાલતા અને લીન વચનો હાસ્ય મોહનીયના હેતુઓ છે

૧૦. દેશાદિક જોવામાં હત્યુકપણ, વિચિત્ર કામક્રીડા અને પરના ચિત્તને આકર્ષિત કરવું-તે રતિમોહનીય કર્મના હેતુઓ છે

૧૧. અદેખાઈ, પાપ કરવાનો સ્વભાવ, પારકાના આનંદનો નાશ કરવો અને દુઃખ કાર્યમાં પ્રેરણા કરવી-તે અરતિના બધ હેતુઓ છે

૧૨. પરને અને પોતાને શોક ઉત્પન્ન કરવો, ખેદ કરવો, રોદનાદિને પ્રસંગ-તે શોકના આસ્રવ છે

૧૩. પોતે બીડ, પારકાને બીવરાવવું, ત્રાસ આપવો અને નિર્દયપણું બધમોહનીયના આસ્રવો છે

૧૪. ચતુર્વિધ સઘની નિંદા, જુગુપ્સા કરવી, તેમ જ સદાચારની નિંદા કરવી તે જુગુપ્સા મોહનીયના હેતુઓ છે

ન્યરીતે કથાય હાસ્યાદિ અને વિષયોની પ્રસાધીનતા તે કથાય, હાસ્યાદિ અને વેદરૂપ ચારિત્રમોહનીયના બંધનું કારણ છે.

૧૫. દૈર્ઘ્યાવિષાદગાર્ધ્યે ચ મૃષાવાદોડતિવક્તા ।

પરદારરતાલક્તિઃ સ્ત્રીવેદસ્યાજ્ઞવા ઇમે ॥

૧૬. સ્વદારમાત્રસંતોષોડગીર્ણા મન્દકથાયતા ।

અવકાષારશીલત્વં પુંવેદસ્યાજ્ઞવા ઇતિ ॥

૧૭. સ્ત્રીપુંસાનંગસેવોપ્રાઃ કથાયાસ્તીવ્રકામતા ।

પાલંદિસ્ત્રીપ્રતભેનઃ વળ્લવેદાજ્ઞવા અમી ॥

૧૮. સાધુનાં ગર્દખાં હર્મોન્મુલાનાં વિદ્યકારિતા ।

મધુમાંસવિરતાનામવિરત્યભિવર્ણનમ્ ॥

૧૯. વિરતાવિરતાનાં પાન્તરાવકરણં મુદ્ધઃ ।

અચારિત્રગુણાભ્યાનં તથા ચારિત્રદૂષણમ્ ॥

૨૦. કથાયનોકથાયાનામન્યસ્યાનામુદીરણમ્ ।

ચારિત્રમોહનીયસ્ય સામાન્વેનાજ્ઞવા અમી ॥

૧૫. ઇર્ષ્યા, ખેદ, લાલચ, બદ્ધં બોલવું, અતિશય વક્તા અને પ્રશસ્તીમાં આસક્તિ—તે સ્ત્રી વેદના હેતુઓ છે.

૧૬. સ્વસ્તીમાં સંતોષ, ઇર્ષ્યાનો અભાવ, કથાયની મંદતા, સરલ આચાર અને સરલ સ્વભાવ પુરુષવેદના હેતુઓ છે.

૧૭. સ્ત્રી પુરુષની અનંગસેવા, તીવ્ર કથાય. અતિશય કામીપણું અને પાખંડી સ્ત્રીના પ્રતનો ભંગ કરવો—તે નપુંસક વેદના હેતુઓ છે.

૧૮-૨૦. સાધુઓની નિંદા, હર્મને હન્યુષ થયેલા ને વિદ્ય કરવા, મધુમાંસના ત્યાગીની અચિરતિનું વર્ણન કરવું, દેશવિરતિને ચારંચાર અતિશય કરવો, અચારિત્રની પ્રશંસાં કરવી, ચારિત્રને દૂષિત કરવું, અને અન્યમાં રહેલા કથાય, અને નોકથાયાની ઉદીરણ કરવી તે સામાન્ય ચારિત્રમોહનીયના આસ્રવો છે.

હવે નરકાયુષના બંધહેતુઓ કહે છે—સહારંભ અને મહાપરિગ્રહમાં આસક્ત થયેલ, રોદ્રપરિણામી, યંત્રેન્દ્રિયનો વધ કરવામાં તત્પર એવો જીવ નરકનું આયુષ બાંધે છે. ૧

નરકાયુષના બંધહેતુઓ કહ્યા, હવે તિર્યચ અને મનુષ્યાયુષના બંધહેતુઓ કહે છે:—

તિરિયાણં ગૂઢહિયઓ સદો સસહ્યો તદા મણુસ્તાણં ।

પયર્ઙ્ગ તણુકસાઓ દાણર્કૃં મજ્ઞિમગુણો 'અ' ॥ ૫૭ ॥

તિર્યગાયુર્ગૂઢહૃદયઃ શઠઃ સગત્યસ્તથા મનુષ્યાયુઃ ।

પ્રકૃત્યા તનુકપાયો દાનરુચિર્મવ્યમગુણશ્ચ ॥

અર્થ:—જેનું હૃદય ગુપ્ત છે એવો, શઠ અને શલ્ય-યુક્ત જીવ તિર્યચનું આયુષ બાંધે છે. સ્વભાવથી અદ્યક-ધાયવાળો, દાન કરવામાં રુચિવાળો તથા મધ્યમશુભ્રવાળો મનુષ્યનું આયુષ બાંધે છે.

૧ ૨૧. પશ્ચેન્દ્રિયપ્રાણિયધો ચહ્વારંમપરિગ્રહો ।

નિરનુગ્રહતા માંસભોજનં સ્થિરચૈરતા ॥

૨૨. રોદ્રધ્યાનં મિથ્યાત્વાનન્તાનુબન્ધિકધાયતા ।

કૃષ્ણનીલકાપોતાશ્ચ લેહ્યા અનૃતભાષણમ્ ॥

૨૩. યરદ્રવ્યાપહરણં મુહુર્મેયુનસેવણમ્ ।

અવશેન્દ્રિયતા ચેતિ નરકાયુષ આસ્રયાઃ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪.

૨૧-૨૩. પશ્ચેન્દ્રિયનો વધ કરતા, યથેા અપરંભ અને પરિગ્રહ, પદોપકારનો અભાવ, માંસનું ભોજન, વૈરાગી દહતા, રોદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધી ક્ષાય, કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેહ્યા, નીકું બોલવું, પારકાના દ્રવ્યનું હરણ કરવું, વારંવાર મેયુન સેવણ અને ઇન્દ્રિયોને 'વરા' રહેવું—તે નરકાયુષ ના હેતુઓ છે.

ભાવાર્થ.—ઉદારી નૃપને મારનાર વિનયરત્ન સાધુની પેઠે કોઈ પણ ન જાણી શકે એવા ગુપ્ત હૃદયવાળો; શક-માત્ર મોઢથી મીઠું બોલનાર પણ પરિણામમાં ભયંકર; રાગાદિના વશથી વ્રતનિયમોમાં જોણે અનેક પ્રકારે અતિચારો લગાડ્યા હોય છતાં આલોચના કે પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું હોય તેવો, ઉપલક્ષણથી ઉન્માર્ગની દેશના આપનાર વગેરે તિર્યચનું આયુષ ૧૦૫૦.

તિર્યચના આયુષના બંધ હેતુઓ કહ્યા; હવે મનુષ્યાયુના બંધહેતુઓ કહે છે—સ્વભાવથી મન્દ કષાયવાળો, દાન આપવાની રુચિવાળો, જેમાં મધ્યમ એવા ક્ષમા માર્દવ સરલતા ઇત્યાદિ ગુણો છે એવો પ્રાણી ૨મનુષ્યાયુનો બંધ કરે.

૧ ૨૪. ઉન્માર્ગદેશના માર્ગમ્પ્રણાશો મૂઢચિત્તતા ।

આર્તધ્યાન સશલ્યત્વ માયારમ્પરિગ્રહી ॥

૨૫. શોભ્યતે સાતિચારો નીલકાપોતલેશ્યતા ।

અમૃત્યાહ્યાનકપાયાસ્તિર્યગાયુષ આસ્રવાઃ ॥

યોગશાસ્ત્ર. પ્ર૦ ૪.

૨૪-૨૫ ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ, માર્ગનો નાગ, મૂઢ અભિપ્રાય, આર્તધ્યાન, શલ્ય-વ્રતાદિના દોષો, માયા, આરભ, પરિગ્રહ, બ્રહ્મચર્યવ્રતમા દોષ લગાડવા, નીલ. કાપોત લેગ્યા અને અમૃત્યાહ્યાન નધાયો તિર્યચાયુષના હેતુઓ ૭

૨ ૨૬. અલપૌ પરિગ્રહારમૌ સહજે માર્દવાર્જયે ।

કાપોતપીતલેશ્યાત્ ધર્મધ્યાનાનુરાગિતા ॥

૨૭. પ્રત્યાહ્યાનકપાયત્વ પરિણાશ્ચ મધ્યમ ।

રૂ વિભાગવિધાયિત્વ દેવતાગુરુપૂજનમ્ ॥

૨૮. પૂર્વાલાપપ્રિયાલાપૌ સુખમજ્ઞાપનીયતા ।

લોકયાત્રાસુ માધ્યસ્ય માનુષાયુષ આસ્રવાઃ ॥

યોગશાસ્ત્ર. પ્ર૦ ૪.

અવિરયમાઈ સુરાચ વાલતવોઽકામનિજ્જરો જયઈ ।

સરલો અગારવિહો સુહનામં અન્નહા અસુહ ॥ ૫૮ ॥

અવિરતાદિ સુરાયુર્વાલતપા અકામનિર્જરો જયતિ

સરલોઽગૌરવવાન્ શુભનામ અન્યયાઽશુભમ્ ॥

અર્થ — અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરે (વૈમાનિક) દેવનું આયુષ બાધે છે, તથા અજ્ઞાન તપ કરનાર અકામ નિર્જરાયુક્ત જીવ (અસુરાદિક) દેવનું આયુષ બાધે છે. સગ્લ અને ગૌરવ (મોટાઈ) રહિત શુભનામ કર્મની પ્રકૃતિને બાધે છે; અને તેથી ઉલટી રીતે અશુભ નામ કર્મની પ્રકૃતિઓ બાધે છે.

ભાવાર્થ — અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ અને સરાગયમી વૈમાનિક દેવનું આયુષ બાધે છે. વીતરાગસયમી આયુષનો બંધ કરતો નથી, કેમકે આયુષનો બંધ ઘોલના (કામાકોળ) પરિણામે થાય છે, અને તે અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોવાથી તેને ઘોલના પરિણામ હોતા નથી. બાલતપસ્વી-પરમાર્થ બ્રહ્મા શિવાય દુષ્કર્મગર્ભિત અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યયુક્ત અજ્ઞાન પૂર્વક તપ કરનાર અસુરાદિકનું આયુષ બાધે છે. ઈચ્છાવિના પરાણે ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તડકેા સહન કરવાથી, બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવાથી,

૨૬-૨૮ ચોરો પરિગ્રહ, સ્વત્પ આરભ, સ્વાભાવિક મૃદુતા અને સરતા, કાપોત અને પીતલેશ્યા, ધર્મ ધ્યનમા અનુભવ, પ્રત્યાખ્યાનમ્વાય, મધ્યમ પરિણામ, દાન આપવું, દેવ ગુની પૂજા, પૂર્વે જોવવું, પ્રિય વચન, મુખપૂર્વક બોધ પામવની ચોગ્યતા અને લોભ્યવહારમા મધ્યસ્થ પણ એ સપજા મનુષ્યાયુનના દેવો છે

હાંસ, મચ્છર વગેરેનું કષ્ટ સહવાથી જે કર્મનો કાર્ય થાય તે અકામ નિર્જરા; તેવી નિર્જરાવાળો પ્રાણી વ્યન્તરાદિક દેવોનું આયુષ્ય ખાંધે છે.

દેવના આયુષના ખંધહેતુઓ કહ્યા, હવે નામકર્મની શુભાશુભપ્રકૃતિના ખંધહેતુઓ કહે છે—માયારહિત; ઋદ્ધિ ગૌરવ, રસ (દૂધ ધી વગેરેનો) ગૌરવ, અને સાત (સુખ) ગૌરવરહિત, સંસારથી ભીરૂ, ક્ષમામાર્દવાદિશુભયુક્ત પ્રાણી દેવગતિ પ્રમુખ નામકર્મની શુભ પ્રકૃતિઓનો ખંધ કરે છે. તેનાથી વિપરીતરીતે માયાવી, ઋદ્ધિપ્રમુખ ગૌરવવાળો, ઉલ્કટ ક્રોધાદિપરિણામવાળો નરકગતિ પ્રમુખ અશુભ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો ખંધ કરે છે.

હવે ગોત્રકર્મના ખંધહેતુઓ કહે છે:—

૧ ૨૯. સરાગસંયમો દેશસંયમોઽકામનિર્જરા ।

કલ્યાણમિત્રસંપર્કો ધર્મશ્રવણશીલતા ॥

૩૦. પાત્રે દાનં તપઃ શ્રદ્ધા રત્નત્રયાધિરાધના ।

મૃત્યુકાલે પરિણામો લેશ્યયો. પદ્મપીતયોઃ ॥

૩૧. ઘાલં તપોઽગ્રીતેયાદિસાધનોલ્લમ્યનાતિ જ્ઞ' ।

અવ્યક્તસામાયિકતા દેવસ્યાયુષ આશ્રયાઃ ।

યોગશાસ્ત્ર. પ્ર૦ ૪. ૫

૨૯-૩૧. સરાગ સંયમ, દેશવિરતિ, અકામનિર્જરા, કલ્યાણ મિત્રનો યોગ, ધર્મશ્રવણ, સુપાત્રદાન, તપ, શ્રદ્ધા જ્ઞાનદિ રત્નત્રયની અવિરાધના, મૃત્યુ અવસરે તેજોવેશ્યા અને પદ્મવેશ્યાનો પરિણામ, અજ્ઞાન તપ, અગ્નિ પાણી ઇત્યાદિ વડે મરણ થવું અને અવ્યક્ત સામાયિક એ સર્વે દેવાયુષના આશ્રયો ૭.

गुणपेक्षी मवरहिओ अज्झयण-ज्झावणारुई निच्चं ।

पकुणइ जिणाइभत्तो उच्चं नीअं इगरहा उ ॥ ५९ ॥

गुणपेक्षी मदरहितोऽध्ययनाध्यापनालचिर्नित्यम् ।

प्रकरोति जिनादिमक्त उच्चं नीनं इतरवा तु ॥

अर्थः—गुणपेक्षी, मदरहित, उभेयां अध्ययनं अने
अध्यापनमां रुचिवाणे, जिनादिने विषे लक्षितवाणे उच्च
गोत्रने भांघे, अने तेथी विपरीत नीच गोत्रने भांघे.

१ ३२. मनोवाक्कायधकत्वं परेषां विप्रतारणम् ।
मायाप्रयोगो मिथ्यात्वं पेशून्यं चलचित्तता ॥

३३. सुवर्णादिप्रतिच्छन्दकरणं कूटसाक्षिता ।

घर्णगंधरसस्पर्शान्यथोपपादनानि च ॥

३४. अंगोपांगच्यायनानि यन्त्रपञ्जरकर्म च ।

कूटमानतुलाकर्मान्यनिन्दाप्रशंसनम् ॥

३५. द्विस्तानृतस्तेयाग्रहमहार्गभपरिग्रहाः ।

परुषासभ्ययचनं शुचियेपादिना मद्ः ॥

३६. मौखर्याक्रोशी सौभाग्योपघाताः कार्मणक्रियाः ।

परकौतूहलोत्पादः परहास्यचिडंधने ॥

३७. वेश्यादीनामलंकारदानं दानाग्निदीपनम् ।

देवादिन्याजाद्रन्धादिचौर्यं तीव्रकपायता ॥

३८. चैत्यप्रतिमारामप्रतिमानां विनाशनम् ।

अंगारादिक्रिया चैत्यशुभस्य नाम्न आसवाः ॥

३९. इत पवान्यथारूपास्तथा संतारभीरुता ।

प्रमादहानं सद्भावार्पणं क्षान्त्यादयोऽपि च ॥

ભાવાર્થ:—શુભમાત્રને જોનાર અને દોષોની ઉપેક્ષા કરનાર; ઉત્તમ ભતિ, કુલ, ઐશ્વર્ય, ણલ, રૂપ, તપ અને શ્રુત યુક્ત છતાં અહંકાર રહિત; હંમેશાં સ્વયં ભણતો હોય, અને જીભને ભણાવતો હોય; ભણવા ભણાવવાની અશકિત હોય તો તે તરફ જાહેજ માન રાખતો હોય; અધ્યયનાદિકમાં તત્પર એવા અન્યનું અનુમોદન કરતો હોય; જિન, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, આધુ, ચેત્ય અને અન્ય શુભવાનનો ભક્ત હોય તે ઉચ્ચગોત્રને જાંધે; અને તેથી ઉલટી રીતે નીચગોત્ર કર્મને જાંધે.

૪૦. દર્શને ધાર્મિકાણાં ચ સત્તમ સ્વામતક્રિયા ।

પરોપકારસાગત્યમાનવા શુભનામનિ ॥

યોગશાસ્ત્ર. પ્ર૦ ૪.

૩૨-૪૦ મન, વચન, કાયાની ચક્રતા, પરને ઉતરવું, કપટપ્રયોગ, ત્રિધ્યાત્વ, આદીઆપાયું, અન્ધરચિત્ત, ખુલ્લાદિના જેવી ધાતુઓ ખનાવવી, ન્હી સાક્ષી ભરવી, વણું મધ રસ અને રપરાંનો ફેરફાર કરવો, અગોપાગનો ઉદ્ભવો, યત્ર અને પાજરા કરવા, ખોટા તુષા અને માન કરવા, અન્યની નિન્દા કે ખુશામત કરવી, દિસા, અસત્ય, અપ્રલયચર્ય, મદારંભ, પગિમ્રદ, કઠોર અને અસહ્ય બોલવું, સારા પહેરવેશનો મદ કરવો, વાચાલતા, ગાળો આપવી, સૌસામ્યનો નારા કરવો, વરીકરણ, પરને કુવૃદ્ધલ ઉત્પન્ન કરવું, પાત્રાની દાસી અને મરકરી કરવી, વેરચાદિકને ધરેણા આપવા, દાવામિ મળગાવવો, દેવાદિને જાદાને મધાદિ વસ્તુની નોરી કરવી, વીમ કપાય, ચેત્ય પ્રતિમા કે આરામ પ્રતિમાનો નારા કરવો, કોલસા કરવા-વગેરે અશુભ નામ કર્મના હેતુઓ છે.

તેથી વિપરીત, તથા સંસારભીરતા, પ્રમાદનો ત્યાગ, સદ્ભાવનું અર્પણ, કામાદિક, ધાર્મિક પુરુષના દર્શનમા ઉતાવળ, પરોપકાર કરવામા સારપણું-એ સચળા શુભ નામ કર્મના હેતુઓ છે (૫ ૧૬૦ ટી.)

I ૪૧. પરસ્ય નિન્દાઽવજ્ઞોપદાસા. સદ્ગુણલોપનમ્ ।

સદ્સદ્ગોપકયનમાત્મનસ્તુ પ્રશમનમ્ ॥

ગોત્રકર્મના બંધહેતુઓ કહ્યા, હવે અંતરાયકર્મના બંધહેતુઓ કહે છે -

જિણપૂયાવિઘ્નકરો દિસાડપરાયણો જયદ્ વિઘ્નં ।
ઇઅ કમ્મવિવાગોડય લિહિજો દેવિંદસૂરિહિં ॥ ૬૦ ॥

જિનપૂજાવિઘ્નકરો હિંમાદિપરાયણો જયતિ વિઘ્નમ્ ।
इति कर्मविपाकोऽय लिखितो देवेन्द्रसूरिभिः ॥

અર્થ — જિનપૂજનો વિઘ્ન કરનાર, હિંસાહિંમાં તત્પર એવો આત્મા અંતરાય કર્મનો બંધ કરે છે. એ રીતે આ કર્મવિપાક દેવેન્દ્રસૂરિએ ગર્યો.

લાવાર્થ.—“ જિનપૂજ પાણી અને પુષ્પાદિક જીવોના વધને લીધે આવધ હોવાથી ગૃહસ્થોને પણ કરવા લાયક નથી ” આવા પ્રકાશના ઉપદેશથી જિનપૂજનો નિયેધ ઠરનાર, જીવનો વધ, જીહું બોલવું, ચોરી કરવી, મેથુનસેવન, પરિ

૪૨. सदसद्गुणशक्ता च स्वदोषाच्छादन तथा ।

जात्यादिभिर्मदध्वेति नीचैर्गोत्रास्त्रया अमी ॥

૪૩. नीचैर्गोत्रास्त्रयविपर्यासा विगतगर्यता ।

याव्वायचित्तैर्विनय उच्चैर्ગોत्रાસ્ત્રયા અમી ॥

(યોગશાસ્ત્ર પ્ર૦ ૪.)

૪૧-૪૩ પારમની નિન્દા, તિરસ્કાર, અને ઉપદાસ કરવો, સદ્ગુણો લોપ કરવો બીજાના સાચા ખોટા દોષને કહેવો, ખોતાની પ્રશંસા કરવી, ત્રાસા ખોટા ગુણના વખાણ કરવા, ખોતાના દોષો ઢાંચ્યા અને બાક્યાદિનો મદ ત્રવો એ સર્વે નીચ ગોત્રના હેતુઓ છે.

નીચગોત્રના હેતુઓથી વિપરીત, તથા અર્વરહિતપણું, અને મન વચન ત્રાયા વડે વિનય કરવો-આ સર્વ ઉચ્ચગોત્રના હેતુઓ છે.

અહીં, રાત્રિલોબન વગેરેમાં તત્પર; સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ
 મોક્ષમાર્ગમાં તેના દોષ બતાવવાથી વિવન કરનાર; સાધુઓ-
 ને ભાત, પાણી, ઉપાશ્રય, ઉપકરણ, અને ઔષધ આપવાનો
 નિષેધ કરનાર; ણીબ જીવોના દાન, લાભ, ભોગ અને
 પરિભોગનો અતરાય કરનાર; મંત્રાદિકના પ્રયોગથી પરના
 વીર્યને હરણ કરનાર; વધબંધનાદિકથી ણીબને નિશ્ચેષ્ટ કર-
 નાર; ઉદન લેહનાદિકથી ણીબની ઇન્દ્રિયોની શક્તિનો નાશ
 કરનાર પ્રાણી અંતરાય કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. એ રીતે
 શ્રીમદ્ જગન્નથ દ્રુમૂરિના શિષ્ય દેવેન્દ્રસૂરિએ આ કર્મવિપાક
 નામે પ્રથમ કર્મગ્રન્થની રચના કરી.

કર્મવિપાક-વિવેચનસહિત સમાપ્ત.

ક પરિશિષ્ટ.

કર્મની મૂળપ્રકૃતિ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો વિપાક.

આત્માનું સમ્યગ્દર્શનાદિ સ્વભાવપરિણમન તે મોક્ષ છે. જોડે
 અંશે પરભાવથી છુટી આત્મા સ્વાભાવમા પરિણુત થાય છે તેડે
 અંશે તેનો મોક્ષ થાય છે. મિથ્યાદર્શનાદિ વિભાવ પરિણામથી પરિણુત
 આત્મા પ્રતિસમય દ્રવ્યકર્મ થઈ જાય છે તેને બંધ કહે છે. તેના ચાર
 પ્રકાર છે.—૧ પ્રકૃતિબંધ, ૨ સ્થિતિબંધ, ૩ રસબંધ, અને ૪ પ્રદેશબંધ.
 જ્ઞાનાદિ શુભને આવરવાનો કે શુભ હુઝારાદિ આપવાનો કર્મનો સ્વભાવ
 તે પ્રકૃતિબંધ. કર્મનું આત્માની સાથે નિયતકાલ મુઘી રહેવું તે સ્થિ-
 તિબંધ. કર્મનું સામર્થ્ય તે રસબંધ કે અનુભાગબંધ. કર્મપ્રદેશનો
 સંચય તે પ્રદેશબંધ.

હવે પ્રકૃતિબંધના મૂળ આઠ બેદ છે:—૧. જ્ઞાનાવરણ, ૨.
 દર્શનાવરણ, ૩. વેદનીય, ૪. મોહનીય, ૫. આયુષ, ૬. નામ, ૭. ગોત્ર,
 ૮. અંતરાય. તેમાં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય

કર્મનો સ્વભાવ 'આત્માના અનુક્રમે જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યક્ત્વ-ચારિત્ર અને દાનાદિ ગુણને આવરવાનો છે, તેથી તે પ્રકૃતિ ધાતિની કહેવાય છે. બાકીના વેદનીયાદિ ચાર કર્મનો સ્વભાવ મુખ્યદુષ્પાદિ આપવાનો છે, પણ આત્માના ગુણોને ધાત કરવાનો નથી માટે તેને અવાતિની પ્રકૃતિ કહેલી છે. અહીં કર્મની મૂળ પ્રકૃતિઓ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વિપાકનું વર્ણન આપેલું છે

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ —

૧. જ્ઞાનાવરણ — નામ-જ્ઞાતિ-ગુણ-ક્રિયાવિપયક વિશેષ બોધ તે જ્ઞાન, તેને જે આવરે તેને જ્ઞાનાવરણ કર્મ કહે છે.

૨. દર્શનાવરણ — નામ-જ્ઞાત્યાદિક પનાગદિન મામાન્ય બોધ તેને દર્શન કહે છે, તેને જે આવરે તે દર્શનાવરણ

૩. વેદનીય — જેથી સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય તે વેદનીય. યદ્યપિ વેદનીય કર્મ સાક્ષાત્ સુખ દુઃખ આપતું નથી તો પણ તે સુખ દુઃખની સામગ્રી મેળવી આપે છે.

૪. મોહનીય — પારમાર્થિક તત્ત્વાતત્ત્વના વિવેકથી આત્માને વિમુખ કરે, મમ્યકલ્પ અને ચારિત્રને રોકે તે મોહનીય.

૫. આયુષ — દેવાદિ ગતિમા આત્માને નિયતકાલ સુધી રોકી ગળે તે આયુષ.

૬. નામ — ગતિ જ્ઞાત્યાદિ વિવિધ પર્યાયનો અનુભવ કરાવે તે નામકર્મ.

૭. ગોત્ર — જેથી આત્મા ઉચ્ચ નીચ કુલમા જન્મ ધારણ કરે તે ગોત્રકર્મ.

૮. અંતરાય — દાનાદિ ગુણનો નાશ કરે તે અંતરાય.

જ્ઞાનાવરણ કર્મની પાંચ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ —

૧. મતિજ્ઞાનાવરણ — પાંચ ઇન્દ્રિયો તથા મનદ્વારા જે જ્ઞાન થાય તે મતિજ્ઞાન, તેને જે કર્મ આવરે તે મતિજ્ઞાનાવરણ

૨. શ્રુતજ્ઞાનાવરણ:—શબ્દ દ્વારા વાચ્યવાચકભાવસંબંધના રમરણથી જે અર્થનો બોધ થાય તે શ્રુતજ્ઞાન. જેમ ઘટશબ્દના અવલુથી ઘટની આકૃતિનો જે ખ્યાલ થાય તે શ્રુતજ્ઞાન. શબ્દ શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે અને કાર્ય પણ છે. જ્યારે કોઈ વક્તા કોઈ પણ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે ત્યારે શ્રોતાને શબ્દ દ્વારા વાચ્યવાચકભાવના રમરણપૂર્વક અર્થનો બોધ થાય છે માટે શબ્દ શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે, અને વક્તા ઉપયોગપૂર્વક શબ્દ બોલે છે માટે તે શબ્દ શ્રુતજ્ઞાનનું કાર્ય છે. શાસ્ત્રના જ્ઞાનને પણ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. તેમ જ્યેષ્ઠેન્દ્રિયાદિ જીવોના આધારાદિસંજ્ઞાસ્વ જ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાન કહેવામા આવે છે.

૩. અવાધજ્ઞાનાવરણ:—ઈન્દ્રિયાદિની આપેક્ષા વિના માત્ર રૂપિદ્રવ્યવિષયક સાક્ષાત્ બોધ તે અવધિજ્ઞાન, તેને જે આવરે તે અવધિજ્ઞાનાવરણ.

૪. મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ:—અઢી દ્વિપમાં રહેલા સંત્તિપંચેન્દ્રિયના માત્ર મનોગત ભાવને જાણનાર જે જ્ઞાન તે મનપર્યવજ્ઞાન, તેને જે આવરે તે મનપર્યવજ્ઞાનાવરણ.

૫. કેવલજ્ઞાનાવરણ:—સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પદાર્થને ત્રણ દાળમા પ્રત્યક્ષ જાણે તે કેવલજ્ઞાન, તેને જે આવરે તે કેવલજ્ઞાનાવરણ.

દર્શનાવરણ કર્મની નવ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ:—

૧. ચક્ષુદર્શનાવરણ:—ચક્ષુથી જે સામાન્ય અવબોધ થાય તે ચક્ષુદર્શન, તેને જે આવરે-ઢાકે તે ચક્ષુદર્શનાવરણ.

૨. અચક્ષુદર્શનાવરણ:—ચક્ષુ શિવાય બાકીની ઇન્દ્રિયો તથા મન દ્વારા જે સામાન્ય અવબોધ થાય, તથા પરમવ જ્ઞાતાં જીવને દ્રવ્યેન્દ્રિય તથા મન વિના જે સામાન્ય અવબોધ હોય તે અચક્ષુદર્શન, તેને જે આવરે તે અચક્ષુદર્શનાવરણ.

૩. અવધિદર્શનાવરણ:—દ્રવ્ય, સ્થેત્ર, કાલ અને ભાવની

મર્યાદાએ ઇન્દ્રિયાદિ નિરપેક્ષ રૂપિદ્રવ્યવિષયક સામાન્ય અવબોધ તે અવધિદર્શન, તેનું જે આત્મજાન કરે તે અવધિદર્શનાવરણ

૪. કેવલદર્શનાવરણ — મર્યાદાઅપર્યાયવિષયક ત્રૈકાલિક સામાન્ય અવબોધ તે કેવલ દર્શન, તેને જે ઢાકે તે કેવલદર્શનાવરણ ;

૫. નિદ્રા — જે અવરથામા સુખેથી જાગૃત થઈ શકે તેવી ઉધ તે નિદ્રા તેનું કારણ જે કર્મ તે પણ નિદ્રા.

૬. નિદ્રાનિદ્રા — ધણી કષ્ટથી જાગૃત થઈ સકાય એવી ઉધ તે નિદ્રાનિદ્રા, તેનું કારણ જે કર્મ તે નિદ્રાનિદ્રા

૭. પ્રચલા — ખેડા અથવા ઉમા રહેલાને જે નિદ્રા પ્રાપ્ત થાય તે પ્રચલા, તેનું કારણ જે કર્મ તે પણ પ્રચલા

૮. પ્રચલાપ્રચલા — ચાપતા જે ઉધ આવે તે પ્રચલાપ્રચલા, તેનું કારણ જે કર્મ તે પણ પ્રચલાપ્રચલા

૯. સ્ત્યાનર્હિ (થીષ્ટિ) — સ્ત્યાન — એકઠી થયેલ છે ઋહિ — આત્મશક્તિ અથવા ગૃહિ — વાસના જે નિદ્રામા તે સ્ત્યાનર્હિ અથવા સ્ત્યાનગૃહિ કહેવાય છે તે નિદ્રામા દિવસે ચિતવેલું કાર્ય ઉઠીને રાત્રે કરે છે સ્ત્યાનર્હિનિદ્રાના ઉદયથી પ્રથમસહનન સુક્રા મનુષ્યને અર્ધ વાસુવના જેટલું બલ પ્રાપ્ત થાય છે, અહીં નિદ્રા દિકે દર્શનાવરણના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ દર્શન લબ્ધિનો ધાત કરે છે, અને દર્શનાવરણ અત્યુષ્ક દર્શનનબ્ધિનો મૂલથી ધાત કરે છે, માટે નવ પ્રકૃતિને દર્શનાવરણ કહેલ છે

વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિઓ —

૧. સાતાવેદનીય — જેના ઉદયથી પ્રાણી ઇષ્ટ સાધનો દ્વારા સુખનો અનુભવ કરે તે સાતાવેદનીય.

૨. અસાતાવેદનીય — જેના ઉદયથી પ્રાણી અનિષ્ટ સાધનો દ્વારા દુખનો અનુભવ કરે તે અસાતાવેદનીય.

મોહનીય કર્મની અઠ્યાવીશ પ્રકૃતિઓ:—

મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણ દર્શન મોહનીય; સોળ ક્ષયાય, અને નવ નોટયાય—એ પ્રકારે મોહનીય કર્મની અઠ્યાવીશ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે.

મિથ્યાત્વમોહનીય:—જેના ઉદ્યયી જિનપ્રણીત સત્યતત્ત્વની રુચિ ન થાય તે મિથ્યાત્વમોહનીય.

૨. મિશ્રમોહનીય:—જેના ઉદ્યયી જિનપ્રણીત તત્ત્વ ઉપર રુચિ તેમ અરુચિ ન હોય તે મિશ્રમોહનીય.

૩. સમ્યક્ત્વમોહનીય:—જેના ઉદ્યયી જિનપ્રણીત તત્ત્વની રુચિ થાય તે સમ્યક્ત્વમોહનીય.

અહીં મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય સમ્યગ્દર્શનનું પ્રતિબંધક હોવાથી, અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઔપશમિક અને ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વમા પ્રતિબંધક હોવાથી ત્રણે પ્રકૃતિઓને દર્શનમોહનીય કહેલી છે.

જેનાથી ક્ષય—સંસારનો, આય—લાભ થાય તેને ક્ષયાય કહે છે; તેનાં ક્રોધ માન માયા અને લોભ—એ ચાર ભેદ છે. તે દરેકના અનન્તાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજવલન એ ચાર ચાર ભેદ હોવાથી ક્ષયાયના સોળ ભેદ થાય છે.

૧. અનન્તાનુબંધી:—જીવ સાથે અનન્ત સંસારનો મુબંધ કરાવનાર જે ક્ષયાય તે અનન્તાનુબંધી. તેને સંયોજના પણ કહે છે, કેમકે તે જીવને અનન્ત સંસાર સાથે જોડે છે. તેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—એ ચાર ભેદ છે, અને તે સમ્યક્ત્વમા પ્રતિબંધક છે.

૨. અપ્રત્યાખ્યાન:—જેના ઉદ્યયી સ્વરૂપ પણ પ્રત્યાખ્યાન-વિરતિનો પરિણામ ન હોય તે અપ્રત્યાખ્યાન ક્ષયાય. તે દેશવિરતિમાં પ્રતિબંધક છે. તેના ક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર પ્રકાર છે.

૩. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ:—જેના ઉદ્યયી સર્વ વિરતિના પરિણામરૂપ પ્રત્યાખ્યાન ન હોય તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ. તે સર્વ વિરતિમાં પ્રતિબંધક છે. તેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર ભેદ છે.

૪. સંન્વલન—પરિપ્લ અને ઉપસર્ગો પ્રાપ્ત થવાથી યતિને પણ કાંઈક સ્વલિત-કપાયયુક્ત કરે તે સંન્વલન કપાય; આ કપાય યથાખ્યાત ચારિત્રનો પ્રતિબંધક છે. તેના પણ પૂર્વોક્ત ચાર ભેદ છે.

ત્રણ વેદ અને હાસ્યાદિક પદ્ય એ રીતે નોકપાય મોહનીય નવ પ્રકારે છે. ' નો 'શબ્દ સાહચર્યવાળી છે. તે આદિના બાર કપાયના સહચારી હોવાથી તેને નોકપાય કહ્યા છે. કથું છે કે— " આદિના બાર કપાયોનો ક્ષય થવાથી નોકપાયો ટકી શકતા નથી, કેમકે તેનો ક્ષય કરવા તરતજ ક્ષપકની પ્રવૃત્તિ થાય છે; " અથવા ઉદિત થયેલા હાસ્યાદિ અવશ્ય કપાયોને ઉદ્દીપન કરે છે. માટે તે કપાયના ગ્રેરક કહેવાય છે.

*કપાયસહર્વાર્તિત્વાત્ કપાયપ્રેરણાદપિ ।

હાસ્યાદિનવકસ્યોક્તા નોકપાયકપાયતા ॥

૧. સ્ત્રીવેદઃ—જેના ઉદ્યયી સ્ત્રીને પુરુષ પ્રતિ વિષયાભિલાષ થાય, જેમ પિત્તના પ્રકોપથી મધુરસની ઇચ્છા થાય તે સ્ત્રીવેદ.

૨. પુરુષવેદઃ—જેમ ક્ષ્ણના પ્રકોપથી અમ્લ પદાર્થની રચિ થાય, તેમ જેના ઉદ્યયી પુરુષને સ્ત્રી પ્રતિ વિષયાભિલાષ થાય તે પુરુષવેદ.

૩. નપુંસકવેદઃ—જેના ઉદ્યયી સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને તરફ વિષયાભિલાષ થાય, જેમ પીત્ત અને ક્ષ્ણના પ્રકોપથી ખાટા અને મીઠા પદાર્થની ઇચ્છા થાય તે નપુંસકવેદ.

૪. હાસ્યમોહનીયઃ—જેના ઉદ્યયી દર્શન કે શ્રવણાદિ બાહ્ય નિમિત્તથી અથવા બાહ્ય નિમિત્ત વિના કેવળ સ્મરણાદિ આત્મ નિમિત્તથી હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય તે હાસ્યમોહનીય.

* કપાયના સહચારી અને ગ્રેરક હાસ્યાદિ નવ પ્રકૃતિઓને નોકપાય કહ્યા છે.

૫. રતિમોહનીયઃ—જેના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુમાં આસક્તિ થાય તે રતિમોહનીય.

૬. અરતિમોહનીયઃ—જેના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુમાં અપ્રીતિ-દંટાળો બિત્તવ્ર થાય તે અરતિમોહનીય.

પ્ર૦—પ્રીતિ સુખરૂપ અને અપ્રીતિ દુઃખરૂપ હોવાથી તેની ગણના વેદનીય કર્મમાં થવી જોઈએ, તો મોહનીય કર્મમાં તેની ગણના કેમ કરી ?

ઉ૦—વેદનીયકર્મના ઉદયથી સુખ અને દુઃખના સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સુખના સાધનમાં પ્રીતિ અને દુઃખના સાધનોમાં અપ્રીતિ થવી તે રતિ, અને અરતિ મોહનીય કર્મનો વ્યાપાર છે.

૭. શોકમોહનીયઃ—જેના ઉદયથી પ્રિય વસ્તુના વિયોગથી શોક, આકન્ઢ વગેરે થાય તે શોકમોહનીય.

૮. ભયમોહનીયઃ—જેના ઉદયથી કોઈ પણ પ્રકારના નિમિત્તથી કે નિમિત્ત શિવાય પોતાના સંકલ્પથી બીક લાગે તે ભયમોહનીય.

૯. જુગુપ્સામોહનીયઃ—જેના ઉદયથી સારી અથવા ખરાબ વસ્તુ ઉપર દુગંછા-સૂઝ પેદા થાય તે જુગુપ્સામોહનીય.

પૂર્વોક્ત સોળ કથાય અને નવ નોકથાય એ પચીસ પ્રકૃતિઓને ચારિત્રમોહનીય કહે છે; કેમકે તે ચારિત્રની પ્રતિબંધક છે.

આયુષ્ કર્મની ચાર પ્રકૃતિઓઃ—

સુરાયુઃ—જેના ઉદયથી આત્મા દેવગતિને વિષે જીવન ગાળે તે સુરાયુ.

નરાયુઃ—જેના ઉદયથી પ્રાણી મનુષ્ય ગતિમાં જીવન ગાળે તે નરાયુ.

તિર્યગાયુઃ—જેના ઉદયથી પ્રાણી તિર્યક-એકેન્દ્રિયાદિના ભવમાં જીવન ગાળે તે તિર્યગાયુ.

નરકાયુઃ—જેના ઉદયથી પ્રાણી નરક ગતિમાં જીવન ગાળે તે નરકાયુ.

નામકર્મની સહસક, ત્રાણ અને એકસોત્રણ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ:—

ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ આઠ પ્રત્યેકપ્રકૃતિઓ, ત્રસાદિદશક, સ્થાવરાદિ-દશક—એ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ છે. તેમાં પ્રથમ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ કહે છે:—૧. ગતિ, ૨. જાતિ, ૩. શરીર, ૪. અંગોપાંગ, ૫. બન્ધન, ૬. સંધાતન, ૭. સંહનન, ૮. સંસ્થાન, ૯. વર્ણ, ૧૦. ગન્ધ, ૧૧. રસ, ૧૨. સ્પર્શ, ૧૩. આનુપૂર્વી, ૧૪. વિહાયોગતિ—એ ચૌદ પિંડ-પ્રકૃતિઓ છે. જેના અવાન્તર (પેટા) બેદો થાય તેને પિંડ-પ્રકૃતિઓ કહે છે.

૧. ગતિનામ:—સુખ દુઃખના ઉપભોગને યોગ્ય પર્યાય—અવસ્થા વિશેષ તે ગતિ. તેના ચાર પ્રકાર છે:—૧. નરકગતિ, ૨. તિર્થગતિ, ૩. મનુષ્યગતિ, ૪. દેવગતિ. તેનું કારણ જે કર્મ તે ગતિનામકર્મ. જેના ઉદ્યયથી નરકગતિ આદિ પર્યાયની પ્રાપ્તિ થાય તે નરકગત્યાદિ નામ.

૨. જાતિનામ:—જે કર્મના ઉદ્યયથી એકેન્દ્રિયાદિ સમાન પરિ-ધામની પ્રાપ્તિ થાય તેને જાતિનામ કર્મ કહે છે. ૧જાતિનામ કર્મ

૧. આ વિષયમાં પૂર્વાચાર્યના અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યેન્દ્રિય અંગોપાંગનામ કર્મ અને હન્દ્રિયપર્યાપ્તિનામ કર્મના સામર્થ્યથી ઉપજે છે, અને સ્પર્શનાદીન્દ્રિયાવરણના ક્ષયોપશમથી ભાવેન્દ્રિય થાય છે, કેમકે “ભાવેન્દ્રિયો ક્ષયોપશમજન્ય છે” એવું આગમનું વચન છે. પણ એકેન્દ્રિયાદિ શબ્દનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત સામાન્ય પરિણામ અન્યથી અસાધ્ય હોવાને કીલે જાતિનામકર્મજન્ય છે.

અ—શબ્દના પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી જાતિ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ, જો તેથી જાતિ સિદ્ધ થાય તો હરિ, સિંહ આદિ પદના પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી હરિત્વાદિક સિન્ન સિન્ન જાતિની પણ સિદ્ધિ થાય, માટે એકેન્દ્રિયાદિ શબ્દનો વ્યવહાર ઔપાધિક માનવો; તેથી એકેન્દ્રિયત્વાદિ જાતિ માનવાનું કંઈપણ પ્રયોગન નથી. જો એકેન્દ્રિયાદિશબ્દવ્યવહારનું કારણ હોવાથી એકેન્દ્રિય-ત્વાદિ જાતિનો સ્વીકાર કરીએ તો નારકાદિ વ્યવહારનું નિમિત્ત પદ્યેન્દ્રિય જાતિની પેટા બેદ નારકત્વાદિ જાતિનો પણ સ્વીકાર કરવો જોઈએ, અને તેમ થાય તો પછી ગતિનામ કર્મને માનવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

પાંચ પ્રકારે છે:-૧. એકેન્દ્રિયજ્ઞાતિ, ૨. બેષ્ઠન્દ્રિયજ્ઞાતિ, ૩. ત્રીન્દ્રિયજ્ઞાતિ, ૪. ચતુરિન્દ્રિયજ્ઞાતિ. અને ૫. પાંચેન્દ્રિયજ્ઞાતિ.

૩. શરીરનામ:-જેને આગ્રથી સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય તે શરીર. તેના પાંચ પ્રકાર છે:-૧ ઔદારિક, ૨ વૈક્રિય, ૩ આહારક, ૪ તૈજસ, ૫ કાર્મણ. તેનું કારણ જે કર્મ તે શરીરનામ કર્મ. તે પણ શરીરના નામથી પાંચ પ્રકારે છે. જેના ઉદયથી ઔદારિક શરીર થાય પુણ્યક્ષેત્રે પ્રવૃત્તિ કરી ઔદારિકશરીરરૂપે પરિણામથીને જીવપ્રદેશ સાથે પરસ્પર અભેદરૂપ મળે છે તે ઔદારિકશરીરનામકર્મ. એ પ્રમાણે બાકીના શરીરનામ કર્મ જાણી લેવા.

૪. અંગોપાંગનામ:-મસ્તક આદિ આઠ અંગ છે.-મસ્તક, છાતી, ઉદર, પિંડ, બે હાથ, અને બે સાયણ. તેના આગળી પ્રમુખ અવયવો તે ઉપાંગ કહેવાય છે, અને આગળીના વેશ, રેખા પ્રમુખને અંગોપાંગ કહે છે; તેનું નિમિત્ત જે કર્મ તે અંગોપાંગનામ કર્મ. તે ત્રણ પ્રકારે છે:-૧ ઔદારિક અંગોપાંગ, ૨. વૈક્રિય અંગોપાંગ, અને ૩. આહારક અંગોપાંગ. જેના ઉદયથી ઔદારિકશરીરરૂપે પરિણામ પામેલા પુણ્યક્ષેત્રે અંગોપાંગના વિભાગરૂપે પરિણામ થાય તે ઔદારિકઅંગોપાંગનામ કર્મ. એ પ્રમાણે વૈક્રિયઅંગોપાંગ અને આહારક અંગોપાંગ જાણવા. તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનું નિયત સંસ્થાન નહિ હોવાથી તેને અંગોપાંગનો સંભવ નથી.

ઉ-એકેન્દ્રિયાદિને વિષે સમાન જાણ પરિણામ તે અપકૃષ્ટ ચૈતન્યાદિનો નિયામક હોવાથી એકેન્દ્રિયત્વાદિ ભતિરૂપે સિદ્ધ થાય છે. અને તેજ એકેન્દ્રિયાદિ સમ્યક્વ્યવહારનું નિમિત્ત છે. એકેન્દ્રિયમાં અપકૃષ્ટ ચૈતન્ય-સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે, તેનાથી બેષ્ઠન્દ્રિયાદિકમાં ચૈતન્યનો વિશેષ વિકાસ જણાય છે. તેનો નિયામક ધર્મ એકેન્દ્રિયત્વાદિ હોવાથી તે ભતિરૂપ છે. ભતિનું કારણ જે કર્મ તે ભતિનામ કર્મ. નારક્ત્વાદિગતિ સુખદુઃખવિરોધના ઉપભોગમા નિયામક પરિણામવિશેષરૂપ છે, તેથી તેના કારણરૂપે ગતિનામ કર્મની સિદ્ધિ થાય છે.:

૫. બંધનનામઃ—જેના ઉદયથી પૂર્વગૃહીત અને હવણાં પ્રહણુ કરાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબન્ધ થાય તે બંધન નામ કર્મ. તે ઔદારિકાદિ બંધનના ભેદથી પાંચ પ્રકારે છે.

૬. સંઘાતનામ —જેના ઉદયથી ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પ્રહણુ કરી શરીરના આકાગ્ને અનુસારે વિશિષ્ટ સમૂહરૂપે ગોઠવે તે સંઘાત-નામ કર્મ. તેના ઔદારિકમંઘાતનાદિ પાંચ ભેદ છે.

પ્ર૦—સંઘાતન નામ કર્મ માનવાનું શું પ્રયોજન છે ?
‘ પુદ્ગલનો સમૂહ માત્ર કરવો ’ એવું ઉત્તર આપના હો. તો તે સમી ચિન નથી, કેમકે પુદ્ગલોનો સમૂહ તો પ્રહણુ કરવા માત્રથી જ સિદ્ધ છે, તેથી ત્યાં સંઘાતનામ કર્મનો કાંઈ પણ ઉપયોગ નથી. ઔદારિકાદિશરીરની રચના પ્રમાણે સંઘાત-સમૂહ વિશેષ કરવો તે સંઘાતનામ કર્મનો વ્યાપાર છે’ આ પ્રમાણે પ્રાચીન આચાર્યોનો મત છે તે પણ સુક્ત નથી, કારણ કે જેમ તન્તુનો સમૂહ પટ પ્રતિ કારણ છે, તેમ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સમૂહ ઔદારિકાદિ શરીરોનું કારણ છે, તો તેમા સંઘાતનને વિશેષ કારણ માનવાની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉ૦—નિયત પ્રમાણવાળા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના માટે મનુષ્ય વિશેષની આવશ્યકતા છે, અને તેથી જ શરીરનું તારતમ્ય થાય છે. માટે સમૂહવિગ્રહના કારણરૂપે સંઘાતનામ કર્મ અવશ્ય માનવું જોઈએ. એ રીતે પ્રાચીન આચાર્યોનો અભિપ્રાય જ સુક્ત છે.

૭. સંહનનામ—હાડકાંની રચના વિશેષને સંહન કે સંઘયણુ કહે છે. તેના છ પ્રકાર છે:—૧. વજ્રઋપમનારાય, ૨. ઋપમનારાય, ૩. નારાય, ૪. અર્ધનારાય, ૫. કીલિકા, ૬. સેવાર્ત. વજ્ર-ખીંચી, ઋપમ-પાટો, નારાય-બન્ને તરફ મર્કટ બંધ. જેમાં બે હાડકા પરસ્પર મર્કટ બંધથી બંધાયેલ હોય, તે બન્ને હાડકા ઉપર પાટા રૂપે ત્રીજું હાડકું વીંટાયેલું હોય, અને તે ત્રણે હાડકાને ભેદનાર ખીંચી રૂપે એક હાડકું

હોય એવી મળખૂત હાડની રચનાને વજ્રકપળનારાય સંદનન કહે છે, તેમા માત્ર ખીલી નહિન હોય એવી રચના તે ખીલું ત્રપળ નારાય સંદનન. જ્યા હાડકાઓ પચ્ચપર બને પામે મર્કટબંધ માત્રથી બધાયેય હોય તે નારાય સંદનન જ્યા એક પાસે ખીલી અને ખીજે પાસે માત્ર મર્કટ બંધ હોય તે અર્ધનારાયસંધયણ. જ્યા ખીલી માત્રથી સંકલિત થયેલ હાડકાઓ છે તે ક્ષિત્તિદામંધયણ. જ્યા હાડકાના છેડા પરપર અડધીને ગ્રેહ હોય તે મેવાર્ન અથવા હેવર્ડ. અહીં દરેક મંધય-ણુમા અસ્થિના બંધન તારતમ્ય વિવક્ષિત છે, તેના કારણજન જે જે કર્મ તે સંદનનનામ કર્મ. તેના પશુ છ પ્રકાર છે.

૮. સંસ્થાનનામ — શરીરના આકારવિગેષને સંસ્થાન કહે છે. તેના છ પ્રકાર છે.—૧ સમચતુરસ્ત્ર, ૨. ત્ર્યંગોષ્ઠપરિમંડલ, ૩. સાદિ, ૪. કુખ્જ, ૫ વામન, ૬ દ્વડ. તેના કારણજન જે કર્મ તે સંસ્થાન-નામ કર્મ. જેના હિસાબી સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન પ્રાપ્ત થાય તે સમચતુરસ્ત્રનામકર્મ. એ રીતે આગળ પશુ જાણી લેવું. (૧) સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણ અને લક્ષણયુક્ત શરીરની ચાર બાજુઓ જેમા છે તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન. (૨) જેમા વડની પેઠે નાભિની ઉપરનો ભાગ સંપૂર્ણ લક્ષણયુક્ત અને નીચેનો ભાગ લક્ષણહીન હોય તેવી શરીરની આકૃતિ તે ત્ર્યંગોષ્ઠ-પરિમંડલ. (૩) જેમા માત્ર નાભિની નીચેનો ભાગ શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણ સંવિત હોય અને ઉપરનો ભાગ લક્ષણહીન હોય તે સાદિ. ક્રોધ આચાર્યો સાદિને બદલે ‘સાચી’ કહે છે. સાચી એવું શાસ્ત્રમ્થી તરુનું નામ છે. તે જાડનો નીચેનો ભાગ સ્તંભાદિથી પુષ્ટ હોય છે, અને ઉપરનો ભાગ તેવો વિશાલ હોતો નથી, તેની પેઠે આ સંસ્થાનમા શરીરની નીચેનો ભાગ લક્ષણયુક્ત હોય છે, અને ઉપરનો ભાગ તેવો હોતો નથી. (૪) જ્યાં મસ્તક, શ્રીવા, હાથ, પગ આદિ પ્રમાણ અને લક્ષણોપેત હોય, અને હર હરદિ અપ્રશસ્ત લક્ષણહીન હોય તે કુખ્જસંસ્થાન. (૫) જ્યા હર હરદિ

લક્ષણાદિ સહિત હોય, અને દસ્તપાદાદિ લક્ષણ રહિત હોય તે વામન સંસ્થાન. (૬) જ્યાં સર્વ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ ગદિત હોય તે હુંડ સંસ્થાન કહેવાય છે.

૯. વર્ણનામઃ—વર્ણ પાંચ પ્રકારે છે:—૧. શ્વેત, ૨. પીત, ૩. મકત, ૪. નીલ, ૫. કૃષ્ણ. તેનું કારણ જે કર્મ તે વર્ણનામકર્મ. તે પાંચ પાંચ પ્રકારે છે. જેના ઉદયથી પ્રાણીના શરીરે શ્વેત વર્ણ પ્રાપ્ત થાય તે શ્વેતવર્ણનામકર્મ. એ રીતે આગળની પ્રકૃતિઓ જાણી લેવી.

૧૦. ગન્ધનામઃ—ગન્ધ બે પ્રકારનો છે:—૧. સુરભિગન્ધ, અને ૨. દુરભિગન્ધ. તેનું કારણ ગન્ધનામકર્મ તે બે ભેદે છે. જેના ઉદયથી પ્રાણીના શરીરે સુરભિગન્ધ પેદા થાય તે સુરભિગન્ધનામ કર્મ. તેમ તેનાથી વિપરીત દુરભિગન્ધનામકર્મ પણ જાણવું.

૧૧. રસનામઃ—જીભથી જેનું જ્ઞાન થાય તે રસ, તેના પાંચ પ્રકાર છે—૧. તિક્ત, ૨. કટુ, ૩. કષાય (ઘરો), ૪. અમ્લ (ખાટો), ૫. મધુર (મીઠો). તેનું કારણજૂત જે કર્મ તે રસનામ કર્મ, તે પાંચ પ્રકારે છે. તેમા જેના ઉદયથી પ્રાણીનું શરીર મરી પેડે તિક્ત રસવાળું હોય તે તિક્તરસનામ કર્મ. એ પ્રમાણે બીજી પ્રકૃતિઓ વિષે સમજી લેવું.

૧૨. સ્પર્શનામ —સ્પર્શનેન્દ્રિય માત્રથી જે જાણાય તે સ્પર્શ, તેના આઠ ભેદ છે—૧. કર્કશ, ૨. મૃદુ, ૩. લઘુ, ૪. ગુરુ, ૫. સ્નિગ્ધ, ૬. રક્ષ, ૭. શીત, ૮. ઉષ્ણ. તેનું કારણ જે કર્મ તે સ્પર્શનામ કર્મ. જેના ઉદયથી જન્તુઓના શરીર પાપાણાદિની પેડે કર્કશ હોય તે કર્કશનામ કર્મ. એ પ્રમાણે બીજી પ્રકૃતિઓ વિષે પણ જાણવું.

૧૩. આનુપૂર્વનામઃ—વિગ્રહગતિ વડે ભવાન્તરમાં જતા જીવનુ આકાશ પ્રદેશની યેણી અનુસરે નિયત ગમન તે આનુપૂર્વ. તેનું કારણ જે કર્મ પ્રકૃતિ તે આનુપૂર્વનામ કર્મ. તેના ચાર પ્રકાર છે—૧. નરદગત્યાનુપૂર્વી, ૨. તિર્યગત્યાનુપૂર્વી, ૩. મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વી, ૪. દેવગત્યાનુપૂર્વી.

૧૪. વિદ્યાયોગતિનામ—વિદ્યાયોગતિ એ પ્રકાર છે:—૧ પ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ અને ૨ અપ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ. હંસ ગજ વૃષભાદિની જેવી ગતિ તે પ્રશસ્તવિદ્યાયોગતિ. ખગ હટ પાદા આદિના જેવી ગતિ તે અપ્રશસ્તવિદ્યાયોગતિ. તેના કારણજૂત જે કર્મ પ્રકૃતિ તે વિદ્યાયોગતિનામ. ગતિ નામકર્મની પ્રકૃતિને જૂદી પાડવા આદી 'વિનાયમ્' વિશેષણ જોડેલું છે.

એ પ્રમાણે ચાંદ પિંડ પ્રકૃતિઓ અને તેની પાસઠ અવાન્તર (પેટા) પ્રકૃતિઓ ઠી. હવે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે. તેના સપ્રતિપક્ષ અને અપ્રતિપક્ષ એવા એ પ્રકાર છે. તેમાં પહેલા અપ્રતિપક્ષ આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે -

૧. અગુરુલઘુનામ.—જેના ઉદયથી પ્રાણીઓના શરીર ગુરુ નહિ, લઘુ નહિ, તેમ ગુરુ લઘુ નહિ, પણ અગુરુલઘુપરિણામ વડે પરિશુત હોય તે અગુરુલઘુનામ કર્મ.

૨. ઉપધાતનામ:—જેના ઉદયથી પહ્લજામ, ચોરદાત, રસોળી પ્રમુખ પોતાના અવયવો વડે પોતે હણાય, પીડા પામે, અથવા પોતે ગળે શસો ખાવાથી કે પર્વતાદિના શિખર ઉપરથી પડવાથી આત્મધાત કરે તે ઉપધાતનામ કર્મ.

૩. પરાધાતનામ:—જેના ઉદયથી પ્રતાપી મનુષ્ય પોતાના દર્શન માત્રથી વાણીની પદ્ધતી મહાસભાના સમ્મોતે પણ ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે, અથવા પ્રતિવાદીની પ્રતિભાનો નાશ કરે તે પરાધાતનામ કર્મ.

૪. શ્વાસોચ્છવાસનામ:—જેના ઉદયથી જીવ શ્વાસોચ્છવાસ લેવા મુકવાની શક્તિ વડે યુક્ત હોય તે શ્વાસોચ્છવાસનામ કર્મ.

૫. આતપનામ:—જેના ઉદયથી પ્રાણીઓનું શરીર અતુલ્ય જનાં ઉજ્જુ પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરે તે આતપ નામકર્મ. તેનો ઉદય માત્ર

સૂચ મંડલમાં રહેલ પૃથ્વીકાયના જીવોને જ હોય છે. અગ્નિકાયના જીવોને તેનો ઉદય નથી, કારણ કે તે જીવોનું શરીર અનુષ્ઠ્ય નથી. તેમા રહેલી ઉષ્ણતા ઉષ્ણસ્પર્શનામના ઉદયથી અને ઉત્કટ ચ્ક્રતવર્ણનામના ઉદયથી પ્રકાશકત્વ છે.

૬. ઉદ્યોતનામ—જેના ઉદયથી પ્રાણીઓના શરીર શીત પ્રકાશ રૂપ ઉદ્યોત કરે તે ઉદ્યોતનામ કર્મ, તેનો ઉદય ઉત્તરવૈશ્વિક કરવાના સમર્થ થતી અને દેવોને, તેમ જ ચન્દ્ર, મહા, નક્ષત્ર, તારાના વિમાનો, રત્નો અને ઔષધીપ્રમુખને હોય છે.

૭. નિર્માણનામ—જેના ઉદયથી પ્રાણીઓના શરીરને વિષે હસ્તપાદાદિ અંગો અને આગળ પ્રમુખ પત્યંગો જે સ્થાને જોષ્ઠ્યે તે સ્થાને ગોઠવાય તે નિર્માણનામ કર્મ. તેને અભાવે તો અંગોષ્ઠનામકર્મ વડે રચિત શિર ઉર ઉદરાદિ અંગોની નિયત સ્થાને ગોઠવણ ન થાય.

૮. તીર્થંકરનામ—જેના ઉદયથી ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે, નિરપેક્ષ છતાં હિતોપદેશ કરે, તથા જગતને પૂજ્ય થાય તે તીર્થંકરનામકર્મ. આ પ્રમાણે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી, હવે સપ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ કહે છે, તે ત્રસાદિ દસ પ્રકૃતિઓ અને સ્થાવરાદિ દસ પ્રકૃતિઓ મળી વીસ પ્રકૃતિઓ છે.

૧. ત્રસનામ—જેઓ તાપાદિકથી પીડિત થયેલા એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જઈ શકે તે ત્રસ. તે બેઊંઘિયાદિક જીવો જાણુવા. ત્રસપણાનું કારણ જે કર્મપ્રકૃતિ તે ત્રસનામ કર્મ.

૨. સ્થાવરનામ—તાપાદિકથી પીડાયા છતાં એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ન જઈ શકે તે સ્થાવર. સ્થાવરપણાનું કારણ જે કર્મ તે સ્થાવરનામ કર્મ.

૩. બાદરનામઃ—જેના ઉદયથી ચક્ષુથી દેખી શકાય તેવા શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે બાદરનામ કર્મ. ચર્ચાપ મૃત્યુઆદિ એકેક જીવનું શરીર ચક્ષુથી દેખી શકાતું નથી તો પણ બાદરપરિણામ વડે ઘણા શરીરો મળવાથી ચક્ષુથી દેખી શકાય છે.

૪. સુદ્ધમનામઃ—જેના ઉદયથી પ્રાણીઓના ઘણા શરીરો એકત્ર મળવા છતાં પણ આજે ન દેખી શકાય તે સુદ્ધમનામ કર્મ.

૫. પર્યાપ્તિનામઃ—જેના ઉદયથી પ્રાણી સ્વયંચ પર્્યાપ્તિ પૂરી કરે તે પર્યાપ્તિનામ કર્મ. પર્યાપ્તિ એટલે જીવન શક્તિ, પુદ્ગલના ઉપયયથી યથેલી આદારાદિ પુદ્ગલોને મદણ કરી રસાદિરૂપે પરિણુ-ભાવવાની તથા અવસંજન કરી મુકવાની આત્માની શક્તિ વિરોધ તે પર્યાપ્તિ. તેથી સ્વયંચ આહાર શરીર અને ઇન્દ્રિય યોગ્ય પુદ્ગલો મદણ કરી રસાદિરૂપે પરિણુભાવે છે, તેમજ આસોન્વાસ ભાષા અને મનો-વર્ગજ્ઞાના પુદ્ગલો મદણ કરી, પરિણુભાવી અવસંજન કરી તેને કુકે છે.

૬. અપર્યાપ્તિનામઃ—જેના ઉદયથી સ્વયંચ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન કરી શકે તે અપર્યાપ્તિનામ કર્મ.

૭. પ્રત્યેકનામઃ—જેના ઉદયથી દરેક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે પ્રત્યેકનામ કર્મ.

મ્ર૦—સિદ્ધાન્તમાં આત્ર નિંજ આદિ વૃદ્ધોના મૂલ સાખ્યા આદિ દરેક અવયવો અસંખ્યાત જીવજુકન કહેલ છે, પરંતુ તે મનુ-ષ્યની પેઠે અખંડ એક શરીરવાળા જણાય છે, તો તેમને પ્રત્યેક નામ કર્મનો ઉદય કેમ કહી શકાય ? કેમકે દરેક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર દેખાતું નથી.

ઉ૦—આંખા પ્રમુખ પ્રત્યેક વનસ્પતિના મૂલાદિકમાં રહેલા અસંખ્યાત જીવોમાં દરેકના ભિન્ન ભિન્ન શરીર છે, પરંતુ ચીદારા-વાળા દ્રવ્યથી મિશ્રિત તલસાંકળોની પેઠે પ્રળવ રાગરૂપવડે મંચિત

વિચિત્ર પ્રત્યેકનામકર્મના ઉદયથી તેઓના પ્રત્યેક શરીર પરમ્પર સંયુક્ત થયેલા છે. તેથી દરેક શરીર બિન્ન બિન્ન છતાં પણ એક જોવા દેખાય છે.

૮. સાધારણનામ:-જેના ઉદયથી અનન્ન જીવો વચ્ચે એક-સાધારણ શરીર પ્રાપ્ત થાય તે સાધારણનામ કર્મ.

૯. સ્થિરનામ:-જેના ઉદયથી લાડકા દાત આદિ શરીરના અવયવો સ્થિર હોય તે સ્થિરનામ કર્મ.

૧૦. અસ્થિરનામ:-જેના ઉદયથી જીવો શરીરના અવયવો અસ્થિર હોય તે અસ્થિરનામ કર્મ.

૧૧. શુભનામ:-જેના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ (પ્રશસ્ત) ગણાય તે શુભનામ કર્મ.

૧૨. અશુભનામ:-જેના ઉદયથી નાભિની નીચેના અવયવો અશુભ ગણાય તે અશુભનામ કર્મ. તેથી મનુષ્ય મસ્તકાદિવડે સ્પર્શ કરવાથી ખુશી થાય છે, અને પાદાદિવડે અડકવાથી નાખુશ થાય છે. મૂઠ પુરુષ સ્ત્રીના પાદાદિના સ્પર્શ થવાથી જે ખુશ થાય છે તે માત્ર મોહહેતુ છે.

૧૩. સુસ્વરનામ:-જેના ઉદયથી જીવો અર નામગનાગને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે તે સુસ્વરનામ કર્મ.

૧૪. દુઃસ્વરનામ:-જેના ઉદયથી સ્વર ઓતાને અપ્રીતિ પેદા કરે તે દુઃસ્વરનામ કર્મ.

૧૫. સુભગનામ:-જેના ઉદયથી કાંઈપણ ક્ષપકાર નહિ કરવા છતાં સર્વના મનને પ્રિય લાગે તે સુભગનામ કર્મ.

૧૬. દુર્ભગનામ:-જેના ઉદયથી ક્ષપકાર કરવા છતાં પણ મનુષ્યને પ્રિય ન થાય તે દુર્ભગનામ કર્મ. અભવ્ય જીવોને તીર્થદર વગેરે મહાપુરુષો અપ્રિય લાગે છે, તેનું કારણ તેને તીવ્ર મિથ્યત્વ-મોહનીય કર્મોના ઉદય છે.

૧૭. આદેયનામઃ—જેના ઉદ્યયી કથન લોકમાન્ય થાય તે આદેયનામ કર્મ.

૧૮. અનાદેયનામઃ—જેના ઉદ્યયી યુક્તિયુક્ત કહેવા છતાં પણ લોકો માન્ય ન કરે તે અનાદેયનામ કર્મ.

૧૯. યશઃકીર્તિનામઃ—જેના ઉદ્યયી દુનિયામા યશ અને કીર્તિ થાય તે યશઃકીર્તિનામ કર્મ. પરાક્રમથી જે ખ્યાતિ થાય તેને યશ કહે છે અને દાનાદિ જન્ય ખ્યાતિને કીર્તિ કહે છે. અમુક સ્થલે (પોતાના ગામ વગેરેમાં) ખ્યાતિ ફેલાય તે કીર્તિ અને સર્વત્ર ફેલાય તે યશ કહેવાય છે.

૨૦. અયશઃકીર્તિનામઃ—જેના ઉદ્યયી મુઘ્યસ્થ જનોમા પણ અપયશ અને અપકીર્તિ થાય તે અયશઃકીર્તિનામ કર્મ.

એ પ્રમાણે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી, તેમાં ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિની ત્રસદશક, અને તેનાથી વિપરીત સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિની સ્થાવરદશક સંજ્ઞા છે. સર્વ મળી ઔદ પિંડપ્રકૃતિના ૬૫ ભેદ થાય છે. તેની સાથે આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ, ત્રસ દશક અને સ્થાવર દશક મેળવતાં સત્તાને આશ્રયી નામકર્મની ત્રાણ પ્રકૃતિઓ થાય છે, અને ગર્ગર્ભિ પ્રમુખને મતે પાંચ બંધનને સ્થાને * પંદર બંધનની વિવક્ષા.

— હવે પંદર બંધન કેવી રીતે થાય તે કહીએ છીએ—ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારકને પોતાની સાથે, તૈજસ સાથે અને કાર્મણુ સાથે જોડવાથી નવ બંધન થાય છે; વળી તેને તૈજસ-કાર્મણુ એ બંને સાથે જોડવાથી બીજા ત્રણ બંધન થાય છે; અને પરસ્પર તૈજસ કાર્મણુના ત્રણ બંધન થાય છે. તૈજસતૈજસ, કાર્મણુકાર્મણુ, અને તૈજસકાર્મણુ.

૧. ઔદારિકઔદારિકબંધન—પૂર્વે મદલ કરેલા ઔદારિક પુદ્ગલોનો દમણાં મદલ કરતા ઔદારિક પુદ્ગલો સાથે સંબંધ.

૨. ઔદારિકતૈજસબંધન—પૂર્વે મદલ કરેલા અને મદલ કરતા ઔદારિક પુદ્ગલોનો પૂર્વ જહીત અને મદલ કરતાં તૈજસ પુદ્ગલો સાથે સંબંધ.

કરવાથી નામ કર્મની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ થાય છે. પૂર્વોક્ત નામકર્મની ત્રાણું પ્રકૃતિઓમાં પાંચ બંધન અને પાંચ સંધાતન શરીરાશ્રિત હોવાને લીધે તેનો શરીરમાં સમાવેશ કરીએ, અને વર્ણાદિ ચતુષ્કના વીથ ઉત્તરભેદનો સામાન્ય વર્ણચતુષ્કમાં સમાવેશ કરીએ તો બંધને આશ્રયી નામકર્મની સડસઠ પ્રકૃતિઓ થાય.

૩. ઔદારિકકામંલુબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતાં ઔદારિક પુદ્ગલોનો અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતાં કામંલુ સાથે સંબંધ.

૪. વૈક્રિયવૈક્રિયબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલા વૈક્રિયપુદ્ગલોનો અદલ્ કરાતાં વૈક્રિયપુદ્ગલો સાથે સંબંધ.

૫. વૈક્રિયતૈજસબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતાં વૈક્રિયપુદ્ગલો સાથે પૂર્વે અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતા તૈજસપુદ્ગલોનો સંબંધ.

૬. વૈક્રિયકામંલુબધન-તેવી રીતે વૈક્રિય સાથે કામંલુ પુદ્ગલોનો સંબંધ.

૭. આદારકઆદારકબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલા આદારક પુદ્ગલો સાથે અદલ્ કરાતા આદારક પુદ્ગલોનો સંબંધ.

૮. આદારકતૈજસબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતા આદારક પુદ્ગલો સાથે પૂર્વે અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલોનો સંબંધ.

૯. આદારકકામંલુબધન-તેવી રીતે આદારક પુદ્ગલોનો કામંલુ પુદ્ગલો સાથે સંબંધ.

૧૦. ઔદારિકતૈજસકામંલુબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતાં ઔદારિક, તૈજસ અને કામંલુ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ.

૧૧. વૈક્રિયતૈજસકામંલુબધન-તેવી રીતે વૈક્રિય, તૈજસ અને કામંલુ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ.

૧૨. આદારકતૈજસકામંલુબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલા અને અદલ્ કરાતાં આદારક, તૈજસ અને કામંલુ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ.

૧૩. તૈજસતૈજસબધન-પૂર્વે અદલ્ કરેલાં અને અદલ્ કરાતાં તૈજસ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ.

ગોત્રકર્મની બે ઉત્તર બે પ્રકૃતિઓ:—

૧. ઉચ્ચગોત્ર:—જેના ઉદયથી ઉચ્ચકુલમાં જન્મ ધારણ કરે તે ઉચ્ચગોત્રકર્મ.

૨. નીચગોત્ર:—જેના ઉદયથી સ્નાત્તિસંપન્ન છતાં નીચકુલમાં જન્મ ધારણ કરે તે નીચગોત્ર.

અંતરાય કર્મની પાંચ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ:—

૧. દાનાન્તરાય:—જેના ઉદયથી વિભવ છતાં, ગુણવાન પાત્ર નો યોગ છતાં, દાનનું મહાફલ ભણવા છતાં પણ આપવાનો ઉત્સાહ ન થાય તે દાનાન્તરાય.

૨. લાભાન્તરાય:—જેના ઉદયથી જ્ઞાને ઘેર વસ્તુ છતાં, ભાગનાર ગુણવાન છતાં, પણ ન મેળવી શકે તે લાભાન્તરાય.

૩. ભોગાન્તરાય:—જેના ઉદયથી વિશિષ્ટ આદારાદિ પદાર્થો છતાં, વિરતિનો પરિણામ નહિ છતાં, કૃપણપણથી ભોગવી ન શકે તે ભોગાન્તરાય. એકવાર ભોગવી શકાય તેવા આદારાદિ પદાર્થોનો ભોગ કહેવાય છે.

૧૪. તૈજસકામંજુબંધન—તેવી રીતે તૈજસ પુદ્ગલોનો કામંજુની સાથે સંબંધ

૧૫ કામંજુકામંજુબંધન—પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા કામંજુ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ.

અ૦—જેઓ પાંચ બંધન માને છે, તેને મતે પરપુદ્ગલ સંયોગરૂપ બંધનની અવિવક્ષાથી પાંચ સંધાતન યાય છે, પણ જેઓ પંદર બંધન માને છે તેને મતે પંદર સંધાતન પણ થવા જોઈએ, કારણકે અસંહત પુદ્ગલોનું બંધન ન થઈ શકે.

ઉ૦—બંધનને અનુકૂલ પુદ્ગલોને એકઠા કરવા માત્ર સંધાતનનો વ્યાપાર નથી, પણ આદરિકાદિ સરીરની રચનાને અનુકૂલ પુદ્ગલોને એકઠા કરવા તે સંધાતનનો વ્યાપાર છે, માટે સરીર પાંચ હોવાથી સંધાતન પણ પાંચજ માનવા જોઈએ.

૪. ઉપભોગાન્તરાય.—વારંવાર ભોગવી શકાય તેવા વસ્ત્રાદિ પદાર્થો ઉપભોગ કહેવાય છે. જેના ઉદ્દયથી 'વસ્ત્રાદિ પદાર્થો છતાં, ત્યાગનો પરિણામ નહિ છતાં, ઉપભોગ ન કરી શકે તે ઉપભોગાન્તરાય.

૫. વીર્યાન્તરાય.—જેના ઉદ્દયથી નીરોગ શરીર છતાં, યુવાવસ્થા છતાં, સામર્થ્યનો ઉપયોગ ન કરી શકે તે વીર્યાન્તરાય.

એ રીતે બંધમા શાનાવરણકર્મની પાચ, દર્શનાવરણની નવ, વેદનીયની બે, મોહનીય કર્મની છઞ્વીસ, આયુષ્ કર્મની ચાર, નામકર્મની સડસઠ, ગોત્રકર્મની બે અને અંતરાયકર્મની પાંચ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે. સર્વ મળી ૧૨૦ પ્રકૃતિઓ બંધને આશ્રયી છે. યદ્યપિ મોહનીય કર્મની અઠ્યાવીસ પ્રકૃતિઓ કહેવામા આવે છે, પરન્તુ સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો બંધ હોતો નથી, બંધમા માત્ર મિથ્યાત્વમોહનીય હોય છે, કારણ કે સમ્યગ્દર્શનરૂપ વિશુદ્ધિબદે શુદ્ધ અને અર્ધવિશુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય. આ બન્ને પ્રકૃતિઓ ઉદ્દયમા હોવાથી ઉદ્દયને આશ્રયી સર્વ મળી ૧૨૨ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બાણવી.

સ્વ. પરિશિષ્ટ.

૫. ૧૦ પ્રકૃતિબંધ. પ્રકૃતિચન્દના સ્વભાવ અને સમુદાય એ બે અર્થ મળે છે, પરન્તુ દિગંબરીય સાહિત્યમા માત્ર સ્વભાવ અર્થ મળે છે. આ બન્ને અર્થમા વિગેષતા એ છે કે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ અર્થ હોય ત્યારે અનુભાગ બંધનો અર્થ માત્ર કર્મફલજનક શક્તિની તીવ્રતા મન્દતા અને શુભાશુભતા વિવક્ષિત છે, પરન્તુ સમુદાય અર્થના પક્ષમા અનુભાગનો બંધનો કર્મફલજનક શક્તિ, તીવ્રતા મન્દતા અને શુભાશુભતા અર્થ વિવક્ષિત છે.

૫. ૨૭. શ્રુતજ્ઞાન. મહાવાદી સિદ્ધસેન દિવાકર કહે છે કે, મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાન ભિન્ન નથી. “ વૈચ્યથ્યાતિપ્રસંગાભ્યાં ન મત્યમ્યધિક શ્રુતમ્ । ” વ્યર્થતા અને અતિપ્રસંગ દોષથી મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાન ભિન્ન નથી, ન્યા મતિજ્ઞાનથી ભિન્ન શ્રુતજ્ઞાન કહ્યું છે ત્યાં ગોચલિવર્દન્યાય ને આશ્રયી ભિન્નતા બાજી.

૫ ૫૪ મન પર્યાય જ્ઞાનના સંબંધમાં મહાવાદી કહે છે કે બાહ્ય અર્થનું અનુમાન કરાવનાર મનોદ્રવ્યના આકારને યદ્યપ્યુ કરનાર (મન પર્યાય) જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનનો જ ભેદ છે. તેમાં વિશેષતા એટલી છે કે તે અપ્રમત્તસયમવિશેષજન્ય છે. સૂત્રમાં ભિન્નતા કહેલી છે તે ઉપરના ધર્મભેદને લીધે છે. સૂત્રમાં કહેલા જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારનો ઉચ્છેદ થવાથી ઉત્સૂત્ર પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી, કેમકે જેમ વ્યવહારથી ભાષા ચાગ પ્રકારની હોવા છતાં નિશ્ચયથી એ પ્રકારની કહી છે તેમ નયના વિવેકથી ઉપરનું કથન છે તેથી ઉત્સૂત્રનો અભાવ છે.

અહીં અવધિજ્ઞાન મન પર્યાય જ્ઞાનના સંબંધમાં દ્વિગંબર સાહિત્યમાં ભિન્નતા છે. અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ શંખ આદિ શુભ ચિન્હવાળા અંગેમાં જે આત્મપ્રદેશો રહેલા છે તેથી થાય છે અને તે ચિન્હોનો સર્વ અગમાં સભર હોવાથી સર્વ પ્રદેશોમાં તેના ક્ષયોપશમની યોગ્યતા છે, પરંતુ મન પર્યાયજ્ઞાનનો સંબંધ દ્રવ્ય મન સાથે છે, અને દ્રવ્ય મનનું સ્થાન હૃદયમાં હોવાથી ત્યાં રહેલા આત્મપ્રદેશમાં મન પર્યાયજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ થાય છે. તેમની દ્રવ્ય મનના સંબંધમાં પણ વિચિત્ર કેલ્પના છે દ્રવ્ય મન હૃદયમાં છે અને તેનો આકાર આઠ પત્રવાળા કમલના જેવો છે.

ગ પારિશિષ્ટ.

શ્વેતાંબર અને દ્વિગંબર સાહિત્યમા કર્મપ્રકૃતિઓના અર્થની કોઈ કોઈ સ્થળે થોડી ઘણી ભિન્નતા જોવામા આવે છે.

શ્વેતાંબર.

દ્વિગંબર.

૧. હરતા ફરતા જે નિદ્રા આવે તે પ્રયયાપ્રયલા.

પ્રયયાપ્રયલાના ઉદયથી મુખ માધી લાળ ટપકે છે, અને હાથ પગ કંપે છે.

૨. જે નિદ્રામા સૂતેલો મનુષ્ય અનાયાસે જાગૃત થાય તે નિદ્રા.

જેના ઉદયથી ચાલતા ચાલતા ઉભો રહે અને પડી જાય તે નિદ્રા. (કર્મ. ગા ૨૪)

૩. ઉભા રહેલા કે બેઠેલાને જે નિદ્રા આવે તે પ્રયયા.

પ્રયલાના ઉદયથી પ્રાણી થોડી આખ મીચીને સૂવે, સૂતા છતાં પણ થોડું જાણે, અને વાગ વાર થોડી થોડી નિદ્રા લે.

૪. આનુપૂર્વીનામ—જેના ઉદયથી વક્રગતિને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિને અનુસારે ગતિ કરે તે.

આનુપૂર્વી નામના ઉદયથી પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ કર્યા પછી અને નવીન શરીરને ધારણ કર્યા પૂર્વે અન્તરાલ ગતિમા જીવનો આકાશ નવીન શરીરના સમાન થાય છે.

૫. શુભનામ કર્મના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો પ્રસરત ગણાય છે, અને અશુભ નામ કર્મના ઉદયથી નાભિની નીચેના અંગો અપ્રસરત ગણાય છે.

સૂર્યપથ્યાનું કારણ શુભ નામ છે, અને કુર્યપથ્યાનું કારણ અશુભ નામ કર્મ છે.

૬ સ્થિર નામ કર્મના ઉદયથી દાત દાડ વગેરે અવયવોમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. અને અસ્થિર નામના ઉદયથી ચામડી માસ, લોહી વગેરેમાં અસ્થિરતા હોય છે

૭ આદેયનામ કર્મના ઉદયથી વચન પ્રમાણભૂત અને લોકમાન્ય થાય છે અને અનાદેય નામ કર્મના ઉદયથી હિતકારી વચન પણ લોકમાન્ય થતું નથી

સ્થિરનામ ક્રમના ઉદયથી શરીર-ધાતુ ઉપધાતુ-માં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તપસ્યા ઉપસર્ગ વગેરે કષ્ટ જીવ સહન કરી શકે છે અસ્થિરનામના ઉદયથી અસ્થિર ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી થોડું પણ કષ્ટ જીવ સહન કરી શકતો નથી,

આદેયનામ કર્મના ઉદયથી શરીર પ્રમાણુક્ત થાય છે અને અનાદેયનામ કર્મથી શરીર પ્રમાણીન થાય છે

ઘ પરિશિષ્ટ.

કર્મચિપાકમૂલગાથા

સિરિવીરજિણં વંદિય કમ્મવિવાર્ગં સમાસઓ ચુચ્છં ।

કીરઈ જિણેણ દેઝાહિં જેણં તો મણ્ણે કમ્મં ॥ ૧ ॥

પયઈ-ઠિઈ-રસ પણસા ત ચહહા મોઝગસ્સ દિહંતા ।

મૂલપગઈઠ-ઉત્તરપગઈઅહવન્નસયમેઝં ॥ ૨ ॥

इह नाण दंसणावरण वेय-मोहा-उज्ज-नाम-गोयाणि ।

विग्यं च पण-नव दु-अट्ठवीस-चउ तिसय-दु पणाविह ॥ ૩ ॥

મહ સુઅ-ઓહિ-મણ કેવલાણિ નાણાણિ તત્ત્વ મહનાણ ।

વંજણવગહ ચહહા મણ-નયણવિર્ણિદિયચહકા ॥ ૪ ॥

अत्थुगह-ईहा वाय-धारणा करणमाणसेहिं छाहा ।
 इअ अठवीसभेअं चउदसहा वीसहा व सुअं ॥ ५ ॥
 अक्खर सन्नी सम्म साइअं खलु सपज्जवसिअं च ।
 गमिअं अंगपविट्ठं सत्त वि एए सपडिक्खवा ॥ ६ ॥
 पज्जय-अक्खर-पय-संघाया पडिक्खत्ति तह य अणुओगो ।
 पाहुडपाहुड-पाहुड-वत्थु-पुब्बा य ससमासा ॥ ७ ॥
 अणुगामि-वड्डमाणय-पडिवाइयराविहा छाहा ओही ।
 रिउमड-विउलमई मणनाणं केवलभिगविहाण ॥ ८ ॥
 एसिं ज आवरणं पडुव्व चक्खुस्स तं तयावरणं ॥
 दंसणचऊ पण निहा वित्तिसमं दंराणावरणं ॥ ९ ॥
 चक्खु-दिट्ठि-अचक्खु सेसिंदिय-ओहि-केवलेहिं च ।
 दंसणमिह सामन्नं तस्सावरणं तयं चउहा ॥ १० ॥
 सुहपडियोहा निहा निहानिहा य दुक्खपडिवोहा ।
 पयला ठिओवविट्ठस्स पयलपयला उ चंरुमओ ॥ ११ ॥
 दिणाचिंतियत्थकरणी थीणद्धी अद्धचद्धि-अद्धवला ।
 महूलित्तखग्गधारालिहणं व दुह्म उ वेअणिअं ॥ १२ ॥
 ओसन्नं सुर-मणुए सायमसायं तु तिरिअ निरएसु ।
 मज्जं व मोहणीअं दुविहं दंसणचरणमोहा ॥ १३ ॥
 दंसणमोहं तिचिहं सम्मं भीत्तं तहेव मिच्छत्तं ।
 सुद्धं अद्धविसुद्धं अविसुद्धं तं हवइ कमसो ॥ १४ ॥
 जिअ-अजिअ-पुण्ण-पावा-ऽऽसव-संवर-बंध-मुक्ख-निज्जरणा ।
 जेणं सदहइ तयं संमं खइगाइवहुभेअं ॥ १५ ॥

मीसा न रागदोसो जिणधम्मो अंतमुहु जहा अने ।
 नालिअरदीवमणुणो मिच्छं जिणधम्मविवरीअं ॥ १६ ॥
 सोलस कसाय नव नोकसाय दुविहं चरित्तमोहणियं ।
 अण अप्पच्चक्खाणा पच्चक्खाणा य संजलणा ॥ १७ ॥
 जाजीव-वरिम-चउमास-पक्खगा निरय-तिरिय-नर-अमरा ।
 सम्मा-णु-सव्वविरई-अहखायचरित्तघायकरा ॥ १८ ॥
 जल-रेणु-पुढवि-पव्वयराईसरिसो चउव्विहो कोहो ।
 तिणिसलया-कट्ट-ऽट्ठिअ सेलत्थंभोचमो माणो ॥ १९ ॥
 मायाऽवलेहि-गोमुत्ति-मिढसिंग-घणवसिमूलसमा ।
 लोहो हलिइ-खजण-कइम-किमिरागसामाणो ॥ २० ॥
 जस्सुदया होइ जिण हास-रइ-अरइ-सोग-भय-कुच्छ ।
 सनिंमित्तमन्नहा वा तं इह हासाइमोहणिअ ॥ २१ ॥
 पुरिसि-त्थि-तट्ठभयं पइ अहिलासो जव्वसा हवड सो उ ।
 थी-नर-नपुंवेउटओ फुंफुम-तण-नगरदाहसमो ॥ २२ ॥
 सुर-नर तिरि-निरयाऊ हडिसरिसं नामकम्म चित्तिममं ।
 बायाल-तिनवइविहं तिउत्तरसयं च सत्तट्ठी ॥ २३ ॥
 गइ-जाइ-तणु उवंग-वंधण-संघायणाणि संघयणा ।
 सठाण-वण्ण-गंध-रस-फास-अणुपुव्वि-विहगगई ॥ २४ ॥
 पिंडपयडित्ति चउदस परघा-उस्सास आयवु-ज्जोयं ।
 अगुरुल्लहु-तित्थ निमिणो-वघायमिअ अट्ट पत्तेआ ॥ २५ ॥
 तस-वायर-पज्जत्त पत्तेय-थिर सुभं च सुभगं च ।
 सुसरा-इज्ज-जसं तसटसगं थावरदसं तु इमं ॥ २६ ॥

थावर-सुहुम-अपज्जं साहारण-अथिर-असुभ दुभगाणि ।
 दुस्सर-णाइज्जा-जसमिअ नामे सेअरा वीसं ॥ २७ ॥
 तसचउ-थिरछकं अथिरछक-सुहुमतिग-यावरचउकं ।
 मुभगतिगाइविभासा तयाइसंखाहि पयडीहिं ॥ २८ ॥
 गइआईण उ कमसो चउ-पण-पण-ति-पण-पंच-छ-छकं ।
 पण-दुग-पण-द्व-चउ-दुग इय उत्तरभेअ पणसट्ठी ॥ २९ ॥
 अढवीसजुआ तिनवइ संते वा पनरबंधणे तिसयं ।
 बंधण-संधायगहो तणूसु सामण्णवण्णचऊ ॥ ३० ॥
 इअ सत्तट्ठी बंधोदए य न य सम्ममीसया बंधे ।
 बंधुदए सत्ताए वीस-दुवीस-ऽद्ववण्णसयं ॥ ३१ ॥
 नरय-तिरि-नर सुरगई इग-विअ-तिअ-चउ-पणिदिजाईओ ।
 ओराल-विउव्वा-हारग-तेअ-कम्मण पण मरीरा ॥ ३३ ॥
 वाहूरु पिडि सिर उर उयरंग उवंग अंगुलीपमुहा ।
 सेसा अंगोवंगा पढमतणुतिगस्सुवगाणि ॥ ३३ ॥
 उरलाइपुगलाणं निबद्ध-वज्झंतयाण संबंधं ।
 जं कुणइ जउसमं तं उरलाइबंधणं नेयं ॥ ३४ ॥
 जं संघायइ उरलाइपुगले तणगणं व दंताली ।
 तं संघायं बंधणमिव तणुनामेण पंचविहं ॥ ३५ ॥
 ओराल-विउव्वा-हारयाण सग-तेअ-कम्मजुत्ताणं ।
 नवबंधणाणि इअरदुसहिआणं तिन्नि तेसिं च ॥ ३६ ॥

संप्रयणमट्टिनिचओ, तं छद्धा वज्जरिसहनारायं ।
 तह य रिसहनारायं नारायं अद्धनारायं ॥ ३७ ॥
 कीलिअ छेवट्ठं इह रिसहो पट्ठो अ कीलिआ वज्जं ।
 उभओ भक्कडवंगो नारायं इममुगलगे ॥ ३८ ॥
 सम्यउरंसं निग्गोह साड खुज्जा इ वायण हुंडं ।
 संडाणा वण्णा किण्ह-नील-ओहिय-हत्तिद-सिआ ॥ ३९ ॥
 सुरहीदुरही म्हा पण नित्त-काहु-रुत्ताय-अविल्ल महुरा ।
 फासा गुरु-लहु-मिउ-खर-सी-उण्ह-सिणिद्ध-रुखट्ठा ॥ ४० ॥
 नीलरुसिणं दुगमं ति नं कहुअं गुरुं खरं रुखं ।
 सीअं च असुहन्नवग, इहारमगं सुभं सेसं ॥ ४१ ॥
 चउह गइवणुपुव्वी गइ-पुव्विदुगं ति नं नियाउजुअं ।
 पुव्वीउदओ वक्के सुह-असुहदसु-ट्टिदिगगर्द ॥ ४२ ॥
 परघाउदया पाणी परोमि वलिणं पि होइ दुद्धरिसो ।
 उत्तमणलद्धिजुत्तो ह्वेइ रुत्तासनामवसा ॥ ४३ ॥
 रविदिवे उ जियंगं तावजुअं आयवाउ न उ जलणे ।
 जमुसिणफासस्स तट्ठि लोहियवण्णस्स उदउत्ति ॥ ४४ ॥
 अणुसिणपयासरुवं जियंगमुज्जोयए इहुज्जोया ।
 जइ देवुत्तराविविअ-जोइस-खज्जोअमाइव्व ॥ ४५ ॥
 अंगं न गुरु न लहुअं जायइ जीवस्स अगुरुलहुत्तदया ।
 तित्थेण तिहुअणस्स वि पुज्जो से उदओ केवल्लिणो ॥ ४६ ॥

अगोवगनिअमणं, निम्माणं कुणइ सुत्तहारसमं ।
 उवघाया उवहम्मइ सतणुवयवलंविगईहिं ॥ ४७ ॥
 वि-ति-चउ पणिदिय तसा वायरओ वायरा जिया थूला ।
 निअनिअपज्जत्तिजुआ, पज्जत्ता लद्धि-करणेहिं ॥ ४८ ॥
 पत्तेअतणू पत्तेउदण्णं दंत-अट्ठिमाइ थिरं ।
 नाभुवरि सिराइ सुह सुभगाओ सव्वजणइडो ॥ ४९ ॥
 सुसरा मृदुरसुहसुणी आइज्जा सव्वलोअगिज्झवओ
 जसओ जसकित्तीओ थावरदसग विवज्जत्थ ॥ ५० ॥
 गोअं दुहुत्तनीअ कुलाल इउ सुउडभुंभलाइअं ।
 विग्घ दाणे लाभे भोगुपभागेनु बीरिए अ ॥ ५१ ॥
 सिरिठ्ठरिअसम एअ जइ पटिकूलेण तेण गयार्त्तं ।
 न कुणइ दाणाइअ एव त्रिग्घेण जीवो वि ॥ ५२ ॥
 पडिणीअत्तण-निन्हउ उवघाय पओस अतराएण ।
 अच्चासायणयाए आवरणदुग जिओ जयइ ॥ ५३ ॥
 गुरुभत्ति-स्रति-करणा-उय-जोग नसायत्रिज्ज दाणजुओ ।
 ददधम्मार्त्तं अज्जट सायमसाय विवज्जयओ ॥ ५४ ॥
 उम्मगदेसणा-मग्गनासणा-देवदव्यहरणेहिं ।
 दसणमोइ जिण मुणि चेइअ-संघाइपडिणीओ ॥ ५५ ॥
 दुविहपि चरणमोइ रुमाय हामाट विवममणो ।
 उवइ नरयाउ महाग्घपरिग्गहओ रद्धो ॥ ५६ ॥

तिरिआळं गूढहियओ, सढो ससल्लो तहा मणुस्साळं ।
 पयईइ तणुऊसाओ दाणऊई मज्झिमगुणो अ ॥ ५७ ॥
 अविरयमाई सुराळं, वालतवोकामनिज्जरो जयइ ।
 सरलो अगारबिल्लो सुहनामं अब्बहा असुहं ॥ ५८ ॥
 गुणपेही मयरहिओ, अज्झयण-ज्जावणारुई निघं ।
 पकुणइ जिणाइभत्तो उच्चं नीअं इअरहा उ ॥ ५९ ॥
 जिणपूआविग्घकरो, हिंसाइपरायणो जयइ विग्घं ।
 इय कम्मविवागो अ लिहिओ देविंदसूरीहिं ॥ ६० ॥

કર્મસ્તવ (દ્વિતીય કર્મગ્રન્થ) વિવેચન સહિત. ૧]

અન્યઃ૩ર્તા અન્યના પ્રારભમાં ઇદ દેવ ભગવાન મહાવીરની
સ્તુતિરૂપ અભિધેય બતાવે છે.—

તદ્ ધ્રુણિમો વીરજિનં જહ્ ગુણઠાણેસુ સપલકમ્માઈ ।
વંધુ-દઓ-દીરણયા-સત્તાપત્તાણિ સ્ત્રવિયાઈ ॥ ૧ ॥
[તથા સ્તુમો વીરજિનં યથા ગુણસ્થાનેષુ સકલકર્માણિ ।
વન્ધો-દય-દીરણા-સત્તાપ્રાપ્તાણિ ક્ષપિતાણિ ॥ ૧ ॥]

અર્થ:—[જહ] જે પ્રકારે [ગુણઠાણેસુ] ગુણસ્થાનકોમાં
[વન્ધુ-દઓ-દીરણયા-સત્તાપત્તાણિ] બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા
અને સત્તામાં પ્રાપ્ત થયેલા, [સપલકમ્માઈ] સકલ કર્મેની
[સ્ત્રવિયાઈ] ક્ષય કર્યો, [તદ્] તે પ્રકારે [વીરજિનં]
મહાવીર સ્વામીની [ધ્રુણિમો] હું સ્તુતિ કરું છું.

વિવેચન:—અહિં પ્રથમ અન્યકારે મહાવીર સ્વામીની
સ્તુતિરૂપ અભિધેયનો નિર્દેશ કર્યો છે—૨ પ્રકારે ભગવાન
મહાવીર ગુણસ્થાનકોમાં બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા
દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા અર્થ કર્મેની ક્ષય કરી નિર્વાણ પ્રાપ્ત
કર્યું, તે પ્રકારે તેમના ૧ અપાયાપગમાતિશયરૂપ અસાધારણ

૧ અપાય-રાગાદિ ભાવ કર્મ અને તેના હેતુબૂત દ્રવ્ય કર્મેનો
અપગમ-નાશ થવા રૂપ અતિશય તે અપાયાપગમાતિશય.

શુભના વર્ણનાત્મક સ્તુતિના બહાનાથી સામાન્ય રીતે સર્વ જીવોને આશ્રયી શુભસ્થાનકોમાં બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તામાં કયા કયા કર્મની કેટલી કેટલી પ્રકૃતિઓ હોય છે, અને કેટલી કેટલી પ્રકૃતિઓને વિચ્છેદ થાય છે—તે અહિં બતાવવાનો અન્યકારનો ઉદ્દેશ છે.

મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓથી નવીન કર્મનો દ્વંધ અને પાણીના જેવો અથવા અગ્નિ અને લોહના જેવો સંબન્ધ થવો તે બન્ધ.

^૧ઉદયસમય પ્રાપ્ત થતાં કર્મના શુભાશુભ ફલનો અનુભવ કરવો તે ઉદય.

ઉદયસમય પ્રાપ્ત થયા બાદ જે કર્મના ફલનો પછીથી અનુભવ કરવાનો છે તેને, અધ્યવસાયના પ્રયોગથી પહેલાં અનુભવ કરવો તે ^૨ઉદીરણા.

૧ કર્મનો બન્ધ થયા પછી અમુક સમય વ્યતીત થયા બાદ તેના ફલનો અનુભવ થાય છે, ત્યાં સુધી કર્મના ફલનો અનુભવ ન થાય ત્યાં સુધીના કાલને (ઉદયરૂપ બાધા નહિ કરતો હોવાથી) અબાધાકાલ કહે છે. દરેક કર્મનો અબાધાકાલ સ્થિતિના અનુસારે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનો હોય છે. જો કર્મની દીર્ઘ સ્થિતિ હોય તો તેનો અબાધાકાલ મોટો હોય છે, અને તેની ન્દાની સ્થિતિ હોય તો તેનો અબાધાકાલ ટુંકો હોય છે. દરેક કર્મનો જ્યન્ય અબાધાકાલ અન્તર્મુ-હર્તનો હોય છે. કવચિત્ સ્વાભાવિક ક્રમથી, અને કવચિત્ અપવર્તના કરણવડે (કર્મની સ્થિતિ અને રસને ઓછો કરનાર અધ્યવસાયવડે) સ્થિતિના ધટવાથી અબાધાકાલ પણ ઘટે છે. અબાધાકાલ વીત્યા પછી ક્રમશઃ કર્મના ફલનો અનુભવ થાય છે તેને ' ઉદયસમય ' કહે છે.

૨ અબાધાકાલ વ્યતીત થયા પછી ક્રમશઃ કાલ પણ કર્મના

પોતાનું સ્વરૂપ ઊઠયા સિવાય કર્મનું આત્માની સાથે રહેવું તે સત્તા.

ફક્તનો અનુભવ થાય છે. પ્રથમ સમયે અમુક કર્મપુદ્ગલોનો અનુભવ થાય, બીજા સમયે તે પછીના અમુક કર્મપુદ્ગલો અનુભવાય—એ પ્રભાણે મામાન્યતા સ્થિતિના ઉદ્ધા સમય સુધી કર્મ કર્મશઃ ભોગવાય છે. હવે ઉદય મમયથી પ્રારંભી એક આવસિકા પછી ઉદયમાં આવવા યોગ્ય જે કર્મ પુદ્ગલો છે તેનો પ્રયત્નથી—અધ્યવસાય વિરોધથી આવસિકાની અંદર ઉદયમાં લાવી તેના ફળનો અનુભવ કરવો, અર્થાત્ જે કર્મપુદ્ગલો ઉદ્યાવસિકાની પછી ઉદયમાં આવવાના છે તે કર્મપુદ્ગલોને અધ્યવસાય વડે ઉદ્યાવસિકાની અંદર ઉદયમાં લાવી ભોગવી ક્ષીણ કરવા તે ઉદીરણા, ઉદ્યાવસિકામાં જે કર્મ રહેલું છે તેની ઉદીરણા થતી નથી, પણ ઉદ્યાવસિકાની બહાર રહેલા કર્મની ઉદીરણા થાય છે. અર્થાત્ અબાધાકાલ પૂરે થયા પછીજ કર્મનો ઉદય તથા ઉદીરણા થાય છે.

૧ ત્માં સુધી કર્મની નિર્જરા કે તેનો મંકમ ન થાય ત્માં સુધી કર્મ પોતાના સ્વરૂપે આત્માની માથે રહે છે, તેથી તેની મત્તા કહેવાય છે. નિર્જરા થવાથી કર્મનો આત્મા થઈ વિયોગ થાય છે, અને તેની સત્તા રહેતી નથી, પણ સંક્રમ થતાં કર્મનો આત્માથી વિયોગ થતો નથી, પણ તે કર્મ અન્ય કર્મની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશરૂપે પરિણત થાય છે, તેથી તેની સામાન્યકર્મરૂપે મત્તા નાશ પામતી નથી, પણ વિશેષકર્મરૂપે સત્તા નાશ પામે છે. જેમ મતિજ્ઞાનાવરણ-કર્મનો શ્રુતજ્ઞાનાવરણરૂપે મંકમ (રૂપાન્તર) થાય ત્યારે તેની મતિ-જ્ઞાનાવરણરૂપે સત્તા રહેતી નથી, પણ કર્મરૂપે તો સત્તા અવશ્ય રહે છે. અર્થાત્ નિર્જરાવડે કર્મની મામાન્ય સત્તાનો નાશ થાય છે, અને મંકમવડે વિશેષ સત્તાનો નાશ થાય છે. બન્ધ અને મંકમવડે કર્મની સત્તા ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે બન્ધવડે મૂળથીજ સત્તાની શરૂઆત થાય છે, અને

ભાગવાન મહાવીરે જન્મ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તામાં રહેલી ઈર્મ પ્રકૃતિઓનો ગુણસ્થાનકોદ્ધારા વિચ્છેદ કરી પરમ પદ પ્રાપ્ત કર્યું તેના વર્ણનરૂપ સ્તુતિના મિષથી સામાન્ય જીવોને આશ્રયી કયા કયા ગુણસ્થાનકોમાં કેટલી કેટલી મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો જન્મ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા હોય છે, તથા કેટલી પ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થાય છે તેનું અહિં ક્રમશઃ વર્ણન કરવાનું છે. તેમાં પ્રથમ ગુણસ્થાનકો જતાવે છે:—

મિચ્છે સાસણ મીસે અવિરય દેસે પમત્ત અપમત્તે ।

નિયાદિ અનિયાદિ સુહસુ-ચસમ સ્વીણ સજોગિ અજોગિ ગુણા ॥૨॥

[મિધ્યા સાસ્વાદનો મિથોઽવિરતો દેશઃ પ્રમત્તોઽપમત્તઃ ।

નિવૃત્તિરનિવૃત્તિઃ સુક્ષ્મ ઉપશમઃ સ્વીણઃ મયોગી અયોગી ગુણા ॥૨॥

અર્થઃ—[મિચ્છે] મિધ્યાદિ, [સાસણ] સાસ્વાદન સમ્યગ્દિ, [મીસે] મિથ, [અવિરય] અવિરત સમ્યગ્દિ [દેસે] દેશવિરતિ, [પમત્ત] પ્રમત્તસંયત, [અપમત્તે] અપ્ર-ગતસંયત, [નિયાદિ] નિવૃત્તિ (અપૂર્વકરણ), [અનિયાદિ] અનિવૃત્તિ, [સુહસુ-ચસમ] સુક્રમસંપરાય, ઉપશાંતભાવ.

[સ્ત્રી] ક્ષીણગોહ, [સજોગ] સયોગિકેવલી, અને [અજોગ] અયોગિકેવલી-એ [ગુણાઃ] ગુણસ્થાનકો છે.

ત્રિવેચનાઃ—જ્ઞાન, દર્શન-સમ્યક્દર્શન અને ચારિત્ર્ય એ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો છે, તે ગુણો પ્રતિબંધક કર્મના સંબંધથી આચ્છાદિત થયેલા છે, તે કર્મના વત્તા કે ઓછા અંશે દૂર થવાથી પ્રગટ થયેલ જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપ-વિશેષને ^૧ ગુણસ્થાનક કહે છે. પ્રથમ ગુણસ્થાનકે પ્રતિબંધક કર્મોની અધિકતા હોવાથી વિગેષ અશુદ્ધિ અને સ્વરૂપાશે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થયેલા હોય છે, અને દ્વિતીયાદિ ગુણસ્થાનકે પૂર્વ પૂર્વ ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ કર્મનો અધિક અધિક અંશે અપગમ થવાથી અધિક અધિક શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થયેલા હોય છે, અને અત્પ અત્પ અશુદ્ધિ હોય છે.

શિષ્યઃ—હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો જીવના જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપની ભિન્નતા-વિશેષતા અસંખ્ય થાય, માટે ગુણસ્થાનકો પણ અસંખ્ય કહેવા જોઈએ, અને અત્યંત સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ વિચાર કરતા અત્યંત સંક્ષેપથી માત્ર આત્માના જ્ઞાનાદિ પરિણામને ગુણસ્થાનક કહીએ તો એકજ ગુણસ્થાનક કહેવું જોઈએ, તો શા માટે ચૌદ ગુણસ્થાનકો કહ્યા ?

ગુરુઃ—ખાપુ ! સાંભળ, તારી વાત બરોબર છે. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપની વિશેષતા અસંખ્ય પ્રકારની છે તેથી ગુણસ્થાનકો પણ અસંખ્ય છે, પરન્તુ સર્વજ્ઞ શિવાય

^૧ અહિં સ્થાનશબ્દ અધિકરણવાચી નથી, પણ ભેદ-વિશેષ વાચક છે, જેમ જીવસ્થાનક, માર્ગજ્ઞાસ્થાનક, જીવના ભેદ, માર્ગજ્ઞાના ભેદ, અર્થાત્ ગુણો-જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર્ય-નો ભેદ-તરતમભાવ-વત્તા ઓછા અંશે આવિર્ભાવ થવો તે ગુણસ્થાનક.

સામાન્ય મનુષ્યોને ખ્યાલમાં ન આવે, જો અત્યન્ત સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવે તો પણ તેની વિશેષતા ગ્રાહ્ય ન થઈ શકે માટે અત્યન્ત વિસ્તારથી કે અત્યન્ત સંક્ષેપથી ન કહેતાં ખાસ વિશેષતા બતાવવા અસંખ્ય જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને એક એક વર્ગમાં સમાવેશ કરી તેના સ્થૂણ દ્વિધી ચૌદ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

તેમાં પૂર્વ પૂર્વ ગુણસ્થાનકથી ઉત્તર ઉત્તર ગુણસ્થાનકોમાં અધિકાંશે ગુણોનો વિકાસ થાય છે, અને તેથી પૂર્વ પૂર્વના ગુણસ્થાનકોમાં અધિક અધિક કર્મપ્રકૃતિઓના બધાદિ થાય છે અને પછીના ગુણસ્થાનકોમાં બન્ધાદિમાં ક્રમશઃ પ્રકૃતિઓ ઘટતી જાય છે.

૧. મિથ્યાદૃષ્ટિગુણસ્થાનક. મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી જેની દૃષ્ટિ-શ્રદ્ધા મિથ્યા-વિપરીત થયેલી હોય તે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે. જેમ મલ પીનાર મનુષ્ય સારા-સારનો વિવેક જૂલી અહિતાચરણ કરે છે તેમ મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી જીવ (આધ્યાત્મિક) હિતાહિતનો વિવેક જૂલી અહિતાચરણમાં પ્રવૃત્ત હોય છે. તે ^૧કુદેવ, કુચુર અને

૧ જેનો આદર્શ આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં સહાયક ન હોય પણ પ્રતિકૂલ હોય એવા રાગ-દ્વેષ-હિંસાદિ દોષયુક્ત કુદેવ, અને જેઓનો આદર્શ આધ્યાત્મિક વિકાસમાં સહાય કરે અને રાગ-દ્વેષ-હિંસાદિ રહિત હોય તે સુદેવ. જેઓના ઉપદેશ અને વર્તનદ્વારા આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધી શકાય તે સુચુર, પરન્તુ જેના ઉપદેશ અને વર્તનથી આધ્યાત્મિક પતન થાય તે કુચુર, જેના આચરણથી આધ્યાત્મિક અબ્યુદય થાય તે અહિંસા, સગમ તપ વગેરે કર્મ, અને જેના આચરણથી આધ્યાત્મિક અબ્યુદય ન માધી શકાય એવા હિંસા અસત્ય વગેરે કુકર્મ.

કુધર્મને દેવ, શુર અને ધર્મ તરીકે માને છે, તે મિથ્યાદષ્ટિના જ્ઞાનાદિ શુણ્વના સ્વરૂપવિશેષને મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્વસ્થાનક કહે છે.

શિષ્ય:-હે ભગવન ! મિથ્યાદષ્ટિના જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપને શુણ્વસ્થાનક કેમ કહે છે ? કારણ કે તેના જ્ઞાનાદિ શુણ્વ મિથ્યામોહના ઉદયથી દૂષિત થયેલા હોય છે, અને દૂષિત શુણ્વને શુણ્વસ્થાનક કેમ કહેવાય ?

ગુરુ:-ભાઈ ! સાંભળ, મિથ્યાદષ્ટિના જ્ઞાનાદિ શુણ્વ મિથ્યા મોહથી દૂષિત થયેલા હોય છે, તોપણ તે સર્વથા દૂષિત હોતા નથી, અમુક અશે તેની દષ્ટિ યથાર્થ હોય છે, તેથી તે મનુષ્ય પશુ વગેરેને મનુષ્ય પશુ ઇત્યાદિ તરીકે માને છે, અથવા સર્વ જીવોને અક્ષરનો-કેવલજ્ઞાનનો અનન્તમો ભાગ હો મેશાં ઉઘાડો હોય છે, તેટલા જ્ઞાનાદિશુણ્વની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને શુણ્વસ્થાનક કહેલું છે. માત્ર તેની દષ્ટિ આધ્યાત્મિક હિતાહિતનો વિવેક કરી શકતી નથી, માટે તે મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે, પણ અમુક અશે તેની દષ્ટિ યથાર્થ પણ હોય છે તેથી તેને મિથ્યાદષ્ટિશુણ્વસ્થાનક કહેલું છે.

૨. સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્વસ્થાનક. અનન્તા નુળન્ધી કષાયના ઉદયથી ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શનથી પડતા તેના રસનો આસ્વાદ લેતો જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી જન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ છ આવલિકા પર્યન્ત સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે. જેમ જેણે ક્ષોરનું લોજન કરેલું છે એવો મનુષ્ય તેનું વમન કરતા તેના

દ્વિપિત રસાસ્વાદનો અનુભવ કરે, તેમ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અનન્તાનુબન્ધી કષાયના ઉદય વડે મિથ્યાત્વાભિમુખ હોવાથી ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી દ્વિપિત સમ્યક્ત્વનો અનુભવ કરે છે, તેના જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્વરૂપવિશેષને સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનક કહે છે. તેની ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—આ સંસારમાં રહેલો પ્રાણી મિથ્યાદર્શનાદિ હેતુથી અનન્ત પુદ્ગલપરાવર્ત સુધી વિવિધ શારિરીક અને માનસિક દુઃખોનો અનુભવ કરતો પર્વતની નદીનો પથર જેમ અથડાવાથી ગોળ થાય તેમ અનાભોગવડે—અજાણપણે ગુણ પરિણામરૂપ યથાપ્રવૃત્તકરણ કરે છે. કરણ એટલે આત્માના ગુણ પરિણામ. અને તે યથાપ્રવૃત્ત-કરણવડે આયુષ વિના જ્ઞાનાવરણાદિ સાત કર્મની સ્થિતિ પદ્મો-પમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક કોટકોટી સાગરોપમ પ્રમાણ કરે છે; અહિં કર્મપરિણામજન્ય તીવ્રરાગદ્વેષરૂપ દુર્લેધ અન્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ અન્ધિ સુધી અલબ્ધ જીવો પણ યથાપ્રવૃત્તકરણવડે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે કર્મનો ક્ષય કરી અનન્તવાર આવે છે, પરંતુ તેઓ અન્ધિલેદ કરી શકતા નથી. અહિં આસન્નસુક્રિતગામી કોઈ મહાત્મા તીક્ષ્ણ કુહાડાની ધાર જેવા અપૂર્વકરણરૂપ પરમવિશુદ્ધિવડે આ અન્ધિનો લેદ કરી અનિવૃત્તિકરણમાં પ્રવેશ કરે છે. હવે તે અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી ઉદયસમયથી પ્રારંભી મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મની અન્તર્મુદ્ધૂર્ત પ્રમાણ સ્થિતિને છોડીને અન્તર્મુદ્ધૂર્ત કાલપ્રમાણ અન્તરકરણ કરે છે. અન્તરકરણ એટલે અન્તર્મુદ્ધૂર્ત કાલમાં વેદવા યોગ્ય મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના પુદ્ગલોનો અભાવ કરવારૂપ ક્રિયા. તે સમયે મિથ્યાત્વ મોહનીય

કર્મની સ્થિતિના જે વિભાગ થાય છે. અન્તરકરણની નીચેની અન્તર્મુદૂર્ત પ્રમાણુ પ્રથમ સ્થિતિ, અને અન્તરકરણની ઉપરની મોટી ખીજી સ્થિતિ. તે અન્તરકરણમાં રહેલા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને પ્રથમ સ્થિતિમાં અને દ્વિતીય સ્થિતિમાં નાખે છે. પ્રથમ સ્થિતિના મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને વેદે છે તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે. તેને અન્તર્મુદૂર્તમાં વેદીને પ્રથમ સ્થિતિનો ક્ષય ઠરે છે, ત્યાર પછી અન્તરકરણને પ્રથમ સમયે મિથ્યાત્વનો ઉદય નહિ હોવાથી જીવ ઐપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. જેમ દાવાનળ ઉપર ભૂમિને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વના ઉદયરૂપ દાવાગ્નિ અન્તરકરણને પામી શાન્ત થાય છે, અને આત્મા પરમ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરે છે.

અહિં અન્તરકરણના પ્રથમ સમયે જીવ ઐપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. હવે તે સમ્યગ્દર્શનરૂપ આત્મિક વિશુદ્ધિ વડે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના પુદ્ગલોના ત્રણ વિભાગ કરે છે-વિશુદ્ધ, અર્ધવિશુદ્ધ અને અશુદ્ધ. તેમાંના શુદ્ધ પુદ્ગલો સમ્યગ્દર્શનનો ધાત કરતા નથી, અશુદ્ધ પુદ્ગલો ધાત કરે છે અને અર્ધવિશુદ્ધ પુદ્ગલો સમ્યગ્દર્શન અને મિથ્યાદર્શનરૂપ મિથ્યાત્વ પેદા કરે છે. જ્યારે આત્મા અશુદ્ધ પરિણામ ગામી થાય છે, (જ્યારે ઐપશમિક સમ્યગ્દર્શન જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ આવલિકા ખાડી હોય છે) ત્યારે અનન્તાનુબંધી કપાયનો ઉદય થાય છે, અને તેના ઉદયથી તે સમ્યગ્દર્શનને વમતો સાસ્વાદન ગુણ સ્થાનકે જાય છે, અને કોઈ ઉપશમશ્રેણીથી પડતો પણ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે જાય છે,

અને ત્યાર પછી તે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનો ઉદય થવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જાય છે.

૩. મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક. ૧ પૂર્વે કહેલા ત્રણ પુંજમાંથી જ્યારે અર્ધવિશુદ્ધ પુજનો ઉદય થાય છે, ત્યારે જિનપ્રરૂપિત તત્ત્વોને વિષે એકાન્તરૂચિરૂપ શ્રદ્ધાન તથા એકાન્ત અરૂચિરૂપ અશ્રદ્ધાન હોતું નથી, પણ મિશ્ર પરિણામ હોય છે, તેને મિશ્ર-દૃષ્ટિ કહે છે, તેના સ્વરૂપને મિશ્રદૃષ્ટિગુણસ્થાનક કહે છે. જેમ નાલિકેર દ્વીપવાસી મનુષ્યને કોઈ દીવસ જોયેલ કે સાંભળેલ નહિ હોવાથી આહનાદિક આહારને વિષે એકાન્તરૂચિ કે અરૂચિ હોતી નથી પરંતુ તેની મિશ્રદૃષ્ટિ હોય છે, તેમ મિશ્રમોહનીયના ઉદયથી સર્વજ્ઞ કથિત તત્ત્વને વિષે એકાન્ત રૂચિ કે એકાન્ત અરૂચિના અભાવરૂપ મિશ્રદૃષ્ટિ હોય છે; તેનો કાલ અન્તર્-સૂક્ષ્મનો છે. ત્યાર પછી જો તેના શુદ્ધપરિણામ થાય તો તે સમ્યગ્દર્શનને પામે છે, અને અશુદ્ધપરિણામ થાય તો મિથ્યાદર્શનને પ્રાપ્ત થાય છે.

૪. અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનક. હિંસાદિ સાવધ યોગોનો ત્યાગ કરવો તે વિરતિ, વ્રત અથવા ચારિત્ર કહેવાય છે. દ્વાયિક ઔપશમિક કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મિક સુખર્તુ કારણ વિરતિને ઇચ્છવા છતાં પણ અપ્રત્યા-

૧ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ યા અન્તરકરણનો કંઈક અધિક એક આવ-લિકા કાલ ખાકી રહે ત્યારે તે ઉપરની એક આવલિકા ક્ષણમાં મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વના પુજને ગોઠવે છે. જ્યારે માત્ર આવલિકા કાલ ખાકી રહે ત્યારે પરિણામને અનુસારે ત્રણે પુજમાંથી કોઈ પણ પુજનો ઉદય થાય છે, અને તે મિથ્યાત્વ મિશ્ર કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ થાય છે.

ખ્યાનાવરણ કપાયના ઉદયથી તેનું પાલન કરવા અસમર્થ થાય તે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે:-અવિરતિ નિમિત્તક કર્મના બન્ધ અને રાગદ્વેષના દુઃખને જાણવા છતાં પણ વિરતિનું પાલન કરવા અસમર્થ હોય, પોતાના પાપ-કર્મની નિંદા કરતો, જીવાજીવ તત્વને જાણતો અચલિત શ્રદ્ધાવાળો અને જેનો મોહ ચલિત થયો છે એવો 'અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ' કહેવાય છે. તેના જ્ઞાનાદિશુભના સ્વરૂપને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિશુભસ્થાનક કહે છે.

૧ 'જેઓ ૧ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણતા નથી, ૨ સ્વીકાર કરતા નથી, અને ૩ તેનું પાલન કરતા નથી-એ ત્રણ પદોના આડ બાંધ થાય છે—

૧ જેઓ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણતા નથી, સ્વીકાર કરતા નથી, અને પાલન પણ કરતા નથી તે સામાન્યતઃ સર્વ જીવો

૨ જેઓ જાણતા નથી, સ્વીકારતા નથી, પણ પાલન કરે છે, તે અજ્ઞાન તપસ્વી.

૩. જાણતા નથી, સ્વીકારે છે, પણ પાલન કરતા નથી તે પાર્થિવ્યાદિ

૪. જાણતા નથી, સ્વીકાર અને પાલન કરે છે, તે અગીતાર્થ મુનિ

૫. જાણે છે સ્વીકાર તથા પાલન કરતા નથી તે શ્રેણિકાદિ

૬ જાણે છે, સ્વીકાર કરતા નથી, પણ પાલન કરે છે તે અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ

૭. જાણે છે, સ્વીકાર કરે છે પણ પાલન કરતા નથી તે સવિગ્નપાક્ષિક મુનિ

૮ જાણે છે, સ્વીકાર કરે છે અને પાલન કરે છે તે દેશવિરતી અને સર્વવિરતિ

૫. દેશવિરતિ ગુણુસ્થાન. સર્વવિરતિની ઇચ્છા છતાં પણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાયના ઉદ્યતી સમ્યગ્દષ્ટિ હિંસાદિ પાપજનક ક્રિયાઓનો સર્વથા ત્યાગ ન કરી શકે, પણ અંશતઃ ત્યાગ કરે તે દેશવિરતિ કહેવાય છે. તેમાં કોઈ એક વ્રતને, કોઈ બે વ્રતને, કોઈ ત્રણ વ્રતને, ચાવત્ કોઈ બાર વ્રતને ગ્રહણ કરે છે, અને કોઈ તો માત્ર અનુમતિ શિવાય બધા પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરે છે. અનુમતિ ત્રણ પ્રકારે છે-૧ પ્રતિસેવનાનુમતિ, ૨ પ્રતિશ્રવણાનુમતિ અને ૩ સંવાસાનુમતિ. જ્યારે પિતાદિ પુત્રાદિકે કરેલા પાપ કાર્યને વખાણે અથવા સાવધારંભથી તૈયાર કરેલા લોજનને ખાય ત્યારે તેને પ્રતિસેવનાનુમતિ હોય છે. સંજન્ધીએ કરેલા હિંસાદિ સાવધ કાર્યને સાંભળે અને તેને સંમત થાય પણ તેનો નિષેધ ન કરે તે પ્રતિશ્રવણાનુમતિ. જ્યારે હિંસાદિ સાવધ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુત્રાદિકમાં માત્ર મમત્વ રાખે, પણ તેના પાપકાર્યને સાંભળે નહિ, વખાણે પણ નહિ ત્યારે તેને સંવાસાનુમતિ હોય છે. તેમાં જે સંવાસાનુમતિ શિવાય સર્વ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરે તે ઉત્કૃષ્ટ દેશવિરતિ શ્રાવક કહેવાય છે. અને સંવાસાનુમતિનો ત્યાગ કરે તે યતિ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે:- “સમ્યગ્દર્શનસહિત પોતાની અદ્યપ શક્તિ-

પૂર્વોક્ત બાઠ ભાંગામાંથી પ્રથમના ચાર ભાંગા મિથ્યાદષ્ટિને લાગુ પડે છે, કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાનરહિત છે, પછીના ત્રણ ભાંગા અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને લાગુ પડે છે, કારણ કે તેઓ પાલન ન કરે તો પણ સમ્યગ્જ્ઞાનસહિત છે. આક્રમો ભાંગો દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ મુનિઓને લાગુ પડે છે, કારણકે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાનસહિત વિરતિનો સ્વીકાર કરે છે અને પાલન કરે છે. જુઓ કર્મપ્રકૃતિ ટીકા. ૫૦ ૧૬૮.

થી વિરતિને શ્રદ્ધા કરતો એક મતથી માંડી સંવાસાનુગતિ. શિવાય સર્વ પાપ વ્યાપારનો ત્યાગી દેશવિરતિ હોય છે, તે પરિમિત વસ્તુનો ઉપયોગ કરતો અપરિમિત અનન્ત વસ્તુનો ત્યાગ કરતો, પરત્રોકને વિષે અપરિમિત અનન્ત સુખને પામે છે.” જ્યારે અમત્યાખ્યાનાવરણ કપાયનો ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ દેશવિરતિની વિશુદ્ધિ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિની અપેક્ષાએ અનન્તશુણ્ય છે. તેની વિશુદ્ધિના સ્થાનકો અસંખ્ય છે. કહ્યું છે કે:—તે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્યસ્થાનકથી આરંભી વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતો પૂર્વક્રમવડે વિશુદ્ધિના અનેક સ્થાનોપર આરૂઢ થઈને અમત્યાખ્યાનાવરણ કપાયનો ક્ષયોપશમ કરે, અને તેથી તેની અદ્ય પાપવ્યાપારને ત્યાગ કરવાની શુદ્ધિ થાય છે.” એવા દેશવિરતિના સ્વરૂપવિશેષને દેશવિરતિશુણ્યસ્થાનક કહે છે.

૬. પ્રમત્તસંયતશુણ્યસ્થાનક. હિંસાદિ પાપવ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ કરનાર સંયત—મુનિ તીવ્ર સંજ્વલન કપાયના ઉદયથી ૧મઘ, વિત્રય, દપાય નિદ્રા અને વિકંઠા—

૧ પ્રમત્તસંયત શુણ્યસ્થાનકે મઘપાનનો સંભવ નથી, પણ ૫મ વિધ પ્રમાદની ગણના પ્રસંગે મઘપાનનું મદ્ય કરેલું હોય તેમ સંભવે છે. પ્રમાદના પીઞ આઠ પ્રકાર પણ કલા છે—“ ૧ અત્તાન, ૨ સંશય, ૩ વિપર્ણય, ૪ રાગ, ૫ દ્વેષ, ૬ મતિભ્રંશ, ૭ યોગદુષ્પ્રલિધાન અને ૮ ધર્માનાદર. તેમાં અત્તાન શિવાય બાકીના પ્રમાદો સમ્યગ્દષ્ટિને પણ સંભવે છે, તે પ્રમત્તસંયત શુણ્યસ્થાનક સુધી હોય છે. પણ અપ્રમત્તને હોતા નથી. ક્રમકે પ્રમાદ અને અપ્રમાદ વિરોધી છે, તે આઠ પ્રમાદમાં જે રાગ અને દ્વેષને પ્રમાદ તરીકે લીધા છે, તે યોગની અશુભતા દ્વારા આરંભિતી દિયાના હેતુરૂપ જાણવા.” (જુઓ ધર્મપરીક્ષા પૃ. ૧૬૫.)

એ પાંચ પ્રમાદમાંના કોઇપણ પ્રમાદસહિત હોય તે પ્રમત્ત સંયત કહેવાય છે. તે પ્રમત્તસંયત પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાયના ક્ષયોપશમથી સામાયિક કે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે. ૧ પ્રમત્તસંયતનું સ્વરૂપવિશેષ તે પ્રમત્તસંયતશુણુસ્થાનક કહેવાય છે. દેશવિરતિ કરતાં તેની વિશુદ્ધિ અનન્તશુણુ છે અને અશુદ્ધિ અનન્તશુણુહીન છે. અપ્રમત્તની અપેક્ષાએ તેનાથી વિપરીત સમજવું.

૭. અપ્રમત્તસંયતશુણુસ્થાનકે. મન્દ સંજ્વલન કપાયના ઉદયથી નિદ્રાદિપ્રમાદરહિત અપ્રમત્ત સંયત કહેવાય છે, પ્રમત્તસંયત કરતાં અપ્રમત્તસંયત અનન્તશુણુ વિશુદ્ધ હોય છે. તેના વિશુદ્ધિના સ્થાનો ત્રણ કાલની અપેક્ષાએ અસંખ્ય લોકાકાશપ્રમાણ છે. અપ્રમત્તસંયતને વિશિષ્ટ તપ અને ધર્મધ્યાનાદિના યોગથી કર્મનો ક્ષય કરતા અને અપૂર્વ વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત થતાં મનઃપર્યવશાનાદિ ઋદ્ધિઓ પેદા થાય છે. તેના સ્વરૂપવિશેષને અપ્રમત્તશુણુસ્થાનક કહે છે.

૮. અપૂર્વકરણુશુણુસ્થાનક (નિવૃત્તિ) જેમાં અપૂર્વ એવા સ્થિતિઘાત, રસઘાત, શુણુશ્રેણિ, શુણુસંક્રમ અને સ્થિતિ-ખન્ધ-એ પાંચ પદાર્થો કરાય તે અપૂર્વકરણુ.

૧. સ્થિતિઘાત—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની દીર્ઘસ્થિતિને અપવર્તનાકરણુવડે અદૃષ્ટ કરવી તે સ્થિતિઘાત.

૧ પ્રમત્તસંયત પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્ષયોપશમથી પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રને પણ પ્રાપ્ત કરે છે, પરન્તુ તે વિશિષ્ટ દેશ, ક્ષણ, સંધ્યણુ તથા શ્રુતાદિ સાપેક્ષ હોવાથી કોઇક વખતેજ હોય છે, માટે તેની વિવક્ષા કરી નથી.

૨. રસધાત—જ્ઞાનાવરણાદિ અશુભ કર્મના પુષ્કળ રસને અપવર્તનાકરણવડે અદ્ય કરવો તે રસધાત.

સ્થિતિધાત અને રસધાત એ બન્ને પૂર્વના શુભસ્થાનકે અદ્ય વિશુદ્ધિ હોવાથી અદ્ય થતા હતા, આ શુભસ્થાનકે ઘણીજ વિશુદ્ધિ હોવાથી અપૂર્વ—મોટા પ્રમાણમાં કરે છે.

૩. શુભશ્રેણિ—કર્મપુદ્ગલોનો જટ્ટી ક્ષય કરવા માટે અપવર્તનાકરણવડે તેને ઉપરની સ્થિતિથી ઉતારી ઉદય સમયથી માંડીને અન્તર્મુહર્ત મુધીના સ્થાનકોમાં અસંખ્યશુભ વૃદ્ધિવડે તેની રચના કરવી તે 'શુભશ્રેણી' આ શુભસ્થાનકની અપેક્ષાએ પૂર્વના શુભસ્થાનકે અવિશુદ્ધિ હોવાથી કાલથી મોટી અને થોડા કર્મપુદ્ગલો ઉતારેલા હોવાથી વિસ્તાર રહિત શુભશ્રેણિ કરતા હતા, આ શુભસ્થાનકે અધિક વિશુદ્ધિ હોવાથી કાલથી ટુંકી અને પુષ્કળ પુદ્ગલો ઉતારેલા હોવાથી વિસ્તારવાળી શુભશ્રેણિ કરે છે.

૪. શુભસંક્રમ—જાંઘાતી પ્રકૃતિમાં ન જાંઘાતી અશુભ પ્રકૃતિના પુદ્ગલોને ઉત્તરોત્તર અસંખ્ય શુભ

૧ ઉપરની સ્થિતિમાંથી પ્રથમ સમયે ઉતારેલા કર્મપુદ્ગલોને ઉદયના પ્રથમ સમયમાં થોડા, બીજા સમયે તેથી અસંખ્યશુભ—એ પ્રમાણે અસંખ્યશુભ અસંખ્યશુભ કર્મપુદ્ગલોની રચના કરે. ત્યાર પછી બીજા સમયે તેથી અસંખ્યશુભ કર્મપુદ્ગલોને ઉતારે અને ઉદયથી માંડી સમય હીન સ્થાનકોમાં પૂર્વક્રમે ગોઠવે. એ પ્રમાણે અન્તર્મુહર્ત પર્વન્ત પુદ્ગલોની રચના કરે તે શુભશ્રેણિ.

તર્ક જવા તે શુભસંક્રમ, તેને પણ અપૂર્વ-મોટા પ્રમાણમાં કરે છે.

૫. સ્થિતિબન્ધ—પૂર્વે અશુદ્ધિ હોવાથી કર્મની દીર્ઘસ્થિતિ બાંધતો હતો, આ શુભસ્થાનકે અપૂર્વ વિશુદ્ધિને લીધે પત્યોપમને અસંખ્યાતમા ભાગે હીન સ્થિતિબન્ધ કરે છે.

અપૂર્વરણુ જે પ્રકારે છે—ક્ષપક અને ઉપશમક. આરિ-ત્રમમોહનીય કર્મનો ક્ષય અને ઉપશમ કરવાને યોગ્ય હોવાથી તે ક્ષપક અને ઉપશમક કહેવાય છે, પરંતુ તેનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી; તેના સ્વરૂપ વિશેષને અપૂર્વરણુ શુભસ્થાનક કહે છે.

આ શુભસ્થાનકનો કાલ અન્તર્ભૂતનો છે. અન્તર્ભૂતના અસંખ્યાતા સમયો થાય છે. આ શુભસ્થાનકે વર્તતાં ત્રિકાલવર્તી લિપ્ત લિપ્ત જીવોને આગ્રથી પ્રતિસમય અનુક્રમે વધતા અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનકો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—જેઓ આ શુભસ્થાનકના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત થયા હતા, હવણાં પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રાપ્ત થશે, તે સર્વ જીવોની આપેક્ષાએ જઘન્યથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ પર્યન્ત અસંખ્યલોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ (આ શુભસ્થાનકના પ્રથમ સમયના) અધ્યવસાયસ્થાનકો હોય છે. આહિં અસંખ્યાતના અસંખ્ય પ્રકાર હોવાથી શુભસ્થાનકના પ્રથમ સમય વર્તી સર્વ જીવોના અને સર્વ સમયોમાં વર્તતા જીવોના અધ્યવસાયો ‘અસંખ્યાતા’ કહ્યા છે, આ શુભસ્થાનકના પ્રથમ સમય વર્તી કેટલાક જીવો એક અધ્યવસાય સ્થાનકે

રહેલા છે, અને કેટલાએક જીવો ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાય-
સ્થાનકે રહેલા છે, તેથી અસંખ્યાતા અધ્યવસાયસ્થાનકો
થાય છે. યદ્યપિ ત્રણ કાદમાં વર્તતા અનન્ત જીવો હોવાથી
તેના અનન્ત અધ્યવસાયો થવા ભેદજો, પરન્તુ ઘણા જીવો
એકજ અધ્યવસાયસ્થાનકે વર્તતા હોવાથી અસંખ્યાત જ
અધ્યવસાયસ્થાનકો થાય છે. આ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમય
કરતાં બીજા સમયમાં વર્તતા જીવોના અધ્યવસાયસ્થાનકો
જૂઠા અને અધિક હોય છે, ત્રીજા સમયે તેથી અધિક અને
ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયસ્થાનકો હોય છે. એ પ્રમાણે છેલ્લા
સમય સુધી ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક અધ્યવસાયસ્થાનકો
હોય છે. એની સ્થાપના કરતાં તે વિષમચતુરસ્ર
ક્ષેત્રને વ્યાપે છે. આ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલા જીવોમાં
પ્રત્યેક સમયે સ્વભાવથીજ વિશુદ્ધિ વધતા વધતા ઘણા જીવો
ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયસ્થાનકે વર્તે છે, તેથી પ્રથમ સમયથી
માંડી ઉત્તરોત્તર અધ્યવસાયસ્થાનકો અધિક અધિક હોય છે.
અહિં પ્રથમ સમયના જઘન્ય અધ્યવસાયસ્થાનકથી પ્રથમ
સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયસ્થાનક અનન્તગુણ વિશુદ્ધ છે,
પ્રથમ સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયસ્થાનકથી બીજા સમયનું
જઘન્ય અધ્યવસાયસ્થાનક અનન્તગુણ વિશુદ્ધ છે, અને તેથી
તેનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયસ્થાનક અનન્તગુણ વિશુદ્ધ છે. એ
પ્રમાણે છેલ્લા સમય સુધી જાણવું આ ગુણસ્થાનકના કોઈ એક
સમયમાં વર્તતા અધ્યવસાયસ્થાનકો પરસ્પર પટસ્થાનકને
પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે. કોઈ અધ્યવસાયસ્થાનક કોઈનાથી અનત-
ભાગ અધિક શુદ્ધ, કોઈ અસંખ્યાતભાગ અધિક શુદ્ધ, કોઈ

અખ્યાતભાગ અધિક શુદ્ધ, કોઈ અખ્યાતગુણ અધિક શુદ્ધ, કોઈ અસંખ્યાતગુણ અધિક શુદ્ધ, અને કોઈ અનન્તગુણ અધિક શુદ્ધ હોય છે, તે ‘પદ્સ્થાનક’ કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનકના કોઈ એક સમયને પ્રાપ્ત થયેલા જીવોમાં પરસ્પર અધ્યવસાયસ્થાનની નિવૃત્તિ-લિપ્તતા હોય છે માટે તે નિવૃત્તિ પણ કહેવાય છે.

૬ અનિવૃત્તિ—ખાદર—સંપરાય—ગુણસ્થાનક.
આ ગુણસ્થાનકને એક સાથે પ્રાપ્ત થયેલા જીવોમાં અધ્યવસાયનો નિવૃત્તિ-લેહ હોતો નથી, તેમજ દશમા ગુણસ્થાનકને વિષે કિટ્ટીરૂપે કરાયેલા સૂક્ષ્મ લોભરૂપ કષાયની અપેક્ષાએ અહિં ખાદર-સ્થૂલ સંપરાય-કષાયનો ઉદય હોય છે માટે તેને અનિવૃત્તિખાદરસપગયગુણસ્થાનક કહે છે. તેનો કાલ અન્તર્બુદ્ધર્તનો છે તેના પ્રથમ સમયથી માંડીને પ્રતિસમય ઉત્તરોત્તર અનન્તગુણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયસ્થાનક હોય છે. અન્તર્બુદ્ધર્તના જેટલા સમયો હોય તેટલા તેના અધ્યવસાયસ્થાનકો હોય છે, કેમકે આ ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરનારને એક સમયે એકજ અધ્યવસાયસ્થાનક હોય છે અનિવૃત્તિખાદરના ક્ષપક અને ઉપશમક-એ બે પ્રકાર છે. જે અપ્રત્યાખ્યા-

૧ જેમ પદ્સ્થાનકની વૃદ્ધિ કહી, તેમ હાનિ પણ છ પ્રકારે હોય છે કોઈ અધ્યવસાયસ્થાનક કોઈનાથી વિશુદ્ધિમાં અનન્તગુણહીન, કોઈ અસંખ્યાતગુણહીન, કોઈ અખ્યાતગુણહીન, કોઈ સંખ્યાતભાગહીન, કોઈ અસંખ્યાતભાગહીન અને કોઈ અનન્તભાગહીન હોય છે. એ પ્રમાણે વૃદ્ધિ અને હાનિના સ્થાનકને પ્રાપ્ત પદ્સ્થાનકપ્રાપ્ત કહેવાય છે.

નાવરણાદિ કપાયોનો ક્ષય કરે છે તે ક્ષપક, અને જે ^૧ઉપ-શમ કરે છે તે ઉપશમક કહેવાય છે.

૧૦. સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક. નવમા ગુણસ્થાન-કની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ સંપરાય-લોભરૂપ કપાયોદય જેને હોય તે સૂક્ષ્મસંપરાય કહેવાય છે. તેના પણ ક્ષપક અને ઉપશમક-એ બે લેઈ છે. જે લોભનો ક્ષય કરે તે ક્ષપક, અને જે ઉપશમ કરે તે ઉપશમક કહેવાય છે. તેના જ્ઞાના-દિગુણના સ્વરૂપવિશેષને સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક કહે છે.

૧૧. ઉપશાન્તકપાય-વીતરાગ-છદ્મસ્થગુણસ્થા-નક. જેના કપાય-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સર્વથા ઉપશાન્ત થયેલા છે તે ઉપશાન્તકપાય કહેવાય છે, તે રાગ રહિત હોવાથી વીતરાગ, અને તેને છદ્મ-જ્ઞાનાવરણાદિ ઈર્મનો ઉદય હોવાથી તે છદ્મસ્થ કહેવાય છે. તેના જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપ-વિશેષને ^૨ઉપશાન્તકપાય-વીતરાગ-છદ્મસ્થગુણસ્થાનક કહે છે.

૧ ઉદય, ઉદારણા, નિષ્પત્તિ અને નિકાસના કરણને અયોગ્ય કર્મની અવસ્થાને સામાન્ય રીતે ઉપશમ કહેવાય છે, પણ ચારિત્ર મોહનીય-નીપના ઉપશમમાં કોઈ પણ કરણ લાગુ પડતું નથી, માત્ર દર્શન મોહનીયની ઉપશમનામાં અપવર્તના અને સંક્રમણ કરણ પ્રવર્તે છે.

૨ અહિં ગુણસ્થાનકના ઉપશાન્તકપાય, વીતરાગ અને છદ્મસ્થ-એ ત્રણ વિશેષણો છે, અને ગુણસ્થાનક વિશેષ્ય છે. વિશેષણોના બે પ્રકાર છે-સ્વરૂપબોધક અને વ્યાવર્તક. જે માત્ર સ્વરૂપનો બોધ કરે પણ બીજાથી જુદા ન પાડે તે સ્વરૂપબોધક કહેવાય છે. અને જે બીજા ચીજી જુદા પાડે તે વ્યાવર્તક વિશેષણ. અહિં 'ઉપશાન્તકપાય' એ વ્યાવર્તક વિશેષણ છે, કારણ કે બારમે ગુણ-

સંખ્યાતભાગ અધિક શુદ્ધ, કોઈ સંખ્યાતગુણ અધિક શુદ્ધ, કોઈ અસંખ્યાતગુણ અધિક શુદ્ધ, અને કોઈ અનન્તગુણ અધિક શુદ્ધ હોય છે, તે ‘પદ્ધત્યાનક’ કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનકના કોઈ એક સમયને પ્રાપ્ત થયેલા જીવોમાં પરસ્પર અધ્યવસાયસ્થાનની નિવૃત્તિ-લિપ્તતા હોય છે માટે તે નિવૃત્તિ પણ કહેવાય છે.

૬ અનિવૃત્તિ—બાહર—સંપરાય—ગુણસ્થાનક.
આ ગુણસ્થાનકને એક સાથે પ્રાપ્ત થયેલા જીવોમાં અધ્યવસાયનો નિવૃત્તિ-ભેદ હોતો નથી, તેમજ દશમા ગુણસ્થાનકને વિષે કિટ્ટીરૂપે કરાયેલા સૂક્ષ્મ લોભરૂપ કષાયની અપેક્ષાએ અહિં બાહર-સ્થૂલ સંપરાય-કષાયનો ઉદય હોય છે માટે તેને અનિવૃત્તિબાહરસંપરાયગુણસ્થાનક કહે છે. તેના કાલ અન્તર્મુદૂર્તનો છે. તેના પ્રથમ સમયથી માંડીને પ્રતિસમય ઉત્તરોત્તર અનન્તગુણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયસ્થાનક હોય છે. અન્તર્મુદૂર્તના જેટલા સમયો હોય તેટલા તેના અધ્યવસાયસ્થાનકો હોય છે, કેમકે આ ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરનારને એક સમયે એકજ અધ્યવસાયસ્થાનક હોય છે. અનિવૃત્તિબાહરના ક્ષપક અને ઉપશમક-એ બે પ્રકાર છે. જે અપ્રત્યાખ્યા

૧ જેમ પદ્ધત્યાનકની વૃદ્ધિ કહી, તેમ હાનિ પણ છ પ્રકારે હોય છે કોઈ અપ્યવસાયસ્થાનક કાઈનાથી વિશુદ્ધિમાં અનન્તગુણહીન, કોઈ અસંખ્યાતગુણહીન, કોઈ સંખ્યાતગુણહીન, કોઈ સંખ્યાતભાગહીન, કોઈ અસંખ્યાતભાગહીન અને કોઈ અનન્તભાગહીન હોય છે. એ પ્રમાણે વૃદ્ધિ અને હાનિના સ્થાનકને પ્રાપ્ત પદ્ધત્યાનકપ્રાપ્ત કહેવાય છે.

નાવરણાદિ કંપાયોનો ક્ષય કરે છે તે ક્ષપક, અને જે ઉપ-
શમ કરે છે તે ઉપશમક કહેવાય છે.

૧૦. સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્વસ્થાનક. નવમા શુણ્વસ્થાન-
કની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ સંપરાય-લોભરૂપ કંપાયોદય જેને
હોય તે સૂક્ષ્મસંપરાય કહેવાય છે. તેના પશુ ક્ષપક અને
ઉપશમક-એ બે લેદ છે. જે લોભનો ક્ષય કરે તે ક્ષપક,
અને જે ઉપશમ કરે તે ઉપશમક કહેવાય છે. તેના જ્ઞાના-
દિશુણ્વના સ્વરૂપવિશેષને સૂક્ષ્મસંપરાયશુણ્વસ્થાનક કહે છે.

૧૧. ઉપશાન્તકપાય-વીતરાગ-છદ્મસ્થશુણ્વસ્થા-
નક. જેના કપાય-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સર્વથા
ઉપશાન્ત થયેલા છે તે ઉપશાન્તકપાય કહેવાય છે, તે રાગ
રહિત હોવાથી વીતરાગ, અને તેને છદ્મ-જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો
ઉદય હોવાથી તે છદ્મસ્થ કહેવાય છે. તેના જ્ઞાનાદિશુણ્વના સ્વરૂપ-
વિશેષને ૨ ઉપશાન્તકપાય-વીતરાગ-છદ્મસ્થશુણ્વસ્થાનક કહે છે.

૧ ઉદય, ઉદીરણા, નિષ્પત્તિ અને નિકાચના કરણને અયોગ્ય કર્મની
અવસ્થાને સામાન્ય રીતે ઉપશમ કહેવાય છે, પણ ચારિત્ર મોહનીય-
નીયના ઉપશમમાં કોઈ પણ કરણ લાગુ પડતું નથી, માત્ર દર્શન
મોહનીયની ઉપશમનામાં અપવર્તના અને સંક્રમણ કરણ પ્રવર્તે છે.

૨ અહિં શુણ્વસ્થાનકના ઉપશાન્તકપાય, વીતરાગ અને છદ્મસ્થ-એ
ત્રણ વિશેષણો છે, અને શુણ્વસ્થાનક વિશેષ્ય છે. વિશેષણોના બે
પ્રકાર છે-સ્વરૂપબોધક અને વ્યાવર્તક. જે માત્ર સ્વરૂપનો બોધ
કરે પણ બીજાથી જુદા ન પાડે તે સ્વરૂપબોધક કહેવાય
છે. અને જે બીજા ચક્રી જુદા પાડે તે વ્યાવર્તક વિશેષણ. અહિં
' ઉપશાન્તકપાય ' એ વ્યાવર્તક વિશેષણ છે, કારણ કે બારમે શુણ્વ-

આ ગુણસ્થાનકે મોહનીય કર્મની અઠ્યાવીશ પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થયેલી હોય છે. મોહનીય કર્મના ઉપશમનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-૧ઉપશમશ્રેણિના પ્રારંભમાં અવિરતિ, દેશ-વિરતિ, પ્રમત્તસંયત કે અપ્રમત્તસંયત અનન્તાનુબંધી કષાયોને ઉપશમાવીને દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવે છે. ત્યાર પછી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે સેંકડો વાર પરિવર્તન કરી અપૂર્વગુણસ્થાનકે થઈ અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે ચારિત્રમોહનીય કર્મની ઉપશમના કરે છે. તેમાં પ્રથમ નપુંસકવેદ ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી સ્ત્રીવેદ અને ત્યાર બાદ હાસ્યાદિપટ્ક એક સાથે ઉપશમાવે છે. તે પછી પુરુષવેદ અને ત્યાર પછી સાથે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ અને પછી સંજવલન ક્રોધ ઉપશમાવે છે, પછી સાથે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન અને પછી સંજવલન માન, ત્યાર પછી સાથે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયાને ઉપશમાવે છે. ત્યાર પછી સંજવલન માયાનો બન્ધ, ઉદય, અને ઉદ્ધરણા વિચ્છેદ થાય છે. પછી સમય ન્યૂન બે આવલિકામાં

સ્થાનકે રાગ નહિ હોવાથી અને તેને શાનાવરણાદિ કર્મનો ઉદય હોવાથી તે 'વીતરાગ' અને 'હ્યસ્થ' કહેવાય, છે પણ તે ઉપશાન્ત-કષાય નથી, ક્ષીણકષાય છે, માટે 'વીતરાગ' અને 'હ્યસ્થ' એ બે વિશેષણો સ્વરૂપબોધક છે, કારણ કે જે સર્વથા ઉપશાન્તકષાય હોય તે અવશ્ય વીતરાગ અને હ્યસ્થ હોય છે.

૧ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભ કરનાર અપ્રમત્તસંયત હોય છે, અને છેવટે તે અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, દેશવિરતિ કે અવિરતિ હોય છે. જુઓ પંચસંગ્રહ ટીકા પૃ. ૧૯.

સંજવલનમાયાને ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી પ્રત્યાગ્ધાન અને અપ્રત્યાગ્ધાન લોભને ઉપશમાવી ^૧સૂક્ષ્મસંપરાયશુણ્ણસ્થાનકે જઈ સૂક્ષ્મ કિટ્ટીરૂપ (અત્યન્તહીનરસવાળા) સંજવલન લોભને ઉપશમાવે છે. એ પ્રમાણે મોહનીયની અઠ્યાવીશ પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવી ઉપશાન્તમોહશુણ્ણસ્થાનકે આવે છે. જે ઉપશમશ્રેણિ કરે છે તે આ શુણ્ણસ્થાનકે આવે છે, પણ ક્ષપકશ્રેણિ કરનાર અહિં આઠ્ઠા શિવાય દશમા શુણ્ણસ્થાનકે થઈને સીધો ખારમા શુણ્ણસ્થાનકે જાય છે. આ શુણ્ણસ્થાનકનો કાલ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અન્તર્મુદ્ધૂર્ત છે. ત્યાર પછી તે અવશ્ય પડે છે, આગળ જઈ શકતો નથી. તે આયુષના ક્ષય થવાથી કે શુણ્ણસ્થાનકનો કાલ પૂરો થવાથી—એમ બે રીતે પડે છે, જેઓનું એ શુણ્ણસ્થાનકે આયુષ પૂરું થયું છે તે આયુષના ક્ષય થવાથી પડે છે, અને જે ઉપશાન્ત મોહશુણ્ણસ્થાનકના કાલના સમાપ્ત થવાથી પડે છે તે જેવી રીતે અડ્યો હતો તેવી રીતે પાછો તે તે શુણ્ણસ્થાનકે આવી ત્યાં

૧ અહિં માત્ર લોભને વેદે છે. લોભવેદનના કાલના ત્રણ ભાગ છે—૧ અશ્વકર્ણકરણાદા, કિટ્ટિકરણાદા અને કિટ્ટિવેદનાદા. તેમાં નવમા શુણ્ણસ્થાનકે અશ્વકર્ણકરણાદા અને કિટ્ટિકરણાદા હોય છે, અને કિટ્ટિવેદનાદા દશમા શુણ્ણસ્થાનકે હોય છે. અશ્વકર્ણકરણાદામાં અપૂર્વ સ્પર્ધક કરે છે—એટલે લોભના અત્યન્ત હીનરસવાળા સ્પર્ધકો કરે છે ત્યાર પછી કિટ્ટિકરણાદામાં પ્રવેશ કરી લોભની કિટ્ટિ કરે છે. કિટ્ટિ એટલે અત્યન્ત હીન રસ કરવો, અને તેની વર્ગણાઓમાં (રસાણુઓ એક એકના ક્રમથી વધતા હોય તેમ નહિ કરતાં) મોટું અંતર પાડવું. આ પ્રમાણે કિટ્ટિકરણાદા પૂરો થયે નવમું શુણ્ણસ્થાનક પૂરું થાય છે, અને તે લોભની કિટ્ટીને દશમા શુણ્ણસ્થાનકે અનુભવે છે.

ને ને પ્રકૃતિઓના ઘનંધ, ઉદય, ઉદીરણાદિ વિચિત્ર કર્યા હતા તેના તેના આરંભ કરે છે. પડતા વળતે કોઈક તો પડીને પ્રમત્તગુણસ્થાનક સુધી જાય છે, કોઈ દેશવિરતિ અને અવિરતિસમ્યજ્ઞિ ગુણસ્થાનકે, અને કોઈક તો સાસ્વાદને ગુણસ્થાનકે પણ જાય છે. જે જીવ આશુપ પૂરું થવાથી પડે છે તે ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકના છેદા સમયે મરણ પામી બીધો થાયે ગુણસ્થાનકે આવી અનુત્તરવિમાનને વિષે દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યાં તેને મોઝ્ય સર્વ પ્રકૃતિ-ઓનો ઘનંધ, ઉદય અને ઉદીરણા વગેરે જોડ સાથે શરૂ કરે છે.

મનુષ્યને ઉત્કૃષ્ઠથી એક જીવમાં જે વાર ઉપશમ-શ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે જેઓ જે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે છે તેઓ તે જીવમાં ક્ષપકશ્રેણિ કરતા નથી, જેઓ એક વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે છે તેઓ કદાચ ક્ષપકશ્રેણિને પણ કરે છે. આ કર્મઅન્યનો અભિપ્રાય છે. પરંતુ આગમનો અભિપ્રાય તેથી જુદો છે, તેના મતે જીવ એક જન્મમાં ઉપશમ કે ક્ષપકશ્રેણિમાંથી એકજ શ્રેણિ માંડે છે, જે ઉપશમશ્રેણિ માંડે છે તે તે જન્મમાં ક્ષપકશ્રેણિ કરતો નથી.

૧૨. ક્ષીણકપાય-વીતરાગ-છદ્મસ્થગુણસ્થાનક-જેના કપાયો ક્ષય પામ્યા છે તે ‘ક્ષીણકપાય’ કહેવાય છે, અહિં સર્વથા કપાયનો ક્ષય થયેલો હોવાથી તેને ‘વીતરાગ’ અને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો ઉદય હોવાથી ‘છદ્મસ્થ’ કહે છે, તેનું સ્વરૂપવિશેષ તે ‘ક્ષીણકપાય-વીતરાગ-છદ્મસ્થ-

૧ અહિં પણ ‘ક્ષીણકપાય’ ‘વીતરાગ’ અને ‘છદ્મસ્થ’ એ ત્રણ વિશેષણો છે. આ સિવાય અન્ય ગુણસ્થાનકે પણ અમુક કપા-

શુભસ્થાનક કહેવાય છે. ક્ષપક્રેણિ કરનારજ આ શુભસ્થાને આવે છે, તેનો કમ સંક્ષેપથી આ પ્રમાણે છે—

ક્ષપક્રેણિનો પ્રારંભ કરનાર પ્રથમ સંઘયણવાળો શુદ્ધ ધ્યાનયુક્ત અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ પ્રમત્ત કે અપ્રમત્ત હોય છે. જો અપ્રમત્તસંયત પૂર્વવિદ્ હોય તો તે શુક્લ-ધ્યાનયુક્ત હોય છે, અને બીજા ધર્મધ્યાન સહિત હોય છે. તે પ્રથમ અનન્તાનુબંધી કથાયોનો ક્ષય કરે છે, ત્યાર પછી મિથ્યાત્વમોહનીય, મિથ્રમોહનીય અને પછી સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે. જો બદ્ધાયુષ ક્ષપક્રેણિનો પ્રારંભ કરે તો અનન્તાનુબંધીનો ક્ષય કર્યા પછી તેને મરણનો સંભવ હોવાથી તે અટકે છે; અને પછી મિથ્યાદર્શન મોહના ઉદયથી પુનઃ અનન્તાનુબંધી કથાયોનો બાંધ કરે છે, જેમકે તેનું બીજા મિથ્યાત્વમોહનીય નષ્ટ થયું નથી. પરંતુ જેણે મિથ્યાદર્શન મોહનીયનો ક્ષય કર્યો છે, તે પુનઃ અનન્તાનુબંધી બાંધતો નથી, કારણકે તેણે તેના બીજાનો નાશ કર્યો છે. જેણે અનન્તાનુબંધી આદિ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યો છે તે અપતિત પરિણામ વડે અવસ્ય દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પતિત પરિણામી હોય તો તે લિન્ન લિન્ન પરિણામના યોગથી લિન્ન લિન્ન ગતિમાં જાય છે. બદ્ધાયુષ

યોનો ક્ષય થાય છે તેથી પણ તે 'ક્ષીણકપાય' કહેવાય, માટે અહિં 'વીતરાગ' વિશેષણ આપેલું છે, 'ક્ષીણકપાય' અને 'વીતરાગ' કેવલજ્ઞાની પણ હોઈ શકે, તેથી તેનો વ્યવચ્છેદ કરવા 'જગ્રસ્ય' વિશેષણ મૂક્યું છે. 'વીતરાગ અને જગ્રસ્ય' કહેવાથી અગીઆરમા ઉપશાન્તમોહ શુભસ્થાનકનો બોધ થાય માટે તેનો વ્યવચ્છેદ કરવા 'ક્ષીણકપાય' વિશેષણ આપેલું છે.

જો દર્શનસમકનો ક્ષય કર્યા પછી કાલ ન કરે તો તે અવશ્ય વિરમે છે, પણ ચારિત્રમોહનીય ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. જો અખન્દાયુષ-જેણે આયુષનો બંધ કર્યો નથી તે-ક્ષપકગ્રેણિ કરે તો અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યા પછી તે અવશ્ય વિશુદ્ધ પરિણામ વડે ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. તેમાં પ્રથમ યથા-પ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરે છે. અહિં એટલો વિશેષ છે કે અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે યથાપ્રવૃત્તકરણ, અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિબાદરસંપરાયણગુણસ્થાનકે અનિવૃત્તિ કરણ કરે છે. તેમાં અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે સ્થિતિ ઘાતાદિવડે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-એ આઠ કષાયોનો તે પ્રમાણે ક્ષય કરે છે કે અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનકને પ્રથમ સમયે તેની પડ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ બાકી રહે છે. જ્યારે અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયણગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય ત્યારે સ્થાનર્હિન્રિક, નરકગતિ, તિર્યગ્ગતિ, નરકાનુપૂર્વી, તિર્યયાનુપૂર્વી, એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિયબતિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ-એ સોળ પ્રકૃતિઓને ૧ ઉદ્વલના સંક્રમવડે ઉદ્વલિત કરી (સ્વ અને પરપ્રકૃતિમાં સંક્રમાવી) તેની પડ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ બાકી

૧ ઉદ્વલનાસંક્રમ અને ગુણસંક્રમમાં એટલો વિશેષ છે કે સ્વ-પ્રકૃતિ અને સમ્બંધીય પર પ્રકૃતિમાં સંક્રમ કરવો તે ઉદ્વલનાસંક્રમ, અને માત્ર સમ્બંધીય પર પ્રકૃતિમાં પ્રતિસમય અસંખ્ય અસંખ્યગુણ સંક્રમાવે તે ગુણસંક્રમ કહેવાય છે.

રાખે છે, ત્યાર પછી શુભસંક્રમણે જાંઘાતી પ્રકૃતિઓમાં એ સોળ પ્રકૃતિઓને નાંખી સર્વથા તેનો ક્ષય કરે છે. અહિં પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—એ આઠ કષાયોનો પ્રથમ ક્ષય કરવાનો પ્રારંભ કર્યો હતો, પરંતુ હજી સુધી તેનો સર્વથા ક્ષય કર્યો નથી, તે દરમ્યાન ઉપરની સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે. ત્યાર પછી બાકી રહેલા આઠ કષાયોનો અન્તર્મુદ્ધર્તમાં ક્ષય કરે છે.^૧ ત્યાર પછી અન્તર્મુદ્ધર્તમાં અનુક્રમે નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્યાદિપદ્ધ, પુરુષવેદ, સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને બાહર લોભનો ક્ષય કરે છે. આ બધી પ્રકૃતિઓનો અનિવૃત્તિબાહરસંપરાયશુભસ્થાનકે ક્ષય થાય છે, અને સૂક્ષ્મ સંજ્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકે ક્ષય થાય છે. એ પ્રમાણે સર્વથા મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરી ક્ષીણકષાય—વીતરાગ—છદ્મસ્થશુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૩. સયોગિ-કેવલિશુભસ્થાનક. યોગ, વીર્ય, શક્તિ, ઉત્સાહ, પરાક્રમ—ઇત્યાદિ પર્યાય શબ્દો છે. યોગવડે સહિત હોય તે સયોગ—એટલે મન વચન અને કાયાનો વ્યાપાર, તે જે કેવળજ્ઞાનીને હોય તે સયોગી કેવલજ્ઞાની કહેવાય છે. જ્યારે મનઃપર્યવજ્ઞાની કે અનુત્તર સુર વગેરે મનવડે પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે તેનો મનવડે ઉત્તર આપતા કેવલજ્ઞાનીને

૧ ઉપરનું ક્ષયન સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયથી છે, અન્ય આચાર્ય એમ માને છે કે ' પ્રથમ સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવાનો પ્રારંભ કરે અને વચ્ચે આઠ કષાયોનો ક્ષય કરે, અને પછીથી બાકી રહેલી સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે.'

મનોયોગ હોય ^૧છે. ધર્મદેશનાદિમા વચનયોગ, અને ગમનાદિકમાં કાયયોગનો ઉપયોગ છે સયોગી કેવલીનું સ્વરૂપવિશેષ તે સયોગિદેવલિગુણસ્થાન

સર્વ સયોગિદેવલી મોક્ષ ગમનસમયે અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ યાકી હોય ત્યાં મમુદ્ધાત કરવા પૂર્વે આયોજિકા કરણ અવશ્ય કરે છે આયોજિકાંરણ-શુભ યોગનું પ્રવર્તન, તે ક્યાં પછી જેના વેદનીયાદિ કર્મ આયુષકર્મથી અધિક હોય તે તેને સમાન કરવા માટે સમુદ્ધાત કરે છે. જો તેમ ન કરે તો આયુષકર્મ મમાસ થાય અને બીજા વેદનીયાદિ કર્મ યાકી રહી જાય, માટે કેવલજ્ઞાની ડોર્મેને પ્રદેશ અને સ્થિતિવડે સમાન કરવા માટે સમુદ્ધાત કરે છે. સ-સમ્યક્ ઉત્-અધિકપણે, કર્મેનો ધાત કરવો તે ^૨ સમુદ્ધાત. સમુ

૧ મન પર્યાવરણની કે અનુત્તર દેવો કેવલ જ્ઞાનીએ પ્રયોજિત મનોદ્રવ્યના આકારને મન પર્યાય કે અવધિજ્ઞાન વડે જાણે છે જાણીને વિવક્ષિત વસ્તુના વિચાર સાથે આજારનો નિયતમજબ્બ હોવાથી આકારદ્વારા બાહ્ય અર્થના વિચારને જાણે છે

૨ વેના, કપાય, મરણ, વક્રિય, તૈજસ, આહારક અને કેવલિસમુદ્ધાત-એ સાત પ્રકારે મમુદ્ધાત કહી છે અહિ માત્ર કેવલીમમુદ્ધાત પ્રસ્તુત છે કેવલિસમુદ્ધાત ક્રમતા પ્રથમ સમયે આત્મપ્રદેશનો જાણામ આસારીરપ્રમાણ અને લબાઈમા નિર્વ અને અધોલોકાન્તપ્રમાણ દડ કરે છે બીજો સમયે તેજ દડકાર આત્મપ્રદેશને પૂર્વ, પશ્ચિમ કે ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તારી લોકાન્ત પ્રમાણ કપાટાકાર કરે છે, ત્રીજો સમયે પૂર્વ-પશ્ચિમ કે ઉત્તર-દક્ષિણ લોકાન્તપર્યન્ત વિસ્તારી મન્યાનાકાર કરે છે, ચોથો સમયે વચ્ચેનું અન્તર પૂરી સંપૂર્ણ લોક વ્યાપી થાય છે પાંચમે સમયે અન્તરને ગંહરી મન્યાનાકાર ગણે છે, છઠ્ઠે સમયે મન્યાનાકારને

દ્વાત સમયે વેદનીય, નામ અને ગોત્ર—એ ત્રણ કર્મના સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરે છે. ૧ જે કેવલજ્ઞાનીના વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મ આયુષના તુલ્ય સ્થિતિવાળા છે તે સમુદ્-

સંહરી કપાટાકાર રાખે છે, સાતમે સમયે કપાટાકાર મંહરી દડાકાર રાખે છે અને આઠમે સમયે દંડાકાર મંહરી શરીરસ્થ થાય છે.

૧ સમુદ્ધાતને કરવા સમયે દંડ કરવા પૂર્વે વેદનીય, નામ અને ગોત્રકર્મની સ્થિતિ પચ્ચોપમનો અર્થજ્ઞાતમે ભાગ માત્ર હતી, તેના અર્થજ્ઞાતા ભાગ કરી પ્રથમ દંડસમયે સ્થિતિના અર્થજ્ઞાતા ભાગોનો નાશ કરે છે, અને તેમાનો એક અર્થજ્ઞાતમે ભાગ બાકી રાખે છે. તેવી રીતે ત્રણ કર્મના રસના અનન્ત ભાગ કરી દંડસમયે અસાત વેદનીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓના રસના અનન્ત ભાગોનો નાશ કરે છે, અને તેમાંથી એક અનન્તમે ભાગ બાકી રાખે છે. તે વખતે સાત-વેદનીયાદિ શુભપ્રકૃતિઓના રસને પણ પૂર્વોક્ત અશુભપ્રકૃતિઓની અંદર પ્રવેશ કરાવી નાશ કરે છે. એ પ્રમાણે ચાર મમય મુધી ક્રિયા થાય છે. ત્યારે ચોથે મમયે કેવલજ્ઞાની પોતાના આત્મપ્રદેશવડે મમત્ર લોકને પૂર્ણ કરે છે ત્યારે વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની ગિયતિ આયુષ કરતાં મંજ્ઞાતગુણી અને તેનો અનુભાગ અનન્તગુણો હોય છે. હવે પાંચમે બાકી રહેલી સ્થિતિના મંજ્ઞાતા અને બાકી રહેલા રસના અનન્ત ભાગ કરી, અને તે બધાનો નાશ કરી તેમાંનો એક ભાગ બાકી રાખે છે. એ પ્રમાણે દંડાદિ પાંચ સમયોમાં સમયે સમયે સ્થિતિ અને રસના ખંડને ઉકરી તેનો ઘાત કરે છે. ત્યાર પછી છઠ્ઠા સમયથી માડી સ્થિતિખંડ અને અનુભાગ ખંડને ઉકરી અન્તર્મુહર્ત કાલમાં તેનો નાશ કરે છે, કેમકે ત્યારે પ્રતિસમય કંડકનો એક એક ખંડ ઉકરે છે. આ પ્રમાણે અન્તર્મુહર્તના છેલ્લા સમય મુધી જાણવું, એ રીતે અન્તર્મુહર્તના સ્થિતિકંડક અને અનુભાગ કંડકનો ઘાત કરતા મયોગિની કેવલજ્ઞાની છેવા સમય મુધી આ પ્રમાણે કરે છે.

ધાત કરતા નથી. પછી લેશ્યા અને યોગનિમિત્તે થતા સાતાવેદનીયના એક સમયના બંધને રોકવાની ઇચ્છાથી યોગનો નિરોધ કરે છે. યદ્યપિ સત્તામાં રહેલા વેદનીયાદિ કર્મો પોતાની સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી નાશ પામે, પણ નો-કર્મરૂપ યોગદ્રવ્યવડે જીવનું વીર્ય પ્રવર્તતું હોવાથી કેવલીને સમયસ્થિતિનો બંધ અનિવાર્યપણે થયાજ કરે માટે તેમને યોગનિરોધ કરવો આવશ્યક છે. તેમાં પ્રથમ બાહરકાયયોગના બલથી બાહર વચનયોગનો નિરોધ કરે છે, ત્યાર પછી અન્તર્મુદૂર્ત રહીને બાહરકાયયોગથીજ બાહર મનોયોગનો અન્તર્મુદૂર્તમાં નિરોધ કરે છે ત્યાર પછી અન્તર્મુદૂર્ત રહીને બાહર કાયયોગયકી ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસનો અન્તર્મુદૂર્તમાં રોધ કરે છે, ત્યાર પછી અન્તર્મુદૂર્ત રહીને સૂક્ષ્મકાયયોગના બલથી બાહર કાયયોગનો નિરોધ કરે છે. કેમકે જ્યાં સુધી બાહર યોગ હોય ત્યાં સુધી સૂક્ષ્મ યોગોનો રોધ થતો નથી.^૧

ત્યાર પછી સૂક્ષ્મકાયયોગદ્વારા સૂક્ષ્મવચનયોગનો રોધ કરે છે. ત્યાર પછી બીજા કોઇ પણ યોગને રોધ કરવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતાં તેજ અવસ્થામાં અન્તર્મુદૂર્ત રહે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મકાયયોગના સામર્થ્યથી સૂક્ષ્મ મનોયોગનો અન્તર્મુદૂર્તમાં રોધ કરે છે. ત્યાર પછી અન્તર્મુદૂર્ત રહી અન્તર્મુદૂર્તમાં સૂક્ષ્મકાયયોગવડે સૂક્ષ્મકાયયોગનો રોધ કરે

૧ કાષ્ઠક આચાર્ય તો એમ કહે છે કે “ બાહરકાયયોગના બલથી બાહરકાયયોગનો રોધ કરે છે, જેમ કરવતથી લાકડાને વહેરનાર માણસ તેજ કાષ્ઠ ઉપર ઉભો રહીને તેનેજ વહેરે છે, તેમ બાહર કાયયોગથી બાહર કાયયોગનો રોધ કરે છે, અને પ્રથમ કરતાં તેનો હીન યોગ કરે છે.

છે. તે વખતે તેને ‘સૂક્ષ્મક્રિયાઅપ્રતિપાતી’ નામે શુકલધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ હોય છે. તે ધ્યાનના સામર્થ્યથી વદન, ઉદર વગેરેના વિવર (ખાલી જગ્યા) પૂરાય છે, અને શરીર-પ્રમાણ આત્મપ્રદેશોનો એક તૃતીયાંશ ભાગ સંકુચિત થઈ બે તૃતીયાંશ ભાગ બાકી રહે છે. એ પ્રમાણે સયોગી અવસ્થાના છેલ્લા સમયે સૂક્ષ્મકાયયોગનો રોધ કરે છે. તે સમયે સર્વ કર્મની સ્થિતિ અયોગીપણાની સ્થિતિ સમાન હોય છે. અયોગી અવસ્થામાં જે કર્મનો ઉદય નથી તેની સ્થિતિ તેનાથી એક સમય ન્યૂન હોય છે.

૧૪. અયોગીકેવલીશુભસ્થાનક. બાહર કે સૂક્ષ્મ યોગરહિત કેવલજ્ઞાની અયોગીકેવલો કહેવાય છે. તેના સ્વરૂપવિશેષને અયોગિકેવલીશુભસ્થાનક કહે છે. તેના પ્રથમ સમયે કર્મનો ક્ષય કરવા માટે વ્યુપરતક્રિયાઅનિવૃત્તિનામે શુકલધ્યાનમાં આરૂઢ થઈ તે શૈલેશીકરણમાં પ્રવેશ કરે છે. શૈલેશી-મેરુના જેવી સ્થિરતા, તેને વિષે વેદનીય, નામ અને ગોત્રકર્મની અસંખ્યશુભ શ્રેણિવડે અને આયુષની સ્વાભાવિક શ્રેણિવડે કરણ-નિર્જરા કરવી તે શૈલેશીકરણ કહેવાય છે. તેના કાલ મધ્યમ રીતે પાંચ હસ્વાક્ષરના ઉચ્ચારણ બેટલો છે. અહિં બેટલી ઉદયવતી કર્મપ્રકૃતિઓ છે, તે તેની સ્થિતિના ક્ષયથી નાશ પામે છે, જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય નથી, તેને સન્નતીય ઉદયવતી પ્રકૃતિમાં સ્તિબુકસંક્રમથી સંક્રમાવી ઉદયવતીપ્રકૃતિરૂપે વેદતો અયોગી શુભસ્થાનકના છેલ્લા બે સમય બાકી હોય ત્યારે દેવગત્યાદિ બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે, અને છેલ્લે સમયે મનુષ્યગત્યાદિ ઉદયવતી તેર

પ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યાર પછી અયોગી કેવલી સર્વકર્મરહિત થઈ તેજ સમયે લોકાન્તે ન્તય છે. અને ત્યાં શાશ્વત કાલ રહે છે. કારણ કે તેમણે જન્મનું કારણ રાગાદિનો સર્વથા ક્ષય કર્યો છે, તેથી તેઓ પુનઃ સંસારમાં આવી જન્મ ધારણ કરતા નથી.

અહિંદ ગુણુસ્થાનકના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું, હવે તેમાં પ્રથમ બન્ધને આશ્રયી કયા ગુણુસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, અને કેટલી વિચિત્ર થાય છે તે કહેવા માટે બન્ધના લક્ષણને જણાવી સામાન્ય અને મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકે કર્મપ્રકૃતિઓ કહે છે:—

અભિનવકર્મમ્મગ્ગહણં વંધો ઓહેણ તત્થ વીસસયં ।

તિત્થયરા-હારગદુગવજ્જં મિચ્છંમિ સતરસયં ॥ ૩ ॥

[અભિનવકર્મમ્મગ્ગહણં બન્ધ ઓધેન તત્ર વિંશં શતમ્ ।

તીર્થકરા-હારકદ્વિકવર્જં મિથ્યાત્થે સસદશશતમ્ ॥ ૩ ॥]

અર્થ—[અભિનવકર્મમ્મગ્ગહણં] નવીન કર્મનું શ્રદ્ધણ કરવું તે [વંધા] બન્ધ, [તત્થ] તે બન્ધને વિષે [આહણ] ઓધે-સામાન્યે [વીસસયં] એકસોવીશ પ્રકૃતિઓ હોય છે. [મિચ્છંમિ] મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે [તિત્થયરા-હારગદુગવજ્જં] તીર્થકરનામ અને આહારકદ્વિ ક શિવાય [સતરસયં] એકસો સતર પ્રકૃતિઓ હોય છે.

વિવેચન:—મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ક્ષાય અને યોગરૂપ હેતુઓ વડે વિલાપ પરિણામને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા જે આકાશપ્રદેશો ઉપર આત્મપ્રદેશો રહેલા છે ત્યાં રહેલી જ્ઞાના-

વરણાદિ કર્મને યોગ્ય અનન્તાનન્ત પુદ્ગલો-વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે, અને તેજ સમયે તેમાં જ્ઞાનાદિશુણને આશ્છાદન કરવાની અને સુખ દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેને બન્ધ કહે છે. ૧ મિથ્યાત્વ એ આત્માના એક પ્રકારના વૈભાવિક પરિણામ છે, અને તે આત્માને જ્ઞાન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી આત્મા પોતાના વાસ્તવિક હિતા-હિત, સુખ-દુઃખ વગેરેનો વિવેક કરી શકતો નથી, અને અહિતાચરણને હિતાકારી માની અહિતાચરણમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. માટે મિથ્યાત્વદ્વારા જીવ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. બન્ધનો બીજો હેતુ અવિરતિ છે. અવિરતિ એ તૃષ્ણા, ઇન્દ્રિયોનો અસંયમ અને સ્થૂલ હિંસાદિ દોષો ઉત્પન્ન કરનાર એક પ્રકારના કાપાયિક પરિણામ છે, અને તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાયરૂપ છે. ૩ કપાય એ અહિંસાદિ મહાવ્રતોને દૂષિત કરનારા સંજ્વલન ક્રોધ; માન અને માયા-રૂપ વિભાવ પરિણામ છે, અને તે દ્વારા જીવ કર્મ ગ્રહણ કરે છે. ૪ મન વચન અને કાયાના સંબન્ધે જીવના વીર્યની પ્રવૃત્તિ થવા તે યોગ. યોગદ્વારા આત્મા એ સમયની સ્થિતિવાળું કર્મજાંધે છે, માટે યોગ પણ કર્મજાંધનો હેતુ છે. એ ચારે કર્મજાંધના સામાન્ય હેતુઓ છે, તે દ્વારા જીવ પ્રતિસમય કર્મ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને તેજ સમયે હેતુને અનુસારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને આશ્રયી નેટલી જ્ઞાનાવરણાદિ મૂલ્ય પ્રકૃતિઓ અને મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ બન્ધને યોગ્ય હોય તે રૂપે તેનું પરિણમન કરે છે, તે બન્ધમાં શુણસ્થાનક કે જીવોની વિવક્ષા કર્યા

સિવાય સામાન્યરીતે બન્ધને લાયક કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ એકસો વીસ હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ જ્ઞાનાવરણના મતિજ્ઞાનાવરણાદિ પાંચ પ્રકાર; ૨ દર્શનાવરણના ચક્ષુદર્શનાદિ નવ પ્રકાર; ૩ વેદનીય કર્મના સાતા અને અસાતા—એ બે પ્રકાર, ૪ સોલ કપાયો, નવ નોકપાયો અને મિથ્યાત્વમોહનીય—એ મોહનીય કર્મની છવીશ પ્રકૃતિઓ; મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય બન્ધમાં નથી, કારણ કે મિથ્યાત્વમોહનીયના સંક્રમવડે સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય નિષ્પન્ન થાય છે. આયુષકર્મના દેવાયુષાદિ ચાર ભેદ છે. નામકર્મની બેંતાલીશ પ્રકૃતિઓ—ગતિનામ, જાતિનામ—ઈત્યાદિ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ, પરાધાતનામાદિ આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ, ત્રસદશક અને સ્થાવરદશક. તથા પિંડપ્રકૃતિઓના અવાન્તર પાંસઠ ભેદો થાય છે—જેમકે ગતિનામના દેવગતિનામાદિ ચાર પ્રકાર છે. જાતિનામના એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ પ્રકાર છે—ઈત્યાદિ. તથા ત્રસદશક, સ્થાવરદશક તથા પરાધાતાદિ આઠ પ્રકૃતિઓ મેળવતાં નામકર્મના ત્રાણ ભેદો થાય છે; તેમાં બન્ધન અને સંઘાતનનામનો ઔદારિ-કાદિ શરીરનામમાં, અને વર્ણાદિ વીશ પ્રકૃતિઓનો સામાન્ય વર્ણાદિચતુષ્કમાં સમાવેશ કરીએ તો પાંચ બન્ધનામની, અને પાંચ સંઘાતનામની—એ દશ પ્રકૃતિઓ ઘટે, તથા વર્ણાદિની સોળ પ્રકૃતિઓ ઘટે, એટલે ત્રાણ પ્રકૃતિઓમાંથી છવીશ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં બંધમાં નામકર્મની અડસઠ પ્રકૃતિઓ રહે છે. ગોત્ર કર્મના ઉચ્ચ અને નીચ—એ બે ભેદ છે. અન્તરાયકર્મના દાનાન્તરાયાદિ પાંચ પ્રકાર

છે. એ પ્રમાણે સર્વ મળીને સામાન્યતઃ બન્ધમાં એકસોવીશ પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે.

મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે તીર્થકરનામ, આહારકશરીરનામ અને આહારકઅંગોપાંગનામ-એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બધાતી નથી, કારણ કે સરાગસમ્યક્ત્વ નિમિત્તે તીર્થકરનામ અને અપ્રમત્તસંયમનિમિત્તે આહારકદ્વિક બંધાય છે, મિથ્યાત્વ-ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ અને સંયમરૂપ હેતુ નહિ હોવાથી ત્યાં એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ શિવાય એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ક્ષયા અને યોગરૂપ હેતુઓવડે બંધાય છે.

હવે મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણસ્થાનકે દેટલી પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં વિચ્છિન્ન થાય છે અને દેટલી હોય છે તે જણાવે છે:—

નરયતિગ-જાડ-થાવરચડ હુંડા-યવ-છિવટ્ટ-નપુ-મિચ્છં ।
સોલંતો ઇગદિયસયં સાસણિ તિરિ-ચીળ-દુહગતિગં ॥ ૪ ॥
અણ-મજ્જાગિડ-સંઘયણચડ નિ-ઉજ્જોય-કુલ્લગડ-ત્થિત્તિ ।
પણવીસંતો મીસે ચડસયરિ દુહાડઅઅવંધા ॥ ૫ ॥

[નરકાત્રિક-જાતિ-સ્થાવરચતુષ્કં દુહા-તપ-છેદપૃષ્ઠ-
નપુસક-મિથ્યાત્વમ્ ।

પોદશાન્ત પકાધિકશત સાસ્વાદને તિર્યક્-સ્ત્યાન-દુર્ભગત્રિક ॥૪॥
અનન્ત-મધ્યાકૃતિ-સંહનનચતુષ્ક નીચો-ચોત-કુલ્લગતિ-ચ્છીત્તિ ।
ચંચાર્વિંશત્યન્તો મિથ્યે ચતુઃસત્તાતિઃ દ્વિચાયુષ્કાવન્ધાત્ ॥૫॥]

અર્થ:—[નરયતિગ-જાડ-થાવરચડ] નરકાત્રિક, જાતિચતુષ્ક,
સ્થાવરચતુષ્ક, [હુંડા-યવ-છિવટ્ટ-નપુ-મિચ્છં] હુંડકસંસ્થાન,

આતપનામ, છેવટુંસંઘયણ, નપુંસકવેદ અને મિથ્યાત્વમોહ-
નીય-એ [સોલંતો] સોલ પ્રકૃતિઓનો અન્ત-વિચ્છેદ થાય
એટલે [સાસણિ] સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે, [રૂગહિયસયં]
એકસો એક પ્રકૃતિઓ હોય. [તિરિ-ચાણ-દુહગતિગં]
તિર્યચ્ચનિકં, ચિણ્નિચનિકં, અને દૌર્ભાગ્યનિકં—

[જળ-મજ્જાગિર-સંઘયણચત] અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્કં,
મધ્યાધૃતિયતુષ્કં, મધ્યસંઘયણયતુષ્કં, [નિ-ઉજ્જોય-કુલગદ-
સ્થિતિ] નીચગોત્ર, ઉધોતનામ, કૃષ્ણગતિનામ અને સ્ત્રીવેદ-એ
પ્રમાણે [પળવીસંતો] પચીસ પ્રકૃતિઓનો અન્ત-વિચ્છેદ
થાય, એટલે [મીસે] મિશ્રગુણસ્થાનકે [ચતસ્યરિ] ચુમ્ભોતેર
પ્રકૃતિઓ હોય છે, [દુહાઝજ-અષંઘા] કારણ કે ત્યાં એ
આયુષનો અખંધ છે.

વિવેચના:—નરકત્રિક-નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી અને
નરકાનુપ; જાતિયતુષ્ક-એકોન્દ્રિયનામ, બેઘન્દ્રિયનામ, તેઘ-
ન્દ્રિયનામ, અને ચત્તરિન્દ્રિયનામ; સ્થાવરયતુષ્ક-સ્થાવર-
નામ, સૂક્ષ્મનામ, અપર્યાપ્તનામ અને સાધારણનામ; હું-
હકસંસ્થાનનામ, આતપનામ, છેવટુંસંઘયણનામ, નપું-
સકવેદ અને મિથ્યાત્વમોહનીય-એ સોળ પ્રકૃતિઓનું કારણ
મિથ્યાત્વ છે, તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે બંધાય છે,
આ પ્રકૃતિઓ પ્રાયઃ નારક, એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયને
ચોગ્ય હોવાથી અને અત્યન્ત અશુભ હોવાથી મિથ્યાદષ્ટિ
બાંધે છે, સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વ નહિ હોવાથી ત્યાં
મિથ્યાત્વનિમિત્તક પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી,
તેથી સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે એકસો એક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ
બંધાય છે. તેમાં જ્ઞાનાવસ્થા પાંચ, દર્શનાવસ્થા નવ, વેદનીય

જે, મોહનીય (મિથ્યાત્વમોહનીય, અને નપુસકવેદ શિવાય)
 ચોવીશ, આયુષકર્મ (નરકાયુષ શિવાય) ત્રણ, નામકર્મ
 (નરકગતિનામાદિ તેર પ્રકૃતિ વિના) એકાવન, ગોત્રકર્મ
 જે અને અતરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને એકસો એક પ્રકૃ-
 તિઓ સાસ્વાદનશુભુસ્થાનકે બધાય છે. ત્યાં તિર્યગ્ગતિ,
 તિર્યચાનુપૂર્વી, તિર્યચાયુષ, શીલુદ્ધિ, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રયલા-
 પ્રયલા, હૃલ્ગનામ, હૃસ્વરનામ અને અનાદેયનામ, અનન્તાનુ-
 બન્ધીયતુષ્ક-અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ;
 મધ્યાકૃતિયતુષ્ક-પ્રથમ અને અન્તિમ સંસ્થાનવર્જિત ન્યઓધ-
 પરિમડલ, સ્નાહિ, વામન અને કુખ્જ-એ ચાર સંસ્થાનનામ;
 મધ્યસંધયશુભુતુષ્ક-પ્રથમ અને અન્તિમ સંધયશુભર્જિત
 ઋષભનારાય, નારાય, અર્ધનારાય અને કિલિકા-એ ચાર
 સંધયશુનામ; નીચગોત્ર, ઉદ્યોતનામ, અશુભવિહાગોગતિનામ
 અને સ્ત્રીવેદ-એ પચીશ પ્રકૃતિઓના બન્ધનું કારણ અનન્તા
 નુબન્ધી ક્ષાય છે, અને તે સાસ્વાદન શુભુસ્થાનકે અવસ્થ
 હોવાથી તેઓનો બન્ધ સાસ્વાદને થાય છે; ઉપગ્ના
 શુભુસ્થાનકે અનન્તાનુબન્ધી ક્ષાય નહિ હોવાથી એ પચીસ
 પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થતો નથી, માટે એકસો એકમાંથી પચીસ
 પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં મિશ્રશુભુસ્થાનકે બન્ધમા છોતેર પ્રકૃ-
 તિઓ રહે, પરંતુ ત્યાં દેવાયુષ અને મનુષ્યાયુષનો બન્ધ
 નહિ થતો હોવાથી ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય છે,
 કેમકે મિશ્રશુભુસ્થાનકે આયુષના બન્ધને મોગ્ય મુધ્યવમાય-
 સ્થાનકો હોતાં નથી, એટલે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શ-
 નાવરણીય છ, વેદનીય બે, મોહનીય જોગણીશ, નામકર્મ

છત્રીસ, ગોત્રકર્મ એક, અન્તરાયકર્મ પાંચ-એ પ્રમાણે સુખોતેર પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય છે.

અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જોટલી પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અને બન્ધવિચ્છેદ થાય તે કહે છે—

સમ્મે સગસયરિ જિણાઁવંધિ વર-નરતિય-ત્રિયકસાયા ।

ઝરલદુગંતો દેસે સત્તદ્વી તિયરુસાયંતો ॥ ૬ ॥

તેવદ્ધિ પમત્તે સોગ-અરહ-અયિરદુગ-અજસ-અસ્સાયં ।

વુચ્છિઝ્ઝ છચ સત્ત વ નેહ સુરાઁ જયા નિદ્દં ॥ ૭ ॥

[સમ્યક્ત્યે સમસસતિ જિનાયુર્યંધે વસ-નરકચિક-દ્વિતીયકપાયા ।

ઔદારિકઘિકાન્તો દેશે સત્તપટિઃ, તૃતીયકપાયાન્તઃ ॥૬॥]

[ત્રિપટિઃ પ્રમત્તે, શોકા-રત્ય-સ્થિરઘિક-અયશોઽશાતમ્ ।

વ્યવચ્છિયન્તે પદ્ વ સત્ત વા નયતિ સુરાયુર્યંદા નિદ્દામ્ ॥૭॥]

અર્થ.—[નમ્મે] અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનકે [જિણા-ઁવંધિ] જિનનામ અને બે આયુપનો બંધ થાય એટલે [સગસયરિ] સત્તોતેર પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [વર-નરતિય-ત્રિયકસાયા-ઝરલદુગંતો] વશૂમકપલનારાય, મનુ-ષ્યત્રિક, દ્વિતીય-અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કપાયો અને ઔદારિકઘિકનો અન્ત-બન્ધવિચ્છેદ થાય, એટલે [દેસે] દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે [સત્તદ્વી] સઽસઠ પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [તિયરુસા-યંતો] ત્રીજા કપાયનો અન્ત-બન્ધવિચ્છેદ થાય

તથી [તેવદ્ધિ પમત્તે] ત્રેસઠ પ્રકૃતિઓ પ્રમત્ત ગુણ-સ્થાનકે હોય, ત્યાં [સોગ-અરહ-અયિરદુગ-અજસ-અસ્સાય] શોક, અરતિ, અસ્થિરઘિક, અયશઃ કીર્તિ અને અસાતાવેદનીય-

એ [છઞ્ચ] છ પ્રકૃતિઓનો [વુચ્છિજ્જ] વિચ્છેદ કરે, [વ] અથવા [જયા] બે [સુરાસં] દેવાયુપના બન્ધને [નિદ્ધં મેદ] સમાપ્ત કરે તો [સત્ત] સાત પ્રકૃતિઓનો બન્ધવિચ્છેદ કરે.

ત્રિવેચન:—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિગુણુસ્થાનકે સત્યોત્તર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થાય છે, કારણ કે અહિં સમ્યક્ત્વનિમિત્તે જિનનામ કર્મ બંધાય છે, જે તિર્યચ અને મનુષ્યો છે તે આ ગુણુસ્થાનકે દેવાયુપનો બન્ધ કરે છે, અને નારક અને દેવો મનુષ્યાયુપનો બન્ધ કરે છે માટે બન્ધમાં ત્રણ પ્રકૃતિઓ અધિક હોય છે, એટલે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય બે, મોહનીય ઝોગણીશ, આયુષકર્મ બે, નામકર્મ સાડત્રીશ, ગોત્રકર્મ એક અને અન્તરાયકર્મ પાંચ—સર્વ મળીને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનકે બંધમાં સત્યોત્તર પ્રકૃતિઓ હોય છે. ત્યાં વજ્રઋષભનારાચસંહનન, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વી, મનુષ્યાયુષ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કષાય, ઔદારિકશરીર અને ઔદારિકઅંગોપાંગ—એ દશ પ્રકૃતિઓનો બન્ધવિચ્છેદ થાય, કારણ કે દેશવિરત્યાદિને બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કષાયોનો ઉદય નહિ હોવાથી તે બંધાતા નથી, કેમકે અનન્તાનુબન્ધી શિવાયના જે કષાયો ઉદયમાં હોય તેજ બંધાય છે. માત્ર અનન્તાનુબન્ધી કોઇ વખતે ઉદયમાં ન હોય તો પણ બંધાય છે. કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રથમ અનન્તાનુબન્ધી ચાર કષાયોની વિસંયોજના કરે, અને ત્યાર પછી તેને તેવી વિશુદ્ધિ ન હોય તો તે મિથ્યાત્વાદિનો ક્ષય કર્યા શિવાય પડીને મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકે જાય, અને ત્યાં મિથ્યાત્વનિમિત્તે પુનઃ અનન્તાનુબન્ધી કષાયો બાંધે

ત્યારે એક આવલિકા સુધી ઉદયમાં નહિ હોવા છતાં તે બંધાય છે. મનુષ્યત્રિકનો માત્ર મનુષ્યને જ ઉદય હોય છે, ઔદારિકદ્વિક અને વજ્રકપલનારાય સંઘયણનો મનુષ્ય અને તિર્યચોને જ ઉદય હોય છે, દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકે મનુષ્ય અને તિર્યચપ્રાયોગ્ય બંધ કરતો નથી, માત્ર દેવગતિપ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધે છે, તેથી એ છ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો નથી; એ પ્રમાણે એ દશ પ્રકૃતિઓનો અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે બન્ધવિચ્છેદ થાય છે, એટલે તે પ્રકૃતિઓ ત્યાં સુધી બંધાય છે, અને આગળના ગુણસ્થાનકે બંધાતી નથી; માટે એ દશ પ્રકૃતિઓ પૂર્વોક્ત સત્યોત્તરમાંથી બાદ કરીએ એટલે દેશવિરતિગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણની પાંચ, દર્શનાવરણની છ, વેદનીયની છ, મોહનીયની પંદર, આયુષની એક, નામકર્મની બીસ, જાત્રકર્મની એક અને અંતરાયકર્મની પાંચ-એ પ્રમાણે સડસઠ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

ત્યાં ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો બન્ધવિચ્છેદ થાય, કેમકે પછીના ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય નથી, માટે તે બંધાતા નથી, ‘જે કપાયો વેદાય તે બંધાય છે’-એવો સામાન્ય નિયમ છે, માટે તે ચાર પ્રકૃતિઓ પૂર્વોક્ત સડસઠ પ્રકૃતિઓમાંથી જોડી કરીએ એટલે પ્રમત્તગુણસ્થાનકે ત્રેસઠ પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય છે. તેમાં મોહનીયકર્મની અગીઆર પ્રકૃતિઓ હોય છે, અને બાકી જ્ઞાનાવરણાદિકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પૂર્વ પ્રમાણે જાણવી.

ત્યાં શોક, અરતિ, અસ્થિર, અશુભ, અયશ અને અસાતાવેદનીય-એ છ પ્રકૃતિઓનો બન્ધવિચ્છેદ થાય, કારણ કે

એ છ પ્રકૃતિઓના બાંધનું કારણ પ્રમાદ છે, અને આગળના શુભસ્થાનકે પ્રમાદ નહિ હોવાથી ત્યાં તેનો બાંધવિચ્છેદ થાય છે. અથવા તો કોઈ પ્રમતસંયત પ્રમત્તશુભસ્થાનકે દેવાયુષના બાંધનો આરંભ કરે અને ત્યાંજ પૂર્ણ કરે તો સાત પ્રકૃતિઓનો બાંધવિચ્છેદ થાય છે.

હવે અપ્રમત્તશુભસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓ બાંધે તે જણાવે છે—

ગુણસદ્ધિ અપ્પમત્તે સુરાડ વંધં તુ જડ્ઙ્ઙહાગચ્છે ।

અન્નહ અદ્ધાવન્ના જં આહારગદુગં વંધે ॥ ૮ ॥

[પકોનપટ્ટિરમ્મત્તે સુરાયુર્વધ્નન્ તુ યદીદ્ધાગચ્છેત્ત ।]

અન્યથા અદ્ધાવન્નાશ્વદ્ યદાહારકલ્લિકં વંધે ॥ ૮ ॥

અર્થ:— [જડ્] બે [સુરાડ] દેવાયુષનો [વંધં તુ] બાંધ કરે તો [જડ્] અહિં-આ શુભસ્થાનકે [આગચ્છે] આવે તો [અપમત્તે] અપ્રમત્તશુભ સ્થાનકે [ગુણસદ્ધિ] ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ બાંધમાં હોય, [અન્નહ] અન્યથા બે તેમ ન થાય તો [અદ્ધાવન્ના] અકુપન પ્રકૃતિઓ બાંધમાં હોય, [જં] કારણ કે અહિં [આહારગદુગ] આહારક શરીર અને આહારક અંગાપાંગ-એ બે પ્રકૃતિઓ [વંધે] બાંધમાં હોય છે.

વિવેચન:—પ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનકે દેવાયુષના બાંધનો આરંભ કરે છે, પણ આગળ અપ્રમત્તાદિ શુભસ્થાનકે આયુષનો બાંધ કરતો નથી, કારણ કે તેનો બાંધ ધોલના

૧ આયુષના બાંધને યોગ્ય ચઢતા અને ઉતરતા અધ્યવસાયની પરંપરાને ધોલનાપરિણામ કહે છે, અપ્રમત્તાદિ શુભસ્થાનકે અધિક વિશુદ્ધિ હોવાથી ત્યાં તેવા પ્રકારના અધ્યવસાયની પરંપરાપર ધોલના પરિણામ નથી, માટે ત્યાં આયુષનો બાંધ થતો નથી.

પરિણામથી થાય છે. અને અપ્રમત્તાદિ શુણ્ણસ્થાનકે અત્યન્ત વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી ઘોલના પરિણામ હોતા નથી, જો પ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે આયુષના બન્ધનો પ્રારંભ કરે અને બન્ધને પૂરા કર્યા સિવાય ત્યાંથી અપ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે જાય અને ત્યાં ખાડી રહેલ આયુષનો બન્ધ પૂરા કરે તો અપ્રમત્ત શુણ્ણસ્થાનકે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય, પણ જો પ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે દેવાયુષના બન્ધનો પ્રારંભ કરી ત્યાંજ સમાપ્ત કરે તો અપ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે અઠાવન પ્રકૃતિઓ હોય, કારણ કે ત્યાં અપ્રમત્તસંયમનિમિત્તે આહારક શરીર અને આહારક અગ્નિપાંગ-એ બે પ્રકૃતિઓ બાંધે. પૂર્વોક્ત ત્રેસઠ પ્રકૃતિઓ-માંથી શોકાદિ છ પ્રકૃતિઓ અને સુરાયુસહિત સાત પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં છપ્પન પ્રકૃતિઓ રહે, તેમાં આહારકદ્વિક મેળવતાં અઠાવન પ્રકૃતિઓ બંધમાં હોય એટલે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય એક, મોહનીય નવ, નામકર્મ એકત્રીસ, ગોત્રકર્મ એક અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-એ પ્રમાણે અઠાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ અને આયુષનો બંધ કરે તો ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ અપ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે બંધાય.

હવે અપૂર્વકરણ શુણ્ણસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અને કેટલી પ્રકૃતિઓનો બન્ધવિચ્છેદ થાય તે બતાવે છે:—

અહવન્ન અપુન્વાહમ્મિ નિદ્દુગંતો છપ્પન્ન પણમાગે ।
 સુરદુગ-પર્ણિદિ-સુખગદ્-તસનવ-ઝરલવિણુતણુવંગા ॥ ૯ ॥
 સમચર-નિમિણ-જિણ-વન્ન-અગુરુલહુચલ છલંસિ તીસંતો ।
 ચરમે છવીસવન્ધો દાસ-રઈ-કુચ્છ-ભયમેઓ ॥ ૧૦ ॥

[અષ્ટાપચાશદ્ અપૂર્વાદી નિદ્રાદિકાન્ત પદ્મપચાશદ્ પદ્મમાગે ।
સુરદિક-પદ્મન્દ્રિય-સુસંગતિ-પ્રસનવક-ઔદારિક વિના
તનૂપાંગાઃ ॥ ૯ ॥]

[સમચતુરસ્ર-નિર્માણ-જિન-ઘર્ણ-અગુરુલઘુચતુષ્ક પદ્મ
ત્રિશદન્ત ।

ચરમે પદ્મવિંશતિયન્ધો દાસ્ય-રતિ-કૃત્સામયભેદઃ ॥ ૧૦ ॥]

અર્થ—[અપુંડ્રાદિ] અપૂર્વકરણના આદિ-પ્રથમ
ભાગને વિષે [અઢયજ્ઞ] અઠાવન પ્રકૃતિઓ હોય છે.
[નિદ્રાદિક] ત્યાં નિદ્રાદિકનો અન્ત થાય એટલે [પદ્મમાગે]
પાંચ ભાગને વિષે [છપ્પજ્ઞ] છપ્પન પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં
[સુરદુગ] સુરદિક, [પર્ણિદિ] પદ્મન્દ્રિય જાતિ, [સુસંગતિ]
શુભવિહાયાગતિ, [તત્ત્વનવ] તત્ત્વનવ પ્રકૃતિઓ, [ઊરુ-
લઘુચતુષ્ક-વંગા] ઔદારિક શરીર અને ઔદારિક અંગોપાંગ
વિના બાકીના વૈકલ્પિક, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણશરીર-
નામ તથા વૈકલ્પિક અંગોપાંગ અને આહારકઅંગોપાંગ.

[સમચતુર-નિર્માણ-જિન-] સમચતુરસ્ર, નિર્માણ, જિનનામ,
[ઘર્ણ-અગુરુલઘુચતુષ્ક] વર્ણાદિચતુષ્ક, અગુરુલઘુચતુષ્ક-અગુરુ-
લઘુ, ઉપધાત, પરાધાત અને ઉચ્છ્વાસનામ-એ [ત્રીસતો] ત્રીસ
પ્રકૃતિઓનો અન્ત-બન્યવિચ્છેદ [છલસિ] છઠ્ઠા ભાગને અતે
થાય એટલે [ચરમે] છેલ્લા સાતમા ભાગને વિષે [છવીસ-
ચન્ધો] છવીસ પ્રકૃતિઓનો બન્ય હોય, ત્યાં [દાસ્ય-રત્ન-
કુચ્છ-મય-ભેદો] દાસ્ય, રતિ, કૃત્સા-બુગુપ્સા અને ભયનો
ભેદ-વિચ્છેદ થાય.

વિવેચનઃ—અપૂર્વકરણ શુદ્ધસ્થાનકના સાત ભાગ
કરવા, તેમાં પ્રથમ ભાગને વિષે પૂર્વે કહેલી અઠાવન પ્રકૃ-
તિઓ હોય છે. ત્યાં પ્રથમ ભાગને અન્તે નિદ્રાદિક-નિદ્રા

અને પ્રયત્નોના બન્ધવિચ્છેદ થાય, દારણ કે આગળ તેના બન્ધને થોડા અધ્યવસાયસ્થાન નથી, એટલે ધીરે, ત્રીરે, ચોથે, પાંચમે અને છઠ્ઠે—એ પાંચ ભાગને વિષે છપ્પન પ્રકૃતિઓ બાંધમાં હોય છે. હવે છઠ્ઠે ભાગે દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, પચેન્દ્રિયજાતિ, શુભવિહાયોગતિ, યશનામ શિવાય ત્રસાદિ નવ પ્રકૃતિઓ, વૈકિયશરીર, આહારકશરીર, તૈજસશરીર, કાર્મણશરીર, વૈકિયઅગોપાંગ. આહારકઅગોપાંગ, સમચતુરસ, નિર્માણનામ, જિનનામ, વર્ણાદિચતુષ્ક, અશુરુદ્ધચતુષ્ક—અશુરુદ્ધ, ઉપધાત, પરાધાત અને ઉચ્છ્વાસનામ—એ નામ કર્મની ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો બન્ધવિચ્છેદ થાય, એટલે સાતમા ભાગને વિષે છવીશ પ્રકૃતિઓ બાંધમાં હોય, ત્યાં હાસ્ય, રતિ, બ્રુશુષ્ઠા અને ભય—એ ચાર પ્રકૃતિઓનો બન્ધવિચ્છેદ થાય એટલે અનિવૃત્તિશુષ્ઠસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, વેદનીય એક, મોહનીય પાંચ, નામકર્મ એક, ગોત્ર એક, અને અંતરાયની પાંચ—એમ બાવીશ પ્રકૃતિઓનો બાંધ હોય છે.

અનિવૃત્તિશુષ્ઠસ્થાનકે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અને તેના વિચ્છેદ તથા સૂક્ષ્મસંપરાય શુષ્ઠસ્થાનકે બાંધ કહે છે—

અનિયદ્વિભાગપણમે ઇમેગહીણો દુવીસવિહવંધો ।

પુમ—સંજલણચણ્ઠં કમેણ છેઓ સતર સુદુમે ॥૧૧॥

[અનિવૃત્તિભાગપંચકે પકૈકહીનો દ્વાવિંશતિવિધબન્ધઃ ।

પુંસ્—સજ્વલનચતુર્ણા કમેણ ઋદ્ધેઃ સત્તદશ સ્વક્મે ॥૧૧॥]

અર્થ.—[અનિયદ્વિભાગપણમે] અનિવૃત્તિના પાંચ ભાગને વિષે [ઇમેગહીણો] એક એક પ્રકૃતિહીન [દુવીસવિહવંધો] બાવીશ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે. [પુમ—

સજલણચડણં] પુરુષવેદ અને સંજ્વલનાદિ ચાર પ્રકૃતિઓનો [કમેણ] અનુક્રમે [છેઓ] છેદ-ખન્ધવિચ્છેદ થાય, એટલે [સત્તર] સત્તર પ્રકૃતિઓ [સુદ્ધમે] સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ણસ્થાનકે હોય.

વિવેચન:—અનિવૃત્તિશુણ્ણસ્થાનકના પાંચ ભાગ કરવા, તેમાં પ્રત્યેક ભાગે પુરુષવેદ, સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભમાંથી એક એક પ્રકૃતિહીન ખાવીશ પ્રકૃતિઓનો ખન્ધ જાણવો. ત્યાં પુરુષવેદનો ખન્ધવિચ્છેદ થાય એટલે ખીજા ભાગે એકવીશ પ્રકૃતિઓનો ખન્ધ, સંજ્વલનક્રોધનો ખન્ધવિચ્છેદ થાય એટલે ત્રીજા ભાગે વીશ પ્રકૃતિઓનો ખન્ધ, સંજ્વલનમાનનો ખન્ધવિચ્છેદ થાય એટલે ચોથા ભાગે ઝોગણીશ પ્રકૃતિઓનો ખન્ધ, ત્યાં માયાનો ખન્ધવિચ્છેદ થાય એટલે પાંચમા ભાગે અઠાર પ્રકૃતિઓનો ખન્ધ, અને પાંચમા ભાગને અન્તે લોભનો ખન્ધવિચ્છેદ થાય એટલે સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ણસ્થાનકે સત્તર પ્રકૃતિઓનો ખન્ધ હોય. ત્યાં બાહરક્રમાયનો ઉદય નથી, માત્ર સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય છે, તેથી તેનો ખન્ધ થતો નથી. તેમાં જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ ચાર, વેદનીય એક, નામ એક, ગોત્રકર્મ એક અને અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિઓ મળીને સત્તર પ્રકૃતિઓ સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ણસ્થાનકે જાંધાય છે.

હવે સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ણસ્થાનકે સોત પ્રકૃતિઓનો ખન્ધવિચ્છેદ બતાવે છે:—

ચડદંસણ-ચ-જસ-નાણ-વિગ્ધદસગં તિ સોલસુચ્છેઓ ।
તિસુ સાયવન્ધ છેઓ સજોગિ વંધં તુ અણંતો અ ॥ ૧૨ ॥

[ચતુર્દર્શનો-ચ-યશઃ-જ્ઞાન-વિઘ્નદશકમિતિ પોઢશોચ્છેદઃ ।
ત્રિષુ સાતવન્ધચ્છેદઃ સયોગિનિ વધાન્તો અનન્તઃ ॥૧૨॥]

અર્થઃ—[ચતુર્દસણુ-ચ-જસ-નાળ-વિગ્ધદસગં તિ] ચાર
દર્શનાવરણુ, ઉચ્ચગોત્ર, યશઃકીર્તિનામ, જ્ઞાન-વિઘ્નદશક-પાંચ
જ્ઞાનાવરણુ અને પાંચ અંતરાય કર્મબળને મળી દશ પ્રકૃતિઓ-
એ પ્રમાણે [સોલસુચ્છેદો] સોલ પ્રકૃતિઓનો બન્ધવિચ્છેદ
થાય. [તિસુ] ત્રણ ગુણુસ્થાનકે-ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ અને
સયોગિગુણુસ્થાનકે [સાતવન્ધ] સાત વેદનીયનો બન્ધ હોય,
તેનો [સજોગિ] સયોગિગુણુસ્થાનકે [છેઓ] બન્ધવિચ્છેદ
થાય. એ પ્રમાણે [વંધંતુ અણંતો ચ] બન્ધનો અન્ત હોય છે
અને અન્ત હોતો નથી.

વિવેચનઃ—ચાર દર્શનાવરણુ-ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ
અને કેવલદર્શનાવરણુ; ઉચ્ચગોત્ર, યશઃકીર્તિનામ, પાંચ
જ્ઞાનાવરણુ અને પાંચ અન્તરાય-એ પ્રમાણે સોલ પ્રકૃતિ-
ઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુસ્થાનકે બન્ધવિચ્છેદ થાય છે. આ
બન્ધ સાંપરાયિક-કથાયબન્ધ છે, અને પછીના ઉપશાન્તમોહ,
ક્ષીણમોહ અને સયોગિકેવલી-એ ત્રણ ગુણુસ્થાનકે સાતા-
વેદનીયનો બે સમયનો બંધ થાય છે, તે સાંપરાયિક નથી,
પણુ યોગજન્ય છે, તેની માત્ર બે સમયની સ્થિતિ છે, પ્રથમ
સમયે બંધાય છે, બીજા સમયે ઉદયમાં આવે છે અને
ત્રીજા સમયે નાશ પામે છે. તેનો સયોગિકેવલી ગુણુસ્થાનકે
બન્ધવિચ્છેદ થાય છે, એટલે અયોગિગુણુસ્થાનકે યોગરૂપ
હેતુ નહિ હોવાથી કર્મનો બન્ધ થતો નથી. જે જે ગુણુ-
સ્થાનકે જે જે પ્રકૃતિઓના બન્ધ હેતુનો વિચ્છેદ થાય તે
તે ગુણુસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓના બન્ધનો અન્ત-વિચ્છેદ

થાય છે, અને જે જે શુણ્ણસ્થાનકે જે જે પ્રકૃતિઓના બન્ધ હેતુનો વિચ્છેદ થતો નથી તે તે શુણ્ણસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓના બન્ધનો વિચ્છેદ નથી. જેમ મિથ્યાદષ્ટિશુણ્ણસ્થાનકે નરકત્રિકાદિ સોળ પ્રકૃતિઓના બન્ધનું કારણ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ છે, તેમાં પ્રધાન હેતુ મિથ્યાત્વનો વિચ્છેદ થવાથી મિથ્યાદષ્ટિશુણ્ણસ્થાનકે તે પ્રકૃતિઓના બન્ધનો વિચ્છેદ થાય છે, કેમકે તેથી આગળના શુણ્ણસ્થાનકે મિથ્યાત્વરૂપ કારણ નહિ હોવાથી તેનો બન્ધ થતો નથી, અને બીજી પ્રકૃતિઓના બન્ધના હેતુઓ હોવાથી તેના બન્ધનો વિચ્છેદ થતો નથી. એ પ્રમાણે બીજા શુણ્ણસ્થાનકોને વિષે પણ જે પ્રકૃતિઓના હેતુઓનો વિચ્છેદ થાય તે પ્રકૃતિઓના બન્ધનો વિચ્છેદ થાય છે, જેના બન્ધના હેતુઓનો વિચ્છેદ થતો નથી. તેનો બન્ધ ચાલુ હોય છે.

વન્ધાધિકાર સમાપ્ત.

चन्धयन्त्र.

क्रमांश	मुखस्थानोना नाम	मङ्ग प्रशति	उत्तर प्रशति	मानावरणीय	दशनावरणीय	वेदनीय	भोद्धनीय	आशुष	नाम	गोन	अन्तराय
१	ग्राह	८१०	१	८	२२६	४६७	२	४			
१	मिथ्यात्व	८११७	१	८	२२६	४६७	२	४			
२	भावादन	८१०१	१	८	२२४	४५१	२	४			
३	मित्र	७७४	१	८	२१८	०३६	१	४			
४	अविरति सम्पदष्टि	८७७	१	८	२१८	२३७	१	४			
५	देशविरति	८६७	१	८	२१५	१८२	१	४			
६	प्रभवास यत	८६३	१	८	२११	१३२	१	४			
७	अप्रभवास यत	८६३	१	८	२११	१३२	१	४			
८	अपूर्वदरेषु	७५८	१	८	१	०३१	१	४			
	" २ नो लाग	७५६	१	८	१	०३१	१	४			
	" ३ नो लाग	७५६	१	८	१	०३१	१	४			
	" ४ यो लाग	७५६	१	८	१	०३१	१	४			
	" ५ गो लाग	७५६	१	८	१	०३१	१	४			
	" ६ शो लाग	७५६	१	८	१	०३१	१	४			
	" ७ गो लाग	७२६	१	८	१	०३१	१	४			
९	अनिवृत्ति शु०	७२२	१	८	१	०३१	१	४			
	" २ नो लाग	७२१	१	८	१	०३१	१	४			
	" ३ नो लाग	७२०	१	८	१	०३१	१	४			
	" ४ यो लाग	७१८	१	८	१	०३१	१	४			
	" ५ गो लाग	७१८	१	८	१	०३१	१	४			
१०	सूक्ष्ममपराध	१७	१	८	१	०३१	१	४			
११	उपशान्तमोह	१	१	०	०	०	०	०			
१२	दीर्घमोह	१	१	०	०	०	०	०			
१३	संयोगिद्विषी	१	१	०	०	०	०	०			
१४	अयोगिद्विषी	१	१	०	०	०	०	०			

ઉદય.

ઉદઓ વિવાગવેયણમુદીરણમપત્તિ રૂઢ દુવીસસયં ।

સતરસયં મિચ્છે મીસ-સમ્મ-આહાર-જિણણુદયા ॥૧૩॥

[.ઉદયો વિવાગવેદનમુદીરણાઽપ્રાપ્તે રૂઢ દ્વાવિંશ શતમ્ ।
સપ્તદશશતં મિથ્યા(દૃષ્ટૌ) મિશ્ર-સમ્યગ્-આહાર-જિનાનુ-
દયાત્ ॥ ૧૩ ॥]

અર્થ:—[વિવાગવેયણ] વિપાક-રસનું-કર્મશક્તિનું
વેદન-અનુભવ કરવો તે [ઉદઓ] ઉદય, [અપત્તિ] અપ્રાપ્ત
સમયે વિપાકનો અનુભવ કરવો તે [ઉદીરણ] ઉદીરણા
[રૂઢ] અહિં-ઉદય અને ઉદીરણામાં સામાન્યે [દુવીસસય]
એકસો બાવીશ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે. [મિચ્છે] મિથ્યાદૃષ્ટિ
શુભરથાનકે [મીસ-સમ્મ-આહાર-જિણણુદયા] મિશ્રમોહનીય,
સમ્યક્ત્વમોહનીય, આહારકદ્વિક અને જિનનામનો ઉદય
નહિ હોવાથી [સતરસય] એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓ હોય છે.

વિવેચન:—આત્માની સાથે લાગેલા અને ^૧ઉદયસમ-
યને પ્રાપ્ત થયેલા શુભાશુભ કર્મપુદ્ગલોના વિપાક-શુભાશુભ
ફલનો અનુભવ થાય તે ઉદય. ક્રમશઃ ઉદયમાં આવતા

૧ ટાણ પશુ કર્મ બધાયા પછી ત્યાંસુધી તેનો અઆધાશક્ત
પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી તેનો ઉદય થતો નથી. ઉદય થવા પછી
બધા કર્મપુદ્ગલો એક સાથે ઉદયમાં આવતા નથી, પણ ક્રમશઃ
ઉદયમાં આવે છે. ઉદયમમયથી માંડી એક આવલિકા કાલની અંદર
ઉદયમાં આવવા મોગ્ય પુદ્ગલો ઉદયમમયને પ્રાપ્ત થયેલાં, અને આવ-
લિકા પછી ઉદયમાં આવવા મોગ્ય પુદ્ગલો ઉદયમમયને અપ્રાપ્ત
થયેલાં કહેવાય છે.

કર્મપુદ્ગલોમાં ઉદયસમયને અપ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોના શુભાશુભ ફલનો પ્રયત્ન વિશેષથી પ્રથમ જ અનુભવ કરવો તે ઉદીરણા-અહિં ઉદય અને ઉદીરણાને વિષે સામાન્યતઃ એકસો બાવીશ પ્રકૃતિઓ છે, કારણ કે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય બંધમાં નથી, પણ મિથ્યાત્વમોહનીયના સંક્રમવડે થયેલી તે બન્ને પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે, કારણ કે ત્યાં મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય આહારકદ્વિક-આહારક શરીર અને આહારક અગોપાગ તથા જિનનામનો ઉદય હોતો નથી, મિશ્રમોહનીયનો ઉદય મિશ્રશુણ્ણસ્થાનક શિવાય અન્યત્ર હોતો નથી, સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટ્યાદિ શુણ્ણસ્થાનકે, આહારકદ્વિકનો ઉદય પ્રમત્તાદિશુણ્ણસ્થાનકે અમે જિનનામનો ઉદય સયોગીકેવલ્યાદિશુણ્ણસ્થાનકે હોય છે, તેથી એકસો બાવીશ પ્રકૃતિઓમાથી આ પાંચ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં મિથ્યાદષ્ટિશુણ્ણસ્થાનકે ઉદયમાં જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છબીશ, આયુષ ચાર, નામકર્મ ચોસક, ગોત્રકર્મ બે અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને એકસો સત્તર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ હોય છે.

હવે મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદનશુણ્ણસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓનો વિસ્તેદ થાય છે તે જણાવે છે —

સુદુમતિગાયવ-મિચ્છં મિચ્છંતં સાસણે ઇગારસયં ।

નિરયાણુપુષ્વિણુદયા અણ-ધાવર-ઙ્ગ-વિગલઅંતો ॥૧૪॥

[સુદુમત્રિકા-તપ-મિથ્યાત્વ મિથ્યાન્ત સાસ્વાદને પકાદ-શશતમ્ ।

નિરયાણુપૂર્વ્યનુદયાદ્ અનન્ત-સ્થાવર-પક્-વિકલાન્ત. ॥૧૪॥]

અર્થ:—[સુહૃમતિગાયવ-મિચ્છ] સૂક્ષ્મત્રિક, આતપ-
નામ અને મિથ્યાત્વમોહનીયનો [મિચ્છત] મિથ્યાદષ્ટિગુણ
સ્થાનકે અન્ત-વિચ્છેદ થાય, એટલે [સાસણે] સાસ્વાદનગુણ-
સ્થાનકે [હગારસય] એકસો અગીયાર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ હોય છે.
કેમકે ત્યાં [નિરયાણુપુલ્લિણુદયા] નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય હોતો
નથી. ત્યાં [અણ-ચાવર-ફગ-વિગલઅતો] અનન્તાનુબન્ધી
ચાર કપાય, સ્થાવરનામ, એકેન્દ્રિયજાતિ અને વિકલેન્દ્રિય
જાતિનો વિચ્છેદ થાય છે.

વિવેચન:—સૂક્ષ્મત્રિક-સૂક્ષ્મનામ, અપર્યાસનામ અને
સાધારણનામ, આતપનામ તથા મિથ્યાત્વમોહનીય-એ પાચ
પ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદષ્ટિગુણસ્થાનકે વિચ્છેદ થાય છે, કેમકે
સૂક્ષ્મનામનો ઉદય સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને વિષે હોય છે, પણ
તેમા સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ઉત્પન્ન થતો નથી અપર્યાસનામ-
કર્મનો ઉદય બધા અપર્યાસ જીવોમા હોય છે, પણ સાસ્વાદન
સમ્યગ્દષ્ટિ જેને પર્યાસનામકર્મનો ઉદય છે એવ. ધરણાપર્યા-
સમા ઉત્પન્ન થાય છે સાધારણનામ કર્મનો ઉદય સાધારણ
વનસ્પતિજીવોને હોય છે, પણ સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ સાધારણ
વનસ્પતિમા ઉપજતો નથી. આતપનામનો ઉદય મૂર્ચ્મ કલ્પમાં
રહેલા બાહર પૃથિવીકાયિક જીવોને શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ થયા
પછી હોય છે; પરન્તુ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે શરીરપર્યાસિ
પૂરી થયા પહેલાં હોય છે, અને તે વખતે આતપનામકર્મનો
ઉદય હોતો નથી શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ થયા પછી તેનો ઉદય થાય
છે, પણ તે વખતે તેને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે હોતું નથી મિ-
થ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય તો મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જ હોય
છે, આગળના ગુણસ્થાનકે હોતો નથી માટે એ પાચ પ્રકૃતિઓ

ગાદ કરતાં એકસો બાર પ્રકૃતિઓ બાકી રહે, પણ ત્યાં નર-
કાનુપૂર્વીનો ઉદય નહિ હોવાથી એકસો અગીયાર પ્રકૃતિઓ
હોય છે, કેમકે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય વક્ર-વિગ્રહ-ગતિવડે
નરકમાં જતા જીવને હોય છે, પરંતુ સાસ્વાદન અવસ્થામાં
કોઈ પણ જીવ નરકમાં જતો નથી, માટે સાસ્વાદનશુભ્રુસ્થાનકે
જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય
પચીસ, આયુષ ચાર, નામકર્મ ઓગણત્રાઠ, ગોત્રકર્મ બે
અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને ઉદયમાં એકસોઅગીયાર
પ્રકૃતિઓ હોય છે.

હવે સાસ્વાદનશુભ્રુસ્થાનકે અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ, માન,
માયા, લોભ, સ્થાવરનામકર્મ, એકેન્દ્રિયજાતિ અને વિકલ્પ-
દ્વિન્દ્રિય-બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય જાતિ-એ નવ પ્રકૃતિ-
તિઓનો વિચ્છેદ થાય છે, કારણ કે અનન્તાનુબન્ધી ક્ષયાયના
ઉદયથી સમ્યક્ત્વ હોતું નથી, તેમજ અનન્તાનુબન્ધી ક્ષયાયના
ઉદયવાળો કોઈ પણ જીવ મિથ્યશુભ્રુસ્થાનકે જતો નથી. જો
પહેલાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા કોઈ જીવને
અનન્તાનુબન્ધીનો ઉદય થાય તો તે સાસ્વાદને જાય છે.
માટે અનન્તાનુબન્ધીના ઉદયમાં ઉપરના શુભ્રુસ્થાનકો હોતા
નથી, સ્થાવરનામ કર્મ અને એકેન્દ્રિયજાતિ એકેન્દ્રિયવડે
વેદવા લાયક છે, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ
વિકલ્પેન્દ્રિયવડે વેદવા લાયક છે, અને ઉપરના શુભ્રુસ્થાનકો
તો સંજ્ઞીપચેન્દ્રિયોનેજ હોવાથી ત્યાં એકેન્દ્રિય અને વિક-
લ્પેન્દ્રિયજાતિ નામનો ઉદય હોતો નથી. માટે ઉપરના શુભ્રુ-
સ્થાનકે આ નવ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોતી નથી.

મીસે સયમણુપુવ્વીણુદયા મીસોદણ મીસંતો ।

ચડસયમજણ સમ્મા-ણુ-પુવ્વિસેવા વિઅકસાયા ॥ ૧૬ ॥

મણુ-તિરિણુપુવ્વિ-વિડવઢ-દુહગ-અણાજ્જદુગ સતરછેઓ ।

સગસીઈ દોસે તિરિગઈ-આડ-નિ-ડજ્જોય-તિકસાયા ॥ ૧૭ ॥

[મિથ્થે શતમનુપૂર્વ્યનુદયાત્ મિથ્થોદયેન મિથ્થાન્તઃ ।

ચતુઃશતં અયત્તે સમ્યગ્-આનુપૂર્વી-ક્ષેપાત્ દ્વિતીયકલાયાઃ ॥ ૧૬ ॥]

[મનુષ્ય-તિર્યંગાનુપૂર્વી-વૈક્રિયાષ્ટક-દુર્ભગ-અનાદેયદ્વિક-

સપ્તદશચ્છેદઃ ।

સપ્તાશીતિર્દેશે તિર્યંગતિ-આયુ-ર્નાવૈરુદ્યોત-ત્રિકલાયાઃ ॥ ૧૭ ॥]

અર્થ.—[અણુપુવ્વીણુદયા] આનુપૂર્વીના ઉદય નહિ હોવાથી અને [મીસોદણ] મિથ્થભોહુનીયનો ઉદય હોવાથી [મીસે] મિથ્થગુણસ્થાનકે [સય] સો પ્રકૃતિ હોય છે. ત્યાં [મીસંતો] મિથ્થભોહુનીયનો વિચ્છેદ થાય એટલે [અજણ] અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનકે [સમ્મા-ણુ-પુવ્વિસેવા] સમ્યક્-ત્વભોહુનીય અને આનુપૂર્વીચતુષ્કનો પ્રક્ષેપ કરવાથી [ચડસય] એકસો ચાર પ્રકૃતિઓ હોય છે. ત્યાં [વિઅકસાયા] બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કલાઓ—

[મણુ-તિરિણુપુવ્વિ-] મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્ય્યાનુપૂર્વી, [-વિડવઢ-] વૈક્રિયાષ્ટક, [-દુહગ-] દૌર્ભાગ્યનામકર્મ [-અણાજ્જદુગ-] અનાદેયદ્વિક [સતરછેઓ] એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો છેદ થાય એટલે [દોસે] દેશવિરતિગુણસ્થાનકે [સગસીઈ] સત્યાશી પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [તિરિગઈ-આડ-નિ-ડજ્જોય-તિકસાયા] તિર્યંગતિ, તિર્ય્યાયુષ, નીચગોત્ર, ઉદ્યોત-નામકર્મ અને ત્રીજા ચાર કલાઓ—(એનો વિચ્છેદ થાય).

વિવેચન:—મિશ્રશુભ્રસ્થાનકે તિર્થયાનુપૂર્વી, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય હોતો નથી, અને નરકાનુપૂર્વી તો સામ્બાદનશુભ્રસ્થાનકે વિચ્છિન્ન થયેલી છે, તેથી અહિં ત્રણ આનુપૂર્વી ગ્રહણ કરવી પણ તેનો ઉદય મિશ્રદષ્ટિને હોતો નથી, કારણ કે મિશ્રદષ્ટિ કાલ કરતો નથી, તેથી સામ્બાદનશુભ્રસ્થાનકે વિચ્છેદ થયેલી પૂર્વોક્ત નવ પ્રકૃતિઓ અને આનુપૂર્વીત્રિકને બાદ કરતાં શેષ નવ્વાણુ પ્રકૃતિઓ રહે, અને ત્યાં મિશ્રમોહનીયનો ઉદય હોવાથી તેનો પ્રક્ષેપ કરતા મિશ્રશુભ્રસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણ પાત્ર, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય બાવીશ, આયુષ ચાર, નામકર્મ એકાવન, ગોત્રકર્મ બે અને અન્તરાયકર્મ પાત્ર-સર્વ મળીને સો પ્રકૃતિઓ હોય છે.

હવે મિશ્રશુભ્રસ્થાનકે મિશ્રમોહનીયનો વિચ્છેદ થાય, અને સમ્યક્ત્વમોહનીય અને ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદય હોવાથી તેનો પ્રક્ષેપ કરીએ એટલે અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુભ્રસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણ પાત્ર, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય બાવીશ, આયુષ ચાર, નામકર્મ પચાવન, ગોત્રકર્મ બે અને અન્તરાયકર્મ પાત્ર-સર્વ મળીને એકસો ચાર પ્રકૃતિઓ ઉદયમા હોય છે હવે ત્યાં બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણુ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્થયાનુપૂર્વી વૈક્રિયાદક-વૈક્રિયશરીર, વૈક્રિયઅંગોપાગ, દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, દેવાયુ, નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી અને નરકાયુષ-દૌર્ભાગ્યનામકર્મ, અનાદેયદ્વિક-અનાદેય અને અથશ કીર્તિ-એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિશુભ્રસ્થાનકે ઉદયમા વિચ્છેદ

થાય છે, એટલે દેશવિરતિગુણુસ્થાનકે સત્યાશી પ્રકૃતિઓ હોય. કેમકે જ્યાંસુધી બીજા કપાયનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ ન થાય. જેણે પૂર્વે દેશવિરત્યાદિ પ્રાપ્ત કરેલ છે, તેને પણ બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાયના ઉદયનો સંભવ નથી, માટે દેશવિરત્યાદિ ગુણુસ્થાનકે તેના ઉદયનો અભાવ હોય છે. મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્થ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય પરભવ જતાં પ્રથમના ત્રણ સમયે અન્તરાલગતિમાં હોય છે. મનુષ્ય અને તિર્થચને આઠ વર્ષની ઉમ્મર બાદ દેશવિરત્યાદિ ગુણુસ્થાનકેનો સંભવ છે. માટે તેને મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્થ્યાનુપૂર્વીનો સંભવ નથી. દેવત્રિક અને નરકત્રિકનો ઉદય દેવો અને નારકોનેજ હોય છે, અને તેઓમાં દેશવિરત્યાદિ ગુણુસ્થાનકે હોતા નથી. વૈકિયશરીર અને વૈકિયઅગોપાંગનો ઉદય દેવ અને નારકોને ભવપ્રત્યયિક હોય છે. યદ્યપિ તિર્થચ અને મનુષ્યને વૈકિયશરીર ગુણુનિમિત્તક હોય છે, પરંતુ અહિં ભવનિમિત્તક વૈકિયશરીર અને વૈકિયનામકર્મની વિવક્ષા હોવાથી દેશવિરત્યાદિ ગુણુસ્થાનકે તેના ઉદયની પૂર્વાચાર્યોએ વિવક્ષા કરી નથી. હૌર્ભાગ્ય, અનાદેય અને અપયશકીર્તિ-એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ દેશવિરત્યાદિ ગુણુસ્થાનકે વિરતિના સદ્ભાવથી ઉદયમાં હોતી નથી, માટે એ પ્રકૃતિઓ અવિરતિસમ્યગ્દિગુણુસ્થાનકે વિચ્છિન્ન થયેલી જાણવી; એટલે દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય અઢાર, આયુષ બે, નામકર્મ ચુમ્માલીશ, ગોત્રકર્મ બે અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને સત્યાશી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે

હવે ત્યાં તિર્યચગતિ, તિર્યચાચુષ, નીચગોત્ર, ઉદ્યોત-
નામ કર્મ અને ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાયનો ઉદયવિગ્રહેદ
થાય, કારણ કે તિર્યચગતિ, તિર્યચાચુષ અને ઉદ્યોતનામકર્મ
એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉદય તો તિર્યચગતિમાં હોય છે, અને
તેઓને પહેલેથી પાંચ શુણ્ણસ્થાનકોનો સંભવ છે; માટે ઉપ-
રના શુણ્ણસ્થાનકે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયનો અભાવ છે, નીચ-
ગોત્રનો ઉદય તિર્યચગતિમાં સ્વભાવથી અવશ્ય હોય છે,
માટે દેશવિરતિ તિર્યચોને પણ નીચગોત્રનો ઉદય જાણવો
મનુષ્યને દેશવિરત્યાદિ શુણ્ણસ્થાનકે વિરતિશુણ્ણ પ્રગટ
થવાથી તે નિમિત્તે ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય થાય છે, પણ નીચ-
ગોત્રનો ઉદય હોતો નથી ત્રીજા કપાયના ઉદયથી દેશવિરતિ
પ્રાપ્ત થાય પણ સર્વવિરતિ ચારિત્રનો લાભ ન ધાય, માટે
આગાના શુણ્ણસ્થાનકે ત્રીજા કપાયનો ઉદય ન હોય.

યદપિ ઉત્તર વૈકિંચશરીર કરતાં સાધુને અને દેવોને
ઉદ્યોતનામ કર્મનો ઉદય છે, તેથી તેનો ઉદય પ્રમ-
ત્તાદિ શુણ્ણસ્થાનકે સંભવિત છે, પરંતુ તે લગ્નિધપ્રયુક્ત હોવાથી
તેની અહિં વિવક્ષા કરી નથી. માત્ર તિર્યચોને સ્વાભાવિક
(ઉત્તર વૈકિંચ શિવાય) ઉદ્યોતનામનો ઉદય હોય છે તે અહિં
વિવક્ષિત છે.

હવે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે ઉદયને આશ્રયી
કેટલી પ્રકૃતિઓ હોય તે જણાવે છે:—

અદૃચ્છેઓ ઇગસી પમત્તિ આહાર જુગલપક્ષેવા ।

ચીળાતિગા-હારગદુગચ્છેઓ છસયારિ અપમત્તે ॥૧૭॥

[અદૃષ્ટચેદ પક્ષાશીતિઃ પ્રમત્તે, આદારયુગલપક્ષેપાત્ ।

સ્ત્યાનાધિકા-દારકદ્વિકચ્છેદઃ પદસપ્તતિરમમત્તે ॥૧૭॥]

અર્થઃ—[અદૃષ્ટચેતો] આઠ પ્રકૃતિઓનો છેદ થાય એટલે [પમત્તિ] પ્રમત્તશુણ્વસ્થાનકે [રગસી] એકાશી પ્રકૃતિઓ હોય. કારણ કે ત્યાં [આદારયુગલપક્ષેપા] આદારકદ્વિકનો પ્રક્ષેપ થાય, ત્યાં [ધીણતિગા-દારગદુગચ્છેતો] ધીણુદ્ધિત્રિક અને આદારકદ્વિકનો છેદ થાય તેથી [અપમત્તે] અપ્રમત્તશુણ્વસ્થાનકે [હસયરિ] છાંતેર પ્રકૃતિઓ હોય.

વિવેચનઃ—દેશવિરતિ શુણ્વસ્થાનકે પૂર્વે કહેલી સત્યાશી પ્રકૃતિઓમાંથી તિર્યચગતિ, તિર્યચાચુષ, નીચગોત્ર, ઉદ્યોતનામ અને ત્રીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કપાય—એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિન્નહેદ થાય એટલે યોગણુએ શી પ્રકૃતિઓ બાકી રહે, તેમાં આદારકશરીરનામ અને આદારક અગોપાંગનામનો પ્રક્ષેપ કરતા એકાશી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં પ્રમત્તસયત શુણ્વસ્થાનકે હોય, કારણ કે આદારકલ્પિત્રાપ્રાપ્તિને આદારકશરીર કરતાં આદારકશરીરનામ અને આદારકઅગોપાંગનામનો ઉદય હોય છે. અને તે લ્પિત્રનો ઉપયોગ કરતા તેની ઉત્સુકતાના કારણે તેને તે વખતે પ્રમાદ હોવાથી પ્રમત્તશુણ્વસ્થાનકે હોય છે. તેથી જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય ચૌદ, આચુષ એક, નામકર્મ સુમાલીશ, ગોત્રકર્મ એક અને અન્તરાયકર્મ પાંચ—સર્વ મળીને પ્રમત્તસયતશુણ્વસ્થાનકે એકાશી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે

ત્યાં ધીણુદ્ધિત્રિક—ધીણુદ્ધિ, નિદ્રાનિદ્રા અને અચલાપ્રમત્ત; તથા આદારકશરીરનામ અને આદારકઅગોપાંગનામ—એ

પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિરોધ થાય. એટલે છાંતેર પ્રકૃતિઓ અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે હોય, કારણ કે થીલુદ્ધિત્રિકનો ઉદય પ્રમાદરૂપ હોવાથી અને આત્મિક વિશુદ્ધિનો ષાધક હોવાથી અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે હોતો નથી, તેમજ આહારક શરીર કરતાં ઔત્સુક્યના વશથી અવશ્ય પ્રમાદાધીન થાય છે, માટે તે વળતે તેને આહારકદ્વિકનો ઉદય હોય છે, અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે વિશુદ્ધિ હોવાથી આહારકલગ્નિધનો ઉપ-યોગ કરતો નથી, માટે તેને ત્યાં આહારકદ્વિકના ઉદયનો સંભવ નથી પરંતુ પ્રમત્તયતિ આહારક શરીર કરી પછી તરતજ વિશુદ્ધિના સામર્થ્યથી અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે તેને થોડો કાલ આહારક દ્વિકના ઉદયનો સંભવ છે, પરંતુ પ્રાચીન આચાર્યોએ તે થોડો કાલ માટે હોવાથી કે ખીલા ઢાંઠ કારણે તેની વિવક્ષા કરી નથી. તેથી અપ્રમત્ત-ગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય બે, મોહનીય ચૌદ, આયુષ એક, નામકર્મ બેતાલીશ, ગોત્રકર્મ એક અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને ઉદયમાં છાંતેર પ્રકૃતિઓ હોય છે.

અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, સૂક્ષ્મસપરાય અને ઉપ-શાન્તમોહગુણસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય, તથા કેટલી પ્રકૃતિઓનો વિરોધ થાય તે જણાવે છે:—

સમ્મત્તં-તિમસઘયણતિયગચ્છેઓ વિસત્તરિ અપુન્ને ।

દાસાઙ્છવંતો છસદ્ધિ અનિયદ્ધિ વેયતિગં ॥ ૧૮ ॥

સંજલણતિગં છચ્છેઓ સદ્ધિ સુદ્ધમંમિ તુરિયલોભંતો ।

ઉવસંતગુણે ગુણસદ્ધિ, રિસહ-નારાયદુગંતો ॥ ૧૯ ॥

[સમ્યક્ત્વાન્તિમસદ્દનનત્રિકચ્છેદો દ્વાસતતિરપૂર્વે ।

દાસ્યાદિપટ્કાન્તઃ પદસપ્તતિરનિવૃત્તૌ, ઘેદત્રિકમ્ ॥ ૧૮ ॥

[સજ્વલનત્રિક ષટ્છેદ પષ્ટિ સૂક્ષ્મે, તુર્યલોભાન્ત ।

ઉપશાન્તગુણે ઇકોનપષ્ટિ, ઋપમ-નારાચત્રિકાન્ત ॥ ૧૯ ॥]

અર્થ.—[સમ્યક્ત્વ-તિમસઘયણતિયગચ્છેદો] સમ્યક્ત્વ-મોહનીય અને અન્તિમ-છેદો ત્રણ સઘયણનો વિચ્છેદ થાય એટલે [અપુચ્ચે] અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે [વિસત્તરિ] બહોંતેર પ્રકૃતિઓ હોય ત્યાં [દાસાદ્યક્રમતો] દાસ્યાદિ ૭ પ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થાય, એટલે [અનિયદ્વિ] અનિવૃત્તિ-ગુણસ્થાનકે [છસદ્વિ] છાસઠ પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [વિચતિર્ગં] ત્રણવેદ અને [સજ્વલનતિગ] સંબલનત્રિક-કોન, માન અને માયા એ [છચ્છેદો] ૭ પ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થાય એટલે [સુહુમમિ] સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે [સદ્વિ] સાઠ પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [તુરિયલોભંતો] ચોથા સંબલન લોભનો વિચ્છેદ થાય, તેથી [ઉચસત્તગુણે] ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકે [ગુણસદ્વિ] આગણસાઠ પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [રિસદ-નારાચદુગમતો] ઋપભનારાય અને નારાય-એ એ સઘયણનો અન્ત-વિચ્છેદ થાય

વિવેચન — સમ્યક્ત્વમોહનીય, અર્ધનારાયનામ, કીલિ કાનામ અને સેવાર્તનામ—એ ચાર પ્રકૃતિઓનો અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ઉદયમાથી વિચ્છેદ થાય, કારણ કે જોણે સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ક્ષય અથવા ઉપશમ કર્યો હોય તે અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકે ક્ષપકગ્રેણિ અથવા ઉપશમગ્રેણિ કંઈ છે, માટે આગળના ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોતો નથી, છેલ્લા ત્રણ સઘયણવાળાને તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ નહિ હોવાથી ગ્રેણિ કરતા નથી, તેથી આગળના ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય

હોતો નથી. માટે પૂર્વોક્ત છોંતેર પ્રકૃતિઓમાંથી એ ચાર પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં અપૂર્વકરણ શુણ્ણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય બે, મોહનીય તેર, આયુષ એક, નામકર્મ ઓગણચાલીસ, જોત્રકર્મ એક અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને બહોંતેર પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

ત્યા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, લાય અને બ્રુશ્પસા-એ છ પ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થાય, કારણ કે હાસ્યાદિ પદ્ક સંકલે-શરૂપ હોવાથી અને ઉપરના શુણ્ણસ્થાનકોમાં અન્યન્ત વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી ઉદયમાં હોતા નથી, માટે અપૂર્વકરણે તેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય, એટલે અનિવૃત્તિશુણ્ણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય બે, મોહનીય સાત, આયુષ એક, નામકર્મ ઓગણચાલીસ, જોત્ર એક અને અન્તરાય પાંચ-સર્વ મળીને છાસઠ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં રહે છે.

પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, સંબલન ક્રોધ, માન અને માયા-એ છ પ્રકૃતિઓનો અનિવૃત્તિગાદરશુણ્ણસ્થાનકે વિચ્છેદ થાય; જો સ્ત્રીવેદે શ્રેણિનો આરંભ કરે તો પ્રથમ સ્ત્રીવેદનો ઉદય વિચ્છેદ થાય, ત્યાર પછી અનુક્રમે પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ અને સંબલનત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ થાય જો પુરુષવેદે શ્રેણિ માંડે તો પ્રથમ પુરુષવેદ, અને ત્યાર પછી અનુક્રમે સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ અને સંબલનત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ થાય. જો નપુંસકવેદે શ્રેણિ માંડે તો અનુક્રમે નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, અને સંબલનત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ થાય.

પૂર્વોક્ત છાસઠ પ્રકૃતિઓમાંથી આ છ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં સૂક્ષ્મસંપરાયશુણ્ધસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય બે, મોહનીય એક, આયુષ એક, નામકર્મઃ ઓગણ-ચાળીસ, ગોત્ર એક, અને અન્તરાય પાંચ—સર્વ મળીને સાઠ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયને અન્તે સંજ્વલન લોભનો વિચ્છેદ થાય એટલે ઉપશાંતમોહ શુણ્ધસ્થાનકે ઉદયમાં ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

ત્યાં ઋષભનારાય અને નારાયણસંઘયણ—એ પ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થાય છે, કારણ કે પ્રથમ વજ્રઋષભનારાય સંઘ-યણવડેજ ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર ચઢી રાકાય છે, માટે ક્ષીણમોહાદિ શુણ્ધસ્થાનકે એ બે સંઘયણ ઉદયમાં હોતા નથી, અને ઉપશાંતશ્રેણિ તો પ્રથમના ત્રણ સંઘયણવડે આરંભાય છે. માટે ઓગણસાઠમાંથી પૂર્વોક્ત બે પ્રકૃતિ બાદ કરતાં ક્ષીણ-મોહ શુણ્ધસ્થાનકે સત્તાવન પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

ક્ષીણમોહ અને સયોગીકેવલી શુણ્ધસ્થાનકે ઉદયમાં કેટલી પ્રકૃતિઓ હોય તે જણાવે છે:—

સગવન્ન સ્વીણદુચરિમિ નિદ્દુગંતો અ ચરિમિ પળવન્ના ।

નાળં—તરાય—દંસણચણ્ણેઓ સજોગિ વાયાલા ॥૨૦॥

[સપ્તપંચાશત્ ક્ષીણદ્વિચરમે નિદ્રાદ્વિકાન્તઞ્ચ ચરમે પચપંચાશત્ જ્ઞાનાન્તરાય—દર્શનચતુષ્કચ્છેદ સયોગિનિ દ્વિચત્વારિંશત્ ॥૨૦]

અર્થ:—[સગવન્ન] સત્તાવન પ્રકૃતિઓ [સ્વીણદુચરિમિ] ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયે હોય, ત્યાં [નિદ્દુગંતો અ] નિદ્રાદિકનો વિચ્છેદ થાય, એટલે [ચરિમિ] છેડા સમયે [પળવન્ના]

પંચાવન પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [નાળ-તરાય-દંસણચડછેઓ] જ્ઞાનાવરણ, અન્તરાયકર્મ અને દર્શનાવરણચતુષ્કનો છે થાય, એટલે [સજોગિ] સયોગીકૃત્વલિગુણસ્થાનકે [વાયાલા] બહેંતાલીશ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.

વિવેચન:—ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના છેલ્લા બે સમય બાકી હોય ત્યાં સુધી પૂર્વોક્ત સત્તાવત્ર પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. ત્યાં નિદ્રા અને પ્રચલા-એ બે પ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થાય એટલે તેના છેલ્લા સમયે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ ચાર, વેદનીય બે, આયુષ એક, નામકર્મ સાડત્રીશ, ગોત્ર-કર્મ એક અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને પંચાવન પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે કેાઇ આચાર્ય એમ માને છે કે, " નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકે ઉદય-વિચ્છેદ થાય છે, કેમકે પાંચે નિદ્રાનો ઉદય ઘોલના પરિણામથી થાય છે, અને ક્ષપક અતિવિશુદ્ધ હોવાથી તેને નિદ્રાના ઉદયનો સંભવ નથી, પણ ઉપશમક તેટલો વિશુદ્ધ નહિ હોવાથી તેને નિદ્રાદિકના ઉદયનો સંભવ છે.

ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકને ચરમ સમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણ, પાંચ અન્તરાય, અને ચાર દર્શનાવરણ-એ ચૌદ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં એકતાલીશ પ્રકૃતિઓ બાકી રહે, તેમાં તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય હોવાથી તેને મેળવતા સયોગી-કૃત્વલિગુણસ્થાને વેદનીય બે આયુષ એક, નામકર્મ સાડત્રીશ, ગોત્રકર્મ એક-સર્વ મળીને બેંતાલીશ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

હવે સયોગી ગુણસ્થાનકે અને અયોગી ગુણસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય તે બતાવે છે:—

તિત્થુદયા ડરલા-થિર-લગદુગ-પરિત્તતિગ-છસંઠાણા ।

અગુલ્લધુ-વન્નચડ-નિમિણ-તેય-કમ્મા-ઈસંઘયણં ॥૨૧॥

દૂસર-સૂસર-સાયા-સાપ્પયરં ચ તીસવુચ્છેઓ ।

વારસ અજોગિ સુભગા-ઈજ્જ-જસ-ન્નયરવેયણિયં ॥૨૨॥

તસતિગ-પર્ણિદિ-મણુઆડ-ગઈ-જિણુચંતિ-ચરમસમયંતો ।

[, તીર્થોદયાદ ડદારા-સ્થિર-લગતિદ્વિક-પ્રત્યેકત્રિક-પદ
સંસ્થાનાનિ ।

અગુલ્લધુ-ધર્ણચતુષ્ક-નિર્માણ-તૈજસ-કર્મા-દિસંહનનમ્ ॥૨૧॥]

[દુઃસ્વર-સુસ્વર-સાતા-સાતૈકતરં ત્રિશલ્લુપ્પેદઃ ।

બ્રાદશ અયોગિણિ સુભગા-દેય-વશોઽન્યતરવેદનીયમ્ ॥૨૨॥]

[પ્રસત્રિક-પશ્વેન્દ્રિય-મનુજાયુર્ગતિ-મિનોચ્ચમિતિ ચરમસ-
મયાન્તઃ ।

અર્થઃ—[તિત્થુદયા] તીર્થકર નામકર્મના ઉદય હોવાથી સયોગી ગુણસ્થાનકે ખેંતાલીશ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. [ડરલા-થિર-લગદુગ-] ઔદારિકદ્વિક, અસ્થિરદ્વિક અને ખગતિદ્વિક, [પરિત્તતિગ-છસંઠાણા] પ્રત્યેકત્રિક અને છ સંસ્થાનાં, [અગુલ્લધુ-વન્નચડ] અગુલ્લધુચતુષ્ક, વલ્લુચતુષ્ક, [નિમિણ-તેય-કમ્મા-ઈસંઘયણં] નિર્માણનામ તૈજસનામ, કાર્મણનામ અને પ્રથમ વજ્રકલ્પણનારાય સંઘયણ—

[વૂસર-સૂસર-સાયા-સાપ્પયરં ચ] દુઃસ્વરનામ, સુસ્વરનામ, સાતા કે અસાતામાંથી એક વેદનીય—એ પ્રમાણે [તીસવુચ્છેઓ] ત્રીશ પ્રકૃતિઓના ઉદયવિચ્છેદ થાય, એટલે [વારસ] બાર પ્રકૃતિઓ [અજોગિ] અયોગિગુણસ્થાનકે હોય. ત્યાં [સુભગા-ઈજ્જ-જસ-ન્નયરવેયણિયં] સૌભાગ્યનામ, આદિયનામ, વશનામ, અને સાતા કે અસાતામાંથી કોઈ એક વેદનીય—

[તત્સતિગ-પર્ણિદિ] ત્રસત્રિક, પંચેન્દ્રિયગતિ [મણુઆ-
જ-ગદ્-જિણુચંતિ] મનુષ્યાયુષ, મનુષ્યગતિ, જિનનામ,
ઉચ્ચગોત્ર-એ, પ્રમાણે એ બાર પ્રકૃતિઓનો [ચરમસમયતો]
અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે વિચ્છેદ થાય.

વિવેચન:—ક્ષીણુમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે
પચાવન પ્રકૃતિઓ હોય, તેમાંથી પાંચ જ્ઞાનાવરણ, પાંચ
અન્તરાય અને ચાર દર્શનાવરણનો વિચ્છેદ થવાથી એકતા-
ળીશ પ્રકૃતિઓ બાકી રહે. તેમાં ત્યાં તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય
હોવાથી તેનો પ્રક્ષેપ કરીએ એટલે સયોગીગુણસ્થાનકે ઉદ-
યમાં બેતાલીશ પ્રકૃતિઓ હોય, કેમકે સયોગી અને અયોગી
ગુણસ્થાનકે તીર્થંકર નામનો ઉદય હોય છે. “જેના ઉદયવડે
ત્રિભુવનને પૂજ્ય હોય તે તીર્થંકર નામકર્મ, તેનો વિપાક
કેવલજ્ઞાનીને હોય છે.”

સયોગીકેવલિ ગુણસ્થાનકને છેલ્લે સમયે (ઔદારિક
દ્વિક) ઔદારિકશરીરનામ, ઔદારિકઅગોપાંગનામ, (અ-
સ્થિરદ્વિક) અસ્થિરનામ અશુભનામ, શુભવિદ્વાયોગતિનામ,
અશુભવિદ્વાયોગતિનામ (પ્રત્યેકત્રિક) પ્રત્યેકનામ, સ્થિરનામ,
શુભનામ; (છ સંસ્થાન) સમચતુરસ, ન્યથોષપરિમંડલ,
સાદિ, વામન, કુખ્જ, હુંડક, (અશુરુલ્લધુચતુષ્ક) અશુરુલ્લધુ,
પરાધાત, ઉપધાત, આસોચ્છ્રાસનામ, (વર્ણચતુષ્ક) વર્ણ, ગન્ધ,
રસ અને સ્પર્શનામ, નિર્માણુનામ, તૈજસ, કાર્મણુ અને પ્રથમ
વજ્રઋષભનારાયસંહનન. (૨૧) દુઃસ્વરનામ, સુસ્વરનામ,
સાતા અને આશાતાવેદનીયમાંથી એક વેદનીય—એ પ્રમાણે
ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો સયોગીકેવલિગુણસ્થાનકને છેલ્લે સમયે

ઉદયને આશ્રયી વિચ્છેદ થાય છે.-તેમાં જે સાતા કે અસાતા વેદનીય કે જેનો ઉદય અયોગી કેવલીને થવાનો નથી, તે સ-યોગીકેવલી શુભસ્થાનકના છેલ્લા સમયે ઉદયમાંથી વિચ્છિન્ન થાય છે, અને અયોગી શુભસ્થાનકને પ્રથમ સમયે જે વેદનીય ઉદયમાં હોય તે છેલ્લાં સમય સુધી ચાલુ રહે છે. હ્રસ્વર અને સુસ્વરનામ ભાષાપુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃત હોવાથી વચનયોગવાળાને તેનો ઉદય હોય છે, બાકાની પ્રકૃતિઓ શરીરપુદ્ગલવિપાકિની હોવાથી કાયયોગીને જ તેનો ઉદય હોય છે. યોગદ્વારા પુદ્ગલના અહલ, પરિણામ અને અવલંબન થાય છે, અને પુદ્ગલના અહલ કરવાથી એ પૂર્વોક્ત કર્મપ્રકૃતિઓનો પોતપોતાના વિપાકવડે ઉદય થાય છે, અયોગીકેવલીને યોગ નહિ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોતી નથી. પરન્તુ વેદનીય એક, આયુષ એક, નામકર્મ નવ, અને ગોત્રકર્મ એક-સર્વ મળી જીવવિપાકિની બાર પ્રકૃતિઓ અયોગી શુભસ્થાનકે ઉદયમાં હોય છે.

અયોગી શુભસ્થાનકને છેલ્લે સમયે સુભગનામ, આદ્ય નામ, યશઃકીર્તિનામ, સાતા કે અસાતામાંથી એક વેદનીય ત્રસનામ, બાહરનામ, પર્યાપ્તનામ, પચેન્દ્રિયજ્ઞતિનામ, મનુષ્યાયુષ, મનુષ્યગતિ, જિનનામ અને ઉચ્ચગોત્ર એ બાર પ્રકૃતિઓ ઉદયમાંથી વિચ્છિન્ન થાય છે.

ઉદય સમાપ્ત.

ઉદય-ચન્દ્ર.

ક્રમાંક	ગુણસ્થાનોના નામ	મૂલ પ્રકૃતિ	ઉત્તર પ્રકૃતિ	માનાવરણીય	દર્શનાવરણીય	વેદનીય	મોહનીય	આયુષ્ય	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય
૧	ઓષ	૮૧૧૦	૫	૬	૨૦૮	૪૬૭	૨	૫			
૨	મિર્યાત્વ	૮૧૧૭	૫	૬	૨૨૬	૪૬૪	૨	૫			
૩	સાસ્વાદન	૮૧૧૧	૫	૬	૨૨૫	૪૫૯	૨	૫			
૪	મિશ્ર	૮૧૦૦	૫	૬	૨૨૨	૪૫૧	૦	૫			
૫	અવિરત	૮૧૦૪	૫	૬	૨૨૨	૪૫૫	૨	૫			
૬	દેશવિરત	૮ ૮૭	૫	૬	૨૧૮	૦૪૪	૨	૫			
૭	પ્રમત	૮ ૮૧	૫	૬	૨૧૪	૧૪૪	૧	૫			
૮	અપ્રમત	૮ ૭૬	૫	૬	૨૧૪	૧૪૨	૧	૫			
૯	અપૂર્વકરણ	૮ ૭૨	૫	૬	૨૧૩	૧૩૬	૧	૫			
૧૦	અનિવૃત્તિ	૮ ૬૬	૫	૬	૨ ૭	૧૩૬	૧	૫			
૧૧	મુક્તમસપરાય	૮ ૬૦	૫	૬	૨ ૧	૧૩૬	૧	૫			
૧૨	ઉપશાન્તમોહ	૭ ૫૮	૫	૬	૨ ૦	૧૩૬	૧	૫			
૧૩	ક્ષીણમોહ	૭ ૫૭	૫	૬	૨ ૦	૧૩૭	૧	૫			
૧૪	સયોગિકિવલી	૪ ૪૨	૦	૦	૨ ૦	૧૩૮	૧	૦			
૧૫	અયોગિકિવલી	૪ ૧૨	૦	૦	૨ ૦	૧ ૯	૧	૦			

ઉદીરણા.

ઉદઉચ્ચુદીરણા પરમપમત્તાઈસગુણેસુ ॥ ૨૩ ॥

પસા પંચડિતિગુણા વેયણિયા-હારજુગલ-ચીણતિગં ।

મણુયાડ પમત્તંતા અજોગિ અણુદીરગો ભગવં ॥ ૨૪ ॥

ઉદયવદુદીરણા પરમપ્રમત્તાદિત્તમગુણેસુ ॥ ૨૩ ॥]

[પપા પ્રકૃતિત્રિકોના ઘેદનીયા-હારયુગલ-સ્થાનત્રિકમ્ ।

મનુજાયુઃ પ્રમત્તાન્તા અયોગી અનુદીરકો ભગવાન્ ॥૨૪॥]

અર્થ:—[ઉદઉચ્ચુદીરણા] ઉદયની પેઠે ઉદીરણા બાણવી.

[પરં] પરંતુ [અપમત્તાઈમગંગુણેસુ] અપ્રમત્તાઈ સાત શુણ્ણસ્થાનકોને વિષે [પંચડિતિગુણા] ત્રણ પ્રકૃતિ ન્યૂન [પસા] આ પ્રકૃતિઓની [ઉદીરણા] ઉદીરણા બાણવી. [વેયણિયા-હારજુગલ-ચીણતિગં] વેદનીયયુગલ, આહારકયુગલ, સ્થાનત્રિક અને [મણુયાડ] મનુષ્યાયુધના ઉદીરક [પમત્તંતા] પ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનક પર્યન્ત બાણવા [અજોગિ] અયોગી [ભગવં] ભગવાન [અણુદીરગો] ઉદીરણા કરતા નથી.

વિવેચન:—જે શુણ્ણસ્થાનકે જેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તે શુણ્ણસ્થાનકે તેટલી પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા બાણવી. જેમ મિથ્યાદૃષ્ટિશુણ્ણસ્થાનકે એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે અને ઉદીરણા પણ તેટલીજ પ્રકૃતિની હોય છે. એવી રીતે સાસ્વાદનશુણ્ણસ્થાનકે એકસો અગીયાર પ્રકૃતિઓનો ઉદય અને ઉદીરણા બાણવી. મિથ્રશુણ્ણસ્થાનકે સો પ્રકૃતિઓનો ઉદય અને ઉદીરણા હોય છે. અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિશુણ્ણસ્થાનકે એકસો ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉદય તથા ઉદીરણા હોય છે, દેશ-

વિરતિશુભ્રુસ્થાનકે સત્યાશી પ્રકૃતિઓનો ઉદય અને ઉદીરણા હોય છે પ્રમત્તશુભ્રુસ્થાનકે એકાશી પ્રકૃતિઓનો ઉદય અને ઉદીરણા જાણવી. અપ્રમત્તશુભ્રુસ્થાનકે છોતેર પ્રકૃતિઓનો ઉદય અને તહોતેર પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા જાણવી, ઠારણ કે શીશુદ્ધિત્રિક, આહારકદ્ધિક, વેદનીયદ્ધિક અને મનુષ્યાયુષ એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણાને આશ્રયી પ્રમત્તશુભ્રુસ્થાનકે વિચ્છેદ થાય છે. સ્થાનર્દ્ધિત્રિક પ્રમાદરૂપ હોવાથી અપ્રમત્તાદિ શુભ્રુસ્થાનકે તેનો ઉદય નથી, તો તેની ઉદીરણા તો ક્યાંથી હોય ? આહારકશરીર વિકુર્વતો થતિ ઔમુક્ય હોવાથી પ્રમત્તજ હોય છે, માટે અપ્રમત્તાદિને તેનો ઉદય નથી, તો તેની ઉદીરણા ક્યાંથી હોય ? સાતા, અસાતા, અને મનુષ્યાયુષની પ્રમત્ત યોગવડે ઉદીરણા થાય છે, બીજાથી થતી નથી, માટે ઉપરના શુભ્રુસ્થાનકોમાં તેની ઉદીરણા નથી. ઉદયને આશ્રયી પ્રમત્તશુભ્રુસ્થાનકે સ્થાનર્દ્ધિત્રિક, અને આહારકદ્ધિક-એ પાચ પ્રકૃતિઓ વ્યવચ્છિન્ન થાય છે, અને ઉદીરણાને આશ્રયી સ્થાનર્દ્ધિત્રિક, આહારકદ્ધિક, સાતા અને અસાતાવેદનીય તથા મનુષ્યાયુષ-એ આઠ પ્રકૃતિઓ વ્યવચ્છિન્ન થાય છે. માટે ઉદયથી સાતા, અસાતા અને મનુષ્યાયુષ-એ ત્રણ પ્રકૃતિહીન ઉદીરણા જાણવી અપૂર્વકરણ શુભ્રુસ્થાનકે બહોતેરનો ઉદય અને યોગણોસીતેરની ઉદીરણા, અનિવૃત્તિશુભ્રુસ્થાનકે છાસઠનો ઉદય અને ઉદીરણા ત્રેસઠ પ્રકૃતિઓની હોય છે. સૂક્ષ્મસ પરાયશુભ્રુસ્થાનકે ઉદયમાં સાઠ અને ઉદીરણામાં સત્તાવન, ઉપશાન્તમોહશુભ્રુસ્થાનકે ઉદયમાં યોગણસાઠ અને ઉદીરણામાં છપ્પન, ક્ષીણમોહશુભ્રુ-

સ્થાનકે ઉદ્દયમાં સત્તાવન અને ઉદ્દીરણામાં ચોપન, અને સ-
યોગીકેવલીગુણસ્થાનકે ઉદ્દયમાં બેતાલીશ અને ઉદ્દીરણામાં
ઓગણચાલીશ પ્રકૃતિઓ હોય છે. યોગકૃતકરણવિશેષને
ઉદ્દીરણા કહે છે. અયોગી ભગવાન યોગના અભાવથી કેાઇ પણ
કર્મની ઉદ્દીરણા કરતા નથી.

ઉદ્દીરણા સમાપ્ત.

ઉદીરણ-ચન્ન.

ક્રમાંક	શુભસ્થાનોના નામ	મહા પ્રકૃતિ	ઉત્તર પ્રકૃતિ	ગાનાવરણીય	દેશનાવરણીય	વેદનીય	મોહનીય	આક્રમ્ય	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય
૧	જોધ	૮૧૨૨	૫	૬	૨૨૮	૪૬૭	૨	૫			
	મિથ્યાત્વ	૮૧૧૭	૫	૬	૨૨૬	૪૬૪	૨	૫			
૨	સાસ્વાદન	૮૧૧૧	૫	૬	૨૨૫	૪૫૬	૨	૫			
૩	મિથ્ર	૮૧૦૦	૫	૬	૨૨૨	૪૫૧	૨	૫			
૪	અવિરત	૮૧૦૪	૫	૬	૨૨૨	૪૫૫	૨	૫			
૫	દેશવિરત	૮ ૮૭	૫	૬	૨૧૮	૨૪૪	૨	૫			
૬	પ્રમત	૮ ૮૧	૫	૬	૨૧૪	૧૪૪	૧	૫			
૭	અપ્રમત	૬ ૭૩	૫	૬	૦૧૪	૦૪૨	૧	૫			
૮	અપૂર્વકરણ	૬ ૬૯	૫	૬	૦૧૩	૦૩૬	૧	૫			
૯	અનિવૃત્તિગ્રાહર	૬ ૬૩	૫	૬	૦ ૭	૦૩૬	૧	૫			
૧૦	સદ્ગર્ભપરાય	૬ ૫૭	૫	૬	૦ ૧	૦૩૬	૧	૫			
૧૧	ઉપશાન્તગોહ	૫ ૫૬	૫	૬	૦ ૦	૦૩૬	૧	૫			
૧૨	ક્ષીણગોહ	૫ ૫૪	૫	૬	૦ ૦	૦૩૭	૧	૫			
૧૩	સયોગિકેવલી	૨ ૩૬	૦	૦	૦ ૦	૦૩૮	૧	૦			
૧૪	અયોગિકેવલી	૦ ૦	૦	૦	૦ ૦	૦ ૦	૦	૦			

સત્તા.

હવે સત્તાનું સ્વરૂપ બતાવી તેને વિષે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહે છે:—

સત્તા કમ્માણ ઠિઈ વંધાઇલદ્ધઅત્તલાભાણં ।

સંતે અદ્યાલસયં જા ઉવસમુ વિજિણુ વિઅ-તદ્દણ્ણ ॥૨૫॥

[સત્તા કર્મણાં સ્થિતિઃ, વધાદિલઘ્ધાત્મલાભાનામ્ ।

સત્તિ અષ્ટચત્વારિંશ શત યાયદુપશમં વિજિન દ્વિતીય-
તૃતીયયોઃ ॥ ૨૫ ॥]

અર્થ:—[વધાઇલદ્ધઅત્તલાભાણ] બધાદિવડે જેણે

આત્મલાભ-સ્વસ્વરૂપ-કર્મપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા [કમ્માણ]

કર્મોની [ઠિઈ] સ્થિતિ તે [સત્તા] સત્તા. તે [સત્તે]

સત્તાને વિષે [જા ઉવસમુ] ઉપશાન્તમોહુ ગુણસ્થાનક

શુધી [અદ્યાલસય] એકસો અડતાલીશ પ્રકૃતિઓ હોય

છે. પરંતુ [વિઅ-તદ્દણ્ણ] બીજા અને ત્રીજા ગુણસ્થાનકે

[વિજિણુ] જિનનામકર્મની સત્તા હોતી નથી.

વિવેચન:—બધ કે સંક્રમવડે જે કર્મયોગ્ય પુણ્યલોએ

કર્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા કર્મોનું આત્માની સાથે

રહેવું તે સત્તા. તેમાં બન્ધવડે કાર્મણવર્ગણા જ્ઞાનાવરણાદિ

કર્મરૂપે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે, અને સંક્રમવડે અન્ય-

કર્મરૂપે રહેવું કર્મ અન્યકર્મરૂપે થાય છે. બન્ધવડે મૂળથી

જ કર્મની સત્તા શરૂ થાય છે, અને સંક્રમવડે સત્તા બદલાય

છે. એ સત્તામાં જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય

બે, મોહનીય અઠ્યાવીશ, આયુષ ચાર, નામકર્મ ત્રણું

(ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓની પાંચઠ અવાન્તર પ્રકૃતિઓ, આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ, ત્રસદગક અને સ્થાવર દશક), ગોત્રકર્મ જે અને અન્તરાયકર્મ પાંચ-સર્વ મળીને એકમો અડતાલીશ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકથી આરભી ઉપશાન્તમોહ-શુણ્ણસ્થાનક સુધી હોય છે, માત્ર ખીજે સાસ્વાદનશુણ્ણસ્થાનકે અને ત્રીજે મિશ્રશુણ્ણસ્થાનકે જિનનામકર્મની સત્તા હોતી નથી, એટલે ત્યાં એકસો સુડતાલીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે. કોઇ જીવ પૂર્વે નરકાયુષને જાંધીને પછી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામી તીર્થંકરનામનો બધ કરે અને પછી નરકમાં ઉત્પન્ન થતાં સઠ્ઠેશવડે અવસ્થ સમ્યક્ત્વ વમી મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે જાય ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિને પણ તીર્થંકરનામની અન્તર્મુહૂર્તકાળ પર્યન્ત સત્તા હોય. જિનનામકર્મની સત્તાવાળો સ્વભાવથી સાસ્વાદન અને મિશ્રશુણ્ણસ્થાનકે જતો નથી, માટે તેને સત્તામાં એકમો સુડતાલીશ પ્રકૃતિઓ હોય છે. તેવીજ રીતે કોઇ અપ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે આહારકદ્ધિકનો બધ કરી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વશુણ્ણસ્થાનકે જાય ત્યારે ત્યાં આહારકદ્ધિકની પણ સત્તા હોય, તેવી રીતે ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિ ઉપશમસમ્યક્ત્વ વમી મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે જાય ત્યારે તેને પણ સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય સત્તામાં હોય અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને આહારક ચતુષ્ક, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને જિનનામકર્મ સત્તામાં ન હોય. જેણે દર્શનમોહનીય અને અનન્તાનુબન્ધી ચતુષ્કનો ક્ષય કર્યો નથી તેને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિચાદિ શુણ્ણસ્થાનકે એકસો અડતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે.

અહિ ઉપશાન્તમોહશુણ્ણસ્થાનક પર્યન્ત એકસો અડતા-

લીશ પ્રકૃતિઓની સત્તાનું વર્ણન કર્યું. પરંતુ કોઈ જીવ અનન્તાનુબન્ધીની વિસંયોજના કર્યા શિવાય તેમજ નરકાયુષ અને તિર્યચાયુષની સત્તાવાળો ઉપશમશ્રેણિ આરંભતો નથી, તેથી આઠમા શુણ્ણસ્થાનકથી માંડી ઉપશાન્તમોહશુણ્ણસ્થાનક પર્યન્ત એકસો જેંતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય, પણ એકસો અઠતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા ન હોય. કોઈ આચાર્યને મતે અનન્તાનુબન્ધીની વિસંયોજના કર્યા શિવાય દેવાયુષનો બંધ કરી ઉપશમ શ્રેણિ માંડે તો તેમને મતે એકસો જેંતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા ઘટી શકે, પરંતુ એકસો અઠતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા ન ઘટે, છતાં અહિં એકસો અઠતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા કહી તે યોગ્યતાની અપેક્ષાએ જાણવી. ઉપશાન્તમોહશુણ્ણસ્થાનક પર્યન્તવર્તી જીવમાં ચાર અનન્તાંનુબન્ધી કયાય, નરકાયુષ અને તિર્યચાયુષના બન્ધની યોગ્યતા છે, કારણ કે ત્યાંથી ધડીને પૂર્વોક્ત છ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે છે, માટે ત્યાં સુધી યોગ્યતાની અપેક્ષાએ તેને ૧૪૮ પ્રકૃતિઓની સંભવસત્તા કહી છે.

હવે ઉપશમશ્રેણિને આશ્રયી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિ શુણ્ણસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓની સંભાવ સત્તા હોય તે જણાવે છે:—

અપુન્વાઈચરકે અણ-તિરિ-નિરયાજ વિણુ વિયાકસયં ।
સમ્માઈચરસુ સત્તગસ્વયંમિ ઇગચત્તસયમહવા ॥ ૨૬ ॥

[અપૂર્વાદિચતુષ્કે અનન્ત-તિર્યદ્-નિરયાયુષં વિના
ત્રિચત્વારિંશં શતમ્ ।

સમ્યગાદિચતુર્ણં સત્તકક્ષયે ઇકચત્વારિંશં શતમથવા ॥૨૬॥]

અર્થ:—[અહવા] અથવા [અપુવ્વાઢચડક્રે] અપૂર્વકરણાદિ ચાર શુભસ્થાનકે [અણ-તિરિ-નિરચાડ] અનન્તાનુબન્ધીયતુક, તિર્યચાયુષ અને નરકાયુ [વિણ] વિના [ચિયાલસયં] એકસો બેતાલીશ પ્રકૃતિઓ (સત્તામાં) હોય. [સમ્માઢચડસુ] અવિરતિસમ્યગ્નિ આદિ ચાર શુભસ્થાનકોને વિષે [સત્તગલયંમિ] અનન્તાનુબન્ધીયતુક અને દર્શનમોહનીયત્રિક-એ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થવાથી [ઇગચત્તસયં] એકસો એકતાળીશ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

વિવેચન:—પૂર્વે ઉપશાન્તમોહ શુભસ્થાનક સુધી એકસો અડતાલીશ પ્રકૃતિઓ સંભવસત્તા-યોગ્યતાની અપેક્ષાએ કહી, હવે કેટલી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા અથવા સદ્ભાવસત્તા હોય તે અહિં બતાવે છે. અહિં પંચસંશ્રદ્ધને મતે કોઈ પણ જીવ અનન્તાનુબન્ધીની વિસંયોજના-ક્ષય કર્યા શિવાય ઐષ્ટિ આરંભતો નથી, તેમજ નરકાયુષ અને તિર્યચના આયુષની સત્તાવાળો પણ ઉપશમઐષ્ટિ માંડતો નથી. તેથી અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને ઉપશાન્તમોહ-એ ચાર શુભસ્થાનકે એ છ પ્રકૃતિ શિવાય એકસો બેતાલીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે. અને જેઓના મતે અનન્તાનુબન્ધીની વિસંયોજના કર્યા શિવાય તેની ઉપશમના કરી ઉપશમ ઐષ્ટિ માંડે છે તેઓના

૧ વિસંયોજના—જેના પુનઃ બંધનો સંભવ તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થવો તે વિસંયોજના, જેમકે અનન્તાનુબન્ધી કષાયનો ક્ષય કર્યા પછી મિથ્યાત્વનિમિત્તક પુનઃ બંધાય છે. મરિ અનન્તાનુબન્ધીની વિસંયોજના કહેવાય છે. વિસંયોજના માત્ર અનન્તાનુબન્ધી કષાયની થાય છે.

મતે અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટ્યાદિ ચાર શુણ્ણસ્થાનકે ઉપરના જે આયુષ સિવાય એકસો છેંતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે.

અપૂર્વકરણાદિ ચાર શુણ્ણસ્થાનકે અનન્તાનુબન્ધી ચાર કપાય અને ત્રણ દર્શનમોહનીય-એ સાત પ્રકૃતિ-ઓનો ક્ષય કરે તો તેને ૧એકસો એકતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે અને ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જે ઉપશમ-શ્રેણિ માંડે તો તેને અપૂર્વાદિ ચાર શુણ્ણસ્થાનકે નરકાયુષ અને તિર્યચાયુષ શિવાય એકસો ઓગણચાળીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે.

હવે ક્ષપકને આશ્રયી સત્તાનો નિર્દેશ કરે છે.—

સ્વવગં તુ પપ્પ ચત્તુ વિ પળયાલં નરય-તિરિ-સુરાઝ વિના ।
સત્તગ વિણુ અઢત્તીસં જા અનિયટ્ટિપદમમાગો ॥ ૨૭ ॥

[ક્ષપક તુ પ્રાપ્ય ચતુર્થપિ પચચત્વારિંશ નરક-તિર્યગ્-
સુરાયુધિના ।

સત્તક વિના અષ્ટાત્રિંશ યાવદ્ અનિવૃત્તિપ્રથમમાગ ॥ ૨૭ા ॥]

અર્થ:—[સ્વવગ તુ પપ્પ] ક્ષપકને આશ્રયી [ચત્તુ વિ]અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ચાર શુણ્ણસ્થાનકે [નરય-તિરિ-સુરાઝ વિના] નરકાયુષ, તિર્યચાયુષ અને દેવાયુષ વિના [પળયાલ] (એકસો) પીસતાલીશ પ્રકૃતિઓ હોય છે. [સત્તગ વિણુ] દર્શનસપ્તક શિવાય [અઢત્તીસ] (એકસો) આડત્રીશ પ્રકૃતિ [જા અનિયટ્ટિપદમમાગો] અનિવૃત્તિશુણ્ણસ્થાનકના પ્રથમ ભાગ સુધી હોય છે.

૧ આ એકસો એકતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા તદ્દલવ મોક્ષે નહિ જનાર ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે.

વિવેચન:—જેઓ કર્મનો ક્ષય કરી આજ મનુષ્ય ભવમાં મોક્ષે જશે તે ક્ષયક કહેવાય છે. તેને 'દર્શનસપ્તક'નો ક્ષય કર્યા પૂર્વે અવિરતિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ ચાર શુદ્ધસ્થાનકે નરકાયુષ, તિર્યગાયુષ, અને દેવાયુષ વિના એકસો પીસતાલીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, કારણ કે તેને આ મનુષ્યભવમાં બીજા કોઈ પણ આયુષનો બંધ થતો નથી. અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્ક, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિથ્ય-મોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કર્યા બાદ અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકથી માંડીને અનિવૃત્તિ બાદરશુદ્ધસ્થાનકના પ્રથમ ભાગ સુધી એકસો આઠત્રીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે. અર્થાત્ અનિવૃત્તિબાદર શુદ્ધસ્થાનકના અન્તર્મુદૂર્ત કાલના નવ ભાગ કરવા, તેમાં તેના પ્રથમ ભાગ સુધી એકસો આઠત્રીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે.

હવે અનિવૃત્તિબાદરશુદ્ધસ્થાનકના બીજા આઠ ભાગે કેટલી પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય તે જણાવે છે:—

થાવર-તિરિ-નિરયા-યવદુગ-ચીળતિગે-ગ-વિગલ-સાહારં ।
 સોલસઓ દુવીસસયં વિર્યસિ વિય-તિયકસાયંતો ॥ ૨૮ ॥
 તંદ્યાઇસુ ચલદસ-તૈર-વાર-છ-પણ-ચલ-તિદિયસય કમસો ।
 નપુ-ઇતિય-હાસછગ-પુંસ-તુરિયકોહ-મય-માયસઓ ॥ ૨૯ ॥

[સ્થોધર-તિર્યગ્-નિરયા-તપત્તિક-સ્ત્યાનાત્રિકે-ક-વિકલ-
 સાધારણમ્ ।

૧ મોયા શુદ્ધસ્થાનકથી આરંભી સાતમા શુદ્ધસ્થાનક પર્યન્ત દર્શન સપ્તકનો ક્ષય ગાય છે.

પોઢશક્ષયો દ્વાવિંશ શત દ્વિતીયાંશે દ્વિતીય-

તૃતીયકષાયાન્ત. ॥ ૨૮ ॥]

[તૃતીયાદિપુ-ચતુર્દશ-ત્રયોદશ-દ્વાદશ-પદ્-પદ્મ-ચતુસ્ત્રય-ધિકશત કમશઃ ।

નપુસક-હ્રોં હાસ્યપદ્ક-પુસ્-તુર્યક્રોધ-મદ-માયાક્ષયઃ ॥ ૨૯ ॥]

અર્થ — [થાવર-તિરિ-નિરયા-ચયદુગ-] સ્થાવરદ્વિક્ક,
તિર્થગ્દ્વિક્ક, નરકદ્વિક્ક, આતપદ્વિક્ક, [ધીનતિગ-] થીણુદ્વિત્રિક્ક,
[પગ-ધિગલ-સાહાર] એકેન્દ્રિયજાતિનામ, વિકલેન્દ્રિયજાતિ
નામ અને સાધારણનામ-એ [સોલજઓ] સોલ પ્રકૃતિ-
ઓના ક્ષય થાય એટલે [વિયંસિ] (અનિવૃત્તિકરણના)
બીજા ભાગે [દુર્ધાસસયં] એકસો બાવીશ પ્રકૃતિઓ
સત્તામાં હોય ત્યાં [વિચ-તિચકસાયસો] બીજા અને
ત્રીજા કષાયોના અંત થાય.

[નપુ-ઈત્થિ-હાસછગ-પુસ-તુરિય-ક્રોહ-મય-માયજઓ]
નપુ'સકવેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્યપદ્ક, પુરુષવેદ, ચતુર્થ-સંજવલન
ક્રોધ, માન, અને માયાના ક્ષય થાય એટલે [તદયાદસુ]
અનિવૃત્તિકરણના તૃતીયાદિ ભાગોને વિષે [કમસો] અનુ-
ક્રમે [ચડદસ-તેર-ચાર-છ-પણ-ચડ-તિહિયસયં] એકસો-
ચૌદ, એકસો તેર, એકસો બાર, એકસો છ, એકસો પાંચ,
એકસો ચાર અને એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે.

વિવેચનઃ—અનિવૃત્તિગુણસ્થાનકના પ્રથમ ભાગે
એકસો આડત્રીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે. ત્યાં સ્થાવર-
નામ, સૂક્ષ્મનામ, તિર્થચગતિ, તિર્થચાનુપૂર્વી, નરકગતિ, ન-
રકાનુપૂર્વી, *આતપનામ, ઉદ્ધોતનામ, થીણુદ્વિ, નિદ્રાનિદ્રા,

* “આવશ્યક્યૂર્ણિમાં આતપનામ અને ઉદ્ધોતનામને બદલે અ-
પર્યાપ્તનામ અને અશુભવિદ્યાયોગતિનુ ગ્રહણ છે, અને આતપ અને

પ્રચલાપ્રચલા, એકેન્દ્રિયજ્ઞતિ, બેઘન્દ્રિયજ્ઞતિ, તેઘન્દ્રિયજ્ઞતિ, ચક્રિન્દ્રિયજ્ઞતિ અને સાધારણનામ-એ સોળ પ્રકૃતિઓની સત્તા વિચિત્ર થાય એટલે અનિવૃત્તિકરણના બીજા ભાગે એકમે બાવીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યાં બીજા પ્રત્યાખ્યાના વરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય થાય એટલે અનિવૃત્તિકરણના ત્રીજા ભાગે એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં નપુંસકવેદનો ક્ષય થાય એટલે ચોથા ભાગે એકસો તેર પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં સ્ત્રીવેદનો ક્ષય થાય એટલે પાંચમા ભાગે એકસો બાર પ્રકૃતિઓ હોય, હાસ્યપદ્ધતિનો ક્ષય થાય એટલે છઠ્ઠા ભાગે એકસો છ પ્રકૃતિઓ હોય, પુરુષવેદનો ક્ષય થાય એટલે સાતમા ભાગે એકસો પાંચ પ્રકૃતિઓ હોય, સંજ્ઞવલન ક્રોધનો ક્ષય થાય એટલે આઠમા ભાગે એકસો ચાર પ્રકૃતિઓ હોય. સંજ્ઞવલન માનનો ક્ષય થાય એટલે નવમા ભાગે એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ હોય, અને ત્યાં સંજ્ઞવલન માયાનો ક્ષય થાય.

હવે સૂક્ષ્મસંપરાય અને ક્ષીણભોહ શુભસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય તે બતાવે છે:—

સુહુમિ દુસય, લોહંતો સ્ત્રીણદુચરિમેગસજો દુનિદ્રવજો ।

નવનવદ્ ચરમસમણ ચત્તદંસણ-નાણ-વિગ્ધંતો ॥ ૩૦ ॥

[સૂક્ષ્મે મિશ્રત લોભાન્ત ક્ષીણદ્વિચરમે પ્લક્ષત દ્વિનિદ્રાક્ષયઃ ।

નવનવતિદ્વચરમસમયે ચતુર્દર્શન-જ્ઞાન-વિગ્નાન્તઃ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—[સુહુમિ દુસય] સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકે

ઉદ્ભવતો ક્ષય ચૌદમા શુભસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયે યાય છે—”એમ કહેલું છે. જુઓ-પચસંપ્રહ.

એકસો બે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય, ત્યાં [લોહતો] સંબલન લોહનો અંત થાય એટલે [સ્ત્રી-દુચરિમેગસઓ] ક્ષીણમોહ શુણ્ણસ્થાનકના છેલ્લા બે સમય બાકી હોય ત્યારે એકસો એક પ્રકૃતિઓ હોય, ત્યાં [દુનિદ્વચઓ] નિદ્રા અને પ્રચલા એ બે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય, એટલે [ચરમસમયે] ક્ષીણમોહ શુણ્ણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે [નવનવદ્] નવાણું પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય, ત્યાં [ચડદસણ-નાળ-વિગ્ધતો] ચાર દર્શનાવરણ, પાંચ જ્ઞાનાવરણ અને પાંચ અન્તરાયનો ક્ષય થાય

વિવેચન:—અનિવૃત્તિ શુણ્ણસ્થાનકના નવમા ભાગે એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય, તેમાંથી સંબલન માયાનો ક્ષય થાય ત્યારે સૂક્ષ્મસપરાય શુણ્ણસ્થાનકે એકસો બે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય, ત્યાં સંબલન લોહનો ક્ષય થાય ત્યારે ક્ષીણમોહ શુણ્ણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયપર્યન્ત એકસો એક પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય. ત્યાં નિદ્રા અને પ્રચલાનો ક્ષય થાય ત્યારે ક્ષીણમોહ શુણ્ણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે નવાણું પ્રકૃતિઓ હોય. ત્યાં ચાર દર્શનાવરણ, પાંચ જ્ઞાનાવરણ અને પાંચ અન્તરાય—એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય

હવે સયોગી અને અયોગી શુણ્ણસ્થાનકે કેટલી પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય તે બતાવે છે.—

પણસીદ્ધ સજોગિ અજોગિ દુચરિમે દેવ-સ્વગદ્-ગંધદુગં ।
 ફાસદ્-વન્ન-રસ-તણુ-વંધણ-સંઘાયપણ નિમિણં ॥૩૧॥
 સંઘયણ-અધિર-સંઠાણલક અશુરુલ્લુચ્ચ અપજ્જતં ।
 સાયં વા અસાયં વા પરિત્તુ-વંગતિગ-મ્મસર-નિયં ॥૩૨॥

[પદ્માશીતિઃ સયોગિનિ અયોગિનિ દ્વિચરમે દેવ-લગતિ-
ગન્ધદ્વિકમ્ ।
સ્પશાંટક વર્ણ-રસ-તનુ-વધન-સઘાતપદ્ધત્ક નિર્માણમ્ ॥૩૧॥]
[સદ્વતના-સ્થિર-સંસ્થાનપદ્ધત્ક અગુરુલઘુચતુષ્ક અપર્યાતમ્ ।
સાત ઘાડસાત યા પ્રત્યેકો-પાદ્મત્રિકં સુસ્થર-નીચમ્ ॥૩૨॥]

અર્થ — [પદ્માશી સજોગિ] પદ્માશી પ્રકૃતિએ
સયોગીકૃત્વલિગુણસ્થાનકે હોય, [અયોગિ દુષ્ચરમે] અ-
યોગિગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ-છેલ્લા એ સમયને પ્રથમ સમયે
[દેવ-લગતિ-ગંધદુગ] દેવદ્વિક-દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વા, ખગતિ-
દ્વિક-શુભ અને અગુલ વિહાયાગતિ, ગન્ધદ્વિક-સુરસિ અને
અને અમુરસિ, [ફાસદ્ધ] ગુરુ, લઘુ, મૃદુ, ખર (ખરસઠ)
શીત, ઉષ્ણ, સિન્ધુ અને રક્ષ-એ આઠ રપર્શ, [વક્ત-રસ-
તણુ-વધન-સઘાતપણનિમિણ] વર્ણપંચક-કૃષ્ણ, નીલ,
રક્ત, પીત અને શ્વેત, રસપંચક-તિક્ત, કટુ, કષાય,
અમ્લ અને મધુર એ પાંચ રસ, શરીરપંચક-ઔદારિકાદિ
પાંચ શરીર અર્ધનપંચક-ઔદારિકાદિ પાંચ બધન, સંઘા-
તનપંચક-ઔદારિકાદિ પાંચ સંઘાતન, [નિમિણ] નિર્માણનામ.

[સઘયણ-અચિર-સઠાણછક] સહનનપદ્ધ-વજ્રઋપલ-
નારાયાદિ છ સંઘયણ, અસ્થિરપદ્ધ-અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ,
દુસ્વર, અનાદિય અને અપયશ, સંસ્થાનપદ્ધ-સમચતુરસ,
ન્યગ્રાધપરિમંડલ, સાદિ, વામન, કુબ્જ અને હુંડક-એ છ
સંસ્થાન, [અગુરુલઘુચતુ] અગુરુલઘુચતુષ્ક-અગુરુલઘુ,
પરાઘાત, ઉપઘાત અને શ્વેતસોન્ધ્યાસ. [અપજ્ઞતં] અપર્યા-
પનામ [સાય યા અસાય યા] સાત અથવા અશાતાવે-
દનીય, [પરિતુ-લગતિગ] પ્રત્યેકત્રિક-પ્રત્યેક, સ્થિર અને
શુભનામ, ઉપાંગત્રિક-ઔદારિક, વૈકિયે અને આહારક અ-

ગોપાંગ [સુસ્તર-નિય] મુસ્તરનામ અને નીચગોત્ર (એ બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે).

વિવેચન:—ક્ષીણમોહ શુણ્ણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે ચાર દર્શનાવરણ, પાચ જ્ઞાનાવરણ અને પાંચ અતરાય-કર્મ-એ ચૌદ પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય ત્યારે પંચાશી પ્રકૃતિઓ અયોગી શુણ્ણસ્થાનકના છેલ્લા બે સમયના પહેલા સમયે સત્તામાં હોય. ત્યાં દેવદિકાદિ ઉપર કહેલી બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય.

અયોગિશુણ્ણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે કેટલી પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય તે બતાવે છે.—

વિસયરિખઓ ય ચરિમે તેરસ મણુય-તસતિગ-જસાઈજ્ઞં ।
સુમગ-જિણુ-ચ-પણિંદિય-સાયા-સાયેગયરચ્છેઓ ॥૩૩॥
નરઅણુપુન્નિ વિના ઘા વારસ ચરિમસમયંમિ જો રવિવં ।
પત્તો સિદ્ધિં દેવિંદવંદિયં નમહ તં વીરં ॥ ૩૪ ॥

[દ્વાસપ્તતિક્ષયઞ્ચ ચરમે ત્રયોદશ મનુજ-ત્રસત્રિક યશ-આદેયમ્ ।

સુમગ-જિનો-ચ-પણેન્દ્રિય-સાતાસાતૈકતરચ્છેદઃ ॥૩૩॥]

[નરાણુપૂર્ણા યિના ઘા દ્વાદશ ચરમસમયે ય. ક્ષપિત્વા ।

પ્રાપ્તઃ સિદ્ધિં દેવેન્દ્રયન્દિતાં નમત ત વીરમ્ ॥ ૩૪ ॥]

અર્થ:—(અયોગિશુણ્ણસ્થાનકના દ્વિતરમ સમયે) પૂર્વની ગાથામાં કહેલી [વિસયરિખઓ ય] બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય ત્યારે [ચરિમે] છેલ્લા સમયે [તેરસ] તેર પ્રકૃતિઓ હોય, [મણુય-તસ-તિગ-] મનુષ્યત્રિક-મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાણુપૂર્ણ, મનુષ્યાણુપ, ત્રસ, આદરનામ અને પર્થસિનામ. [જસા-ઈજ્ઞ] યશનામ, આદેયનામ [સુમગ-જિણુ-ચ-પાણ-

દિય-] શુભગનામ, જિનનામ, ઉચ્ચગોત્ર, પચેન્દ્રિયજાતિ અને [સાયા-સાપગયર-છેઓ] સાતા અને અસાતામાંથી એકનો ક્ષય થાય.

[નરઅણુપૃષ્ઠિય ઘિણા ઘા] અથવા મનુષ્યાનુપૂર્વી શિવાય [વારસ] ખાર પ્રકૃતિઓનો [ચરિત્તમયામિ] અયોગિશુભસ્થાનકના છેલ્લા સમયે [જો સ્થિત] ક્ષય કરીને [પત્તો તિર્જિ] મોક્ષને પ્રાપ્ત એવા [દોષેદ્યદિય] દેવેન્દ્રવડે વન્દિત [નમહ ત ધીરં] તે મહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર થાએ.

વિવેચન:—પૂર્વોક્ત પચાસી પ્રકૃતિઓમાંથી દેવગત્યાદિ બહોતેર પ્રકૃતિઓનો અયોગી શુભસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયે સત્તામાંથી ક્ષય થાય, એટલે મનુષ્યત્રિક, ત્રસત્રિક, પચેન્દ્રિયજાતિ, યશઃકીર્તિ, આદેયનામ, જિનનામ, અને ઉચ્ચગોત્ર-એ તેર પ્રકૃતિઓ બાકી રહે, તેનો અયોગી શુભસ્થાનકના છેલ્લા સમયે સત્તામાંથી વિરૂદ્ધ થાય.

અથવા અન્ય આચાર્યના મતે મનુષ્યાનુપૂર્વીની સત્તાનો પશુ દ્વિચરમ સમયે વિરૂદ્ધ થાય, કારણ કે તેનો ઉદય નથી, અને ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનું ^૧સ્તિશુક સંક્રમ થતું નથી, તેથી તેના પુણ્યલો છેલ્લા સમય સુધી સત્તામાં હોય છે, અને ભોગવીને તેનો ક્ષય કરે છે. ચારે આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકિની હોવાથી વિશદ્ગતિવડે એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જતાં વચ્ચે

૧ જે પ્રકૃતિઓ એક સમયે સાથેજ વિચ્છિન્ન થવાની છે તેનો તે સમયે સ્તિશુક સંક્રમ વડે ક્ષય ન થાય, પરંતુ પૂર્વના સમયનું કર્મ/પણીના સમયમાં સ્તિશુકસંક્રમવડે મંકાન્ત થાય અને છેલ્લે સમયે તેની સત્તા નષ્ટ થાય.

તેનો ઉદય હોય છે, પણ તે શિવાય તેનો ઉદય હોતો નથી. અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સત્તાનો દ્વિચરમ સમયેજ સ્તિબુદ્ધ સંક્રમવડેજ વિચ્છેદ થાય છે. જો ઉદયવતી પ્રકૃતિ હોય તો વેદી તેનો ક્ષય કરે, પરંતુ અનુદયવતી પ્રકૃતિનો ક્ષય શી રીતે થાય ? માટે અયોગા કેવલી શુણ્ણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયે તહોંતેર અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થાય છે, અને છેલ્લે સમયે ઉદયવતી બાર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે. જો પ્રમાણે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા એવા દેવેન્દ્રવન્દિત (દેવેન્દ્રસૂરિ અથવા દેવના ઇન્દ્રવડે વન્દિત) મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર થાઓ. જો રીતે શ્રન્થકર્તા દેવેન્દ્રસૂરિએ ' દેવેન્દ્રવન્દિત ' એ શ્લોકદ્વારા કર્મસ્તવના કર્તા તરીકે પોતાના નામનું પણ સૂચન કર્યું.

જો પ્રમાણે ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ માતા પિતા સ્વર્ગમાં ગયા ત્યારે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થયેલી જાણી લોકાન્તિક દેવોએ નિવેદિત અભિનિષ્ક્રમણ (દીક્ષા) સમયે સાંપત્સરીક દાનવડે જગતના દારિદ્ર્યસંતાપને દૂર કરા શાતવનમાં જઇ ચારિત્રનો સ્વાકાર કર્યો, અને બાર વર્ષ પર્યન્ત ભયંકર પરિવહ અને ઉપસર્ગોને સહન કરીને શુક્લધ્યાનવડે શુણ્ણસ્થાનકના ક્રમથી સર્વ ધનધાતુ કર્મનો ઉચ્છેદ કરી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ત્યાર પછી સર્વ જગતને સત્ય તત્ત્વનો ઉપદેશ કરી પર્યન્ત સમયે ધ્યાનવડે સર્વ યોગનો શોધ કરી, સર્વ અઘાતીકર્મને ખપાવી નિર્વાણ પામ્યા.

કર્મસ્તવ વિવેચનસહિત સમાપ્ત.

[illegible]

ગુણસ્થાનોને આશ્રયી ૧૪૮ સ્તરપ્રકૃતિઓનું વન્ય, ઉદય,
ઉદીરણા અને સત્તાને દર્શાવનાર ચન્દ્ર.

ક્રમિક સંખ્યા	૧૪૮ સ્તર પ્રકૃતિ- ઓના નામ.	બ-ધયો- અ ગુણ- સ્થાનક.	ઉદયયો- અ ગુણ- સ્થાનક.	ઉદીરણા- યોઅ ગુણ- સ્થાનક.	સત્તાયોઅ ગુણસ્થાનક.
	જ્ઞાનાવરણીય-પ				
૧	૧ મતિજ્ઞાનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૨	૨ કુલજ્ઞાનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૩	૩ અવધિજ્ઞાનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૪	૪ મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૫	૫ કેવલજ્ઞાનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
	દર્શનાવરણીય-છ				
૬	૧ અક્ષુદ્ધર્શનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૭	૨ અઅક્ષુદ્ધર્શનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૮	૩ અવધિદર્શનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૯	૪ કેવલદર્શનાવરણીય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૧૦	૫ નિદ્રા	૭૬	સમયોન આ૦ન્યૂન.	સમયાધિક આ૦ ન્યૂન.	૧ સમય ન્યૂન, ૧૨
	૬ નિદ્રાનિદ્રા		૧૨	૧૨	
૧૧		૨	૬	૬	*૮૪

* નિદ્રાનિદ્રા આદિ દર્શનાવરણકર્મની તથા મોહનીયાદિ કર્મની
પ્રકૃતિઓની સત્તા ક્ષપકશ્રેણિને આશ્રયી અદ્વિતીય છે, પરન્તુ ઉપશમ-
શ્રેણિને આશ્રયી તેઓની અગ્રીઆરમાં ગુણસ્થાનક સુધી સત્તા હોય છે.

૧૨	૭ પ્રચલા	૭૬	સમયોન આનંદન	સમવાધિક આનંદન	૧ સમય નંદન ૧૨
૧૩	૮ પ્રચલાપ્રચલા	૨	૬	૬	૮૬
૧૪	૯ સ્થાનર્થિ	૨	૬	૬	૮૬
	વેદનીય કર્મ-૨				
૧૫	૧ સાતવેદનીય	૧૩	૧૪	૬	૧૪
૧૬	૨ અસાતવેદનીય	૬	૧૪	૬	૧૪
	મોહનીય કર્મ-૨૮				
૧૭	૧ સમ્યક્ત્વમોહનીય	૦	ચોથાથી સાત સુધી	ચોથાથી સાત સુધી	૭
૧૮	૨ મિશ્રમોહનીય	૦	૪ ત્રીજી	૪ ત્રીજી	૭
૧૯	૩ મિથ્યાત્વમોહનીય	૧	૧	૧	૭
૨૦	૪ અનન્તાતુળાધિકોષ	૨	૨	૨	૭
૨૧	૫ " માન	૨	૨	૨	૭
૨૨	૬ " માયા	૨	૨	૨	૭
૨૩	૭ " લોભ	૨	૨	૨	૭
૨૪	૮ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણકોષ	૪	૪	૪	૮૬
૨૫	૯ " માન	૪	૪	૪	૮૬

૨૬	૧૦	"	માયા	૪	૪	૪	૮૬
૨૭	૧૧	"	લોભ	૪	૪	૪	૮૬
૨૮	૧૨	પ્રત્યાખ્યાનાવરણકોષ		૫	૫	૫	૮૬
૨૯	૧૩	"	માન	૫	૫	૫	૮૬
૩૦	૧૪	"	માયા	૫	૫	૫	૮૬
૩૧	૧૫	"	લોભ	૫	૫	૫	૮૬
૩૨	૧૬	સંતવલન કોષ		૮૬	૯	૯	૮૬
૩૩	૧૭	"	માન	૮૬	૯	૯	૮૬
૩૪	૧૮	"	માયા	૮૬	૯	૯	૯
૩૫	૧૯	"	લોભ	૯	૧૦	૧૦	૧૦
૩૬	૨૦	હાસ્ય મોહનીય		૮	૮	૮	૮૬
૩૭	૨૧	રતિ મોહનીય		૮	૮	૮	૮૬
૩૮	૨૨	અરતિ મોહનીય		૬	૮	૮	૮૬
૩૯	૨૩	શોક મોહનીય		૬	૮	૮	૮૬
૪૦	૨૪	ભય મોહનીય		૮	૮	૮	૮૬
૪૧	૨૫	ભ્રુગુપ્ત મોહનીય		૮	૮	૮	૮૬
૪૨	૨૬	પુરુષવેદ		૮૬	૯	૯	૮૬

૪૩	૨૭ સ્ત્રીવેદ	૧	૨	૬	૧૬	૧૮૫
૪૪	૨૮ નપુસકવેદ	૧	૧	૬	૬	૨૬
	આયુઃકર્મ-૪	૧	૧	૧૨		
૪૫	૧ દેવાયુષ	૧	૭	૪	૪	૧૧
૪૬	૨ મનુષ્યાયુષ	૧	૪	૧૪	૬	૧૪
૪૭	૩ તિર્યંચાયુષ		૨	૫	૫	૭
૪૮	૪ નરકાયુષ		૧	૪	૪	૭
	નામકર્મ-૯૩					૧૧૨
૪૯	૧ મનુષ્યગતિ નામકર્મ		૪	૧૪	૧૩	૧૪
૫૦	૨ તિર્યંચગતિ	”	૨	૫	૫	૮
૫૧	૩ દેવગતિ	”	૭	૪	૪	૧૪
૫૨	૪ નરકગતિ	”	૧	૪	૪	૮
૫૩	૫ એકેન્દ્રિયગતિ	”	૧	૨	૨	૮
૫૪	૬ દ્વીન્દ્રિયગતિ	”	૧	૨	૨	૮
૫૫	૭ ત્રીન્દ્રિયગતિ	”	૧	૨	૨	૮
૫૬	૮ ચતુરિન્દ્રિયગતિ	”	૧	૨	૨	૮
૫૭	૯ પંચેન્દ્રિયગતિ	”	૭	૧૪	૧૩	૧૪

૫૮	૧૦ ઔદારિકશરીર	„	૪	૧૩	૧૩	૧૪
૫૯	૧૧ વૈક્રિયશરીર	„	૭૬	૪	૪	૧૪
૬૦	૧૨ આહારકશરીર	„	૭૬મા ગુ. ૦	૬-૭ મુ	૬-૭ મુ	૧૪
૬૧	૧૩ તૈજસશરીર	„	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૬૨	૧૪ કાર્મણ્યશરીર	„	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૬૩	૧૫ ઔદારિકઅંગોપાંગ	„	૪	૧૩	૧૩	૧૪
૬૪	૧૬ વૈક્રિયઅંગોપાંગ	„	૭૬	૪	૪	૧૪
૬૫	૧૭ આહારકઅંગોપાંગ	„	૭૬મા ગુ. ૦	૬-૭ મુ	૬-૭ મુ	૧૪
૬૬	૧૮ ઔદારિકબધન	„	૦	૦	૦	૧૪
૬૭	૧૯ વૈક્રિયબધન	„	૦	૦	૦	૧૪
૬૮	૨૦ આહારકબધન	„	૦	૦	૦	૧૪
૬૯	૨૧ તૈજસબધન	„	૦	૦	૦	૧૪
૭૦	૨૨ કાર્મણ્યબધન	„	૦	૦	૦	૧૪
૭૧	૨૩ ઔદારિકસંધાતન	„	૦	૦	૦	૧૪
૭૨	૨૪ વૈક્રિયસંધાતન	„	૦	૦	૦	૧૪
૭૩	૨૫ આહારકસંધાતન	„	૦	૦	૦	૧૪
૭૪	૨૬ તૈજસસંધાતન	„	૦	૦	૦	૧૪

૭૫	૨૭ કાર્મણુસંધાતન	૦	૦	૦	૧૪ ૫
૭૬	૨૮ વજ્રઋષભનારાય સંહનન	૪	૧૩	૧૩	૧૪ ૫
૭૭	૨૯ ઋષભનારાય	૨	૧૧	૧૧	૧૪
૭૮	૩૦ નારાય	૨	૧૧	૧૧	૧૪
૭૯	૩૧ અર્ધનારાય	૨	૭	૭	૧૪
૮૦	૩૨ કાલિકા	૨	૭	૭	૧૪
૮૧	૩૩ સેવાર્ત	૧	૭	૭	૧૪
૮૨	૩૪ સમયતુરસસ સ્થાન	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૮૩	૩૫ ન્યગ્રોધ પરિમડલ	૨	૧૩	૧૩	૧૪
૮૪	૩૬ સાદિ	૨	૧૩	૧૩	૧૪
૮૫	૩૭ વામન	૨	૧૩	૧૩	૧૪
૮૬	૩૮ કુબ્જ	૨	૧૩	૧૩	૧૪
૮૭	૩૯ હુંડક	૧	૧૩	૧૩	૧૪
૮૮	૪૦ કૃષ્ણવર્ણ-નામકર્મ	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૮૯	૪૧ નીલવર્ણ	"	"	"	"
૯૦	૪૨ લોહિતવર્ણ	"	"	"	"

६१	४३ दारिद्र्यवर्ण	११	३३	११	३१	३३
६२	४४ शुद्धवर्ण	११	३३	११	३१	३३
६३	४५ मुरभिगन्ध	११	३३	११	३१	३३
६४	४६ दुरभिगन्ध	११	३३	११	३१	३३
६५	४७ तिक्ततरस	११	३३	११	३१	३३
६६	४८ कटुतरस	११	३३	११	३१	३३
६७	४९ कषायतरस	११	३३	११	३१	३३
६८	५० अम्लतरस	११	३३	११	३१	३३
६९	५१ मधुरतरस	११	३३	११	३१	३३
१००	५२ कर्कशरपण	११	३३	११	३१	३३
१०१	५३ मृदुरपण	११	३३	११	३१	३३
१०२	५४ शूलरपण	११	३३	११	३१	३३
१०३	५५ लघुरपण	११	३३	११	३१	३३
१०४	५६ शीतरपण	११	३३	११	३१	३३
१०५	५७ उष्णरपण	११	३३	११	३१	३३
१०६	५८ स्निग्धरपण	११	३३	११	३१	३३
१०७	५९ रुक्षरपण	११	३३	११	३१	३३

१०८	६० नरकानुपूर्वी	१	१	१,४-२	१,४-२	१८६
१०९	६१ तिर्य्यानुपूर्वी	२	२	१,२,४-३	१,२,४-३	१८६
११०	६२ मनुष्यानुपूर्वी	४	४	१,२,४-३	१,२,४-३	११४
१११	६३ देवानुपूर्वी	७	७	१,२,४-३	१,२,४-३	११४
११२	६४ शुभविद्यायोगति,	७	७	१३	१३	१४
११३	६५ अशुभविद्यायोगति,	२	२	१३	१३	१४
११४	६६ पराधात	७	७	१३	१३	१४
११५	६७ द्विधृति	७	७	१३	१३	१४
११६	६८ आतप	१	१	१	१	१८६
११७	६९ उद्योत	२	२	५	५	१८६
११८	७० अशुभलक्ष	७	७	१३	१३	१४
११९	७१ तीर्थकर	४	४	१३,१४-२	१३,१४-२	१४
१२०	७२ निर्माज	७	७	१३	१३	१४
१२१	७३ द्विधात	७	७	१३	१३	१४
१२२	७४ त्रस	७	७	१४	१३	१४
१२३	७५ आदर	७	७	१४	१३	१४
१२४	७६ पर्याप्त	७	७	१४	१३	१४

૧૨૫	૭૭ પ્રત્યેક	"	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૧૨૬	૭૮ ચિયર	"	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૧૨૭	૭૯ શુભ	"	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૧૨૮	૮૦ સુખમ	"	૭૬	૧૪	૧૩	૧૪
૧૨૯	૮૧ સુસ્વર	"	૭૬	૧૩	૧૩	૧૪
૧૩૦	૮૨ આદ્ય	"	૭૬	૧૪	૧૩	૧૪
૧૩૧	૮૩ યશઃકીર્તિ	"	૧૦	૧૪	૧૩	૧૪
૧૩૨	૮૪ સ્થાવર	"	૧	૨	૨	૮૬
૧૩૩	૮૫ સૂક્ષ્મ	"	૧	૧	૧	૮૬
૧૩૪	૮૬ અપમાન	"	૧	૧	૧	૧૪
૧૩૫	૮૭ સાધારણ	"	૧	૧	૧	૮૬
૧૩૬	૮૮ અચિયર	"	૬	૧૩	૧૩	૧૪
૧૩૭	૮૯ અશુભ	"	૬	૧૩	૧૩	૧૪
૧૩૮	૯૦ દુર્ભાગ	"	૨	૪	૪	૧૪
૧૩૯	૯૧ દુઃસ્વર	"	૨	૧૩	૧૩	૧૪
૧૪૦	૯૨ અનાદ્ય	"	૨	૪	૪	૧૪
૧૪૧	૯૩ અપશઃકીર્તિ	"	૬	૪	૪	૧૪

ગોત્રકર્મ-૨					
૧૪૨	૧ હિચૈગોત્ર	૧૦	૧૪	૧૩	૧૪
૧૪૩	૨ નીચગોત્ર	૨	૪	૫	૧૪
અન્તરાયકર્મ-૫					
૧૪૪	૧ દાનાન્તરાય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૧૪૫	૨ દાહાન્તરાય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૧૪૬	૩ ભોગાન્તરાય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૧૪૭	૪ ઉપભોગાન્તરાય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨
૧૪૮	૫ વીર્યાન્તરાય	૧૦	૧૨	૧૨	૧૨

द्वितीय कर्मग्रन्थ विवेचन
सहित समाप्त.

બન્ધસ્વામિત્વનામ તૃતીય કર્મગ્રન્થ વિવેચન સાહિત.

પ્રારંભમાં મંગલ અને અભિધેયનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ ગાથા કહે છે —

બન્ધવિહાણવિમુક્તે ચંદિય સિરિવદ્ધમાણજિણચંદં ।

ગંડ્યાઈસુ વુચ્છં સમાસંઝી બંધસામિત્તં ॥ ૧ ॥

[બન્ધવિહાણવિમુક્તં ચંદિત્યા ધીયર્દ્ધમાણજિણચન્દ્રમ્ ।

ગત્યાદિપુ વક્ષ્યે સમાસતો બન્ધસ્વામિત્થમ્ ॥]

અર્થ.—[બન્ધવિહાણવિમુક્તં] કર્મબન્ધના પ્રકારોથી મુક્તાયેલા [સિરિવદ્ધમાણજિણચંદં] શ્રી વર્ધમાનજિનચન્દ્રને [ચંદિય] વાંદીને [ગંડ્યાઈસુ] ગત્યાદિ માર્ગજ્ઞાને વિષે [બંધસામિત્તં] બન્ધસ્વામિત્વ [સમાસંઝી] સંક્ષેપથી [વુચ્છં] કહીશ.

વિવેચન:—ગાથાના પ્રથમાર્ધવર્ટે મંગલ અને દ્વિ-તીયાર્ધવડે અભિધેય કહ્યું છે. અહિં ‘બન્ધસ્વામિત્વ’ તે અભિધેય છે ગત્યાદિ માર્ગજ્ઞાને વિષે રહેલા જીવો કયા શુભસ્થાને કેટલી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બંધના સ્વામી-અધિકારી છે તેને હું સંક્ષેપથી કહીશ.

કર્મપરમાણુઓનો આત્મપ્રદેશની સાથે સંબન્ધ તે બન્ધ; તે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાથ અને યોગ-એ ચાર હેતુઓવડે થાય છે. તે બન્ધના પ્રકૃતિબંધાદિ પ્રકારોથી સર્વથા મુક્તાયેલ, એવા જિનચન્દ્ર-સામાન્ય કેવલજ્ઞાનીમાં ચન્દ્ર સમાન શ્રી-જ્ઞાનાદિલક્ષ્મીયુક્ત, મહાવીર સ્વામીને

નમસ્કાર કરી ગત્યાદિ માર્ગણાને વિષે શુભસ્થાનકોને આ-
શ્રયી બન્ધસ્વામિત્વ-અમુક ગતિ વગેરે માર્ગણામાં કયો જીવ
કયે શુભસ્થાનકે કેટલી ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બન્ધાધિકારી
હોય તે કહીશું. જે ગતિ ઇન્દ્રિય વગેરે દ્વારા જીવની વિચા-
રણા થાય તેને-ગત્યાદિ જીવની અવસ્થાઓને-માર્ગણા કહે છે.

ગઈ ઇન્દિય ય કાણ જોઈ વેઈ કસાય નાણે ય ।

સંજમ દંસણ લેસા ભવ સંમે સંનિ આહારે ॥

અર્થ:-માર્ગણાન મૂલ ચૌદ ભેદ, અને તેના બાસક
અવાન્તર-પેશ ભેદો છે.

૧ ગતિ. ૧ નરકગતિ, ૨ તિર્થંચગતિ, ૩ મનુષ્યગતિ,
અને ૪ દેવગતિ-એ ચાર પ્રકારે ગતિમાર્ગણા છે.

૨ ઇન્દ્રિય. એકેન્દ્રિય, ૨ બેઇન્દ્રિય, ૩ તેઇન્દ્રિય,
૪ ચતુર્ઇન્દ્રિય અને ૫ પાંચેન્દ્રિય-એ પાંચ પ્રકારે ઇન્દ્રિય-
માર્ગણા છે.

૩ કાય. ૧ પૃથિવીકાય, ૨ અગ્નિકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪
વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય અને ૬ વ્રક્ષકાય-એ છ પ્રકારે
કાયમાર્ગણા છે.

૪ યોગ. ૧ સત્યમનોયોગ, ૨ અસત્યમનોયોગ, ૩
સત્યાસત્યમનોયોગ, ૪ અસત્યમૃષામનોયોગ, ૫ સત્યવચન-
યોગ, ૬ અસત્યવચનયોગ, ૭ સત્યાસત્યવચનયોગ, ૮ અસ-
ત્યામૃષાવચનયોગ, ૯ વૈકલ્યક્ષયયોગ, ૧૦ વૈકલ્યમિશ્રક્ષાયયોગ,
૧૧ આહારકક્ષાયયોગ, ૧૨ આહારકમિશ્રક્ષાયયોગ, ૧૩ આહાર-
રિક્તકાયયોગ, ૧૪ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ અને ૧૫ કાર્મણ્યકાય-
યોગ-એ રીતે યોગમાર્ગણાના પંદર ભેદ છે.

૫ વેદ. ૧ સ્ત્રીવેદ, ૨ પુરુષવેદ અને ૩ નપુંસકવેદ—એ ત્રણ પ્રકારે વેદમાર્ગભા છે.

૬ ક્ષયાય ૧ ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા અને ૪ લોભ—એમ ચાર પ્રકારે ક્ષયાયમાર્ગભા છે.

૭ જ્ઞાન. ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ૫ કેવલજ્ઞાન—એ પ્રમાણે જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે છે. જ્ઞાનના અહણ કરવાથી તેના પ્રતિપક્ષી અજ્ઞાનનું પણ અહણ કરવું. તેના ત્રણ પ્રકાર છે—૧ મત્યજ્ઞાન, ૨ શ્રુતાજ્ઞાન અને ૩ વિભાંગજ્ઞાન—એ રીતે જ્ઞાનમાર્ગભાના આઠ પ્રકાર છે.

૮ સંયમ. સંયમ પાંચ પ્રકારે છે—૧ સામાયિક, ૨ હેતોપર્યાપનીય, ૩ પરિહારવિશુદ્ધિ, ૪ સૂક્ષ્મસંપ્રાય અને ૫ યથાખ્યાત. સંયમના અહણથી તેના પ્રતિપક્ષી દેશવિરતિ અને અવિરતિનું પણ અહણ કરવું એ પ્રમાણે સંયમમાર્ગભા સાત પ્રકારે છે.

૯ દર્શન દર્શનમાર્ગભા ચાર પ્રકારે છે—૧ અક્ષુદર્શન, ૨ અઅક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન અને ૪ કેવલદર્શન.

૧૦ લેશ્યા. લેશ્યામાર્ગભા છ પ્રકારે છે—૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેજલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા અને ૬ શુકલલેશ્યા.

૧૧ લઘ્ય તેવા પ્રકારના અનાદિ સ્વભાવથી ત્રિ-દ્વિગમનને યોગ્ય તે લઘ્યજીવ લઘ્યના અહણથી તેના પ્રતિ-પક્ષી અલઘ્યનું પણ અહણ કરવું અલઘ્ય—સિદ્ધિગમનને અયોગ્ય. એમ લઘ્યમાર્ગભા બે પ્રકારે છે.

૧૨. સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વના ત્રણ પ્રકાર છે-૧ ક્ષાયિક, ૨ ક્ષાયોપશમિક અને ૩ ઔપશમિક. સમ્યક્ત્વના અહણુથી તેના પ્રતિપક્ષી મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિથ્રનું પણ અહણુ કરવું. એ રીતે સમ્યક્ત્વમાર્ગણા છ પ્રકારે છે.

૧૩ સંજી. મનોવિજ્ઞાનસહિત તે સંજી, સંજીના અહણુથી તેના પ્રતિપક્ષી અસંજી પણ સૂચિત થાય છે. અસંજી-મનોવિજ્ઞાન સહિત. એ રીતે સંજીમાર્ગણા બે પ્રકારે છે.

૧૪ આહારક. આહાર, લેખાહાર અને પ્રક્ષેપાહાર-માંનો કોઈ પણ પ્રકારનો આહાર કરે તે આહારક. આહારકના અહણુથી તેના પ્રતિપક્ષી અનાહારક પણ અહણુ કરવા. એ પ્રમાણે આહારકમાર્ગણા બે પ્રકારે છે.

અહિં માર્ગણસ્થાનોમાં જ્ઞાનાદિના અહણુ સાથે તેના પ્રતિપક્ષ અજ્ઞાનાદિનું અહણુ અત્યેક માર્ગણાઓમાં સર્વ સાંસારિક છવેનો સમાવેશ કરવા માટે કમું છે.

અહિં ગત્યાદિમાર્ગણાને વિષે બન્ધસ્વામિત્વ કહેવાનું છે, તેમાં બન્ધને આશ્રયી એકસોવીશ પ્રકૃતિઓ વિવક્ષિત છે-જ્ઞાનાવરણની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પાંચ, દર્શનાવરણની નવ, વેદનીયની બે, મોહનીયની અઠવાવીશ, આયુષની ચાર, નામ-કર્મની સડસઠ (પિંડ પ્રકૃતિના પાંચઠ લેહમાંથી વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના વીશ ઉત્તર લેહોનો સામાન્ય ચાર લેહોમાં સમાવેશ કરતા અને બન્ધન અને સંઘાતના દશ લેહોનો શરીરમાં સમાવેશ કરતા પિંડપ્રકૃતિના જોગણુચાલીશ લેહો થાય છે. તસદશક, સ્થાવરદશક અને આઠ અત્યેક પ્રકૃતિઓ અળીને એ રીતે નામકર્મની સડસઠ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ થાય

છે.), ગોત્રકર્મની બે અને અન્તરાયકર્મની પાંચ પ્રકૃતિઓ
અગીને આઠ કર્મની એકસોવીસ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ થાય છે.

સંકેતદ્વારા સક્ષેપથી અનેક પ્રકૃતિઓનો બોધ થવા
માટે અહિં પંચાવન પ્રકૃતિઓનો સંગ્રહ કરે છે:—

જિણ સુર-ચિત્ત્વા-આહારદુ દેવાઽ અ નરય-સુહુમ-વિગલતિગં ।
શર્ગિદિ-થાવરા-યવ-નપુ-મિચ્છં હુંદ-છેવટ્ઠં ॥૨॥

અણ-મજ્ઞા-ગિદ્-સંઘયણ-કુલ્લગ-નિય-શ્તિ-દુહગ-થીણતિગં ।
જ્ઞોય તિરિદુગં તિરિ-નરાઽ નર-વરલદુગ રિસદં ॥ ૩ ॥

[જિનં સુર-ધૈમિયાદારદિક દેવાયુધ નરક-સૂક્ષ્મ-વિકલપ્રિકમ્ ।
એકેન્દ્રિય-સ્થાવરા-તપ-નપુંસક-મિથ્યાત્વં હુંદ-સેવાર્તમ્ ॥]

[અનન્ત-મધ્યાકૃતિ-સહનનં કુલ્લગતિ-નીચ-સ્ત્રી-ધૌર્ભાગ્ય-
સ્થાનપ્રિકમ્ ।

‘ઉદ્યોત તિયંગ્મિક તિયંગ-નગાયુઃ । નર-ઉદારદિક
ઋપમમ્ ॥]

અર્થ:—[જિણ] ૧ જિનનામ, [સુર-ચિત્ત્વા-આહારદુ]
સુરદ્રિક—૨ દેવગતિ, ૩ દેવાનુપૂર્વી, વૈદ્યિક—૪ વૈદ્ય
શરીર અને ૫ વૈદ્ય અગ્રાપાંગ; આહારકદિક—૬ આહારક
શરીર અને ૭ આહારકઅગ્રાપાંગ; [દેવાઽ અ] ૮ દેવાયુધ,
[નરય-સુહુમ-વિગલતિગં] નરકત્રિક—૯ નરકગતિ, ૧૦ નર-
દાનુપૂર્વી અને ૧૧ નરકાયુધ, સૂક્ષ્મત્રિક—૧૨ સૂક્ષ્મનામ,
૧૩ અપર્યાપ્તનામ અને ૧૪ સાધારણનામ; વિકલત્રિક—૧૫
બેધન્દ્રિય, ૧૬ તેષન્દ્રિય અને ૧૭ ચરિન્દ્રિય જાતિ, [શર્ગિદિ
-થાવરા-યવ-નપુ-મિચ્છં] ૧૮ એકેન્દ્રિય નામ, ૧૯ સ્થાવર

નામ, ૨૦ આતપનામ, ૨૧ નપુંસકવેદ, ૨૨ મિધ્યાત્વમોહ-
નીય, [હુંદ-છેવદં] ૨૩ હુંડકંતસ્થાન અને ૨૪ છેવડસંઘયણ.

[અળ-મજ્જા-ગિદ્-મંઘયણચડ] અનન્તાનુબન્ધિત્યતુષ્ક-
૨૫ અનન્તાનુબન્ધી કાંધ, ૨૬ માન, ૨૭ માયા અને ૨૮
લોભ, મધ્યાકૃતિત્યતુષ્ક—૨૯ ન્યથોપપરિમંડલ, ૩૦ સાદિ,
૩૧ વામન અને ૩૨ કુખ્જસંસ્થાન, મધ્યસંઘયણત્યતુષ્ક—
૩૩ ઋપલનારાય, ૩૪ નારાય, ૩૫ અર્ધનારાય અને ૩૬
હીલિકા; [કુમ્ભ-નિચ-ઈત્થિ] ૩૭ કુખગતિ—અશુભવિહા-
યાગતિ; ૩૮ નીચગોત્ર, ૩૯ સ્ત્રીવેદ; [દુહગ-ચીજતિગં] દૌર્ભા-
ગ્યત્રિક—૪૦ દૌર્ભાગ્ય, ૪૧ દુસ્વપ્ન અને ૪૨ અનાદેય; સ્થા-
નર્થિકત્રિક—૪૩ સ્થાનર્થિક, ૪૪ નિદ્રાનિદ્રા અને ૪૫ પ્રચક્ષા-
પ્રચક્ષા; [ઉજ્જોય] ૪૬ ઉદ્યોતનામ, [તિરિદુગં] ૪૭ તિર્યચગતિ
અને ૪૮ તિર્યચાનુપૂર્વી, [તિરિ-નરાડ] ૪૯ તિર્યચાનુપ અને
૫૦ મનુષ્યાનુપ, [નર-ઉરલદુગ] મનુષ્યદ્વિક—૫૧ મનુષ્યગતિ
અને ૫૨ મનુષ્યાનુપૂર્વી; ૫૩ ઔદારિકશરીર અને ૫૪ ઔ-
દારિકઅંગોપાંગ, [રિસહં] ૫૫ વળઋપલનારાયસંહુનન.

વિવેચન:—સંકેતદ્વારા સંક્ષેપથી અનેક પ્રકૃતિઓના
બોધ થવા માટે ઉપર કહેલી પંચાવન પ્રકૃતિઓનો સંબંધ
કર્યો છે; જેમ કે ‘સુરએકોનવિંશતિ’-સુસ્ત્રી માંડીને આતપ
પર્યન્ત ઝોગણીશ પ્રકૃતિઓ.

હવે પ્રથમ નરક ગતિમાર્ગણને આશ્રયી બન્ધનું પ્રતિ-
પાદન કરે છે—

સુરડગુણવીસવજ્જં ડગસડ ઓદ્દેણ વંધર્હિ નિરયા ।

તિત્યં વિના મિચ્છિ સયં સાસણિ નપુચ્ચવિના છનુર્હ ॥ ૪ ॥

[સુરેકોનવિંશતિવર્જ પદ્મશતમોષેન વદ્ધન્તિ નિરયાઃ ।
તીર્થ ધિના મિધ્યાત્યે શતં સાસ્વાદને નપુંસકચતુષ્કં વિના
પણ્ણયાતિઃ]

અર્થઃ—[નિરયા] નારકો [સુરદ્વિગુણવીસવર્જ] સુરદ્વિ-
કાદિ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓ શિવાય [દ્વિગસહસ્ર] એકસો એક
ઉત્તરપ્રકૃતિઓ [ઓદેશ] સામાન્યે [વંધર્હિ] બાંધે છે. [તિર્થ
ધિના] તીર્થકરનામકર્મ શિવાય [સત્ય] સો પ્રકૃતિઓ [મિચ્છિ]
મિધ્યાત્વગુણસ્થાનકે બાંધે છે. અને [સાસણિ] સાસ્વાદનગુણ-
સ્થાનકે [નપુંસકચતુષ્કં] નપુંસકચતુષ્કં વિના [છનુર્હિ] છનુ
પ્રકૃતિઓ બાંધે છે.

વિવેચનઃ—સુરદ્વિક, વૈકલ્પિક, આહારકદ્વિક, દેવાયુષ,
નરકત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને
આત્મ -એ ઓગણીશ પ્રકૃતિ શિવાય એકસો એક પ્રકૃ-
તિઓ નારકો બાંધે-કોઈ પણ ગુણસ્થાનકની વિવક્ષા વિના
સામાન્યતઃ બાંધે છે. કારણ કે નારકો મરીને જ્યાં આ
ઓગણીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે ત્યાં જતા નથી,
કારણ કે નારકો દેવ તથા નરક ગતિમાં ઉપજતા નથી, તેથી
તેને તત્પ્રાયોગ્ય વૈકલ્પિક, નરકત્રિક અને દેવત્રિક-એ આઠ
પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી. તેમજ સૂક્ષ્મનામકર્મનો
ઉદય સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં, અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય અપ-
ર્યાપ્ત તિર્થય અને મનુષ્યમાં, સાધારણનામનો ઉદય સાધારણ
ચતુષ્પતિમાં, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આત્મનામનો ઉદય
એકેન્દ્રિયમાં, અને વિકલત્રિકનો ઉદય ગેષ્ઠન્દ્રિય, તેષ્ઠન્દ્રિય અને
અઊરિન્દ્રિયમાં હોય છે. અને નારકો એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય
અને લગ્નિ અપર્યાપ્ત. મનુષ્ય-તિર્થયમાં ઉપજતા નથી.

તેથી તેને સૂક્ષ્મત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, આત્મ અને વિકલેન્દ્રિય—એ નવ પ્રકૃતિઓ બાંધાતી નથી. તથા આહારકદ્રિકેનો બન્ધ વિશિષ્ટચારિત્રનિમિત્તક થાય છે, અને નારકોને ચારિત્ર હોતું નથી તેથી આહારકદ્રિક પણ બાંધાતું નથી. એ રીતે સુરાદિ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓ શિવાય જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છવીશ, આયુષ બે, નામકર્મ પચાસ, જોત્ર કર્મ બે અને અન્તરાય કર્મ પાંચ—સર્વ મળીને એકસો એક પ્રકૃતિઓ બોધે બાંધે છે.

હવે શુભુસ્થાનક વિશેષની અપેક્ષાએ બન્ધસ્વામિત્વ કહે છે—મિથ્યાત્વશુભુસ્થાનકે તીર્થંકરનામકર્મ ન બાંધાય, કારણ કે તીર્થંકરનામકર્મના બાંધનો હેતુ સમ્યક્ત્વ છે, અને તે મિથ્યાત્વશુભુસ્થાનકે નથી, તેથી એકસો એક પ્રકૃતિઓમાંથી તીર્થંકરનામ બાદ કરતા મિથ્યાત્વ શુભુસ્થાનકે એક પ્રકૃતિઓ બાંધાય.

નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વમોહનીય, હુંડકસંસ્થાન અને સેવાર્ત્તસંહનન—એ ચાર પ્રકૃતિઓ વિના સાસ્વાદન શુભુસ્થાનકે છન્નું પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થાય, કારણ કે નરકત્રિક, જાતિચતુષ્ક, સ્થાવરચતુષ્ક, હુંડકસંસ્થાન, આત્મનામ, છેવડું સંધયણ, નપુંસકવેદ અને મિથ્યાત્વમોહનીય—એ સાળ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ મિથ્યાત્વનિમિત્તક થાય છે, તેમાં નરકત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર નામ અને આત્મનામ—એ ચાર પ્રકૃતિઓને નારકો લવપ્રત્યય બાંધતા નથી, તેથી તેને સુરાદિ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓમાં ગૃહીત કરી ઓષણધમાંથીજ કાઢી નાખી છે. બાકી

રહેલી નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વમોહનીય, હુંડકસંસ્થાન અને છેવટ સંધયણુ—એ ચાર પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વનિમિત્તકે બંધાય છે, અને સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકે મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી માટે ત્યાં બંધાતી નથી, પણ તે શિવાય છનું પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

સામાન્ય નારકોને આશ્રયી મિશ્ર અને અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે તથા વિશેષથી રત્નપ્રભાદિ પૃથિવીના નારકોને આશ્રયી પ્રથમના ચાર શુણ્ણસ્થાનકે અન્યસ્વામિત્વનું કથન—

વિણુ અણછવીસ મીસે, વિસયરિ સમ્મામિ જિણ—નરાડજુયા ।
इय रयणाइसु भंगो, पंकाइसु तित्ययरहीणो ॥ ५ ॥

[વિનાઽઅનન્તપદ્ધિશતિ મિથે દ્વાસપ્તતિઃ સમ્યક્ત્વે જિન-
નરાયુર્યુતા ।

इति रन्नादिषु भंगः, पंकादिषु तीर्थकरहीनः ॥]

અર્થઃ—[મીસે] મિશ્રશુણ્ણસ્થાનકે [વિણુ અણછવીસ] અનન્તાનુબન્ધી આદિ છન્ધીશ પ્રકૃતિઓ શિવાય (સીતેર) પ્રકૃતિઓ બાંધે, તેમાં [જિણ—નરાડજુયા] જિનનામ અને નરાયુપ સહિત કરતા [વિસયરિ] બહોંતેર પ્રકૃતિઓ [સમ્મામિ] અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે બાંધે. [इय] એ પ્રમાણે [रयणाइसु] રત્નપ્રભાદિ ત્રણ નરકપૃથિવીને વિષે [भंगो] એજ ભંગ—પ્રકાર જાણવો. અને [पंकाइसु] પંકપ્રભાદિ ત્રણ નરકપૃથિવીને વિષે [तित्ययरहीणो] તીર્થકરનામકર્મ રહિત બન્ય જાણવો.

વિવેચનઃ—અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્ક, મધ્યસંસ્થાન-ચતુષ્ક, મધ્યસંહનનચતુષ્ક, અશુભવિહાયેભતિ, નીચગોત્ર,

સીવેદ, દીર્ઘાજ્ય, દુઃસ્વર, અનાદેય, થીણુદ્ધિત્રિક, ઉદ્યોત અને તિર્યચત્રિક—એ પચીસ પ્રકૃતિઓ અનન્તાનુબન્ધી ક્ષાયના ઉદયથી બંધાય છે, અને અનન્તાનુબન્ધી ક્ષાયનો ઉદય મિથ્ર શુણ્ણસ્થાનકે નહિ હોવાથી તેનો બીજા સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકે અન્ત થાય છે. તથા મિથ્રશુણ્ણસ્થાનકે વર્તેલા કોઈ પણ જીવ આયુષનો બંધ કરતો નથી, તેથી અહિં મનુષ્યાયુષનો પણ બન્ધ થતો નથી. માટે જન્મ પ્રકૃતિઓમાંથી ઉપર દહેલી છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરતા મિથ્રશુણ્ણસ્થાનકે નારકોને સીત્તેર પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે વર્તેલા દેવતાઓક નારકો સમ્યક્ત્વનિમિત્તે જિનનામ કર્મ બાધે છે, તથા મનુષ્યાયુષનો પણ બન્ધ કરે છે, તેથી સીત્તેર પ્રકૃતિમાં એ એ પ્રકૃતિઓ મેળવતાં અહિં બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થાય છે.

નારકોને પ્રથમતા ચાર શુણ્ણસ્થાનક હોય છે, કેમકે દેવ તથા નારકોને ભવપ્રત્યય વિરતિ નહિ હોવાથી આગળના દશ શુણ્ણસ્થાનકો હોતા નથી.

એ પ્રમાણે સામાન્યતઃ નરકગતિને વિષે ઓધે—સામાન્ય તથા શુણ્ણસ્થાનકોમાં બંધસ્વામિત્વ કહી રત્નપ્રભાદિ નરકપૃથિવીના લેદથી લિત્ત લિત્ત નારકોને ઓધે તથા શુણ્ણસ્થાનકોને વિષે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધ કહે છે—સામાન્ય નારકોને ઓધે તથા શુણ્ણસ્થાનકોમાં જેટલા પ્રકૃતિઓનો બંધ દહ્યો છે તેટલી પ્રકૃતિઓ રત્નપ્રભા, ચર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભા—એ ત્રણ નરકપૃથિવીના નારકોને બંધમાં હોય છે, એટલે ઓધે મુરગતિઆદિ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓ શિવાય એકસો એક પ્રકૃતિઓનો બંધ હોય છે, તેમાંથી મિથ્યાત્વશુણ્ણસ્થાનકે

જિનનામકર્મ રહિત સો પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે, તેમાંથી નપુંસકાદિચતુષ્ક વિના છત્તું પ્રકૃતિઓનો બન્ધ સાસ્યાદન શુભસ્થાનકે હોય છે, તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ છઠ્વીશ પ્રકૃતિઓ વિના ત્રીત્તેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ મિથ્રશુભસ્થાનકે હોય છે. તેમાં જિનનામ અને મનુષ્યાયુસહિત કરતા બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિશુભસ્થાનકે હોય છે.

પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા અને તમઃપ્રભા—એ ત્રણ નરક પૃથિવીના નારકોને તીર્થંકરનામકર્મનો બન્ધ ન હોય, કારણ કે એ ત્રણ નરકથી નીકળેલો જીવ તીર્થંકર ન થાય. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—પ્રથમ નરકથી નીકળેલો જીવ ચક્રવર્તી થાય, પ્રથમની જો નરકથી નીકળેલો જીવ વાસુદેવ થાય, ત્રણ નરકથી નીકળેલો તીર્થંકર થાય, ચાર નરકથી નીકળેલો જીવ કેવલજ્ઞાની થાય, પાંચ નરકથી નીકળેલો સંદત થાય, છ નરકથી નીકળેલો દેશવિરતિપણું પામે, અને સાતે નરકથી નીકળેલો જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય. તે માટે પંકપ્રભાદિથી આવેલો જીવ તીર્થંકર ન થાય. તેથી પંકપ્રભાદિ ત્રણ નરકપૃથિવીના નારકોને જોયે સો પ્રકૃતિઓનો તથા અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિશુભસ્થાનકે એકોતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય.

હવે સાતમી નરકપૃથિવીના નારકોને આશ્રયી બન્ધસ્વામિત્વ કહે છે:—

અજિનમણુઆઠ ઓહે સત્તમિષ્ઠ નરદુગુચ વિણુ મિચ્છે ।

ઇગનવર્ફ સાસાણે તિરિઆઠ-નપુંસચઠ્ઠજ્ઞં ॥ ૬ ॥

[અજિનમનુજાયુરોધે સપ્તમ્યાં નરદ્વિકોચં વિના મિથ્યાત્વે ।
 યકનયતિસ્સાસાદને તિર્યગાયુર્નપુંસકચતુષ્કવર્જમ્ ॥]

અર્થ:—[અજિણમણુઆડ] જિનનામ કર્મ અને મનુ-
ધ્યાયુષ—એ જે પ્રકૃતિઓ વિના [ઓદે] ઓધે—સામાન્ય નવાણું
પ્રકૃતિઓ. [સત્તમિણ] સાતમી નરકપૃથિવીના નારકોને
બંધાય. [નરદુગુચ ધિણુ] મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચગોત્ર—એ
ત્રણ પ્રકૃતિ શિવાય [મિચ્છે] મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે છનુ
પ્રકૃતિઓ. બંધાય. [તિરિમાડ—નપુંસચરચજ્જ] તિર્યચાયુષ
અને નપુંસકાદિ ચાર પ્રકૃતિઓ વર્ણિત [ફગનચર્ફ] એકાણું
પ્રકૃતિઓ. [સાસાણે] સારવાદન ગુણસ્થાનકે બંધાય.

[વિવેચન:—સાતમી મહાતમ:પ્રભાનરકપૃથિવીના
નારકો તથાવિધ વિશુદ્ધિના અભાવે જિનનામકર્મ અને
મનુધ્યાયુષ—એ જે પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી. તેથી સામાન્ય
નારકોને ઓધે બંધાતી એકસો એક પ્રકૃતિઓના બંધમાંથી
એ જે પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરીએ. કારણ કે સાતમી નરક-
પૃથિવીથી નીકળેલો જીવ મનુષ્ય અને તીર્થંકર ન થાય, તેથી
તતપ્રાયોગ્ય એ જે પ્રકૃતિઓ પણ ન બંધાય, એટલે બા-
કીની નવાણું પ્રકૃતિઓ ઓધે બંધાય. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે
મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચગોત્ર એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ તથાવિધ વિશુ-
દ્ધિને અભાવે ન બાંધે; કારણ કે સાતમી નરકપૃથિવીના નારકોને
ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યપ્રકૃતિ એજ છે, અને તે તો ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવડે
બંધાય, ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિસ્થાનકે તેને ત્રીજે યા ઓધે ગુણસ્થા-
નકે હોય છે, તેથી એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ સાતમી નરકપૃથિવીના
નારકોને ત્રીજે અને ઓધે ગુણસ્થાનકે બંધાય છે, પણ
મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે બંધાતી નથી. તેથી નવાણું પ્રકૃતિઓ-
માંથી એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરીએ એટલે બાકીની છનુ
પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે બંધાય છે.

તિર્થયાત્રા યુગ અને નપુંસકચતુષ્ક—એ પાંચ પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે બંધાતી નથી, કારણ કે એ ગુણસ્થાનકે યોગ્ય અધ્યવસાયના અભાવે તિર્થયાત્રાનો બંધ થતો નથી, તથા નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વગોહનીય, હુંકસંસ્થાન અને દેવકું સંઘયણ—એ ચાર પ્રકૃતિઓનો બંધ મિથ્યાત્વોદયનિમિત્તક છે અને ત્યાં મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી તેથી ત્યાં બંધાતી નથી, માટે છન્ન પ્રકૃતિઓમાંથી એ પાંચ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે એકાણું પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

સમમ નરકપૃથિવીના નારકોને આશ્રયી મિશ્ર અને અવિરતિગુણસ્થાનકે તથા પર્યાસ પચેન્દ્રિય તિર્થોને આધે અને મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે બન્ધ—

અણચર્વીસવિરહિયા સનરદુગુચા ય સયરિ મીસદુગો

સતરસડ ઓહિ મિચ્છે પજતિરિયા વિણુ જિણાહારા॥૭૧॥

[અનન્તચતુર્વિંશતિવિરહિતા સનરદ્વિકોચા ચ સમતિર્મિથાદ્વિકો સમદશશતમોઘે મિથ્યાત્વે પર્યાપ્તતિર્થો વિના જિનાહારમ્॥]

અર્થ:—[અણચર્વીસવિરહિયા] અનન્તાનુબન્ધાદિ ચોવીસ પ્રકૃતિઓ શિવાય [સનરદુગુચા ય] મનુષ્યદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્રસહિત કરતા [સયરિ] સીતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ [મીસદુગો] મિશ્ર અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ—એ બે ગુણસ્થાનકે હોય. [પજતિરિયા] પર્યાસ પચેન્દ્રિય તિર્થો [વિણુ જિણાહાર] તીર્થકરનામ કર્મ અને આહારકદ્વિક વિના [ઓહિ] આધે અને [મિચ્છે] મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે [સતરસડ] એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓ બાંધે.

વિવેચન:—અનન્તાનુબન્ધચતુષ્ક, મધ્યસંસ્થાનચતુષ્ક, મધ્યસંઘયણચતુષ્ક, અશુભવિહાયોગતિ, નીચગોત્ર

શ્રીવેદ, દૌર્ભાગ્યત્રિક, થીલુદ્ધિત્રિક, ઉદ્યોતનામ, તિર્થચગતિ અને તિર્થચાનુપૂર્વી—એ ચોવીશ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અનન્તાનુગન્ધિકાચોદયનિમિત્તક છે, અને આગળના ગુણસ્થાનકે અનન્તાનુબન્ધ કથાયનો ઉદય નહિ હોવાથી મિથ્ર અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનકે એકાણુ પ્રકૃતિઓમાંથી ચોવીશ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા સડમઠ પ્રકૃતિઓ બાકી રહે, તેમાં મનુષ્યદિકે અને ઉચ્ચગોત્ર—એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય હોવાથી ત્યા બધાય, કારણ કે એથી બીજી ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યપ્રકૃતિઓનો બન્ધ માત્રમી નરકપૃથિવીઓના નારકોને થતો નથી, અને તેને યોગ્ય વિશુદ્ધ અધ્યવસાય આ શિવાય અન્ય ગુણસ્થાનકે હોતા પણ નથી. માટે એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ સહિત કરતાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, ઠર્શનાવરણીય છ, વેદનીય બે, મોહનીય યોગણીશ, નામકર્મ બ્રીશ, ગોત્રકર્મ એક અને અન્તરાય પાચ—એમ સીત્તેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ ત્રીન્ અને ચોથે ગુણસ્થાનકે હોય છે.

હવે પર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય તિર્થચોને આશ્રયી બન્ધસ્વામિત્વ કહે છે—પૂર્વે બન્ધમા કહેલી એકઝોવીસ પ્રકૃતિઓમાંથી જિનનામ અને આહારકદિક—એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ તિર્થચગતિમાં ન હોય, તેથી તેને ઓઘે તથા મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે એકનો સત્તર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે. કારણ કે તિર્થચોને જિનનામ કર્મ સત્તામાં પણ ન હોય, તો બન્ધમા તો ક્યાંથી હોય ? તથા આહારકશરીર અને આહારકઅગોપાંગ—એ બે પ્રકૃતિઓ અપ્રમત્તચારિત્ર નિમિત્તક બંધાય છે, અને તિર્થચોને ચારિત્ર નહિ હોવાથી એ બે પ્રકૃતિઓ પણ ન

બાંધે, માટે જિનનામ અને આહારકદિક શિવાય એટલે સત્તર પ્રકૃતિઓ પર્યાપ્ત પાંચેન્દ્રિય તિર્થયગને બાંધે અને મિથ્યાત્વે બાંધમાં હોય છે.

સામાન્ય નરક તથા રત્નપ્રભાદિ ત્રણ નરકને આશ્રયી બન્ધ-સ્થામિત્યન્ય.

શુણ્યસ્થાનકોનાં નામ	બન્ધ યોગ્ય પ્રકૃતિ	અબન્ધ્ય પ્રકૃતિ	રવિચ્છેદ પ્રકૃતિ	ગોનાવરણીય	દર્શનાવરણીય	વર્ણીય	મોહનીય	આયુષ્ય	નામ	ગોન	અન્તરાય	મંય પ્રકૃતિ
બાંધ	૧૦૧	૧૯	૧	૫	૯	૨૨૬	૨૫૦	૨	૫	૭-૮		
મિથ્યાત્વ	૧૮૦	૨૦	૪	૫	૯	૨૨૬	૨૪૯	૨	૫	૭-૮		
સાસ્વાદન	૯૬	૨૪	૨૬	૫	૯	૨૨૪	૨૪૭	૨	૫	૭-૮		
મિત્ર	૭૦	૫૦	૦	૫	૬	૨૧૯	૦૩૨	૧	૫	૭		
અવિરત	૭૨	૪૮	૦	૫	૬	૨૧૯	૧૩૩	૧	૫	૭-૮		

૧ નહિ બાંધવા યોગ્ય પ્રકૃતિઓ. ૨ બન્ધવિચ્છેદ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ. અબન્ધ્ય અને બન્ધવિચ્છેદ પ્રકૃતિઓમાં આ વિશેષ છે કે વિવક્ષિત શુણ્યસ્થાનકમાં જોટલી પ્રકૃતિઓ ન બધાય તે અબન્ધ્ય પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે, અને બન્ધવિચ્છેદ પ્રકૃતિઓ વિવક્ષિત શુણ્યસ્થાનકમાં બધાય પણ આગળના શુણ્યસ્થાનકે ન બધાય. જેમ મિથ્યાત્વ શુણ્યસ્થાનકમાં અબન્ધ્ય વીશ પ્રકૃતિઓ છે અને બન્ધવિચ્છેદ ચાર પ્રકૃતિઓ છે.

પંકજલા આદિ નરકવપનું બન્ધસ્વામિત્વ—ચત્ર.

ગુણસ્થાનકોનાં નામ	બન્ધ પ્રકૃતિ	અબન્ધ પ્રકૃતિ	મન્ધવિચ્છેદ્ય પ્રકૃતિ	માનાવરણીય	દર્શનાવરણીય	વેદનીય કર્મ	શ્રોત્રનીય	આયુષ્ય	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય	મૂલ પ્રકૃતિ
જ્ઞાપ	૧૦૦૨૦	૮	૫	૬	૨૨૬	૨૪૬	૨	૫	૭-૮			
મિથ્યાત્વ	૧૦૦૨૦	૪	૫	૬	૨૨૬	૨૪૬	૨	૫	૭-૮			
સારસ્વાદ	૬૬૨૪૨૬	૫	૬	૨૨૪	૨૪૭	૨	૫	૭-૮				
મિત્ર	૭૦૫૦	૦	૫	૬	૨૧૬	૦૩૨	૧	૫	૭			
અવિરત	૭૧૪૬	૮	૫	૬	૨૧૬	૧૩૨	૧	૫	૭-૮			

સાતમી નરકપૃથિવીના નારકોનું બન્ધસ્વામિત્વ—ચત્ર.

ગુણસ્થાનકોનાં નામ	બન્ધ પ્રકૃતિ	અબન્ધ પ્રકૃતિ	મન્ધવિચ્છેદ્ય પ્રકૃતિ	માનાવરણીય	દર્શનાવરણીય	વેદનીય કર્મ	શ્રોત્રનીય	આયુષ્ય	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય	મૂલ પ્રકૃતિ
જ્ઞાપ	૬૬૨૪	૦	૫	૬	૨૨૬	૧૪૬	૨	૫	૭-૮			
મિથ્યાત્વ	૬૬૨૪	૫	૫	૬	૨૨૬	૧૪૭	૧	૫	૭-૮			
સારસ્વાદન	૬૧૨૬૨૪	૫	૬	૨૨૪	૦૪૫	૧	૫	૭				
મિત્ર	૭૦૫૦	૦	૫	૬	૨૧૬	૦૩૨	૧	૫	૭			
અવિરત	૭૦૫૦	૦	૫	૬	૨૧૬	૦૩૨	૧	૫	૭			

સાસ્વાદનગુણસ્થાનકથી આરંભી દેશવિરતિગુણસ્થાનક સુધી પ્રકૃતિઓના અન્ધનું કથન—

વિણુ નિરયસોલ સાસણિ સુરાડ-અણંગતીસ વિણુ મીસે ।

સસુરાડ સયરિ સમ્મે વીયકસાણ વિણા દેસે ॥ ૮ ॥

[વિના નિરયપોહક સાસ્વાદને સુરાયુરનન્તેકાર્ત્રિશતં

વિના મિશ્રે ।

સસુરાયુઃ સપ્તતિઃ સમ્યક્ત્વે દ્વિતીયકપાયાન્ વિના દેશે ॥]

અર્થઃ—[વિણુ નિરયસોલ] નરકત્રિકાદિ સોલ પ્રકૃતિઓ વિના [સાસણિ] સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે એકસો એક પ્રકૃતિઓ આંધે. [સુરાડ-અણંગતીસ વિણુ] દેવાયુષ્ય અને અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ એકત્રીશ પ્રકૃતિ વિના [મીસે] મિશ્રગુણસ્થાનકે આગણીસીતર પ્રકૃતિઓ આંધે, તેને [સસુરાડ] દેવાયુષ્ય સહિત કરતા [સયરિ] સીતર પ્રકૃતિઓ [સમ્મે] અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે આંધે. તથા [વીયકસાણ વિણા] બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કપાય વિના [દેસે] દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે (છાસઠ) પ્રકૃતિઓ આંધે

વિવેચના—મિથ્યાત્વનો ઉદય અહિં નહિ હોવાથી નરક-ત્રિક, જાતિચતુષ્ક, સ્થાવરચતુષ્ક, હુંકસંસ્થાન, હેવકસંધયણ, આતપનામ, નપુંસકવેદ અને મિથ્યાત્વ-એ સોળ પ્રકૃતિઓ વિના એકસો એક પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે આંધે છે.

પૂર્વોક્ત એકસો એક પ્રકૃતિઓમાંથી દેવાયુષ્ય અને અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ એકત્રીશ-એ જત્રીશ પ્રકૃતિઓ વિના જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય જો, મોહનીય આગણીશ, નામકર્મ એકત્રીશ, જોત્રકર્મ એક અને અન્તરાય

કર્મ પાંચ—એ પ્રમાણે ઓગણોસીત્તર પ્રકૃતિઓ મિશ્રશુભ-
સ્થાનકે લબ્ધિપર્યાસા પંચેન્દ્રિય તિર્થચ ગાંધે. કેમકે મિશ્રશુભ-
સ્થાનકે આયુષનો બન્ધ થોડો અધ્યવસાય નહિ હોવાથી
દેવાયુષનો બન્ધ થતો નથી, તેમજ અનન્તાનુબન્ધચતુષ્ક,
મધ્યસંસ્થાનચતુષ્ક, મધ્યસંઘયણચતુષ્ક, અશુભવિહાયોગતિ-
નીચગોત્ર, સ્ત્રીવેદ, કૌર્ભાગ્યત્રિક, થીણુદ્વિત્રિક, ઘોતનામ
અને તિર્થચત્રિક—એ પચીસ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અનન્તાનુ-
બન્ધકથાયોદયનિમિત્તક હોવાથી અને અહિં અનન્તાનુ-
બન્ધી કથાયનો ઉદય નહિ હોવાથી બાંધાતી નથી. તથા
નરત્રિક, ઔદારિકદ્વિક અને પ્રથમ સંઘયણ—એ છ પ્રકૃતિઓ
મનુષ્યપ્રાયોગ્ય છે, અને તિર્થચ અને મનુષ્યો ત્રીજા શુભ-
સ્થાનકથી આરંભી દેવપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ ગાંધે છે, માટે
તેઓ મનુષ્યપ્રાયોગ્ય એ છ પ્રકૃતિઓ પણ અહિં બાંધતા
નથી, તેથી ઓગણોસીત્તર પ્રકૃતિઓ ગાંધી રહે, તેમાં
અવિરતિસમ્યગ્દિ શુભસ્થાનકે દેવાયુષનો બન્ધ થાય છે, તે
માટે તેને મેળવતાં સીત્તર પ્રકૃતિઓ બાંધમાં હોય છે.

દેશવિરતિ શુભસ્થાનકે બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર
કથાયનો બન્ધ ન હોય, કેમકે આ કથાય પોતાનો ઉદય
જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી બન્ધાય છે, અને દેશવિરતિ શુ-
ભસ્થાનકે દેશથી વિરતિ હોવાથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર
કથાયનો ઉદય હોતો નથી, માટે પૂર્વોક્ત સીત્તર પ્રકૃતિઓ-
માંથી આ ચાર પ્રકૃતિઓ ગાંધ કરતાં છાસઠ પ્રકૃતિઓનો
બન્ધ થાય છે.

પર્યાસિ તિર્યચનુ' બન્ધસ્વામિત્વ-યન્ત્ર.

ગુણસ્થાનકોના નામ	બન્ધ પ્રકૃતિ	અબન્ધ પ્રકૃતિ	બન્ધવિચ્છેદ પ્ર°	ગોનાવરણીય.	દર્શનાવરણીય.	વેદનીય.	મોહનીય	આયુષ	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય	મૂલપ્રકૃતિ
આધ	૧૧૭	૩	૦	૫	૯	૨૨૬	૪૬૪	૨	૫૭—૭			
મિથ્યાત્વ	૧૧૭	૩	૧૬	૫	૯	૨૨૬	૪૬૪	૨	૫૭—૮			
સાસ્વાદન	૧૦૧	૧૯	૩૨	૫	૯	૨૨૪	૩૫૧	૨	૫૭—૮			
મિશ્ર	૬૯	૫૧	૦	૫	૬	૨૧૯	૦૩૧	૧	૫૭			
અવિરત	૭૦	૫૦	૪	૫	૬	૨૧૯	૧૩૧	૧	૫૭—૮			
દેશવિરત	૬૬	૫૪	૦	૫	૬	૨૧૫	૧૩૧	૧	૫૭—૮			

મનુષ્ય અને લઘ્વિઅપર્યાસા તિર્યચ તથા મનુષ્યોને વિષે બન્ધસ્વામિત્વનું કથન—

इय चतुर्गुणेषु वि नरा परमजया सजिण ओहू देसाई ।

जिणइकारसहीणं नवसत्र अपजत्ततिरिय-नरा ॥९॥

[इति चतुर्गुणेष्वपि नराः परमयताः सजिनमोघो देशादिषु ।

जिणैकादशहीनं नवशतं अपर्याप्तातिर्यङ्-नरा. ॥]

અર્થઃ—[इय चतुर्गुणेषु वि] એ પ્રમાણે તિર્યચની યેઠે ચાર ગુણસ્થાનકને વિષે [नरा] મનુષ્યોને બન્ધબાણવો. [परमजया सजिण] પરન્તુ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યો

જિનનામસહિત (એકોતેર પ્રકૃતિઓ બાંધે છે). [ઓહુ દેસાઈ] દેશવિરતિઆદિ ગુણસ્થાનકોને વિષે મનુષ્યોને ઓઘ-સામાન્ય (કર્મસ્તવોક્ત) બન્ધ હોયો. [જિણદધારસહીણ] જિનાદિ અગીયાર પ્રકૃતિઓ સહિત [નવસર] એકસો નવ પ્રકૃતિઓ [અપજત્તિરિચ-નરા] અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યો બાંધે છે.

વિવેચન:—પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યને પણ મિથ્યાત્વાદિ પ્રથમના ચાર ગુણસ્થાનકોને વિષે પર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યચની પેઠે બન્ધ જાણ્યો. પરંતુ મનુષ્યને ઓઘે એકસોવીશ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે, કારણ કે તેઓને વિશિષ્ટચારિત્ર-નિમિત્તક આહારકદ્રિકનો અને સમ્યક્ત્વનિમિત્તક જિનનામ-કર્મનો બન્ધ સંભવે છે. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે જિનનામકર્મ અને આહારકદ્રિકસહિત એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, તેમાંથી નરકાદિ સોળ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં સાસ્વાદને એકસો એક પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, તેમાંથી દેવાયુષ અને અનન્તાનુ-બન્ધ્યાદિ એકત્રીશ પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરતાં ત્રીજે ગુણસ્થાનકે આગણુસિત્તેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, તેમાં દેવાયુષ અને જિનનામ સહિત કરતાં ચોથે ગુણસ્થાનકે એકોતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે. યદ્યપિ કર્મસ્તવમાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે સત્યોતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ દહ્યો છે, પરંતુ તેમાંની મનુષ્ય-ત્રિક, આદારિકદ્રિક અને પ્રથમ સંઘયણુ-એ છ પ્રકૃતિઓ મનુષ્યપ્રાયોગ્ય હોવાથી તેને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે મનુષ્ય અને તિર્યચ ન બાંધે, તેથી તેને એકોતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે. તેમાંથી બીજા અપ્રત્યાગ્યાનાવરણ કષાય-ચતુષ્કને બાદ કરીએ એટલે પાંચમા દેશવિરતિગુણસ્થાનકે.

સહસ્રક પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થાય છે, અર્થાત્ મનુષ્યને ચોથે અને પાંચમે શુણ્ણસ્થાનકે તિર્થંચપ્રાયોગ્ય જે બન્ધ થાય છે તેમાં જિનનામસહિત કરતાં જેટલી પ્રકૃતિઓ થાય તેટલી પ્રકૃતિઓનો બન્ધ જાણવો, અને પ્રમત્તાદિશુણ્ણસ્થાને કર્મસ્ત-
 ચોક્ત બન્ધ કહેવો, કારણ કે મનુષ્યસિવાય બીજા જીવોને તે શુણ્ણસ્થાનકો ન સંભવે, એટલે પ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણચતુષ્ક હીન કરતા ત્રેસક પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, તેમાંથી શોક, અરતિ, અસ્થિરદિક, અયશ અને અશાતા-
 વેદનીય—એ છ પ્રકૃતિઓ હીન કરતા અને આહારકદિક મેળવતા અપ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે ઓગણસાક પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, તેમાંથી દેવાયુષ બાદ કરતાં આઠમા શુણ્ણસ્થાનકના પ્રથમ ભાગે અઠાવન પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, તેમાંથી નિદ્રાદિક ન્યૂન કરતા આઠમા શુણ્ણસ્થાનકના બીજા ભાગથી આરભી છઠ્ઠા ભાગ સુધી છપ્પન પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, સાતમા ભાગે ત્રસ-
 નવ્રક, ઔદારિકદિક વિના બાકીના શરીર અને અંગોપાંગ મળીને છ પ્રકૃતિઓ, દેવદિક, અશુરુઘ્નચતુષ્ક, વર્ણચતુષ્ક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, શુભવિહાયોગતિ, પ્રથમ સંસ્થાન, નિર્માણનામ અને જિનનામ—એ ત્રીશ પ્રકૃતિઓ હીન કરતા છવીશનો બન્ધ, તેમાંથી હાસ્યચતુષ્ક ન્યૂન કરતા નવમા શુણ્ણસ્થાનકના પ્રથમ ભાગે બાવીશનો બન્ધ, પુરુષવેદ રહિત કરતા નવમાના બીજા ભાગે એકવીશનો બન્ધ, સંજવલન ક્રોધ હીન કરતા ત્રીજા ભાગે વીશનો બન્ધ, સંજવલન માન રહિત ચોથે ભાગે ઓગણીશનો બન્ધ, સંજવલન માયા રહિત પાંચમે ભાગે અ-
 ઠારનો બન્ધ, દશમા શુણ્ણસ્થાનકે સંજવલન લેાશ રહિત

સત્તરનો બન્ધ, તેમાંથી જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, યથાઃકીર્તિનામકર્મ, ઉચ્ચગોત્ર અને પાંચ અન્તરાય—એ સોળ પ્રકૃતિ ન્યૂન કરતા ઉપશાન્તગોહાદિ ત્રણ ગુણુ-સ્થાનકે એક સાતાવેદનીયનો બન્ધ જાણવો. અને અયોગી ગુણુસ્થાનકે યોગના અભાવે બન્ધનો અભાવ છે. એ પ્રમાણે કર્મસ્તવોક્ત બન્ધ મનુષ્યને પ્રમત્તાદિ ગુણુસ્થાનકે કહેવો.

જિનનામ, દેવદ્વિક, વૈકિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, દેવાયુષ અને નરકત્રિક એ જિનનામાદિ અગીયાર પ્રકૃતિઓ સામાન્યરૂપે બન્ધ-માં કહેલી એકસો વીસ પ્રકૃતિઓમાંથી ગાઢ કરતા બાકી રહેલી એકસો નવ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ ઓઘે તથા મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકે લબ્ધિ અપર્યાપ્તા તિર્યચ અને મનુષ્યને હોય, તેને એક મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનક છે, પણ બાકીના ગુણુસ્થાનકો નથી. એ મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી જિનનામ તથા આહારકદ્વિક ન બાંધે, તે મરીને દેવગતિમાં પણ ન જાય, માટે દેવત્રિક અને વૈકિયદ્વિક પણ ન બાંધે, તેમજ નરકગતિમાં પણ ન ઉપજે, માટે નરકત્રિક પણ ન બાંધે, તેથી જિનનામાદિ અગીયાર પ્રકૃતિઓ સામાન્ય બન્ધયોગ્ય પ્રકૃતિઓમાંથી હીન કરવી. અહિં મનુષ્ય અને તિર્યચ લબ્ધિઅપર્યાપ્તા અહણ કરવા. કરણ અપર્યાપ્ત તિર્યચ અને મનુષ્યને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ આસ્વાદનાદિ ગુણુસ્થાનકો હોય છે, અને ત્યાં દેવદ્વિકાદિનો પણ બન્ધ થાય છે, માટે તે અહિં ન અહણ કર્યા. કરણ અપર્યાપ્ત દેવ તથા મનુષ્યને અવિરતિ સમ્યક્ષ્ટિ ગુણુસ્થાનકે સ્વીકરનામકર્મનો પણ બન્ધ થાય છે.

દેવગતિને વિષે બન્ધસ્વામિત્વ કથન—

નિરયજ્વ સુરા, નવરં ઓહે મિચ્છે ર્ગિદિતિગસહિયા ।

કપ્પદુગે વિ ય एवं જિણહીણો જોડ-ભવણ-વણે ॥૧૦॥

[નિરયા ર્ગ સુરા નવરમોષે મિચ્છાત્વે ઇકેન્દ્રિયત્રિકસહિતાઃ ।
કલ્પાદિકેઽપિ ચૈષ જિનહીના જ્યોતિર્ભવનવાને ॥]

અર્થ—[નિરયજ્વ સુરા] નારકોની પેઠે દેવોને પણ બન્ધસ્વામિત્વ બાણુવું, [નવર] પરંતુ એટલો વિશેષ છે કે [ઓહે] ઓષે અને [મિચ્છે] મિચ્છાત્વગુણસ્થાને [ર્ગિદિતિગસહિયા] એકેન્દ્રિયત્રિક સહિત કરીએ (એટલે તેઓને ઓષે એકસો ચાર અને મિચ્છાત્વગુણસ્થાનકે એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધમાં હોય.) [કપ્પદુગે વિ ય યવ] એ પ્રભાણે-સામાન્ય દેવોની પેઠે પ્રથમના બે દેવલોક સુધી બાણુવું. [જિણહીણો જોડ-ભવણ-વણે] અને જિનનામ વિના (બાકી એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ) જ્યોતિષિક, ભવનપતિ અને વ્યન્તરને બંધમાં હોય.

વિવેચન—જેમ સામાન્યતઃ નારકોને બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું, તેમ દેવોને પણ બાણુવું. જેમ નારકો મરીને નરકગતિ અને દેવગતિમાં ઉપજતા નથી તેમ દેવો પણ મરીને એ બન્ને ગતિમાં ઉપજતા નથી, તેથી તત્પ્રાયોગ્ય દેવત્રિક, નરકત્રિક અને વૈકિયદિક એ આઠ પ્રકૃતિઓ તેને ન બંધાય, અને સર્વ વિરતિને અશાવે આહારકદિક પણ ન બંધાય, સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમાં દેવો મરીને ન ઉપજે

તેથી તેને સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિક એ છ પ્રકૃતિઓ ન બાંધાય. એમ એકસોવીશ પ્રકૃતિઓમાંથી એ સોળ પ્રકૃતિઓ બાકી એટલે એાઘે એકસો ચાર પ્રકૃતિઓ બાંધાય. તેમાંથી મિથ્યાત્વગુણસ્થાને સમ્યક્ત્વને અભાવે જિનનામ કર્મ ન બાંધાતું હોવાથી તેને ન્યૂન કરતા એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધાય. નારક અને દેવોના બન્ધમાં એટલી વિશેષતા છે કે નારકો એકેન્દ્રિયમાં જતા નથી, અને દેવો માત્ર સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં જતા નથી, પણ બાહર એકેન્દ્રિયમાં જાય છે, તેથી દેવો બાહરએકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય એકેન્દ્રિય જાતિ, સ્થાવરનામ અને આત્મનામ-એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ નારકો કરતાં અધિક બાંધે છે.

હવે એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવરનામ, આત્મનામ, નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વમોહનીય, હુંડક સંસ્થાન અને છેવટસંઘયણ એ સાત પ્રકૃતિઓનો બન્ધ મિથ્યાત્વોદયનિમિત્તક હોવાથી તેનો વિચ્છેદ થાય એટલે સાસ્વાદને છન્તું પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય, તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધિનિમિત્તક છવીશ પ્રકૃતિઓ વિના બાકીની સિત્તેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ મિથ્યગુણસ્થાનકે હોય. તેમાં જિનનામ અને મનુષ્યાયુષ મેળવતાં બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અવિરતિસમ્યગ્દિગુણસ્થાનકે હોય. એ પ્રમાણે સામાન્ય દેવોના બન્ધ સરખો સૌધર્મ અને ઇશાન-એ બે દેવલોક સુધીના દેવોનો બન્ધ બાણવો, કારણ કે તે દેવો ત્યાંથી આવી બાહરપર્યાસ પૃથિવી, અપ્ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં પણ ઉપજે, માટે તેને એકેન્દ્રિયત્રિકનો પણ બન્ધ હોય. સામાન્ય દેવોને એાઘે એકસો ચાર પ્રકૃતિઓ બાંધાય.

તેમાંથી જિનનામ કર્મ હીન કરતાં ભવનપતિ, વ્યન્તર અને જ્યોતિષિક દેવોને ઓઘે અને મિથ્યાત્વે એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ, સારવાદને છન્નું, મિત્રે સિત્તેર અને અવિરતિ ગુણસ્થાનકે એકાતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય, કેમકે એ ત્રણ નિકાયના દેવોમાંથી નીકળી તીર્થંકર ન થાય, કારણ કે તેઓ અવધિજ્ઞાનસહિત પરભવમાં જતા નથી, અને તીર્થંકર તો અવધિજ્ઞાન સહિતજ પરભવમાં જઈ ઉપજે, તેથી ઉકત ત્રણ નિકાયના દેવોને જિનનામનો બન્ધ ન હોય.

સામાન્યદેવગતિ, તથા પહેલા અને બીજા દેવસોકના

દેવોને આશ્રયી બન્ધસ્વામિત્વ-ચન્ન.

ગુણસ્થાનકોના નામ.	બન્ધપ્રકૃતિ.	અબન્ધપ્રકૃતિ.	વિગ્રહેષપ્રકૃતિ.	સોનાવરણીય.	દર્શનાવરણીય.	વેદનીયકર્મ.	મોહનીયકર્મ.	આયુષ્યકર્મ.	નામકર્મ.	ગોત્રકર્મ.	અન્તરાયકર્મ.	મુલપ્રકૃતિ.
ઓઘ	૧૦૪૧૬	૧	૫	૬	૨૩૬	૨૫૩	૨	૫	૭-૮			
મિથ્યાત્વ	૧૦૩૧૭	૭	૫	૬	૨૨૬	૨૫૨	૨	૫	૭-૮			
સારવાદન	૬૬૨૪૨૬	૫	૬	૦૨૪	૨૪૭	૨	૫	૭-૮				
મિત્ર	૭૦૫૦	૦	૫	૬	૦૧૬	૦૩૨	૧	૫	૭			
અવિરત	૭૨૪૮	૦	૫	૬	૦૧૬	૧૩૩	૧	૫	૭-૮			

૨૬ દેવગતિ. બન્ધસ્વામિત્વ વિવેચનસહિત.

ભવનપાત, બ્યન્તર અને જ્યોતિષિક દેવોનું બન્ધસ્વા-
મિત્વ-ચન્ન.

ગુણસ્થાનકોના નામ	અન્ધપ્રકૃતિ	અન્ધપ્રકૃતિ	વિચ્છેદપ્રકૃતિ	જ્ઞાનાવરણીય	દર્શનાવરણીય	વેદનીય	મોહનીય	આશ્રય	નામ	ગોત્ર	આન્તરાય	ચળપ્રકૃતિ
ઓષ	૧૦૩	૧૭	૦	૫	૬	૨૨૬	૨૫૨	૨	૫૭—૮			
મિથ્યાત્વ	૧૦૩	૧૭	૭	૫	૬	૨૨૬	૨૫૨	૨	૫૭—૮			
માત્રવાદન	૯૬	૨૪	૨૬	૫	૬	૨૨૪	૨૪૭	૨	૫૭—૮			
મિત્ર	૭૦	૫૦	૦	૫	૬	૨૧૬	૦૩૨	૧	૫	૭		
અવિગત	૭૧	૪૬	૦	૫	૬	૨૧૬	૧૩૨	૧	૫૭—૮			

હવે સનત્કુમારાદિ દેવો તથા એકેન્દ્રિયાદિ માર્ગણા-
એ બન્ધસ્વામિત્વ કહે છે—

રયણુ વ સર્ણકુમારાઈ આળયાર્ઈ ઉજ્જોયચરારહિયા ।

અપજ્જતિરિય વ નવસયમિર્ગિદિ-પુઢવિ-જલ-તરુ-વિગલે ॥૧૧॥

[રત્નવત્ સનત્કુમારાદય આનતાદય ઉચોતચતુષ્કરહિતાઃ ।

અપર્યાપ્તિર્યગ્વન્નવશતમેકેન્દ્રિય-પૃથિવી-જલ-તરુ-વિકલે ॥]

અર્થઃ—[રયણુ વ] રત્નપ્રભાના નારકોની પેઠે

[સર્ણકુમારાઈ] સનત્કુમારાદિ દેવોને બન્ધસ્વામિત્વ જાણવું.

(અર્થાત્ તેઓને ઓષે એકસો એક, મિથ્યાત્વે સો, સાસ્વા-

દને ૯૦નું, મિત્રે સિત્તેર અને અવિગતિ ગુણસ્થાનકે બહોંતેર

પ્રકૃતિઓ બતાવે છે.) [આળયાર્ઈ] આનતાદિ દેવલોકના

દેવો [ડાહ્યોચડરદિયા] ઉદ્યોતાદિ ચાર પ્રકૃતિ રહિત બન્ધ કરે છે. (તેઓને ઓધે સત્તાણું, મિથ્યાત્વે છન્નુ, સાર્વાદને બાણું, મિથ્રે સિત્તેર અને અવિરતિગુણસ્થાનકે બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે.) [અપજ્ઞતિરિય જ] અપર્યાપ્ત પંચોદય તિર્થચની પેઠે [નવસય] એકસો નવ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ [દર્શિદિ-પુદ્ધાધિ-જલ-તરુ-વિગલે] એકેન્દ્રિય માર્ગણા પૃથિવીકાય, અકાય, વનસ્પતિકાય અને વિકલેન્દ્રિય—એ ઇન્દ્રિયાદિકને વિષે હોય છે.

વિવેચન:—રત્નપ્રભા પૃથિવીના નારકો ઓધે તથા ગુણસ્થાનકોને વિષે જેટલી પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે છે તેટલી સનતકુમાર, માહેન્દ્ર, પ્રહ્લ, લાન્તક, શુક અને સહસાર દેવલોકના દેવો બાધે છે, કારણ કે એ દેવો ત્યાંથી આવીને એકેન્દ્રિયમાં ન ઉપજે, તેથી તેઓને એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય એકેન્દ્રિયબલિ, સ્થાવરનામ અને આતપનામ— એત્રણ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ ન હોય. તેથી ઓધે એકસો એક પ્રકૃતિઓ બન્ધાય. તેમાંથી જિનનામ કર્મ ન્યૂન કરતા મિથ્યાત્વે સો પ્રકૃતિઓ બાધાય, તેમાંથી મિથ્યાત્વ નિમિત્તક નપુંસકાદિ ચતુષ્ક રહિત કરતા સાર્વાદને છન્નુ પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય. તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધી આદિ છવીશ પ્રકૃતિઓ બાધ એટલે સિત્તેર પ્રકૃતિઓ મિથ્રગુણસ્થાનકે બાધે. તેમાં જિનનામ અને મનુષ્યાયુષ—એ બે પ્રકૃતિઓ સહિત કરતાં બહોંતેર પ્રકૃતિઓ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે બાધાય.

આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, નવ ઝંવેયકે અને પાંચ અનુત્તરવાસી દેવોને ઉદ્યોતનામ અને તિર્થચત્રિક —એ ચાર પ્રકૃતિઓ ન બન્ધાય, કારણ કે ત્યાંથી ચાવીને

મનુષ્યમાંજ ઉપજે પણ તિર્યચમાં ન ઉપજે, તેથી તિર્યચ પ્રાપ્યોગ્ય એ ચાર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ ન થાય, એટલે બન્ધ યોગ્ય એકસોવાચ પ્રકૃતિઓમાંથી સુરદ્વિકાદિ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓ અને ઉદ્યોતાદિ ચાર પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરતા સત્તાણું પ્રકૃતિઓનો બન્ધ ઓઘે હોય. તેમાંથી જિનનામ હીન કરતા મિથ્યાત્વે છન્નું પ્રકૃતિઓ બાકી પૂર્વવત્ જાણ્યું. તેમાં અનુત્તરવાસી દેવોને એક ચોથુંજ ગુણસ્થાનક હોય, બાકીના ગુણસ્થાનકો ન હોય તેથી તેને ઓઘે અને ઓઘે ગુણસ્થાનકે બહોંતેર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય. એ પ્રમાણે ગતિમાર્ગણા આશ્રયી બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે ઇન્દ્રિયમાર્ગણા અને કાયમાર્ગણા દ્વારા બન્ધસ્વામિત્વ કહે છે—ઇન્દ્રિયમાર્ગણામાં એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઠ્ઠિન્દ્રિય માર્ગણાએ તથા કાયમાર્ગણામાં પૃથિવીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય માર્ગણાએ આધ-બન્ધ લબ્ધિઅપર્યાપ્તા પંચેન્દ્રિય તિર્યચની પેઠે એકસોનવ પ્રકૃતિઓનો હોય. કારણ કે તેઓને સમ્યક્ત્વ હોતું નથી, તેઓ મરીને દેવગતિ અને નરકગતિમાં ન ઉપજે, તેથી જિનનામ, સુરત્રિક, નરકત્રિક અને વૈકિયદ્વિક—એ નવ પ્રકૃતિઓ ન બાંધે, તથા ચારિત્રને અભાવે આહારકદ્વિક પણ ન બાંધાય. એ પ્રમાણે એ અગીયાર પ્રકૃતિઓ સિવાય એકસો નવ પ્રકૃતિઓ લબ્ધિઅપર્યાપ્તા પંચેન્દ્રિય તિર્યચની પેઠે ઓઘે અને મિથ્યાત્વે બાંધાય. લબ્ધિઅપર્યાપ્તા પંચેન્દ્રિય તિર્યચને એકજ મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય, પણ એકેન્દ્રિયાદિ સાત માર્ગણાએ તેા મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે, કારણ કે તેમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વસતો જીવ આવીને

ઉપર, તેથી તેને અપર્યાપ્તસ્થાને સાસ્વાદન શુભસ્થાનક હોય.
આનતાદિ ચાર દેવલોક અને નવ ઐવેયક દેવોને આશ્રયી
બન્ધસ્વામિત્વ-ચન્ન.

શુભસ્થાનકોના નામ	બન્ધપ્રકૃતિ	અબન્ધપ્રકૃતિ	વિચ્છેદપ્રકૃતિ	માનાવરણીય	દર્શનાવરણીય	વેદનીય	મોહનીય	આયુષ્ય	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય	મયપ્રકૃતિ
ઓષ	૯૭	૨૩	૧	૫	૯	૨૨૬	૧૪૭	૨	૫૭—૮			
મિધ્યાત્વ	૯૬	૨૪	૪	૫	૯	૨૨૬	૧૪૬	૨	૫૭—૮			
સાસ્વાદન	૯૨	૨૮	૨૨	૫	૯	૨૨૪	૧૪૪	૨	૫૭—૮			
મિત્ર	૭૦	૫૦	૦	૨	૬	૨૧૯	૦૩૨	૧	૫૭			
અવિરત	૭૨	૪૮	૦	૫	૬	૨૧૯	૧૩૩	૧	૫૭—૮			

અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું બન્ધસ્વામિત્વ-ચન્ન.

શુભસ્થાન	બન્ધપ્રકૃતિ	અબન્ધપ્રકૃતિ	વિચ્છેદપ્રકૃતિ	માનાવરણીય	દર્શનાવરણીય	વેદનીય	મોહનીય	આયુષ્ય	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય	મયપ્રકૃતિ
ઓષ	૭૨	૪૮	૦	૫	૬	૨૧૯	૧૩૩	૧	૫૭—૮			
અવિરત	૭૨	૪૮	૦	૫	૬	૨૧૯	૧૩૩	૧	૫૭—૮			

૩૦ બન્ધસ્વામિત્વ વિવેચનસહિત. ધાન્દ્ર્ય તથા કાયમાર્ગણ

એકેન્દ્રિયાદિ સાત માર્ગણ્યો સાસ્વાદન શુણ્ઠસ્થાનકે આશ્રયી બન્ધસ્વામિત્વકથન—

છળવર્દ સાસણિ વિણુ સુહુમતેર કેડ પુણ વિંતિ ચડનવર્દ ।
તિરિઅ-નરાઝહિ વિણા તણુપજ્ઞાતિં ન જંતિ જઓ ॥૧૨॥
[પણવાતિ: સાસ્વાદને વિના સૂક્ષ્મઘ્રયોદશ કેચિન્પુનર્દ્યન્તિ
તિર્યગ્નરાયુર્મ્યા વિના તનુપર્યાપ્તિં ન યાન્તિ યત:] [ચતુર્નયતિ:

અર્થ—[વિણુ સુહુમતેર] શૂદ્ધમાદિ તેર પ્રકૃતિઓ
વિના [છળવર્દ સાસણિ] છન્નું પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદન શુણ્ઠ-
સ્થાનકે બાંધે. [કેડ] કોઇ આચાર્યે [પુણ] વર્ણી
[તિરિઅ-નરાઝહિ વિણા] તિર્યંચાયુષ અને મનુષ્યાયુષ વિના
બન્ધમાં [ચડનવર્દ] ચોરાણું પ્રકૃતિઓ [વિંતિ] કહે છે.
[જઓ] કારણ કે તેઓ સાસ્વાદન અવસ્થામાં [તણુપ-
જ્ઞાતિં ન જંતિ] શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન કરે.

વિવેચન:—ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મ
અને ઇશાન દેવલોકના દેવો મિથ્યાત્વનિમિત્તક એકેન્દ્રિય-
પ્રાયોગ્ય આયુષ બાંધી પછીથી અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિથી
સમ્યક્ત્વ પામી મરણ સમયે સમ્યક્ત્વ વખી પૃથિવી, અપ્
અને વનસ્પતિમાં ઉપજે, તેને શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા પહેલા
સાસ્વાદન હોય. તે વખતે તેને છન્નું પ્રકૃતિઓનો બન્ધ
હોય. કારણકે સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલગ્નત્રિક, એકેન્દ્રિય જાતિ, સ્થા-
વરનામ, આતપનામ, નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વમોહનીય, હુંડક
સંસ્થાન—અને છેવટસંઘયણ—એ તેર પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વ
સિવાય ન બન્ધાય, તેથી અહિં ૧૦૯ પ્રકૃતિઓમાંથી તેર
બાદ કરતા બાકીની છન્નું પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદન શુણ્ઠસ્થાનકે
બંધાય.

અહિં કેાઇ એક આચાર્ય * એકેન્દ્રિયાદિ સાતે માર્ગણાદ્વારે તિર્યચાચુષ અને મનુષ્યાચુષ સિવાય ચોરાણું પ્રકૃતિઓ બાંધે ” એમ કહે છે. કારણ કે એ સાતમાર્ગણા દ્વારે કરણપર્યાસાવસ્થામાંજ સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનક હોય પણ પર્યાસાવસ્થામાં ન હોય. હવે સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકે વર્તેતો જીવ શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ ન કરે, શરીર અને ઇન્દ્રિયપર્યાસિ પૂરી કર્યા વિના પરલવાચુષ ન બાંધે, તેથી તિર્યચાચુષ અને નરાચુષ—એ બે પ્રકૃતિઓ કરણપર્યાસા ન બાંધે, દેવાચુષ અને નરકાચુષ—એ બે પ્રકૃતિઓ તો તેઓ ભવપ્રત્યય બાંધતા નથી. તેથી આચુષ વિના મૂળ પ્રકૃતિ સાત અને ચોરાણું ઉત્તર પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. કારણ કે શરીર પર્યાસિકાળ અન્તર્મુદૂર્તપ્રમાણ છે અને સાસ્વાદન કાળ ઉત્કૃષ્ટ છ આવલિકા પ્રમાણ હોવાથી તેથી થોડો છે, તો તેટલા કાળમાં શરીરપર્યાસિ પણ ન કરે તો આચુષનો બન્ધ તો શી રીતે કરે? મનુષ્ય અને તિર્યચ સમ્યક્ત્વ વખતે વિકલેન્દ્રિયાદિમાં ઉપજે અને તેને અપર્યાસાવસ્થાએ સાસ્વાદન હોય, પણ સાસ્વાદનનો કાળ થોડો હોવાથી તેટલા કાળમાં શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ ન થાય, અને શરીરપર્યાસિ પૂરી થયા સિવાય આચુષનો બન્ધ પણ ન થાય માટે *એ આચુષ સિ-

* કર્મમન્યના દબાકાર જીવવિજયજી મહારાજ જણાવે છે કે - “ સૂક્ષ્મનિષાદિથી જેવડસઘયણ સુધીની તેર પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વે બધાતી એકસો નવ પ્રકૃતિઓમાથી ન્યૂન કરતાં સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકે ઉન્નું બાધે તેને બેજ ગુણુસ્થાનક હોય. અહિં કેટલાએક આચાર્ય કહે છે કે તિર્યચાચુષ અને મનુષ્યાચુષ વિના ચોરાણું પ્રકૃતિઓ બાધે, કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિ સાસ્વાદન અવસ્થામા શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ ન

વાય ચોરાણું પ્રકૃતિઓ બાંધે, પરંતુ પ્રથમ મતે શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ થયા પછી આયુષબન્ધકાળે સાર્વાદન શુદ્ધસ્થાનક રહે એમ માની તેના મતે છન્ન પ્રકૃતિઓ બાંધે એમ કહ્યું છે. એ રીતે ઇન્દ્રિયો અને કાયમાર્ગણાદ્વારા બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું.

પંચેન્દ્રિય, ત્રસકાય, યોગ, ગતિત્રસમાર્ગણા તથા ઔદારિક માર્ગણાને આશ્રયી બન્ધસ્વામિત્વ—

ઓહુ પર્ણિદિ-તસે ગદતસે જિણિકાર-નરતિગુચ વિણા ।

મળ-વય-જોગે ઓહો ડરલે નરમંશુ તમ્મિસ્સે ॥ ૧૩ ॥

[ઓઘઃપચેન્દ્રિય-ત્રમે ગતિત્રસે જિનેકાદશ-નરત્રિકોચ વિણા મનો-વચોયોગે ઓઘ ઔદારિકે નરમગસ્તન્મિથે ॥]

કરી શકે તો આયુષ શી રીતે બાંધે ? પ્રથમ મતે શરીર પર્યાસિ પૂરી થયા પછી પણ સાર્વાદન રહે, અને તે વખતે આયુષ બાંધે ત્યારે તે છન્ન પ્રકૃતિઓ બાંધે બીજા મતે શરીરપર્યાસિ પૂરી થયા પહેલાં જ સાર્વાદને બંધ તો સાર્વાદન અવસ્થામાં આયુષ કયાથી બાંધે ? માટે તે ચોરાણું બાંધે. એ બે મત જણવા તેમાં યોગણુનો મત સમુક્તિક બાંધે છે. કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિનું જઘન્ય આયુષ બસો છપ્પન આવલિકાનું હોય, તેના બે ભાગ ગયા પછી તેને એકસોએકાતેરમી આવલિકાએ આયુષ બધાય, અને સાર્વાદન તો ઉત્કૃષ્ટ છ આવલિકા પર્યન્ત હોય તો તેમાં પરબવતું આયુષ શી રીતે બધાય ? માટે ચોરાણું બાંધે એ મત શુદ્ધ જણાય છે. અને ત્રન્ધકારે છન્ન પ્રકૃતિઓ કહી તે શા આશયથી કહી હશે ? વળી આગળ ઔદારિક મિથને આશ્રયી સાર્વાદને આયુષના બધનો નિષેધ ક્યો છે—“સાસણિ ચડનઘ્ઘઘ વિણા નરતિરિઆડ સુહમતેર” અહિં પણ સાર્વાદનમાં આયુષનો બધ નિવાર્યો છે, અહિં પણ એમજ બોધ્યો, કેમકે તે અને આ બન્ને સાર્વાદન તો એકજ છે.”

અર્થ:—[ઓહુ પર્ણિદિ-ત્તસે] પંચેન્દ્રિય અને ગતિ ત્રસમાર્ગણાએ ઓઘ-કર્મસ્તવોક્ત બંધાધિકાર જાણવો. [ગદ્-ત્તસે] ગતિત્રસ—તેજઃકાય અને વાયુકાય માર્ગણાએ [જિ-ગિઘ્કાર-નરતિગુણ વિણા] જિનૈકાદશ, મનુષ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર-એ પંદર પ્રકૃતિ વિના (એકસો પાંચ પ્રકૃતિ-એનો બન્ધ જાણવો) [મળ-ચય-જોમે ઓહો] ચાર મનોધોગ અને ચારવચનયોગ માર્ગણાએ ઓઘ—કર્મસ્તવોક્ત બંધ જાણવો. [ડરલે] આદારિકકાયયોગને વિષે [નરમગુ] મનુષ્યની પેઠે ભંગ કહેવો. [તમ્મિસ્તે] આદારિકમિશ્ર યોગને વિષે બંધસ્વામિત્વ આગળની ગાથામાં કહે-વામાં આવશે.

વિવેચન:— પંચેન્દ્રિયમાર્ગણા અને ત્રસકાયમાર્ગણામાં ખીજા કર્મચન્થના બન્ધાધિકારમા સામાન્યરૂપે અને શુણ્ણસ્થાનકવિશેષે કહેલો બન્ધ જાણવો એટલે ઓઘે ૧૨૦, મિથ્યાત્વે ૧૧૭, સાર્વાદને ૧૦૧, મિથ્યે ૭૪, અવિરતિશુણ્ણ-સ્થાને ૭૭ ઇત્યાદિ પ્રકૃતિઓનો બંધ જાણવો. એ પ્રમાણે આગળ ઉપર જ્યાં ઓઘ-સામાન્ય બન્ધ કહ્યો હોય ત્યાં તે માર્ગણામાં નોટલા શુણ્ણસ્થાનનો સહાવ હોય તેટલા શુણ્ણ-સ્થાનોને આશ્રયી કર્મસ્તવના બન્ધાધિકારમા કહેલો બન્ધ કહેવો.

બેઈન્દ્રિયાદિ ત્રસના સમાન ગતિ હોવાથી તેજઃકાય અને વાયુકાયને ગતિત્રસ કહે છે ચલપિ તેને સ્થાવરનામ કર્મનો ઉદય હોવાથી પૃથ્વી યાદિની પેઠે તેઓ સખિધથી સ્થાવર છે તો પણ તેઓ અનામોગપણે ઉર્ધ્વગમન અને અધોગમનાદિ કરે છે માટે તે ગતિત્રસ અથવા તો સૂક્ષ્મ ત્રય

કહેવાય છે. ગતિત્રસને વિષે જિનાદિ અગ્નીઆર પ્રકૃતિઓ મનુષ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર—એ પંદર પ્રકૃતિઓ ન બંધાય, કારણ કે તેજઃકાય અને વાયુકાયમાંથી સ્થવી જીવ દેવો, નારકો અને મનુષ્યોમાં ન ઉપજે, તેથી તત્ત્રાયોગ્ય દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈકિયદ્રિક, જિનનામ, આહારકદ્રિક, મનુષ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર—એ પંદર પ્રકૃતિઓ ન બાંધે, તેથી બાકીની જ્ઞાનાવરણ પાત્ર, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય એ, મોહનીય છવીશ, આયુષ એક, નામકર્મ છપ્પન, ગોત્ર એક અને અન્તરાય પાંચ—સર્વ મળીને એકસો પાંચ પ્રકૃતિઓ બાંધે. તેજઃકાય અને વાયુકાય—એ બન્ને તિર્યચગતિમાંજ ઉત્પન્ન થાય, અને તે ગતિમાં ભવપ્રત્યય નીચગોત્રનોજ ઉદય હોય, માટે તેઓ ઉચ્ચગોત્ર ન બાંધે. તેને માત્ર એક મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક હોય, પણ સાસ્વાદન ન હોય, કારણ કે સમ્યક્ત્વ વ્યવહાર હોય તેમાં આવીને ઉપજે નહિ. એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયમાર્ગણા તથા કાયમાર્ગણાએ અન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે યોગમાર્ગણાએ અન્ધસ્વામિત્વ કહે છે—તેમાં ૧ સત્યમનોયોગ, ૨ અસત્યમનોયોગ, ૩ સત્યમૃષામનોયોગ અને ૪ અસત્યામૃષામનોયોગ—એ ચાર મનોયોગ છે, અને એ પ્રમાણેજ ૧ સત્યવચનયોગ, ૨ અસત્યવચનયોગ, ૩ સત્યમૃષાવચનયોગ અને ૪ અસત્યામૃષાવચનયોગ—એ ચાર વચનયોગ છે. એ આઠે યોગ પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી આરંભી બારમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, તેથી એ આઠયોગ માર્ગણાએ બીજા કર્મઅન્યના અન્ધાધિકારમાં સામાન્ય તથા ગુણસ્થાનકના વિલાગને આશ્રયી જે અન્ધ કહ્યો છે તે સર્વ

ઓઘથી માંડી બારમા શુણ્ણસ્થાનક સુધી કહેવો. તેમાંના સત્ય મનોયોગ અને અસત્યામૃષા મનોયોગ એ બે મનના તથા સત્ય વચનયોગ અને અસત્યામૃષા વચનયોગ એ બે વચનના યોગ તેરમા શુણ્ણસ્થાનકે કેવલજ્ઞાનીને હોય છે, અને ત્યાં કેવળ સાતા વેદનીય બાંધે છે. એ પ્રમાણે મનયોગ તથા વચનયોગમાર્ગણાએ બાંધ કહ્યો.

હવે કાયયોગ માર્ગણાએ બન્ધ કહે છે. કાયયોગના સાત પ્રકાર છે—૧ ઔદારિક, ૨ ઔદારિકમિશ્ર, ૩ વૈક્રિય, ૪ વૈક્રિયમિશ્ર, ૫ આહારક, ૬ આહારકમિશ્ર અને ૭ કાર્મણ. અહિં મિશ્રતા કાર્મણની સાથે સમજવી. તેમાં ઔદારિક-કાયયોગ માર્ગણાએ મનુષ્યની પેઠે બન્ધસ્વામિત્વ બાણુવું, કારણ કે ઔદારિક શરીર મનુષ્ય અને તિર્યચને હોય છે, તેમાં તિર્યચ કરતાં અધિક શુણ્ણસ્થાનકો અને અધિક પ્રકૃતિઓનો બન્ધ મનુષ્યોને હોય છે. તેથી અહિં ઔદારિક કાયયોગ-માર્ગણાએ મનુષ્યોની પેઠે બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું.

અહિં મળવચ જોગે ઓહુ ડરલે નરમંગુ—આ ગાથામાં વચનયોગ અને ઔદારિક—એ બન્ને સામાન્ય પદ છે, તો પણ ‘નરમંગુ’ શબ્દના સંનિધાનથી વચનયોગનું તાત્પર્ય મનોયોગ સહિત વચનયોગમાં અને ઔદારિકનું તાત્પર્ય મનોયોગ અને વચનયોગ સહિત ઔદારિક કાયયોગમાં રાખી બન્ધસ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો છે. પરંતુ વચનયોગનું તાત્પર્ય કેવળ વચનયોગમાં અને કાયયોગનું તાત્પર્ય કેવળ કાયયોગમાં હોય તો તેનું બન્ધસ્વામિત્વ વિકલેન્દ્રિય અને

એકેન્દ્રિયના સમાન હોય એ પ્રમાણે ઔદારિક કાયયોગ-માર્ગણાએ બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગમાર્ગણાએ બન્ધસ્વામિત્વ કહે છે—

આહારછગ વિણોદે ચત્તદસસહ મિચ્છિ જિણપણગહીણં ।

સાસણિ ચત્તનવહ વિણા તિરિઅ-નરાહ-સુહુમતેર ॥ ૧૪ ॥

[આહારપટ્ટક વિનોદે ચતુર્દશશતં મિથ્યાત્વે જિનપદ્મચક્રદાનમ્ ।
સાસાદને ચતુર્નૈવતિર્થિના તિર્યગ્નરાયુ સૂક્ષ્મત્રયોદશ ॥]

અર્થ:—[આહારછગવિણોદે] (ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગમાર્ગણાએ) એવે-સામાન્યે આહારપટ્ટક વિના [ચત્તદસસહ] એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓ બંધાય. [મિચ્છિ] મિથ્યાત્વે [જિણપણગહીણ] જિનનામાદિ પાંચપ્રકૃતિઓ રહિત કરતા ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ બંધાય. [સાસણિ] સાસવાદન ગુણ-સ્થાનકે [તિરિઅ-નરાહ-સુહુમતેર] તિર્થયાયુષ, મનુષ્યાયુષ અને સૂક્ષ્માદિ તેર પ્રકૃતિઓ [વિણા] સિવાય [ચત્તનવહ] ચોરાણી પ્રકૃતિઓ બંધાય.

વિવેચન:—ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ મનુષ્ય અને તિર્થચને ઉપજતી વળતે અપર્યાસાવશ્યએ હોય તે વળતે કાર્મણ સાથે ઔદારિકની મિશ્રતા જ્યાં સુધી શરીરની ઉત્પત્તિ ન થાય ત્યાં સુધી હોય છે, અને શરીર ઉત્પન્ન થયા પછી ઔદારિક કાયયોગ હોય છે ઔદારિક મિશ્રકાયયોગીને વિ-ગ્રિહ ચારિત્રને અણાવે આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાગ-એ જે પ્રકૃતિઓ ન બંધાય, સુરાયુ અને નરક-જિહ એ ચાર પ્રકૃતિઓ અર્વ પર્યાસિ પૂર્ણ કર્યા શિવાય

ન બાંધાય, તેથી એ છ પ્રકૃતિઓ સિવાય એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગી મનુષ્ય અને તિર્યચ્ચ એથે બાધે. અહિં જેના મતે શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ કર્યા પછી ઔદારિક કાયયોગ હોય તેના મતે ઔદારિકમિશ્રયોગીને નરાયુષ અને તિર્યગાયુષનો બન્ધ પણ ન ઘટે, કેમકે શરીરપર્યાસિ પૂરી થયા પછી પરલવના આયુષનો બન્ધ થાય, અને તે વખતે તેા ઔદારિકમિશ્રયોગ ન હોય, પણ ઔદારિક યોગ હોય; તેથી તેને એથે એકસો બાર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય. પરંતુ જેઓ શરીરની નિષ્પત્તિ દયા પૂર્વે અર્થાત્ સ્વયોગ્ય સર્વે પર્યાસિઓ પૂરી ન થાય ત્યાંસુધી ઔદારિકમિશ્રયોગ માને છે અને ત્યાર પછી ઔદારિક યોગ માને છે, તેના મતે ઔદારિકમિશ્રયોગીને શરીર અને હન્દ્રિયપર્યાસિ પૂરી થયા પછી આયુષના બાંધનો સંભવ હોવાથી એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓ એથે બન્ધમાં કહી છે.

તેમાંથી જિનનામ, સુશતિ, સુરાતુપૂર્વી, વૈકિયશરીર અને વૈકિયઅગોપાંગ-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્ય અને તિર્યચ્ચને તથાવિધ વિશુદ્ધિને અભાવે અપર્યાસિ વસ્થાએ ન બાંધાય, તેથી ઔદારિકમિશ્રયોગીને મિથ્યાદષ્ટિ-ગુણુરધાનકે એ પાંચ પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરતાં ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ બાંધાય.

ઔદારિકમિશ્રયોગી મિથ્યાત્વગુણુરધાનકે ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ બાધે છે, તેમા તિર્યયાયુષ અને મનુષ્યાયુષની પણ ગણના કરેલી છે. અહિં દર્મઅન્યના દળાકાર થી જીવવિજયજી મહારાજે શંકા કરી છે કે 'પહેલે ગુણુદાણે તિર્યયાયુષ અને મનુષ્યાયુષ બાધે કહ્યા

સાસ્ત્રાદનગુણસ્થાનકે નરાયુષ અને તિર્યચાયુષ ન બંધાય, કારણ કે શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા પછી આયુષ બંધાય

તે ઔદારિકમિશ્રપણુ તો શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા અગાઉજ હોય, તે પછી તો ઔદારિકયોગ હોય અને આયુષ તો શરીરપર્યાપ્તિ પછીજ બંધાય ત્યારે મિશ્રને એ બે આયુષનો બંધ કેમ થતે ? ' (પૃ ૧૬૬) આ સંદેહ શિલાકાચાર્યના મતને અનુસરીને કરેલો છે, કેમકે તેઓ શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી ઔદારિકમિશ્રયોગ માને છે અને પૂર્ણ થયા બાદ ઔદારિક યોગ માને છે. તેના મતે એ સંકે હોઈ શકે છે. પરંતુ જેઓના મતે શરીરની પૂર્ણતા થાય ત્યાંસુધી ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે, અને પૂર્ણતા થયા બાદ ઔદારિક યોગ હોય છે. શ્રીમાન્ બ્રહ્માહુસ્વામીના "જોષણ કમ્મણ આહારેઽ અણતર જીવો । તેણ ધર મીસેણ જાઘ સરીરસ્સ નિપ્પક્તો" ॥ આ કથનને અનુસારે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી ઔદારિકમિશ્ર યોગ હોય છે, તેમા ' સરીરસ્સ નિપ્પક્તો ' પદનો આ અર્થ પણ થઈ શકે છે કે શરીર પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી ઉક્ત યોગ હોય છે અને શરીરની પૂર્ણતા સ્વયંબ સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂરી થયા પછી થાય છે. એ બાબત દેવેન્દ્રસૂત્રિએ એવા કર્મત્રયની 'તણુવજ્જેસુ ડરલમલ્લે' એ ગાથાના અંશની દીક્રમાં લખ્યું છે કે " ચચાપિ તેપાં શરીરપર્યાપ્તિઃ સમજનિષ્ઠ, તથાપીન્દ્રિયોન્નુસારાદીનામચાપ્ય-નિષ્પન્નત્વેન શરીરસ્વાસપૂર્ણત્વાદ્ ઔદારિકમિશ્રમેષ તેપાં ચુક્ત્યા ઘટમાનમિત્તિ ' । સ્વયંબ સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી ઔદારિક મિશ્રયોગ હોય તો ઉક્ત મંદેહને જરા પણ અવકાશ રહેતો નથી, કારણ કે તે હન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂરી થયા પછી આયુષબંધ કરી શકે છે, અને ત્યાંસુધી તેને ઔદારિકમિશ્રયોગ હોઈ શકે છે. માટે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકમાં જે આયુષનો બંધ આ મતની અપેક્ષાએ ઉચિત છે.

અને સાસ્વાદનલાભે વર્તતો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન કરે. તથા અહિં મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી તેથી મિથ્યાત્વોદયનિમિત્તક સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ, નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વમોહનીય, હુંકકસંસ્થાન અને દેવકૃતસંધયણુ-એ તેર પ્રકૃતિઓ ન બંધાય. એ પ્રમાણે પંદર પ્રકૃતિઓ પૂર્વોક્ત મિથ્યાદૃષ્ટિશુભુસ્થાનકે બંધાતી એકસો નવ પ્રકૃતિઓમાંથી ન્યૂન કરતા ચોરાણું પ્રકૃતિઓ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગીને સાસ્વાદનશુભુસ્થાનકે બંધાય.

મિશ્રશુભુસ્થાનકે વર્તતો જીવ કાળ ન કરે, તેથી કયાંઈ પણ ઉપજે નહિ, માટે અપર્યાપ્તાવસ્થાશાલી એવા તેને મિશ્રશુભુસ્થાનક ન હોય.

ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણાએ અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ અને સયોગિકેવલી શુભુસ્થાનકને આશ્રયી તથા કાર્મણકાયયોગ અને આહારકદ્રિક માર્ગણાએ બન્ધસ્વામિત્વ—

અણચડવીસાઈ વિના જિણપણજીવ્ય સંમિ જોગિણો સાયં ।
વિણુ તિરિ-નરાડ કમ્મે વિ એવમાહારદુગિ ઓહો ॥ ૧૫ ॥
[અનન્તચતુર્વિંશતિં વિના જિનપંચકયુતાઃ સમ્યક્ત્વે
યોગિનઃ સાતમ્ ।

વિના તિર્યંકનરાયુઃ કાર્મણેઽપ્યેવમાહારદ્વિકે ઓઘઃ]

અર્થ—[અણચડવીસાઈ વિના] અનન્તાતુબન્ધ્યાદિ ચોવીસ પ્રકૃતિઓ રહિત કરતા અને [જિણપણજીવ્ય] જિનપંચકયુક્ત કરતાં ૭૫ પ્રકૃતિઓ [સંમિ] અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ શુભુસ્થાનકે બાંધે. [જોગિણો સાયં] સયોગી કેવલી શુભુસ્થાનકે એક સાતાવેદનીયનો બન્ધ હોય. [વિણુ તિરિ-નરાડ]

તિર્યચાચુપ અને મનુષ્યાચુપ એ બે પ્રકૃતિ વિના બાકીની બધી પ્રકૃતિઓ [પચં] ઔદારિક ભિશ્વયોગીની થઈ [કસ્મેચિ] કાર્મણ્યોગ માર્ગણાએ પણ બંધાય. [આહારદુગ્ધિ] આહાર-દુગ્ધિયોગ અને આહારકભિશ્વકાયયોગમાર્ગણાએ [ઓહો] ઔદ-કર્મસ્તિયોગ સામાન્ય બન્ધ કહેવો.

વિવેચન:—અનન્તાનુબન્ધચતુષ્ક, મધ્યસંસ્થાનચ-તુષ્ક, મધ્યસ હનનચતુષ્ક, અશુલવિહાયોગતિ, નીચગોત્ર, સ્ત્રીવેદ, દૌર્લાબ્યત્રિક, થીલુદિત્રિક, ઘોતનામ અને તિર્યચદ્વિક-એ ચોવીશ પ્રકૃતિઓ. અનન્તાનુબન્ધી કપારના ઉદયથી બંધાય છે, અને અવિગતિસમ્યગદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે અનન્તા-નુબન્ધી કપાયનો ઉદય નથી તેથી તે પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા સીત્તેર પ્રકૃતિઓ રહે, તેમાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવડે બંધાતી જિનનામ, દેવદ્વિક અને વૈકિયદ્વિક-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ. મેળવતાં ઔદારિકભિશ્વયોગીને ચોથે શુણ્ણસ્થાનકે પચોતેર પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય.

અહિ સિદ્ધાન્તને મતે વૈકિયલ્પધિ અને આહારક લ્પધિવાળાને વૈકિય અને આહારક શરીર કરતાં ઔદારિક શરીરના વ્યાપારનું પ્રાધાન્ય હોવાથી ઔદારિકભિશ્વયોગ હોય છે, પરંતુ કર્મચન્દના અભિપ્રાયથી વૈકિયશરીર અને આહારક શરીરની મુખ્યતા હોવાથી તેને વૈકિયભિશ્વ અને આહારકભિશ્વકાયયોગ કહેવો છે, તેથી તેને દેશવિરતિ અને પ્રમત્ત શુણ્ણસ્થાનકે બન્ધ કહ્યો નથી.

ઔદારિકભિશ્વકાયયોગના સ્વામી તિર્યચ અને મનુષ્ય છે, અને ચોથા શુણ્ણસ્થાનકે તેને ૭૦ અને ૭૧ પ્રકૃતિઓના

બન્ધ કહ્યો છે. અવિરતિ શુભુસ્થાનકે ઔદારિકમિશ્રકાય-
યોગીને ૭૫ પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં કહી છે, અને તે ૭૫ પ્ર-
કૃતિઓમાં મનુષ્યદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક અને પ્રથમ સંહનન-
એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો સમાવેશ કરેલો છે, તો ચોથે શુભુ-
સ્થાનકે વર્તતો કયો ઔદારિકમિશ્રયોગી આ પાંચ પ્રકૃ-
તિઓનો બન્ધક હોય ? કેમકે ઔદારિકમિશ્રયોગી તિર્યચ
અને મનુષ્ય હોય છે અને તે ચોથે શુભુસ્થાનકે દેવપ્રાયોગ્ય
પ્રકૃતિઓ બાંધે પણ મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય મનુષ્યદ્વિક, ઔદારિક-
દ્વિક અને પ્રથમ સંહનન-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ ન બાંધે.
માટે ‘ અણચતુર્વીસાહ ’ એ પદમાં રહેલા આદિ શબ્દથી
એ મનુષ્યદ્વિકાદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરવી, તેથી ઔદારિક
મિશ્રયોગીને ચોથે શુભુસ્થાનકે સાસ્વાદને બાંધાતી ચોરાણું
પ્રકૃતિઓમાંથી અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓને
બાંધ કરીએ અને જિનપંચક ચુકત કરીએ એટલે સીત્તેર
પ્રકૃતિઓ બાંધમાં હોય એમ સંભવે છે એવું સમાધાન
કર્મશ્રમના ટળાકાર જથસોમસૂરિ આપે છે અને તે યોગ્ય
જણાય છે.

સયોગી શુભુસ્થાનકે કેવલીસમુદ્ધવાત કરતા તેના બીજા
છઠ્ઠા અને સાતમા સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે,
તેને યોગપ્રત્યયિક માત્ર એક સાતાવેદનીય કર્મનો બન્ધ
હોય છે. ત્યાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાયરૂપ હેતુના
અજ્ઞાવે બાકીની પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોતો નથી.

એ પ્રમાણે ઔદારિકમિશ્રયોગીની પેઠે કાર્મણ્યોગ
માર્ગણાએ પણ બન્ધસ્વામિત્વ જણવું, પરન્તુ એટલો વિ-

શેષ છે કે કાર્મણ્યકાયયોગ વિગ્રહ ગતિ વડે પરબ્રહ્મમાં જતાં એક, બે કે ત્રણ સમયસુધી હોય છે, અને તે શિવાય તેરમા શુભસ્થાનકે આઠ સમયનો કેવલીસમુદ્ધાત દરતા તેના ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયે હોય છે. તેને પણ ઔદારિકમિશ્રયોગીની પેઠે પહેલું, બીજું, ચોથું અને તેરમું શુભસ્થાનક હોય છે. કાર્મણ્યકાયયોગીને કોઈપણ આયુષ્યનો બન્ધ ન થાય, તેથી તિર્યચાયુષ અને નરાયુષ એ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા બાકીની પ્રકૃતિઓનો બન્ધ ઔદારિકમિશ્રયોગીની પેઠે હોય. મૂળ બંધમાં ૧૨૦ પ્રકૃતિઓ હોય છે, તેમાં આહારક પદક, તિર્યચાયુષ અને નરાયુષ એ આઠ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો બાંધે બન્ધ હોય, અને મિથ્યાત્વશુભસ્થાનકે જિનપંચક શિવાય ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ બાંધે. તેમાંથી સૂક્ષ્માદિ તેર પ્રકૃતિઓ હીન કરતા ૯૪ પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદને બાંધે. તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ ચોવીશ પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરતા અને જિનપંચક યુક્ત કરતા ૭૫ પ્રકૃતિઓ ચોથે શુભસ્થાનકે બાંધે. અથવા ઉપર ઔદારિકમિશ્રયોગીને ચોથે શુભસ્થાનકે ૭૫ પ્રકૃતિઓના બન્ધમાં શંકા કરી ૭૦ પ્રકૃતિઓના બન્ધનું સમર્થન કર્યું છે, કારણ કે ઔદારિકમિશ્રયોગી મનુષ્ય અને તિર્યચજ હોય, અને તેને મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય મનુષ્યદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક અને પ્રથમ સંધયણ-એ પાંચ પ્રકૃતિના બંધનો સંભવ નથી, પરંતુ કાર્મણ્ય યોગીને માટે તેમ નથી, કાર્મણ્યયોગ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નરક-એ ચારે ગતિમાં હોય છે, તેથી અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકે વર્ત-

માન કાર્મણકાયયોગી દેવ અને નારક એ મનુષ્યપ્રાયોગ્ય પાંચે પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે, માટે તેને ચોથે શુણ્ણસ્થાનકે ૭૫ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થાય એ નિર્વિવાદ છે. તથા તેરમે શુણ્ણસ્થાનકે યોગનિમિત્તક સાતાવેદનીયનો બન્ધ હોય.

આહારકકાયયોગ અને આહારકમિશ્રકાયયોગ એ બે માર્ગશાએ ઓધ-બીજા કર્મગ્રન્થના 'બન્ધાધિકારમાં' કહેલો બન્ધ જાણવો, આહારક યોગે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત-એ બે શુણ્ણસ્થાનકે હોય છે. પ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે ૬૩ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય, કારણ કે આહારકલ્પિધવાળા ચઉદપૂર્વધર ન્યારે આહારક શરીર કરે ત્યારે લ્પિધનો ઉપયોગ કરતાં ઔત્સુક્ય હોવાથી તે પ્રમત્ત-પ્રમાદયુક્ત થાય, અને પછી વિશુદ્ધિના સામર્થ્યથી અપ્રમત્ત શુણ્ણસ્થાનકે આવે ત્યારે તેને ૬૩ પ્રકૃતિઓમાંથી શોક, અરતિ, અસ્થિરદ્વિક, અયશ અને અસાતાવેદનીય-એ છ પ્રકૃતિઓ કાઢતા સત્તાવન પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય, અને દેવાયુષનો બન્ધ ન કરે તો છપ્પન પ્રકૃતિઓ જાંધે. યદ્યપિ અપ્રમત્ત શુણ્ણસ્થાનકે આહારકદ્વિકનો બન્ધ પ્રાપ્ત છે તેથી અઠાવન કે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થવો જોઈએ, પરંતુ આહારકકાયયોગે વર્તમાન તથાવિધ વિશુદ્ધિના અભાવે આહારકદ્વિકનો બન્ધ કરતો નથી, તેથી તેને અઠાવન કે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થતો નથી.^૧

૧ “મુગ્ધવચ્ચા તેષદ્વિકિ ચંધંતિ આહારકમપ્સુ” (પંચમગ્રહસમ-
તિકા ગા.૧૪૯) આહારકયોગી અને આહારકમિશ્રયોગી અનુક્રમે સત્તાવન

વૈકિંચ, વૈકિંચમિશ્ર, વેદ અને કપાયમાર્ગણાને આશ્રયી
બન્ધસ્વામિત્વ—

સુરઓહો વેડવે તિરિઅ-નરાડરહિઓ ય તમ્મિસ્સે ।

વેયતિગા-ઈમ વિચ-તિચકસાય નવ-દુ-ચડ-પંચગુણે ॥૧૬॥

[સુરીઓ વૈકિંચે તિચ્છનરાયૂરહિતશ્ચ તન્મિશ્રે ।

વેદવિકા-દિમ-દ્વિતીય-તૃતીયકપાયા નવ-દ્વિ-ચતુઃપંચગુણે]

અર્થ:—[વેડવે] વૈકિંચકાયયોગે [સુરઓહો] દે-
વતા સામાન્ય બન્ધ કહેવો. [તમ્મિસ્સે] વૈકિંચમિશ્રકાય-
યોગ માર્ગણાએ [તિરિઅ-નરાડરહિઓ ય] તિચ્છાધુપ
અને નરાધુપરહિત બન્ધ જાણવો. (વેદ અને કપાયમાર્ગણાએ
બન્ધસ્વામિત્વ-) [વેયતિગા-ઈમ-વિચ-તિચકસાય] ત્રણ
વેદ, આઠ કપાય, દ્વિતીય કપાય અને તૃતીય કપાયમાર્ગણાએ
(અનુક્રમે) [નવ-દુ-ચડ-પંચગુણે] નવ, બે, ચાર અને
પાંચ ગુણસ્થાનક હોય. અર્થાત્ ત્રણ વેદે નવ ગુણસ્થાનક,
પ્રથમ અનન્તાનુબન્ધી કપાયમાર્ગણાએ બે ગુણસ્થાનક,
બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાયે પ્રથમના ચાર ગુણસ્થાનક
અને ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાય માર્ગણાએ પ્રથમના
પાંચ ગુણસ્થાનકો હોય છે.

વિવેચન:—વૈકિંચકાયયોગમાર્ગણાએ દેવગતિની પેઠે

ત્રેસક પ્રકૃતિઓ બાધે. એટલે આહારકયોગી જદે ગુણસ્થાનકે ત્રેમક
અને સાતમે ગુણસ્થાનકે સત્તાવન પ્રકૃતિઓ બાધે, અને આહારક
મિશ્રયોગી જદા ગુણસ્થાનકે ત્રેસક બાધે. (પંચસંગ્રહ દીક્ષ ૫૦૧૪૬૩)
પરંતુ સમ્પતિકાની દીક્ષમાં આહારકદિકનો બન્ધ કરે એટલે તેને
અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે ૫૯ પ્રકૃતિઓનો પણ બન્ધ હોય. જુઓ—(સમ્પ-
તિકા દીક્ષ ૫૦૩૬૬)

બન્ધસ્વામિત્વ બાણુવું. અહિં દેવો અને નારકોને ભવપ્રત્યય સ્વાભાવિક વૈક્રિય યોગ હોય છે તે વિવક્ષિત છે, તેથી તેને પ્રથમના ચાર શુણ્ણસ્થાનક હોય, મનુષ્ય અને તિર્યચને લઙ્ગિ-પ્રત્યય વૈક્રિય શરીરને આશ્રયી વૈક્રિયયોગ હોય, અને ત્યાં અધિક શુણ્ણસ્થાનકો હોય, પણ તે અહિં વિવક્ષિત નથી માટે સામાન્યે બંધાતી ૧૨૦ પ્રકૃતિમાંથી સુરાદિ સોળ પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરતાં એક ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ બાણુવો. તેમાંથી મિથ્યાત્વશુણ્ણસ્થાનકે જિનનામરહિત ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ, તેમાંથી નપુ સકાદિ ચાર, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આત્મ-એ સાત પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં સાંસ્વાદને ૯૬ પ્રકૃતિઓ, તેમાંથી અનન્તાનુબંધ્યાદિ છવીશ પ્રકૃતિઓ ન્યૂન કરતાં મિશ્ર શુણ્ણસ્થાનકે સીત્તેર પ્રકૃતિઓ, અને તેને જિનનામ અને મનુષ્યાયુષ સહિત કરતાં અવિરતિ શુણ્ણસ્થાનકે બહોતેર પ્રકૃતિઓ બંધમાં હોય.

વૈક્રિયયોગની મેઠે વૈક્રિયમિશ્રયોગે પણ બન્ધસ્વામિત્વ બાણુવું, પરન્તુ એટલો વિશેષ છે કે અહિં મિશ્રશુણ્ણસ્થાનક હોતું નથી, કારણ કે દેવ અને નારકોને અપર્યાપ્તસ્થાના વૈક્રિયમિશ્ર યોગ છે, અને તે અવસ્થામાં મિશ્રશુણ્ણસ્થાનક હોતું નથી. બાકીના ત્રણ શુણ્ણસ્થાનકે પણ વૈક્રિયમિશ્ર યોગી તિર્યચાયુષ અને મનુષ્યાયુષ એ બે આયુષનો બન્ધ ન કરે, કારણ કે દેવો અને નારકો અપર્યાપ્તસ્થાના આયુષનો બન્ધ કરતાં નથી. માટે તિર્યચાયુષ, મનુષ્યાયુષ, સુરદિક, વૈક્રિયદિક, સુરાયુષ, આહારકદિક, નરકત્રિક, સદ્મ-ત્રિક અને વિકલત્રિક-એ અદાર પ્રકૃતિ વિના બાકીની શા

નાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છવીશ, નામકર્મ ત્રેપન, ગોત્રકર્મ બે અને અન્તરાય પાંચ—એ પ્રમાણે વૈકિયમિશ્રયોગીને ૧૦૨ પ્રકૃતિઓનો ઓઘ બંધ બાંધવો. મિથ્યાત્વશુભ્રુસ્થાનકે તેમાંથી જિનનામ હીન કરતા ૧૦૧ પ્રકૃતિઓ બંધાય. તેમાંથી એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, આતપનામ, નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વમોહનીય, હુંડકસંસ્થાન અને છેવટ સંઘયણ—એ સાત પ્રકૃતિ ન્યૂન કરતા ૯૪ પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદને બંધાય તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ ચોવીશ પ્રકૃતિઓ હીન કરતા અને જિનનામસહિત કરતા ૭૧ પ્રકૃતિઓ થોથે શુભ્રુસ્થાનકે બંધાય. એ ચોથે બાકીના શુભ્રુસ્થાનકો હોતા નથી. અહિં પર્યાપ્તાવસ્થાલાવી લબ્ધિનિમિત્તક વૈકિયમિશ્રયોગ વિવક્ષિત નથી, તેથી લબ્ધિનિમિત્તક વૈકિય શરીર કરતાં દેશવિરતિ અને પ્રમત્ત—એ બે શુભ્રુસ્થાનક સંભવે તે અહિં અડધુ ન કરવા. એ પ્રમાણે યોગમાર્ગણાએ બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે બાકીની માર્ગણાએ શુભ્રુસ્થાનકના કથન કરવા પૂર્વક કર્મસ્તવોક્ત બન્ધ બાંધવો. સીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ—એ ત્રણ વેદ માર્ગણાએ મિથ્યાત્વાદિક નવ શુભ્રુસ્થાનકો હોય. ત્યાં ઓઘે ૧૨૦, મિથ્યાત્વે ૧૧૭, સાસ્વાદને ૧૦૧, મિથ્યે ૭૪, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભ્રુસ્થાનકે ૭૭, દેશવિરતિ શુભ્રુસ્થાનકે ૬૭, પ્રમત્તશુભ્રુસ્થાને ૬૩, અપ્રમત્તશુભ્રુસ્થાનકે ૫૯ અને ૫૮, અપૂર્વકરણ શુભ્રુસ્થાનકે ૫૮-૫૬-૨૬ અને બાહર સંપરાય શુભ્રુસ્થાનકે ૨૨-૨૧ હોય. ત્યાર પછીના શુભ્રુસ્થાનકે વેદનો ઉદય ન હોય. અહિં વેદાદિવડે દ્રૌપ અને

પર્યાયની અભેદવિવક્ષાથી વેદાદિઉદયવંત શુવને શ્રદ્ધા કરવા. એ પ્રમાણે વેદમાર્ગણાએ શુણ્ણસ્થાનકો કહ્યા.

હવે કપાયમાર્ગણાએ શુણ્ણસ્થાનક કહે છે-પ્રથમના ચાર અનન્તાનુબન્ધી કપાયમાર્ગણાએ મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદ એ બે શુણ્ણસ્થાનકો હોય. ત્યાં ઓધે ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ હોય છે, કારણ કે અનન્તાનુબન્ધી કપાયના ઉદયે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ન હોય, તેથી તત્પ્રાયોગ્ય જિનનામ અને આહારકદ્દિક-એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ ન બંધાય. એટલે ઓધે અને મિથ્યાત્વે ૧૧૭ અને સાસ્વાદને ૧૦૧ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ થાય છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કપાયમાર્ગણાએ મિથ્યાત્વાદિ ચાર શુણ્ણસ્થાનકો હોય છે. આ કપાયના ઉદયમાં સમ્યક્ત્વનો સંભવ છે, માટે અહિં જિનનામ કર્મનો બન્ધ હોય પણ ચારિત્રનો અભાવ હોવાથી આહારકદ્દિકના બંધનો સંભવ નથી. તેથી ઓધે ૧૧૮ પ્રકૃતિઓ, મિથ્યાત્વે જિનનામહીન ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ, સાસ્વાદને ૧૦૧, મિથ્યશુણ્ણસ્થાનકે ૭૪ અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકે ૭૭ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કપાયમાર્ગણાએ મિથ્યાત્વાદિક પાંચ શુણ્ણસ્થાનક હોય છે. ત્યાં સમ્યક્ત્વ હોવાથી જિનનામ બંધાય છે, પણ ચારિત્રના અભાવે આહારકદ્દિક બંધાતું નથી. તેથી ઓધે ૧૧૮, મિથ્યાત્વે ૧૧૭, સાસ્વાદને ૧૦૧, મિથ્યે ૭૪, અવિરતિ શુણ્ણસ્થાનકે ૭૭ અને દેશવિરતિ શુણ્ણસ્થાનકે ૬૭ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. અહિં

સર્વત્ર પ્રકૃતિઓની સંખ્યા ઈર્મસ્તવના ઘન્યાધિકારથી બા-
હ્યી. અહિં કૃપાયશબ્દવડે કૃપાયોદયવંતે હવે ગ્રહણ કરવાથી
તેને વિષે શુણ્ઠસ્થાનકો ચંભવે છે.

સંજલણતિગે નવ, દસ લોહે, ચર અજડ, દુ-તિ અનાણતિગે ।
વારસ અચક્ષુ-ચક્ષુસુ પદમા, અહસ્તાય ચરમચક્ર ॥૧૭॥
[સજ્જલનત્રિકે નવ દશ લોભે ચત્વાર્યયતે હે ત્રીણ્યજ્ઞાનત્રિકે ।

ઠાદશાચક્ષુશ્ચક્ષુષોઃ પ્રથમાનિ યયાત્યાતે ચરમચત્વારિ॥]

અર્થ:—[સંજલણતિગે] સંજવલ્લન ક્રોધ, માન અને
માયાએ [પદમા] પ્રથમના [નવ] નવ શુણ્ઠસ્થાનકો
હોય છે. [લોહે] લોભ માર્ગણાએ [દસ] દશ શુણ્ઠ-
સ્થાનકો હોય છે. [ચર અજડ] અવિરત માર્ગણાએ ચાર
શુણ્ઠસ્થાનકો હોય છે. [દુ-તિ અનાણતિગે] ત્રણ અજ્ઞાન
માર્ગણાએ બે અથવા ત્રણ શુણ્ઠસ્થાનક હોય છે. [વારસ
અચક્ષુ-ચક્ષુસુ] અચક્ષુદર્શન અને ચક્ષુદર્શન માર્ગ-
ણાએ પ્રથમના બાર શુણ્ઠસ્થાનક હોય છે. [અહસ્તાય]
યયાખ્યાત માર્ગણાએ [ચરમચક્ર] છેલ્લા ચાર શુણ્ઠસ્થાનકો
હોય છે.

વિવેચન:—સંજવલ્લન ક્રોધ, માન અને માયાના ઉદય
વાળાને મિથ્યાત્વાદિ નવ શુણ્ઠસ્થાનક હોય છે, અને લોભ-
કૃપાયના ઉદયવાળાને સૂક્ષ્મસંપરાય સુધી દશ શુણ્ઠસ્થાનક
હોય છે. તેઓનું ઘન્યસ્વામિત્વ ઈર્મસ્તવમાં સામાન્ય અને
વિશેષરૂપે કહેલા ઘન્યાધિકાર પ્રમાણે જોયે ૧૨૦, મિથ્યા-
ત્વશુણ્ઠસ્થાનકે ૧૧૭, સાસ્વાદને ૧૦૧, મિથ્યે ૭૪ ઇત્યાદિ
બાહ્યું. એ પ્રમાણે કૃપાયમાર્ગણાએ શુણ્ઠસ્થાનક કહ્યાં.

સંયમમાર્ગણામાં એક અવિરતિમાર્ગણાએ પ્રથમના ચાર ગુણસ્થાનકે હોય, તેમાં ચોથે ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ-નિમિત્તક જિનનામ કર્મના બંધનો સંભવ છે, પરન્તુ ચારિત્રના અભાવે આહારકદ્વિકનો બંધ થતો નથી. તે માટે અવિરતિ માર્ગણામાં ચોથે આહારકદ્વિક સિવાય ૧૧૮ પ્રકૃતિઓ, મિથ્યાત્વે ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ, સાસ્વાદને ૧૦૧, મિશ્રે ૭૪ અને અવિરતિગુણસ્થાનકે ૭૭ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

અજ્ઞાનત્રિકમાર્ગણાએ જે ચા ત્રણ ગુણસ્થાનક હોય છે, પ્રથમગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય હોય છે, તેથી ત્યાં અજ્ઞાન હોય છે, બીજા ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી, પણ અનન્તાનુબન્ધી કષાયનો ઉદય છે, અને તે મિથ્યાત્વનો આશ્લેષક હોવાથી ત્યાં પણ અજ્ઞાન હોય છે. ત્રીજા ગુણસ્થાનકમાં વર્તમાન જીવની દૃષ્ટિ સર્વથા શુદ્ધ યા સર્વથા અશુદ્ધ હોતી નથી, પરન્તુ અંશતઃ શુદ્ધ અને અંશતઃ અશુદ્ધ એવી મિશ્ર દૃષ્ટિ હોય છે, તેથી મિશ્રદૃષ્ટિમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન મિશ્ર હોય છે. જ્યારે તેમાં અધિક શુદ્ધતા હોય છે અને અશુદ્ધતા ઓછી હોય છે ત્યારે જ્ઞાનાંશ અધિક હોય છે અને અજ્ઞાન ઓછું હોય છે. તે વખતે મિશ્રદૃષ્ટિની જ્ઞાની જીવોમાં ગણના કરી શકાય છે. માટે પ્રથમ અને બીજા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો અજ્ઞાની માનવા જોઈએ. જે રીતે અજ્ઞાનત્રિકે જે ગુણસ્થાનકે હોય, પરન્તુ જ્યારે મિશ્રદૃષ્ટિમાં અધિક અશુદ્ધતા ના કારણથી અજ્ઞાનાંશ અધિક હોય અને શુદ્ધતા ઓછી હોવાથી જ્ઞાનાંશ અલ્પ હોય ત્યારે મિશ્રદૃષ્ટિની ગણના અજ્ઞાનીમાં કરી શકાય છે. તેથી મિશ્રગુણસ્થાનવર્તી જીવોને અજ્ઞાનીમાં

ગણવા જોઈએ. એ રીતે અજ્ઞાનત્રિકમાં ત્રણ ગુણુસ્થાનકે હોય છે. ચતુર્થ ગુણુસ્થાનથી આગળના ગુણુસ્થાનકોમાં સમ્યક્ત્વનિમિત્તકે દૃષ્ટિની શુદ્ધિ હોવાના કારણથી જ્ઞાન હોય છે પણ અજ્ઞાન હોતું નથી. જ્ઞાન અને અજ્ઞાન દૃષ્ટિની શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ ઉપર અવલંબિત છે. ત્યાં ઓઘે ૧૧૭, મિથ્યાત્વે ૧૧૭, સાસ્વાદને ૧૦૧ અને મિશ્ર ગુણુસ્થાનકે ૭૪ પ્રકૃતિ-ઓનો બન્ધ હોય છે.

દર્શનમાર્ગણામાં ચક્ષુ અને અચક્ષુદર્શન-એ બે માર્ગ-ણાએ મિથ્યાત્વથી માંડી ક્ષીણમોહ પર્યન્તે બાર ગુણુસ્થાનકે હોય છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના ક્ષયોપશમથી ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન હોય છે અને ક્ષાયોપશમિકે લાવે બારમા ગુણુસ્થાન સુધી હોય છે.

ત્યાં ઓઘે ૧૨૦, તેથી આગળના ગુણુસ્થાનકે અતીન્દ્રિય અને ક્ષાયિક જ્ઞાન હોય છે. મિથ્યાત્વે ૧૧૭ ઇત્યાદિ સામાન્ય અને વિશેષરૂપથી બન્ધાધિકારમાં વર્ણિત બન્ધસ્વામિત્વ બાણુવું. સ્વયંમમાર્ગણામાં યથાજ્યાત ચારિત્રમાર્ગણાએ છેલ્લાં ઉપશાન્તમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગી અને અયોગી એ ચાર ગુણુસ્થાનકો હોય છે. તેમાં પ્રથમના ત્રણ ગુણુસ્થાનકે એક સાતાવેદનીય બંધાય છે અને અયોગી ગુણુસ્થાનકે યોગના અલાવથી બન્ધ હોતો નથી.

મળનાણિ સગ જયાઈ, સમડય-છેય ચર, દુનિ પરિહારે ।

કેવલદુગિ દો ચરમાડજયાઈ નવ મહ-સુ-ઓહિદુગે ॥૧૮॥

[મનોજ્ઞાને સત્ત ચતાદોનિ, સામાયિક-ચ્છેદે ચત્વારિ, છે પરિહારે ।

કેવલદ્વિકે દ્વેચરમેડયતાદોનિ નવ મતિ-શ્રુતાવધિદ્વિકે ॥]

અર્થ.—[મળનાણિ] મન પર્યવજ્ઞાન માર્ગણાએ [સગ જયાર્] યત્તાદિ-પ્રમત્તાદિ સાત ગુણસ્થાનક હોય છે. [સમદય-છેય] સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય માર્ગણાએ [ચડ] પ્રમત્તાદિ ચાર ગુણસ્થાનક હોય છે. [દુન્નિ પરિહારે] અને પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગણાએ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત-એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. [કેવલદુગ્ધિ] કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનમાર્ગણાએ [દો ચરમા] છેલ્લાં બે ગુણસ્થાનક હોય છે. [મહ-સુ-બીહિદુગે] મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન માર્ગણાએ [અજયાર નવ] અવિરતિ આદિ નવ ગુણસ્થાનક હોય છે.

વિવેચન:—જ્ઞાનમાર્ગણામાં મન:પર્યવજ્ઞાનીને પ્રમત્તાદિ સાત ગુણસ્થાનક હોય છે, કારણ કે મન:પર્યવજ્ઞાન અપ્રમત્ત સંયતને ઉપજે છે, અને ત્યાર પછી તે મુનિને પ્રમાદવશ થવાથી પ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાનક પણ હોય છે. મન:પર્યવજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિકે હોવાથી બારમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, તેથી તેને ક્ષાયિક એવાં અન્તિમ બે ગુણસ્થાનક હોતાં નથી. ત્યાં આહારકદ્ધિકના બન્ધનો સંભવ છે, માટે એથે ૬૫, પ્રમત્તે ૬૩, અપ્રમત્તે ૫૬ યા ૫૮ ઇત્યાદિ બન્ધાધિકારમાં વર્ણિત બન્ધસ્વામિત્વ બાણી લેવું.

સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય-એ બે ચારિત્રને વિષે પ્રમત્તાદિ ચાર ગુણસ્થાનક હોય છે, ત્યાં આહારકદ્ધિક સહિત એકબન્ધ ૬૫, પ્રમત્તે ૬૩-ઇત્યાદિ સામાન્ય અને વિશેષરૂપે બન્ધાધિકાર બાણવો.

પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત-એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. યદ્યપિ અહિં આહારકદ્ધિકનો ઉદય

હોતો નથી, કારણ કે પરિહારવિશુદ્ધિ આશ્રિત કંઈક ન્યૂન દશપૂર્વધરને હોય છે, અને આહારકલ્પિત તો ચતુર્દશપૂર્વ-ધરને જ હોય છે, પરંતુ તેને અપ્રમત્તસંયમનિમિત્તક આહારકલ્પકનો બન્ધ હોય છે, તેથી ઓધે ૬૫, અપ્રમત્તશુભુ-સ્થાનકે ૬૩-૬૪ત્યાદિ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ બાબતો.

કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન માર્ગણાએ છેલ્લા સયોગી કેવલી અને અયોગી કેવલી-એ બે શુભુસ્થાનકો હોય છે. તેમાં સયોગી શુભુસ્થાનકે યોગનિમિત્ત સાતાવેદનીય બાધે છે અને અયોગી શુભુસ્થાનકે બન્ધનો અભાવ હોય છે. કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન બન્ને ક્ષાયિક છે, માટે ત્યાં ક્ષાયિકભાવ નિષ્પત્ત એ બે શુભુસ્થાનક હોય છે.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન-માર્ગણાએ અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુભુસ્થાનકથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધી નવ શુભુસ્થાનક હોય છે. કેમકે પ્રથમના ત્રણ શુભુસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ નહિ હોવાથી અજ્ઞાન હોય છે અને છેલ્લા બે શુભુસ્થાનકે ક્ષાયોપશમિક મતિજ્ઞાનાદિ હોતા નથી, એક માત્ર ક્ષાયિક ભાવ હોય છે. ત્યાં ઓધે ૭૬ પ્રકૃતિઓ-નો બન્ધ હોય છે, કેમકે અવિરતિ શુભુસ્થાનકે ૭૭ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય તેમાં આહારકશરીર અને આહારક અંગો-પાંગ એ બે પ્રકૃતિઓ મેળવતાં ૭૬ પ્રકૃતિઓ ઓધે બન્ધાય છે, અવિરતિ શુભુસ્થાનકે ૭૭ ઇત્યાદિ કર્મસ્તવોક્ત બન્ધાધિકારમાં વર્ણિત બન્ધસ્વામિત્વ કહેવું.

અહ ઉવસમિ ચર વેયમિ સ્વરૂપ ઇકાર મિચ્છતિમિ દેસે ।
મુદ્ધુમિ સઠાણં તેરસ આહારમિ નિયનિયગુણોહો ॥ ૧૯ ॥

[અષ્ટોપશમે ચત્વારિ વેદકે ક્ષાયિક પચાદશ મિધ્યાત્વ-
ત્રિકે દેશે ।

સૂક્ષ્મે સ્વસ્થાન ત્રયોદશાદારકે નિજનિજગુણૌઘઃ ॥]

અર્થ—[અહ ઉવસમિ] ઉપશમ સમ્યક્ત્વે અવિરતિ આદિ આઠ ગુણસ્થાનક હોય. [ચત્ર વેયાગિ] વેદક-ક્ષાયોપ-
શમિક સમ્યક્ત્વે ચોથાથી આરંભી ચાર ગુણસ્થાનક હોય.
[સ્વપ્ન દક્ષાર] ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વે માર્ગણાએ ચોથાથી
આરંભી અગીયાર ગુણસ્થાનક હોય. [મિષ્ઠતિગિ] મિધ્યા-
ત્વ, સારનાદન, મિત્ર, [દેસે] દેશવિરતિ અને [સુહુમિ]
સૂક્ષ્મસંપદાય ચારિત્ર માર્ગણાએ [સઠાળ] પોતપોતાનું
એક એક ગુણસ્થાનક હોય. [આહારગિ] આહારક માર્ગ-
ણાએ પ્રથમથી આરંભી [તેરસ] તેર ગુણસ્થાનક હોય.
[નિયનિયગુણોદો] અને તેને પોતપોતાને ગુણસ્થાનકે આઘ-
બન્ધાધિકારમાં વર્ણિત બન્ધસ્વામિત્વ જાણવું.

વિવેચનઃ—ઉપશમસમ્યક્ત્વ માર્ગણાએ ચોથા અ-
વિરતિસમ્યક્ત્વે ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાંતમોહ
પર્યન્ત આઠ ગુણસ્થાનક હોય તેમાં ચોથું, પાંચમું, છઠું અને
સાતમું—એ ચાર ગુણસ્થાનકો અંતીલેદ કરી તથા દેશવિ-
રતિ અને સર્વવિરતિ સહિત ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામતાં હોય.
તેમજ આઠમું, નવમું, દશમું અને અગીઆરમું—એ ચાર
ગુણસ્થાનકો ઉપશમત્રેણિ પ્રાપ્ત ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને હોય.
એ પ્રમાણે બન્ને મળી આઠ ગુણસ્થાનકો હોય. અહિં ચોથે
ગુણસ્થાનકે દેવાયુષ અને મનુષ્યાયુષ—એ બે પ્રકૃતિઓનો
બંધ થતો નથી, અને પાંચમાથી માંડી દેવાયુષનો બન્ધ
થતો નથી. એ વાત આગળની ગાથામાં કહેવામાં આવશે.

અહિં સામાન્ય બન્ધ ૭૭ પ્રકૃતિઓનો હોય છે. ચોથે શુણ્ણસ્થાનકે પંચોતેર પ્રકૃતિઓ, પાંચમા શુણ્ણસ્થાનકે ૬૬, છઠ્ઠાએ ૬૨, સાતમામાં અઠાવન, આઠમામાં ૫૮-૫૬-૨૬, નવમામાં ૨૨-૨૧-૨૦-૧૬-૧૮, દશમામાં ૧૭ અને અગીયારમા શુણ્ણસ્થાનકે એક પ્રકૃતિનો બન્ધ થાય છે.

વેદક—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, સમ્યગ્દર્શન મોહનીયના પુદ્ગલોને વેદ છે માટે તેને વેદક પણ કહેવાય છે. ત્યાં ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું અને સાતમું-એ ચાર શુણ્ણસ્થાનકો હોય, ત્યાં આહારકદ્વિકના બન્ધનો સંલવ હોવાથી બન્ધમાં એાથે ૭૬ પ્રકૃતિઓ, અવિરતિશુણ્ણસ્થાનકે ૭૭, દેશવિરતિએ ૬૭, પ્રમત્તે ૬૩ અને અપ્રમત્તે ૫૬ યા ૫૮ હોય.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ માર્ગણાએ ચોથાથી પ્રારંભી અયોગી શુણ્ણસ્થાનક સુધી અગીઆર શુણ્ણસ્થાનકો હોય. ત્યાં એાધ-બન્ધમાં ૭૬, અવિરતિ શુણ્ણસ્થાનકે ૭૭-છત્યાદિ બન્ધાધિકારમાં વર્ણિત બન્ધ જાણવો. અહિં એ વિચારણીય છે કે પૂર્વબદ્ધાય મનુષ્ય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે છે તે આયુષનો બન્ધ ન કરે, અને અબદ્ધાય મનુષ્ય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે તે તદ્દલવ મુક્તિગામી હોય, તેને પણ આયુષ ન બન્ધાય; તો પાંચમે અને છઠ્ઠા શુણ્ણસ્થાનકે સુરાયુષનો કેાણ બન્ધ કરે ? અહિં કોઈ એમ કહે કે—“ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો પ્રસ્થાપક (પ્રારંભ કરનાર) મનુષ્ય હોય, અને નિષ્ઠાપક

* ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય મિથ્યાત્વમોહનીય અને મિથ્રમોહનીયનો સાવ ક્ષય કરે અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરતા માત્ર તેના અન્તર્મુદ્દર્તમાં વેદવા લાયક પુદ્ગલો બાકી હોય સારે

(પૂર્ણ કરનાર) ચારે ગતિના જીવો હોય, તેથી દેશવિરતિ શુભ-સ્થાનકે મનુષ્ય અને તિર્યચ ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ સુરાયુષનો બન્ધ કરે.” પરન્તુ તે ખરું નથી, કારણ કે ક્ષાયિક નિષ્કાપક અસંખ્ય વર્ષના આયુષવાળા મનુષ્ય અને તિર્યચ જ હોય અને તેને દેશવિરતિ શુભસ્થાનક ન હોય. પરન્તુ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને કવચિત્ પાંચ લવો પણ થાય છે. જેમકે પૂર્વ-બદ્ધાયુ કોઈ ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ દેવ થાય અને પછી મનુષ્ય-ગતિમાં આવી દેશવિરત્યાદિ શુભસ્થાનકે સુરાયુષનો બન્ધ કરી દેવગતિમાં જઈ પુનઃ મનુષ્ય થઈ મોક્ષે જાય. તેથી એ અપેક્ષાએ ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિને દેશવિરત્યાદિ શુભસ્થાનકે સુરાયુષ-નો બન્ધ સંભવે છે.

મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિથ-એ ત્રણ સમ્યક્ત્વ-માર્ગણાએ, તથા ચારિત્રમાર્ગણામાં દેશવિરતિ અને સૂક્ષ્મ-સંપરાય-એ એ માર્ગણાએ પોતપોતાના નામવાળું એક એક શુભસ્થાનક હોય. તેમાં સામાન્ય અને વિશેષરૂપ બન્ધ કર્મસ્તવના બન્ધાધિકારમાં કદા પ્રમાણે જાણવો. ત્યાં મિથ્યા-ત્વમાર્ગણાએ પ્રથમ શુભસ્થાનક હોય અને ત્યાં ૧૧૭ નો બન્ધ, સાસ્વાદને ૧૦૧, મિથ્રે ૭૪-ઈત્યાદિ જાણવો.

આહારકમાર્ગણાએ મિથ્યાત્વથી માંડીને સયોગી કેવલી શુભસ્થાનકસુધી તેર શુભસ્થાનક છે, કારણ કે ત્યાં આહાર-પર્યાપ્તિ અને તૈજસ તથા ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી

મરણ પામી ચારે ગતિમાં ઉપજે અને ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ સમ્યક્ત્વમોહ-નીયના પુદ્ગલો મોગલી ક્ષય કરે, તે ક્ષાયિક નિષ્કાપક કહેવાય છે. તે ચારે ગતિમાં હોય.

જીવ આહારી હોય છે અને તેનો ઉદય તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી છે. આહારક માર્ગણામાં કર્મસ્તવમાં કહેલો બન્ધાધિકાર જાણવો.

પરમુવસમિ વદંતા આહં ન વંધંતિ તેણ અજયગુણે ।
દેવ-મણુઆહહીણો દેસાહસુ પુણ સુરાહ વિણા ॥ ૨૦ ॥

[પરમુપશમે ઘર્તમાના આયુર્ન વધ્નન્તિ તેનાયતગુણે ।
દેવમનુજાયુર્હીનો દેશાદિષુ પુનઃ સુરાયુર્ધિના ॥]

અર્થ:- [પરમુવસમિ વદંતા] પરંતુ ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં વર્તમાન જ્યો [આહં ન વંધંતિ] આયુષ બાંધતા નથી, [તેણ અજયગુણે] તેથી અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે [દેવ-મણુઆહહીણો] દેવાયુષ અને મનુષ્યાયુષના બન્ધ રહિત અન્ય પ્રકૃતિઓનો બન્ધ જાણવો. [દેસાહસુ પુણ] દેશવિરત્યાદિ ગુણસ્થાનકે [સુરાહ વિણા] દેવાયુષ વિના બન્ધ જાણવો.

વિવેચન—^૧ઓપશમિકે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પરભવાયુ

૧ ઉપશમસમ્યક્ત્વ બે પ્રકારે છે—૧ અન્યીભેદજન્ય અને ૨ ઉપશમત્રેણિગત. તેમાં અન્યી ભેદજન્યઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રથમ અનાદિ મિત્યાદષ્ટિને યાવ છે, અને ઉપશમત્રેણિગત આક્રમા ગુણસ્થાનકથી માંડી અગ્રીવાગ્મા સુધીમાં હોય છે. ઉપશમત્રેણિગત ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિને આયુષનો બન્ધ સર્વથા વર્જિત છે અને અન્યીભેદજન્ય ઉપશમસમ્યક્ત્વ યોથાગુણસ્થાનકથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, ત્યાં પણ ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિ આયુષનો બન્ધ કંતો નથી. કારણ કે—

અણઘોદય-આહવન્ધ કાલ ચ સાસણો કુણ્ડ ।

ઉવસમસમ્મદિદ્ધો ચરણહમિક્કપિ નો કુણ્ડ ॥

તેથી ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિ કાંઈ પણ અવસ્થામાં તેને યોગ્ય અપ્યવસાયના અભાવે આયુષબન્ધ કરતો નથી.

પનો બન્ધ, મરણ, અનન્તાનુબન્ધી કષાયનો બન્ધ તથા તેનો ઉદ્ધય એ ચાર બાબત કરતો નથી, અને સાસ્વાદન એ ચારે બાબત કરે છે. તેથી આયુષબન્ધના હેતુભૂત અધ્ય-
વસાયના અભાવે ઔપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ સુરાયુષ તથા મનુષ્યાયુષ ન બાંધે. અને નરકાયુષ અને તિર્યચાયુષનો બન્ધ તો ચોથે શુણ્ણસ્થાનકે કરે જ નહિ, તેથી એ બે આયુષના બન્ધનો તો અસંભવ છે માટે ચોથે સત્યોત્તર પ્રકૃતિઓનો બન્ધ બાંધવો. તેમાં અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિશુણ્ણ-
સ્થાનકે ચારિત્રનિમિત્તકે આહારકદ્રિક ન બંધાય માટે બાકીની ૭૫ પ્રકૃતિઓ બન્ધમાં હોય. તેમાંથી દેશવિ-
રતિ હોવાથી બીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય તથા મનુ-
ષ્યપ્રાયોગ્ય ઔદારિકદ્રિક, પ્રથમ સંહનન અને મનુષ્યદ્રિક-
એ નવ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા દેશવિરતિ શુણ્ણસ્થાનકે ૬૬ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય, અહિં સુરાયુષનો બન્ધ ઓઘમાંથી ગયો છે તેથી અહિં ન્યૂન કર્યો નથી. પ્રમત્તશુણ્ણસ્થાનકે સર્વવિરતિ હોવાથી ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર કષાયનો બન્ધ ન થાય, તેથી ૬૨ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય. અને પ્રમત્તે પૂર્વની પેઠે ૫૬ કે ૫૮ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય. નિવૃત્તિ શુણ્ણસ્થાનકે ૫૮-૫૬-૨૬ નો બન્ધ હોય, અનિ-
વૃત્તિશુણ્ણસ્થાનકે ૨૨-૨૧-૨૦-૧૬-૧૮ પ્રકૃતિઓ, સદ્મ-
સંપરાયે ૧૭ અને ઉપશાન્ત મોહિ એક સાતાવેદનીયનો બન્ધ હોય. એ પ્રમાણે ઉપશમ સમ્યક્ત્વને આશ્રયી આઠ શુણ્ણસ્થાનકે બન્ધ કહ્યો.

અહિં ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં એ.

લેદ છે કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિને ચાર અનન્તાનુબન્ધી અને ત્રણદર્શન મોહનીય એ સાત પ્રકૃતિઓમાં સમ્યક્ત્વ-મોહનીયનો ઉદય હોય છે અને બાકીની છ પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય હોય છે. ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિને તો એ સાત પ્રકૃતિઓ રસ અને પ્રદેશથી—બન્ને પ્રકારે ઉદયમાં હોતી નથી.

ઓહે અદ્વારસયં આહારદુગૂણમાહલેસતિગે ।

તં તિત્યોળં મિચ્છે સાળાહસુ સબ્ધર્હિ ઓહો ॥ ૨૧ ॥

[ઓહેઽષ્ટાદશશતમાહારદ્વિકોનમાદિલેશ્યાધિકે ।

તત્તીર્યોનં મિથ્યાત્વે સાસ્વાદનાદિપુ સર્વગ્રૌઘઃ ॥]

અર્થ—[આહલેસતિગે] આદિની ત્રણ લેશ્યાએ [ઓહે] એાધે [આહારદુગૂણં] આહારકદ્વિકન્ધૂન [અદ્વારસયં] એકસો અકાર પ્રકૃતિઓ બંધાય. [તિત્યોળં] તેમાંથી તીર્થ-કરનામરહિત [તં] તે ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ. [મિચ્છે] મિથ્યાત્વ-ગુણસ્થાનકે બંધાય. [સાળાહસુ સબ્ધર્હિ ઓહો] સાસ્વાદનાદિ સર્વ ગુણસ્થાનકે એાધ-કર્મસ્તવોક્ત સામાન્ય બન્ધ બાણવો.

વિવેચનઃ—કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત—એ પ્રથમની ત્રણ અશુભલેશ્યાવાળા છવને ૧૧૮ પ્રકૃતિઓનો એાધ બંધ બાણવો, કારણ કે આહારકશરીર અને આહારકઅંગોપાંગ—એ બે પ્રકૃતિઓનો બન્ધ આદિની ત્રણ અશુભ લેશ્યામાં ન હોય. એ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે હોય, પણ ત્યાં એ અશુભ લેશ્યાઓ ન હોય. અશુભ લેશ્યાઓ પ્રમત્તગુણસ્થાનકે સુધી હોય છે, અને ત્યાં એ બે પ્રકૃતિઓનો બન્ધ નથી. યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણાદિદ્રવ્યના

સંબન્ધથી આત્માને જે શુભાશુભ પરિણામ થાય તે લેશ્યા છે. તેમાં કષાયો સહચારી છે. જેમ જેમ કષાયની તીવ્રતા હોય છે તેમ તેમ લેશ્યાઓ અશુભ અશુભતર હોય છે અને કષાયની મન્દતા થતાં લેશ્યાઓ ક્રમશઃ વિશુદ્ધ વિશુદ્ધતર થાય છે જેમકે અનન્તાનુંબન્ધી તીવ્ર કષાયવંત જીવને કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે, અને અત્યંત મન્દ અનન્તાનુંબન્ધી કષાયવાળાને શુક્લલેશ્યા હોય છે. અહિં કોઇ આ-ચાર્ય, દેવો અને નારકોને લેશ્યા શરીરના વર્ણરૂપ માને છે, કારણ કે સાતમી નરકપૃથિવીએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ કહી છે, અને ત્યાં દ્રવ્ય કૃષ્ણલેશ્યાજ હોય છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ શુભ લેશ્યાએ થાય છે તો કૃષ્ણલેશ્યાએ વર્તમાન જીવને સમ્યક્ત્વ શી રીતે થાય? માટે લેશ્યા શરીરના વર્ણરૂપ બાહ્યવી, અને ભા-વની પરાવૃત્તિથી અધ્યવસાયવિશેષરૂપ ભાવલેશ્યા છ એ હોય. માટે શુભ એવી ત્રણ ભાવલેશ્યાએ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ થાય. તે અચુક્ત છે, કારણ કે જો શરીરવર્ણરૂપ દ્રવ્યલેશ્યા હોય તો ભગવતીસૂત્રના પ્રથમ શતકમાં ‘નેરદ્યા જ મંતે ! સઘ્વે સમઘણા ? ગોયમા નો જ્ઞાદ્દેઽ નેરદ્યા જ મંતે સઘ્વે સમલેસ્તાઃ’ એ બંને સૂત્રો લેહપૂર્વક કહેવ નહિ, તેથી લેશ્યા શરી-રના વર્ણથી ભિન્ન છે. ‘ભાવપરાવૃત્તિથી છ એ લેશ્યા હોય છે.’ તેનો એ અર્થ છે કે જેમ વૈદ્યર્થમણિ રાતા સૂત્રથી પરા-વ્યો હોય તો રક્તરૂપ ન થાય, માત્ર લાલ છાયા દેખાય, તેમ કૃષ્ણ-લેશ્યાદિ દ્રવ્ય તેજલેશ્યાદિ દ્રવ્યસંબન્ધે તેજલેશ્યાદિદ્રવ્યપણે પરિણમે નહિ, પણ આકારભાવ માત્ર તથા પ્રતિબિંબરૂપે તેજ-લેશ્યા સરળી થાય. તેથી સમમ નરક પૃથિવીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ વિશુદ્ધ એ રી ભાવલેશ્યાએ હોય પણ દ્રવ્યથી કૃષ્ણ લેશ્યા જ

હોય. એ રીતે અલવ્યને શુકલલેશ્યા દ્રવ્યથી જાણવી. અશુભ લેશ્યાએ મિથ્યાત્વે જિનનામ ન બંધાય, માટે ૧૧૭ પ્રકૃતિનો બન્ધ મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે હોય. સાસ્વાદનાદિ પાંચ શુભસ્થાનકે કર્મસ્તપમાં કહેલો બન્ધાધિકાર અહિં જાણવો. સાસ્વાદને ૧૦૧, મિથ્રે ૭૪, અવિરતિએ ૭૦, દેશવિરતિએ ૬૭ અને પ્રમત્તે ૬૩ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય છે. અહિં કોઈ પ્રશ્ન કદે છે કે ચોથા શુભસ્થાનકથી આગળ સુરાયુ બન્ધ કેમ હોય ? કારણ કે અશુભ કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યામાં વર્તમાન સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય અને તિર્યચ દેવાયુષ ન જાંધે,

૧ કળહલેસ્તા જ મંતે ! જીવા કિરિયાવાદી કિં નેર-
દ્યાયયં પકરેદ ?-પુચ્છા । મોયમા ! નો નેરદ્યાયયં પકરેતિ
નો તિરિક્ષજોણિયાયયં પકરેતિ. મણુસ્સાયયં પકરેતિ, નો
દેવાયયં પકરેતિ ।

અર્થ—કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ક્રિયાવાદી (સમ્યગ્દષ્ટિ) જીવે શું
નારકનું આયુષ બાંધે ધત્યાદિ પ્રશ્ન. હે જૈતમ ! નારકનું આયુષ ન
બાંધે, તિર્યચનું આયુષ ન બાંધે, દેવાયુષ ન બાંધે, પણ મનુષ્યાયુષ બાંધે.

કળહલેસ્તા જ મંતે કિરિયાવાદી પર્વિદિયતિરિક્ષ-
જોણિયા કિં નેરદ્યાયયં-પુચ્છા । મોયમા ! નો નેરદ્યાયયં
પકરેતિ, જો તિરિક્ષજોણિયાયયં પકરેતિ, નો મણુસ્સાયયં
પકરેતિ, નો દેવાયયં પકરેતિ ।

અર્થ:—હે ભગવન ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ક્રિયાવાદી પર્વેન્દ્રિયતિર્યચો
શું નૈરયિકનું આયુષ બાંધે-ધત્યાદિ પ્રશ્ન. હે જૈતમ ! તેઓ નારક,
તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવાયુષનો બન્ધ કરતા નથી. (ભગ૦ સં૦ ૩
શ૦ ૩૦ ૩૦ ૧ પ૦ ૧૪૩-૧)

તેમજ જે લેશ્યાએ આયુષ બાંધે તે લેશ્યાએ મરણ પામી પૂર્વલવની લેશ્યાસહિત દેવોમાં ઉપજે અને સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય કે તિર્થંચ વૈમાનિક સિવાય બીજા દેવોનું આયુષ બાંધતો નથી, અને વૈમાનિક દેવોમાં અશુભ લેશ્યાઓ નથી. તો તે ક્યાં ઉપજે ? માટે એથે શુભસ્થાનકે કૃષ્ણલેશ્યામાં સુરાયુષનો બન્ધ ન હોય એમ સંભવે છે. પરંતુ આ વિચાર સિદ્ધાન્તને ગતે છે. સિદ્ધાન્તમાં સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાએ મનુષ્યાયુષ બાંધે છે, અને પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ સમ્યગ્દષ્ટિ કૃષ્ણલેશ્યાએ કોઈ પણ આયુષનો બન્ધ કરતો નથી. પણ કર્મશ્રન્ધને મતે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકે વર્તેલા મનુષ્ય અને તિર્થંચ માત્ર દેવાયુષનો બન્ધ કરે છે, પણ બીજા કોઈ પણ આયુષનો બન્ધ કરતો નથી માટે અહિં સૈદ્ધાન્તિક અને કાર્મશ્રન્ધિક મતભેદ હોય એમ સંભવે છે. તેથી અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકે ૭૬, પાંચમે ૬૬ અને છઠ્ઠે શુભસ્થાનકે ૬૨ પ્રકૃતિઓ બાંધે.

તેઠ નરયનવૃણા ડજ્જોયચર-નરયવાર વિણુ સુક્કા ।

વિણુ નરયવાર પમ્હા અજિનાહારા હમા મિચ્છે ॥૨૨॥

[તેજો નરકનવોના ઉદ્યોતચતુષ્ક નરકદ્વાદશ વિના શુક્કા । વિના નરકદ્વાદશ પમ્હા અજિનાહારકા હમા મિચ્છાત્થે ॥]

અર્થઃ—[તેઠ નરયનવૃણા] તેજોલેશ્યાવાળો. નરકાદિ નવ પ્રકૃતિઓ રહિત ૧૧૧ પ્રકૃતિઓ એથે બાંધે. [સુક્કા] શુક્લ લેશ્યાવાળો. [ડજ્જોયચર-નરયવાર વિણુ] ઉદ્યોતચતુષ્ક અને નરકાદિ બાર પ્રકૃતિ વિના ૧૦૪ પ્રકૃતિઓ એથે બાંધે. [પમ્હા] ધમ્મલેશ્યાવાળો. [વિણુ નરયવાર] નરકાદિ બાર પ્રકૃતિઓ વિના ૧૦૮ પ્ર૦ એથે બાંધે. [મિચ્છે] મિચ્છા-

ત્વગુણસ્થાનકે [રૂમા] તેજો, પદ્મ અને શુક્લલેશ્યાવાળા [મજિનાદ્વારા] જિનનામ અને આહારકદ્ધિક રહિત બાકીની પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે છે.

વિવેચન:—તેજોલેશ્યા પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી આરંભી સાત ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, તેથી તે માર્ગણાએ નરકત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિક—એ નરકાદિ નવ પ્રકૃતિઓ રહિત ૧૧૧ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે છે, કારણકે ઉક્ત નવ પ્રકૃતિઓ કૃત્યુદ્ધિક ત્રણ અશુભ લેશ્યામાં જ બંધાય છે, વળી તેજોલેશ્યાવાળો જીવ નારક, સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમાં ઉપજતો નથી. માટે ઉક્ત નવ પ્રકૃતિરહિત બાકીની ૧૧૧ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ જાણવો તેમાં મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે જિનનામ અને આહારકદ્ધિક રહિત ૧૦૮ પ્રકૃતિઓ બાંધે. અને બીજાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી બન્ધાધિકારને અનુસારે બન્ધસ્વામિત્વ જાણવું.

શુક્લલેશ્યા પ્રથમથી માંડી તેર ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે. શુક્લલેશ્યાવાળો ઉદ્યોત અને તિર્યચત્રિક—એ ઉદ્યોતચતુષ્ક તથા નરકત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આતપ—એ નરકાદિ બાર—સર્વ મળીને ઉક્ત સોળ પ્રકૃતિઓ સિવાય એાથે ૧૦૪ પ્રકૃતિઓ બાંધે, કારણ કે આનતાદિ દેવલોકમાં કેવળ શુક્લલેશ્યા હોય છે અને તેઓ તિર્યચમાં ઉપજતા નથી, માટે તિર્યચપ્રાયોગ્ય ઉદ્યોતચતુષ્કનો બન્ધ ન કરે, તથા શુક્લલેશ્યાવાળો કેાઇ પણ જીવ જ્યાં નરકાદિ બાર પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યાં ઉપજતો નથી, માટે તે સોળ પ્રકૃતિઓ રહિત ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ એાથે કરે. અહિં દેવદ્ધિક અને વૈકિયદ્ધિકનો બન્ધ થાય છે તે મનુષ્ય તિર્યચની અપેક્ષાએ જાણવો. હવે અહિં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત

થાય છે કે ^૧તત્ત્વાર્થભાષ્ય અને રસંગ્રહણી સૂત્રમાં પ્રથમના બે દેવલોકમાં તેજોલેશ્યા, પછીના ત્રણ દેવલોકમાં પદ્મ-લેશ્યા અને લાન્તકથી માંડી સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યન્ત શુક્લ-લેશ્યા કહી છે અને શુક્લલેશ્યાએ ઉદ્યોતચતુષ્ક રહિત પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કહ્યો છે. પણ લાન્તકથી માંડી સહસાર પર્યન્તના શુક્લલેશ્યાવાળા દેવો તિર્થંચમાં પણ જાય છે તો તત્પ્રાયોગ્ય ઉદ્યોતચતુષ્ક કેમ ન જાંધે ? પૂર્વે પણ આનતાદિ દેવલોકના બન્ધસ્વામિત્વના કથન પ્રસંગે “આજ્યાદ ડક્કોયચ્ચરહિયા” આનતાદિ દેવો ઉદ્યોતચતુષ્કરહિત બન્ધ કરે છે એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે, એટલે સહસાર પર્યન્તના દેવો ઉદ્યોતચતુષ્કનો બન્ધ કરે અને અહિં શુક્લલેશ્યામાર્ગણાએ ઉદ્યોતચતુષ્કના બન્ધનો નિષેધ કર્યો એ પરસ્પર સંગત થઈ શકતું નથી. પરંતુ શુક્લલેશ્યાએ જે બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું છે તે વિશુદ્ધ શુક્લલેશ્યાની અપેક્ષાએ હોય તો કદાચ સંગત થઈ શકે, કારણકે લાન્તકથી માંડી સહસાર પર્યન્ત શુક્લલેશ્યા હોય પણ પરમશુક્લ (અત્યંત વિશુદ્ધલેશ્યા) તો આનતાદિ દેવોને સંબંધિત છે, અને તે દેવો તિર્થંચમાં નહિ જતા હોવાથી તેઓ ઉદ્યોતચતુષ્કરહિત ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે

૧ પીત-પદ્મ-શુક્લલેશ્યા દ્વિ-ત્રિ-શેષેષુ (અં ૪ સ્તં ૨૩) શેષેષુ-લાન્તકાદિષુ આસર્વાર્થસિદ્ધાચ્છુક્લલેશ્યાઃ (તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય)

૨ “કન્પતિય પમ્હલેસા લંતાર્સુ સુક્લેસ હંતિ સુરા” । (સંગ્રહણી ગાં ૧૭૫)

૩ દિગ્બજરીય ગ્રન્થોમાં સહસાર દેવલોક પર્યન્ત પદ્મલેશ્યા માનેલી છે માટે તેઓને આ વિરોધ આવતા નથી.

તેમ સંભવે છે. પણી તો બહુશ્રુતગમ્ય. મિથ્યાત્વ શુણ્ણસ્થાન-
કે જિનનામ અને આહારકદ્ધિકરહિત ૧૦૧ પ્રકૃતિઓ બાંધાય
અને સાસ્વાદનાદિ તેર શુણ્ણસ્થાનકે ઓઘબન્ધ બાણુવે. પદ્મલેશ્યા
પ્રથમના સાત શુણ્ણસ્થાનક સુધી હોય છે. તેજલેશ્યા અને પદ્મ-
લેશ્યામાં એટલી વિશેષતા છે કે પદ્મલેશ્યાવાળો નરકાદિ
નવ પ્રકૃતિઓ ઉપરાંત એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, અને આતપ
એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધતો નથી અને તેજલેશ્યાવાળો એકે-
ન્દ્રિયમાં ઉપજે છે માટે ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે માટે આ
માર્ગશાએ નરકત્રિક, સ્કમત્રિક, વિકલત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થા-
વર અને આતપનામ—એ બાર પ્રકૃતિઓ રહિત ઓઘે એકસો
આઠ પ્રકૃતિઓ બાંધાય છે, કારણકે પદ્મલેશ્યાવાળો નરકા-
દિમાં તેમજ એકેન્દ્રિયાદિમાં ઉપજતો નથી, માટે તત્પ્રાયોગ્ય
એ બાર પ્રકૃતિઓ બાંધતો નથી. તેમાં જિનનામ, આહાર-
કશરીર અને આહારક અંગોપાંગ—એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ સમ્ય-
કત્વ અને ચારિત્રના અભાવથી મિથ્યાત્વશુણ્ણસ્થાનકે ન બાં-
ધાય એટલે ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં ૧૦૫ પ્રકૃતિઓ
પદ્મલેશ્યાવાળાને મિથ્યાત્વશુણ્ણસ્થાનકે બાંધમાં હોય. બીજા
શુણ્ણસ્થાનકથી માંડી સાતમા શુણ્ણસ્થાનક સુધી સામાન્ય
બન્ધાધિકારમાં કહેલ બન્ધસ્વામિત્વ બાણુવું.

લબ્ધ, અલબ્ધ, સંસી, અસંસી અને અનાહારકે મા-
ર્ગશાએ બન્ધસ્વામિત્વ—

સન્વગુણમન્વ—સન્નિસુ ઓહુ અમન્વા અસન્નિ મિચ્છસમા ।
સાસણિ અસન્નિ સન્નિ વ્વ કમ્મણંભંગો અણાહારે ॥ ૨૩ ॥

[સર્વગુણભવ્ય-સંક્ષિપ્ત ઓષોઽભવ્યા અસંક્ષિતઘ મિથ્યાસમાઃ ।
સાસ્વાદને સંક્ષી અસંક્ષિયત્ કાર્મણમ્ગોઽનાદારે ॥]

અર્થઃ—[સર્વગુણભવ્ય-સન્નિસુ] સર્વ ગુણસ્થાનક
વાળા ભવ્ય અને સંક્ષી-એ બે માર્ગણાએ [ઓહુ] ઓધ
-સામાન્ય બન્ધ જાણવો. [અમર્યા અસન્નિ મિચ્છસમા]
અભવ્યમાર્ગણા અને અસંક્ષીમાર્ગણાએ મિથ્યાત્વમાર્ગણા
સમાન બન્ધ જાણવો. અને [સાસણિ] સાસ્વાદન ગુણ-
સ્થાનકે [અસન્નિ] અસંક્ષીને [સન્નિ ઘ્ય] સંક્ષીની પેઠે,
અને [અણાદારે] આણાદારકમાર્ગણાએ [કર્મણમ્ગો]
કાર્મણ્યોગના સમાન બન્ધ જાણવો.

વિવેચનઃ—ભવ્ય અને અભવ્ય માર્ગણા તથા સંક્ષી
માર્ગણા અને અસંક્ષીમાર્ગણાએ બન્ધસ્વામિત્વ કહે છે—
ભવ્ય અને સંક્ષીને ચોદ ગુણસ્થાનકો હોય છે, માટે તેનું
બન્ધસ્વામિત્વ કર્મસ્તવમાં કહેતા બન્ધાધિકાર પ્રમાણે જાણવું.
અહિં દ્રવ્યમનના સંબન્ધવાળો પણ સંક્ષી જાણવો, જો દીર્ઘકા-
લિકી સંજ્ઞાવાળાને સંક્ષી કહીએ તો તેને બાર ગુણસ્થા-
નક હોય. કેવલજ્ઞાનીને મતિજ્ઞાનાવશ્ય કર્મના ક્ષયોપશમ-
જન્ય મનનપરિણામરૂપ ભાવમન નથી, માટે સિદ્ધાન્તમાં તેને
નોસંક્ષી અને નોઅસંક્ષી કહ્યા છે, તે અપેક્ષાએ તો સંક્ષીને
બાર ગુણસ્થાનક હોઈ શકે. પણ અહીં કેવલજ્ઞાનીને દ્રવ્ય-
મન હોવાથી સંક્ષી કહ્યા છે.

અભવ્ય અને મનોવિજ્ઞાનરહિત અસંક્ષી જીવને સમ્ય-
ક્ત્વ અને ચારિત્ર ન હોવાથી તેને જિનનામ અને આહા-
રકદ્વિક ન બંધાય, માટે ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય ૧૧૭
પ્રકૃતિઓનો બન્ધ ઓધે અને મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે હોય.

તેમાં અલવ્યને એક મિથ્યાત્વશુણ્ણસ્થાનકે હોય અને અસંજી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ વખતે એકેન્દ્રિયથી આરંભી પાંચેન્દ્રિય તિર્થિય સુધીના જીવોમાં આવીને ઉપજે તેથી તેમાં અપર્યામાવસ્થાએ સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકે પણ હોય. તેથી અસંજીને સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકે સંજીની પેઠે ૧૦૧ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ હોય. અહિં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે અસંજીને અપર્યામાવસ્થાએ કાર્મણ તથા ઔદાસિક મિશ્ર-યોગ હોય, અને તે યોગમાં સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકે (ગા. ૧૨) ૯૪ કે ૯૬ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કદ્યો છે, તો તેને સુરત્રિક અને વૈકલ્પિક-એ પાંચ પ્રકૃતિઓનું બન્ધસ્વામિત્વ શી રીતે હોય ? અર્થાત્ સાસ્વાદને સંજીને બંધાતી ૧૦૧ પ્રકૃતિઓમાંની ઉક્ત પાંચ પ્રકૃતિઓનો બન્ધ અસંજીને ઘટી શકતો નથી, કારણ કે કોઈ જીવ અપર્યામાવસ્થામાં સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકે દેવપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરતો નથી.

અનાહારકર્માર્ગણાએ મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, અવિરતિ-સમ્યગ્દષ્ટિ, સયોગી કેવલી અને અયોગી કેવલી-એ પાંચ શુણ્ણસ્થાનકે હોય. તેમાં વિશદગતિવડે પદભવમાં જતાં ઔદાસિકાદિ સ્થૂલ શરીરને અભાવે પ્રથમના ત્રણ સમય સુધી અનાહારક હોય, ત્યાં પહેલું, બીજું અને ત્રીજું-એ ત્રણ શુણ્ણસ્થાનકે હોય. કેવલજ્ઞાની સમુદ્ધાત કરે ત્યાં ત્રીજે, ચોથે અને પાંચમે એ ત્રણ સમયે અણાહારી હોય તે અપેક્ષાએ તેને સયોગી કેવલી શુણ્ણસ્થાનકે હોય. માટે એ ચાર શુણ્ણસ્થાનકે કાર્મણ્યોગનું બન્ધસ્વામિત્વ જાણવું. તેમાં ૧૨૦ પ્રકૃતિઓમાંથી આહારકદિક, દેવાયુષ અને નરકત્રિક-એ છ પ્રકૃ-

તિઓ તથા મનુષ્યાયુષ અને તિર્યચાયુષ—એ આઠ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા શેષ ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઝોલે બન્ધ હોય. તેમાંથી જિનનામ, સુરદિક અને વૈકિયદિક—એ પાંચ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ બંધાય. તેમાંથી સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, એકેન્દ્રિયમતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ, નપુંસકવેદ, મિથ્યાત્વમોહનીય, હુંકકસંસ્થાન અને છેવટસંઘયણુ—એ તેર પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વ-નિમિત્તક છે માટે મિથ્યાત્વના અસાવે ન બંધાય, તેથી સાસ્વાદને બંધમાં ૯૪ પ્રકૃતિઓ હોય. તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ ચોવીશ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતા અને જિનપંચક મેળવતાં અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે ૭૫ પ્રકૃતિઓ બંધાય. સયોગી ગુણસ્થાનકે એક સાતાવેદનીયનો બન્ધ થાય અને અયોગી ગુણસ્થાનકે યોગના અભાવે અબન્ધ હોય.

લેશ્યામાં ગુણસ્થાનકનું કથન—

તિસુ દુસુ સુકાઈ ગુણા ચઢ સગ તેર ત્તિ વંધસામિત્તં ।

દેર્વિદ્મૂરિલિહિયં નેયં કમ્મત્થયં સોઢં ॥ ૨૪ ॥

[તિસુપુ દ્વયોઃ શુક્લાયાં ગુણાશ્ચત્વાર સત્ત્રયોદશેતિ ઘન્ય-
દેવેન્દ્રસૂરિલિપિતં જ્ઞેયં કર્મસ્તથં શ્રુત્વા ॥] [સ્વામિત્વ ।

અર્થ:—[તિસુ] કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાને વિષે [ચઢ] પ્રથમના ચાર [ગુણા] ગુણસ્થાનક હોય, [દુસુ] તેઓ અને પદ્મ—એ બે લેશ્યાએ [સગ] સાત ગુણસ્થાનક હોય. [સુકાઈ] અને શુક્લલેશ્યાને વિષે [તેર] તેર ગુણસ્થાનક હોય. [ત્તિ વંધસામિત્તં] એ પ્રમાણે બન્ધસ્વામિત્વની [દેર્વિદ્-
મૂરિલિહિયં] દેવેન્દ્રસૂરિએ રચના કરી, તેને [કમ્મત્થયં] કર્મ-
સ્તથ [સોઢં] સાંભળીને [જેયં] બહુવું. અર્થાત્ બન્ધ-

સ્વામિત્વના જ્ઞાનમાં કર્મસ્તવના જ્ઞાનની અપેક્ષા હોવાથી કર્મ-
સ્તવનું જ્ઞાન થયા પછી બન્ધસ્વામિત્વનું જ્ઞાન મેળવવું.

વિવેચન:—કૃષ્ણ, નીલ અને કાષોતલેશ્યાએ મિથ્યા-
ત્વથી માંડી અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ સુધી ચાર ગુણસ્થાનક હોય.
તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાએ મિથ્યાત્વથી આરંભી અપ્રમત્ત
સુધી સાત ગુણસ્થાનક હોય. શુકલલેશ્યાએ પ્રથમથી માંડી
સયોગી કેવલી ગુણસ્થાનક સુધી તેર ગુણસ્થાનક હોય.
લેશ્યા યોગના પરિણામરૂપ હોવાથી યોગના અભાવે અયો-
ગીગુણસ્થાનકે લેશ્યા ન હોય, તેથી અયોગી કેવલી લેશ્યા
રહિત બાકી.

અહિ ૧૫મ્સંગ્રહ અને પ્રાચીન બન્ધસ્વામિત્વના
મતને અનુસરી કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાએ પ્રથમના ચાર ગુણ-
સ્થાનક કહ્યા છે, અને પડશીતિકા ચતુર્થ કર્મઅન્યમાં પ્રથમથી
માંડી પ્રમત્ત સુધી ૩૭ ગુણસ્થાનક કહ્યા તેથી તેના મતે
૭ ગુણસ્થાનક સુધી બન્ધસ્વામિત્વ કહેવું.

ત્રણ લેશ્યાએ વર્તમાન જીવ પ્રથમના ચાર ગુણસ્થાનક
પ્રાપ્ત કરે પણ તેને દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિની
પ્રાપ્તિ ન થાય તે અપેક્ષાએ ચાર ગુણસ્થાનક કહ્યા, પણ
દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થયા પછી મન્દ પરિ-
ણામી કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાઓ આવે તો પણ દેશવિરતિ કે

૧ ‘છલેસા જાવ સમ્મોત્તિ’ (પચસગ્રહ ૧-૩૦)

૨ “છચ્ચડસુ તિન્નિ તિસુ છળ્લણ સુક્કા અજોગી અલેસ્સા”।
(પ્રાચીન બન્ધસ્વામિત્વ ગા. ૪૦)

૩ અસન્નિસુ પદમદુગ પદમતિલેસાસુ છચ્ચ દુસુ સત્ત।

અસંતીમા પ્રથમના બે ગુણસ્થાનક હોય છે અને પ્રથમની ત્રણ

સર્વવિરતિનો ભાંગ ન થાય તે માટે તે અપેક્ષાએ છ ગુણુસ્થાનક કહ્યા.

પદ્મ અને ગુકલ લેશ્યાએ તો સ્વસ્વ ગુણુસ્થાનકની અપેક્ષાએ બન્ધસ્વામિત્વ કહેવું. એ પ્રમાણે બાસક માર્ગણાએ બન્ધસ્વામિત્વ કહ્યું.

આ પ્રકરણમાં માર્ગણાને વિષે સામાન્યરૂપે અને ગુણુસ્થાનને આશ્રયી વિશેષરૂપે બન્ધસ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો છે, માટે આ પ્રકરણનું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ કર્મસ્તવ-દ્વિતીય કર્મગ્રન્થનું જ્ઞાન મંપાદન કરવું, કારણ કે આ પ્રકરણમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કહ્યું છે કે અમુક માર્ગણાનું બન્ધસ્વામિત્વ કર્મસ્તવોક્ત સામાન્ય બન્ધાધિકારની પેઠે બાણુવું.

આ ગાથામાં જેવી રીતે લેશ્યાઓમાં ગુણુસ્થાનકનું કથન બન્ધસ્વામિત્વથી અલગ પાડીને કરવામા આવ્યું છે તેવી રીતે અન્ય કોઈ પણ માર્ગણામાં ગુણુસ્થાનકથી ભિન્ન બન્ધસ્વામિત્વનું કથન કર્યું નથી, તેનું કારણ એમ હોઈ શકે કે અન્યમાર્ગણામા જેટલા ગુણુસ્થાનક ચતુર્થ કર્મગ્રન્થમાં કહ્યાં છે તેથી અહિં કોઈ પણ પ્રકારનો મતભેદ નથી, પરંતુ લેશ્યામાં મતભેદ છે. કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યામાં અહિં ત્રીજા કર્મગ્રન્થમાં ચાર ગુણુસ્થાનક કહ્યાં છે અને ચતુર્થ કર્મગ્રન્થમાં છ ગુણુસ્થાનક કહ્યા છે. એવો લેશ્યાસંગ ધે ગુણુસ્થાનકનો મતભેદ સૂચિત કરવા બન્ધસ્વામિત્વથી ભિન્ન લેશ્યામાં ગુણુસ્થાનકો કહ્યા હોય.

બન્ધસ્વામિત્વનામ તૃતીય કર્મગ્રન્થ સમાપ્ત.

લેશ્યામાં છ ગુણુસ્થાનક અને પછીની બે લેશ્યામાં પ્રથમના સાત ગુણુસ્થાનક હોય છે.

પર્યાપ્ત મનુષ્યનુ અન્વસ્વામિત્વ યન્ત્ર .

ગુણસ્થાનકોના નામ	અન્વપ્રક્રમિત	અપન્વપ્રક્રમિત	વિરુદ્ધિપ્રક્રમિત	સાનવરણીય	દર્શનાવરણીય	વેદનીય	મોહનીય	આર્યપ	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય	મૂલપ્રક્રમિત
ઐશ	૧૨૦	૦	૦	૫	૯	૨૨૬	૪૬૭	૩	૫૭-૮			
મિથ્યાત્વ	૧૧૭	૩૧૬	૫	૯	૨૨૬	૪૬૪	૨	૫૭-૮				
સાસ્વાદન	૧૦૧	૧૯૩૨	૫	૯	૨૨૪	૩૫૧	૨	૫૭-૮				
મિશ્ર	૬૯	૫૧	૦	૫	૬	૨૧૯	૦૩૧	૧	૫૭-૮			
અવિરત	૭૧	૪૯	૪	૫	૬	૨૧૯	૧૩૨	૧	૫૭-૮			
દેગવિરત	૬૭	૫૩	૪	૫	૬	૨૧૫	૧૩૨	૧	૫૭-૮			
પ્રમત્ત	૬૩	૫૭	૬	૫	૬	૨૧૧	૧૩૨	૧	૫૭-૮			
અપ્રમત્ત	૫૯	૬૧	૧	૫	૬	૧	૯	૩૦૩૧	૧	૫૭-૮		
	૫૮—	૬૨—	૦									
અપૂર્વકરણ	૫૮	૬૨	૦	૫	૬	૧	૯	૦૩૧	૧	૫૭		
	૫૬	૬૪	૩૦		૪			૩૧		૭		
	૦૬	૯૪	૪		૪			૧		૭		
અનિવૃત્તિ પહેલો ભાગ	૨૨	૯૮	૧	૫	૪	૧	૫	૦	૧	૧	૫૭	
,, બીજો ,,	૨૧	૯૯	૧	૫	૪	૧	૪	૦	૧	૧	૫૭	

अ परिशिष्ट.

कर्मस्तव (द्वितीय कर्मग्रन्थ).

तद् धुणिमो वीरजिणं जह गुणठाणेषु सयलकम्माइं ।
बंधुदयोदीरणयासत्तापत्ताणि खविआणि ॥ १ ॥
मिच्छे सासणमीसे अविरयदेसे पमत्तअपमत्ते ।
निअट्ठिअनिअट्ठिसुहुसुवसमखीणसजोगिअजोगिगुणा ॥
अभिनवकम्मग्गहणं बंधो ओहेण तत्थ वीससयं ।
तित्थयराहारगदुगवज्जं मिच्छंमि सत्तरसयं ॥ ३ ॥
नरयतिग जाइथावरचउ हुंडायवछिवट्ठनपुमिच्छं ।
सोलंतो इगहिअसय सासणि तिरिथीणदुहगतिंगं ॥ ४ ॥
अणमज्जाणिइसंधयणचउ निउज्जोअकुखगइत्थिस्ति ।
पणवीसंतो मीसे चउसयरि दुहाउयअबंधा ॥ ५ ॥
सम्मेसगसयरि जिणाउबंधि वइरनरतिअयिअकसाया
उरलदुगंतो देसे सतट्ठी तियकसायंतो ॥ ६ ॥
तेवट्ठी पमत्ते सोगअरइअथिरदुगअजसअस्सायं ।
वुच्छिज्ज छच्च सत्त व नेइ सुराउं जया निट्ठं ॥ ७ ॥
गुणसट्ठि अप्पमत्ते सुराउ बंधं तु जइ इहागच्छे ।
अन्नह अट्ठावन्ना जं आहारगदुगं बंधे ॥ ८ ॥
अडवन्न अपुव्वाइंमि निहदुगंतो छप्पन्न पणभागे ।
सुरदुगपणिंदिसुखगइतसनवउरलविणुत्त पुवंगा ॥ ९ ॥

समचउरनिमिणजिणवन्नअगुरुलहुचउ छलंसि तीसंतो।
 चरमे छवीसबंधो हासरइकुच्छभयभेओ ॥ १० ॥
 अनिअट्ठिभागपणगे इगेगहीणो दुवीसविहबंधो।
 पुमसंजलणचउण्हं कमेण छेओ सतर सुहुमे ॥ ११ ॥
 चउदंसणुचजसनाणाविग्घदसगं ति सोलसुच्छेओ।
 तिसु सायबंध छेओ सजोगिवंधंतु णंतो अ ॥ १२ ॥
 उदओ चिचागवेअणमुदीरणमपत्ति इह दुवीससयं।
 सतरसयं मिच्छे मीससम्मआहारजिणणुदया ॥ १३ ॥
 सुहुमतिगायवमिच्छं मिच्छंतं सासणे इगारसयं।
 निरयाणुपुब्बिणुदया अणयावरइगविगलअंतो ॥ १४ ॥
 मीसे सयमणुपुब्बीणुदया मीसोदण मीसंतो।
 चउसयमजए.सम्माणुपुब्बिखेवा विअकसाया ॥ १५ ॥
 मणुतिरिणुपुब्बिविउवट्ठदुहगअणाइज्जदुगसतरछेओ।
 सगसीइ देसि तिरिगइआउनिउज्जोअतिकसाया ॥ १६ ॥
 अट्ठच्छेओ इगसी पमत्ति आहारजुअलपक्खेवा।
 थीणातिगाहारगदुगछेओ छस्सयरि अपमत्ते ॥ १७ ॥
 सम्मत्तंतिमसंधयणातिअगच्छंओ यिसत्तरि अपुब्बे
 हासाइछक्कअंतो छसट्ठि अनिअट्ठि वेअतिगं ॥ १८ ॥
 संजलणातिगं छछेओ सट्ठी सुहुमंमि तुरिअलोभंतो।
 उवसंतगुणे गुणसट्ठि रिसहनारायदुगअंतो ॥ १९ ॥
 सगवन्न खीणदुचरिमि निहदुगंतो अ चरमि पणवन्ना।
 नाणंतरायदंसणचउछेओ सजोगि वायाला ॥ २० ॥

तित्थुदया उरलाधिरखगइदुगपरित्ततिगछसंठाणा ।
 अगुरुलहुवन्नचउनिमिणतेअकम्माइसंघयणं ॥ २१ ॥
 सुसरदूसरसायासाएगयरं च तीसयुच्छेओ ।
 द्वारस अजोगि सुभागाइज्जजसन्नयरवेअणिअं ॥ २२ ॥
 तसतिगपणिंदिमणुआउगइजिणुच्चं ति चरमसमयंतो
 उदउब्बुदीरणया परमपमत्ताइसगगुणेसु ॥ २३ ॥
 एसा पयडी तिगूणा वेअणिआहारजुअलधीणतिगं ।
 मणुआउ पमत्तंता अजोगि अणुदीरगो भयवं ॥ २४ ॥
 सत्ता कम्माण द्विइ वंधाइअलद्धअत्तलाभाणं ।
 संते अड्यालसयं जा उवसमु विजिणु विअतइए ॥ २५ ॥
 अपुग्वाइअचउक्के अणतिरिनिरयाउ विणु विआलसयं ।
 सम्माइचउसु सत्तगखयंमि इगचत्तसयमहवा ॥ २६ ॥
 खवगं तु पप्पचउसु वि पणयालं निरयतिरिसुराउ विणा ।
 सत्तग विणु अडतीसं जा अनिअट्टि पढमभागो ॥ २७ ॥
 थावरतिरिनिरयायवदुगधीणतिगेगविगलसाहारं ।
 सोलखओ दुविससयं विअंसि विअतिअकसायंतो ॥ २८ ॥
 तइआइसु चउदसतेरवारछपणचउतिहिअसय कमसो ।
 नपुइत्थिहासछगपुंसतुरिअकोहोमयमायखओ ॥ २९ ॥
 सुहुमि दुसय लोहंतो खीणदुचरिमेगसय दुनिइखओ ।
 नवनवइ चरमसमए चउदंसणनाणाविग्घंतो ॥ ३० ॥
 पणसीइ .सजोगि अजोगि दुचरिमे देवखगइगंधदुगं ।
 फासद्ववण्णरसतणुबंधणसंधायपणानिमिणं ॥ ३१ ॥

संघयणअथिरसंठाणछक्कअगुरुलहुचउ अपज्जत्तं ।
 सायं व असायं वा परित्तुवंगतिगसुसरनिअं ॥३२॥
 विसयरिखओअ चरिमे तेरस मणुअतसतिगजसाइज्जं ।
 सुभगजिणुच्चर्पणिदिअसायासाएगयरछेओ ॥ ३३ ॥
 नरअणुपुच्चि विणावा बारस चरमसमयंमि जो खविउं॥
 पत्तो सिद्धिं देविंदवंदिअं नमह तं वीरं ॥ ३४ ॥

कर्मस्तव समाप्त ।

बंधस्वामित्व (तृतीय कर्मग्रंथ)

बंधविहाणविमुक्कं वंदिअ सिरिचद्धमाणजिणचंदं ।
 गइआईसु बुच्छं समासओ बंधसामित्तं ॥ १ ॥
 [गइ इंदिए य काए जोए बेए कसाय नाणे य ।
 संजम दंसण लेसा भव सम्मे सन्नि आहारे ॥ २ ॥]
 जिणसुरविउवाहारदु देवाउअ निरयसुहुमविगलतिगं
 एगिंदि थावरायव नपुमिच्छं हुंडछेवहं ॥ ३ ॥
 अणमज्झागिइसंघयणकुखगनिअइत्थिदुहगथीणतिगं ।
 उज्जोअतिरिदुगं तिरिनराउ नरउरलदुगरिसहं ॥ ४ ॥
 सुरइगुणवीसवज्जं इगसउ ओहेण बंधहिं निरया ।
 तित्थ विणा मिच्छि सयं सासणि नपुचउ विणा छनुई ॥५॥

विणुअणछवीस मीसेविसयरिसम्मंमिजिणनराउजुआ ।
 इअ रयणाइसु भंगो पंकाइसु तित्थयरहीणो ॥ ६ ॥
 अजिणमणुआउ ओहे सत्तमिए नरदुगुच्च विणु मिच्छे ।
 इगनवई सासाणे तिरिआउनपुंसचउवज्जं ॥ ७ ॥
 अणचउवीसविरहिआ सनरदुगुच्चा य सयरि मीसदुगे ।
 सतरसओ ओहि मिच्छे पजतिरिआ विणु जिणाहारं ॥ ८ ॥
 विणु निरयसोल सासणि सुराउ अणएगतीस विणु मीसे ।
 ससुराउ सयरि सम्मे वीअकसाए विणा देसे ॥ ९ ॥
 इअ चउगुणेषु वि नरा परमजया सजिण ओहु देसाई ।
 जिणइक्कारसहीणं नवसय अपज्जत्ततिरिअनरा ॥ १० ॥
 निरयव्व सुरा नवरं ओहे मिच्छे इगिंदितिगसहिआ ।
 कप्पदुगे वि अ एवं जिणहीणो जोइभवणवणे ॥ ११ ॥
 रयणु व्व सणंकुमाराइ आणयाइ उज्जोअचउरहिआ ।
 अपज्जतिरिअव्व नवसयमिगिंदिपुढविजलतरुविगले ॥ १२ ॥
 छनवइ सासणि विणु सुहुमतेर केइ पुण विंति चउनवइ ।
 तिरिअनराजहिं विणा तणुपज्जत्तिं न जंति जओ ॥ १३ ॥
 ओहु पणिंदितसे गइतसे जिणिक्कारनरतिगुच्च विणा ।
 मणवयजोगे ओहो उरले नरभंगु तम्मिस्से ॥ १४ ॥
 आहारछग विणोहे चउदससउ मिच्छि जिणपणगहीणा ।
 सासणि चउनवइ विणा तिरिअनराज सुहुमतेर ॥ १५ ॥
 अणचउवीसाइ विणा जिणपणजुअ सम्मि जोगिणो सायं ।
 विणु तिरिनराउ कम्मे वि एवमाहारदुगि ओहो ॥ १६ ॥

सुरओहो वेडव्वे तिरिअनराउरहिओ, अ तम्मिस्से ।
 वेअतिगाइमविअतिअकसाय नव दु चउ पंचगुणा ॥१७॥
 संजलणातिगे नव दस लोहे चउ अजइदुतिअनाणातिगे ।
 वारस अचक्खुचक्खुसु पढमा अहस्वाय चरमचज्ज ॥१८॥
 मणनाणि सग जयाई समइअछेअ चउ दुन्नि परिहारे ।
 केवलदुगि दो चरमाऽजयाइ नव मइसुओहिदुगे ॥१९॥
 अट उवसमि चउ वेअगि खइए इक्कार मिच्छतिगि देसे ।
 सुहुमि सठाणं तेरस आहारगि निअनिअगुणोहो ॥२०॥
 परमुवसमि वटंता आउं न बंधंति तेण अजयगुणे ।
 देवमणुआउहीणो देसाइसु पुण सुराउ विणा ॥ २१ ॥
 ओहे अट्टारसयं आहारदुगूणमाइलेसतिगे ।
 तं तित्थोणं मिच्छे साणाइसु सब्वहिं ओहो ॥ २२ ॥
 तेज्ज नरयनवूणा उज्जोअचउ नरयवार विणु सुक्का ।
 विणु नरयवार पम्हा अजिणाहारा इमा मिच्छे ॥२३॥
 सब्वगुणभव्वसन्निअसु ओहु अभव्वा असन्नि मिच्छसमा ।
 सासणि असन्नि सन्नि व्व कम्मणभंगो अणाहारे ॥२४॥
 तिसु दुसु सुक्काइगुणा चउ सग तेर त्ति बंधसामित्तं ।
 देविंदस्सरिलिहिअं नेयं कम्मत्थयं सोडं ॥ २५ ॥

वधस्वायित्व समाप्त ।

विणु अणछवीस मीसेविसयरिसम्मंमिजिणनराउजुआ ।
 इअ रयणाइसु भंगो पंकाइसु तित्थयरहीणो ॥ ६ ॥
 अजिणमणुआउ ओहे सत्तमिए नरदुगुच्च विणु मिच्छे ।
 इगनवई सासाणे तिरिआउनपुंसचउवज्जं ॥ ७ ॥
 अणचउवीसविरहिआ सनरदुगुच्चा य सयरि मीसदुगे ।
 सतरसओ ओहि मिच्छे पजतिरिआ विणु जिणाहारं ॥ ८ ॥
 विणु निरयत्तोल सासणि सुराउ अणएगतीस विणु मीसे ।
 ससुराउ सयरि सम्मे वीअकसाए विणा देसे ॥ ९ ॥
 इअ चउगुणेसु वि नरा परमजया सजिण ओहु देसाई ।
 जिणइक्कारसहीणं नवसय अपज्जत्ततिरिअनरा ॥ १० ॥
 निरयच्च सुरा नवरं ओहे मिच्छे इगिंदितिगसहिआ ।
 कप्पदुगे वि अ एवं जिणहीणो जोइभवणवणे ॥ ११ ॥
 रयणु व्व तणंकुमाराइ आणयाइ उज्जोअचउरहिआ ।
 अपज्जतिरिअव्व नवसयमिगिंदिपुढविजलतरुविगले ॥ १२ ॥
 छनवइ सासणि विणु सुहुमतेर केइ पुण विति चउनवइ ।
 तिरिअनराऊहिं विणा तणुपज्जत्तिं न जंति जओ ॥ १३ ॥
 ओहु पणिंदितसे गइतसे जिणिक्कारनरातिगुच्च विणा ।
 मणवयजोगे ओहो उरले नरभंगु तम्मिस्से ॥ १४ ॥
 आहारछग विणोहे चउदससउ मिच्छि जिणपणगहीणं ।
 सासणि चउनवइ विणा तिरिअनराऊ सुहुमतेर ॥ १५ ॥
 अणचउवीसाइ विणा जिणपणजुअ सम्मि जोगिणो सायं ।
 विणु तिरिनराउ कम्मे वि एवमाहारदुगि ओहो ॥ १६ ॥

सुरओहो वेडव्वे तिरिअनराउरहिओ, अ तम्मिस्से ।
 येअतिगाइमविअतिअकसाय नव दु चउ पंचगुणा ॥१७॥
 संजलणातिगे नव दस लोहे चउ अजइदुतिअनाणातिगे ।
 वारस अचकरुचकरुसु पढमा अहखाय चरमचऊ ॥१८॥
 मणनाणि सग जयाई समइअछेअ चउ दुन्नि परिहारे ।
 केवलदुगि दो चरमाऽजयाइ नव मइसुओहिदुगे ॥१९॥
 अट उवसमि चउ घेअगि खइए इक्कार मिच्छतिगि देसे ।
 सुहुमि सठाणं तेरस आहारगि निअनिअगुणोहो ॥२०॥
 परसुवसमि वटंता आउं न बंधंति तेण अजयगुणे ।
 देवमणुआउहीणो देसाइसु पुण सुराउ विणा ॥ २१ ॥
 ओहे अट्टारसयं आहारदुगूणमाइलेसतिगे ।
 तं तित्थोणं मिच्छे साणाइसु सब्बहिं ओहो ॥ २२ ॥
 तेऊ नरयनवूणा उज्जोअचउ नरयवार विणु सुक्का ।
 विणु नरयवार पम्हा अजिणाहारा इमा मिच्छे ॥२३॥
 सब्बगुणभव्वसन्निसु ओहुअभव्वा असन्नि मिच्छसमा ।
 सासणि असन्नि सन्नि व्व कम्मणभंगो अणाहारे ॥२४॥
 तिसु दुसु सुद्धाइगुणा चउ सग तेर त्ति बंधसामित्तं ।
 देविंदसूरिलिहिअं नेयं कम्मत्थयं सोउं ॥ २५ ॥

बंधस्वामित्व समाप्त ।

विणुअणछवीस मीसेविसयरिसम्मंमिजिणनराउजुआ ।
 इअ रयणाइसु भंगो पंकाइसु तित्थयरहीणो ॥ ६ ॥
 अजिणमणुआउ ओहे सत्तमिण नरदुगुच्च विणु मिच्छे ।
 इगनवडं सासाणे तिरिआउनपुंसचउवज्जं ॥ ७ ॥
 अणचउवीसविरहिआ सनरदुगुच्चा य सयरि मीसदुगे ।
 सतरसओ ओहि मिच्छे पजतिरिआ विणु जिणाहारं ॥ ८ ॥
 विणु निरयसोल सासणि सुराउ अणएगतीस विणु मीसे ।
 ससुराउ सयरि सम्मे वीअकसाए विणा देसे ॥ ९ ॥
 इअ चउगुणेसु वि नरा परमजया सजिण ओहु देसाई ।
 जिणइक्कारसहीणं नवसय अपज्जत्ततिरिअनरा ॥ १० ॥
 निरयव्व सुरा नवर ओहे मिच्छे इगिंदितिगसहिआ ।
 कप्पदुगे वि अ एवं जिणहीणो जोडभवणवणे ॥ ११ ॥
 रयणु व्व सणंकुमाराइ आणयाइ उज्जोअचउरहिआ ।
 अपज्जतिरिअव्व नवसयमिगिंदिपुढविजलतरुविगले ॥ १२ ॥
 छनवइ सासणि विणु सुहुमतेर केड पुण बिंति चउनवडं ।
 तिरिअनराऊहिं विणा तणुपज्जत्तिं न जंति जओ ॥ १३ ॥
 ओहु पणिंदितसे गइतसे जिणिक्कारनरतिगुच्च विणा ।
 मणवयजोगे ओहो उरले नरभंगु तम्मिस्से ॥ १४ ॥
 आहारछग विणोहे चउदससउ मिच्छि जिणपणगहीणं ।
 सासणि चउनवइ विणा तिरिअनराऊ सुहुमतेर ॥ १५ ॥
 अणचउवीसाइ विणा जिणपणजुअ सम्मि जोगिणो सायं ।
 विणु तिरिनराउ कम्मे वि एवमाहारदुगि ओहो ॥ १६ ॥

૩, ટિપ્પણ	શ્લો ૦ ૨૯૨	ઉદયપ્રભસૂરિ	૧૩
(૩) અન્ધસ્વામિત્વ	ગા ૦ ૫૪	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
" વૃત્તિ	શ્લો ૦ ૫૬૦	હરિભદ્રસૂરિ	૧૧૭૨
(૪) યડશાંતિ	ગા ૦ ૮૬	નિનવદ્ધભગણિ	૧૨
" ભાષ્ય	ગા ૦ ૨૩	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
" વૃત્તિ	ગા ૦ ૩૮		
" વૃત્તિ	શ્લો ૦ ૮૫૦	હરિભદ્રસૂરિ	૧૧૭૨
" ,	શ્લો ૦ ૨૧૪૦	મલયગિરિસૂરિ	૧૨-૧૩
" ,	શ્લો ૦ ૧૬૩૦	યશોભદ્રસૂરિ	૧૨
" પ્રા.વૃત્તિ	શ્લો ૦ ૭૫૦	રામદેવ	૧૨
" વિવરણ	પત્ર ૦૩૨	મેરુવાચક	અજ્ઞાત
" ઉદ્ધાર	શ્લો ૦ ૧૬૦૦	અજ્ઞાત	"
" અવચૂરિ	શ્લો ૦ ૭૦૦	"	"
(૫) શતક	ગા ૦ ૧૧૧	શિવશર્મસૂરિ	
" ભાષ્ય	ગા ૦ ૨૪	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
" ,	ગા ૦ ૨૪	"	"
" બૃહદ્ભાષ્ય	શ્લો ૦ ૧૪૧૩	ચક્રેશ્વરસૂરિ	૧૧૭૬
" ચૂંચિ	" ૨૩૨૨	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
" વૃત્તિ	" ૩૭૪૦	મલધારીશ્રી હેમ- ચંદ્રસૂરિ	૧૨
" ટિપ્પણ	" ૯૭૪	ઉદયપ્રભસૂરિ	૧૩
" અવચૂરિ	પત્ર ૨૫	ગુણરત્નસૂરિ	૧૫
(૬) સમતિકા	ગા ૦ ૭૫	ચન્દ્રર્પિ મહત્તર	
" ભાષ્ય	ગા ૦ ૧૯૧	અભયદેવસૂરિ	૧૧-૧૨
" ચૂંચિ	પત્ર ૦ ૧૩૨	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત

• વ પરિશિષ્ટ.

શ્વેતામ્બરીય કર્મવિષયક-ગ્રન્થ.

ક્રમાંક.	ગ્રન્થનામ.	પરિમાણ.	કર્તા.	રચના સમય વિ. ગતાબ્દી.
૧	કર્મપ્રકૃતિ	ગા. ૪૭૬	શિવશર્મસૂરિ	અજ્ઞાત
	„ ચૂર્ણ	શ્લો. ૭૦૦૦	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
	„ ચૂર્ણ ટિપ્પણ	શ્લો. ૧૯૨૦	મુનિચંદ્રસૂરિ	૧૨
	„ વૃત્તિ	શ્લો. ૮૦૦૦	મલયગિરિસૂરિ	૧૨, ૧૩.
	„ „	શ્લો. ૧૩૦૦૦	શ્રીધરોવિજયોપા- ધ્યાય	૧૮
૨	પચસંત્રહા	ગા. ૯૬૩	શ્રીચંદ્રપિંમહતર	અજ્ઞાત
	„ સ્વોપનવૃત્તિ	શ્લો. ૬૦૦૦		
	„ બૃહદ્વૃત્તિ	શ્લો. ૧૮૮૫૦	મલયગિરિસૂરિ	૧૨, ૧૩.
	„ હોપક	શ્લો. ૨૫૦૦	નિનેશ્વરસૂરિશિષ્ય- વામદેવ	અજ્ઞાત
૩	પ્રાચીન ૪ કર્મગ્રન્થ	ગા. ૫૬૭		
	(૧) કર્મવિપાક	ગા. ૧૬૮	મર્ગર્ષિ	૧૦
	„ વૃત્તિ	શ્લો. ૬૨૨	પરમાનંદસૂરિ	૧૨, ૧૩
	„ વ્યાખ્યા	શ્લો. ૧૦૦૦	અજ્ઞાત	૧૨૭૫નીપહેલાં.
	„ ટિપ્પણ	શ્લો. ૪૨૦	હિદયપ્રભસૂરિ	૧૩
	(૨) કર્મસ્તવ	ગા. ૫૭	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
	„ ભાષ્ય	ગા. ૨૪	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
	„ ભાષ્ય	ગા. ૩૨	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
	„ વૃત્તિ	શ્લો. ૧૦૬૦	શ્રીગોવિન્દાચાર્ય	૧૨૮૮નીપહેલાં.

„ ટિપ્પણુ	શ્લો ૦ ૨૯૨	ઉદયપ્રભસૂરિ	૧૩
(૩) અન્ધસ્વામિત્વ „ વૃત્તિ	ગા ૦ ૫૪ શ્લો ૦ ૫૬૦	અજ્ઞાત હરિભદ્રસૂરિ	અજ્ઞાત ૧૧૭૨
(૪) યડશીતિ	ગા ૦ ૮૬	નિનવલ્લભગણિ	૧૨
„ ભાષ્ય	ગા ૦ ૨૩	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
„ વૃત્તિ	ગા ૦ ૩૮	„	„
„ વૃત્તિ	શ્લો ૦ ૮૫૦	હરિભદ્રસૂરિ	૧૧૭૨
„ „	શ્લો ૦ ૨૧૪૦	મલ્લયગિરિસૂરિ	૧૨-૧૩
„ „	શ્લો ૦ ૧૬૩૦	યશોભદ્રસૂરિ	૧૨
„ પ્રા.વૃત્તિ	શ્લો ૦ ૭૫૦	રામદેવ	૧૨
„ વિવરણ	પત્ર ૦૩૨	મેરુવાચક	અજ્ઞાત
„ ઉદ્ધાર	શ્લો ૦ ૧૬૦૦	અજ્ઞાત	„
„ અવચૂરિ	શ્લો ૦ ૭૦૦	„	„
(૫) શતક	ગા ૦ ૧૧૧	ગિવશર્મસૂરિ	
„ ભાષ્ય	ગા ૦ ૨૪	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
„ „	ગા ૦ ૨૪	„	„
„ બૃહદ્ભાષ્ય	શ્લો ૦ ૧૪૧૩	ચક્રેશ્વરસૂરિ	૧૧૭૬
„ ચૂર્ણિ	„ ૨૩૨૨	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
„ વૃત્તિ	„ ૩૭૪૦	મલધારીશ્રી હેમ- ચન્દ્રસૂરિ	૧૨
„ ટિપ્પણુ	„ ૬૭૪	ઉદયપ્રભસૂરિ	૧૩
„ અવચૂરિ	પત્ર ૨૫	ગુણરત્નસૂરિ	૧૫
(૬) સમતિકા	ગા ૦ ૭૫	ચન્દ્રર્પિ મહત્તર	
„ ભાષ્ય	ગા ૦ ૧૬૧	અભયદેવસૂરિ	૧૧-૧૨
„ ચૂર્ણિ	પત્ર ૦ ૧૩૨	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત

	પ્રા. વૃત્તિ	શ્લો10 ૨૩૦૦	ચન્દ્રર્પિ મહત્તર	
	વૃત્તિ	શ્લો10 ૩૭૮૦	મલ્લયગિરિસૂરિ	૧૨, ૧૩.
	ભાષ્યવૃત્તિ	શ્લો10 ૪૧૫૦	મિરુતુંગસૂરિ	૧૪૪૯
	ટિપ્પન	શ્લો10 ૫૭૪	રામદેવ	૧૨
	અવચૂરિ	નવીન કર્મ ત્રન્થ	ગુણુરત્નસૂરિ	૧૫
		ની અવબંધૂઓ		
૪	સાદ્દર્શિતક	ગા0 ૧૫૫	જિનવલ્લભગણિ	૧૨
	ભાષ્ય	ગા0 ૧૧૦	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
	ચૂર્ણી	શ્લો10 ૨૨૦૦	મુનિચંદ્રસૂરિ	૧૧૭૦
	વૃત્તિ	શ્લો10 ૩૭૦૦	ધનેશ્વરસૂરિ	૧૧૭૧
	પ્રા. વૃત્તિ	તાડ0 ૧૫૧	ચક્રેશ્વરસૂરિ	અજ્ઞાત
	વૃત્તિટિપ્પણ	શ્લો10 ૧૪૦૦	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
૫	પાંચ નવીન કર્મત્રય	ગા0 ૩૧૦	શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ	૧૭, ૧૪
	સ્વોપસ્ટીકા	શ્લો10 ૧૦૧૩૭	"	"
	અવચૂરિ	શ્લો10 ૨૬૫૮	મુનિશેખરસૂરિ	અજ્ઞાત
	અવચૂરિ	શ્લો10 ૫૪૦૭	ગુણુરત્નસૂરિ	૧૫
	કર્મસ્તવ વિવરણ	શ્લો10 ૧૫૦	કમલસંયમોપાધ્યાય	૧૫૫૯
૭	કર્મત્રન્થ બાલાવ- બોધ	શ્લો10 ૧૭૦૦૦	જયસોમસૂરિ	
	બાલાવબોધ	શ્લો10 ૧૨૦૦૦	મતિચંદ્રજી	
	બાલાવબોધ	શ્લો10 ૧૦૦૦૦	જીવવિજયજી	૧૮૦૩
૬	મનઃસ્થિરીકરણ પ્ર- કરણ	ગા0 ૧૬૭	મહેન્દ્રસૂરિ	૧૨૮૪
	વૃત્તિ	શ્લો10 ૨૩૦૦	સ્વોપસ્ટ	
૭	સંસ્કૃત ચાર કર્મ ત્રન્થ	શ્લો10 ૫૬૯	જ્યોતિલકસૂરિ	૧૫
૮	કર્મ પ્રકૃતિ ઠાત્રિ- ગિકા	ગા0 ૩૨	અજ્ઞાત	અજ્ઞાત
૯	ભાવ પ્રકરણ	ગા0 ૩૦	વિજયવિમલગણિ	૧૬૨૩

	,, સ્વોપસ વૃત્તિ	શ્લો10 ૩૨૫	વિજયવિમલગણિ	૧૬૨૮
૧૦	બંધહેતુદયત્રિલંગી	ગા10 ૬૫	હર્ષકુલગણિ	૧૬
	,, વૃત્તિ	શ્લો10 ૧૧૫૦	વાનર્પિગણિ	૧૬૦૨
૧૧	ખન્ધોદયસત્તા પ્રકરણ	ગા10 ૨૪	વિજયવિમલગણિ	૧૬૨૩
	,, સ્વોપસઅવ- ચૂરી	શ્લો10 ૩૦૦	,,	,,
૧૨	કર્મસંવેધ પ્રકરણ	શ્લો10 ૪૦૦	રાજહંસ-શિખ દે- વચન્દ્ર	અસાત
૧૩	કર્મ સંવેધ લંગ પ્રકરણ	પત્ર ૧૦	અસાત	,,

દિગમ્બરીય કર્મવિષયક-ગ્રન્થો.

૧	મહાકર્મ પ્રકૃતિ પ્રાબૃત, ચા પદ્મખંડ શાસ્ત્ર	શ્લો10 ૩૬૦૦૦	પુષ્પદંત તથા ભૂતબલિ	અનુ0 ૪-૫
	,, (ક) પ્રા0 ટીકા	,, ૧૨૦૦૦	કુંદકુંદાચાર્ય	અસાત
	,, (ખ) ટીકા	,, ૬૦૦૦	શામકુંડાચાર્ય	,,
	,, (ગ) કણ્ડાંટીકા	,, ૫૪૦૦૦	ગુમ્બુદરાચાર્ય	,,
	,, (ઘ) સં0 ટીકા	,, ૪૮૦૦૦	સમન્તભદ્રાચાર્ય	,,
	,, (ચ) વ્યા0 ટીકા	,, ૧૪૦૦૦	વપ્પદેવ ગુરુ	,,
	,, (છ) ધવંટીકા	,, ૭૨૦૦૦	વીરસેન	અનુ0 ૬૦૫

૨	કપાય પ્રાપ્ત	ગાં ૨૩૬	ગુણધર	વિં ૫ લગલગ
	„ (ક) ચૂવૃત્તિ	સ્ત્રો ૬૦૦૦	યતિવૃષભાચાર્ય	વિં ૬
	„ (ખ) ઉચ્ચાં વૃત્તિ	„ ૧૨૦૦૦	ઉચ્ચારણાચાર્ય	અસાત
	„ (ગ) ટીકા	„ ૬૦૦૦	શામકુડાચાર્ય	„
	„ (ઘ) ચૂંબ્યાખ્યા	„ ૮૪૦૦૦	તુમ્બુલરાચાર્ય	„
		(કર્મે પ્રાપ્ત સહિત)		
	„ (ચ) પ્રાં ટીકા	„ ૬૦૦૦૦	વધ્વદેવગુરુ	„
	„ (છ) જાં ટીકા	„ ૬૦૦૦૦	વોરસેન તથા જિનસેન	૬, ૧૦.
૩	ગોમ્મટસાર	ગાં ૧૭૦૫	નેમિચન્દ્ર સિ. ચ	૧૧
	„ (ક) કણીં ટીકા		ચામુડરાય	૧૧
	„ (ખ) સં ટીકા		કેશવવર્ણી	
	„ (ગ) સં ટીકા		શ્રીમદભયચંદ	
	„ (ઘ) હોં ટીકા		ટોડરમહાજી	
૪	લખિયસાર	ગાં ૬૫૦	નેમિચન્દ્ર સિ. ચ	૧૧
	„ (ક) સં ટીકા		કેશવવર્ણી	
	„ (ખ) હિં ટીકા		ટોડરમહાજી	
૫	સં કપણસાર સં		માધવચંદ્ર ત્રે.	૧૦, ૧૧.
૬	સં પથસંગ્રહ		અમિતગતિ	૧૦૭૩

કર્મસ્તવપાર્શિષ્ઠ ક.

ઉદયસ્વામિત્વ.

ત્રીજા કર્મગ્રન્થમાં માર્ગણુસ્થાનને વિષે શુણુસ્થાનકોને આશ્રયી અન્ધસ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો, પરંતુ ઉદયસ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો નથી માટે તે ઉપયોગી હોવાથી અહિં ઉદયસ્વામિત્વનો વિચાર કરવો પ્રયુક્ત છે.

૧ નરકગતિ. આ માર્ગણુએ મિથ્યાત્વથી માંડી અવિગતિ-મયગદિ શુણુસ્થાનક સુધી ચાર શુણુસ્થાનક હોય છે. ત્યાં જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ ચાર, અન્તરાય પાંચ, મિથ્યાત્વમોહનીય, તૈજસનામ, કાર્મણુનામ, વર્ણાદિયતુષ્ક, અગુરુલધુનામ, નિર્માણુનામ, સ્થિરનામ, અસ્થિરનામ, શુભનામ અને અશુભનામ એ સત્યાવીશ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદ્ધી પોતપોતાની ઉદયશૃંગિકા પર્યન્ત અવશ્ય ઉદયવતી હોય છે. તેમાં મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉદયશૃંગિકા પ્રથમ શુણુસ્થાનક છે અને ત્યાં તે ધ્રુવોદ્ધી છે. પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય અને પાંચ અન્તરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉદય બારમા શુણુસ્થાનક સુધી અને બાકીની બાર પ્રકૃતિઓનો ઉદય તેરમા શુણુસ્થાનક સુધી મર્વ છતાંને હોવાથી તે ધ્રુવોદ્ધી છે. એ સત્યાવીશ ધ્રુવોદ્ધી પ્રકૃતિઓ, નિદ્રા, પ્રયત્ના, વેદનીય ૨, નીચગોત્ર, નરકત્રિક, પચેન્દ્રિયજ્ઞાતિ, વૈકિર્ણદિક, દુઃકમસ્થાન, અશુભવિદ્યાપોગતિ, પરાધાન, ઉન્નિમનામ, ઉપગ્રાન, ત્રયચતુષ્ક, દુર્ભાગ, દુસ્વપ્ન, અનાદેય, અયશ, મોળ કપાય, હાસ્યાદિપદ્ક, નપુસકવેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય એ છાંતેર પ્રકૃતિઓ એવે સામાન્યતઃ નારકોને ઉદયમાં હોય છે. તેમાં સ્થાનાર્થિકનો ઉદય વૈદિયશરીરી દેવો અને નારકોને પંચમંત્રહ અને કર્મપ્રકૃતિને મતે હોતો નથી. ક્યું છે કે-

“અમૃતજ્ય વર્ષના આયુષવાળા મનુષ્ય, તિર્યચ, વૈક્રિય શરીરવાળા, આહારક શરીરવાળા અને અપ્રમત્ત સાધુ સિવાય બાકીનાને સ્થાનદ્વિત્રિકનો ઉદય અને ઉદીરણ હોય^૧ છે.”

હવે ઓથે ઉદયવતી ૭૬ પ્રકૃતિઓમાંથી સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય બાદ કરતાં મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકે ૭૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વ મોહનીય સિવાય ૭૨ પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકે હોય છે, તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધિ-અનુબ્ધ બાદ કરતાં અને મિશ્રમોહનીય સહિત કરતાં મિશ્ર-ગુણુસ્થાનકે ૬૯ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. તેમાંથી મિશ્રમોહનીય બાદ કરતાં અને સમ્યક્ત્વમોહનીય તથા નરકાનુપૂર્વીનો પ્રલેપ કરતાં અવિરતસમ્યક્દષ્ટિગુણુસ્થાનકે સિત્તેર પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

૨ તિર્યચગતિ. આ માર્ગશ્રામાં પાંચ ગુણુસ્થાનક છે. અહિં દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, અને જિનનામ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી, મારે ઉદયવતી ૧૨૨ પ્રકૃતિઓમાંથી એ પંદર પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં ઓથે ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. તિર્યચોને લવધારણીય વૈક્રિયશરીર હોતું નથી, પરંતુ લબ્ધિપ્રત્યય વૈક્રિયશરીર હોય છે, તે અપેક્ષાએ વૈક્રિયદ્વિક સહિત કરતાં ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. પૂર્વોક્ત એકસો માત્ર પ્રકૃતિઓમાંથી સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય-એ એ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકે ૧૦૫ પ્રકૃતિઓ હોય છે. સૂક્ષ્મ, અપર્માત્મ, સાધારણ, આતપનામ અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ પાંચ

૧ જુઓ કર્મપ્રકૃતિ ઉદીરણકરણ ગા. ૧૯.

“સંખ્યાતા વર્ષના આયુષવાળા કર્મજૂગિન મનુષ્ય અને તિર્યચને ઈન્દ્રિયપર્માપ્ત પૂરી થયા પછી સ્થાનચલ્લિત્રિક ઉદયમાં આવવા થોગ્ગ છે. તેમાં પંચ આહારકલબ્ધિ અને વૈક્રિયલબ્ધિવાળાને તેનો ઉદય હોતો નથી.” જુઓ-ગોમદસાર કર્મકાંડ ગાં ૨૮૫.

પ્રકૃતિઓ શિવાય માસ્વાદને સો પ્રકૃતિઓ હોય છે. તેમાંથી અનન્તાનુ-
બન્ધિયતુક, સ્થાવરનામ, એકેન્દ્રિયાદિબ્જતિયતુક અને તિર્યચાનુ-
પૂર્વી-એ દશ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં અને મિશ્રમોહનીય સહિત ૬૨નાં
મિશ્રગુણસ્થાનકે એકાણું પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. તેમાંથી
મિશ્રમોહનીય હીન કરતાં અને મુખ્યસ્વમોહનીય અને
તિર્યચાનુપૂર્વી-એ બે પ્રકૃતિઓ બેડતાં અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે
૬૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર, દુર્ભંગ,
અનાદેય, અપશ અને તિર્યચાનુપૂર્વી-એ આઠ પ્રકૃતિઓ શિવાય
દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે ચોરાશી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. અર્ધિ
સર્વત્ર લબ્ધિપ્રત્યય વૈક્રિય શરીરની વિવક્ષા કરી નથી જોડેને જો બે
પ્રકૃતિઓ બધે જોડી જાયવી.

૩ મનુષ્યગતિ. અર્ધિ ચૌદ ગુણસ્થાનકો હોય છે. દેવત્રિક,
નરકત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, જાતિયતુક, તિર્યચત્રિક, ઉઘોત, સ્થાવર, સુદમ,
સાધારણ અને આનપ-એ વીંશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય મનુષ્યને ભવપ્ર-
ત્યય હોતો નથી, માટે તેને બાદ કરતાં આગે ૧૦૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં
હોય છે. પરંતુ લબ્ધિનિમિત્તક વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ ઉત્તર
વૈક્રિયશરીર કરનાં વૈક્રિયદ્વિક અને ઉઘોતનામનો ઉદય હોવાથી તે
ત્રણ પ્રકૃતિઓ સહિત ૧૦૫ પ્રકૃતિઓ સામાન્યતઃ ઉદયમાં હોય છે.
તેમાં મિથ્યાત્વગુણમ્થાનકે આહારકદ્વિક, જિનનામ, સમ્યક્ત્વ
અને મિશ્રમોહનીય-એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદય નહિ હોવાથી તેને
બાદ કરતાં ૯૭ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. અપર્યાપ્તનામ અને
મિથ્યાત્વમોહનીય-એ બે પ્રકૃતિ શિવાય માસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ૯૫
પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. તેમાંથી અનન્તાનુબન્ધિયતુક અને
મનુષ્યાનુપૂર્વી-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં અને મિશ્રમોહનીય
સહિત કરતાં મિશ્રગુણસ્થાનકે ૯૧ પ્રકૃતિઓ હોય છે. તેમાંથી
મિશ્રમોહનીય ન્યૂન કરતાં અને મુખ્યસ્વ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી મેળવતાં
અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનકે ૬૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણયતુષ્ટ, મનુષ્યાનુપૂર્વી, દુર્લભ, અનાદેય, અયશ અને નીચગોત્ર-એ નવ પ્રકૃતિઓ સિવાય દેશવિગતિગુણસ્થાનકે ૮૩ પ્રકૃતિઓ હોય. કારણ કે દેશવિગતિ હોવાથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ-યતુષ્ટ અને દુર્લભાદિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય મનુષ્યને હોતો નથી. સર્વવિરતિ હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણયતુષ્ટ ન્યૂન કરતાં અને આહારકદ્વિક સહિત કરનાં પ્રમત્તગુણસ્થાનકે એકાદશી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં ૧ હોય. સ્થાનર્દિનિક અને આહારકદ્વિક-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ સિવાય અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે છાંતેર પ્રકૃતિઓ હોય. સમ્યક્ત્વમોહનીય અને છેલ્લા ત્રણ સંધયણુ-એ ચાર પ્રકૃતિઓ બાદ કરનાં અપૂર્વકરણે બહેંતેર પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. હાસ્થાદિપદ્ક સિવાય અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકે ૬૬ પ્રકૃતિઓ હોય. વેદત્રિક અને સંન્વલનત્રિક એ ૭ પ્રકૃતિઓ સિવાય સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે સાડ પ્રકૃતિઓ હોય. સંન્વલન લોભ વિના ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકે ઓગણસાડ પ્રકૃતિઓ હોય છે. ઋષભનારાય અને નારાય-એ બે પ્રકૃતિઓ સિવાય ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયે ૫૭ પ્રકૃતિઓ હોય. નિદ્રા અને પ્રયણ વિના ક્ષીણમોહના છેલ્લા સમયે ૫૫ પ્રકૃતિઓ હોય. જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ ચાર અને અન્તરાય પાંચ-એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ સિવાય મયોગીકેવલીગુણસ્થાનકે ૪૨ પ્રકૃતિઓ હોય, કારણ કે અહિં જિનનામનો ઉદય હોય છે. ઔત્તરિકદ્વિક વિહાયોગાતિદ્વિક, અસ્થિર, અથુલ, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સંસ્થાનપદ્ક, અશુરુલધુયતુષ્ટ, વર્ણુયતુષ્ટ, નિર્માણુ, તૈગ્લસ, કાર્મણુ, વન્નન્દયલ-નારાયસંહનન, દુરવર, સુસ્વર, સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીયમાંથી એક-એ ત્રીશ પ્રકૃતિઓ વિના અયોગિકેવલિગુણસ્થાનકે બાર પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. સુભગ, આદ્યે, યશ, વેદનીય, ત્રસ, બાદર,

૧ અહિં 'પ્રમત્તગુણસ્થાનકે ચંદિને ઉત્તર વૈક્રિયશરીર કરતાં ઉદ્યોત નામના ઉદયનો સંભવ છે. પરન્તુ ભવપ્રત્યયશરીરનિમિત્ત ઉદ્યોતનામની વિવક્ષા હોવાથી અહિં હોય નથી.

પર્યામ, પંચેન્દ્રિયજ્ઞાતિ, મનુષ્યદિક, જિનનામ અને ઉચ્ચગોત્ર એ બાર પ્રકૃતિઓ અયોગિગુણુસ્થાનકના છેલ્લે સમયે ઉદયમાંથી રિચિત્ર થાય.

૪ દેવગતિ. આ માર્ગણુએ ચાર ગુણુસ્થાનક હોય છે. નરક-ત્રિક, તિર્યચત્રિક, મનુષ્યત્રિક, જાતિચતુષ્ક, ઔદારિકદિક, આહારકદિક, સંધયણુપદ્ક, ન્યગ્રોધપરિમંડલાદિ પાંચ સંસ્થાન, અશુભવિહાયોગતિ, આતપ, ઉદ્યોત, જિનનામ, ય્યાવચ્ચતુષ્ક, દુઃસ્વર, નપુંમકવેદ અને નીચગોત્ર-એ યોગલુચાલીશ પ્રકૃતિઓ શિવાય એથે સામાન્ય દેવાને ૮૩ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. અહિં ઉત્તરવૈકિય શરીર કરતાં દેવાને ઉદ્યોતનામના ઉદયનો સંભવ છે, પરન્તુ લવપ્રત્યયશરીરનિમિત્ત ઉદ્યોતનો ઉદય વિવક્ષિત હોવાથી દોષ નથી. તથા પંચસંગ્રહને મને સ્થાનદિત્રિકનો ઉદય દેવાને નહિ હોવાથી તે બાદ કરતાં ૮૦ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય શિવાય મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકે ૭૮ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. મિથ્યાત્વમોહનીય શિવાય મારવાદને ૭૭ પ્રકૃતિઓ હોય. અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્ક અને દેવાનુપૂર્વા-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ શિવાય અને મિશ્રમોહનીય મેળવતાં મિશ્રગુણુસ્થાનકે ૭૩ પ્રકૃતિઓ હોય. મિશ્રમોહનીય બાદ કરતાં અને અમ્યક્ત્વમોહનીય અને દેવાનુપૂર્વા-એ એ પ્રકૃતિઓ સહિત કરતાં અવિરતિઅમ્યમ્વદષ્ટિ ગુણુસ્થાનકે ૭૪ પ્રકૃતિઓ હોય.

૫ યકેન્દ્રિયજ્ઞાતિ. એકેન્દ્રિય માર્ગણુમાં પ્રથમના એ ગુણુ-સ્થાનક હોય છે. વૈકિયાષ્ટક, મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, શ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, દ્વીન્દ્રિયાદિજ્ઞાનિચતુષ્ક, આહારકદિક, ઔદારિકઅગોપાગ, ૭ સંધયણુ પાંચ સંસ્થાન, વિહાયોગતિદિક, જિનનામ, વ્રમનામ, દુઃસ્વર, મુસ્વર, અમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મુલગનામ, આદેયનામ એ બેતાલીશ પ્રકૃતિઓ વિના જોયે અને મિથ્યાત્વે ૮૦ પ્રકૃતિઓ હોય, અને તેમાં વાયુકાયને વૈકિયશરીરનામનો ઉદય હોવાથી તેને આશ્રયી એકેન્દ્રિય માર્ગણુએ ૮૧ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. મુદ્દમત્રિક, આતપનામ,

ઉદ્યોતનામ, મિથ્યાત્વમોહનીય, પરાધાતનામ અને શ્વાસોદ્વાસ-
નામ એ આઠ પ્રકૃતિઓ સિવાય સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ૭૨ પ્રકૃ-
તિઓ ઉદયમાં હોય, કારણ કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક એકેન્દ્રિય
પૃથિવી, અપ અને વનસ્પતિને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી
થયા પૂર્વે હોય છે અને આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, પરાધાતનામ અને
ઉદ્દૃશનામનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ અને શ્વાસોદ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂરી
થયા પછી થાય છે. ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ વમતો સુક્ષ્મ એકેન્દ્રિય
લબ્ધિઅપર્યાપ્તિ અને સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉપજતો નથી માટે
ત્યાં તેને સુક્ષ્મત્રિક ઉદયમાં નથી.

૬ ત્રીન્દ્રિયજાતિ. એકેન્દ્રિયની પેઠે બેઠન્દ્રિયને પણ બે ગુણસ્થાનક
હોય છે, કારણ કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ વમતો મનુષ્ય અને તિર્યચ
લબ્ધિપર્યાપ્તિ બેઠન્દ્રિયાદિમાં ઉપજે છે, તેથી તેઓમાં વૈક્રિયાષ્ટક,
મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, બેઠન્દ્રિય સિવાય એકેન્દ્રિ-
યાદિજનતિયતુષ્ક, આહારકદિક, પ્રથમના પાંચ સંધયણ, પાંચ
સસ્થાન, ગુણવિહાયોગતિ, જિનનામ, રથાવર, સુક્ષ્મ, સાધારણ,
આતપ, સુભગ, આદેય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય. એ
આલીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી; તેથી આદે અને મિથ્યાત્વ-
ગુણસ્થાનકે ૮૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. તેમાંથી અપર્યાપ્તનામ,
ઉદ્યોત, મિથ્યાત્વ, પરાધાત, અગુણવિહાયોગતિ, ઉદ્દૃશ, સુસ્વર,
દુસ્વર-એ આઠ પ્રકૃતિઓ વિના સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ૭૪ પ્રકૃતિઓ
ઉદયમાં હોય, કારણ કે મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય તો ત્યાં ન હોય,
અને તે સિવાયની બાકીની પ્રકૃતિઓનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી
થયા પછીજ હોય છે, અને સાસ્વાદન તો શરીર પર્યાપ્તિ પૂરી થયા
પૂર્વેજ હોય છે.

૭-૮ ત્રીન્દ્રિય અને ચત્તરિન્દ્રિય જાતિ. આ બંને માર્ગણાએ
પણ બેઠન્દ્રિયની પેઠે બે ગુણસ્થાનક હોય છે, અને ઉદયસ્વામિત્વ

પણ તેની પેઠે જાણવું. પણ બેઈન્દ્રિયને સ્થાને ત્રીન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય કહેવા.

૧ પञ्चेन्द्रियजाति. અહિં ચૌદ ગુણસ્થાનકો હોય છે. જાતિ-ચતુષ્ક, સ્થાવર સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને આતપ એ આઠ પ્રકૃતિ વિના જોયે ૧૧૪ પ્રકૃતિઓ હોય, તેમાંથી અદ્વારકદ્વિક, જિનનામ, સમ્યક્ત્વ અને મિત્રમોહનીય-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં મિથ્યાત્વ-ગુણસ્થાનકે ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. મિથ્યાત્વમોહનીય અપર્યાપ્ત અને નરકાનુપૂર્વી-એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ સિવાય સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. અનન્તાનુનન્ધિચતુષ્ક અને આનુપૂર્વીત્રિક એ સાત પ્રકૃતિઓ વિના અને મિત્રમોહનીય મેળવતાં મિત્રગુણસ્થાનકે સો પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. મિત્રમોહનીય બાદ કરતાં અને ચાર આનુપૂર્વી તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય યુક્ત કરતાં અવિરતિગુણસ્થાનકે ૧૦૪ પ્રકૃતિઓ હોય. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણચતુષ્ક વૈકિયાષ્ટક, નરાનુપૂર્વી, તિર્થયાનુપૂર્વી, દુર્ભગ, અનાદેય અને અયશ-એ મત્તર પ્રકૃતિઓ વિના દેરાવિગતિ ગુણસ્થાનકે ૮૭ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. અને છદ્દા ગુણસ્થાનકથી માંડી ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી મનુષ્ય ગતિની પેઠે ૮૧-૭૬-૭૨-૬૬-૬૦-૫૯-૫૭-૪૨ અને ૧૨ પ્રકૃતિઓનું ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું.

૧૦ પૃથિવીકાય. આ માર્ગણાએ એકેન્દ્રિયની પેઠે બે ગુણસ્થાનક જાણવા. ત્યાં એકેન્દ્રિય માર્ગણામાં કહેલી ૪૨ પ્રકૃતિઓ અને સાધારણ નામ સિવાય જોયે અને મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૭૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. સૂક્ષ્મ, લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત, આતપ, ઉદ્યોત, મિથ્યાત્વ, પરાગ્રાત અને શ્વાસોચ્છ્વાસ-એ સાત પ્રકૃતિઓ વિના સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે બહોતેર પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. સાસ્વાદન કંગણાપર્યાપ્ત એવા પૃથિવીકાયદિને હોય, પણ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તાને ન હોય.

૧૧ અપ્કાય. પૃથિવીકાયની પેઠે અહિં પણ બે ગુણસ્થાનકો હોય છે. પૃથિવીકાય માર્ગણામાં કહેલી ૪૩ પ્રકૃતિઓ અને આતપ-

નામ સિવાય ઓથે અને મિથ્યાત્વે ૭૮ પ્રકૃતિઓ હોય છે. તેમાં સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત, ઉદ્યોત, મિથ્યાત્વ, પરાધાત અને ઉચ્ચૈશ્વર્ય—એ ૭ પ્રકૃતિઓ સિવાય સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ૭૨ પ્રકૃતિઓ હોય છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અને લબ્ધિઅપર્યાપ્તમાં સમ્યક્ત્વ વમતો કાઇ છવ્વ ઉપજતો નથી, તેથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્ત નામનો ઉદય હોતો નથી. શરીર પર્યાપ્ત પૂરી થયા પછી ઉદ્યોતનામ અને પરાધાતનામનો ઉદય થાય છે. શ્વાસોચ્ચૈશ્વર્યપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી શ્વાસોચ્ચૈશ્વર્ય નામનો ઉદય થાય છે, અને મિથ્યાત્વમોહનો અહિં ઉદય હોતો નથી.

૧૨ સેજસ્કાય. અહિં એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે. આકાશ માર્ગણામાં કહેલી ૪૪ પ્રકૃતિઓ, ઉદ્યોત અને યશનામ—એ છેતાલીશ પ્રકૃતિઓ સિવાય ઓથે અને મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે છેતેર પ્રકૃતિઓ હોય.

૧૩ વાયુકાય. અહિં એકજ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક હોય છે, અને ત્યાં ઉપર પ્રમાણે છેતેર પ્રકૃતિઓ અને વૈકિંપશરીરનામ સહિત ૭૭ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.

૧૪ ઘનસ્પતિકાય. આ માર્ગણાએ બે ગુણસ્થાનક હોય. એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં કહેલી ૪૨ પ્રકૃતિઓ અને આતપનામ વિના ઓથે અને મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૭૬ અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ૭૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.

૧૫ વ્રક્ષકાય. અહિં ચૌદ ગુણસ્થાનકો હોય. ત્યાં સ્થાવર સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ અને એકેન્દ્રિય ભૂતિ—એ પાંચ પ્રકૃતિઓ સિવાય ઓથે ૧૧૭, આહારકદ્દિક, જિનનામ, મમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્ર-મોહનીય—એ પાંચ પ્રકૃતિઓ વિના મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૧૧૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. તેમાંથી મિથ્યાત્વ, અપર્યાપ્ત અને નરકાનુપૂર્વી એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ હોય. ત્યાં અનન્તાનુબન્ધિયગુણક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક અને આનુપૂર્વીત્રિક એ

दश प्रकृतिઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય અને મિશ્રમોહનીય મેળવીએ સારે મિશ્રગુણસ્થાનકે મો પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. આનુપૂર્વીચતુષ્ક અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ પાંચ પ્રકૃતિઓ મેળવતાં અને મિશ્રમોહનીય બાદ કરતાં અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે ૧૮૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. દેશવિરતિઆદિ ગુણસ્થાનકે સામાન્ય ઉદ્યાધિકારમાં કહેલો ૮૭-૮૧-૭૬-૭૨-૬૬-૬૦-૫૬-૫૭-૪૨ અને ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય જાણવો.

૧૬ મનોયોગ. અહિં તેર ગુણસ્થાનક હોય છે. સ્થાવરચતુષ્ક, જાતિચતુષ્ક, આત્મ અને આનુપૂર્વીચતુષ્ક-એ તેર પ્રકૃતિઓ મિવાય ઓધે ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. આહારકદિક, જિનનામ, સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ વિના મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૧૦૪ પ્રકૃતિઓ, મિથ્યાત્વ વિના સારવાદને ૧૦૩, અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્ક બાદ કરતા અને મિશ્રમોહનીય મેળવતા મિશ્રગુણસ્થાનકે સો, મિશ્રમોહનીય ન્યૂન કરતા અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ગહિન કરતા અવિગતિ સમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનકે સો; અપ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણયતુષ્ક, વૈકિયદિક, દેવગતિ, દેવાયુષ, નરકગતિ, નરકાયુષ, દુર્ભગ, અનાદેય અને અયશ એ તેર પ્રકૃતિઓ સિવાય દેશવિરતિગુણસ્થાનકે ૮૭ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. બાકીના ગુણસ્થાનકો મનુષ્યગતિમાર્ગજ્ઞાની પેઠે જાણવા.

૧૭ વચનયોગ. અહિં તેર ગુણસ્થાનક હોય છે. સ્થાવરચતુષ્ક, એકેન્દ્રિયજાતિ, આત્મ અને આનુપૂર્વીચતુષ્ક એ દશ પ્રકૃતિઓ સિવાય ઓધે ૧૧૨, આહારકદિક, જિનનામ, સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર એ પાંચ પ્રકૃતિઓ વિના મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૧૦૭, મિથ્યાત્વમોહનીય અને વિકલેન્દ્રિયત્રિક એ ચાર પ્રકૃતિ સિવાય સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ હોય છે. યદ્યપિ વિકલેન્દ્રિયને યચનયોગ હોય છે, પરંતુ તે લાપાપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછીજ હોય છે અને સાસ્વાદન તો શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી થયા પહેલાં હોય છે એટલે

આ માર્ગણાએ સાસ્વાદને વ્યનયોગ હોતો નથી, તેથી વિદ્યલેન્દ્રિયત્રિક કાઢી નાખ્યું છે. તેમાંથી અનન્તાનુબંધિયતુષ્ક બાદ કરતાં અને મિશ્ર મોહનીય મેળવતાં મિશ્ર ગુણસ્થાનકે સો પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. અવિરતિથી આરંભી બીજાં ગુણસ્થાનોને વિશે મનોયોગ માર્ગણાની પેઠે જાણવું.

૧૮ કાયયોગ. આ માર્ગણાએ તેર ગુણસ્થાનક હોય છે. ત્યાં ઓથે ૧૨૨, મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૧૧૭, સાસ્વાદને ૧૧૧ ઇત્યાદિ સામાન્ય ઉદ્યાધિકારમાં કહેલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય જાણવો.

૧૯ પુરુષવેદ. અહિં નવ ગુણસ્થાનકો હોય છે. નરકત્રિક, જાતિઅતુષ્ક, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ, જિનનામ, સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદ એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ સિવાય ઓથે ૧૦૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તેમાંથી આદારકદ્વિક, સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર-એ ચાર પ્રકૃતિ વિના મિથ્યાત્વે ૧૦૪ પ્રકૃતિઓ, મિથ્યાત્વ અને અપર્યાપ્ત-નામ-એ બે પ્રકૃતિ વિના સાસ્વાદને ૧૦૨, તેમાંથી અનન્તાનુબંધિયતુષ્ક અને આનુપૂર્વીત્રિક-એ સાત પ્રકૃતિ બાદ કરતાં અને મિશ્ર-મોહનીય સહિત કરતાં મિશ્રગુણસ્થાનકે ૯૬ પ્રકૃતિઓ, તેમાંથી મિશ્રમોહનીય કાઢી સમ્યક્ત્વ અને આનુપૂર્વીત્રિક-એ ચાર પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરીએ એટલે અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે ૯૨ પ્રકૃતિઓ હોય. આનુપૂર્વીત્રિક, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ્યતુષ્ક, દેવગતિ, દેવાયુષ, વૈકિપદિક, દુર્લભ, અનાદેય અને અયશ-એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ વિના દેશવિરતિગુણસ્થાનકે ૮૫ પ્રકૃતિઓ હોય. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ્યતુષ્ક, તિર્યંચગતિ, તિર્યંચાયુષ, ઉદ્યોત અને નીચજોત્ર-એ આઠ પ્રકૃતિ ન્યૂન કરીએ અને આદારકદ્વિક મેળવીએ એટલે પ્રમત્તગુણસ્થાનકે ૭૭ પ્રકૃતિઓ હોય. તેમાંથી સ્થાનર્દિત્રિક અને આદારકદ્વિક-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ સિવાય અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે ૭૨ પ્રકૃતિઓ, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને છેલ્લાં ત્રણ સંધયણ-એ ચાર પ્રકૃતિઓ વિના

अपूर्वकरणु शुलुस्थानके ७० प्रकृतिओ होय अने हाम्यादि ७ प्रकृति विना अनिवृत्तिशुलुस्थानके ६४ प्रकृतिओ होय.

२० स्त्रीवेद. अहि पुरुषवेदनी पेडे नव शुलुस्थानके होय अने त्यां ओघे अने प्रभते आहारकद्विक विना तथा गोघे शुलुस्थानके आनुपूर्वीत्रिक सिवाय बाकीनी प्रकृतिओनो उदय नालुवो. डारणु के प्रायः स्त्रीवेदने परभवमां जतां यतुर्थ शुलुस्थानके न होय, तेथी आनुपूर्वीत्रिकने उदय न होय अने स्त्री यतुर्दशपूर्वधर न होय तेथी तेने आहारकद्विकने पणु उदय न होय, माटे ओघे तथा नव शुलुस्थानके अनुक्रमे १०६-१०४-१०२-६६-६६-८५-७७-७४-७० अने ६४ ओ प्रमाणे उदय नालुवो.

२१ नपुंसकवेद. अहि पणु नव शुलुस्थानके होय. त्यां देवत्रिक, जिननाम, स्त्रीवेद अने पुरुषवेद-ओ ७ प्रकृति विना ओघे ११६, आहारकद्विक, मय्यक्षत्वमोहनीय अने मित्रमोहनीय-ओ मार प्रकृति विना मिथ्यात्वशुलुस्थानके ११२ प्रकृतिओ उदयमां होय. तेमांथी सद्धमत्रिक, आतप, मिथ्यात्व, नरकानुपूर्वी अने मनुष्यानुपूर्वी-ओ सात प्रकृति न्यून करता साम्बादनशुलुस्थानके १०५ प्रकृतिओ होय. अनन्तानुबन्धियतुष्ट, तिर्य्यानुपूर्वी, स्थावर अने गतियतुष्ट ओ दश प्रकृतिओ भाद करतां अने मित्रमोहनीय भेणवतां मित्रशुलुस्थानके ६६ प्रकृतिओ, नरकानुपूर्वी अने मय्यक्षत्वमोहनीय सहित करतां अने मित्रमोहनीय सिवाय अविगतिसम्पद्दष्टि शुलुस्थानके ६७ प्रकृतिओ उदयमां होय. तेमांथी अप्रत्याभ्यानावरलयतुष्ट, नरकत्रिक, वैक्रियद्विक, दुर्लभ, अनादय अने अयश-ओ मार प्रकृतिओ विना देशविरतिशुलुस्थानके ८५ प्रकृतिओ होय. तिर्य्यगति, तिर्य्यायुप, नीत्यगोत्र, उद्योत अने प्रत्याभ्यानावरलयतुष्ट-ओ आठ प्रकृतिओ भाद करतां अने आहारकद्विक भेणवतां ७६ प्रकृतिओ प्रभतशुलुस्थानके होय. स्थानर्द्धित्रिक अने आहारकद्विक-ओ पांच प्रकृतिओ सिवाय अप्रभत शुलुस्थानके ७४ प्रकृतिओ, सम्यक्षत्व-

મોહનીય અને છેલ્લાં ત્રણ મંત્રયણુ એ ચાર પ્રકૃતિઓ વિના અપૂર્વ-
કરણગુણધ્યાનકે ૭૦ પ્રકૃતિઓ, અને હાથ્યાદિપૃક વિના અનિવૃત્તિ-
ગુણસ્થાનકે ૬૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.

૨૨ ક્રોધ. અહિં નવ ગુણધ્યાનકે હોય છે. ત્યાં માન ૪,
માયા ૪, લોભ ૪ અને જિનનામ-એ તેર પ્રકૃતિ વિના ઓધે
૧૦૬ મમ્મકત્વ, મિત્ર અને આહારકદ્દિક-એ ચાર પ્રકૃતિ વિના
મિથ્યાનગુણધ્યાનકે ૧૦૫, સુક્ષ્મચિક્ર, આતપ, મિથ્યાત્વ અને નરકા-
નુપૂર્ણ-એ ૭ પ્રકૃતિ વિના સામ્યાન્ને ૬૬ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.
અનન્તાનુમન્ધિ ક્રોધ, સ્થાવર, જાતિયતુષ્ક અને આનુપૂર્ણચિક્ર-એ
નવ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં અને મિત્ર મેળવતાં મિત્રગુણસ્થાનકે ૬૧
પ્રકૃતિઓ, તેમાથી મિત્રમોહનીય બાદ કરતાં મમ્મકત્વમોહનીય
અને આનુપૂર્ણચતુષ્ક મેળવતાં અવિગતિગુણધ્યાનકે ૬૫ પ્રકૃતિઓ,
તેમાથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, આનુપૂર્ણચતુષ્ક, દેવગતિ, દેવાયુષ,
નરકગતિ, નરકાયુષ, વૈદિયદ્વિક, દુર્લભ, અનાદેય અને અયગ-એ
ચૌદ પ્રકૃતિઓ વિના દેગવિગતિગુણધ્યાનકે ૮૧ પ્રકૃતિઓ હોય.
તિર્વચગતિ, તિર્વચાયુષ, ઉલોત, નીચગોત્ર, અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ
ક્રોધ-એ પાંચ પ્રકૃતિઓ કાઢતાં અને આહારકદ્દિક મેળવતાં પ્રમત્તે
૭૮ પ્રકૃતિઓ હોય. સ્થાનર્દિચિક્ર અને આહારકદ્દિક-એ પાંચ
પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં અપ્રમત્તગુણધ્યાનકે ૭૩ પ્રકૃતિઓ, મમ્મકત્વ-
મોહનીય અને અન્ત્ય ત્રણ મંદનન-એ ચાર પ્રકૃતિઓ વિના અપૂર્વ
કરણગુણધ્યાનકે ૬૬ અને હાથ્યાદિપૃક વિના અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકે
૬૩ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

૨૩-૨૪-૨૫ માન, માયા અને લોભ. અહિં ઉદયસ્વામિત્વ
પૂર્વવત્ કહેયું. પરન્તુ માન અને માયાકપાયમાર્ગણુએ નવ
ગુણધ્યાનકે હોય છે, અને લોભમાર્ગણુએ દશ ગુણધ્યાનકે હોય છે.
તેમજ પોતાના મિવાય અન્ય ત્રણ કપાયની બાર પ્રકૃતિઓ વર્જવી.

જેમકે માનમાર્ગણાએ બાકીના ત્રણ કપાયના અનન્તાનુમન્ધ્યાદિ બાર બેદ અને જિનનામ-એ તે પ્રકૃતિ મિનાય એને ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ ઉદયમા હોય છે. એની રીતે બીજા પામે માટ પણ સમજવું લોભમાર્ગણાએ દશમા ગુણુસ્થાનકે નણ વદ નૂન કરતા માક પ્રકૃતિઓ હોય.

૨૬-૨૭ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન. અદિ ચોથાથી બારમા મુધી નન ગુણુસ્થાનક હોય છે રચાવગચતુષ્ક, જાતિયતુ ક, આતપ અનન્તાનુમન્ધિચતુષ્ક, જિનનામ, મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર એ સોળ પ્રકૃતિઓ મિના એવે ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ, આહારકદ્વિંશ મિનાય અવિરતિગુણુસ્થાનકે ૧૦૪ અને દેશવિગતિ આદિ ગુણુસ્થાનકે સામાન્ય ઉદયાધિકાર પ્રમાણે ૮૭-૮૧-૭૬-૭૨-૬૬-૬૦-૫૬ અને ૫૭ નું ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું

૨૮ અધિજ્ઞાન. ઉપર પ્રમાણે ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું પત્તુ એટલો વિશેષ છે કે પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિ અને તિર્યચાનુપૂર્ની મિવાય એને ૧૦૫ પ્રકૃતિઓ હોય છે પ્રસાપના મૂળની નિમનુમારે અધિજ્ઞાનીને તિર્યચાનુપૂર્નીનો ઉદય ન હોય તેમ જણાય છે આહારક દ્વિંશ વિના અવિરતિસમગ્રદષ્ટિ ગુણુસ્થાનકે ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ ઉદયમા હોય બાકીના ગુણુસ્થાનકે મતિજ્ઞાનીની પેકે જાણવું અધિજ્ઞાન

૧ 'સર્વંત્ર ચ તિર્યક્ષત્પદમાનોઽધિગ્રહેણોત્પદ્યતે, વિગ્રહે વિભગસ્ય તિર્યક્ષુ મનુષ્યેષુ ચ નિપેધાત્' । ચદ્રક્ષ્યતિ-“વિભગનાણી પર્વિદિયતિરિક્ષજ્ઞોણિયા મળૂસા આહારગા, જો અણાહારગા ” ઇતિ પ્રજ્ઞા૦ પદ૦ ૧૮ પ૦ ૩૧૦ ॥

અર્થ — નિભ જ્ઞાની, તિર્યચોમા અવિગ્રહ-જન્મગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે વિગ્રહગતિમા વિભગનો તિર્યચ અને મનુષ્યોમા નિપેધ છે સૂત્રમા કહેવામા આવશે કે “વિભગજ્ઞાની પર્વેન્દ્રિય તિર્યચો અને મનુષ્યો આહારક હોય છે, અનાહારી હોતા નથી ”

૩૬ વિભગજ્ઞાન મહિત વક્તવ્યગતિએ તિર્થચગતિમાં ન ઉપજે, માટે તિર્થચાનુપૂર્વીનો નિષેધ કર્યો છે. પણ ઝડલુગતિની અપેક્ષાએ તિર્થચગતિમાં ઉપજે છે, પરન્તુ તે વખતે તેને આનુપૂર્વીનો ઉદય દોતો નથી.

૨૯ મનઃપર્યવ. આ માર્ગણાએ પ્રમત્તગુણસ્થાનકથી માંડી બાગમા સુધી સાત ગુણસ્થાનક હોય છે. માટે ત્યાં ઓરે ૮૧, અને પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે ૮૧-૭૬-૭૨-૬૬-૬૦-૫૬ અને ૫૭ પ્રકૃતિઓ ઉદયમા જાણી.

૩૦ કેવલજ્ઞાન. આ માર્ગણાએ તેરમું અને ચૌદમું એ બે ગુણસ્થાનક હોય. ત્યાં સામાન્યતઃ ૪૨ અને ૧૨ પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે જાણી.

૩૧-૩૨ મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન. અહિં પ્રથમનાં ત્રણ ગુણસ્થાનક જાણવાં. આહારકદ્વિક, જિનનામ અને સમ્યક્ત્વ-મોહનીય વિના ઓરે અને મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૧૧૮, સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ૧૧૧, અને મિશ્રગુણસ્થાનકે ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.

૩૩ ચિર્મગજ્ઞાન. અહિં પણ પૂર્વની પેઠે ત્રણ ગુણસ્થાનક જાણવાં. આહારકદ્વિક, જિનનામ, મમ્યક્ત્વ, ધ્યાવરચતુષ્ક, જાતિચતુષ્ક, આતપ, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્થચાનુપૂર્વી એ પંદર પ્રકૃતિઓ સિવાય ઓરે ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ હોય છે. મનુષ્ય અને તિર્થચમા વિઝલગતિએ વિભગજ્ઞાન મહિત ન ઉપજે, ઝડલુગતિએ ઉપજે માટે અહિં મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્થચાનુપૂર્વીનો નિષેધ કર્યો છે. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે મિશ્રમોહનીય સિવાય ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ, માસ્વાદને મિથ્યાન્ય અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૧૦૪ પ્રકૃતિઓ, અનન્તાનુમ્બિચતુષ્ક અને દેવાનુપૂર્વી ન્યૂન કૃત્તાં અને મિશ્રમોહનીય મેળવતા મિશ્રગુણસ્થાનકે ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.

૩૪-૩૫ સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય. આ બન્ને

ચારિત્રે પ્રમત્તથી આરંભી ચાર ગુણુસ્થાનકો હોય છે. ત્યાં મામાન્ય ૮૧-૭૬-૭૨ અને ૬૬ પ્રકૃતિઓનું ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું.

૩૬ પરિહારવિશુદ્ધિ. અહીં છઠું અને સાતમું એ બે ગુણુસ્થાનક હોય છે. ત્યાં પૂર્વોક્ત ૮૧ પ્રકૃતિઓમાંથી આહારકદ્વિક, સ્ત્રીવેદ, પ્રથમસંહનન સિવાય બાકીનાં પાંચ સંહનન-એ આઠ પ્રકૃતિઓ વિના ઓપે અને પ્રમત્તે ૭૩ પ્રકૃતિઓ હોય છે. પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રવાળા ચતુર્દશપૂર્વધર ન હોય, તેમજ સ્ત્રીને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર ન હોય અને વજ્રઋષભનારાયસંધયણુવાળાને જ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર હોય માટે અહિં પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓના ઉદયનો નિષેધ કર્યો છે. ત્યાં અર્ધિત્રિક સિવાય અપ્રમત્તગુણુસ્થાનકે ૭૦ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.

૩૭ સ્વપ્નમસંપરાય. અહિં એક દશમું સુક્ષ્મમંપરાય ગુણુસ્થાનક હોય છે. ત્યાં ઓપ-સામાન્ય ૬૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય જાણવો.

૩૮ યયાહ્યાત. અહિં છેલ્લાં ૧૧, ૧૨, ૧૩ અને ૧૪ એ ચાર ગુણુસ્થાનક હોય છે. ત્યાં જિનનામ સહિત ઓપે ૬૦, જિનનામ વિના ઉપશાન્તમોહે ૫૬, ઋષભનારાય અને નારાય-એ બે મંધયણુ મિત્રાય ક્ષીણમોહના દ્વિચરમ સમયે ૫૭, નિદ્રાદિક વિના છેલ્લા સમયે ૫૫, સયોગિકેવણિગુણુસ્થાનકે ૪૨ અને અયોગિકેવણિગુણુસ્થાનકે ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

૩૯ દેશચિરત્તિ. અહિં પાંચમું એક જ ગુણુસ્થાનક હોય છે. અને ત્યાં સામાન્ય ૮૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય જાણવો.

૪૦ અચિરત્તિ. આ માર્ગણુએ પ્રથમના ચાર ગુણુસ્થાનક હોય છે. ત્યાં જિનનામ અને આહારકદ્વિક એ ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય ઓપે ૧૧૬, સમ્યક્ત્વ અને મિત્રમોહનીય એ બે પ્રકૃતિ વિના મિથ્યાત્વે ૧૧૭, સુક્ષ્મત્રિક, આતપ, મિથ્યાત્વ અને નરકાનુપૂર્વી એ ૭ પ્રકૃતિઓ વિના સારવાદને ૧૧૧, અનન્તાનુષ્ઠાનિયતુષ્ક, સ્થાવર, જાતિ-

ચતુષ્ક અને આનુપૂર્વીત્રિક-એ બાર પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં અને મિશ્રમોહનીય મેળવતાં મિશ્રગુણસ્થાનકે ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ હોય છે. ત્યાં આનુપૂર્વીચતુષ્ક. અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ પાંચ પ્રકૃતિઓ મેળવતાં અને મિશ્રમોહનીય બાદ કરતાં અવિરતિ ગુણસ્થાનકે ૧૦૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

૪૧ ચક્ષુદર્શન. અહિં બાર ગુણસ્થાનક હોય છે. એકેન્દ્રિયાદિ-જાતિત્રિક, સ્થાવરચતુષ્ક, જિનનામ, આત્મ અને આનુપૂર્વીચતુષ્ક-એ તેર પ્રકૃતિ વિના એાથે ૧૦૬, આહારકદ્વિક, સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર-એ ચાર પ્રકૃતિ વિના મિશ્રયાત્રે ૧૦૫, મિથ્યાત્વ વિના સારવાદને ૧૦૪, અનન્તાનુબંધિચતુષ્ક અને ચક્રિન્દ્રિયજનનિ-એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના અને મિશ્રમોહનીય સહિત કરતાં મિશ્રગુણસ્થાનકે ૧૦૦, મિશ્રમોહનીય બાદ કરતાં અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પ્રક્ષેપ કરતાં અવિરતિગુણસ્થાનકે ૧૦૦, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણચતુષ્ક, વૈક્રિયદ્વિક, દુર્ભંગ, અનાદેય, અવશ, દેવગતિ, દેવાયુષ, નરકગતિ અને નરકાયુષ-એ તેર પ્રકૃતિ વિના દેશવિરતિગુણસ્થાનકે ૮૭ પ્રકૃતિઓ હોય. બાકીના ગુણસ્થાનકે સામાન્ય ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું.

૪૨ અચક્ષુદર્શન. આ માર્ગણાએ પણ બાર ગુણસ્થાનક હોય છે. ત્યાં જિનનામ વિના એાથે ૧૨૧, આહારકદ્વિક, સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર-એ ચાર પ્રકૃતિ વિના મિશ્રયાત્રગુણસ્થાનકે ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ હોય. બાકીના ગુણસ્થાનકે અનુક્રમે ૧૧૧-૧૦૦-૧૦૪-૮૭-૮૧-૭૬-૭૨-૬૬-૬૦-૫૬-અને ૫૭ એ પ્રમાણે સામાન્ય ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું.

૪૩ અવધિદર્શન. અહિં એાચાથી ચારેબી બારમા મુધી નવ ગુણસ્થાનક હોય. સિદ્ધાન્તને મતે વિભંગજ્ઞાનીને પણ અવધિદર્શન કર્યું છે તેથી તેના મતે પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનક પણ હોય; પરંતુ કર્મ-અન્યના મતે વિભંગજ્ઞાનીને અવધિદર્શન હોતું નથી તેથી અવધિજ્ઞાનીની પેઠે એાથે ૧૦૬, અવિરતિગુણસ્થાનકે આહારકદ્વિક વિના ૧૦૪

प्रकृतिઓ હોય. અહિં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના અનુસારે તિર્થયાનુપૂર્વોના ઉદય સહિત ઓથે ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ જાણી. આગળના ગુણસ્થાનકે સામાન્ય ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું.

૪૪ કેવલદર્શન. અહિં છેલ્લાં બે ગુણસ્થાનક હોય છે, અને ત્યાં ૪૨ અને બાર પ્રકૃતિઓનો અનુક્રમે ઉદય જાણવો.

૪૫-૪૬-૪૭ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશ્યા. અહિં પૂર્વપ્રતિપત્તની અપેક્ષાએ પ્રથમથી માંડીને છ ગુણસ્થાનક હોય છે. ત્યાં જિનનામ વિના ઓથે ૧૨૧ પ્રકૃતિઓ હોય. પરંતુ પ્રતિપદ્ધમાનની અપેક્ષાએ પ્રથમનાં ચાર ગુણસ્થાનક હોય છે, તે અપેક્ષાએ આદારકદ્વિક વિના ઓથે ૧૧૯ પ્રકૃતિઓ હોય. અને મિથ્યાત્વાદિ ગુણસ્થાનકે અનુક્રમે ૧૧૭, ૧૧૧, ૧૦૦, ૧૦૪, ૮૭ અને ૮૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય જાણવો.

૪૮ તેજોલેશ્યા. અહિં પ્રથમથી માંડી અપ્રમત સુધી સાત ગુણસ્થાનકો હોય છે. ત્યાં સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, નગ્નત્રિક, આતપનામ અને જિનનામ એ અગીયાર પ્રકૃતિ વિના ઓથે ૧૧૧, આદારકદ્વિક, સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય સિવાય મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે ૧૦૭, મિથ્યાત્વ વિના સાસ્વાદને ૧૦૬, અનન્તાનુબન્ધિયતુલક, રચાવરનામ, એકેન્દ્રિય અને આનુપૂર્ણત્રિક-એ નવ પ્રકૃતિ સિવાય અને મિશ્રમોહનીય સહિત કરતાં મિશ્રગુણસ્થાનકે ૯૮, આનુપૂર્ણત્રિક અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પ્રક્ષેપ કરતાં અને મિશ્રમોહનીય બાદ કરતાં અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે ૧૦૧, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ્યતુલક, આનુપૂર્ણત્રિક, વૈક્રિયદિક, દેવગતિ, દેવાયુષ, દુર્લભિનામ, અનાદેય અને અમશ-એ ચૌદ પ્રકૃતિ વિના દેશવિગતિગુણસ્થાનકે ૮૭, અપ્રમતગુણસ્થાનકે ૮૧ અને અપ્રમતે ૭૬ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

૪૯ પદ્મલેશ્યા. અહિં સાત ગુણસ્થાનકો હોય છે. ત્યાં રચાવરણ્યતુલક, જાતિયતુલક, નરકત્રિક, જિનનામ અને આતપ-એ તેર પ્રકૃતિ વિના ઓથે ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. સનત્કુમાર,

માહેન્દ્ર અને ષ્ણલોકના દેવોને પદ્મલેસ્યા હોય છે અને તેઓ મરીને ઝોકેન્દ્રિયાદિમાં જતા નથી, તથા નરકમાં તો પ્રથમની ત્રણ જ લેસ્યાઓ હોય છે, અને જિનનામનો ઉદય શુકલલેસ્યાવાળાને જ હોય છે માટે સ્થાવરચતુષ્કાદિ તેર પ્રકૃતિઓનું વર્જન કર્યું છે. આદારકદિક, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય-એ ચાર પ્રકૃતિ વિના મિધ્યાત્વ-શુણ્યસ્થાનકે ૧૦૫, મિધ્યાત્વમોહનીય મિવાય માસ્વાદને ૧૦૪, અનન્તાનુબંધિચતુષ્ક અને આનુપૂર્વીત્રિક-એ સાત પ્રકૃતિ ન્યૂન કરતાં અને મિશ્રમોહનીય મેળવતાં ૯૮ પ્રકૃતિઓ મિશ્રશુણ્યસ્થાનકે હોય. તેમાથી મિશ્રમોહનીય બાદ કરીએ અને આનુપૂર્વીત્રિક અને સમ્યક્ત્વમોહનીય મેળનીએ એટલે ૧૦૧ પ્રકૃતિઓ અવિરતિશુણ્યસ્થાનકે હોય. તેમાથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણચતુષ્ક, આનુપૂર્વીત્રિક, દેવગતિ, દેવાયુષ, વૈકિયદિક, દુર્લભ, અનાદેય અને અપશ-એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ વિના દેશવિરતિશુણ્યસ્થાનકે ૮૭, પ્રમત્તે ૮૧ અને અપ્રમત્તે ૭૬ પ્રકૃતિઓ હોય.

૬૦ શુકલલેસ્યા. અહિં તેર શુણ્યસ્થાનક છે. ત્યાં સ્થાવર-ચતુષ્ક, જાતિચતુષ્ક, નરકત્રિક અને આતપનામ-એ બાર પ્રકૃતિ વિના એથી ૧૧૦ પ્રકૃતિઓ હોય. આદારકદિક, સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર અને જિનનામ-એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના મિધ્યાત્વે ૧૦૫ પ્રકૃતિઓ હોય. મિધ્યાત્વ વિના માસ્વાદને ૧૦૪, તેમાથી અનન્તાનુબંધિચતુષ્ક અને આનુપૂર્વીત્રિક કાઢીએ અને મિશ્રમોહનીય મેળવીએ એટલે મિશ્રશુણ્યસ્થાનકે ૯૮, અવિરતિશુણ્યસ્થાનકે ૧૦૧ અને દેશવિરતિએ ૮૭ પ્રકૃતિઓ હોય છે. આગળના શુણ્યસ્થાનકે સામાન્ય ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું.

૬૧ મઘ્ય. અહિં ચૌદ શુણ્યસ્થાનકો હોય છે અને ત્યાં સામાન્ય ઉદયસ્વામિત્વ જાણવું.

૬૨ અમઘ્ય. અહિં માત્ર પહેલું જ શુણ્યસ્થાનક હોય છે. ત્યાં સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર, જિનનામ અને આદારકદિક-એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના એથી અને મિધ્યાત્વે ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ હોય.

૬૩ ઉપશમસમ્યક્ત્વ. આ માર્ગણાએ ચોથાથી આરભી અગીઆરમા મુધી આઠ ગુણુસ્થાનકો હોય છે. સ્થાવરચતુષ્ક, જાતિચતુષ્ક, અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્ક, મમ્યકૃત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મિથ્યાત્વ-મોહનીય, જિનનામ, આદાગદ્ધિક, આતપનામ અને આનુપૂર્વિચતુષ્ક—એ ત્રેવીશ પ્રકૃતિ વિના ઓરે અને અવિરતિગુણુસ્થાનકે ૯૯ પ્રકૃતિઓ હોય છે. અન્ય આચાર્યના મતે ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિ આયુષ પૂર્ણ થવાથી મરીને અનુસર સુર તરીકે ઉપજે તે વખતે તેને અવિરતિગુણુસ્થાનકે દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય હોય, તે અપેક્ષાએ ઓરે અને અવિરતિ ગુણુસ્થાનકે ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ હોય. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુચતુષ્ક, દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, દેવાયુષ, નરકગતિ, નરકાયુષ, વૈકિયાદ્ધિક, દુર્લભ, અનાદેય અને અયશ—એ ચૌદ પ્રકૃતિ વિના દેશવિરતિગુણુસ્થાનકે ૮૬ પ્રકૃતિઓ હોય. તિર્યચગતિ, તિર્યચાયુષ, નીચગોત્ર, ઉદ્ધોત અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણુચતુષ્ક—એ આઠ પ્રકૃતિ વિના પ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકે ૭૮, સ્થાનાર્થિકત્રિક વિના અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકે ૭૫, અને છેલ્લાં ત્રણ મંદયણુ વિના અપૂર્વકાણે ૭૨ પ્રકૃતિઓ હોય છે. ત્યાં પછી આગળના ગુણુસ્થાનકે અનુક્રમે ૬૬-૬૦-૫૬ પ્રકૃતિઓ ઉદયમા હોય.

૬૪ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ. અહિં ચોથાથી ચૌદમા મુધી અગીયાર ગુણુસ્થાનક હોય ત્યાં જાતિચતુષ્ક, સ્થાવરચતુષ્ક, અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્ક, આતપ, મમ્યકૃત્વ, મિશ્ર, મિથ્યાત્વ અને ઋપભનાગ-આદિ પાંચ મધ્યણુ—એ એકવીશ પ્રકૃતિ વિના ઓરે ૧૦૧, આદાગદ્ધિક અને જિનનામ—એ ત્રણ પ્રકૃતિ વિના અવિરતિગુણુસ્થાનકે ૯૮, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુચતુષ્ક, વૈકિયાષ્ટક, નગાનુપૂર્વી, તિર્યચનિક, નીચગોત્ર, દુર્લભ, અનાદેય, અયશ અને ઉદ્ધોત—એ એકવીશ પ્રકૃતિ વિના દેશવિરતિગુણુસ્થાનકે ૭૭ પ્રકૃતિઓ હોય. ક્ષાયિકમમ્યગ્દષ્ટિને પાંચમા ગુણુસ્થાનકે નીચગોત્રનો ઉદય નથી, કારણ કે પાંચમા ગુણુસ્થાનકથી મનુષ્યને ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય હોય છે, અને તે ગુણુસ્થાનકે વર્તેલો ક્ષાયિક મમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય જ હોય છે. તેથી અહિં નીચગોત્રના ઉદયનું વર્જન

ક્યું. યદપિ ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિને વજ્રમુપલનાગાય મંધયણુ સિવાય ખીજાં પાંચ મંધયણુના ઉદયનો નિષેધ કર્યો છે, પરન્તુ લવિષ્યમાં યનાગ ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ દુષ્પ્રસહ સુરિને ક્યું મંધયણુ માનવું? માટે આ વાત વિચારણીય છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણુચતુષ્ટક દાઢી આહારકદ્દિક મેળવતાં પ્રમત્તગુણુચ્ચાનકે ૭૫ પ્રકૃતિઓ હોય. સ્થાનર્દિત્રિક અને આહારકદ્દિક-એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના અપ્રમત્ત ગુણુચ્ચાનકે ૭૦, અપૂર્વકરણે ૭૦, હામ્યાદિ ૭ પ્રકૃતિ વિના અનિવૃત્તિ ગુણુચ્ચાનકે ૬૪, વેદત્રિક અને સંત્વલનત્રિક-એ ૭ પ્રકૃતિ વિના સૂક્ષ્મસંપરાયે ૫૮, સંત્વલન લોભ વિના ઉપચાન્તમોહે ૫૭, ક્ષીણમોહના દ્વિચરમ સમય સુધી ૫૭, નિદ્રા અને પ્રયત્ના વિના છેલ્લા સમયે ૫૫, સંયોગિકેવલિગુણુચ્ચાનકે ૪૨ અને અયોગિગુણુચ્ચાનકે ૧૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

૬૫ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ. અહિં ચોથાથી સાતમા સુધી ચાર ગુણુચ્ચાનક છે. મિથ્યાત્વ, મિત્ર, જિનનામ, જાતિચતુષ્ટક, રથાવરચતુષ્ટક, આતપ અને અનન્તાનુબંધિચતુષ્ટક-એ સોળ પ્રકૃતિ વિના ચોથે ૧૦૬, આહારકદ્દિક વિના અવિરતિગુણુચ્ચાનકે ૧૦૪, દેશવિરતિગુણુચ્ચાનકે ૮૭, પ્રમત્તે ૮૧, અને અપ્રમત્તે ૭૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય જાણવો.

૬૬ મિત્રસમ્યક્ત્વ. અહિં એક ત્રીજું મિત્રગુણુચ્ચાનક હોય. અને ત્યાં સો પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.

૬૭ સાસ્વાદન. અહિં એક ખીજું સાસ્વાદન ગુણુચ્ચાનક હોય છે અને ત્યાં ૧૧૧ પ્રકૃતિઓ ઉદય હોય.

૬૮ મિથ્યાત્વ. અહિં પ્રથમ ગુણુચ્ચાનક હોય. અને ત્યાં આહારકદ્દિક, જિનનામ, સમ્યક્ત્વ અને મિત્ર-એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ હોય.

૬૯ સંજ્ઞી. અહિં ચૌદ ગુણુચ્ચાનક હોય. દ્રવ્યમનના સંબંધથી કેવલજ્ઞાનીને સંજ્ઞી કહ્યા છે માટે તેને ચૌદ ગુણુચ્ચાનક હોય, પરન્તુ

जे भतिज्ञानावरणना क्षयोपशमजन्य मननपरिणामरूप लावमनना संयन्धधी संज्ञी कहीअे तो आ भार्गवाअे बार गुणस्थानक होय. त्यां रथावर, सूक्ष्म, साधारण, आतप अने न्तियतुष्क—अे आठ प्रकृति विना ओधे ११४ प्रकृतिओ होय. परंतु जे लावमनना संयन्धधी मंज्ञी कहीअे तो संज्ञीभार्गवाअे जिननामनो उदय न होय तेथी तेने जाद करता ओये ११३ प्रकृतिओ होय. आहारकद्रिक्, सम्यङ्त्व अने मित्र—अे बार प्रकृति विना मिथ्यात्वे १०६, अपर्याप्तनाम, मिथ्यात्व अने नरकानुपूर्वी—अे त्रणु प्रकृति विना सास्वादने १०६ प्रकृतिओ होय. अनन्तानुबन्धियतुष्क अने आनुपूर्वीत्रिक—अे सात प्रकृति सिवाय अने मित्रमोहनीय भेणवतां मित्रगुणस्थानके १०० प्रकृतिओ होय. अने अविरत्यादिगुणस्थानके सामान्य उदयस्वामित्व नलणुं.

६० असंज्ञी. अदिं प्रथमना जे गुणस्थानका होय छे. त्यां वैक्याष्टक, जिननाम, आहारकद्रिक्, सम्यङ्त्व, मित्र, उच्यगोत्र, स्त्रीवेद अने पुरुषवेद—अे सोण प्रकृति विना ओधे अने मिथ्यात्वे १०६ प्रकृतिओ होय. तेमांथी मूक्षमत्रिक, आतप, उद्बोत, मनुष्यत्रिक, मिथ्यात्व, पराधात, उच्यीस, सुस्वर, दुस्वर, शुलविद्यायोगति अने अशुलविद्यायोगति—अे पंदर प्रकृति विना सास्वादने ६१ प्रकृतिओ होय छे. सप्ततिमां उदयस्थानकमां अमंज्ञीने आश्रयी छ संधयलु अने छ संस्थानना लांगा कयां छे तेथी तेने छ मधयलु अने छ मंस्थाननी प्रकृतिओ तेमज सुलग, आदेय अने शुलविद्यायोगतिनो उदय पणु होय छे.

६१ आहारक. अदिं तेर गुणस्थानक होय. आनुपूर्वीयतुष्क विना ओये ११८, आहारकद्रिक्, जिननाम, सम्यङ्त्वमोहनीय अने मित्रमोहनीय—अे पांय प्रकृति विना मिथ्यात्वगुणस्थानके ११३, सूक्ष्मत्रिक, आतप अने मिथ्यात्व—अे पांय प्रकृति सिवाय सास्वादने १०८, तेमांथी अनन्तानुबन्धियतुष्क, रथावरनाम अने न्तियतुष्क—अे नव प्रकृति जाद करतां अने मित्रमोहनीय भेणवतां मित्रगुणस्थानके १००, तेमांथी मित्रमोहनीय काही सम्यङ्त्वमोहनीयनो प्रक्षेप करतां

અવિરતિગુણસ્થાનકે ૧૦૦, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણચતુષ્ટક, વૈક્રિયદ્વિક, દેવગતિ, દેવાયુષ, નરકગતિ, નરકાયુષ, દુર્લભ, અનાદેય અને અપરા-
એ તેર પ્રકૃતિ વિના દેશવિરતિગુણસ્થાનકે ૯૭ પ્રકૃતિઓ હોય.
આગળના ગુણસ્થાનકે સામાન્ય ઉદયસ્વામિત્વ બાણતું.

૬૨ અનાદારક. આ માર્ગણાએ ૧-૨-૪-૧૩ અને ૧૪ મું-એ
પાંચ ગુણસ્થાનક હોય છે. ત્યાં આદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, સંહનનપદક,
સંસ્થાનપદક, વિદ્યાયોગતિદ્વિક, ઉપધાત, પરાધાત, ઉચ્ચૌસ, આતપ,
ઉદ્ધોત, પ્રત્યેક, સાધારણ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, મિશ્રમોહનીય અને
નિદ્રાપચક-એ પાંચીસ પ્રકૃતિ વિના ઓરે ૮૭, જિનનામ અને
સમ્યક્ત્વમોહનીય-એ એ પ્રકૃતિ વિના મિથ્યાત્વે ૮૫, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત,
મિથ્યાત્વ અને નરકત્રિક-એ ૭ પ્રકૃતિ સિવાય સાસ્વાદને ૭૬ પ્રકૃતિઓ
હોય છે. મિશ્રગુણસ્થાનકે કાંઈ અનાદારક ન હોય. અનન્તાનુબંધિ-
ચતુષ્ટક, સ્થાવર અને જાતિચતુષ્ટક-એ નવ પ્રકૃતિ વિના અને
સમ્યક્ત્વમોહનીય અને નરકત્રિક-એ ચાર પ્રકૃતિઓ મેળવતાં
અવિરતિગુણસ્થાનકે ૭૪ પ્રકૃતિઓ હોય. વર્ણોદ્વિચતુષ્ટક, તૈજસ,
કાર્મણ, અગુરુલધુ, નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, મનુષ્યગતિ
પંચેન્દ્રિયજાતિ, જિનનામ, ત્રસત્રિક, સુભગ, આદેય, યશ, મનુષ્યાયુષ.
વેદનીયદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્ર-એ પચીસ પ્રકૃતિઓ તેરમા સયોગિ
ગુણસ્થાનકે કેવલસમુદ્ધાત કરતાં ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયે
ઉદયમાં હોય. ત્રસત્રિક, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુષ, ઉચ્ચગોત્ર, જિનનામ
સાતા કે અસાતામાંથી એક વેદનીય, સુભગ, આદેય, યશ અને
પંચેન્દ્રિયજાતિ-એ બાર પ્રકૃતિઓ ચૌદમા ગુણસ્થાનકે ઉદયમાં હોય.
અહિં સર્વત્ર ઉદયમાં ઉત્તરવૈક્રિયની વિવક્ષા કરી નથી. સિદ્ધાન્તમાં
પૃથિવી, અપ અને વનસ્પતિને સાસ્વાદન કહ્યું નથી, સાસ્વાદનીને
મતિશ્રુતચીનો કહ્યા છે, વિભંગજ્ઞાનીને અવધિદર્શન કહ્યું છે અને
વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્રે આદારિકમિશ્ર કહ્યું છે, પણ તે કર્મ-
ગ્રન્થમાં વિવક્ષિત નથી.

ઉદયસ્વામિત્વ સમાપ્ત.

उदीरणास्वामित्व.

ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકા સુધીના કાળને ઉદ્યા-
વલિકા કહે છે. ઉદ્યાવલિકાપ્રવિષ્ટ કર્મપુદ્ગલને કોઈ પણ કરણ
લાગુ પડતું નથી, ઉદ્યાવલિકાની બહાર રહેલા કર્મપુદ્ગલને ઉદ્યા-
વલિકાગત કર્મપુદ્ગલ સાથે મેળવી ભોગવવાં તેને ઉદીરણ કહે છે. જે
જાતના કર્મનો ઉદય હોય તે જાતના કર્મની જ ઉદીરણ થાય છે,
એટલે સામાન્ય રીતે જે માર્ગણામાં જે ગુણુસ્થાનકે જેટલી કર્મપ્રકૃ-
તિઓનો ઉદય હોય છે, તે માર્ગણામાં તે ગુણુસ્થાનકે તેટલી પ્રકૃતિઓની
ઉદીરણ પણુ હોય છે જ્યાં સુધી તેનો ઉદય ચાલુ રહે છે. ત્યાં
સુધી તેની ઉદીરણ પણુ હોય છે, પણ તેમાં એટલો વિશેષ છે કે
જે કર્મપ્રકૃતિને ભોગવતાં તેના સત્તામાં માત્ર એક આવલિકા
કાળમાં ભોગવવા યોગ્ય કર્મપુદ્ગલો બાકી રહે ત્યારે તેની ઉદી-
રણ થતી નથી. અર્થાત્ ઉદ્યાવલિકાપ્રવિષ્ટ કર્મ ઉદીરણ યોગ્ય
રહેતું નથી. તથા શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ થયા પછી જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિય-
પર્યાસિ પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી પાંચ નિદ્રાની ઉદીરણ થતી નથી
તેનો કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે. છતાં ગુણુસ્થાનકથી આગળ મનુષા-
યુષ, સાતા અને અસાતા વેદનીય કર્મની તદ્દોગ્ય અધ્યવસાયના
અભાવે ઉદીરણ થતી નથી, કેવળ ઉદય જ હોય છે, તથા ચૈદ્ધમા
ગુણુસ્થાનકે યોગના અભાવે કોઈ પણ પ્રકૃતિની ઉદીરણ હોતી નથી,
કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે.

उदीरणास्वामित्व समाप्त.

સત્તાસ્વામિત્વ.

આવશ્યક અને ઉપયોગી હોવાથી ઉદયસ્વામિત્વની પેઠે ૬૨ ઉત્તર માર્ગશુદ્ધિસ્થાનને આશ્રયી શુભસ્થાનકને વિષે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તાનું દર્શન કરવું પ્રસ્તુત છે. અહિં સત્તાધિકારમાં ૧૪૮ પ્રકૃતિઓ વિવક્ષિત છે.

૧-૨ નરકગતિ અને દેવગતિ. આ બન્ને માર્ગશુદ્ધિ અનુક્રમે દેવાયુષ અને નરકાયુષ સિવાય ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. કારણ કે નરકગતિમાં દેવાયુષની સત્તા ન હોય અને દેવગતિમાં નરકાયુષની સત્તા ન હોય, મિથ્યાત્વશુભસ્થાનકે દેવગતિમાં જિનનામની સત્તા ન હોય પણ નરકગતિમાં હોય માટે દેવગતિમાં મિથ્યાત્વશુભસ્થાનકે ૧૪૬ અને નરકગતિમાં ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. બીજા અને ત્રીજા શુભસ્થાનકે જિનનામકર્મ સિવાય ૧૪૬ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. અવિરતિશુભસ્થાનકે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્ક, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને બે આયુષ-એ નવ પ્રકૃતિ વિના ૧૩૯ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિને એક આયુષ સિવાય ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે. કારણ કે નારકને દેવાયુષ અને દેવાને નારકાયુષ સત્તામાં ન હોય, ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિને તિર્થચાલુષ પણ સત્તામાં ન હોય.

૩ મનુષ્યગતિ. અહિં ઓથે અને મિથ્યાત્વે ૧૪૮ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે, બીજે અને ત્રીજે શુભસ્થાનકે જિનનામ સિવાય ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે.

અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકે ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ (અચરમ શરીરી) અસ્તિત્વપ્રેક્ષના ઉપશમકને તિર્થચાલુષ નરકાયુષ, અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્ક અને દર્શનમોહનીયત્રિક એ નવ પ્રકૃતિઓ વિના ૧૩૯

પ્રકૃતિઓ મત્તામાં હોય છે. અને ચરમ શરીરી ચારિત્રમોહના ઉપ-
શમક ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિને અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્કની વિસંયોજના કર્યા
બાદ ત્રણ આયુષ સિવાય એકસો એકતાવીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય.
ક્ષાયોપશમિકસમ્યગ્દષ્ટિ જે ભવિષ્યમાં ક્ષપકત્રેણિનો પ્રારભકરશે એવા
ચરમશરીરીને નરકાયુષ, તિર્યચાયુષ અને દેવાયુષ-એ ત્રણે પ્રકૃતિ
મિવાય એકસો પીરતાળીશની સત્તા હોય છે અને અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્ક
તથા દર્શનમોહનીયત્રિક-એ સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યા પછી એકમે
આડત્રીશ પ્રકૃતિઓની મત્તા હોય છે. ભવિષ્યમાં ઉપશમત્રેણિના પ્રાર-
ભક ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિ (અચરમ શરીરીને) નરક અને તિર્યચાયુષ
સિવાય ૧૪૬ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે. અને અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્કની
વિમયોજના કર્યા પછી ૧૪૨ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે.

દેશવિરતિ, પ્રમત્તા અને અપ્રમત્તા-એ ત્રણ ગુણસ્થાનકે ઉપશમ-
ત્રેણિ અને ક્ષપકત્રેણિને આશ્રયી એવા ગુણસ્થાનક પ્રમાણે સત્તા હોય.

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે ચારિત્રમોહના ઉપશમક ઉપશમમમ્ય-
ગ્દષ્ટિને આશ્રયી અનન્તાનુબન્ધિયતુષ્ક, તિર્યચાયુષ અને નગકાયુષ-એ
છ પ્રકૃતિ વિના એકસો બેતાળીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય. ચારિત્ર-
મોહના ઉપશમક ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને આશ્રયી દર્શનસમક, નગકાયુષ
અને તિર્યચાયુષ વિના ૧૩૬ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. અને ક્ષપકત્રેણિને
આશ્રયી પૂર્વે કલ્પા પ્રમાણે એકસો આડત્રીશ પ્રકૃતિઓની મત્તા હોય છે.

અનિવૃત્તાદિ ગુણસ્થાનકે બીજા કર્મત્રયમાં કહેવા સત્તાધિકાર
પ્રમાણે અહિં જાણી લેવું.

૪ તિર્યચગતિ. અહિં ઓગ્રે તથા મિથ્યાત્વ, સાર્વાદન અને
મિથ્રગુણસ્થાનકે જિનનામ મિવાય ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની મત્તા હોય છે.
અવિગતિગુણસ્થાનકે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને દર્શનસમક, નગકાયુષ અને
મનુષ્યાયુષ મિવાય ૧૩૮, અને ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ તથા ક્ષાયોપશમિક
સમ્યગ્દષ્ટિને જિનનામ મિવાય એકમે મુક્તાવીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા
હોય છે.

દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિને જિનનામ સિવાય ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે. ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્થંચો અસંખ્યાત વર્ષના આયુષવાળા જ હોય છે, અને તેને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે હોતું નથી.

૫-૮ પચેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય. ઓથે, મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે જિનનામ, દેવાયુષ અને નરકાયુષ સિવાય એકસો પીસતાણીસ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે, પરંતુ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે આયુષનો બન્ધ ન થાય એ અપેક્ષાએ મનુષ્યાયુષ સિવાય ૧૪૪ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે.

૯ પંચેન્દ્રિય. આ માર્ગણાએ મનુષ્ય પ્રમાણે સત્તા જાણવી.

૧૦-૧૨ પૃથિવીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય. આ ત્રણ માર્ગણાએ એકેન્દ્રિયમાર્ગણા પ્રમાણે સત્તા જાણવી.

૧૩-૧૪ તેજસ્કાય અને વાયુકાય. અહિં ઓથે અને મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે જિનનામ, દેવાયુષ નરકાયુષ અને મનુષ્યાયુષ એ ચાર પ્રકૃતિ વિના ૧૪૪ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય.

૧૫ વ્રસકાય. અહિં મનુષ્યગતિ માર્ગણા પ્રમાણે સત્તા જાણવી.

૧૬-૧૮ મનોયોગ, વચ્ચનયોગ અને કાયયોગ. આ ત્રણ માર્ગણાએ મનુષ્યની પેઠે તેર ગુણસ્થાનકે સુધી સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

૧૯-૨૪ વ્રણ વેદ, ક્રોધ, માન અને માયા. આ છ માર્ગણાએ મનુષ્યગતિમાર્ગણા પેઠે નવ ગુણસ્થાનકે સુધી સત્તા જાણવી.

૨૫ લાભ. અહિં મનુષ્યની પેઠે દશ ગુણસ્થાનકે સુધી સત્તા જાણવી.

૨૬-૨૮ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન. આ ત્રણ માર્ગણાએ મનુષ્યગતિમાર્ગણા પ્રમાણે ચોથાથી માંડી બારમા ગુણસ્થાનકે સુધી સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

૨૯ મનઃપર્યવજ્ઞાન. અહિં ઓથે તિર્યચાણુપ અને નરકાણુપ સિવાય ૧૪૬ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય, અને તેને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી આરંભી ખારમા ગુણસ્થાનક સુધી મનુષ્યગતિમાર્ગણા પ્રમાણે સત્તા સ્વામિત્વ જાણવું.

૩૦ કેવલજ્ઞાન. અહિં મનુષ્યગતિની પેઠે છેલ્લાં બે ગુણસ્થાનકે સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

૩૧-૩૩ મત્સ્યજ્ઞાન, ધૃતાજ્ઞાન અને ચિમ્બંગજ્ઞાન. ત્રણ અજ્ઞાન માર્ગણાએ ઓથે અને મિથ્યાત્વે ૧૪૮ ની સત્તા હોય. બીજા અને ત્રીજા ગુણસ્થાનકે જિનનામ સિવાય ૧૪૭ ની સત્તા હોય.

૩૪-૩૫ સામાયિક અને હેદોપસ્થાપનીય. આ બે માર્ગણાએ ઓથે ૧૪૮ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. અને તેને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી આરંભી નવમા ગુણસ્થાનક સુધી મનઃપર્યવજ્ઞાન માર્ગણાની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

૩૬ પરિહારવિશુદ્ધિ. અહિં છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણસ્થાનકે ઉપર પ્રમાણે સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

૩૭ સૂક્ષ્મસંપરાય. અહિં ઓથે તિર્યચાણુપ અને નરકાણુપ સિવાય ૧૪૬ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે. અથવા અનન્તાનુબંધિચતુષ્કની વિમયોજના કરનારને અનન્તાનુબંધિચતુષ્ક, તિર્યચાણુપ અને નરકાણુપ એ ૭ પ્રકૃતિ વિના ૧૪૨ની સત્તા હોય.

૩૮ યથાસ્થાત. અહિં અગીઆરમાથી માંડી ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી સત્તાસ્વામિત્વ મનુષ્યગતિમાર્ગણાની પેઠે જાણવું.

૩૯ દેશચિરત્તિ અહિં ઓથે ૧૪૮ પ્રકૃતિઓની મત્તા હોય, તેને એક પાંચમું ગુણસ્થાનક હોય છે અને ત્યાં મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

૪૦ અચિરત્તિ. અહિં પ્રથમથી ચાર ગુણસ્થાનક સુધી મત્તાસ્વામિત્વ મનુષ્યગતિ પેઠે જાણવું.

૪૧-૪૨ ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન. આ બંને માર્ગશ્રા-
એ પ્રથમથી બાર શુદ્ધસ્થાનક સુધી સત્તાસ્વામિત્વ મનુષ્ય ગતિની
પેઠે બાજુનું.

૪૩ અવધિદર્શન. અહિં અવધિજ્ઞાન પ્રમાણે સત્તાસ્વા-
મિત્વ બાજુનું.

૪૪ કેવલદર્શન. દેવજ્ઞાન માર્ગશ્રા પ્રમાણે સત્તાસ્વામિત્વ
બાજુનું.

૪૫-૪૭ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશ્યા. આ ત્રણ
માર્ગશ્રાએ પ્રથમથી માંડી ૭૬ શુદ્ધસ્થાનક સુધી મનુષ્યગતિ
પ્રમાણે સત્તાસ્વામિત્વ બાજુનું.

૪૮-૪૯ તેજો અને પદ્મલેશ્યા. પ્રથમથી સાતમા શુદ્ધસ્થા-
નક સુધી મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ બાજુનું.

૫૦ શુક્લલેશ્યા. પ્રથમથી માંડી ૧૩ મા શુદ્ધસ્થાનક સુધી
મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તા બાજુની.

૫૧ મઘ્ય. મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ બાજુનું

૫૨ અમઘ્ય. ઓધે અને મિથ્યાત્વ શુદ્ધસ્થાનક જિનનામ,
આહારકચતુષ્ક, મમ્યકત્વ અને મિશ્રમોહનીય એ સાત પ્રકૃતિ વિના
૧૪૧ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય.

૫૩ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ. ચોથાથી અગીઆરમા શુદ્ધ-
સ્થાનક સુધી મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ બાજુનું.

૫૪ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ. અહિં ચોથાથી સાતમા
શુદ્ધસ્થાનક સુધી મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ બાજુનું.

૫૫ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ. અહિં અનન્તાનુબંધિચતુષ્ક
અને દર્શનમોહનીયનિક એ માત્ર પ્રકૃતિઓ સિવાય ઓધે ૧૪૧
પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય અને ત્યાં ચોથાથી માંડી ચૌદમા શુદ્ધસ્થાનક
સુધી મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ બાજુનું.

૫૬ મિશ્રસમ્યક્ત્વ. ઓથે અને ત્રીજા ગુણસ્થાનકે જિનનામ સિવાય એકસો સુડતાલીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય.

૫૭ સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ. અહિં ઓથે અને બીજા ગુણસ્થાનકે જિનનામ વિના ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની મત્તા હોય.

૫૮ મિથ્યાત્વ. અહિં ઓથે અને મિથ્યાત્વે ૧૪૮ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય.

૫૯ સંજ્ઞો. પ્રથમથી આરંભી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું. અહિં કેવલજ્ઞાનીને દ્રવ્ય મનના સંબંધથી સંજ્ઞી કહ્યા છે, જો લાવ મનની અપેક્ષાએ સજ્ઞી કહેવામાં આવે તો તેને ખાર ગુણસ્થાનક હોય.

૬૦ અસંજ્ઞો. અહિં ઓથે અને મિથ્યાત્વે જિનનામ સિવાય ૧૪૭ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે નરકાયુષ સિવાય ૧૪૬ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય, પરંતુ અહિં અપર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવાયુષ અને મનુષ્યાયુષનો બંધક કાઢ સંભવતો નથી, માટે તે અપેક્ષાએ ૧૪૪ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય.

૬૧ આહારક. પ્રથમથી માંડી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી મનુષ્યગતિમાર્ગણી પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

૬૨ અનાહારક. આ માર્ગણાએ પહેલું, બીજું, ત્રીજું, તેરમું અને ચૌદમું એ પાંચ ગુણસ્થાનકો હોય અને ત્યાં મનુષ્યગતિની પેઠે સત્તાસ્વામિત્વ જાણવું.

સત્તાસ્વામિત્વ સમાપ્ત.

